ACADEMIA R.S.R.
FILIALA IAȘI

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

I 61

ANUARUL

INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE „A. D. XENOPOL"

VII

1970

F.I. 29.806

IAȘI

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

INSTITUTUL DE ISTORIE
„A. D. XENOPOL"
BIBLIOTECA
P-124

COMITETUL DE REDACŢIE

M. PETRESCU-DÎMBOVIŢA (redactor responsabil), D. CIUREA, CONST. C. ANGELESCU, J. BENDITER, D. BERLESCU, L. BOICU, C. CIHODARU, N. CORIVAN, N. GRIGORAŞ, I. CAPROŞU (secretar ştiinţific de redacţie)

Adresa redacţiei:
Institutul de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol" al Academiei de ştiinţe sociale şi politice a Republicii Socialiste România, str. Karl Marx nr. 15, Iaşi.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

INSTITUTUL DE ISTORIE „A. D. XENOPOL" BIBLIOTECA Nr. inv. 1472

ACADEMIA R.S.R. FILIALA IAȘI BIBLIOTECA ARHEOLOGIE

Academia
de Științe Sociale și Politice
a Republicii Socialiste România

Anuarul
Institutului de istorie
și arheologie
„A. D. XENOPOL"

Tom. VII, 1970

5397

SUMAR

AL. ZUB, A. D. Xenopol. 50 de ani de la moartea sa 9

*

D. CIUREA, Noi contribuții privind orașele și tîrgurile din Moldova în secolele XIV—XIX 21

L. ȘIMANSCHI, Precizări cronologice privind istoria Moldovei între anii 1432—1447 59

N. GRIGORAȘ, Proprietatea funciară și imobiliară a meseriașilor, negustorilor, boierilor și mănăstirilor din orașele moldovenești. Regimul și rolul ei în secolele XV—XVIII 83

I. CAPROȘU, Rolul capitalului cămătăresc în aservirea micii proprietăți din Moldova (Pînă la începutul regimului fanariot) 107

V. RUSSU și D. VITCU, Frămîntări politice interne în vremea guvernării D. Ghica — M. Kogălniceanu (1868—1870) (I) 139

TAHSIN GEMIL, Asociația din România a „Junilor turci" 173

D. ȘANDRU, Prețurile de expropriere și împroprietărire în legile agrare din 1918—1921 197

GH. BUZATU, Problema petrolului românesc la conferința păcii de la Paris din anul 1919 225

I. SAIZU, Opinii din perioada 1922—1928 privitoare la industrializarea României 243

*

PAUL CERNOVODEANU, Călătoria lui Henri Cavendish în țările române la 1589 271

VEN. CIOBANU, Confederația de la Bar și implicațiile ei pentru Moldova (1768—1771) 276

INSTITUTUL DE ISTORIE „A. D. XENOPOL" BIBLIOTECA Cota P-124

F.I. 29.806

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

S. MARIEŞ-AGAPI, Abuzuri ale consulilor în Moldova în anii 1822—1828 291

D. CIUREA. A. D. Xenopol — istoric . 301

I. CIUPERCĂ, România şi conferinţele agrare din 1930—1932 307

A. KAREŢCHI şi L. EŞANU, Poporul român în sprijinul refugiaţilor polonezi în anii celui de al doilea război mondial 317

*

J. BENDITER, Surse documentare pentru studierea celui de la doilea război mondial 327

DOCUMENTE

D. CONSTANTINESCU, Documente moldoveneşti din secolele XV—XVII 335

PAUL MIHAIL, Alte acte româneşti de la Constantinopol . . 353

C. TURCU, Trei documente moldoveneşti inedite din secolele XVI—XVII 357

RECENZII

Istoria lumii în date, Bucureşti, Editura Enciclopedică Română, 1969, 615 p. (Lucrare elaborată de Horia C. Matei (istorie veche), Florin Constantiniu, Marcel D. Popa (istorie medie), Nicolae C. Nicolaescu, Gheorghe Rădulescu (istorie modernă şi contemporană), sub conducerea Acad. Prof. Andrei Oţetea) *(Ven. Ciobanu)* . . . 363

Unitate şi continuitate în istoria poporului român, sub redacţia prof. univ. D. Berciu, Bucureşti, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1968, 461 p. *(N. Corivan şi N. Ursulescu)*. 367

CONSTANTIN C. GIURESCU, *Istoricul podgoriei Odobeştilor. Din cele mai vechi timpuri pînă la 1918 (Cu 124 de documente inedite — 1626 — 1864 — şi 3 reproduceri)*, Bucureşti, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1961, 550 p. + 1 hartă *(I. Caproşu)* . . 374

ŞTEFAN OLTEANU şi CONSTANTIN ŞERBAN, *Meşteşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, Bucureşti, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1969, 460 p. în 8° *(N. Grigoraş)* 375

GHEORGHE CRONŢ, *Instituţii medievale româneşti. Întrăţirea de moşie. Jurătorii.* Bucureşti, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1969, 244 p. în 8°. *(N. Grigoraş)* 377

FERNAND BRAUDEL, *Civilisation matérielle et capitaliste (XV—XVIII e siècles)*, Tome I, Paris, Armand Colin, 1967, 467 p. cu ilustr. + 28 f. pl. (Destins du Monde). *(S. Columbeanu)* 380

DIRECŢIA GENERALĂ A ARHIVELOR STATULUI DIN R. S. ROMÂNIA, *Catalogul documentelor moldoveneşti din Arhiva Istorică Centrală a Statului*, vol. III, 1653—1675, Bucureşti, 1968, 690 p. + 18 facsimile *(I. Caproşu)* 384

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ILIE CORFUS, *Agricultura Țării Românești în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1969, 404 p. *(Corneliu Istrate)* 385

GH. CRISTEA, *Conspirația „republicană" din august 1870*, „Studii, revistă de istorie", XXII (1969), 2, p. 231—247 *(Const. C. Angelescu)* . . 391

ȘTEFAN PASCU, *Marea Adunare Națională de la Alba Iulia*. Universitatea „Babeș-Bolyai" din Cluj, 1968, 510 p. *(N. Corivan)* . . . 396

GH. GICA, *Procesul de descompunere a partidului conservator progresist de sub șefia lui Alex. Marghiloman*, „Analele Universității București", Seria științei sociale, Istorie, XVI (19767), p. 85—96 *(Constantin C. Angelescu)* 397

NOTE BIBLIOGRAFICE

P. P. PANAITESCU, *Introducere la istoria culturii românești*, Editura Științifică, 1969, 400 p. în 8° + 36 pl. în afara textului *(N. Grigoraș)* . 405

HENRI H. STAHL, *Controverse de istorie socială românească*, București, Editura Științifică, 1969, 278 p. *(L. Simanschi)* 406

CORIOLAN SUCIU, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, vol. I, 1967, 431 p. și vol. II, 1968, 144 p. *(I. Caproșu)* 408

Е. М. ПОДГРАДСКАЯ, **Торговые связи Молдавии со Львовом в XVI—XVII-веках** (E. M. PODGRADSCAIA, *Relațiile comerciale ale Moldovei cu Liovul în secolele XVI—XVII*), sub redacția lui E. M. Rusev, Chișinău, 1969, 224 p. *(Paul Mihail)* 409

Academia Republicii Socialiste România, Institutul de istorie „N. Iorga", *Documenta Romaniae Historica*, A, Moldova, volumul XIX (1626—1628) întocmit de HARALAMBIE CHIRCĂ, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1969, 798 + LXII p. *(I. Caproșu și L. Simanschi)* 411

Academia Republicii Socialiste România, Institutul de istorie „Nicolae Iorga", *Documenta Romaniae Historica, B, Țara Românească*, volumul XXII (1628—1629), întocmit de DAMASCHIN MIOC, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1969, 863 p. *(G. Ignat)* 412

CONSTANTIN ȘERBAN, *Constantin Brîncoveanu*, București, Editura Tineretului, 1969, 206 p. în 8° *(N. Grigoraș)* 413

ȘTEFAN IONESCU, PANAIT I. PANAIT, *Constantin Vodă Brîncoveanu. Viața. Domnia. Epoca*. București, Editura Științifică, 1969, 464 p. + 2 hărți *(G. Ignat)* 414

I. D. LĂUDAT, *Istoria literaturii române vechi*. Partea a III-a, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1968, 156 p. în 8°. *(N. Grigoraș)*. 415

DUMITRU VELCIU, *Ion Neculce*, București, Editura Tineretului, 1968, 245 p. *(I. Caproșu)* 417

ION NECULCE, *O samă de cuvinte. Letopisețul Țării Moldovei*, Editura Cartea Moldovenească, Chișinău, 1969, 452 p. *(Paul Mihail)* . . 418

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

VALERIAN MACIARADZE, *Besiki pe arena diplomatică*, Tbilisi, 1968, 340 p. (în l. georgiană, cu rezumat amplu în l. rusă) *(Alexandru Andronic)* 418

АКАДЕМИЯ НАУК МОЛДАВСКОЙ С. С. Р. ЦЕНТРАЛЬНАЯ НАУЧНАЯ БИБЛИОТЕКА, **Александр Иванович Яцимирский, Библиография**, Chișinău, 1967, 40 p. *(Paul Mihail)* 419

LUCREȚIU PĂTRĂȘCANU, *Un veac de frămîntări sociale. 1821—1907*, Editura Politică, București, 1969, 358 p. *(I. Căpreanu)* 420

D. BERLESCU, C. BOTEZ, I. SAIZU, *File din istoricul Fabricii de celuloză și hîrtie „Letea"-Bacău*, Bacău, 1969, 294 p. *(V. Cristian)* . . 423

А. С. ЭРУСАЛИМСКИЙ, **Бисмарк Дипломация и милитаризм, Издательство „Наука", Москва**, 1968, 283 p. *(J. Bendiler)* 425

VASILE NETEA, *Nicolae Titulescu*, Verlag Meridiane, Bukarest, 1969, 86 p. *(I. Ciupercă)* 427

⁂

Activitatea Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" din Iași în anii 1968—1969 *(Gh. I. Florescu)* 428

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Académie
des Sciences Sociales et Politiques
de la République Socialiste de Roumanie

Annuaire
de l'Institut d'histoire
et d'archéologie
„A. D. XENOPOL"

Tome VII, 1970

SOMMAIRE

AL. ZUB, Alexandre Demètre Xenopol commémoré 50 ans après sa omrt 9

*

D. CIUREA, Nouvelles considerations concernant les villes et les bourgs de Moldavie aux XIV e—XIX e siècles 21

L. ŞIMANSCHI, Rectifications chronologiques concernant l'histoire de la Moldavie de 1432 à 1447 59

N. GRIGORAŞ, La propriété fonciaire et immobiliaire des artisans, des marchands, des boyards et des monastères dans les villes moldaves. Son régime et son rôle aux XV e—XVIIIIe siècles . . . 83

J. CAPROŞU, Le rôle du capital usuraire dans l'asservissement de la petite propriété en Moldavie au Moyen Âge (jusqu'au début du régime phanariote en 1711) 107

B. RUSSU et D. VITCOU, Les luttes politiques en Roumanie sous le cabinet Demètre Ghica — Michel Kogălniceanu (1868—1870) (I) . . 139

TAHSIN GEMIL, L'Association des „Jeunes Turcs" en Roumanie 173

D. ŞANDRU, L'indemnité d'expropriation accordée aux propriétaires et le prix payé par les paysans pour les terres qui leur furent attribuées conformément aux lois agraires roumaines de 1918—1921 197

G. BUZATU, Le problème du pétrole roumain à la Conférence de la paix de Paris (1919). 225

J. SAIZU, Projets concernant l'industrialisation de la Roumaine durant la période 1922--1928 243

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

*

PAUL CERNOVODEANU, Le voyage de Henry Cavendish dans les pays roumains en 1589 271

VEN. CIOBANU, La confédération de Bar et ses conséquences pour la Moldavie (1768—1771) 279

S. MARIEŞ-AGAPI, Abus commis par les consuls en Moldavie de 1822 à 1828 291

D. CIUREA, L'historien A. D. Xenopol . 301

J. CIUPERCĂ, La Roumanie et les conférences agraires de 1930—1932 . 307

A. KARETCHI et L. EŞANU. Le peuple roumain et les refugiés polonais pendant la deuxième guerre mondiale . . 317

*

J. BENDITER, Sources documentaires concernant la deuxième guerre mondiale 327

DOCUMENTS

D. CONSTANTINESCO, Documents moldaves des XVe—XVIIe siècles 335

PAUL MIHAIL, Anciens documents roumains découverts à Constantinople 353

C. TURCU, Trois documents moldaves inédits des XVIe—XVIIe siécles 357

COMPTES—RENDUS

Histoire du monde en dates, Bucarest, Edition encyclopédique roumaine, 1969, 615 pages (rédigée par Horia C. Matei (histoire ancienne), Florin Constantiniu, Marcel D. Popa (histoire du Moyen Âge), Nicolas C. Nicolaesco, Georges Radulesco (histoire moderne et contemporaine), sous la direction du professeur André Otetea, membre de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie) *(Ven. Ciobanu)* 365

Unité et continuité dans l'histoire du peuple roumain, sous la direction du professeur D. Berciu, Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1968, 461 pages *(N. Corivan et N. Ursulesco)* 367

CONSTANTIN C. GIURESCO, *Histoire du vignoble d'Odobeşti*. Des temps les plus anciens jusqu'en 1918 (avec 124 documents inédits 1626—1864 et 3 facsimiles), Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1969, 550 pages et une carte *(J. Caproşu)* 374

ETIENNE OLTEANU et CONSTANTIN ŞERBAN, *Les artisans en Valachie et en Moldavie au Moyen Âge*, Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1969, 460 pages *(N. Grigoraş)* 375

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

GEORGES CRONȚ, *Institutions roumaines du Moyen Âge. L'adoption fraternelle. Les cojureurs*, Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1969, 244 pages *(N. Grigoraș)* 377

FERNARD BRAUDEL, *Civilisation matérielle et capitaliste (XV e — XVIII e siècles)*, Tome I, Paris, Armand Colin, 1967, 467 pages et 26 pl. (collection „Destins du Monde") *(S. Columbeanu)* 380

DIRECTION GÉNÉRALE DES ARCHIVES NATIONALES DE LA RÉPUBLIQUE SOCIALISTE DE ROUMANIE, *Catalogue des documents moldaves conservés aux Archives Historiques Centrales de l'Etat*, tome III, 1653—1675, Bucarest, 1968, 690 pages et 18 fascimiles *(J. Caproșu)*. 384

ÉLIE CORFUS, *L'agriculture de la Valachie pendant la première moitié du XIX-e siècle*, Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1969, 404 pages *(Corneille Istrate)* . . 385

G. CRISTEA, *La conspiration „républicaine" d'août 1870*, „Studii, revue d'histoire", XXII (1969) 2, p. 231—247 *(Constantin C. Angelesco)* . . 391

ÉIENNE PASCOU, *La grande Assemblée Nationale d'Alba Iulia (1918)*, Cluj, Editions de l'Université Babeș-Bolyai de Cluj, 1968, 510 pages *(N. Corivan)* 396

G. GICA, *La décomposition du parti conservateur-progresiste sous la présidence d'Alexandre Marghiloman*, „Annales de l'Université de Bucarest", Série des sciences sociales, Histoire, XVI (1967), p. 85—96 *(Constantin C. Angelesco)* 397

NOTES BIBLIOGRAPHIQUES

P. P. PANAITESCO, *Introduction à l'histoire de la culture roumaine*, Bucarest, Editions scientifiques, 1969, 400 pages et 36 planches *(N. Grigoraș)* 405

HENRI H. STHAL, *Controverses d'histoire sociale roumaine*, Bucarest, Éditions scientifiques, 1969, 278 pages *(L. Șimanschi)* 406

CORIOLAN SUCIU, *Dictionnaire historique des communes de Transylvanie*, Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, tome I, 1967, 431 pages, et tome II, 1968, 144 pages *(J. Caproșu)* 408

E. M. PODGRADSCAIA, *Les relations commerciales entre la Moldavie et Lwow aux XVI e.—XVIII e siècles*, sous la rédaction de E. M. Rusev, Kichinev, 1969, 224 pages *(Paul Mihail)* 409

Académie de la République Socialiste de Roumanie, Institut d'histoire „N. Iorga", *Documenta Romaniae Historica, A, Moldavie*, tome XIX (1626—1628), publié par H. CHIRCĂ, Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1969, 798—LII pages *(J. Caproșu et L. Simanschi)* 411

Académie de la République Socialiste de Roumanie, Institut d'historie „N. Iorga", *Documenta Romaniae Historica, B, Valachie*, tome XXII (1628—1629), publié par D. MIOC, Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1969, 863 pages *(G. Ignat)* 412

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CONSTANTIN ŞERBAN, *Constantin Brancovan*, Bucarest, Editions pour la jeunesse, 1969, 206 pages *(N. Grigoraş)* 413

ETIENNE IONESCO et PANAIT I. PANAIT, *Le prince Constantin Brâncovan. Sa vie, Son régne, Son époque*, Bucarest, Editions scientifiques, 1969, 64 pages et 2 cartes *(G. Ignat)* 414

I. D. LĂUDAT, *Histoire de l'ancienne littérature roumaine*. III-e partie, Bucarest, Editions didactiques et pédagogiques, 1969, 156 pages *(N. Grigoraş)* 415

DEMÊTRE VELCIU, *Jean Neculce*, Bucarest, Editions pour la jennesse, 1968, 245 pages *(J. Caproşu)* 417

JEAN NECULCE, *Quelques propos. Chronique de la Moldavie*, Kichinev, Editions du livre moldave, 1969, 452 pages *(Paul Mihail)* . . . 418

VALÉRIEN MACIARADZE, *Besiki (B. Gabaşvili) sur l'arène diplomatique*, Tbilisi, 1968, 340 pages (en georgien avec un ample résumé en russe) *(Alexandre Andronic)* 418

ACADÉMIE DES SCIENCES DE LA R.S.S. MOLDAVE, BIBLIOTHÈQUE SCIENTIFIQUE CENTRALE, *Alexandre Ivanovitch Iatzimirski, Bibliographie*, Kichinev, 1967, 40 pages *(Paul Mihail)* 419

LUCRÈCE PATRAŞCANU, *Un siècle d'agitations sociales, 1821—1907*, Bucarest, Édition politique, 1969, 358 pages *(J. Căpreanu)* . . . 420

D. BERLESCU, C. BOTEZ et J. SAIZU, *Histoire de la fabrique de céllulose et de papier „Letea" Bacău*, Bacău, 1969, 294 pages *(B. Cristian)* 423

A. S. ERUSALIMSKII, *Bismarck, Diplomatie et militarisme*, Moscou, Editions scientifiques, 1968, 283 pages *(J. Benditer)* 425

BASILE NETEA, *Nicolas Titulesco*, Bucarest, Editions Meridiane, 1969, 86 pages *(J. Ciupercă)* 427

*

L'activité de l'Institut d'Histoire et d'Archéologie „A. D. Xenopol" de Iassy en 1968 et 1969 *(G. I. Florescu)* 428

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

A. D. XENOPOL

50 de ani de la moartea sa

Între personalităţile de prim rang care au contribuit la dezvoltarea culturii române în epoca modernă, A. D. Xenopol ocupă un loc central. Activitatea lui, multilaterală şi fecundă, se situează tocmai în epoca în care, Unirea Principatelor înfăptuită, ţinta principală a societăţii româneşti era consolidarea ei pe cale economică, diplomatică şi culturală, ca o fază preparatorie pentru realizarea unirii depline. Împlinirii acestui ţel, A. D. Xenopol şi-a consacrat întreaga putere a minţii şi a sufletuli său. Istoric şi filozof, sociolog şi economist, profesor, jurist şi îndrumător cultural, contribuţia lui este remarcabilă în toate aceste domenii. Începînd din 1868, cînd se fixează debutul său publicistic şi pînă la trecerea lui din viaţă, întîmplată acum o jumătate de secol, el n-a încetat să lucreze, cu un înalt simţ al datoriei civice, pentru propăşirea patriei sale. „Fără voia mea, mărturisea Xenopol încă în 1870, m-am născut, am crescut în sînul unui popor, am adunat în sufletu-mi toate aspiraţiile lui spre mai bine. Trebuie să-i consacru tot ce natura mi-a dăruit : inimă şi spirit, putere şi răbdare, pentru că natura prin legile ei de fier a legat existenţa şi fericirea mea de existenţa şi fericirea întregului din care fac parte". Reconstituirii şi cimentării acestui întreg, afirmării lui majore în cultura lumii, A. D. Xenopol şi-a închinat toată viaţa, încredinţat fiind că „un popor e cu atît mai mare, cu cît îşi înfige mai adînc rădăcinile în sufletul umanităţii".

Născut la 23 martie 1847, în Iaşi, viitorul istoric şi filozof şi-a făcut întîile studii în pensioane particulare, la vechea Academie Mihăileană şi la Institutul Academic. Încă de pe acum pasiunea lui pentru istorie, alimentată prin lecturi alese din biblioteca tatălui său ori din aceea a prinţului Grigore Sturza (citeşte, de exemplu, pe Volney şi pe Guizot), găseşte cîmp de manifestare în cadrul unei

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„societăți studioase", unde și prezintă o dizertație despre Importanța și utilitatea istoriei *(1866), în care — cum s-a observat deja — „ideile pozitive ale lui Guizot privind dinamica dezvoltării sociale se regăsesc parțial". Începutul era de bun augur. Pentru tînărul de 19 ani istoria încetase de a fi o simplă factologie dinastică, fixîndu-și ca sarcină „cercetarea stării societății sub cutare sau cutare regim". Ca și în concepția lui Kogălniceanu sau Bălcescu, studiul trecutului era chemat să răspundă unor comandamente politice, oferind prezentului „învățătura trebuitoare pentru a realiza [...] ideile libertății și a egalității". Paralel cu aceste preocupări, tînărul Xenopol studiază muzica, desenul, literatura etc., lărgindu-și sensibil orizontul cultural și artistic. O pregătire temeinică i-au asigurat, la Institutul Academic, profesori de elită ca Gr. Cobălcescu, I. Caragiani, P. Poni, T. Maiorescu ș.a. Ultimul mai ales — va nota Xenopol în retrospectiva autobiografică din 1913 — i-a arătat „o mare simpatie", prețuindu-i sîrguința și priceperea. La propunerea lui, după trecerea bacalaureatului, societatea „Junimea" i-a acordat o bursă pentru studiul filozofiei în Germania. Ajutat și de minicipalitatea ieșeană, avea să rămînă astfel, la Berlin, timp de 4 ani (1867—1871). Este o etapă fructuoasă, în care tînărul dovedește nu numai alese însușiri intelectuale, ci și nobila ambiție de a se face cît mai folositor țării sale. Nu se mulțumește cu filozofia, ci frecventează în acelaș itimp dreptul și istoria, arătînd preferință pentru dreptul roman, studiat cu profesorul Adolf Rudorff și pentru istoria universală, pentru care audiază cursurile lui Th. Mommsen, Ernst Curtius, L. v. Ranke ș.a., studiind totodată opera lui Georg Gervinus, istoric și literat cunoscut* și *printr-o lucrare asupra* Principiilor istoriei *(Leipzig, 1837). Îl interesează de asemenea estetica, cercetează muzeele de artă și de istorie, participă la conferințe, ia lecții de piano, scrie articole pentru „Convorbiri literare", într-un activism excesiv care-i atrage mustrări din partea lui Maiorescu. Planul era deosebit de ambițios, filozofia și dreptul trebuind să constituie doar cadrul general al formației sale istoriografice, gîndită la un nivel superior, în care apelul la disciplinele cele mai variate se impunea ca necesar. Era convins, după cuvîntul lui Joseph Ortolan, care cerea istoricului să fie în același timp și jurist, iar juristului să fie istoric, că numai pe această bază, lărgind orizontul teoretic al disciplinei, se putea ajunge la rezultate durabile. Pasiunea majoră și-o mărturisea limpede: „tendința naturală a spiritului meu, îi scria lui I. Negruzzi la 1 aprilie 1868, a fost întotdeauna studiile istorice". Acestora le va consacra cea mai mare parte a timpului, încredințat că în orientarea societății românești istoria era disciplina cu cea mai mare eficiență. Interesul pentru știința în sine era dublat așa dar de o rațiune practică, asupra căreia corespondența din Berlin nu lasă nici o îndoială. Luînd atitudine față de insultele proferate în presa străină („Neue Freie Presse" și „Ueber Land und Meer") la adresa poporului român, Xenopol scria cu amărăciune, indignat:*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„nu înțeleg cum nu se scoală nimeni în contra acestui sistem, cum nu ia unul de la noi pana în mînă pentru a îndepărta calomniile care curg din toate părțile asupra noastră". Și se hotăra să întocmească el însuși, numaidecînt, „o privire asupra istoriei noastre", iar pentru a nu fi învinuit de parțialitate, voia să se sprijine pe „izvoare cît se poate de cunoscute".

*Urmîndu-și vocația, Xenopol tipărește în „Convorbiri literare" o serie de studii despre „*Cultura națională*" (1868), care debutau cu această afirmație categorică, semnificativă pentru întreaga orientare a tînărului: „Trebuie bine să ne însemnăm, noi românii, că orice pas pe calea propășirii nu poate avea însemnătate pentru noi decît în măsura în care se reflectează asupra naționalității noastre. Cosmopolitismul nu e pentru noi". Colaborarea continuă cu* Istoriile civilizațiunii, *studiu istoric (1869), în care lua în discuție opera lui Fr. Guizot, H. T. Buckle, H. Leky și W. Draper. Pornind de la opera lui Bukle, Hristory of Civilization in England, Xenopol lărgește conceptul de* istorie, *fixîndu-i o țintă înaltă, aceea de a descifra „care sînt* puterile *ce împing pe popoare spre progres sau spre decădere, care este direcția mersului lor și aceea a mersului omenirii". Legînd-o de cerințele prezentului el îi atribuie o dublă finalitate: aceea de cunoaștere a trecutului în* lineamentele *lui generale și aceea de a contribui la amendarea stării prezente. Colaborarea, uneori anonimă sau deghizată, continuă cu* Studii asupra stării noastre actuale *(1870), în care atrăgea atenția asupra importanței deosebite a problemelor economice. „Cu acest studiu, va nota Xenopol, gîndirea mea se aruncă asupra vieții materiale a poporului român, parte ce devine mai tîrziu un element esențial al cercetărilor mele istorice...".*

Dezacordul față de ideologia „Junimii" se manifestă de la început, în legătură mai ales cu critica lui Maiorescu asupra formelor fără fond. *Recunoscînd existența unor „nelegitimități" inerente, Xenopol aprecia că starea în care se afla România era pe deplin justificată. „A pretinde ca un popor, din momentul chiar cînd începe a se dezvolta să nu producă decît lucruri bune [...], este a transporta la început rezultatul final al dezvoltării". Natura progresului — insista el, refractar la viziunea sceptică a criticului — reclamă „a merge de la rău la bine, de la neștiință la știință".*

Încrezător în caracterul pozitiv al evoluției sociale, el încerca astfel să legitimeze starea prezentă și să propună mijloace de îndreptare. În această privință, momentul cel mai caracteristic este Cuvîntarea festivă *rostită, la 15 august 1871, la mormîntul lui Ștefan cel Mare, cu prilejul împlinirii a 400 de ani de la sfințirea mănăstirii Putna. Se aflau acolo, adunați din toate provinciile țării, tineri și bătrîni preocupați de „viitorul după care năzuiește orice suflet mai nobil". Faptele domnitorului — ctitor fiind pgstrate „în cel mai mîndru din izvoarele amintirii, în sufletul poporului, însuși", gîndul isto-*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ricului se întorcea către nevoile prezentului ,iar personalitatea lui Ștefan, devenită un simbol al luptei pentru prezervarea ființei naționale, avea menirea să fortifice credința într-un viitor comun și să determine „o apropiere a tuturor, din toate părțile ,spre o împreună lucrare". Unirea deplină nu se putea realiza decît printr-o pregătire metodică, îndelungată. „Cînd tot românul va tinde spre un țel, cînd unirea minței și a inimei va fi încheiată, atunci acea politică va urma numaidecît din însuși mersul lucrurilor". Maturitatea și echilibrul gîndirii, sobrietatea expresiei, viziunea clară asupra viitorului, entuziasmul stăpînit, sînt trăsături ce se desprind din acest discurs care avea girul unei comisii de mare autoritate (Maiorescu, Alecsandri, Pogor), și care a fost rostit în fața unei adunări din sînul căreia nu lipseau personalități de întîia mărime: Kogălniceanu, Eminescu, Slavici, Ciprian Porumbescu ș.a.

Întors de la studii cu un doctorat în drept, susținut magna cum laude la Berlin, cu o dizertație de istoria dreptului roman și cu un doctorat în filozofie susținut la Giessen, Xenopol e numit procuror la tribunalul din Iași (1871—1875), apoi prim-procuror (1876), pînă în 1878 cînd părăsește magistratura, dedicîndu-se avocaturii. Solicitat de Maiorescu, îndeplinește odată cu aceasta funcțiunea de profesor la Institutul Academic, iar în cadrul „Junimii" pe aceea de secretar, pînă în anul 1872.

Față de „spiritul nepăsător și pesimist" ce domnea în cercul „Convorbirilor", prezența lui Xenopol constituia o „oază de exuberantă încredere". Un optimism neclintit îi inspiră toate demersurile. Scrie studii de istorie și de filozofia culturii, articole de polemică literară, note bibliografice, aforisme, traduce versuri etc., devenind — cum s-a remarcat — un fel de „factotum", „cel mai fecund scriitor al Convorbirilor literare". Conferențiar neobosit, beneficiind de un larg orizont de cultură, angajează subiecte de o diversitate deconcertantă: Cele cinci simțuri, Naționalitatea, Focul, Panteismul, Criticismul, Directia istorică, Despre moarte, Patriotismul etc. În tot ce întreprinde, Xenopol e un animator neobosit, convins că o putere uriașă rezidă în circulația ideilor și că acestea nutresc, „ca un sînge generos", corpul întreg al poporului, înviorîndu-i puterile, înălțîndu-i cugetul, înnobilîndu-i simțirea. Publicist fecund, conferențiar și profesor, Xenopol a împlinit această misiune timp de aproape jumătate de secol cu demnitate și prestanță. „Omul acesta a fost lumină", scria G. Ibrăileanu. În adevăr, ca profesor la Universitatea din Iași, pasager în 1875—1876 și continuu începînd din 1883, el a răspîndit lumina științei asupra trecutului național și a contribuit în mare măsură la educația civică a mai multor generații.

Personalitate multilaterală, de o deosebită forță creatoare, A. D. Xenopol s-a voit și a fost înainte de toate istoric. Inaugurîndu-și cursul la Universitatea din Iași, în 1883, el observa îndoita finalitate a isto-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

riografiei din epoca sa: 1) „cercetarea amănuntă a trecutului și precizarea pe cît se poate a faptelor acestuia", cu alte cuvinte întocmirea de monografii istorice și 2) „sinteza ideilor generale, deduse din studiul acestui material pozitiv". În amîndouă aceste direcții, Xenopol s-a afirmat cu o vigoare deosebită, marcînd etape distincte atît în cercetările istorice propriu-zise, cît și în valorificarea lor teoretică.

Propunîndu-și să utilizeze la nivelul sintezei documentația existentă, el a realizat „cea dintîi înjghebare a istoriei depline a poporului român" într-o expunere clară și sistemtică, ale cărei „lineamente obștești" și-au dovedit rezistența. N. Iorga se va referi peste cîteva decenii la activitatea profesorului și înaintașului său, amintindu-i opera „la fel de frumoasă pe cît de îndrăzneață". În adevăr, față de penuria documentară a epocii, Istoria românilor din Dacia traiană era un act temerar. Autorul însuși recunoștea, în prefața întîiului volum (1888), că „rodul este încă necopt pe arborele istoreii noastre". Dacă se hotărîse totuși să-l „culeagă", faptul se datora convingerii sale că „fiecare timp este [...] în drept să aibă istoria lui". A aștepta ca izvoarele să fie adunate integral pentru a proceda la întocmirea sintezei, însemna condamnarea oricărei sinteze. „Istoria unui timp se clădește întotdeauna cu materialul adunat pînă atunci", afirma Xenopol, încredințat că dispunea de datele fundamentale pentru întocmirea unei sinteze comprehensive a istoriei naționale. Viitorul va adăuga noi date, „modulînd" cu mai multă precizie „corpul viu al trecutului nostru", dar conturul general se putea stabili de pe acum. Marea dificultate era absența lucrărilor pregătitoare. În multe privințe, mai cu seamă la capitolele privind dezvoltarea social-economică a Țărilor Române, istoricul avea să se pronunțe el cel dintîi. Opera se cuvenea deci judecată în ansamblul construcției și nu în detaliile ei. Recapitulîndu-și realizările, cu ocazia unui incident academic (1905), A. D. Xenopol își fixa el însuși locul în dezvoltarea istoriografiei naționale: „Este netăgăduit că eu sînt cel dintîi și singurul pînă acuma, de la Șincai încoace, care am întreprins a scrie o istorie deplină a poporului român de la primele ei începuturi pînă la 1866, și că singura carte din care se poate dobîndi o cunoștință unitară a întregii noastre dezvoltări este a mea". Nouă — cu unele excepții — era concepția generală, periodizarea după criterii raționale, cercetarea stării economice „ca unul din factorii de căpetenie ai dezvoltării noastre", considerarea multiplelor aspecte ale vieții social-politice și culturale într-o viziune sintetică, cuprinzătoare, studiul vechilor instituții: domnie, boirime, biserică, armată, bresle, școli etc. Astfel, conchidea autorul, „Istoria românilor scrisă de mine este nu numai o istorie politică, ci și o expunere a civilizației sale". Era convins, de aceea, că lucrarea sa „înseamnă o epocă în dezvoltarea istoriografiei române" și că „de la dînsa încoace a început era monografiilor". De la Cronica românilor a lui Șincai și de la Istoria Daciei

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a lui Dionisie Fotino, nici o altă expunere sintetică, înafara manualelor de şcoală, nu fusese făcută. Ea era cu atît mai necesară acum după ce se tipăriseră Cronicile României *de către M. Kogălniceanu, diverse izvoare narative şi diplomatice de către Bălcescu, Laurian, Hasdeu, T. Cipariu, T. Codrescu etc., naraţiuni străine de către Al. Papiu-Ilarian, iar numeroase documente externe fuseseră procurate prin călătoriile întreprinse de C. Esarcu, Al. Odobescu, N. Densuşianu, I. Bianu, B. P. Hasdeu, Gr. Tocilescu ş.a. Xenopol însuşi făcuse cercetări în arhive şi biblioteci, hotărît — încă din vremea studiilor — să se consacre întocmirii istoriei naţionale: „scopul vieţii mele". Ca să-l poată realiza, el a întreprins mai întîi cercetări de amănunt pe care le-a tipărit în „Convorbiri literare", în „Revista pentru istorie, arheologie şi filologie", în diverse alte reviste din ţară şi străinătate şi mai ales în „Arhiva Societăţii ştiinţifice şi literare din Iaşi", pe care el însuşi a condus-o multă vreme. În 1875 publica în „Convorbiri literare" un studiu despre* jurători *şi o cercetare asupra lui* Herodot *în raport cu istoria noastră. Asupra lui Strabon se va opri în anul următor, cu intenţia evidentă de a lămuri ştirile privitoare la istoria veche a patriei. Darea de seamă* Despre Rumänische Studien *ale lui* Rösler *i-a oferit prilejul să abordeze de pe o poziţie critică problema continuităţii românilor în spaţiul carpato-dunărean. Studiile* Bălcescu şi Teutschländer *şi* Ţăranii sub Mihai Viteazul *i-au dat posibilitatea să se rostească asupra unei alte epoci însemnate din istoria naţională. În ultimul studiu Xenopol critica interpretarea dată de Tocilescu unui document din vremea lui Mihai Viteazul care i se părea neconformă cu realitatea istorică. Afirmînd primatul adevărului, el avea curajul de a fi obiectiv, demonstrînd că Mihai fusese şi el un spoliator al ţărănimii, aşa cum cereau spiritul şi trebuinţele epocii. Alte studii pregătitoare privesc* Politica franceză în Orient *(1882),* Războaiele dintre ruşi şi turci *(1879—1880), ultimele publicate şi separat, în două volume (1880), şi epoca fanariotă, „absolut necunoscută" pînă la el. Buletinele bibliografice publicate în „Revue historique" începînd din 1881, atestă nu numai remarcabilul efort documentar al istoricului, ci totodată spiritul său critic şi tendinţa de a converti întreaga masă informaţională unei viziuni sintetice, unificatoare. Cu* Teoria lui Rösler *(Iaşi 1884), publicată şi într-o versiune franceză* (Les Roumains au moyen-âage, Paris 1885) *şi cu* Etudes historiques sur le pepule roumain *(Iassy, 1887), Xenopol realiza o cercetare metodică şi cuprinzătoare din care se va dezvolta* Istoria românilor. Dedicînd-o pe cea dintîi „românilor de peste munţi", *autorul făcea şi un act de opţiune politică, pe linia idealului de unitate naţională.*

Publicată în mai multe ediţii şi într-o versiune franceză prescurtată care s-a bucurat de înalte aprecieri în toată lumea, fiind premiată de Academia Franceză, Istoria românilor din Dacia Traiană *este nu numai „una din lucrările cele mai mari ale vieţii mele", cum i-a plăcut autorului să o considere, ci şi opera de maturitate a istorio-*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

grafiei naționale, care se ridica astfel, prin ampla viziune a trecutului, prin rigoarea metodologică, la nivelul istoriografiei europene. Se cuvine subliniată îndeosebi tendința lui Xenopol de a înfățișa tabloul complet al istoriei românilor din toate provinciile țării, urmînd o schemă rațională, de o vastitate impresionantă, care includea atît cercetarea fenomenelor economice și social-politice cît și aceea a vieții culturale. Nimic esențial din ceea ce putea contribui la cunoașterea tabloului social-politic (organizarea statală, armata, modul de trai, profesiunile, comerțul etc.), a dinamicii evenimentelor, înlănțuite pe „firul cauzalității" etc. nu era pierdut din vedere. În spiritul concepției moderne asupra istoriei, „viața materială" era abordată împreună cu corolarul ei firesc în planul culturii, pe temeiul examinării critice a surselor de informare: texte narative, inscripții, documente diplomatice etc. Concluzia cea mai importantă desprinsă din cercetarea metodică a perioadei vechi era ideea originii daco-romane a poporului român, a latinității limbii acestuia și a continuității lui în spațiul carpato-dunărean, idee ce a contribuit în bună măsură la păstrarea ființei naționale.

În prezentarea evului mediu, Xenopol avea în vedere întregul teritoriu locuit de români, relevînd tabloul complex al vieții social-politice și culturale: organizarea societății, structura și dinamica claselor sociale, dreptul, organizarea militară, biserica, dregătoriile, legăturile politice cu țările vecine, cultura etc. Accentul cade pe lupta pentru dobîndirea, păstrarea sau recucerirea indepedenței, în care istoricul găsea „un farmec deosebit pentru simțămintele noastre". O anumită idealizare a epocii eroice era în acest caz explicabilă, Xenopol încercînd să prezinte o societate oarecum armonioasă. Tabloul înfățișat implica un îndemn rostit — în alți termeni — și mai înainte, dar și speranța că viitorul rezervă poporului român momente de echilibru intern și de creație autentică. În general istoricul se silea să fie obiectiv, afirmînd pretutindeni primatul adevărului: „n-am îndrăznit niciodată, mărturisea el, a sfîșia acest adevăr, cînd venea în slujba simțămîntului". De Domnia lui Cuza-Vodă încerca să se apropie cu toată „libertatea de condei" ca de domnia unui „faraon egiptean". Istoricul era totuși conștient că în obiectivitatea sa există un coeficient de relativitate: „să se bage de seamă, avertiza Xenopol, că chiar atunci cînd credem că aprețuim cu nepărtinire, uităm adeseori că măsura acestei judecăți o luăm din vremile și după ideile noastre, spre a o aplica pe vremi și idei cu totul altele". Militant prin excelență, el afla totuși o împăcare în conștiința identității depline dintre „convingerea științifică" și imperativul național, așa încît n-a avut în față „urîcioasa dilemă de a pune în cumpănă sau adevărul sau interesul poporului meu". Important era însă efortul său permanent pentru stabilirea adevărului, înțeles ca finalitate supremă a istoriei. Nu s-a sfiit, de aceea, să arate și laturile negative ale domniei lui Mihai

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Viteazul, intensa exploatare a țărănimii în evul mediu și mai cu seamă în epoca destrămării feudalismului. O însemnătate deosebită acorda, din acest punct de vedere, răscoalei transilvane condusă de Horia, Cloșca și Crișan (1784) și celei muntene condusă de Tudor Vladimirescu (1821).

Epoca contemporană, al cărei început îl situa la 1821, s-a bucurat, de asemenea, de o atenție deosebită din partea lui Xenopol. Concepînd istoria ca o dezvoltare continuă, progresivă, era firesc să-i urmărească efectele pînă „în pragul actualității, unde istoria se frămîntă și se produce din luptele contemporane". Dominată de revoluția de la 1848 și de Unirea Principatelor (1859), istoria contemporană evidențiază în primul rînd „eforturile politice ale poporului român pentru a se constitui ca organizare neatîrnată". Unirea îi apărea în acest sens ca un eveniment cardinal, „momentul cel mai solemn" al istoriei naționale, tocmai fiindcă ea izbutise „să înalțe întregul popor la nivelul unei mari idei". Realizată parțial la mijlocul secolului trecut, ea trebuia să se desăvîrșească în viitor. Unirea deplină, îndemna istoricul, „acesta să fie idealul către care să tindem, ținta noastră pe pămînt". Înfăptuirii acestui deziderat, Xenopol i-a închinat o bună parte a activității sale, publicînd studii în reviste străine, articole în presă, rostind prelegeri în cadrul unor înalte instituții de cultură de peste hotare, conferințe etc.

Practica istorică l-a condus pe Xenopol la teoretizarea domeniului. Ultimele lucrări aveau în intenția sa și un scop subsidiar, acela de a exemplifica metodologia expusă în Principiile fundamentale ale istoriei *(1899).* Domnia lui Cuza-Vodă *urma, din acest punct de vedere, sistemul seriilor istorice ,asupra căruia se rostise mai înainte. ' Pe această cale, credea el, istoricul poate restabili „adevărul de atîtea ori zdruncinat". Imperativul lui Ranke, care impunea prezentarea faptelor istorice în lumina crudă a adevărului, îi venea în minte atunci cînd încerca să motiveze abordarea epocii contemporane.*

Contribuția lui Xenopol la elucidarea specificului istoriei în raport cu celelalte domenii ale cunoașterii s-a bucurat de aprecieri cvasi-unanime. De la iluștrii săi contemporani Em. Boutroux. H. Berr, H. Bergason, H. Rickert ș.a. pînă astăzi, numele lui a fost amintit cu stima cuvenită unui mare gînditor. Boutroux remarca admirabila pregătire a istoricului român în „numeroasele și subtilele teorii filozofice care se raportă la obiectul său", inteligența vie și ingenioasă, claritatea și spiritul metodic. Filozoful columbian Rodrigue de Nozera, care scrisese și el o Teorie a istoriei, îi trimetea lucrarea cu această dedicație : „Unuia din cei mai mari cugetători ai omenirii". Apelul frecvent la ideile formulate de Xenopol în Les Principes fondamentaux de l'histoire *este semnul fertilității remarcabile a gîndirii sale. Studiile apărute în cele cinci decenii ce s-au scurs de la moartea sa, invocarea „actualității" gîndirii xenopoliane de către comentatori (Francesco Saverio Varano, Francesco Elias de Tejada, O. Buhociu ș.a.) atestă durabili-*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tatea operei lui A. D. Xenopol. Heinz Maus îl aprecia nu de mult ca pe filozoful care „a fondat o logică a științelor istorice", iar J. B. Bury, încercînd să definească istoria, făcea apel la distincția fundamentală făcută de istoricul și filozoful român între faptele de repetiție și cele de succesiune. Definirea și explicarea acestor fapte în raport cu timpul și spațiul; formularea concluziei că fenomenele de succesiune nu pot fi generalizate și cuprinse în legi, ca în cazul fenomenelor de repetiție, ci în serii istorice; redefinirea științei ca „un sistem de adevăruri dovedite, fie ele generale sau individuale" pentru a putea cuprinde și istoria în sînul ei; analiza funcțiilor îndeplinite de serie; determinarea metodei specifice a istoriei — inferența, sînt elementele pe baza cărora Xenopol conferea istoriei statut de știință. Este de observat că, opunînd cauzalitatea legității, filozoful pierdea din vedere tocmai latura lor comună, aceea care face din cauzalitate nervul însuși al legității. Atribuind istoriei un sens și o structură prin intermediul seriei cauzale („sufletul istoriei"), el realiza însă un important pas înainte.

Xenopol face parte dintre puținii istorici care și-au teoretizat disciplina. Constatînd că știința nu este o pură creație a spiritului nostru, ci o reflectare a lumii obiective, el încerca să fixeze locul istoriei în ansamblul științelor. Conceptul de serie, întemeiat pe acela de cauzalitate, stă în miezul sistemului său. Fiindcă o istorie care nu urmărește stabilirea raportului genetic între fapte „n-ar fi altceva decît un amalgan de date și evenimente, fără nici un principiu ordonator". Efortul lui Xenopol tindea la constituirea unei noi părți a logicei, alături de logica deductivă — aristotelică și de cea inductivă — baconiană, avînd a trata „înlănțuirea lucrurilor care se urmează". În domeniul fluctuant al faptelor istorice, prin excelență individuale, ei încerca să surprindă generalitatea, modul de integrare a particularului în universal. Fiecare fapt serial rezumă și condensează în el un proces, o tendință socială generală, pe care filozoful o numea „ideea seriei". Seriile însești au o tendință convergentă, fiind solidare cu sensul general al evoluției. Investind seria cu proprietăți și funcțiuni specifice legilor, condiționînd definirea faptelor istorice de „stabilirea nexului cauzal", Xenopol găsea un principiu ordonator, menit să determine structura logică a istoriei.

În afară de volumul consacrat Teoriei istoriei (1908), în care dezvolta un întreg sistem filozofic, Xenopol a publicat și o serie de studii și comunicări privind natura istoriei și problematica ei specifică, încercînd să fundamenteze istoria ca o filozofie a lumii, ca un alt Weltanschaung, cu o logică proprie, opusă logicii întîlnite în științele de legi. Concluzia? Cea mai generoasă definire a istoriei, privită nu ca o știință solitară, coordonată altora, ci ca „un mod general de concepție a fenomenelor, atît ale naturii, cît și ale spiritului".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Gîndirea lui A. D. Xenopol nu e lipsită desigur de contradicții și limitări inerente, pe care critica filozofică a încercat să le explice. Efortul lui de a demonstra că istoria este o știință, în opoziție cu concepțiile profesate atunci de Benedetto Croce, Windelband, Rickert etc. și de a-i stabili principiile fundamentale, *constituie însă o realizare însemnată a culturii noastre moderne.*

De o diversitate frapantă, activitatea lui Xenopol s-a desfășurat mai ales în trei domeni: istoric, teoretic, *și* economic, *care stau într-un raport de strînsă conexiune. Cercetînd trecutul, istoricul constata că totul se află în devenire și sesiza* mișcarea progresivă *a societății, iar această convingere, întărită de rezultatele cercetării științifice de la finele secolului trecut, avea să devină „fapt de meditație teoretică". În filozofia sa, ideea de revoluție este esențială, reprezentînd conceptul, „mantia" ce acoperă toate domeniile existenței, iar întreaga lui operă istorică voia să fie o confirmare a acesteia. Cealaltă latură, cu adînci implicații în ordinea practică, decurgea din același „evoluționism dinamic": economistul încerca să stabilească condițiile concrete de dezvoltare a României moderne. Istorismul său, prezumînd încrederea în dezvoltarea nelimitată a societății, izvora nu numai din tradiția filozofică a țării, ci și din situația social-politică concretă.*

Alături de alte personalități eminente (Eminescu, Conta, Iorga, Enescu, Brâncuși ș.a.), Xenopol reprezintă încă o întruchipare a efortului românesc spre universalitate. Ținta supremă a vieții lui a fost aceea de a vedea România unită, conștientă de sine, integrată armonios în valorile lumii. Pentru realizarea ei și-a cheltuit toate puterile sufletului. Edificiul cel mai impunător din bogata lui operă îl constituie, desigur Istoria Românilor din Dacia Traiană. *Expunerea metodică, refuzul fabulației și al dilentatismului, dezvoltarea conexiunii cauzale a faptelor („folosul cel mai însemnat al istoriei"), înfățișate de la prefigurarea lor pînă la ultimele consecințe, largul sprijin documentar, stringența argumentării, efortul de a desluși înțelesul adînc al faptelor, trama deslășurării lor spațio-temporale, caracterizează această lucrare monumentală, cea dintîi în care istoria patriei se înfățișa integral. Ea s-a bucurat de o legitimă recunoaștere, aducîndu-i autorului, în 1889, titlul de membru corespondent al Academiei Române, iar în 1893 consacrarea supremă în fotoliul ocupat altădată de Mihail Kogălniceanu. Versiunea franceză a lucrării (1896) și mai ales opera filozofică, receptată cu viu interes peste granițe, aveau să determine alegerea lui ca membru corespondent al Institutului Franței (1901), iar mai tîrziu, după noi și substanțiale contribuții, consacrarea solemnă ca membru asociat străin al înaltei instituții (1914). Înaintea sa, cu o operă mai modestă, G. Bibescu se bucurase de o atenție asemănătoare în lumea savantă franceză, fiind ales membru asociat al aceleiași instituții. După Cantemir, care dăduse lumii opere de mare însemnătate în domeniul istoriei, filozofiei, logicii și moralei,*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

bucurîndu-se de consacrarea Academiei berlineze, Xenopol era cel dintîi român care s-a impus înafara granițelor ca istoric și ginditor de prestigiu mondial. În ipostaza dintîi avea să-l evoce Athanasie Joja la 18 octombrie 1965, cu ocazia recepției sale ca membru corespondent al Academiei de științe morale și politice din Franța.

Să adăugăm, încheind aceste rînduri, că A. D. Xenopol a fost și un militant pe tărîm social-politic, o prezență critică dintre cele mai active. El a sesizat carențele societății românești cu pricepere de sociolog și de economist și a încercat să ofere remedii. Și-a îndreptat atenția îndeosebi spre clasa majoritară a țării, a cărei mizerie îi trezea legitime îngrijorări. Comentînd, în 1907, mișcarea țărănească din România, istoricul făcea observația că aceasta nu era un fenomen izolat. „Ea nu este decît un răsunet al unei mișcări obștești care a cuprins toată omenirea civilizată. Este un puternic șivoi al evoluției universale, este un pas pe care omenirea îl face spre realizarea ideii binelui, *acela prin care se va dărîma cel de pe urmă părete ce desparte neamul omenesc în două tabere deosebite : exploatatorii și exploatații, muncitorii și cei ce huzuresc, stăpînii și robii. Cine nu vede încotro merg vremile este un orb și în contra puhoiului timpului e cu neputință să ridici zăgazuri". Ceea ce trebuia făcut, credea Xenopol, era o mai judicioasă organizare în sfera producției bunurilor materiale și o mai bună repartiție a lor, potrivit cu tendința tot mai evidentă a epocii moderne de a realiza principiul libertății, al egalității depline și al democrației. Istoricul și filozoful Xenopol se vădește astfel a fi o prezență activă în problematica complexă a epocii sale, militînd pentru triumful valorilor supreme ale existenței. Opera sa, devenită ea însăși* fapt istoric, *cum prevăzuse Boutroux, continuă să rodească, oferind încă un larg cîmp explorărilor viitoare. La cincantenarul morții lui A. D. Xenopol această constatare constituie, în sine, un omagiu.*

AL. ZUB

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

NOI CONSIDERAȚII PRIVIND ORAȘELE ȘI TÎRGURILE DIN MOLDOVA ÎN SECOLELE XIV—XIX

DE

D. CIUREA

I. FORMAREA ȘI EVOLUȚIA ORAȘELOR ȘI TÎRGURILOR DIN MOLDOVA ÎN SECOLELE XIV—XVII

Materialul documentar privind problema orașelor este insuficient pentru redarea unei imagini fidele, nu se referă la aspectele esențiale, sporadic și discontinuu, pînă la secolul al XVIII-lea. Un auxiliar util pentru un astfel de studiu îl constituie unele contribuții mai recente ale unor istorici unguri, poloni și germani în problema orașelor din zonele teritoriale vecine cu Moldova, pentru posibilitatea determinării proporțiilor fenomenului orășenesc, influențelor și evaluări comparative sub raportul economic și demografic [1]. Inițial remarcăm că în evoluția istorică a vechilor așezări „urbane" se pot delimita: o primă fază din secolul XIV pînă în secolul XVI, faza formării și dezvoltării în legătură cu orașele din Transilvania și cu Polonia: o a

[1] Cf. I. Szücz, *Das Städtewesen in Ungarn im 15—17 Jahrhundert*, în „Studia Historica A.S.H.", 53, Budapesta, 1963, p. 97—164. Se subliniază geneza „evoluției est-europene" a orașelor din Ungaria în secolul XV. Cf. și, în vol. *Miasta Polskie w tysiacleciu*, tom. I, Wroclaw — Warszawa — Krakow, 1965, p. 1—96, studiile *Geneza miast polskich i ich dzieje do konca XV wieku* (A. Gieysztor), *Dzieje miast polskich od konca XV wieku do poczatku XVIII wieku* (St. Herbst) și *Miasta polskie w XVIII wieku* (Jerzy Michalski). Cf. și A. Gieysztor, *From forum to civitas: urban changes in Poland in the twelfth and thirteenth Centuries*, în vol. „Ac. Pol. Sc.", *La Pologne au XIIe Congrès international des sciences historiques à Vienne*, Warszawa, 1965, p. 7—30 (pentru dezvoltarea orașului polon în secolul XIII). Cf. și I. M. Houston, *A Social Geography of Europe*, London, 1953, p. 142—152 (Factors in the growth of towns in the Middle Ages).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

doua, secolul XVII, fază de criză şi decadenţă în general, cauzată şi de factorul extern, de orientare sud-estică, de fiscalitatea oprimantă, de anii numeroşi de secetă şi de foamete şi de epidemii şi o a treia, care include perioada „fanariotă", caracterizată prin atribuirea oraşelor, în majoritate, (cu excepţia Iaşilor, Galaţilor, Botoşanilor, Bîrladului, Pietrei şi Bacăului), de domnie bisericii şi boierilor, prin înfiinţarea tîrgurilor noi, sub regimul direct al proprietăţii particulare, în număr relativ mare, prin instituirea epitropiei de tîrg, transformată sub regimul Regulamentului Organic în eforie, şi, în fine, elberarea lor[2]. Autori străini s-au referit, recent, la condiţiile apariţiei şi dezvoltării oraşelor din Moldova[3]. O „civitas de Mylco" (Milcoviensis) n-a existat în Moldova în secolul al XIII-lea şi apare ca identificabilă, după relatările documentelor papale, cu Argeşul, cum s-a susţinut încă din secolul XVIII. Între „Russcia" şi „Comania", pe teritoriul viitoarei Moldove, încă fără nume, în documentele papale şi ungare „terra Brodnic", nu existau în 1241 oraşe şi Rogerius nu le menţionează în scrierea sa. Călătorii Rubruc şi Plano Carpini se referă, în însemnările lor, la dezolarea de tătari a regiunii de la Dunărea inferioară şi nordul Mării Negre la jumătatea secolului XIII[4]. Termenul „tarkan", din documentele din secolul XV (1439, 1457) arată, totuşi, o „acomodare" lentă[5].

Cele mai vechi tîrguri din Moldova, Siretul, Suceava, Baia şi Neamţul, s-au putut forma după jumătatea secolului al XIV-lea şi nu

---

[2] Pentru periodizare cf. şi P. P. Panaitescu, *Comunele medievale în Principatele Române*, în vol. *Interpretări româneşti*, Bucureşti, 1947, p. 205—206. Termenul „comună" este folosit aici impropriu, ca şi de C. D. Aricescu, pentru Cîmpulung, cu un secol înainte. Recent s-a subliniat absenţa „mişcării comunale" în oraşele polone. Cf. *Acta Poloniae Historica*, vol. XIV, 1966, p. 85 („Les groupes d'intrêt dans les villes polonaises", de Stanislaw Russocki): „Les villes polonaises qui — comme nous le savons — étaient plus faibles que les villes de l'Europe occidentale, n'avaient pas crée dans leurs murs de mouvement communal et n'avaient pas été capables d'organiser une activité politique". Cf. pentru situaţia din Rusia similară în parte cu cea din Moldova în sec. XVIII, P. G. Rîndziunskii, **Новые города России конца XVIII в**; în vol. **Проблемы Истории России (Сборник Тихомирова) Москва**, 1963, pp. 350—370. În anii 1770—1780 au fost înfiinţate în Rusia peste 200 de tîrguri (cu iarmaroase şi ţărani).

[3] Cf. „Annales E.S.C." 3/1967, p. 612 (Jean-Marie Pesez). Se subliniază lipsa surselor pentru situaţia anterioară secolului XIV. Cercetările arheologice au arătat că apariţia oraşelor a fost un fenomen autohton, legat de transformările economice ale societăţii rurale. Dezvoltarea urbană a fost întîrziată în Moldova de invaziile tătare şi s-a manifestat în secolul XIV, cînd, unele centre, ca Suceava şi Iaşi, „prennent véritablement rang de villes". Totuşi, aceste oraşe au avut mult timp „un caractère archaïque". Cf. şi „Zeitschrift für Ostforschung, 16. Jahrgang", 1967, Heft 1, p. 176. Hugo Weczerka distinge aşezări constituite cu elemente germane venite din Transilvania în Moldova şi altele, ulterioare, ale unor elemente active în comerţ venite din „Rusia Roşie".

[4] Cf. *Sinica Franciscana*, vol. I, Firenze, 1929, p. 86, 166—168, 195; D. Ciurea, *Problema Brodnicilor şi Milcoviei* (în manuscris).

[5] Cf. şi N. Iorga, *La place des Roumains dans l'Histoire Universelle*, vol. I, Bucureşti, 1935, p. 170—171.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mai curînd. Aceasta rezultă nu numai din unele date arheologice, dar și din faptul că viața orășenească, mult mai avansată, din teritoriul galițian al Poloniei, începea să se dezvolte, aici în direcția nord-sud, să se organizeze abia începînd din acest timp. Statul feudal a recunoscut existența acestor vechi centre, le-a asigurat-o și consolidat-o prin fixarea relațiilor comerciale externe și protejarea traficului în cadrul actelor vamale (începînd din 1408) și prin determinarea condiției juridice a populației în privilegii acordate în serie de Ștefan cel Mare. Apariția orașelor din Moldova începînd din a doua jumătate a secolului XIV se datorește noii funcții economice a acestei regiuni, activizată tardiv, în raport cu altele, și ca o zonă de periferie între Polonia și Ungaria[6], state feudale avansate, și Dunărea inferioară și Marea Neagră. Siretul și Suceava au apărut în imediata apropiere a principalei căi de trafic, care în sec. XIV străbătea Moldova[7]. Tîrgurile Baia și Neamț s-au format în cadrul unor vechi comunități pastorale și agrare românești la limita zonei depresionare est-carpatice. Siretul, Suceava și Neamțul reeditează toponimie din nord. Baia, sub forma inițială „Mulda", este datorat elementului saxon[8]. Alte așezări (improvizări) orășenești mai vechi, în cadrul rețelei rutiere din Mol-

[6] Cf. și H. Mottek, *Wirtschaftsgeschichte...*, Berlin, 1959, p. 167. Pentru înființarea de orașe și extinderea celor existente, prin aducerea de negustori și meseriași, se acorda așa-zisul drept de oraș, care includea o anumită autonomie și libertate orășenească. Cf. H. Haussherr, *Wirtschaftsgeschichte der Neuzeit...*, III, Aufl., Köln, 1960 (cap. II, *Die Wirtschaft der Städte*), p. 12—23. Orașul medieval era mai puțin o creație a principelui, care, în privilegii bine păstrate, acorda dreptul de oraș, decît negustorilor, care se fixau în locuri de legătură, de multe ori la adăpostul unui burg. Aici începea să se desfășoare activitatea producției de bunuri de consum. Sub raportul tipologiei putem distinge în Moldova orașe adăpostite (Siret, Baia, Șchei), orașe în poziție strategică (Suceava, Neamț, Vaslui), orașe de vad (Șchei, Țuțora, Ștefănești, Fălciu, Galați) și de popas (Roman, Bacău, Adjud, Piatra, Bîrlad, Tecuci, Tîrgu Frumos, Iași, Huși).

[7] Cf., mai recent, F. Lütge, *Strukturwandlungen im ostdeutschen und osteuropäischen Fernhandel des 14. bis 16. Jahrhunderts*, München, 1964, p. 15—17.

[8] În cronica germană a lui Ștefan cel Mare apare expresia „die Mulda ein Haubtstadt Muldenerland". În Saxa există rîul Mulda (și Muldenberg), la care s-au referit și Miron Costin și B. P. Hașdeu. Cf. Miron Costin, *Chronika*, ed. I. Bogdan, p. 164. Baia era concepută a fi în categoria Bergbaustädte, în raport cu limita maximă de iradiere a „focarului" montanist din Freiberg, care a dat așezări similare și în Serbia. Cf. și M. Unger, *Stadtgemeinde und Bergwesen Freibergs im Mittelalter*, Weimar, 1963. Extinderea mineritului a contribuit, în regiunile Europei centrale, la înființarea de orașe de tipul montanist. Alexandru Lăpușneanu, în 1561, utiliza încă, în corespondența cu Bistrița, cele două nume ale orașului („in unserm Markt Banya so auff deytsch Moldenmarkt gnend wyerd"). Cf. Hurmuzaki, *Documente*, vol. XV$_1$, p. 570. Neamțul a fost reședința efectivă a lui Ștefan voievod, cum rezultă din documente ale regelui Sigismund de Luxemburg, care a avut cu domnul moldovean un „conflictus in Alpibus" și a ajuns „*circa lares seu domum proprie residencie ipsius Stephani vayuode*". Cf. Hurmuzaki, *Documente*, vol. I$_2$, p. 333, 362, 365, 383, 414, 1395—1401; XV$_1$, p. 4. În 1641 Vasile Lupu mai menționa legăturile economice ale Tîrgului Neamț cu Ardealul (vama mică de la negustorii ce trec sau vin de acolo). Cf. *Cat. doc. mold. A.I.C.S.*, vol. II, 1959, p. 310.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dova, aparţin ca formare incipientă, sfîrşitului sec. XIV (Dorohoi, Roman, Iaşi, Vaslui, Bîrlad) şi secolului XV (Adjud, Trotuş, Hîrlău, Tecuci, Ştefăneşti, Bacău, Cotnari, Piatra, pentru legătura între Neamţ şi Bacău, Huşi, Şchei, puncte strategice şi de trecere)[9]. În secolul XVI se dezvoltau abia Galaţii şi Botoşanii, care îşi afirma existenţa sub Petru Rareş, la egală distanţă între Suceava, Ştefăneşti, Dorohoi şi Hîrlău, iar în secolul XVII Focşani tot în cadrul unor aşezări rurale şi în legătură cu căile de trafic. Între tîrgurile care au dispărut datorită izolării, fără să ajungă la „maturitate" şi n-au avut organe de conducere locală şi sigiliu se pot aminti Sărata (menţiune din 1489 martie 13), Putna (a doua jumătate a sec. XVI) şi Piscu (începutul secolului XVIII). N-a existat un tîrg Tutova şi ţinutul cu acest nume îşi avea centrul în Bîrlad din sec. XV pînă în secolul al XVII-lea[10]. Prezintă importanţă în problema conţinutului şi terminologia din documentele latine şi slave ale epocii. Termenii *oppidum* şi *civitas*, ca şi *forum, locus* şi *terra* se folosesc în textele epocii (secolul XV) fără un raport riguros cu sensul şi conţinutul lor specific, ca şi în Polonia. Date importante, susceptibile a fi interpretate, conţine privilegiul lui Ştefan cel Mare pentru Bîrlad, din anul 1495, singurul de acest gen, existent în original slav. Oraşul este redat aici cu termenii *measto, measto — tîrg, tîrg*; locuitorii prin *„meşceane"*, dar şi *uboghi liudi"* (egal cu „plebs misera"), ca şi cei din satele ataşate. „Vechiul hotar care a ascultat din veac" este o expresie stereotipă de uz diplo-

---

[9] N. Iorga a identificat eronat „Asparseri" menţionat în memoriile lui Johann Schiltberger, pentru anul 1394, cu Iaşii. Cf. N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. III, 1937, p. 221. Cf. N. Iorga, *La place des Roumains...*, vol. I, 1935, p. 199—200. În 1503 (după datele din *Quellen*) erau active în comerţ: Moldavia (Baia), Tatrusz, Bolgaria (Şchei), Vasloy, Romesmark (Roman), Barlad, Schulschawa, Puttna, Tacus (Tecuci), Hwss, Gesch (Iaşi), Zyretha (Siret), Myrczest, Kygess.

[10] Dlugosz (*Historia Polonica*, Lipsiae, 1712, p. 61—62) considera, în legătură cu evenimentele din 1449, greşit Lipovăţul „oppidum" iar Crasna corect „villa". Tot la Dlugosz (cadrul geografic) apar „Jaskitarg alias Philistinorum forum" (Iaşi), „Drochum oppidum" (Dorohoi), „villa Sczepanowice" (Ştefăneşti), „villa Czarnowice", „Romanowtarg". Cf. ed. Lipsiae, 1711, p. 18. Ştefăneştii s-au numit astfel după Ştefan II, care, în 1435 mai 26 (Costăchescu, *Documente*, vol. II, p. 677), da un document „scris în gura Başăului". *Focşani apărea ca sat (pagus) la 1600. Un doc. polon din 1601* menţiona Focşanii *„pagum* cui una medietas ad terram Moldavie altera vero ad Multaniam pertinens utrasque provincias dividit". Arch. Gl. Varş., *Libri Legationum*, vol. XXVII, f. 190. În 1620 avea tîrg săptămînal, şi într-un document din 1615 decembrie 5 (Ac. 98/171) se făcea menţiunea „tîrgului de joi" la Focşani. Cf. şi „Dipl. Ital.", vol. II, p. 333. În 1670 era menţionat „Cusciqneo città di nuovo fatta". Cf. Dipl. Ital., vol. I, p. 107. „Galatz" şi în A. Ortelius, *Theatrum orbis terrarum*, Antorff, 1580, nr. 86. Cf. şi N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. XVI, p. 225. În 1595 era amintit „Galatia Valachiae oppidum" (Hurmuzaki, *Documente*, vol. XV_1, p. 102). Toponimicul „Vadul Ungurului", întîlnit documentar în secolul XVII, ar corespunde lui „Gall", de care este legat numele oraşului. Galaţi era amintit şi în descrierea lui Sommer (ed. Legrand, 1889, p. 31), „Galaczae ad ripam Danubii", dar menţiunea quod oppidum Graeci mercatores plerique incolunt" se referă la „Regen". Menţiuni pentru ambele ca „civitas", din 1551, în N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. XXIII, p. 59, Cf. şi *Tesaur* III, p. 142. „Galaţii Bistriţei" în 1510, Hurmuzaki, XV_1, p. 200.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

matic. *„Starii zakon"* nu pare a fi dreptul de Magdeburg, ci, mai curînd, cutume bizantino-sud-slave. „Measto" este și Tîrgul Neamț (1503 septembrie 30); orășenii sînt desemnați cu termenii „mistici" la Neamț și Roman (1455 februarie 8, 1458 aprilie 12), „meșceane" și „ubozi liudi" la Hîrlău (1499 noiembrie 23 și 1470 mai 28). Termenul slav *gorod* asumă în secolele XIV—XV, în documente ambele accepțiuni de oraș și de cetate și trebuie fixată aceea corespunzătoare. Introducerea termenului oraș (1450 iulie 5) în diplomatica slavă moldovenească subliniază necesitatea unei distincții, care se făcea și cu torg și measto. Simpla menționare a unor tîrguri în actele pentru privilegii vamale din 1408 și 1460 nu denotă sau marchează existența reală a unor orașe, ci a unor localități în formare (cum a fost cazul cu Tecuci și Putna). Expresia „forum seu villa Berlam", dintr-un act extern, din 1412, arată tocmai incertitudinea calificării pentru Bîrlad. Această incertitudine continua și în sec. XVI. Istoricul polon „Iodocius Ludovicus Decius" se referea, în legătură cu evenimente din 1509, la *„multas civitates ac villas item curias ac praedia"* transformate în cenușă („in cineres redegit") de invadatorii poloni, *„in quibus insigniores fuere Czarnowce, Dorohim, Bothuszanij, Scepanowscze et Choczim"*. Suceava era „palatini sedes" [11].

Organizarea orașului din Moldova în secolul XV conținea, în mod inerent, unele elemente din viața orașului polon și din Transilvania. N-a existat în vigoare un drept orășenesc, ca în Polonia [12], accesul la care să fi fost condiționat de un anumit timp de ședere și de plata unei taxe, aceasta datorită slabei populări, lipsei unei stratificări (patriciat), nesiguranței și obligațiilor apăsătoare față de statul feudal. Organele locale (șoltuz și pîrgari) erau desemnate anual, după o uzanță generalizată, de obștea tîrgoveților [13], în unele localități (Suceava, Baia, Siret, Roman, Bacău) în funcție și de elementul etnic, alternativ sau separat (Suceava), Alegerea se făcea din rîndurile meseriașilor în primul rînd, dar și dintre cultivatori, în secolul XVII în faza de „reagrarizare". Termenii *voit* și *șoltuz* au avut în nomenclatura epocii un sens identic și se foloseau simultan, chiar și în același document, pentru aceeași persoană. Alegerea organelor reprezentative ale comunității se făcea, fără un regim bine determinat, la diverse termene, în diferite localități, cum arată informația documentară din prima jumătate a secolului XVII (1 ianuarie, sf.

[11] Cf. Hurmuzaki, *Documente*, vol. I$_2$, p. 485. Cf. *Polonicae Historiae Corpus...*, Basel, 1582, tom. II, p. 307.

[12] În Polonia, dreptul de Magdeburg era în vigoare încă din sec. XVII. „Juxta observationem iuris Magdeburgensis" se făcea mențiunea într-un document din 1632. Cf. A. Przyboś, *Akta radzieckie Rzeszowskie (1591—1634)*, Wroclaw-Kraków, 1957, p. 139. Cf. și *History of Poland*, Warszawa, 1968, p. 87, 131.

[13] Cf. și I. Antonovici, *Documente bîrlădene*, vol. IV, Bîrlad, 1924, p. 66—69, 74, 86, 96. Cf. și „Romanoslavica", vol. X, 1964, p. 452; *Cat. doc. mold. AICS*, I, 1957, p. 284 (pentru Baia). „Les anciens et les sages de la ville" (Morges, 1475—1476) amintiți în *Cronica elvețiană* (ed. 1948), p. 145.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Gheorghe, sf. Mihail). La Baia erau desemnați, în secolul XVI, șoltuzi dintre blănari și butnari, la Suceava un timplar etc. În 1561 era menționat „judex civitatis Zochawa" (al cărui fiu plecase în 1560 la Cassovia, la Despot), în conflict cu Alexandru Lăpușneanu, identificabil însă cu Ion Moțoc vornic, apoi „mare sfetnic" [14]. Sigiliile orașelor aveau, frecvent, în emblema lor, resursele regiunii, în afară de simboluri de altă natură, unele inspirate din mistica religioasă. Vînatul și vitele stau pe primul plan și, alături de acestea, produsele agricole redau cadrul rustic. Nu avem informații din care să rezulte că „emblemele" orașelor din Moldova ar fi fost acordate, recunoscute sau întărite de domnie, cum a fost cazul în Transilvania și Ungaria [15], deși sigiliul orășenesc este menționat frecvent în documentele domnești de întărire, ca mijloc de autentificare a zapiselor, privind tranzacții locale de pămînt, deci admis ca atare [16]. Subordonarea orașului față de domnie a fost aproape completă. N-a existat categoria orașelor particulare ca în Polonia din sec. XIII. Curtea domnească locală, în frunte cu vornicul, numit și ureadnic (comparabil cu vechiul «judex regius» din Ungaria), dirija întreaga administrație locală și regională; după instituirea ținuturilor și organizarea ocoalelor de tîrguri în Moldova, autoritatea vornicilor era limitată la acestea din urmă [17]. Astfel de curți domnești au existat cronologic în orașele Roman, Iași, Hîrlău, Vaslui, Bacău, Piatra, Tîrgu-Frumos, Dorohoi, Bîrlad, Huși (sec. XV), Botoșani (din sec. XVI). Sistemul curților se dizolvă în sec. XVII și Iașii începeau să exercite efectiv, spre jumătatea acestui secol, funcția de „capitală" domnească. Deja Ieremia Movilă făcea mențiunea ruinării curților domnești. Vasile Lupu se referea la curtea din Vaslui ca la o „relicvă" sacră. Au rămas bisericile „domnești" din tîrguri, cu clerul lor, menționate ocazional în documentele din sec. XVII. Curtea din Hîrlău a fost recon-

[14] Cf. Hurmuzaki, *Documente*, vol. II$_1$, p. 387. În orașele polone în sec. XVII. 5 consilieri erau sub un „burmistru" și 7 scabini sub un voit. Cf. A. Przybos, *Acta radzieckie Rzeszowskie*, Wroclaw-Krakow, 1957, p. XXXVII—XXXIX.

[15] Pentru acordarea de către monarhia ungară a emblemelor sigiliilor orașelor regale libere, în sec. XVI, cf. și J. Schönherr, *Die Denkmäler städtischen Lebens*, 1896, p. 254, 260. Cf. și S. Goldenberg, *Clujul în sec. XVI*, București, 1958, p. 90. Cf. și *Brève histoire de la Transylvanie*, București, 1965, p. 97. Cf. și Hurmuzaki, Doc., vol. VIII, p. 46—47; Idem, Supl. I$_1$, p. 424 („Les villes n'en ont point d'armoiries", 1712).

[16] *D.I.R.*, A, XVII, V, p. 60, 1621 (iulie 4). Alexandru Iliaș se adresa pîrcălabului de Cotnari, șoltuzului și pîrgarilor și „tuturor oamenilor buni tîrgoveți", în legătură cu o vie, să caute în „catastihul tîrgului" dacă este vînzare sau zestre și să scrie o „carte" la domnie, cu „*pecetea tîrgului*" (actul domnesc este semnat de Ghianghea mare logofăt).

[17] S-a făcut de unii cercetători o distincție inexistentă între vornic și ureadnic, dar două documente din 1617 și 1618 calificau aceeași persoană „fost vornic" primul și al doilea „fost ureadnic" de Huși. *D.I.R.*, A, XVII, IV, p. 165, 291, 298, 305. În Pravila lui Vasile Lupu (ed. Longinescu, 1912, p. 277) „un giudecător de la un tîrg ce se zice un dregător".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

struită sub Radu Mihnea ca reședință estivală, cum arăta și Miron Costin. Tîrgoveții erau scoși de dregători să secere „pîinea" domniei din hotarul tîrgului, în secolul XVII [18] și, de asemenea, obligați, în afară de „dabile", la „podvezi" (transporturi) de la un oraș la altul (există mențiuni documentare pentru Vaslui — Bîrlad în prima jumătate a secolului XVII). Mai mult, erau atribuiți, uneori, de domnie, în secolul XVII, ca vecini, unui boier, care lua în stăpînire un sat fost din hotarul tîrgului [19]. Sarcini grele apăsau asupra orășenilor din Baia față de mănăstirea Moldovița, asupra celor din Siret față de mănăstirea Putna, asupra celor din Bîrlad și Bacău față de mănăstirea Bistrița, încă din secolul XV și situația s-a menținut pînă în secolul XVIII. Hotarele tîrgurilor (cărora li s-au atașat ocoale de sate ca un fel de „contado") au fost trasate, întărite și modificate de autoritatea domnească din sec. XIV—XVII [20]. Hotarele unor tîrguri apar menționate documentar din prima jumătate a secolului al XV-lea (Baia, Vaslui). Ștefan cel Mare le definitivează, construiește curți din piatră și pune bazele ocoalelor prin gruparea de sate cumpărate, schimbate, reținute sau confiscate. Existența ocolului domnesc de tîrg a fost fluctuantă și în declin de la sfîrșitul secolului al XVI-lea. Orășenii erau stăpîni efectiv pe locurile de case, cumpărate sau obținute din „vatra" tîrgului, și asupra viilor din „hotarul" acestuia, dar domnia le putea relua oricînd prin bani sau o altă compensație [21]. Viile și locurile de casă erau înscrise în „catastihul" orașului de șoltuz sub controlul ureadnicului (vornicului) domnesc. În acte se menționează motivele revocării, în cazul înstrăinării donației condiționate sau se subliniază că domnia n-a cumpărat „cu sila". S-ar părea că stăpînirea orășenilor asupra „hotarului" tîrgului în Țara Românească a fost mai efectivă, pînă în secolul XVI, și sub influența situației din Transilvania, cu unele excepții. N-a existat

[18] Această situație a fost definită juridic de Constantin Mavrocordat în „condica" sa din 1741—1742, p. 639 (publicată de N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI): locuitori pe moșiile lor, locuitori pe moșiile boierești și mănăstirești, locuitori în tîrguri „pe locuri gospod". Obligațiile tîrgoveților din Cotnari erau menționate într-un document din 1621 (Arh. St. București, M-rea Sf. Sava, 346/11): angherii, jold, podvoade, robot la via domnească, străjă („priveghi"), pîine și „angherii mai mărunte".

[19] Arh. St. București, Achiziții noi, 91/9. Cf. și Fr. Graus (Praga), *Pauvres des villes et pauvres des campagnes*, „Annales ESC", 6/1961, p. 1053—1065.

[20] S-a păstrat numai planul „hotarului" tîrgului Baia din secolul XVIII, (Arh. St. Iași) „Dealul domnesc" cu vii exista la Cotnari, Bacău, Bîrlad, Huși, Iași etc.

[21] Cumpărări masive, desigur forțate, de mici locuri cu vii a făcut Gheorghe Duca, între anii 1666—1669, pentru construirea mănăstirii de pe dealul Cetățuia, din hotarul tîrgului Iași. Cf. *Cat. Doc. Mold.* A.I.C.S., vol. III, 1968, p. 289—291, 370, 374, 377. Ca o favoare se întărea succesiv în 1602, 1623, 1630 sasului Fealtin, tîrgovet și șoltuz de Cotnari, de Ieremia Movilă, Ștefan Tomșa (Fealtin era „gazda" lui) și Moise Movilă, o moară și o povarnă pe pîrîul Buhalnița, cu uric-privilegiu de la Petru voievod. Bibl. Acad., 627/5; Rev. „T. Codrescu", II, 97, 115—116. Arh. St. București, Neamț, 140/19 (1652 ianuarie 8). Stăpînirea orășenilor era, în fond, o posesiune nu fără apăsări feudale (angherii), dar care nu afectau poziția lor juridică. Cf. și H. Mottek, *op. cit.*, p. 165—166.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

aici ocolul separat și suprapus care să-i diminueze existența. În actele muntene se amintește de consensul orășenilor pentru atribuirea unui loc de către domnie și de compensația pe care le-o dă [22].

Topografia orașului sau tîrgului din Moldova din secolul XV a fost, în linii sumare, aceea a orașului polon și ardelean contemporan [23]. La așezările mai vechi este prezentă înălțimea fortificată din apropiere, transformată, ulterior, la Neamț și Suceava în întăritură domnească, dar fără să prezinte asemănări directe cu orașul rus (kreml și posad). „Cetatea Nouă" de lîngă Roman n-a plasat-o Ștefan cel Mare pe locul tîrgului, care a avut întăritura sa mai veche, ca la Suceava și Neamț, ci pe hotarul satului Gîdinți, la Siret, atașat de el la ocolul constituit atunci al cetății și tîrgului. Dar la sfîrșitul secolului XVI, „Cetatea Nouă" nu mai avea un rol efectiv în sistemul de apărare a statului feudal, era abandonată și satul Gîdinți reatribuit de Ieremia Movilă, în 1596, unui boier [24].

Seria „descrierilor" orașelor din Moldova începe cu acelea din secolul XV ale lui Bonfini și Angiolello și devin mai numeroase în secolul XVII. Ambii remarcă aspectul modest în ansamblu, construcțiile de lemn și lipsa zidurilor de apărare la Roman, Baia și Suceava. Baia era după descrierea lui Bonfini *„urbs lignea vimineo muro circumsepta"* [25]. Negustori străini și din Moldova aprovizionau în secolele XV—XVI piața locală cu diferite mărfuri aduse din Polonia și din Transilvania, dar calitatea inferioară sau absența lor de moment determinau curtea domnească să se aprovizioneze și direct, la Brașov, Liov, Cracovia, Milano și Veneția [26]. Negustorii poloni și moldoveni circulau și practicau comerțul „juxta antiquam legem et secundum antiqua depositoria". Normele juridice în vigoare erau

---

[22] *D.I.R.*, B, Țara Românească, 1534, martie 17.

[23] Cf. și G. Treiber, *Der mittelalterliche Stadtgrundriss von Bacău*, în „Siebenbürgische Vierteljahrsschrift", an. 61, 1938, p. 266—268: Se referă la planul simplu tip „Zweistrassensystem", întîlnit și la orașele din Moldova sub influența ardeleană și polonă.

[24] Termenul „posadă", din documentele din secolul XV, are două sensuri: contribuții pentru apărarea orașului și punct vamal de cîmp și de trecere (la Baia). Într-un doc. muntean din 1670 apare expresia *„aici la posadă în straja vămii"* (Rucăr-Dragoslave). Cf. Hurmuzaki, *Documente*, vol. XV_2, p. 132. Posadnic în Moldova era egal cu pîrcălab de cetate la loc de vad (Costea posadnic pîrcălab în 1499). Cf. Hurmuzaki II_2, p. 444—445. „Cetatea Nouă" de la Roman exista în 1476. Cf. Veress, *Acta et epistolae*, Budapesta, 1914, p. 21. Cf. și I. Bogdan *Documente Ștefan cel Mare*, vol. II, p. 352. Hotarul satului Gîdinți (fost al cetății) a fost în parte acaparat ulterior de oraș. Cf. și *Tesaur*, tom. III, p. 142, (Reichersdorf).

[25] Cf. A. Bonfini, *Rerum ungaricarum decades*, Basel, 1568, p. 570; Donado Da Lezze, *Historia turchesca*, ed. I. Ursu, Buc., 1910. Cf. și H. Aubin, *Zur Erforschung der deutschen Ostbewegung*, Leipzig, 1939, p. 63. Autorul consideră așezările orășenești medievale de la noi sate cu elemente de drept de Magdeburg. În unele surse apare expresia *„oppida aperta"*. „Villae forenses" în documente polone.

[26] I. Bogdan, *Doc. Ștefan cel Mare*, vol. II, p. 369; Veress, *Documente*, vol. I, p. 212; idem, vol. X, p. 21. Hurmuzaki, *Documente*. Supl. II, vol. I, p. 267. Pentru negustori turci în Moldova în 1552, cf. Veress, *Documente*, vol. I, p. 78—80; vol. X

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

considerate aceleași în Ardeal și în Moldova[27]. Meseriași aproape de toate branșele, dar fără să fi fost grupați în bresle pînă în secolul XVII, au existat în principalele orașe din Moldova, veniți din Ardeal sau formați acolo (morari, berari, măcelari, postăvari, croitori, curelari, blănari, fierari, armurieri, zugravi etc.)[28].

Activitățile economice, cu tendințe de intensificare, în secolul XV, ale unora din orașele din Moldova, nu s-au dezvoltat în secolul XVI; mai mult, se remarcă o stagnare economică. Istorici polonezi și maghiari au subliniat, recent, „evoluția est-europeană", pentru orașele din țările lor, începînd din secolele XV—XVI. Instructivă este comparația cu orașul Bistrița, (care, temporar, a aparținut Moldovei lui Petru Rareș, prin atribuire regală în 1529, „litteris donacionalibus"), o *civitas*, cu un teritoriu de 24 sate și ziduri în secolul XVI. În 1586 Bistrița avea 966 unități impozabile și circa 4500 locuitori[29], ca și Suceava aproximativ.

În secolul XVI vechiul sistem de conducere se menținea nealterat și elementul săsesc-german își conserva încă specificul etnic. Spre sfîrșitul secolului XVI, la Iași, meseriile erau practicate de sași convertiți la luteranism, comerțul de negustori greci, macedoneni, armeni și ragusani[30]. Ioan Despot, care întreținea strînse legături cu

p. 215. Negustori greci și cracovieni erau prezenți la Suceava în timpul domniei lui Despot. Se redau episoadele asasinării unuia și spolierii altuia. Cf. I. Sommer, *Vita Jacobi Despotae...*, ed. E. Legrand, Paris, 1889, p. 38—39, 48, În „acordurile" din 1527 (Hîrlău-Piotrkow), dintre Petru Rareș și regele Sigismund, se prevedea libera circulație a negustorilor de ambele părți „servato iure antiquorum emporiorum et depositorum". Cf. Hurmuzaki, *Documente*, vol. II$_3$, p. 602—606, 725—732.

[27] Cf. Hurmuzaki, *Documente*, vol. XV$_1$, p. 55; XV$_2$ p. 1106 (1643); Hurmuzaki, vol. II$_2$, p. 443 (acordul moldo-polon din 1499), Hurmuzaki, Supl. II$_1$ (1589), p. 296. Legăturile negustorilor din Suceava cu Sniatynul, în 1643, erau intense. Pentru negustori din Moldova la Rzeszów, cf. A. Przybos, *Akta radzieckie Rzeszowskie* (1591—1634), Wroclaw-Krakow, 1957, p. XXXII. Cf. și N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XXIII, 1913, p. 318—456 (pentru relații între Suceava, Lemberg și Cracovia).

[28] Cf. și **СРЕДНИЕ ВЕКА** vol. X, p. 195—205 (pentru Caffa). Pentru meseriile la Suceava în secolele XV—XVI, cf. Hurmuzaki, *Documente*, vol. XV$_1$, p. 77, 113, 226, 294, 305, 318, 400, 447, 561 (mențiuni de curelari, măcelari, croitori, postăvari, zlătari, zugravi, zidari etc.). Cf. și Sommer, *ed. cit.*, p. 38, 43, 48. Cf. și N. Iorga, *op. cit.*, p. 310.

[29] Cf. și M. Dan și S. Goldenberg, *Bistrița în secolul XVI și relațiile ei comerciale cu Moldova*, „Studia Univ. Cluj", Historia, 1964/2, p. 23—24. Cf. și K. Blaschke, *Zur Statistik der sächsischen Städte im 16. Jahrhundert*, în vol. *Vom Mittelalter zur Neuzeit...*, Berlin, 1956, p. 133—143. (Date importante privind terminologia orașelor germane, categoria „Bergstädte", autoconducerea sau poziția de dependență față de feudali și populația. Dintre 137 orașe din Saxa la 1550, numai 4 aveau peste 5 000 locuitori și media era 1024). Orașul Rzeszow, din Polonia, avea în 1589 448 case și 2 240 locuitori. Cf. A. Przybos, *Akta radzieckie...*, 1957, p. XXXII. Date pentru orașe din Polonia în sec. XVI (Halici, Rohatin, Sniatin, Colomia), calificate *„civitas lignea"*, la A. Guagninus Veronensis, *Sarmatiae europeae descriptio...*, Spirae, 1581, p. 36, 39—40.

[30] Cf. și relația lui Giulio Mancinelli din 1582—1586 („...artegiani che sono quasi tutti Todeschi overo Ungari luterani"), în Hurmuzaki, *Documente*, vol. XI, p. 115—117. Cf. și Hurmuzaki, *Documente*, vol. XII, p. 1102—1103. Miron Costin (*De*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lumea germană şi cu cea italiană a Renaşterii, îşi propunea să aducă din Occident colonişti pentru a construi adevărate oraşe în Moldova [31]. Unele ştiri importante în legătură cu situaţia oraşelor din Moldova în 1562, conţine corespondenţa umanistului Ioannes Belsius, „nunţiu" habsburgic în Moldova. În aceasta apare evidentă diversitatea populaţiei (Flacci, Armeni, Judaei, Graeci, Serviani, Saxones). Belsius se referă la standardul de viaţă al saşilor, care ar fi fost numeroşi, „unul din cinci" („germanis saxonibus quorum maxima hic est in oppidis copia... unus e quinque"). Sînt menţionate „oppidum": Iaşi, Tîrgu-Frumos, Hîrlău, Şcheia, Roman („oppidum populosum"), Cotnari, Vaslui, Suceava, Neamţ, Trotuş, Galaţi, Reni, Ciobărciu. Despot îşi propunea să se fixeze într-un oraş („civitas"), cu ziduri, castele şi pavaj. Faţă de acţiunea de „valahizare" a lui Alexandru Lăpuşneanu, care continua pe Ştefan Rareş, Despot a instituit un episcopat al saşilor şi ungurilor („constituisse se episcopus nationis saxonicae et hungaricae"), numind titular pe un polonez („Joannes Lusenius natione polonus"), care urma să fie promovat apoi arhiepiscop cu sediul în Suceava. Belsius se mai referă, în afară de restituirea bisericilor ungurilor, la reinstaurarea şoltuzilor unguri de oraşe. („Impetravimus enim nos pauci Hungari *judices oppidorum* hungaricos qui antea supressi erant a Flaccionis"). Despot s-ar fi condus după principiul „suum cuique tribuere" [32].

O sumară „descriere" a Moldovei din 1588 se referă şi la cele circa 15 oraşe („oppida"), cu populaţie mixtă [33].

R. Heidenstein, la 1600, amintea de cele 18 „territoria" şi diviza oraşele în „urbes praecipuae (Suceava, Iaşi) şi „oppida notabiliora" (Ştefăneşti, Botoşani, Roman, Bacău, Tecuci, Bîrlad, Hîrlău) [34]. În jurul anului 1600 Suceava şi Iaşii se aflau pe acelaşi plan ca importanţă economică şi politică. Se sublinia lipsa întăriturilor la Iaşi şi prezenţa lor la Suceava („quondam sedes palatinorum"), care nu mai era reşedinţă unică [35]. Paul de Alep se referă, în memoriile sale,

neamul moldovenilor, ed. C. Giurescu, 1914, p. 25) sublinia dispariţia recentă a saşilor ardeleni din Moldova. Pentru elementul grec, cf. şi N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. XXIII, p. 365, 415, 441, 443.

[31] A. M. Gratiani scria: „Oppida Valachi perpauca *habent*, *pagos* vicosque incolunt, casis trabe paleaque exaedificatis quibus vim hyemis arceant". Cf. ed. Legrand, Paris, 1889, p. 170.

[32] Cf. Hurmuzaki, *Documente*, vol. II, p. 404—486 passim. Cf. şi memoriile lui Minas din Tokat, ed. Dan, Cernăuţi, 1894, „Studii", 4/1958, p. 69—70.

[33] Veress, *Documente*, vol. III, p. 155—157. Ştirea a fost reprodusă şi de Giovanni Botero în forma: „Fa quindeci terre ove come anche nelle ville habitano Sassoni e Ongheri, ma più di quelli che di questi". Cf. *Le relationi universali di* —, Veneţia, 1608, p. 95—96 (Parte prima, lib. I). Bernardo Quirini (1603) considera Moldova „molto grande, fertile et habitata di molte città et ville.... abondante d'ogni sorte d'animali". Cf. „Rev. Cat.", IV, 1915, p. 519.

[34] *Rerum Polonicarum*, Frankfurt a.M., 1672, p. 318, 360.

[35] „Diplomatarium Italicum", vol. I, p. 382. Într-un doc. din 1602 aprilie 17 era menţionată „angăria Iaşului...". Coroana domnească apărea în exerga sigiliului oraşului.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la situația localităților din Moldova în anii 1653—1654. Calificativele sale pentru orașe sînt echivoce. Scinteia este calificat „un mic oraș", Vaslui „un mare oraș", Tecuci „bazar", Focșani „un mare oraș". Iașii, „capitala Moldovei", era abandonat de populație datorită evenimentelor. Romanul era oraș, cu unele case mari ale armenilor, care aprovizionau pe domni și pe călători. „Orașul" aparținînd marelui vornic Dabija nu poate fi decît Domnești [36]. La Magni (1672), Vaslui și Bîrlad apar „casali malacconci" [37]. Situația din 1683 a orașelor din Moldova era redată de Gio. Battista de Burgo, care a vizitat Galații, Iașii și Suceava, în compania unor negustori olandezi și sublinia caracterul cosmopolit al populației din Galați. Iași este considerat un oraș mare și populat (ca și de Quirini la începutul secolului XVII), cu un „castello forte alla marina" (reședința domnească) și „una rocca altissima sopra una collina" (Cetățuia") [38]. Schimbarea traseului rutei de trafic internațional a contribuit și mai mult la izolarea Sucevei. J.-B. Tavernier arăta că legătura între Varșovia—Caffa și Varșovia—Varna se făcea exclusiv prin Iași, („la ville capitale de Moldavie"), unde se controlau mărfurile intrate și se percepea 5%. Un alt punct vamal era la Galați, unde mărfurile erau taxate la intrare (taxele erau incasate la Iași după „biletul" adus de negustori de la Galați) [39]. În prima jumătate a secolului XVII breslele au apărut și s-au extins, în unele dintre orașele Moldovei, ca și în estul Europei, datorită și dezvoltării pieței locale, intensificării influenței balcanice și slăbirii relațiilor economice vechi cu Polonia și cu Ardealul [40]. La Iași apar menționate în documente din secolul XVII o serie de uliță de negustori și de meseriași [41]. Un staroste de „bărbieri" apărea menționat în 1674 [42]. Curtea domnească (cu circa 1000 oameni, cum arăta Bandini) își avea meseriașii proprii (blănari, croitori, cizmari, săbieri, cea-

[36] *The Travels of Macarius...*, London, 1829, p. 43—98, 161—162, 318, 319—320. Cf. mai recent pentru Evlya Celebi, *Studia et Acta Orientalia*, vol. IV, 1962, p. 153—208.

[37] Cf. N. Iorga, *Un călător italian în Moldova*, București, 1910, p. 24.

[38] *Viaggio di cinque anni in Asia, Africa, et Europa*, parte terza, In Milano, Nelle Stampe dell'Agnelli (1688), p. 158, 139, 140, 420. Cf. și *Theatrum novellarum mundi alterum*, Augsburg, 1686, p. 44—46.

[39] *Lex six voyages de... en Turquie, en Perse et aux Indes...*, Paris, 1677, vol. I, p. 303—304. Vameșii de Galați erau amintiți într-un doc. din 1608 dec. 13, de la Constantin Movilă, D.I.R., A, XVII_2, p. 187.

[40] Cf. și E. Pavlescu, *Economia breslelor din Moldova*, București. 1939, p. 178. Rev. **История СССР** 3/1959, p. 118—129.

[41] Numele acestora erau în funcție de profesie, proveniență și de etnic: armenească (1610), ungurească (1620), tărbujenească (1631), ciubotărească (1641), rusească (1645), brașovenească (1665), cărvăsăriei (1671), măjilor (1672), sîrbească (1680), croitorilor (1682), curelarilor (1695). Cf. și *Cat. Doc. Mold.* AICS, vol. III, 1968, p. 43, 90, 130, 161—162, 183, 199, 255, 374, 389, 391, 408, 423, 424, 425. „Uliția Mare a Mitropoliei" era rezervată locuințelor dregătorilor domnești, în sec. XVII.

[42] Cat. Doc. Mold. AICS, vol. III, 1968, p. 486.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sornicari, etc.), care, purtînd atributul „domnesc", probabil nu lucrau şi pentru piaţă şi nu erau nici subordonaţi regimului de breaslă. Negustorii au fost ruinaţi prin „împrumuturi" forţate, pentru domnie, amintite în surse interne şi externe [43].

Există o literatură întreagă din secolul XVII, mai ales din a doua jumătate a acestuia, referitoare la condiţiile extrem de nefavorabile pentru populaţia oraşelor din Moldova. Calamităţile naturale (foametea şi epidemiile) au contribuit, în egală măsură cu evenimentele politico-militare (invazii şi jafuri), la depopularea acestora. „Sono tutte le città e luoghi della Moldavia esposte alle scorrerie et insulti dei Tartari, Cosacchi et altre nationi, per non essere queste circondate da muraglie o altri ripari, anzi le case tutte fabricate di legno e coperte di paglia", scria Fra Bernardino Valentini da Perugia în 1650 [44], subliniind deci absenţa oricărei geometrii urbane. O impresie neaiterată avea şi secretarul ambasadorului suedez Conrad Jacob Hiltebrandt în 1656—1658 [45]. Dimitrie Cantemir se referea la situaţia Iaşilor în 1685; toate casele erau arse şi populaţia dispersată s-a reîntors şi viaţa a început să pulseze din nou. În 1687 majoritatea oraşelor din Moldova erau iarăşi abandonate de populaţie şi se spera în reluarea activităţilor după restabilirea păcii, ţara fiind fertilă şi cu bunuri de consum din abundenţă [46].

În *concluzie*, oraşele din Moldova în secolele XIV—XVII, a căror evoluţie poate fi urmărită comparativ cu şi diferenţiat de a celor din Polonia şi Transilvania, datorită şi publicării unor materiale recente, n-au putut ajunge la nivelul economico-social şi edilitar al celor din Transilvania şi Polonia, datorită condiţiilor specifice nefavorabile: factorului extern, rapacităţii bisericii şi boierilor, abuzurilor domniei. Au existat în acestea numai rudimente de organizare şi activităţi economice reduse şi o populaţie slabă, fluctuantă şi instabilă. Este, astfel, explicabil faptul că oraşele din Moldova au fost ignorate ca realitate istorică în marea colecţie *Civitates Orbis Terrarum* (Braun — Hohenberg), care a apărut în 6 volume începînd din 1572 (la Colonia) pînă în 1617 (vol. 6 cu titlul *Theatri precipuarum totius mundi urbium*, liber sextus). Alături de Cracovia apar aici imaginile oraşelor Cluj („civitas primaria *Transilvaniae*") şi *Oradea*.

---

[43] Bibl. Acad. 61/71 (1657) mai 15. În 1662 (aprilie 5) Istrate Dabija se referea la Rustea negustorul şi alţii fugiţi în alte ţări „de multe prade şi răutăţi", în legătură cu revenirea în Moldova. Cf. *Cat. Doc. Mold.*, AICS, vol. III, 1968, p. 180, 323.

[44] Hurmuzaki, *Documente*, vol. IX, p. 159—161; „Balcania", vol. II—III, p. 375; „Diplomatarium Italicum", vol. IV, p. 242 (1653); Veress, *Documente*, vol. XI, p. 213 (1684), „Bolușan oraș împrejmuit". Franco Sivori făcea aceeaşi remarcă pentru cele 21 oraşe din Ţara Românească în 1585: „le terre tutte senza muraglie". Cf. memoriul, ed. Şt. Pascu, 1944, p. 176, 181.

[45] Cf. ed. 1937, p. 78, 100—101. În 1662 erau menţionate ca „pustii" Şchei şi Tîrgu Frumos. Cf. *Cat. Doc. Mold.*, AICS, vol. III, 1968, p. 187.

[46] Cf. *Vita Constantini Cantemyrii*, ed. Iorga, 1925, p. 32. Cf. şi Ph. Avril, în *Tesaur*, vol. III, p. 190; „Diplomatarium Italicum", vol. I, p. 140. Cf. şi Anuar Istorie Cluj, XII, 1969, p. 256—263, relatări Giorgini (1688) şi Renzi (1689).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DATE STATISTICE

pentru populația orașelor din Moldova în secolul XVII

Localitatea	Data	Autorul	Schismatici		Catolici		Total		Calificări
			case	suflete	case	suflete	case	suflete	
Bacău	1623	Bogoslavici	100		100		100		„città senza mura o più presto terra di Bacchovia; essendo vescovato la chiamano città (Diodat, 1641); civitas (1646); Bacovia oppidum vicinum montibus Carpatiis (1654).
	1632	Bonnici					200		
	1641	Diodat		520					
	1646	Bandini							
Baia	1599	Quirini			63f.	316	300f.		oppidum Banya (1468); oppidum Bania (1564); città di Bagna (Bania 1606); città grande (1636); oppidum Baja (1646).
	1632	Bonnici					300f.		
	1641	Diodat	150	900		246		1140	
	1643	Bassetti	180	600	44	215	224	815	
	1646	Bandini			40	246			
Bîrlad	1633	Barsi			15				terra grossa (1636)
	1632	Bonnici					250		
	1641	Diodat	150	800					
	1643	Bassetti	150	430	25	120	175	550	
	1646	Bandini			30	150	600	5000	
Cotnari	1599	Quirini			198	1083	350		città (1606) oppidum (1646)
	1623	Bogoslavici	120		260				
	1643	Bassetti	120	480	47	260	167	720	
	1646	Bandini				276			
Galați	1641	Dicdat	100	260					oppidum (1595)
	1643	Bassetti	300	1300	13	63	313	1363	
	1646	Bandini			12	70	500	1500	

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Hîrlău	1643 1646	Bassetti Bandini	350	1200	4 5	16 19	354 200	1216	civitas Herlo (1603); oppidum Herlo (1625); oppidum Bachlo (Sommer)
Huşi	1599 1632	Quirini Bonnici			72		130 300		oppidum-forum Hwzt (1548)
Iaşi	1612 1623 1632 1636 1641 1643 1646 1711 1714 1781	Alberti Bogoslavici Bonnici Krasinski Diodat Bassetti Bandini Cantemir Schneider Sulzer	9600 15000	100000 60000	84		8000 7 — 8000f. 7000 202 15000 4000 6000 2000	60000 28000 tributari	oppidum (1562,1664, 1669); *metropolis* (1618); civitas capitalaris (1638); civitas metropolitana (1646).
Neamţ	1599 1641 1643 1646	Quirini Diodat Bassetti Bandini	100 120	550 470	74f. 17	383 92 85 94	250f. 137	4000 555	oppidum (1503, 1646) villaggio grosso (1636)
Piatra	1632 1643 1646	Bonnici Bassetti Bandini	60	280	3 3	10 16	300 63 300	290 809	grosso luogo (1692)
Roman	1599 1632 1641 1643 1646	Quirini Bonici Diodat Bassetti Bandini	250 A.80	1200 A.360	25f. 7 6	138 37 36	400f. 600 340 337	1950 1597	terra (1623) città senza mura (1641), oppidum (1646), civitas Roman (1654).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Suceava	1599	Quirini			30f.	153	c.600 focuri (nu 6000)		oppidum (1564, 1566, 1570, 1578, 1600) Civitas principalis regni(1561), *metropolis* (1562, 1587, 1599), secundaria sedes principum (1646).
	1623	Bogoslavici			38				
	1632	Bonnici					1500		
	1641	Diodat					1000	4000	
	1643	Bassetti	550 A.400	3400 A.2000	12	50	962	5450	
	1646	Bandini				25			
	1779						527		
Ştefăneşti	1632	Bonnici			25				
Tecuci	1646	Bandini					50	400	
Trotuş	1599	Quirini			78	394	350f. 400c.		oppidum (1468) terra (1641)
	1632	Bonnici							
	1643	Bassetti	45	133	22	100	67	233	
	1646	Bandini			30	125			
Vaslui	1633	Barsi			11				oppidum (1474, 1561), civitas (1445, 1557).
	1632	Bonnici					250		
	1646	Bandini					400	peste 1000 capete	

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

II. SITUAȚIA ȘI EVOLUȚIA ORAȘELOR ȘI TÎRGURILOR DIN MOLDOVA ÎN SEC. XVIII — ÎNCEPUTUL SEC. XIX

Și în evoluția istorică a orașelor și tîrgurilor[47] din Moldova, în cadrul secolului XVIII, ca și în alte țări, se remarcă aspecte particu-

[47] Deși în vechile documente nu se face distincție netă între oraș și tîrg și chiar cele două reședințe principale, Suceava și Iași, sînt astfel numite și în secolul XVII, totuși pentru secolul XVIII pot fi calificate ca orașe Iași, Botoșani, Bîrlad, Galați, Bacău, față de restul localităților rămase într-o situație de mediocritate și care n-au depășit, în fond, stadiul de tîrguri, de simple piețe locale de schimb. Chiar pentru secolul XVIII nu putem face remarca unui progres fără reculuri, datorate invaziilor turco-tătare, războaielor și altor calamități, ca incendii, cutremure, foamete etc. De la Dimitrie Cantemir pînă la Andreas Wolf, putem urmări, într-o serie de memorii ale călătorilor străini, prezentarea și calificarea lor. Trebuie luat în considerație, cînd urmărim aceste caracterizări, și punctul de vedere din care sînt privite orașele. Acești călători, deprinși cu aspectul compact al orașelor din Europa centrală și occidentală, cu plan specific urban și ziduri de apărare, piață și catedrală, nu vedeau în localitățile noastre aceste elemente și le considerau, mai curînd, sate cu aspectele secundare ale orașului. În *Descrierea Moldovei* a lui Dimitrie Cantemir, orașele sînt numite în genere *oppidum*, dar se remarcă și o confuzie de termeni și lipsa unui criteriu riguros în folosirea acestora. Focșani este *oppidulum*, Iașii este *urbs*, la fel Vaslui și Bîrlad. Cetatea Neamț este numită *urbs* și nu *castrum*. Cf. *Descriptio Moldaviae*, București, 1872, p. 13. Tot Dimitrie Cantemir (în *Vita Constantini Cantemirii*, ed. Iorga, 1925) califică *oppidum* Galații, Bîrladul, Focșanii, Cotnarii (Țuțora este *locus*). Cetatea Suceava este *urbs*; Neamț *civitas*. Aprecierile călătorului Erasm Heinrich Schneider de Weissmantel (1709—1714) nu sînt nici ele favorabile. Orașele sînt considerate „mizerabile", mici și asemănătoare mai mult cu satele, neexceptîndu-se nici Iașii („so möchte es ehe einen grossen Dorffe als Stadt ihrer Unordnung wegen"). În legătură cu reședința domnească (das fürstliche Schloss und Residence) sublinia: „Es ist wohl ein gemauertes aber schon über die Helfte verwüstes, ruinirtes und altväterisches Gebäude auch halb ohne Tach". Botoșanii însă „este mai mare și mai bun" („ist schon viel grosser und besser"). O impresie mai bună i-a făcut Ocna, nu mare, dar „aproape cel mai distins în toată țara după Iași" („fast die feinste im ganzen Lande nach Jassy"). Troțuș era „total ruinat" („totaliter ruiniert"), Baia „seamănă mai mult cu un sat rău decît cu un oraș" (siehet einem schlechten Dorfe auch ähnlicher als einer Stadt"), Suceava „ruinat ca și celelalte" („gleich den anderen ziemlich ruiniert"). Cf. „Revista istorică", vol. XVI, 1930, p. 16—21. Cf. și *Kurze Anmerkungen von dem Fürstenthum Moldau* (din 18 mai 1737), de ing. col. Weiss, în C. Giurescu, *Materiale pentru Istoria Olteniei sub Austriaci*, vol. III (1733—1739), București, 1944, p. 118—121. Sînt menționate „Flecken" Bacău, Roman, Ocna, Fălciu, Troțuș, Galați, „Marcktflecken" Focșani, Husi, fără calificare Iași, la Bahlui, este „fürstliche Residenz-Stadt und Schloss". În *System of Geography* (E. Bowen), Londra, 1747, vol. II, p. 33, Iași era menționat *„a considerable town"* iar Suceava *„a small town"*. Ruggiero Boscovich califica, în 1761, tîrgurile Bîrlad și Vaslui „villaggio", Dorohoi „buon villaggio", Botoșani „specie di città" (cu 400 case) Cf. *Giornale di un Viaggio...*, „Uricarul", vol. XXIV, p. 272—315. Într-o descriere probabil din 1769, „tîrgurile" sînt grupate în două categorii mai mici, cu cîteva dughene și cîrciumi și zi de tîrg săptămînal (Suceava, Tîrgul Siret, Neamț, Piatra Bacău, Adjud, Bîrlad, Vaslui, Huși, Fălciu, Movilău, Hîrlău, Dorohoi și Tîrgu-Frumos) și mai mari, cu negustori „așezați" și activitate comercială mai intensă (Botoșani, Roman, Focșani, Galați). Cf. „Arhiva Românească", t. I, ed. a II-a, Iași, 1860, p. 139—148. Sulzer scoate în relief numai importanța Galaților, atestată și de unele surse din secolul XVII: „grosser Handel mit den Anwohnern des Schwarzen Meeres und mit noch entfernten türkischen Kaufleuten getrieben wird, ist in Ansehuung seiner Grösse und Bauart von keiner Bedeutung, hat aber viel Volk...". (Cf. *Geschichte*, „

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lare, specifice: trecerea majorității acestora sub dominația directă a bisericii și boierilor, prin danie domnească, dispariția unora, în funcție de factorul economico-geografic [48], crearea a numeroase altele sub regimul direct al proprietății boierești și decadența vechii conduceri, înlocuită spre sfîrșitul secolului XVIII și la începutul secolului XIX, în cele rămase domnești, adică libere, cu alta de tip fanariot, epitro-

vol. I, Viena, 1781, p. 399). În 1774, prin „arz", Moldovenii cereau Porții restituirea lacului Brateș, care aparținuse hotarului („terroir") tîrgului Galați. (Cf. DIR, col. Hurmuzaki s.n., vol. I, 1962, p. 109, 243). Maurice d'Hauterive (*Memoire*, ed. București, 1902, p. 184) scria în 1787: „Jassy en s'embelissant de la résidence de tant de boyards, s'enrichit proportionellement de l'affluence toujours croissante d'une multitude de marchands et d'artisans, qui feront bientôt disparoître la difference qu'on observe encore entre les Moldaves et leurs voisins" (ceea ce însă a fost numai o iluzie). Știri veridice referitoare la orașele („bourgs et villes") din Moldova în 1792—1793, conține și „jurnalul" unui membru al ambasadei Kutusov la Constantinopol. Ravagiile războiului erau încă vizibile, dar s-a revenit oarecum la „normal" Galații, „mic oraș" aveau case noi de lemn, construite după ce fusese incendiat complet, ca și alte tîrguri din Moldova, un șir lung de dughene și în port prezente numeroase vase străine. Tecuci era un „sat" refăcut numai parțial. Înainte de război avusese peste 800 case și atunci abia 100. Bîrladul a fost, de asemenea, incendiat de turci. Cf. *Relation de l'Ambassade envoyée de Petersbourg à Constantinople en 1793*, Paris, 1802, p. 98—99, 281. 289—290, 298, 302. Parrant, în 1798, referindu-se la orașele din Moldova, într-o descriere a sa, remarca, de asemenea, dezvoltarea Iașilor și rolul Galaților. În legătură cu Iașii, scria între altele: „Les marchands y sont établis dans des boutiques particulières, construites en pierre et assez sûres, dont le nombre est très considérable. Tous les jours encore on en bâtit de nouvelles". „Galatz est la principale échelle de la Moldavie... C'est en grande partie à Galatz qu'abondent les marchandises destinées pour la Moldavie et les pays environnants. C'est du moins là qu'on embarque presque toutes celles qui en sortent". (Cf. Hurmuzaki, Documente, supl. I, vol. 2, p. 179). Un călător din 1809 sublinia că Galații („grande ville") este, datorită comerțului, cel mai important oraș din Moldova. Cf. Le voyage en Moldavie du comte de Moriolles, Buc., 1903, p. 65. Aprecierile lui A. Wolf sînt cu totul dezolante: Fălticeni și Neamț, sînt sate, Bacău, Piatra, Tecuci, Bîrlad, Greceni, niște tîrguri (Marktfleck, Ort. Städtchen) rele, rău construite, mizerabile, (Cf. Beschreibung, I, 1805, p. 68). În ansamblu, orașele din Moldova aveau, remarca Wolf, case de lemn și ulițe impracticabile. Un sat săsesc din Ardeal era preferabil, pentru el, unui tîrg moldovenesc. „Privind aceste sate și tîrguri îți dai seama de rolul nefast al arendașilor acestei țări". În cronici interne din sec. XVIII se întîlnesc mențiuni care confirmă constatările dezolante ale călătorilor străini (invazia turcă din 1768, incendii în 1725 și 1753 la Iași, „mare omor de ciumă" în 1738, foamete în 1739). Cf. ed. M. Kogălniceanu, vol. II, p. 403; vol. III, p. 140, 261. Cf. și C. Daponte, Dakikai Ephimerides (1736—1739), ed. E. Legrand, t. II (trad.) Paris. 1881, p. 359, 382.

[48] În a doua jumătate a secolului XVIII au decăzut total tîrgurile Șchei, Baia, Trotuș și Cotnari, rămînînd simple sate. Cf. pentru Baia, D. Ciurea, *Noi contribuții la istoricul orașului Baia*, „Studii și cercetări științifice", istorie, Iași, II 3—4/1955. Sulzer (*Geschichte*, I, p. 404, 412, 420) în 1781, mai amintea ca „mici orașe" (Städtchen) Cotnari și Trotuș.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pia de tîrg[49], transformată apoi de Regulamentul Organic în eforie, fără modificări esențiale.

Problema poziției juridice a orașelor din Moldova, față de domnie, biserică și particulari în secolul XVIII, a preocupat, în trecut și mai recent, pe unii istorici. S-a remarcat încă de Al. Papadopol-Calimah[50], apoi de N. Iorga[51], P. P. Panaitescu[52] și alții ulterior, situația de inferioritate, de tutelă în care erau puse, prin subordonarea populației față de un uzufructuar sau chiar proprietar, care le exploatau și împiedecau, într-o anumită măsură, dezvoltarea lor. Recent s-a scos în relief, pe bază de material documentar, utilizat exhaustiv, modul în care locuitorii orașelor au căutat să-și apere vechile drepturi și libertăți, care n-au fost, de altfel, statuate în mod precis. Nu se poate afirma că toate orașele din Moldova au trecut în secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului XIX, printr-o fază de decădere categorică, dacă se cunoaște aprofundat literatura epocii și materialul documentar. Nu se poate nega decadența temporară sau chiar de durată a unora dintre aceste orașe[53], dar, iarăși, se poate remarca, în mod net, dezvoltarea evidentă a altora, spațial și din punct de vedere al traficului, afacerilor comerciale și producției de meserii. Desigur, această dezvoltare economică și creștere demografică ar fi avut alt ritm și alte forme, dacă n-ar fi continuat și nu s-ar fi accentuat exploatarea turcească[54]. Expresii ca „Tîrgul nou", față de cel „vechi", întîlnite în documente contemporane, pentru Iași, Botoșani, Bîrlad, Suceava și altele, creșterea numărului „mahalalelor" și ulițelor, mențiuni precise despre „adăugirea și înmulțirea locuitorilor" la Botoșani (1776) și Huși (1784, 1792), sau reclamațiile făcute de proprietari că locuitorii s-au extins cu casele și pe „moșiile" acordate lor de domn, din ho-

[49] Cea mai veche epitropie de tîrg, atestată documentar, se constată la Bîrlad în 1803. Cf. I. Antonovici, *Documente birlădene*, vol. IV, p. 246. La Tîrgu-Frumos, unde se instituie epitropia în 1815, se constată, excepțional, menținerea, mai bine zis supraviețuirea, șoltuzului și pîrgarilor. Cf. N. Iorga, *Privilegiul din 1815 al Tîrgului-Frumos*. Analele Academiei Române, Mem. Sect. istorice, Seria a II-a, tom. XXXIV București, 1911.

[50] *Notiță despre Botoșani*, 1887, p. 35.

[51] *Istoria Poporului Românesc*, vol. III, p. 210—211.

[52] *Comunele medievale în Principatele Române*, în vol. *Interpretări românești* București, 1947, p. 170—171.

[53] Orașele din Moldova au suferit mult și în sec. XVIII din cauza epidemiilor invaziilor, războaielor și jafurilor turcești. În 1711 Bîrladul „a rămas numai pajiște". Galații a fost devastat de turci. (Cf. Nicolae Costin, *Letopisețul*, ed. M. Kogălniceanu, p. 110). Tecuciul, în 1769, era tîrg „rămas în părăsire". Dar această situație n-a fost de durată și s-au refăcut. (Cf. Bezviconi, *Călători ruși în Moldova*, București, 1947, p. 105—107, cf. și „Arhiva Românească" vol. I, ed. II, 1860, p. 140).

[54] Agentul consular francez la Iași, Parrant, scria, între altele, în 1798: „C'est à Constantinopole que tous les ans, tous les jours, à chaque heure se vont prendre par mille canaux divers les richesses de la Moldavie". Cf. Hurmuzaki, *Documente*, supl. I, vol. II, p. 181.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tarul tîrgurilor [55], arată o creștere evidentă a populației și, implicit, a producției economice, cum o atestă și organizarea breslelor [56], și o intensificare a relațiilor marfă-bani.

Crearea de noi tîrguri, sub regimul direct al proprietății particulare, începind mai ales din a doua jumătate al sec. XVIII, este un fenomen istoric specific pentru Europa orientală și sud-estică, ce trebuie pus în legătură directă cu aceeași dezvoltare a forțelor de producție locale, creșterea schimbului și ameliorarea standardului de viață a populației în această fază de început de descompunere a sistemului economic feudal. Fenomenul se remarcă și în Rusia și în Bulgaria și Albania în aceeași epocă și comportă aceeași explicație [57]. În legătură cu același fenomen istoric trebuie pusă și înființarea de manufacturi diverse, mai ales în apropierea unor orașe, de domnie sau și de boieri, cu concursul unor elemente dinafară și, uneori, și a capitalului străin, deși existența lor a fost discontinuă sau, de regulă, de scurtă durată [58].

[55] Pentru Huși în 1792 se remarca „adunarea tîrgului acestuia este acum mai multă". Cf. Melchisedec, *Cronica Hușilor*, p. 401. Cf. și doc. Arh. St. Iași 402/13 („Fiindcă la tîrgul Hușii se află lăcuințe de mulți oameni"). Într-un document din 1769, de la Alex. Calimah, se arată că boierii epitropi ai mănăstirii Sf. Spiridon au reclamat că locuitorii tîrgoveți din tîrgul Hîrău „afară din vatra tîrgului, care a fost din vechi pentru lăcuință orășenilor, ei acum s-ar fi întins cu casele pe locul mănăstirii, ce este prin prejur". Cf. Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. IV_2, p. 252—253.

[56] La Iași în 1776 existau 30 bresle de meseriași și negustori care dau pocloane agiei (ciubotari, curelari, blănari, cojocari, sucmănari, croitori, ceprăzari, șlicari, zlătari, bărbieri, abăgeri, făclieri, bacali, pitari, plăcintari, mesărcii, apari, zidari, pietrari, vărniceri, cărămidari, olari, teslari, etc.). Cf. P. Rășcanu, *Lefile și veniturile boierilor Moldovei*, 1887, p. XCV, nota 16 și p. 15—17 a „Condicii de așezămînt". În „Condica de așezămînt" a lui Grigore Alexandru Ghica, cu data de 1 septembrie 1776, erau menționate străzile mai populate din „orașul Iașului", „mereneiul podurilor", alinierea „dughenilor", măsuri pentru curățenie și luminat și pază, măsuri contra speculanților („matrapajii"), care nu puteau avea un staroste. Țăranii trebuiau să vîndă direct produsele „după vechiul obicei", și „matrapanîlcul" se pedepsea cu „uliță". Cf. și „Studii și referate privind istoria României", 1954, p. 823, *Uricarul*, vol. VIII, p. 299, 315—316, 363. În 1826 Ioan Sandu Sturza se referea la *„înmulțirea norodului celui din vreme în vreme adaus și aflat astăzi în cuprinsul orașului Iași"* („norodul cel înmulțit de acum"). (Cf. C. Erbiceanu, *Ist. Mitrop. Mold.*, Buc., 1888, p. 55). La Iași erau case boierești „făptură de Țarigrad". Cf. *Letop.* Enache Kogălniceanu, ed. M. Kogălniceanu, vol. III, p. 200.

[57] **П.К. Рындзюнски, Новые города России конца XVII в, Сборник Тихомирова, Москва** 1963, p. 359—370. În anii 1770—1780 au fost înființate în Rusia peste 200 de tîrguri. Cf. și **Бистра А. Цветкова, Турският феодализм и положението на българския народ до началото на XIX в, Исторически Преглед** XI_1, 1955, p. 67 ; Cf. și Z. Shkodra, *Le marché albanais au XVIIIe siècle*, în „Studime Historikë" 3/1966, p. 92—100. Cf. și Lorenz von Langendorfs Reise (1796). Pentru iarmaroace la Soveja, cf. doc. din 4 iulie 1755 de la Matei Ghica (Arh. St. București, M-rea Soveja, 5/19). Pe moșia Cașin a mănăstirii omonime, se afirma în 1843, „se afla statornicit din vremi neținute cu mintea" un iarmaroc (la 15 august). Arh. St. Iași, doc. 1130, tr. 1316, op. 1488.

[58] Exemplu „fabrica de sticlărie" de la Vitejeni de lîngă Hîrlău înființată de italianul Pietro Maggi, amintită în documente din 1768—1792, „fabrica de scos postajă" de la confluența Bahluiului cu Jijia, înființată în 1766.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Tîrguri au fost înfiinţate sau s-au dezvoltat şi în secolul anterior, dar numărul lor este cu totul redus faţă de al acelora noi constituite din a doua jumătate a secolului XVIII înainte. Înfiinţarea tîrgurilor Fălticeni [59] (1780), Burdujeni (1786), Vlădeni (1792), ulterior numit Mihăileni, şi Herţa trebuie pusă în directă legătură şi cu anexiunile teritoriale la Imperiul Habsburgic. Aceste tîrguri apar ca nişte corespondenţe pentru oraşele Siret şi Suceava, necesare pentru contactele şi schimburile de frontieră, Herţa (sat în 1721) şi Fălticeni (sat din sec. XV) şi ca centre administrative ale noilor ţinuturi (Herţa şi Suceava) reconstituie după raptul teritorial comis de austrieci.

Între alte tîrguri noi, menţionate sau existente în a doua jumătate a secolului XVIII, şi prima jumătate a secolului XIX — pentru unele dintre acestea data înfiinţării nu este precis cunoscută — pot fi amintite Sadagura (1772), Tuzora, Stroeşti, (1796), pe moşia Budele, Pînzăreni (în ţinutul Iaşi), Panciu, Mamorniţa (1799), Nămoloasa (1827), în ţinutul Putna, Drăcşani (1819), Sculeni la carantină (1821), Săveni (1818), Rădăuţi şi, între cele mai noi, Drînceni (Drăceni, sat în sec. XVII) al lui Mihail Kogălniceanu. În funcţie de condiţiile geografice şi economice, se va reduce în mod considerabil numărul lor [60], prin dispariţia totală a unora şi menţinerea ca simple sate a altora.

---

[59] Date pentru împrejurările formării noului tîrg Fălticeni (în ţinutul Suceava) se găsesc în documentul din 1780 august 8, de la Constantin Moruzi („Uricarul", vol. XVI, p. 129—132). Este amintită „scrisoarea de tocmeală" a tîrgoveţilor, „creştini, armeni, jidovi", cu Ioniţă Başotă stolnic, pentru bezmăn (iniţial tîrgul s-a numit „Şoldăneşti"), pe baza căreia s-a acordat „întăritura gospod". Se aminteşte şi de „şcoala şi învăţătura copiilor". În catagrafia din 1820 tîrgul şi satul Fălticeni sînt menţionate ca ale căminarului Tudorache Ciurea şi, separat, satul Şoldăneşti al spătarului Andrei Başotă. Tîrgul Fălticeni s-a extins asupra celor trei aşezări mai vechi (omonimă, Şoldăneşti şi Tîmpeşti). În 1826 spătarul Andrei Başotă, stăpînul tîrgului, se plîngea lui Ioan Sturza că tîrgoveţii nu i-au achitat de 11 ani „adetiul" sau „bezmănul". În 1830 Başotă vindea tîrgul la mezat, cu 10.000 galbeni, spătarului M. Cantacuzino, iar acesta, în 1845, primea de la obştea tîrgului 11.000 galbeni pentru „vînzare veşnică". Arh. St. Iaşi, tr. 1765, op. II, 2036, Condica hrisoavelor (1834), f. 63—67, 210.

[60] Cf. Condica Ruzilor, în *Uricarul*, vol. VII, p. 242, vol. VIII, p. 299, 290, T. Balan, *Documente bucovinene*, vol. VI, p. 384—386; Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, vol. IX, p. 309—310, vol. XII, p. 73—74; Ghibănescu, *Ispisoace şi zapise*, vol. VI, p. 143; N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. VI, p. 271, 298. Grigore Ghica „a descălecat tîrguşorul de sub Galata" (circa 1730). Cf. *Letopiseţe*, Ed. M. Kogălniceanu, vol. III, 1874, p. 169. În 1809 aprilie 23, comisul Ioan Balş arenda lui Gavril Evstratie moşia Paşcani (din ţinutul Suceava), cu podul la Siret, morile şi cîrciumile. Cf. Ghibănescu, *Ispisoace şi zapise*, vol. VI$_2$, p. 195—196. În 1835 Mihail Sturza făcea, într-un nou hrisov, acordat lui Iordache Roset biv vel vistiernic, menţiunea pierderii celui vechi, pentru iarmaroace la Paşcani (ţinutul Suceava), „la răzvrătirea de la 1821, întîmplată în acest prinţipat". Arh. St. Iaşi, 548/23. Pentru incendierea tîrgului Sculeni, în iulie 1821, cf. C. Erbiceanu, *Ist. Mitrop. Mold.*, Bucureşti, 1888, p. 137, 140. „Tîrguşorul mi l-au făcut cenuşe, pagubă peste pagubă" scria Iordache Ruset visternic. În 1846 se făcea menţiunea că Mamorniţa era „scală spre înlesnirea negoţului între Moldavia şi Austria", cu „vechi drituri cuvenite unui tîrg, cuprinse prin... hrisov a domnului Ipsilant din anul 1799", în legătură

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Din actele cunoscute, referitoare la înființări de tîrguri pe proprietăți particulare sau ale bisericii, în a doua jumătate a secolului XVIII și prima jumătate a secolului XIX, rezultă că procedeul era uniform practicat. După acordul („așezare") intervenit între proprietarul locului și viitorii tîrgoveți, veniți din alte părți, se emitea și privilegiu domnesc de întărire. Astfel a fost cazul cu Fălticeni, Burdujeni, Vlădeni, Telenești ș.a.[61]. Recunoașterea existenței de drept a tîrgului era legată, în mod obligatoriu, de respectarea formală a unor anumite condiții prevăzute în hrisovul domnesc. Astfel, în actele pentru Vlădeni (viitorul Mihăileni) se prevedea că înființarea acestui tîrg nou nu va produce dezavantaje și dificultăți celorlalte existente din apropiere, că are loc numai cu elemente dinafară „nu și din lăcuitorii pămîntului acestuie" (nu se admitea primirea unor birnici care ar fi fugit de pe alte moșii datorită exploatării). Se subliniază, de asemenea, faptul că prin înființarea de tîrguri se avea în vedere și creșterea veniturilor vistieriei.

În privilegiul domnesc acordat titularului se fixa și ziua de tîrg săptămînal și, de asemenea, numărul celor de iarmaroace și data lor. Ziua de tîrg săptămînal și numărul de iarmaroace se fixau, prin hrisov, și pentru tîrguri mai vechi ca Tîrgu-Frumos și Vaslui etc.[62]. De asemenea erau menționate veniturile proprietarului și avantajele tîrgoveților. Proprietarul avea drept la bezmăn pentru dugheni și case și la taxe aplicate mărfurilor vîndute în iarmaroace. Mortasipia era o taxă domnească și se acorda de domnie și altui beneficiar decît proprietarul. Din aceste acte, privind întemeierea de tîrguri, rezultă și modul de construire a caselor, în funcție de o topografie tipică sau specifică chiar pentru sfîrșitul secolului XVIII și prima jumătate a secolului XIX. Se face o distincție netă între ulița cu dugheni și cîr-

cu conflictul dintre proprietarul acestui tîrg (Mavrogheni) cu proprietara tîrgului Herța (logofeteasa Ghica). Arh. St. Iași, dosar 2246, fr. 1764, op. 2013. În 1839 vornicul Costache Sturza solicita privilegiu pentru refacerea tîrgului Șcheia („din învechime au fost și tîrg la această moșie"), invocînd poziția pretinsă avantajoasă („ce această moșie se găsește în drumul mare și în depărtare de tîrgurile de prinprejur"). Arh. St. Iași, dosar 1764, op. 2013, 1137, f. 15. În 1860 se amintea de Adjudul Nou, la „drumul mare" (de care era departe „cel vechi") înființat în 1795, cu hrisov de la M. Șuțu, al serdăresei Elencu Canta. Cf. *Doc. tîrguri Moldova*, București, 1960, p. 434. Cf. pentru înființarea tîrgurilor Năməloasa, Dracșani și Sculeni, *Doc. tîrguri Moldova*, p. 76, 82—85, 132.

[61] Cf. și *Doc. tîrguri Moldova*, București, 1960. Majoritatea tîrgurilor, care erau proprietate particulară, au fost întemeiate pe bază de garanții reciproce date de proprietari și locuitori, prin dreptul de redevență la care s-au supus (se sublinia într-un memoriu al boierilor din 1835). Cf. Hurmuzaki, *Documente*, vol. XVII, p. 545.

[62] Este discutabil dar posibil că acest sistem de organizare și intensificare a noii vieți economice a tîrgurilor din Moldova, prin fixarea zilei de tîrg săptămînal și a iarmaroacelor, să se datorească și unei influențe austriace. Prin două privilegii imperiale, pe pergament, cu semnătura lui Francisc I și sigiliul mare atîrnat, din 1794 și 1806, se acordau, succesiv, tîrgului (Marktflek, Ort) Cîmpulung dreptul de zi de tîrg săptămînal și de trei iarmaroace în zilele de lucru. Actele, inedite încă, la muzeul orașului Cîmpulung.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ciumi și mahalale. Se prevedea și înființarea de școli și construirea de „feredee". Reprezentantul conducerii de stat, pe plan local, era căpitanul de tîrg, desemnat la recomandarea proprietarului respectiv, și acesta făcea poliția și judecățile. Influența austriacă pare a fi evidentă în instituirea acestui nou organ local.

Cu excepția lui Nicolae Mavrocordat, în atitudinea și comportarea căruia remarcăm concepții avansate, iluministe, și care a căutat să menajeze țărănimea și orașele, avînd în vedere rolul acestor categorii în cadrul statului feudal, domnii fanarioți, din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, au fost unanimi în a acorda venitul (dijma) din hotarul și din vatra tîrgului (bezmăn, mortasipie etc.), bisericilor și particularilor, venituri, care, cu timpul, au dus la instituirea unei stăpîniri efective, care a fost și întărită prin hrisov domnesc. Alexandru Papadopol-Calimah a acuzat pe domnii „Racovițești" că „au scornit pacostea" acordării orașelor la boieri și mănăstiri, ceea ce nu corespunde realității istorice decît în parte[63]. P. P. Panaitescu a considerat a doua jumătate a secolului XVIII ca o perioadă de „desfacere totală a averii statului"[64], ceea ce iarăși nu constituie o realitate istorică absolută. Atribuirea tîrgurilor, cu „hotarul" lor, a fost un act condamnabil, cum au subliniat-o și Al. Papadopol-Calimah și N. Iorga. Abia într-o anaforă a boierilor țării, pentru „pronomiile" Moldovei, din 1827, se hotăra sistarea daniilor („...și de acum înainte danie de tîrguri slobode să nu mai fie, păzindu-se nestrămutarea celor învechite, chiar deși nu vor avea documenturi..."). Se sublinia, în acest act, în sensul vederilor progresiste ale lui Nicolae Mavrocordat, formulate cu un secol înainte, că „orașul Iași" și „toate tîrgurile țării, care sînt slobode", sînt „obștești orașe a pămîntului"[65].

Procesul de eliberare a tîrgurilor atribuite și dependente a fost de durată și orașele Vaslui, Dorohoi și Piatra (parțial), deși centre de ținuturi au continuat să aibă regimul unor proprietăți particulare[66]. S-ar putea pretinde și admite că domnii fanarioți au acordat și aservit tîrgurile la mănăstiri și episcopii dintr-un exces de piozitate, dar, pentru stăpînii particulari rezultă, în mod evident, că domnii o fă-

[63] Cf. Alex. Papadopol-Calimah, *Notiță istorică despre orașul Botoșani*, Extras din „Analele Academiei Române, an. II, tom. IX, București, 1887, p. 35. Idem, *Notiță istorică despre Bîrlad*, 1889, p. 85.

[64] P. P. Panaitescu, *Comunele medievale*, p. 170–171.

[65] Cf. G. Longinescu, *Istoria dreptului românesc*, București, 1908, p. 303–304. La Iași au fost detașate, din hotarul tîrgului, în sec. XVII—XVIII, porțiuni, acordate mănăstirilor „închinate" la „locuri sfinte". Dar acesta a continuat să existe, incluzînd vatra „orașului domnesc", țarina, viile și „codrul Iașilor", la care s-a atașat „braniștea". Șesul Bahluiului, cu afluenții, a fost, de asemenea, „parcelat" și acordat unor mănăstiri (Galata, Frumoasa, Zlataust), pentru mori. Această situație a persistat pînă în prima jumătate a sec. XIX. Cf. „Cercetări Istorice", X–XII, p. 107—116; Paul Mihail, *Documente*, 1948, p. 92–93; rev. „T. Codrescu", I, p. 149–150, VI, p. 22.

[66] Cf. pentru Vaslui și vol. *Doc. orașe și tîrguri din Moldova*, București, 1960, p. 87–97.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ceau numai cu intenția de a-și răsplăti favoriții și de a obține profituri imediate în detrimentul obștilor orășenești. Ar fi însă simplist să explicăm acordarea moșiilor tîrgurilor numai prin tendința de căpătuială a boierilor și prin epuizarea stăpînirii domnești de sate, așa cum s-a făcut anterior. Creșterea producției de cereale, cererea lor ca marfă, în tot mai mari cantități, pe piața externă mai ales, a determinat intensificarea cultivării pe vechile moșii ale tîrgurilor, mult mai fertile și mai productive decît altele. Conta, în plus, apropierea imediată a acestora de căile de acces, care duceau la punctele de export de la frontiera cu Imperiul Habsburgic și la Galați, unicul port al țării. Manifestarea acestui proces de „agrarizare" a orașului moldovenesc în perioada de descompunere a feudalismului, se remarcă, de altfel, și în țările vecine (Polonia, de exemplu).

Acest act condamnabil al domnilor fanarioți poate fi considerat compensat numai în parte prin introducerea unei administrații noi, moderne, în locul celei vechi medievale, căzută în desuetudine și neputință și prin preocupările introducerii unor elemente de edilitate, inexistente pînă atunci.

Pe baza informației documentare existente, se pot indica datele la care majoritatea moșiilor și vetrelor tîrgurilor au fost acordate stăpînilor particulari și mănăstirilor de domnii fanarioți. Danii domnești din locurile tîrgurilor s-au făcut sporadic începînd încă din secolul XV (Baia, Siret). În 1666 Iliaș Alexandru întărea mănăstirii Putna „o bucată mare din tîrgul Siretului și cu bezmănăria". În 1747 o parte din hotarul tîrgului Siret a fost întărită lui Constantin Sturza clucer, iar o alta a rămas tîrgoveților pentru hrană. În 1759 se confirmau mănăstirii Putna vama și mortasipia [67]. Seria donațiilor de tîrguri începea la sfîrșitul secolului XVII cu Șchei întărit în 1690 de Constantin Cantemir unui boier (Iordache Ruset vel vistiernic) dar aceasta putea fi considerată încă excepție. De la jumătatea secolului XVIII înainte, daniile de tîrguri iau amploare. În 1741—1742, tîrgul de pe moșia Buecani, era menționat aparținînd mănăstirii Galata ; în 1747 erau amintiți și „oameni de Buecani", satul mănăstirii Galata [68]. În 1751 dijma de pe tot hotarul Botoșanilor era acordată mănăstirii Sf. Nicolae, în 1755 moșia Tîrgului Frumos de Matei Ghica Spiridoniei, în 1756 dijma de pe locul tîrgului Huși Episcopiei de acolo, iar în 1782 vatra. Tot în 1756 Constantin Racoviță făcea danie lui Ion Cantacuzino, tîrgul Baia, cu locul rămas ; bisericii Precista din Roman locul domnesc rămas neatribuit și vatra tîrgului Hîrlău și episcopiei vatra și moșia tîrgului Roman. Același atribuia în 1757 Spiridoniei

[67] Cf. T. Balan, *Documente bucovinene*, vol. III, p. 29—30, vol. V, p. 30—31, p. 195—196. În 1748 Constantin Mavrocordat intervenea în favoarea „săhastrilor" de la schitul Horecea în conflictul cu tîrgoveții pentru pădure, cerînd ispravnicului să-i pedepsească. *DRAM*, p. 286.

[68] Arh. St. București, 20/8, 1742 mai 31 ; Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 448.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

moşia domnească a Ocnei, locul domnesc şi vatra Tîrgului Neamţ mănăstirii omonime, moşia tîrgului Tecuci mănăstirii Proorocul Samuil din Focşani, moşia Vasluiului, mănăstirii Precista din Roman, (în 1795 hatmanul Costache Ghica acapara vatra aceluiaşi tîrg). Tot în 1757 acelaşi domn atribuia locul tîrgului Bîrlad mănăstirii proorocul Samuil din Focşani, iar în 1784 vatra, pînă în 1793. În 1764 moşia Dorohoiului era întărită lui Hrisoscoleu iar în 1795 moşia şi vatra tîrgului erau atribuite mănăstirii închinate din Herţa[69]. Printre cele mai noi danii pot fi amintite aceea a tîrgului Fălciu, vatra şi locul domnesc neacordat încă, făcută de Constantin Alexandru Ipsilanti lui Şerban Costache Negel biv vel spătar în 1802[70], şi a Tîrgului Frumos de Scarlat Calimah, fiicei sale Ralu, în 1813, dar revocată în 1814, de acelaşi domn, în împrejurările cunoscute. În 1784 (mai 6) Alexandru Mavrocordat se referea la „jaloba" tîrgoveţilor din Tîrgu-Frumos (ţinutul Cîrligăturii) („au arătat că la acest tîrg ar fi fost scaun vechi de domnie, unde şi pînă acum ar fi stînd zidurile curţilor domneşti faţă"), a cărui „moşie domnească" fusese atribuită (în 1755) de Matei Ghica, prin hrisov, la „schitul din codrul Iaşului, ce este deasupra Socolei" (menţ. în 1671, ctitor Păun vameşul), metoh la mănăstirea Spiridon. Prin hrisovul lui Grigore Calimah din 1767 (iulie 3) se hotărîse să nu dea „adet de case", „numai dijma obicinuită de pe moşie de afară". Ulterior, însă, li se cerea şi 2 lei bezmăn de casă „vrînd să le ia şi hrisovul din mîna lor". Alexandru Mavrocordat a hotărît şi el ca „toţi tîrgoveţii ce vor fi şezători în vatra Tîrgului Frumos şi pe siliştea cea veche a tîrgului să fie apăraţi şi nesupăraţi de către nime pentru adetiul de casă". În hrisovul din 1815 septembrie 5, publicat de N. Iorga, se remarcă spiritul de relativă înţelegere a lui Scarlat Al. Calimah faţă de situaţia tîrgurilor în general şi a Tîrgului Frumos în particular. Se subliniază aşezarea tîrgului „în schelele drumurilor mari" şi dificultăţile ce le înfruntă locuitorii. Tîrgoveţii redeveneau „slobozi, precum au fost şi mai înainte", şi se declara „răsuflat" „hrisovul de hărăzire" pentru domniţa Ralù. Pentru repopularea localităţii se va putea apela, prevedea documentul, la elemente străine, cărora li se vor acorda facilitări şi nu vor fi admişi birnici din interior, care „se vor da de grumaz înapoi" şi vor fi pedepsiţi „ca spărgători de sate"[71].

În 1803 Ştefăneşti era proprietatea logofetesei Elenco Paladi. „Catastihul de venitul Ştefăneştilor" pentru anii 1793—1819 îl arată arendaş pe şetrarul Ştefan Stîrcea. Veniturile rezultau din căsăpie şi cîntar, pod, orînda horilcii şi vinului, mortasipie, avaetul caselor, uiumul morii.

[69] Cf. Gh. Ghibănescu, *Ispisoace şi zapise* vol. VI, p. 146—151, 155, 163. Idem, în „Arhiva", II, 1891, p. 630.

[70] Buletinul „Ioan Neculce", vol. I—II, 1922, p. 310.

[71] Cf. N. Iorga, *Privilegiul din 1815 al Tîrgului Frumos*, „Analele Academiei Române", Mem. Secţiunii Istorice, seria a II-a, tom. XXXIV, Bucureşti, 1911. Cf. şi *Doc. oraşe şi tîrguri din Moldova*, Bucureşti, 1960, p. 6—7; *DRAM*, Bucureşti, 1966, p. 403.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cifrele arată venitul în creștere : 6115 lei în 1813, 26 200 lei în 1818. În 1820 Ștefănești (în ținutul Iași) era „moșie" a hatmanului Constantin Palade, cu 451 birnici, 70 „jidovi hrisovoliți", total 587 (30 străini) [72].

Din datele prezentate rezultă că cele mai numeroase atribuiri și donații a făcut Constantin Racoviță în anii 1756—1757 (Baia, Bîrlad, Vaslui, Hîrlău, Tecuci, Ocna, Tg. Frumos, Tg. Neamț), fără a fi fost însă primul. În unele cazuri, acordarea veniturilor din tîrguri se făcea avîndu-se în vedere și un scop filantropic, cum a fost cazul cu întreținerea spitalelor din Iași și din Roman, înființate în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, prin imitarea unor instituții de binefacere din alte țări. Deși exploatarea era practicată nu se pot ignora și bunele intenții ale domnilor respectivi [73].

Orășenii au acționat în mod diferit față de procesul de aservire. În unele orașe, populația s-a limitat la o rezistență pasivă, în altele, însă, a protestat energic și a dus cu asupritorii procese la divanul domnesc, în capitala țării. Informația documentară insuficientă permite numai relatarea unor aspecte și episoade ale acestei lupte. O situație cu totul dificilă au avut locuitorii din vechile orașe episcopale Roman și Huși, datorită tendinței tiranice a celor doi prelați de a-i pune, cu totul, sub controlul și dependența lor, atît sub raport economic cît și juridic. La Roman a avut loc un conflict de proporții între episcopie și orășeni încă în prima jumătate a secolului XVII, ca și la Curtea de Argeș. Acest eveniment, care iese din comun prin temeritatea orășenilor, ne amintește de luptele din perioada comunală din Occident. Orășenii din Roman, cu conducerea lor, au fost învinși cu intervenția domniei (Ștefan Tomșa). Ulterior, episcopia, care exercita și un adevărat monopol feudal (încă din secolul XV) asupra morilor și podurilor de la rîul Moldova, a obținut de la Nicolae Mavrocordat, în 1710, zeciuiala din hotarul tîrgului. Aservirea completă a populației s-a consumat în 1756, cînd atît moșia cît și vatra tîrgului Roman erau acordate episcopiei de Constantin Cehan Racoviță. În 1752 intervenea mitropolitul Iacob, delegat de Constantin Racoviță, în conflictul dintre episcopie și tîrgoveții moldoveni și mai ales armeni, care „se fac și ei stăpînitori în hotarul tîrgului pe niște părți de loc". Se preciza că moșia episcopiei este între apa Siretului și a Moldovei, „ce se hotărăște cu locul tîrgului". Meseriașii din Roman (cojocari, blănari, ciubotari, tăbăcari, săpunari, curelari, stoleri) și negustori se refereau în 1827 și la exploatarea de statul feudal.

[72] Arh. St. Iași, p. 445; Catagrafia din 1820, Fond vistierie, tr. 166, op. 184. În 1803, Ștefănești era în ținutul Hîrlău. Cf. Condica liuzilor, în „Uricarul", vol. VIII p. 326. Numărul liuzilor birnici în 1803 era 75.

[73] Cf. N. Iorga, *La continuation des hôpitaux byzantins par les hôpitaux roumains*, București, 1932. Veniturile și bunurile erau afectate formal noii mănăstiri st. Spiridon din Iași și administrate de un organ de modă fanariotă : *epitropia*. În 1803 (în Condica Liuzilor) erau menționate ca aparținînd direct acestei mănăstiri, care susținea spitalul, satele Blăgești, Dumești, Chetrosul, Hriatca, Crăiniceni, Cotnari, ulterior și Războieni (în afară de venituri din tîrguri).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Conflictul cu episcopia se manifesta din nou (latent a existat continuu), pentru loc în 1835. Se amintea de lipsa documentelor, care s-au pierdut. În anaforaua din 1835, a divanului domnesc, se însera afirmaţia orăşenilor din Roman că stăpînirea lor asupra vetrii şi locului s-a bazat pe un „osebit privilegiu", atunci pierdut. Această situaţie avea să continue pînă spre jumătatea secolului al XIX-lea, cînd vatra şi o parte din vechiul hotar al tîrgului vor putea fi răscumpărate, cu mari sacrificii, de obştea tîrgului [74]. Episcopia de Huşi obţinea, printr-un hrisov din 1756, de la Matei Grigore Ghica, dijma de pe locul domnesc, „însă numai dijma, iară nu şi pămîntul, care dijmă mai înainte se lua de către domnie". În acelaşi an, la cererea episcopului, Constantin Racoviţă fixa, din nou, sediul ispravnicilor ţinutului la Fălciu, unde au rămas pînă în 1832, şi, astfel, episcopia avea să exercite, după obţinerea vetrei tîrgului în 1782, prin hrisov de la Constantin Dimitrie Moruzi, şi justiţia asupra orăşenilor, prin dichiu. Episcopia a acaparat şi aici, ca şi la Roman, toate sursele de venit din tîrg (dijme, bezmăn, vînzarea păcurei şi dohotului, mortasipia). Prin fraudă episcopia a smuls de la obştea tîrgului actele domneşti. O atmosferă de continuă încordare şi revoltă s-a menţinut aici şi în 1824, cînd unii locuitori din Huşi erau acuzaţi că „întărîtau obştea tîrgoveţilor de a nu recunoaşte episcopiei drepturile acordate ei asupra tîrgului". Acestei situaţii i s-a pus capăt abia în 1834, dar dominaţia episcopiei asupra oraşului a continuat şi s-a prelungit pînă în 1858 [75]. Alte complicaţii de amploare s-au produs la Botoşani, prin acordarea satului Tătăraşi, fost „din locul tîrgului Botoşani şi dijma de pe tot hotarul acestui tîrg", de Constantin Cehan Racoviţa, în 1751, bisericii Nicolae Păpăuţi (transformată de el în mănăstire şi închinată la Antiohia). S-a ajuns în mod inevitabil, şi aici, la conflicte între tîrgoveţi şi călugării greci pentru „încălcări". În 1776 egumenul mănăstirii Păpăuţi reclama pe tîrgoveţi la domnie că şi-au făcut case şi pe moşia Tătaraşi şi nu se supun la dijmă. În 1778 Constantin Moruzi imputernicea pe egumen să stăpînească locul din jurul vetrei tîrgului şi cerea isprăvniciei de Botoşani să ia măsuri contra tîrgoveţilor care îi vor produce pagube. În 1780 Constantin Moruzi desemna hotarnici pentru delimitarea vetrei tîrgului şi aceştia constatau că tîrgul s-a extins de trei ori. Conflictul a continuat latent pînă în 1794, cînd Mihail C. Sutu întărea tîrgoveţilor vatra oraşului *Botoşani, cu case şi dugheni* şi locul rămas domnesc, fără „zidiri", neatribuit încă, în afară de locul lăsat pentru vînzarea vitelor şi cel al mănăstirii Sf. Nicolae Păpăuţi. Se ajungea astfel la un fel de compromis provizoriu. Se făcea menţiunea că „tîrgul acesta Botoşani dintru început a fost domnesc şi nimărui pînă

[74] Bibl. Acad., 63/119, *DRAM*, p. 300; *Doc. tîrguri Moldova*, Bucureşti, 1960, p. 125—126, 195. Arh. St. Iaşi, Anaforale (1835). În 1835 episcopul de Roman ar fi dat 7000 ducaţi lui Mihail Sturza pentru o sentinţă favorabilă în procesul cu locuitorii din oraşul „episcopal". Cf. Hurmuzaki, *Documente*, vol. XVII, p. 546.

[75] Cf. şi Hurmuzaki, *Documente*, vol. VII, p. 448; Melchisedek, *Cronica Huşilor*, 1869.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

acum nu a fost dat". Importanța Botoșanilor ca centru comercial era menționată în 1788 de o informație străină („molto riguardevole nella Moldavia, per il comercio che si vien fatto"). De asemenea, ulterior, în 1844 era amintit „piațul Botoșanilor" „îndemănatic pentru speculație de vite", în legătură cu Galiția.

În 1820 „toată obștea lăcuitorilor orașului Botoșani" se adresa domniei, reînnoindu-și doleanțele contra stăpînirii abuzive exercitată de egumenul mănăstirii Păpăuți asupra locului tîrgului. Se arăta că „la vreme de bejenii" s-au pierdut „hrisoavele moșiei tîrgului" și egumenul mănăstirii, extinzînd stăpînirea asupra restului locului, a încercuit complet „vatra slobodă a tîrgului". În catastiful mănăstirilor „închinate", din 1822, mănăstirea „sf. Nicolae de la Botoșani" este trecută cu venitul de 21.000 lei pentru Păpăuți, iar în altul din 1827 numai cu 1.800 lei (Păpăuți inclusiv satele Boțoaia și Băloșeni din ținutul Vaslui) și rezultă clar că Ioan Sandu Sturza, în cadrul măsurilor „antigrecești". impuse de Poartă, a restabilit parțial privilegiile de oraș liber ale Botoșanilor. În 1844 M. Kogălniceanu apăra interesele obștii tîrgului într-un proces cu mănăstirea. Pe această plîngere a orășenilor, din 1820, era aplicat sigiliul orașului cu legenda „Pecetea tîrgului Botoșani afierosit la sfeti Gheorghi, 1780", și aceasta comportă explicația că, în împrejurările pierderii hotarului tîrgului și amenințării de a fi acaparată și vatra lui de călugării greci de la mănăstirea Sf. Nicolae Păpăuți, orășenii au recurs formal la protecția bisericii Sf. Gheorghe a curții domnești din Botoșani, datînd din 1550, ctitoria Elenei Rareș, cum arată inscripția existentă. Aceasta fusese o soluție de moment, cînd „sacrul" putea apăra contra tiraniei „sacrului" [76].

Locul tîrgului Dorohoi a fost obținut, prin atribuire cu hrisov de danie de la Ioan Mavrocordat, de Alistarh Hrisoscoleu biv vel vistiernic și el pretindea dijma de la orășeni, care s-au plîns lui Grigore Ghica și acesta, prin alt hrisov, a hotărît să nu fie supărați cu boieresc, bezmăn de casă, dijma din țarină și fînaț, „ci numai din pîine mare să dea o parte din dijmă". Hrisoscoleu însă, „fiind boier mare și cu stare la acea vreme", a smuls actele tîrgului de la tîrgoveții care veniseră la divan cu ele pentru reînnoire. Aga Iordache, fiul lui Hrisoscoleu, le-a impus din nou dijma din toate resursele locului și tîrgoveții au amenințat atunci domnia cu abandonarea orașului, datorită condițiilor dificile de existență, „pe moșie boierească". În aceste împrejurări, Grigore Alexandru Ghica, stabilea, în 1764, că tîrgoveții vor da boierului acaparator numai dijma din „pîine mare" și din fînul în plus, peste necesitățile lor și erau scutiți de bezmăn, dijmă din țarină, fînaț, prisăci, etc.,

[76] Cf. Letop. Canta, ed. M. Kogălniceanu, *Letopisețe* vol. III, 1874, p. 186—187. I. C. Filitti, *Din Arhivele Vaticanului*, vol. II, 1914, p. 184. Cf. și N. Iorga, *Studii și documente*, vol. V, p. 260—261. Cf. și *Doc. tîrguri Moldova*, București, 1960, p. 289, 296, 20—22; D. Ciurea, *Orașul Botoșani sub raport edilitar și al dinamicii demografice* (com. ms., 1967); „Cercetări istorice", an. X—XII, nr. 2, 1936, p. 86; Hurmuzaki, *Documente*, Supl. I$_5$, p. 22.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

subliniindu-se că vor fi „volnici să trăiască și să se hrănească" pe locul tîrgului. În 1795 însă Mihail C. Suțu acorda bisericii închinate din Herța mortasipia tîrgului Dorohoi, pentru ca în aprilie următor să-i „afierosească" și vatra tîrgului, din care să-și ia taxe și bezmăn[77]. În 1764 (iulie 15) Grigore Alexandru Ghica se referea la conflictul tîrgoveților din Bacău cu Andronic vornic, care obținuse danie locul tîrgului, cu hrisov de la Ioan Teodor voievod, dar lua numai o hotărîre provizorie în favoarea lor, în legătură cu locul. Tîrgoveții s-au referit la hrisoavele domnești pe care le-au avut pentru locul din jurul tîrgului, care le-au fost luate de Andronic cu „poruncă gospod". Unele privilegii anterioare obținuse la Bacău și episcopia catolică de acolo și pe care le menținea. În 1618 se arăta că majoritatea populației era constituită din „schizmatici" și puțini catolici. Biserica catolică era din piatră, campanilul din lemn ca și casa episcopală („parva et lignea"). În 1654 se făcea mențiunea că episcopia catolică stăpînea în afară de satul Trebeș și jumătate din oraș („media pars oppidi Bakoviae") și o moară la rîul Bistrița[78].

La Vaslui s-a ajuns la un „acord", ca în tîrgurile mai noi, în 1795, între tîrgoveți și hatmanul Costache Ghica, proprietarul vetrei și apoi al locului din 1805. Locul rămas domnesc fusese „afierosit" în 1757 de Constantin Racoviță mănăstirii Precista din Roman. În 1758 Scarlat Grigore Ghica întărea acesteia „venitul de pe tot hotarul tîrgului domnesc". Tîrgoveții au căutat să reziste călugărilor obținînd și o carte domnească anulată ulterior. În 1760 se întăreau tîrgoveților de către Ioan Calimah voievod, și scutirile de camănă, bezmăn, mortasipie, bour și se interzicea boierilor să deschidă cîrciumi acolo, cerîndu-se ispravnicilor de ținut să ia măsuri pentru facilitarea ținerii tîrgului săptămînal de vite și de mărfuri. Într-un hrisov din 1776, Grigore Alexandru Ghica se referea la abuzurile arendașilor locului și călugărilor de la mănăstirea Precista din Roman, care luau locuitorilor și bezmăn pentru case. Se sublinia că ei „sînt tîrgoveți, iar nu șezători printre-alte sate și asupra lor razimă toate supărările drumului". Pentru a se preveni plecarea locuitorilor, care erau „de mare trebuință pentru odihna celor care trec", se hotăra să nu li se ia bezmăn, dijmă din fîn și să cultive cereale în țarină cu dijmă. De asemenea li se oferea posibilitatea de a „cumpăra" tîrgoveții venitul moșiei de la mănăstirea Precista pentru a înlătura pe intermediarii abuzivi, ceea ce însă nu s-a întîmplat. Oamenii cu case pe locul mănăstirii erau obligați la boieresc după „ponturi" sau achitarea lui în bani[79].

La Bîrlad, orășenii au reușit să se elibereze de sub dominația boierească și să răscumpere și moșia tîrgului, cu concursul unora din-

[77] Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. XII (Dorohoiul), p. 61—64, 78, 80, 81.

[78] I. C. Filitti, *Documente din arhivele Vaticanului*, vol. I, p. 92, 101. *DRAM*, p. 383. Cf. pentru Bacău în 1823, *Uricarul*, vol. VI, p. 475—479. Cf. și „Anuarul Institutului de Istorie", Cluj, XII (1969), p. 252 și 258.

[79] Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. XV (Vaslui), p. 136—143, 148 și 176.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tre boierii care locuiau în oraș. Moșia tîrgului Bîrlad, „loc drept domnesc", fusese atribuită în 1757 de Constantin Racoviță mănăstirii prorocul Samuil din Focșani, după o hotarnică la care au participat și ispravnicul și șoltuzul de Bîrlad. Tîrgoveții au cerut atunci de la domnie garanții pentru vatra tîrgului, că nu li se va pretinde taxe pentru case și dijmă din grădini. Într-o anaforă a boierilor, din 1792, se subliniau, din nou, rolul tîrgoveților și dificultățile „în drumul cel mare" („împărătesc"). În 1784 Alexandru Mavrocordat a acordat căminarului Iordache Balș, ca danie, pentru slujire, vatra tîrgului Bîrlad (confirmată și de Alexandru Moruzi în 1792), cu bezmănul, mortasipia, taxele pe băuturi. După circa 10 ani de dominație și exploatare boierească, locuitorii din Bîrlad, care, între timp, și-au recuperat actul original în limba slavă, de la Ștefan cel Mare, din 1495, singurul document păstrat de la acest domn pentru un tîrg, de la Regep Mîrza, au cerut să li se reacorde vechea libertate. În iulie 1793 Mihail C. Șuțu a convocat la mitropolie divanul domnesc pentru examinarea conflictului dintre locuitorii din Bîrlad și Iordache Balș vel căminar, „după așezămînt și obiceiurile pămîntului". Stăpînirea boierească asupra vetrei tîrgului a fost înlăturată, dar a continuat exploatarea tîrgoveților de către proprietarul locului. Iordache Canta, care obținuse, prin schimb, de la mănăstirea Samuil din Focșani, metoh al Spiridoniei, moșia Bîrladului, și sora sa Catrina Canta pretindeau de la locuitori taxe și au fost obligați de Alexandru Mavrocordat, sub amenințarea închisorii la supunerea la „adet" față de spătăreasa Catrina Sturza. Abia în anul 1814 s-a ajuns la o soluție de compromis între obștea tîrgului și proprietarul locului de atunci Nicolae Dimachi biv vel spătar, care pretindea și el bezmăn pentru locurile de case din tîrg. Stimulați și de unul dintre ispravnici, Ioniță Iamandi, cum rezultă dintr-un document din 8 august 1814, bîrlădenii s-au plîns la domnie și, în decembrie 1814, în urma dispoziției lui Scarlat Alexandru Calimah, se redacta o anaforă a boierilor, în care se vorbea de „orașele domnești" și se sublinia că domnii „protimisesc folosul obștesc și liniștea norodului decît folosurile în parte sau particulare". Se sublinia că, la fel cu tîrgoveții din Bacău și din Iași, se cuvine și bîrlădenilor un astfel de „legiuit pronomion al orașelor domnești", „fiind și orașul acesta unul din cele întîi și mai vechi orașe domnești și în chendru, unde se reazimă nădejdea a tot alișverișul norodului părții din gios, în vremea adunării de iarmaroace și a negustorilor străini, de vin, pentru negutitoriile lor, din alte megiesite țări cu Moldavie", și că nu se poate „răsipi un oraș pentru un particular folos". Importanța economică a Bîrladului a contribuit deci la înlăturarea completă a stăpînirii particulare și în 1815 Profira Dimachi era obligată să vîndă obștii tîrgului moșia acestuia cu suma considerabilă de 180.000 lei, „spre istov contenire a prigonirilor ce urma". Noi complicații s-au ivit, totuși, ulterior, cu vornicul Constantin Paladi, care a extins hotarul moșiei sale Cetățuia asupra locului orașului, luînd și moara și o mahala întreagă (Bujo-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

renii). În „jaloba" din 1826 se arăta situaţia precară a oraşului. Într-o întărire din 15 mai 1826 a lui Ioniţă Sturza, pe baza unei anchete, se afirma că „moşia Cetăţuia n-a avut nici un amestec peste apa Bîrladului" şi că tîrgoveţii au luat moşia din jur cu „protimisisul vetrei tîrgului". Conflictul se încheia însă abia în 1837, cînd, moşia Cetăţuia (stăpînită de familia Palade din 1637) era cumpărată, prin mezat, pentru obştea tîrgului Bîrlad, prin vornicul Iancu Giurgea, cu suma de 1.420 galbeni. Obştea oraşului Bîrlad a salvat tîrgul de la incendiu complet, cu care era ameninţat în 1821, dînd ienicerilor, intraţi în oraş, 4.000 lei [80]. La Piatra acaparatorii particulari n-au reuşit, pornind de la stăpînirea unor locuri adiacente, să ia în stăpînire şi tîrgul propriu-zis. Moşia Mărăţei, a vornicului (ulterior vistiernic) Lascarache Roset, se „hotăra" cu vatra tîrgului Piatra (1786) şi avea şi dugheni ale negustorilor. În 1789 (mai 30) în legătură cu un conflict cu „toţi sătenii din Mărăţăi", pentru un loc de arat şi păşune, căpitanul Ştefan Pisoschi sublinia că „moşia" a fost „toată domnească, cum şi tîrgul Pietrei" şi a revenit lui Lascarache Roset „cu hrisoave şi alte întăriturі domneşti". În 1789 (ianuarie 26) divanul Romanului se pronunţa în relaţiile vistiernicului Lascarache Roset cu negustori şi „gospodari" de pe moşiile sale Mărăţei de peste vale şi Mărăţei „parte din tîrgul Pietrei". În catagrafia din 1820 se făcea menţiunea că locuitorii „şed pe moşia gospod ce este dată cu hrisov lăcuitorilor din tîrg Piatra şi moşia dumisale spatarului Teodor Balş". În 1843 erau amintite tîrgul domnesc de la Piatra şi „tîrgul Pietrii de pe moşia Mărăţăi" a hatmanului Ioan Costache, care protesta pentru înfiinţarea eforiei şi pe partea lui, de către isprăvnicie [81].

Alte informaţii de importanţă secundară se referă la relaţiile şi conflictele dintre locuitorii altor oraşe şi stăpînii acestora, laici sau ecleziastici. Două documente din 1765 şi 1815 se referă la situaţia de la Tîrgu-Neamţ. Anterior, printr-un act de la Mihai Racoviţă, din 13 noiembrie 1723, se atribuia lui Ilie Catargiu vel logofăt o porţiune din locul domnesc, din hotarul Tîrgului Neamţ, cu 72 pămînturi, „în fruntea hotarului", o treime din tot locul domnesc, „pe cît au fost rămas tîrgului pînă acum". Se menţionau „stîlpii cei bătrîni ai hotarului tîrgului", „tîrgul nou" şi hotarul mitropolitului „carele i s-au dat iară din hotarul tîrgului". În 1765 Grigore Alexandru Ghica menţiona obligaţiile tîrgoveţilor faţă de mănăstirea Neamţ. Între acestea bezmănul pentru case şi dugheni „la faţa uliţei" şi dijma din ţarină „după obicei". Dijma fusese acordată mănăstirii Neamţ în 1751 de Constantin Racoviţă, iar în 1757 acelaşi domn întărise mănăstirii locul domnesc şi

[80] Cf. I. Antonovici, *Documente bîrlădene*, vol. II, 1912, p. 186—188, 216—217, 226—227, 231—233, 255, 259, 261—267 şi 301. *Uricarul*, vol. VII, p. 337—338, 358—359; Bibl. Acad. 205/957. Arh. St. Iaşi, dosar 2019, fr. 1772, op. 2020.

[81] DRAM, 1966, p. 549, 347—348. Cf. şi *Doc. oraşe şi tîrguri din Moldova*, Bucureşti, 1960, p. 8—10, 383, 29, 44.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vatra tîrgului, livezile, pădurea, vadul de mori și cîmpuri. Călugării s-au obligat să nu pretindă de la locuitori zile de boieresc. În 1815 locuitorii tîrgoveți erau reclamați la visterie pentru nesupunere la venitul ce se cuvine mănăstirii „după hotărîrea hrisoavelor gospod ce are asupra acestui tîrg și a venitului său" [82]. Asupra situației precare a tîrgoveților din Hîrlău se insista în unele documente din anii 1783 și 1787. Prima danie din locul tîrgului Hîrlău a fost făcută de Ștefan Petriceico în 1673, pentru schitul lui Zagavei. Un document din 1757 de la Constantin Racoviță, amintea încă de „hotarul cel de vac al tîrgului Hărlăul", ale cărui limite trebuiau din nou fixate. Anterior, în 1756, același domn arăta împrejurările cedării „bucății de loc din hotarul tîrgului drept domnesc nedat nimănui", „afierosit" mănăstirii Precista din Roman, cu vaduri de mori în apa Bahluiului, în vatra tîrgului și „cu bisericile cele de piatră". În 1796 Alexandru Calimah se referea la extinderea „lăcuitorilor tîrgoveți din tîrgul Hîrlăului afară din vatra tîrgului, care au fost din vechi pentru lăcuința orășenilor", pe locul cedat mănăstirii Precista. Se cerea să se stabilească limitele vechi ale vetrei tîrgului și să se facă o hartă. În documentele din 1783 și 1787 se arăta situația dificilă a locuitorilor, în funcție de izolarea localității și de pretențiile mănăstirii Precista și se luau unele măsuri în favoarea populației [83].

Importante date, încă inedite, privind orașele și tîrgurile din Moldova, există în catagrafia de la 1820 (Arh. St. Iași), care este prima sursă oficială internă cu date mai sigure și mai ample, comparativ cu cu acelea din «Condica liuzilor», din anul 1803, catagrafie întocmită, pe baza unor instrucțiuni ale domniei, cu scop prevalent fiscal. Iese aici în relief distincția între locuitori impozabili și neimpozabili. Datele referitoare la orașe și tîrguri, în număr de circa 22 (domnești 11, episcopale și mănăstirești 5, particulare boierești 6) permit evaluarea populației orășenești și stabilirea unui procentaj în cadrul celei totale din Moldova de atunci : circa 20.000 capete de familie, circa 100.000 suflete, 10% din totalul populației țării, sub un milion de suflete. Tîrgurile cu datele statistice respective, sînt prezentate în cadrul ocoalelor, subdiviziuni administrative ale ținuturilor, la începutul sau la sfîrșitul statisticilor privind satele. Nu s-au păstrat catagrafiile a două ținuturi, Covurlui și Tecuci, și lipsesc deci datele pentru orașele Galați și Tecuci, dar ele pot fi deduse din literatura străină a epocii [84].

---

[82] Arh. St. București, Neamț 54/1, 53, 64/5.

[83] Cf. Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. IV$_2$, p. 219—256.

[84] Cf. Hurmuzaki, *Documente*, vol. XVII, p. 359—361. Cf. Buletinul „Comisiei Istorice a României", vol. IX, 1930, p. 177. Cf. pentru Galați informațiile din W. Wilkinson, *Tableau historique, géographique et politique de la Moldavie et de la Valachie*, ed. a II-a, Paris, 1824, p. 72—74. Populația Galaților nu depășea 7.000 locuitori, dar flotanții îi dădeau aparența de a fi un oraș mai populat. Cf. și *D.I.R.*, Hurmuzaki, s.n. II, 1967, p. 111—112, 148, 544. O fidelă prezentare a Galaților în vol. *Ungarn und die Walachei in neuester Zeit* vom Grafen von. P., Leipzig, 1840, p. 22—23, 170—171, 176. Cf. și vol. *Din istoria statisticii românești*, 1969, p. 132 și 138.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Sub aspect demografic, în catagrafia din 1820, tîrgurile apar ca un mozaic de elemente românești și străine (în mod particular tîrgurile Herța, Fălticeni, Burdujeni, etc.). Din datele catagrafiei rezultă caracterul de improvizare a noilor tîrguri de frontieră atunci, Burdujeni, Herța, Fălticeni. Reminiscențe ale vechii conduceri orășenești sînt redate prin mențiunea unor „pîrgari ai căpitanului" (patru la Bacău) sau „pîrgari ai tîrgului" (șase la Roman). Organele eficiente în tîrguri (indiferent dacă erau sau nu sub stăpîni particulari) erau acum căpitanii (1—3), ispravnicii și beșli-aga turc, de ținut cu neferi [85]. De un regim de favoare se bucurau alături de „casele boierești" (la Iași circa 50, la Bacău 22), cu slugile și breslașii lor, și agenții străini și medicii asimilați unor boieri de rang. Din totalul de 22 orașe și tîrguri înscrise în catagrafie (în „extractul statistic" din 1832, 39, în 1841, 35) erau considerate domnești (unele numai parțial) : Iași, Botoșani, Bîrlad, Tîrgu-Frumos, Hîrlău, Bacău, Galați, Piatra, Dorohoi, Focșani, Tîrgu-Ocna ; tîrguri episcopale și mănăstirești : Roman, Huși, Tîrgu-Neamț, Tecuci , tîrguri sub stăpînire boierească : Herța, Fălticeni, Ștefănești, Adjud, Fălciu, Vaslui și numărul acestora din urmă era în continuă creștere, în funcție de privilegiile acordate unor boieri de domnie și, ulterior, pe baza unor prevederi ale Regulamentului Organic. Datele statistice, privind orașele și tîrgurile, le prezentăm într-un tabel-anexă. La Iași în afară de cei 4.068 liuzi se aflau și 1.145 sudiți (majoritatea ruși și austrieci). În 1824 Ioan Sandu Sturza se referea la „însoțirile („cu necontenire") raialilor pămîntene cu sudeții străini", „atît în orașul Iași cît și pe la tîrgurile din afară", interzise de Poartă [86]. Bejenarii din interior sînt numiți și „haimanale". Circa 300 de negustori și meseriași erau „hrisovoliți" (cu „cărți gospod de apărare"). Un număr important de oameni aparțineau curții domnești și conducerii centrale prin ocupația lor. (Între aceștia și cei 31 călărași de Țarigrad și lipcani). Un număr restrîns de „arnăuți" erau „șezători în mahalale". Alături de „tulumbagii" sînt menționați și cioclii, prezenți aproape în toate orașele datorită flagelelor. La Iași, liuzii birnici erau repartizați pe uliție și mahalale (12), indicate nominal. Iașii aveau, așa cum arată călătorii străini, aspectul unui „grand village", deși cu palate care puteau face o bună impresie și în orașele „europene".

Al doilea oraș ca importanță și populație din Moldova apare, în catagrafie, Botoșanii, pentru care, în catagrafie, lipsește un total general, care ar părea să fie de circa 1445, majoritatea birnici. Se face distincția între „birnici vechi" și „liuzi ce s-au dat în bir cu mahalalele" (indicate nominal). Numărul sudiților austrieci și ruși era la Botoșani de 79 iar al negustorilor hrisovoliți 18. Doctorul Caruso avea 24 de

[85] Pentru serdar turc, beșlegi și neferi în orașele din Moldova, cf. și Fl. D. Stănculescu, *Lefile boierilor Moldovei la 1795* (după ms. din 1795, Bibl. Acad., ms. nr. 54), *R.I.R.*, vol. XVI, 1946, p. 270.

[86] Cf. doc. la C. Erbiceanu, *Ist. Mitrop. Mold.*, București, 1888, p. 259.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

scutelnici și breslași, căpitanul de tîrg 19, ca și beșliaga tot 19. 40 ciocli erau prevăzuți, „după hrisov", „pentru îngroparea morților". Căpitanul de tîrg avea la dispoziție 27 „vătăjei", care „umblă noaptea cu straja și cu paza focului" și pentru „împlinirea de bani domnești și de la mahalale".

Între tîrgurile domnești un loc important îl ocupa Bîrladul, cu un total de 829 liuzi, între care 100 negustori hrisovoliți, 562 supuși, slugi și bejenari și 116 locuitori în mahalale (în număr de 6). La Bacău numărul total de liuzi era 557, între care 319 fără bir, la cele 22 „case boierești" din oraș. Beșliaga avea 37 liuzi, medelnicerul Vasile Alecsandri 2. Wolf starostele de sudiți avea 11 scutelnici, iar „doftorul Petrache" 3. Căpitanul de tîrg avea 21. Între „sudiți" se aflau 44 austrieci (unul cu patentă din 1818) și 8 ruși (între aceștia și doi englezi și unul francez). Existau aici 12 „lumînărari" (în alte părți numiți „fanaragii") ai isprăvniciei și 17 ciocli la biserici.

La Tîrgu-Ocna se aflau în total 816 locuitori, între care 151 „șaugăi", 258 „lăturași ai ocnelor", 78 „lăturași" din tîrgul Trotuș, în total 633 oameni „în slujba ocnelor", 134 fără bir (15 pentru spătarul Ștefan Roset, 13 pentru stolnicul Iordache gramaticul Ocnei și 5 ai lui Mahmed Turcul).

Tîrgul Piatra avea o populație redusă, de circa 314 liuzi, între care 103 birnici, circa 200 breslași și slugi la boieri și „slujbași" (zece ai diecilor cancelariei isprăvniciei) și la biserici (13 ai bisericii „gospod" Sf. Ioan după hrisov). Apar 11 panțiri ai căpităniei, 3 arnăuți ai isprăvniciei, 16 ciocli ai bisericilor. Aceeași situație ambiguă la Dorohoi cu circa 200 liuzi, din care 60 birnici, 120 bresle (13 ai beșlegii, 5 ai vameșului Teodorache, 8 ai celor trei căpitani, 5 „lumînărari isprăvnicești"). Situația dificilă a populației era subliniată prin mențiunea: „Șed pe moșie domnească și a vornicului Ioniță Sturza. Strîmtorați foarte pentru cele trebuincioase ale hranei lor. Chiverniseala și alijverișul birnicilor cu cărătura de chiatră și lucrul mănilor, starea lor foarte proastă".

Tîrgu Frumos și Hîrlăul, ambele rămase „domnești", se aflau pe același plan; anemice, dar, ca reședințe de ținuturi, mai aveau încă un *rol economic* șters. La Tîrgu-Frumos, din totalul de 193 locuitori, se aflau 81 slugi fără bir, 68 birnici și „haimanale care poartă bir și havalele", 6 sudiți nemțești și ruși, 17 breslași (dintre care 5 ai sămeșiei) și 6 panțiri ai isprăvniciei. La Hîrlău din totalul de 312 locuitori, 122 erau liuzi fără bir (10 ai beșleagăi ținutului), 83 birnici, 105 evrei hrisoviliți, 11 „lumînărari ai isprăvniciei", și 13 ciocli (fără bir). La Focșani, din 654 liuzi, 30 negustori hrisoviliți, circa 140 birnici în mahalale și pe uliți (8 indicate nominal), 20 „rămași din sudiți", circa 100 breslași — slugi (6 ai școalei „gospod", 11 ai cișmelelor, 12 ciocli ai tîrgului, 40 breslași ai beșleagăi și 4 ai vameșului Iordache Lascar).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Restul tîrgurilor din Moldova se aflau sub stăpînirea episcopiilor de Roman şi de Huşi, mănăstirilor Neamţ şi Burdujeni şi a boierilor. Din cei circa 500 liuzi de la Roman, episcopia de acolo dispunea de 56 breslaşi (negustori şi meseriaşi), situaţie mai veche din secolul XVII (atunci „poslušnici"). Romanul era un important centru economic, cu numeroşi negustori (20 negustori creştini hrisovoliţi şi 103 negustori armeni hrisovoliţi) şi 42 sudiţi austrieci şi 49 sudiţi ruşi. Alături de cei 100 birnici ai tîrgului, 11 breslaşi şi slugi aprăţineau doctorului Samurcaş, (în 1803 avuse 18 la Botoşani), 10 spitalului Precista, 2 spiţerului Brukner, 4 beşleagăi de Roman. Episcopia mai dispunea şi de 20 ciocli. La Huşi, cu un număr relativ mare de locuitori (786 liuzi şi 54 în mahalaua Broşteni, încă nealipită efectiv), se remarcă fenomenul demografic important al constituirii unei colonii numeroase de sîrbo-bulgari „hrisovoliţi" (136). Unii dintre aceştia au revenit peste Dunăre, iar alţii s-au mutat la Tecuci. Episcopia dispunea aici, ca şi cea de la Roman, de 29 „slugi" (pietrari, olari, ciubotari, croitori), situaţie datînd din secolul XVII. Erau menţionaţi separat 58 negustori „hrisoviţi" (bogasieri, bacali, abageri), 135 birnici „ci pără acum plăte stăpînii (boieri) pentru dînşii, aflîndu-se supuşi". Unul dintre aceşti negustori, Hagi Petcu Kesekov (m. 1841) „makidonean ot Koprişviţa", construia în Huşi biserica „înălţării" în 1833. În funcţie de specificul economic al regiunii, un număr de breslaşi şi slugi se ocupau cu grădinăria, alături de sîrbi şi de bulgari. Existau circa 80 „sudiţi nemţeşti" şi „ruseşti". Mai apar 16 călăraşi ai căpitanilor tîrgului Huşi, 13 vătăjei boiereşti şi ai episcopiei, 14 scutelnici ai cişmelelor din tîrg, 13 slugi bejenari ai beşleagăi, 4 bejenari cu cartea vistieriei ai căpitanului Ion Hotincian, şi 14 ciocli.

Pentru Tîrgu-Neamţ se făcea menţiunea că locuitorii „şed pe moşia mănăstirii" Neamţ, că nu au loc „cu îndestulare" şi „se hrănesc şi pe alte moşii străine". Apar 14 birnici din mahala, 11 străini, 48 bresle, 86 slugi (9 la beşliaga), 3 panţiri ai căpităniei şi 14 ciocli. Tîrgul Burdujeni, care a apărut spre sfîrşitul secolului XVIII şi se dezvolta pe locul aparţinînd mănăstirii omonime (se poate încă distinge partea mai veche a acestuia), ca punct de frontieră, distinct de sat, avea 392 liuzi, din care 141 locuitori birnici, 183 evrei hrisovoliţi şi 24 panţiri ai căpităniei *Burdujeni*.

Între tîrgurile de sub stăpînire boierească, Herţa (sat pînă în secolul XVIII), aparţinea vornicului Grigore Ghica, cu un total de 504 locuitori, dintre care 339 evrei hrisovoliţi, 42 „mahalagii" şi 14 liuzi fără bir ai banului Ilie Holban, dar „cu numele dumisale vornic Grigore Ghica", 22 „liuzi fără bir ai bisericii" de acolo, 31 liuzi fără bir ai pităresei Zoiţa Sturza şi 2 ai spătarului Nastase Başotă. La Tîrgul Fălciu, rămas reşedinţă de ţinut, datorită obstrucţiei episcopului de Huşi, din 1801, în categoria de „tîrg boieresc" (aparţinea vornicului Şerban Negel), se aflau 313 liuzi între care 32 birnici, 28 negustori hrisovoliţi,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

52 sîrbi „hrisoviți", 50 „străini hrisoviți după hrisov de la domnul Calimah dați pentru trebuința tîrgului", 32 „mocani bejenari" (Români din Transilvania), scutiți cu cartea Visteriei, ai vornicului Șerban Negel. Între sudiți 9 mocani erau „austrieceși", 7 moldoveni sudiți „ruseși" și 5 „lipoveni bejenari veniți de peste Dunăre". În tîrgul Vaslui, care și-a pierdut statutul de oraș domnesc la sfîrșitul secolului XVIII și aparținea vornicului Alecu Ghica, se aflau 470 liuzi, între care 39 „slugi boierești și fără bir" ale stăpînului tîrgului. Beșliaga avea la dispoziție 25 liuzi fără bir. 10 liuzi erau sudiți cu „pașporturi" din 1820. Mai existau 102 birnici, 83 călărași isprăvnicești, 7 slujitori ai căpitanului de tîrg și 11 „surugii" la poșta din Vaslui. Tîrgul Fălticeni, „descălecat" de negustori, în 1780, prin „alcătuire" cu proprietarul moșiei Șoldănești, cum s-a numit inițial, „aflîndu-se loc bun și larg", încă în formare, împreună cu satul omonim, figura în catagrafia din 1820 sub numele căminarului Tudurache Ciure. Ulterior se va uni cu satele Tîmpești și Șoldănești, acesta din urmă al spătarului Andrei Bașotă. În 1820 avea în total 432 liuzi, între care 319 evrei hrisovoliți, 10 sudiți „austrieceși", 2 sudiți ruseși, 29 tîrgoveți creștini birnici, 5 „rîndași" ai beșleagăi, 3 arnăuți „căpitani de potere" ai ținutului și 5 „arnăuți săraci statorniciți în tîrg", care „se întrebuințează în potere cînd se ivesc tîlhari în ținut și alte slujbe a isprăvniciei". Tîrgul Ștefănești, din ținutul Iași anterior în ținutul Hîrlău, atribuit în secolul XVIII, în condiții insuficient cunoscute documentar, în 1820 pe moșia hatmanului Constantin Paladi (în 1803, în Condica Liuzilor, al logofetesei Elencu Paladi), avea un număr de 451 birnici, din totalul de 587 locuitori. Intre aceștia 117 liuzi în cele două mahalale, 70 evrei hrisoviți, 30 străini, 36 breslași ai hatmanului Constantin Palade, 19 panțiri ai vămii și căpităniei, 6 ciocli și 2 „fanaragii ai tîrgului". Tîrgul Adjudul Nou, *așezat „la drumul mare", înființat în 1795, se dezvolta separat* de Adjudul vechi, în care se aflau 161 „birnici vechi". Tîrgul avea 42 negustori hrisoviți și circa 90 birnici în mahalale.

In concluzie, catagrafia efectuată în anul 1820, prin datele pe care le conține, este un document istoric important, care redă fidel stadiul de evoluție a orașului românesc din Moldova, în faza descompunerii feudalismului și începutului dezvoltării relațiilor capitaliste, cu aspectele tragice pe care le comporta. Aceste date ale catagrafiei din 1820 necesită a fi integrate în studiul general al orașului românesc.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DATE STATISTICE PENTRU TÎRGURI DIN MOLDOVA ÎN CONDICA LIUZILOR
(1803)

Nr. crt.	Localitatea	Liuzi birnici	Bresle	Negustori hrisovoliţi	Evrei	Străini (sudiţi)
1	Iaşi	512	1687 + 739	106	367	532
2	Tîrguşor (mn. Galata)	34				
3	Pînzăreni (Făleşti)	229			78	
4	Bălţile (mn. Spiridon)	61				
5	Ştefăneşti	149	12		136	25
6	Hîrlău	75	27		60	
7	Tîrgu-Frumos	75			70	
8	Botoşani	244		20	350	62 armeni
9	Dorohoi	137	9			
10	Herţa	108			300	99
11	Vlădeni	153				
12	Burdujeni	190				
13	Fălticeni (cu Oprişeni)	226				
14	Roman	181			74	104 armeni
15	Ocna	92	4	508	Rufetul Ocnii	7 armeni
16	Bacău	51	5	17		63
17	Panciu	6				34
18	Odobeşti	100				
19	Agiudul Vechi (mn. Mera)	290				
20	Agiudul Nou (serd. Ilinca)	105			5	
21	Nicoreşti	59	44 + 8			
22	Tîrgu-Neamţ	108	7			21
23	Piatra	84	68		100	21
24	Vaslui	200			16	4
25	Bîrlad	472		34	30	
26	Tecuci	158			11	
27	Galaţi	391			18	11 armeni
28	Huşi	211			42	
29	Fălciu	60			4	

ORAŞELE ŞI TÎRGURILE DIN MOLDOVA ÎN CATAGRAFIA DIN 1820
(Date statistice)

Nr' crt.	Oraşul sau tîrgul	Liudi	Birnici	Hrisovoliţi	Sudiţi	Scutelnici sau breslaşi
1	Iaşi	4 068	282	126	1 140	639
2	Ştefăneşti	587	451	70 j.		
3	Bacău	557	36	55 j.	52	319
4	Ocna	816				134
5	Piatra	368	103			
6	Tîrgu-Neamţ	249	44	22	91	48

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Nr. crt.	Oraşul sau tîrgul	Liudi	Birnici	Hrisovoliţi	Sudiţi	Scutelnici sau breslaşi
7	Roman	c. 600	100	227	91	147
8	Burdujeni	392	141	183 j.		
9	Fălticeni	432	29	319 j.	12	
10	Vaslui	470	102	5	10	86
11	Huşi	786	189	58	33	136
12	Fălciu	313	32	112	16	
13	Herţa	504	68	339 j.	20	
14	Focşani	654	140	30 j.		
15	Agiudul Nou		90	30+12 j.		
16	Bîrlad	829	116	100		562
17	Botoşani	1 445	252	18	79	
18	Dorohoi	224	67			120
19	Tîrgu-Frumos	193	68		6	17
20	Hîrlău	312	83	105 j.		48

ORAŞELE ŞI TÎRGURILE DIN MOLDOVA ÎN EXTRACTUL STATISTIC DIN 1832

Nr. crt.	Oraşul sau tîrgul	Total case	Total locuitori
1	Burdujeni	137	522
2	Lespezi	98	331
3	Fălticeni	529	2 378
4	Iaşi	5 704[87]	48 314 (sudiţi 1 345)
5	Sculeni	48	289
6	Tîrguşorul de peste apa Nicolinei (inclus în Iaşi în 1855, DOM, p. 397)	62	203
7	Ştefăneşti	423	1 703
8	Bacău	614	2 894
9	Moineşti	188	588
10	Ocna (vatra tîrgului)	250	1 028
11	Căiuţul	40	130
12	Galaţi	1 821	8 047
13	Tîrgu-Nou	247	1 030
14	Dorohoi	644	1 692
15	Săveni	143	602
16	Podu-Turcului	47	187
17	Necoreştii	179	751
18	Tecuci	342	1 379
19	Bucecea	21	114
20	Botoşani	2 934	13 796
21	Suliţoaia	244	973
22	Bîrlad	1 713	5 327
23	Tîrgu-Frumos	454	2 025
24	Pod Leloaie	158	570

[87] În 1822 un incendiu a distrus 4.500 case în Iaşi („nach der genauesten Beobachtung"). Cf. *D.I.R.*, Hurmuzaki s.n., II, 1967, p. 830—831 ; Hurmuzaki, *Documente*, vol. XVI, p. 1051.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Nr. crt.	Orașul sau tîrgul	Total case	Total locuitori
25	Vaslui	316	1 459
26	Hîrlău	125	574
27	Frumușica	42	89
28	Roman	1 126	6 169
29	Herța	541	2 094
30	Huși	1 217	4 875
31	Fălciu	243	863
32	Bodeștii Buhușoaiei	61	303
33	Tîrgu-Neamț	577	2 608
34	Piatra	1 232	2 907
35	Focșani	1 110	4 353
36	Adjud	191	793
37	Odobești	231	1 002
38	Panciu	138	645
39	Năməloasa	58	204

NOUVELLES CONSIDÉRATIONS CONCERNANT LES VILLES ET LES BOURGS DE MOLDAVIE AUX XVe—XIX$_{e}$ SIÈCLES

RÉSUMÉ

En utilisant de manière exhaustive le matériel documentaire et les sources de l'époque, en faisant état de tout ce qui a été publié à l'étranger en ce domaine, l'auteur s'est efforcé d'apporter une nouvelle solution au problème tant discuté et controversé des villes de Moldavie au Moyen Âge.

Conditionnée par les ressources de l'intérieur et favorisée par les relations et les routes du trafic commercial, la vie des villes de Moldavie a subi les vicissitudes des invasions, déprédations et incendies des Turcs et Tartars „nati ad res humanas delendas", comme écrivait Antoine Verancius en 1538. Ces conditions défavorables pour la vie urbaine aux XVIe—XVIIe siècles ont eu comme complément à l'époque phanariote l'exploitation exercée par les monastères et les évêques, avec privilège princier.

On peut donc expliquer facilement leur manque d'urbanisme, récemment défini par Pierre George (1966), qui se prolongeat jusqu'a la seconde moitié du XVIIIe siècle.

Les statistiques présentées par l'auteur, contenant des données extraites par lui des auteurs étrangers, pour les XVIe—XVIIe siècles, et des sources internes pour la première moitié du XIXe siècle, montrent combien dur et tragique a été le destin historique de ces villes.

L'auteur utilise, aussi, les données, jusqu'à présent restées inédites, du recensement de 1820, qui ont une importance particulière et offrent une base de comparaison réelle, pour leur relatif développement, avec les données de la „Condica Liuzilor" de 1803 et de la statistique de 1832.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PRECIZĂRI CRONOLOGICE PRIVIND ISTORIA MOLDOVEI ÎNTRE 1432—1447

DE

LEON ŞIMANSCHI

De fiecare dată cînd istoria ţării Moldovei, din veacul premergător înscăunării lui Ştefan cel Mare, a fost supusă investigaţiei ştiinţifice, aspectele cronologice ale problematicii studiate au revenit cu deosebită acuitate în atenţia cercetătorilor [1]. Preocuparea, constantă şi evidentă, nu se poate explica, firește, decît adăugînd obligaţiei metodologice de interpretare a faptelor istorice în conexiunea lor temporală necesitatea, tot atît de stringentă, a emendării greşelilor, a rezolvării contradicţiilor sau a întregirii lacunelor, extrem de numeroase, pe care le oferă informaţiile transmise de izvoare. Dar, în ciuda eforturilor de netăgăduit îndreptate spre clarificarea tabloului cronologic al perioadelor de referinţă, fie stabilind o anumită ordine a faptelor, fie precizînd limitele desfăşurării lor, incertitudinile s-au perpetuat totuşi, justificînd, atunci cînd acumularea de date şi observaţii noi o prilejuieşte, o reluare a discuţiilor [2].

---

[1] Amintim, în acest sens, articolele recente datorate lui Aurelian Sacerdoţeanu. *Succesiunea domnilor Moldovei pînă la Alexandru cel Bun pe baza documentelor din secolul al XIV-lea şi a cronicilor româneşti din secolul al XV-lea şi al XVI-iea scrise în limba slavonă*, în „Romanoslavica", XI, Istorie, Bucureşti, 1965, p. 219—236 şi C. Cihodaru, *Tradiţia letopiseţelor şi informaţia documentară despre luptele politice din a doua jumătate a secolului al XIV-lea*, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol" — Iaşi", V (1968), p. 11—42.

[2] Aşa cum s-a procedat, de pildă, în studiile semnate de A.C.G. (P. P. Panaitescu), *Pe marginea folosirii izvoarelor cu privire la supunerea Moldovei la tributul turcesc (Vaslui, 1456)*, în „Studii", V (1952), nr. 3, p. 187—198, sau de Fr. Pall, *Intervenţia lui Iancu de Hunedoara în Ţara Românească şi Moldova în anii 1447—1448*, în „Studii", XVI (1963), nr. 5, p. 1049—1072.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

In lucrarea de faţă ne propunem tocmai abordarea unei tematici de această natură, mărginindu-ne însă la intervalul de timp, atît de agitat şi bogat în evenimente, al domniilor lui Iliaş şi Ştefan, fiii lui Alexandru cel Bun. Evident, dat fiind specificul reconstituirii noastre, dezvoltarea procesuală a societăţii moldoveneşti din acea vreme nu va apărea în aspectele sale esenţiale. Subliniem însă, de pe acum, că ori de cîte ori a fost necesar am avut în vedere atît semnificaţia multilaterală a faptelor istorice, cît şi înlănţuirea lor cauzală, elemente în afara cărora o încercare de cronologie nu poate fi, de altfel, concepută.

*

Răstimpul celor 15 ani şi jumătate, care s-au scurs de la moartea lui Alexandru cel Bun : 1 ianuarie 1432 [3], pînă la uciderea fiului său, Ştefan, de către Roman, fiul lui Iliaş : 13 iulie 1447 [4], reprezintă astăzi un crîmpei de istorie moldovenească relativ bine cunoscut. Confuziile pe care cea dintîi sinteză consacrată istoriei românilor nu reuşise încă să le risipească [5], au fost treptat înlăturate, un merit incontestabil în îndeplinirea acestui deziderat istoriografic revenindu-i autorului primei colecţii fundamentale de documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare [6]. Ulterior în lucrări cu caracter general sau în studii speciale, ca şi cu prilejul editării sau reeditării critice a izvoarelor, numeroase aspecte particulare ale dezvoltării societăţii moldoveneşti de atunci au fost restabilite în coordonatele lor firesti [7].

Nu aceeaşi constatare se poate face însă şi cu privire la problematica cronologică a perioadei. Este suficient să amintim, în acest sens, că numai pentru sfîrşitul primei domnii a lui Ştefan voievod, în anul 1435, au fost preconizate, în diferite formule tehnice, trei termene : înce-

[3] Anul 1434, transmis de *Letopiseţul anonim* (vezi *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI publicate de Ion Bogdan* — în continuare se va cita *Cronicile slavo-române* —, ediţie revăzută şi completată de P. P. Panaitescu, Bucureşti, Editura Academiei, 1959, p. 6 şi 16) este greşit, deoarece încă din 1432 ianuarie 2 Iliaş emite documente în calitate de domn (vezi *Documente privind istoria României*, seria A, Moldova, sec. XIV—XV — în continuare se va cita *D.I.R.*, A, XIV—XV, — I, p. 96 (nr. 110).

[4] St. Nicolaescu, *Documente slavo-române cu privire la relaţiile Ţării Româneşti şi Moldovei cu Ardealul în sec. XV şi XVI*, Bucureşti, 1905, p. 97. Relatarea însemnării este confirmată şi de inscripţia de pe lespedea funerară pusă de Ştefan cel Mare pe mormîntul unchiului său (vezi *Repertoriul monumentelor şi obiectelor de artă din timpul lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, Editura Academiei, 1958, p. 273—274, nr. 80).

[5] A. D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, ed. a III-a, îngrijită de I. Vlădescu, vol. III, Bucureşti, f.a., p. 134—138.

[6] M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, vol. I, Iaşi, 1931, p. 332—333 şi vol. II, Iaşi, 1932, p. 106—113 şi 293—298.

[7] Toate contribuţiile la care ne referim aici vor fi citate pe parcursul lucrării.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

putul lunii iunie [8], 4 august [9] şi 26 august [10], după cum pentru succesiunea domniilor din acelaşi an s-au propus tot atîtea variante : Ştefan-Iliaş [11], Ştefan-Iliaş + Ştefan [12] şi Ştefan-Iliaş + Ştefan-Iliaş [13]. Dacă adăugăm contradicţiilor cronologice şi diversitatea corelaţiilor ce s-au făcut între locul şi data desfăşurării unor evenimente, anul în cauză apare ca un adevărat joc al probalităţilor [14].

Urmărind originea acestor divergenţe pentru întreg intervalul se observă cu uşurinţă natura lor diferită, unele explicîndu-se prin varietatea tehnicilor de redactare folosite de autori, iar altele provenind din însăşi inconsistenţa sau impreciziunea surselor. Abordarea aceloraşi chestiuni reclamă de aceea, cu insistenţă, aplicarea strictă a metodologiei investigării şi elaborării ştiinţifice, proprii cercetărilor de cronologie, condiţie pe care ne vom strădui să o respectăm întocmai în cele ce urmează.

Dintre toate categoriile de izvoare reţinute obişnuit în astfel de microinvestigaţii : letopiseţe, pomelnice, însemnări, inscripţii sau acte de cancelarie, ultimele sînt desigur cele mai preţioase, întrucît prin numărul şi regularitatea atestărilor, ca şi prin caracterul oficial al acestora, ele dau posibilitatea unui control riguros şi aproape continuu asupra perioadei cercetate. La stabilirea duratei domniilor sau a datelor cînd s-au produs anumite evenimente am adoptat, de aceea, ca bază de dis-

[8] Aurelian Sacerdoţeanu, *Statul domnesc al Moldovei pînă la Ştefan cel Mare*, în „Revista arhivelor", X (1967), nr. 2, p. 63. Se pare totuşi că autorul a renunţat în ultima vreme la această presupunere, revenind la termenul : înainte de 26 august (idem, *„Descălecători de ţară, dătători de legi şi datini"*, în „Magazin istoric", II (1968), nr. 12, p. 7), pe care îl acceptase încă din 1941 (idem, *Liste de suverani*, în „Hrisovul", I (1941), p. 164).

[9] M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 107—109 ; N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. IV, Bucureşti, 1937, p. 50—52 (sub forma : 4—28 august) ; N. Grigoraş, *Din istoria diplomaţiei moldoveneşti (1432—1456)*, Iaşi, 1948, p. 59 (în expresia : 4—26 august) ; *Istoria României*, vol. II, Bucureşti, Editura Academiei, 1962, p. 418.

[10] C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. II, partea întîi, ed. a patra, Bucureşti, 1943, p. 18 (în formula : 8 mai—26 august) ; *D.I.R., Introducere*, vol. I, Bucureşti, Editura Academiei, 1956, anexa I *(Domnii din Moldova şi Ţara Românească pînă la 1859)*, p. 486 (sub formula : înainte de 26 august).

[11] M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 109—110 ; *Istoria României*, vol. II, p. 418.

[12] C. C. Giurescu, *op. cit.*, vol. II, 1, p. 19—20 ; N. Iorga, *op. cit.*, vol. IV p. 51—52 ; A. Sacerdoţeanu, *Liste de suverani*, p. 164 şi *Descălecători de ţară...*, p. 7 ; N. Grigoraş, *op. cit.*, p. 61 şi urm. ; *D.I.R., Introducere*, vol. I, p. 486.

[13] A. Sacerdoţeanu, *Statul domnesc...*, p. 62—63. Ca şi în cazul termenelor se pare că autorul a renunţat repede la această succesiune, reluînd-o pe aceea susţinută anterior (vezi mai sus).

[14] M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 109, acceptă o singură luptă între cei doi fraţi pentru anul 1435 : la Podraga, în ziua de 4 august, interpretare ce va fi apoi dezvoltată şi în *Istoria României*, vol. II, p. 418, în timp ce C. C. Giurescu, *op. cit.*, vol. II, 1, p. 18, atribuie intervalului 8 mai—26 august trei ciocniri militare : la Dărmăneşti, Podraga şi Pipereşti, iar N. Iorga, *op. cit.*, p. 50, susţine două confruntări : în 8 martie, la Pipereşti şi în 4 august la Podraga. Tot două lupte consideră că au avut loc şi N. Grigoraş, *op. cit.*, p. 59, dar în altă ordine : la Podraga, în mai 1435 şi la Pipereşti, în ziua de 4 august.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cuţie acest fel de izvoare. Ar fi însă metodologic greşit să se considere că datele tuturor actelor de cancelarie care s-au păstrat pînă astăzi nu au suferit alterări, după cum tot atît de incorect ar fi să nu se mai revină asupra acelor documente, intrate deja în circuitul ştiinţific, dar avînd acest important element diplomatic restabilit de către editori, în funcţie de mijloacele pe care ei le-au avut atunci la dispoziţie.

Rigoarea ştiinţifică ne-a impus, de aceea, examinarea datelor tuturor documentelor interne sau externe, discutabile din optica acestui important element diplomatic, rezultatele obţinute ilustrînd convingător, după părerea noastră, justeţea aserţiunilor de mai sus. Peste jumătate din totalul actelor lipsite complet sau parţial de dată, cu data greşită şi chiar cu data păstrată integral, au putut fi plasate în cadrul altor limite cronologice, decît acela sub care au fost prezentate de către ultimii lor editori ori au fost înscrise ulterior de către alţi specialişti.

Înfăţişăm mai jos argumentele care ne-au condus la aceste rectificări de dată, urmărind şirul documentelor interne sau externe în ordinea cronologică ce le-a fost conferită pînă acum :

1. *143... (694...), ziua Sf. Petru, Suceava.* Ilie voievod întăreşte fraţilor Ulea şi Iuga dania pe care le-o face unchiul lor, Giurgiu Ungureanu [15].

Publicat iniţial cu data 1432 (6940) iunie 29 [16], deoarece editorul nu observase existenţa celei de a patra cifre, e adevărat, ilizibile, a veleatului, documentul a fost atribuit ulterior anului 1433 (6941) [17], păstrîndu-se însă veche echivalenţă a sărbătorii Sf. Petru. Elemente diplomatice particulare ale actului demonstrează totuşi că toate cele trei componente ale datei cronologice au fost identificate greşit.

Astfel, boierul Fîrău — acelaşi desigur cu Forov — nu este amintit ca membru al sfatului domnesc al lui Iliaş voievod decît în actele din perioada 1435 octombrie 8 — 1438 august 18 [18], iar One, cu supranumele de Corcică, apare pentru prima oară abia în actul din 19 septembrie 1436 [19]. De asemenea, gramaticul Paşco nu începe să scrie acte domneşti, în această calitate, decît din 1436 iulie 24 [20], deoarece în documentul din 1432 ianuarie 4 [21] el se designează : „diac al lui Cupcici" şi va fi rămas ca atare pînă la moartea acestuia, în 1435 [22]. Observaţiile directe efectuate asupra grafiei ultimei formule diplomatice a originalului confirmă şi întregesc în chip hotărît constatările de mai sus. Baza orizontală a cifrei unităţilor din veleat, pe care pergamentul a conservat-o, este

[15] Bibl. Acad., Peceţi, nr. 5 (orig.).
[16] M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. I, p. 342—343.
[17] *D.I.R.*, A, XIV—XV, vol. I, p. 104 (nr. 122).
[18] *Ibidem*, p. 118—157 (nr. 145—187). Pentru corijarea lecturilor greşite ale documentului din 1345 (6943) octombrie 8, vezi A. Sacerdoţeanu, *op. cit.*, p. 64.
[19] *D.I.R.*, A, XIV—XV, vol. I, p. 137 (nr. 166).
[20] *Ibidem*, p. 131—132 (nr. 161).
[21] *Ibidem*, p. 97 (nr. 111).
[22] M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 679.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

identică cu aceea a cifrei miilor, adică 6. Data de an a documentului este deci, cu siguranţă : 6946 (1438).

În ceea ce priveşte data de lună şi zi, este tot atît de evident, după părerea noastră, că sărbătoarea Sf. Petru indicată în act nu poate fi asimilată cu cea a sfinţilor apostoli Petru şi Pavel, aşa cum s-a procedat. Dacă gramaticul Paşco şi-ar fi redactat actul în ziua pomenirii celor doi apostoli fără îndoială că el ar fi redat-o întocmai [23]. Dar, cum această coincidenţă n-a existat, ziua în cauză a fost precizată doar prin numele solitar al Sf. Petru. Menţionarea lui Giurgiu Ungureanu, donatorul din actul de faţă, ca răposat la 20 iunie 1438 [24], este o dovadă concludentă în sensul acestei interpretări. Avînd în vedere că dintre celelalte date calendaristice cînd se sărbătoreşte acelaşi apostol Petru sau alţi sfinţi omonimi : 16 ianuarie, 18 mai şi 12 iunie [25], prima nu poate fi acceptată, deoarece la 17 ianuarie [26] în jurul domnului se aflau majoritatea boierilor săi, iar ultima este prea apropiată de momentul atestării documentare a morţii lui Giurgiu Ungureanu, propunem ca date de lună şi zi probabile ale actului : 18 mai.

2. *1525 (7033) februarie 17, Suceava.* Ilie voievod întăreşte lui Mihăilă Bărbosul mai multe sate [27].

În ambele sale ediţii actul a fost datat : 1435 (6943) februarie 17 [28], observîndu-se că, după numele boierilor înseraţi în sfat, el se apropie de documentele emise în acelaşi an de către Iliaş voievod şi reţinîndu-se, tocmai de aceea, din veleatul greşit, numai cifra unităţilor : 3. Soluţia, parţial justificată, a rămas însă în opoziţie cu constanţa membrilor sfatului domnesc al lui Ştefan voievod atestat la 3 ianuarie [29], 30 martie [30], 4 aprilie [31] şi 14 aprilie 1435 [32]. Din acest motiv s-a presupus recent că

---

[23] Cum a precizat, de exemplu, scriitorul actului din 1400 (6908) iunie 29 (*D.I.R.*, A, XIV—XV, vol. I, p. 9—10, nr. 12).

[24] *D.I.R.*, A, XIV—XV, vol. I, p. 154—155 (nr. 185).

[25] Am extras aceste date din *Lista alfabetică de sfinţi, sărbători ortodoxe şi diferite denumiri cronologice*, publicată în *D.I.R., Introducere*, vol. I, p. 517—530 (vezi p. 526, sub *voce*). Sărbătorirea Sf. Petru şi la alte date decît 29 iunie este dovedită, pentru epoca în discuţie, şi de actul din 29 februarie 1444, în care se vorbeşte de : „sărbătoarea *cea mai apropiată* (s.n.) a Sf. Petru" (M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 721—722).

[26] D. P. Bogdan, *Două acte emise de Ştefan şi Iliaş, fiii lui Alexandru cel Bun*, în „Analele Universităţii Bucureşti", Ştiinţe sociale, Istorie, XV (1966), p. 86—87.

[27] Bibl. Acad., LII/77 (trad.).

[28] M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. I, p. 412—414 şi *D.I.R.*, A, XIV—XV, vol. I, p. 115 (nr. 140).

[29] *D.I.R.*, A, XIV—XV, vol. I, p. 114 (nr. 139). Traducerea redă incomplet şi defectuos sfatul, dar, împreună cu originalul (Bibl. Acad., MDXXXV/5), deteriorat şi el, se poate reface următoarea sa compoziţie : Vîlcea, Cîrstea, < Cupcici vornic > Dan, < Isaia, Stan Bîrlici > Uncleată, Duma Negru, Negrilă, Mircea vistiernic, Bogdan <stolnic>, Banciul şi fratele său Şteful, <Petru Hudici>, Zanciul postelnic, Albu ceaşnic, Vană Ureacle şi < Stanciul comis >.

[30] **Молдавия в епоху феодализма** tom. I ,Chişinău, 1961, p. 2—4.

[31] D. P. Bogdan, *op. cit.*, p. 84—85.

[32] *D.I.R.*, A, XIV—XV, vol. I, p. 116—117 (nr. 142).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

traducătorul a descifrat incorect şi data de lună a originalului, operîndu-se modificarea acesteia din *februarie* în *octombrie* [33]. Dar, nici noua restabilire a datei documentului nu poate fi susţinută cu destulă siguranţă, întrucît, aşa cum însuşi autorul ei constata, la 18 octombrie domnul se afla la Hotin [34] şi nu la Suceava. Obiecţiunea, cu mult mai serioasă, care contravine acestei datări constă însă în imposibilitatea confuziei între numele celor două luni, deoarece februarie se prescurtaa obişnuit, ϕєв (şi nu ϕр), iar octombrie : wк sau wѓ.

Admiţînd totuşi încadrarea tipologică a actului discutat în seriaa celor din toamna anului 1435 [35] — încadrare impusă de particularităţilee sale interne : intitulaţie, structură a sfatului domnesc, numele logofătului şi al pisarului—, ni se pare cu mult mai firească plasarea lui laa începutul anului 1436, deci într-o perioadă cînd *statu-quo*-ul politic dinn ultima parte a anului precedent mai era încă respectat de Ştefan şi cînd Iliaş mai putea încă să emită acte în care să nu menţioneze de looc credinţa fratelui său. Evident, în acest caz, din veleatul redat în traducere nu se reţine nici o cifră, dar lectura lui incompletă şi greşită, indiicînd o deteriorare a pergamentului în acest loc şi totodată posibilitateea oricărei denaturări de către un paleograf amator, ca ieromonahul Pavoiu Bulgariul, îndreptăţeşte, credem, tocmai o astfel de atitudine.

3. *1435 (6943).* Ştefan voievod dispune cu privire la satul Puţureni [36].

Prezentarea documentului, în cadrul celor două colecţii care l-au inclus, sub data : 1435 (6943) < înainte de octombrie 8 > [37], evidenţiază un procedeu de datare defectuos, întrucît actele interne nu pot fi judecatee corect din acest punct de vedere, cu toată relativa lor autonomie, decît atunci cînd sînt corelate cu informaţiile celorlalte izvoare. Datarea în cauză creează, de pildă, impresia unei continuităţi a domniei lui Ştefan voievod pînă la începutul lunii octombrie, contravenind astfel flagrant desfăşurării reale a faptelor. Desigur, alegerea termenelor *post-quem* şi *ante-quem*, în vederea reconstituirii aproximative a unei date, întîmpină uneori dificultăţi serioase, determinate tocmai de caracterul lacunar al ştirilor. În situaţia de faţă, lipsind orice fel de informaţii certe referitoarre la evenimentele politice moldoveneşti din intervalul 26 mai [38] — 26 august 1435 [39], cînd s-a produs schimbarea de domnie ce ne interesează, nu se poate preciza cu suficientă siguranţă nici momentul începerii activităţii cancelariei domneşti a lui Ştefan voievod. Luînd totuşi

[33] A. Sacerdoţeanu, *op. cit.*, p. 64.

[34] *D.I.R.*, A, XIV—XV, vol. I, p. 119—120 (nr. 146).

[35] *Ibidem*, p. 118—121 (nr. 145—147) şi A. Sacerdoţeanu, *op. cit.*, p. 64.

[36] N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. VI, p. 151 (menţiune).

[37] M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. I, 410—411 şi *D.I.R.*, A, XIV—XV, p. 118 (nr. 144).

[38] M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 676—678.

[39] *Ibidem*, p. 678—681.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în considerație relatarea *Letopisețului moldovenesc* [40], care plasează confruntarea militară a celor doi frați la începutul lunii august [41], se poate presupune că Ștefan a mai avut posibilitatea să emită documente și în cursul lunilor iunie și iulie. Datarea uricului referitor la satul Puțureni trebuie făcută deci sub forma: 1435 (6943) < ianuarie 1-iulie >.

4. *F. d.* Ilie și Ștefan voievozi întăresc lui Sima logofăt mai multe sate.

În mod obișnuit, mențiunile cu caracter general ale unor acte mai vechi făcute în cuprinsul confirmărilor ulterioare, nu au fost înglobate în sumarul diferitelor colecții de documente apărute pînă acum. Detectat însă de primul său editor în contextul încert al unui perilipsis [42], rezumatul a fost publicat ca atare [43], fiind apoi reținut și de către ediția următoare a documentelor moldovenești din această vreme [44].

Totuși, în ambele cazuri, datarea ce i-a fost atribuită: 1436—1442, nu a luat în considerație calitatea de logofăt a lui Sima (sau Simon), în măsură să restrîngă prima limită a intervalului, deoarece la 15 mai 1437 [45] acesta nu era decît pisar în cancelaria lui Ștefan voievod. Logofăt al ei a devenit, firește, după 20 iulie 1437 [46], cînd porunca validării actului o mai primește încă Oancea, și înainte de 5 martie 1438 [47], de cînd datează primul act care îl atestă în noua sa funcție. Cel de al doilea termen nu poate fi, desigur, altul, decît însuși momentul încetării emiterii de documente interne în numele celor doi frați, adică luna august a anului 1442 [48]. Datarea pe care o propunem este deci: < 1437 iulie după 20 > — 1442 august < după 1 >.

5. *1432 (6940).* Ilie și Ștefan voievozi dispun în privința satelor Căiniceni și Pleșăni [49].

Existența unui document emis numai de Ilie voievod în luna februarie a anului 1436 [50] impune retușarea datării sub care această mențiune documentară, cu veleatul citit incomplet, a fost prezentată în ultima sa ediție: 1436—1442 [51], stabilindu-i-se limita inferioară în funcție de lupta

---

[40] Folosit de Gr. Ureche în opera sa *Letopisețul Țării Moldovei* ed. a II-a, îngrijită de P. P. Panaitescu, București, ESPLA, 1958, p. 39—41.

[41] *Ibidem*, p. 81.

[42] Bibl. Acad., LXXX/107. Actul rezumat aici, cuprinzînd mențiunea privilegiului lui Sima logofăt, poartă însă data 1529 (7037) martie 22, originalul lui fiind astăzi cunoscut (*D.I.R.*, A, XVI, vol. I, p. 312—313, nr. 278).

[43] M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 114.

[44] *D.I.R.*, A, XIV—XV, vol. I, p. 121 (nr. 148).

[45] *Ibidem*, 142—143 (nr. 172).

[46] *Ibidem*, 144—145 (nr. 174).

[47] *Ibidem*, 153—154 (nr. 183).

[48] Vezi mai jos, nr. 10 și 11.

[49] N. Iorga, *op. cit.*, VI, p. 151 (mențiune).

[50] Vezi mai sus, doc. nr. 2.

[51] *D.I.R.*, A, XIV—XV, vol. I, p. 121 (nr. 149).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de la Pipereşti, din 8 martie 1436 [52]. De asemenea, aşa cum s-a observat chiar cu prilejul primei sale editări, cifra zecilor din veleat nu permite decît maximum anul 6949 < 1441 > [53], ceea ce trebuie, firește, reținut. Documentul original data aşadar din intervalul rămas, din păcate, extrem de vag : 143 < 6 martie după 8 > — 144 < 1 decembrie 31 > (694...).

6. *143... (694...) .... 15, Vaslui.* Ilie şi Ştefan voievozi dăruiesc fraţilor Moica vornic de gloată şi Tador spătar mai multe sate [54].

Deşi examinarea paleografică a originalului nu oferă nici un indiciu concludent pentru reconstituirea ultimei cifre a datei de an sau a numelui lunii, analiza elementelor sale diplomatice interne este în măsură să-l plaseze în timp cu destulă exactitate. Este, mai întîi, un fapt cert că după similitudinile sfatului domnesc documentul aparţine, aşa cum s-a observat [55], anului 1436 din domnia dublă a lui Iliaş şi Ştefan, şi anume intervalului martie-noiembrie, deoarece în cuprinsul său este pomenit boierul Uncleată, care, începînd cu actul din 30 noiembrie 1436 [56] nu mai apare în rîndul membrilor sfatului domnesc, iar Albul este desemnat ca ceaşnic, funcţie pe care nu o va mai deţine începînd cu documentul din 7 decembrie 1436 [57]. Dar, şi în interiorul acestui răstimp se poate face o restrîngere, deoarece ultimele acte care îi atribuie lui Cîrstea calitatea de vornic sînt cele din 17 iulie 1436 [58], iar primul care, după o absenţă inexplicabilă, îl consemnează şi pe Neagoe logofăt, unul din principalii sprijinitori ai lui Ştefan voievod, este cel scris la Vaslui, în aceeaşi zi, de Ghedeon [59]. În acest fel documentele din 13 iunie [60] şi 17 iulie 1436, emise de cancelaria lui Ştefan voievod, cu care, de altfel, actul în discuţie, prezintă cele mai mari asemănări, ajung să delimiteze perioada ce ne interesează, justificînd datarea : 143 < 6 > (694 < 4 >) < iunie-iulie > 15, Vaslui.

Propunerea noastră confirmă astfel lectura ЮН sau ЮЛ , pe care singurul editor al textului slav o susţinuse [61], anulînd, firește, în acelaşi timp, presupunerea că documentul ar data din perioada iunie-august 1435, cînd între cei doi fraţi ar fi fost o împăcare [62].

7. *... august 24, Vaslui.* Ilie şi Ştefan voievozi întăresc lui Oană portar vislujenia sa [63].

---

[52] *Cronicile slavo-române*, p. 15.
[53] M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 86—87.
[54] Arh. St. Bucureşti, Episc. Huşi, XXV/1 (orig.).
[55] M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. I, p. 449—452 şi *D.I.R.*, A, XIV—XV, I, p. 121—122 (nr. 150).
[56] *D.I.R.*, A, XIV—XV, vol. I, p. 138—139 (nr. 167) şi urm.
[57] *Ibidem*, p. 139—140 (nr. 168) şi urm.
[58] *Ibidem*, p. 129—131 (nr. 159—160).
[59] *Ibidem*, p. 130—131 (nr. 160).
[60] *Ibidem*, p. 127—128 (nr. 157).
[61] M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. I, p. 452.
[62] A. Sacerdoţeanu, *op. cit.*, p. 63. Pentru imposibilitatea acestei datări, vezi şi comentariul documentului următor, nr. 7.
[63] Bibl. Acad., Peceţi, nr. 3 (orig.).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cele cîteva concordanţe neesenţiale cu documentele anului 1436 nu îndreptăţesc totuşi o astfel de datare [64], căci Simon nu a devenit logofăt decît după 20 iulie 1437 [65], iar beneficiarul confirmării, Oană portar, este menţionat pentru prima dată abia în anul 1438 martie 5 [66]. Pe de altă parte, dispariţia de pe arena politică a celui dintîi boier din sfatul lui Iliaş voievod, Giurgiu de la Frătăuţi, după 28 octombrie 1439 [67], indică şi termenul *ante-quem* al intervalului. Dintre anii rămaşi astfel în discuţie, 1437, 1438 şi 1439, poate fi reţinut însă, cu certitudine, cel de al doilea, întrucît documentul din 21 august 1438, emis din Vaslui şi avînd ca ispravnic tot pe Mihail Oţel gramatic [68], prezintă o compoziţie a sfatului domnesc identică cu cea a actului analizat.

Aceleaşi argumente, la care se adaugă şi numeroasele deosebiri dintre membrii sfatului domnesc al acestui document şi cei ai actului alături de care el a fost plasat [69], infirmă totodată şi datarea lui în anul 1435, aşa cum s-a procedat de curînd [70].

8. *1590 (7098) iunie, Suceava.* Ştefan voievod dăruieşte lui Pătraş, Cozar ş.a. satul Duminţi [71].

Un document emis din Suceava, numai de către Ştefan voievod şi în cuprinsul căruia să se specifice credinţa fratelui său, Petru, nu poate data, aşa cum s-a presupus [72], din iunie 1442, cînd nu izbucnise încă violentul conflict ce va duce la îndepărtarea definitivă a lui Iliaş de la domnie [73]. După aceste indicii, ca şi după Sima logofăt, ce va înceta să primească porunca validării actelor abia după 25 august 1443 [74], documentul aparţine cu certitudine acestui din urmă an.

În ceea ce priveşte lectura incompletă şi greşită a veleatului, oferită de tălmăcitorul actului, ea este explicabilă dacă avem în vedere confuzia frecventă dintre ѕ şi ꙁ, ц şi ч sau н şi и. În loc de ҂ѕцн<а>, 695 < 1 >, 144 < 3 >, acesta a citit ҂ꙁчи 7098 < 1590 > [75].

---

[64] M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. I, p. 475—477 şi *D.I.R.*, A, XIV—XV, vol. I, p. 133—134 (nr. 163).

[65] Vezi mai sus, documentul nr. 4.

[66] *D.I.R.*, A, XIV—XV, vol. I, p. 153—154 (nr. 183).

[67] *Ibidem*, p. 168—169 (nr. 200) şi urm.

[68] *Ibidem*, p. 157—158 (nr. 188). Fratele lui Şteful, menţionat în acest document, nu este Stanciul, cum a apărut în *D.I.R.*, ci Banciul, cum este, de fapt, şi în original.

[69] Vezi documentul anterior, nr. 6.

[70] A. Sacerdoţeanu, *op. cit.*, p. 63.

[71] Bibl. Acad., L/155 (copie după trad.).

[72] *D.I.R.*, A, XIV—XV, vol. I, p. 182—183 (nr. 218) şi A. Sacerdoţeanu, *op. cit.*, p. 71.

[73] Ultimul document din domnia dublă Iliaş-Ştefan este 1 august 1442 (vezi mai jos nr. 9—10).

[74] *D.I.R.*, A, XIV—XV, vol. I, p. 200 (nr. 236) şi urm.

[75] Datorită, probabil, culegătorului, presupunerea lui A. Sacerdoţeanu, *op. cit.*, p. 71, a apărut denaturată. Observăm, de asemenea, că interpretarea lui Н (50) drept Н (8) nu indică în mod cert un veleat cu trei cifre.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

9. *1442 (6950) august 1, Vaslui.* Ilie şi Ştefan voievozi întăresc lui Marco mai multe sate [76].

Examinarea atentă a datei de zi nu lasă nici o umbră de îndoială asupra semnului original: diacul a scris ѧ (1), dar o pată ulterioară a redus conturul literei la unul asemănător lui і (10), sau ѧ (30), aşa cum au citit editorii de pînă acum ai actului [77].

10. *1442 (6950) septembrie 8.* Ilie şi Ştefan voievozi întăresc lui Bode Hîrje satul Balomireşti [78].

În ediţiile de pînă acum ale documentului [79] nu s-a observat că data acestuia a fost greşit citită de către Evloghie dascăl sau transcrisă defectuos de către copistul din 1796, aşa cum sugerează şi alte cîteva lecturi greşite ale suretului [80], deoarece Stanciul nu mai apare în actele vremii, cu atributul de comis, după 29 septembrie 1441 [81], fiind înlocuit cu Burciul, iar Ion vistiernic nu este cunoscut decît prin actele anilor 1440 şi 1441 [82].

Totodată, o menţiune a aceluiaşi document într-o carte de judecată din 1835[83], transmite data de 6958 < 1450 > octombrie 8, ceea ce dovedeşte că veleatul originalului, care nu mai putea fi citit cu uşurinţă, avea totuşi patru cifre. Corelarea tuturor acestor observaţii permite, credem, supoziţia că documentul data din anul 1440 (6948) < septembrie-octombrie > 8.

11. *1444, Dominica Carnisprivii, Suceava.* Ştefan voievod anunţă pe braşoveni că pot relua afacerile lor comerciale din Moldova.

Domnica Carnisprivii sau *Esto mihi,* fiind a şaptea duminică înainte de Paşti, a căzut în anul 1444 la 23 februarie[84]. Duminica reţinută de editorii actului[85] — greşindu-se însă şi aici data de zi: martie 2, în loc de martie 1[86]—, a fost a şasea înainte de Paşti, deci cea supranumită *Invocavit.*

---

[76] Institutul de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol" — Iaşi, Fond Spiridonie, VI/71 (orig.).

[77] Gh. Ghibănescu, *Ispisoace şi zapise,* I, 1, Iaşi, 1906, p. 13—16 (cu data de zi: 10); M. Costăchescu, *op. cit.,* vol. II, p. 100—103 (cu data de zi: 30); *D.I.R.,* A, XIV—XV, p. 183—184 (nr. 219, cu data de zi: 10 în regest şi 30 în text).

[78] Arh. St. Iaşi, CDXIX/2 (copie după trad.).

[79] Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade,* XVIII, Iaşi, 1927, p. 51; M. Costăchescu, *op. cit.,* vol. II, p. 105; *D.I.R.,* A, XIV—XV, vol. I, p. 184—185 (nr. 220).

[80] „Satre Hudici" pentru „Petru Hudici" sau „Sas comis" pentru „Stanciul comis".

[81] *D.I.R.,* A, XIV—XV, vol. I, p. 177—178 (nr. 213) şi urm.

[82] M. Costăchescu, *op. cit.,* II, p. 66 (în textul publicat în *D.I.R.,* A, XIV—XV, vol. I, p. 169—170, nr. 203, Ion vistiernic a fost omis), *Молдавия в епоху феодализма* I, p. 5—7 şi *D.I.R.,* A, XIV—XV, vol. I, p. 177—178 (nr. 213).

[83] Arh. St. Iaşi, CDXXIX/181.

[84] *D.I.R., Introducere,* vol. I, anexa VIII (*Cele 35 calendare catolice*), p. 22

[85] N. Iorga, *Documente ardelene,* în colecţia Hurmuzaki, *Documente,* XV, 1, p. 31 şi M. Costăchescu, *op. cit.,* vol. II, p. 723.

[86] Aceeaşi greşală de o zi: 28 în loc de 29 februarie, datorită neglijării caracterului bisect al anului 1444, a săvîrşit M. Costăchescu, *op. cit.,* vol. II, p. 721—722 şi la calcularea duminicii *Invocavit,* menţionată în data învoielii încheiate între Marinca, soţia lui Iliaş voievod şi cîţiva pani poloni (vezi şi I. Minea, *Informaţiile româneşti ale cronicii lui Ian Długosz,* Iaşi, 1926, p. 29, nota 2).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

12, *Anno presenti, post festum Wrbani pape, feria 6-a.* Ştefan voievod anunţă braşovenilor încetarea luptelor interne şi le promite despăgubiri.

Publicat iniţial sub data : < 1445 > mai 28[87], actul a fost atribuit ulterior anului 1444[88], fără a se modifica însă, cu această ocazie, cum ar fi fost normal, şi data sa de zi : 28 în 29. Argumentul principal adus în sprijinul noii încadrări cronologice a fost documentul intern din 1444 aprilie 26[89], emis la Roman de către Petru, în calitate de „voievod moştenitor", fapt care ar semnifica începutul neînţelegerii dintre Ştefan şi asociatul său la domnie[90], la care se referă şi scrisoarea în cauză. Recent, acelaşi act a fost din nou plasat în anul 1445, fiind pus în legătură cu încetarea definitivă a colaborării dintre cei doi fraţi[91]. Perpetuarea incertitudinii impune, de aceea, o reexaminare a tuturor indicaţiilor cronologice menite să justifice plasarea actului în timp.

Este de observat, mai întîi, insuficienţa relaţiei stabilite între scrisoarea lui Ştefan voievod şi documentul emis de Petru la 26 aprilie 1444, deoarece nici una din prevederile acestuia din urmă nu încalcă prerogativele esenţiale ale puterii domneşti. În calitatea sa de asociat, Petru avea desigur dreptul să acorde o danie din propriile sale stăpîniri, cu atît mai mult cu cît beneficiarul era o mănăstire, după cum era tot atît de firesc ca el să dispună şi de o curte proprie. Un act inedit, din 1444 (6952) mai 4[92], în cuprinsul căruia domnul înscrie, ca şi pînă acum, credinţa fratelui său, Petru voievod, confirmă întrutotul, după părerea noastră, o astfel de interpretare.

Dar, în noua situaţie, este puţin probabil că intervalul 4 — 29 mai a fost suficient pentru desfăşurarea întregii serii de evenimente pe care scrisoarea lui Ştefan către braşoveni le indică sau le sugerează : izbucnirea unor neînţelegeri între cei doi fraţi, fuga lui Petru şi revenirea lui, după cît se pare cu ajutor străin, consumarea unor operaţiuni militare şi, în sfîrşit, clarificarea situaţiei politice interne încă înainte de 29 mai. Pe de altă parte, conţinutul aceleiaşi scrisori nu îngăduie să se presupună că la Vaslui a avut loc şi o împăcare între cei doi fraţi, cum ar fi firesc dacă evenimentele relatate s-ar fi petrecut în anul 1444.

Iată de ce considerăm că cea dintîi datare a actului analizat : < 1445 > mai 28 este mai aproape de realitate, cu atît mai mult cu

---

[87] N. Iorga, *op. cit.*, p. 32.

[88] M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 723—725. Această datare a fost însuşită apoi de către majoritatea istoricilor care s-au ocupat de evenimentele perioadei cercetate : C. C. Giurescu, *op. cit.*, vol. II, 1, p. 20—21, N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. IV, p. 78—79, N. Grigoraş, *op. cit.*, p. 116 ş.a.

[89] *D.I.R.*, A, XIV—XV, vol. I, p. 203 (nr. 240).

[90] M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 204.

[91] Radu Manolescu, *Comerţul Ţării Româneşti şi Moldovei cu Braşovul (secolele XIV—XV)*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1965, p. 70, nota 2.

[92] Bibl. Acad., CCLXXIII/6 (copie după trad.). Un rezumat, *ibidem*, CCLIII/20.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cît în primăvara acestui an şirul documentelor interne se întrerupe, iar la 25 iunie Ştefan este arătat ca rezidînd la Iaşi[93], deci tocmai în acea parte a ţării unde avusese loc şi confruntarea cu Petru.

13. *1445 (6953) septembrie* 23. Ştefan voievod acordă scutiri mănăstrii Humor[94].

Rezumatul are data de zi greşită, după cum dovedeşte chiar originalul din 27 septembrie 1445[95]. Menţionarea localităţii Galaţi în cuprinsul său nu poate constitui un argument în favoarea distincţiei între aceste documente, deoarece o situaţie similară există şi pentru un alt act acordat aceluiaşi beneficiar, în 1454 octombrie 2[96] şi regestat în condica Humorului sub data 1454 octombrie 8[97]. Probabil că în vremea alcătuirii celor două rezumate expresia din documentele originale: „Dunăre" şi „Nistru" a fost redată prin noua realitate: mănăstirea aducea peştele de la Galaţi.

Firește, nu este exclus ca, datorită imposibilităţii de a mai benefică de vechile privilegii, călugării humoreni să fi produs două falsuri documentare, cu datele apropiate de cele ale actelor autentice. Pe baza rezumatelor păstrate, alternativa nu poate fi însă decît presupusă.

*

Intervenţiile de mai sus, consacrate restabilirii datelor iniţiale ale unor documente, nu epuizează, desigur, întreaga problematică de această natură privind perioada 1432 — 1447. Astfel, este imposibil de precizat deocamdată, după părerea noastră, cărei domnii a lui Ştefan voievod îi aparţin cele trei acte emise de cancelaria domnească pentru negustorii braşoveni şi avînd numai datele de lună şi zi: martie 5, iulie 8 şi decembrie 19[98]. Atribuite cu probabilitate, de către ultimul lor editor, anului 1435[99], primele două contravin totuşi prevederilor documentului din 1435 mai 26, relative la locul de judecată al împricinaţilor[100], iar al treilea se află în evidentă contradicţie cu realitatea politică de la sfîrşitul aceluiaşi an[101].

---

[93] M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p .725—728.

[94] Bibl. Acad., ms. nr. 111, f. 81 r. Rezumatul a fost publicat mai întîi de M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 235, de unde a fost preluat în *D.I.R.*, A, XIV—XV, vol. I, p. 212 (nr. 251).

[95] *D.I.R.*, A, XIV—XV, vol. I, p. 212 (nr. 252).

[96] Ibidem, p. 271—272 (nr. 326).

[97] Bibl. Acad., ms. nr. 111, f. 81. Publicat de M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 515—516 de unde a fost reprodus în *D.I.R.*, A, XIV—XV, vol. I, p. 272 (nr. 328).

[98] M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 692—696.

[99] *Ibidem*. Vezi tot aici şi datările mai vechi.

[100] M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 676—677.

[101] Din acest motiv el a şi fost datat în a doua domnie singulară a lui Ştefan voievod: Eugen Pavelescu, *Economia breslelor în Moldova*, Bucureşti, 1939, p. 38; N. Grigoraş, *op. cit.*, p. 65—66; R. Manolescu, *op. cit.* p. 70. Nu este exclus însă ca documentul să aparţină totuşi anilor 1433 sau 1434, căci tocmai în această vreme la Braşov este menţionat un Hanea arcaşul: I. Bogdan, *Documente privitoare la relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul şi cu Ţara Ungurească în sec. XV—XVI*, Bucureşti, 1905, p. 61—62.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În afară de acestea există însă şi alte acte, care, deşi poartă date complete, trezesc suspiciunea cercetătorului. Ne referim, de exemplu, la menţiunea unui act apărut cu prilejul hotărnicirii satului Cerlina Mare, avînd data de 1440 (6948) septembrie 29[102] şi care nu este exclus să fie identic cu originalul din 1441 (6949) septembrie 29[103] —identitate sugerată de coincidenţa datelor de lună şi zi, precum şi de învecinarea satului Rjaventi, dăruit panului Caloian prin cel de al doilea act, cu Cerlina Mare —, sau la rezumatul cu data 1442 (6950) septembrie 21[104], rămas solitar între grupul actelor emise de Iliaş şi Ştefan voievozi, pe de o parte, şi de Ştefan, secondat de fratele său Petru, pe de altă parte.

O legitimă nedumerire provoacă, de asemenea, documentul original şi absolut autentic din 1436 (6944) septembrie 19 [105], a cărui dată se află în contradicţie cu prezenţa certă a lui Iliaş voievod şi a boierilor săi, între 18 şi 23 septembrie 1436, la Liov[106]. Deşi pentru rezolvarea dilemei s-au formulat pînă acum mai multe soluţii[107], singura acceptabilă dintre ele ni se pare a fi aceea că, aidoma altor cazuri lipsite de echivoc[108], gramaticul Paşco a datat nu momentul pronunţării hotărîrii domneşti, ci pe cel al redactării actului, cînd, evident, nu mai era necesară prezenţa persoanelor menţionate în cuprinsul său. Validarea şi înmînarea pergamentului s-au putut efectua, astfel, după întoarcerea domnului şi a logofătului Dieniş de la Liov.

Dar, în ciuda tuturor acestor incertitudini, condiţionate de puţinătatea informaţiilor de care dispunem, rectificările datelor documentare operate în paragrafele anterioare sînt în măsură, credem, să aducă precizări utile referitoare mai ales la viaţa politică a perioadei investigate. Astfel, pe baza celui dintîi document analizat, nu se va mai putea susţine, cum s-a procedat uneori, că la 29 iunie 1432[109] sau 1433[110] Iliaş voievod era părăsit de majoritatea boierilor săi, după cum presupunerea unei incursiuni a aceluiaşi voievod, la începutul anului 1435, în Moldova, încununată de un vremelnic succes[111], va fi lipsită, prin redatarea celui de al doilea act, de orice temei documentar.

---

[102] *D.I.R.*, A, XIV—XV, vol. I, p. 171 (nr. 204).
[103] *Ibidem*, p. 177—178 (nr. 213).
[104] *Ibidem*, p. 185 (nr. 221).
[105] *Ibidem*, p. 137 (nr. 166).
[106] M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 697—708.
[107] *Ibidem*, p. 110, nota 1 şi p. 700, A. Sacerdoţeanu, *op. cit.*, p. 66 şi Emil Vîrtosu, *Titulatura domnilor şi asocierea la domnie în Ţara Românească şi Moldova pînă în sec. al XVI-lea*, Bucureşti, Editura Academiei, 1960, p. 271.
[108] D. P. Bogdan, *Diplomatica slavo-română*, în *D.I.R., Introducere*, vol. I, p. 36—37.
[109] N. Iorga, *op. cit.*, vol. IV, p. 46 şi N. Grigoraş, *op. cit.*, p. 37.
[110] Şt. Pascu, I. Ionaşcu, C. Cihodaru, Gh. Georgescu-Buzău, *Istoria medie a României*, partea întîi, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1966, p. 181.
[111] M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. I, p. 414.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Reconsiderarea datelor sub care au fost cunoscute pînă acum documentele următoare (nr. 3 — 7) contribuie, de asemenea, la clarificarea succesiunii evenimentelor din anii 1435 — 1436, individualizînd domnia lui Ștefan de cea a lui Iliaș, iar pe aceasta din urmă, atestată și la începutul anului 1436, de domnia combinată a celor doi frați. Firește, ipoteza unei domnii duble Iliaș-Ștefan, în intervalul iunie-septembrie 1435[112], se dovedește, din aceleași motive, insuficient de argumentată. O constatare asemănătoare se impune, în urma redatării documentelor de sub nr. 8 — 10, și cu privire la încheierea colaborării dintre Iliaș și Ștefan la conducerea treburilor țării, survenită în anul 1442, dar nu după 8 septembrie, cum s-a considerat îndeobște[113], ci după 1 august.

În sfîrșit, plasarea scrisorii lui Ștefan voievod către brașoveni (nr. 12) în anul 1445 oferă perioadei de asociere a lui Petru la domnia fratelui său o unitate ce i-a fost pînă acum contestată[114], modificînd și precizînd în același timp ultima limită cronologică a acestei conlucrări: 1445 < după aprilie 5 — înainte de mai 28 >.

Pe lîngă aportul informativ menționat, actele studiate aduc însă și o contribuție însemnată la cunoașterea structurii sfatului domnesc din aceeași perioadă, prilejuind cîteva constatări demne de reținut. Astfel, gradul de instabilitate al acestei instituții exclusiv boierești, în ciuda menținerii unor frecvente fluctuații, apare totuși ca vădit atenuat, atît sub raportul ordinii celor dintîi boieri, cît și în privința continuității persoanelor în dregătorii. Este suficient să amintim în acest sens, de exemplu, anularea contradicțiilor în care se afla pînă acum sfatul actului de sub nr. 7, față de realitatea anului 1436, atestată de către celelalte documente emise de cancelaria lui Ștefan voievod din Vaslui. Totodată, redatarea confirmării acordate de Iliaș voievod nepoților lui Giurgiu Ungureanu (nr. 1) într-un cadru ce nu mai permite supoziția părăsirii domnului de către principalii săi colaboratori, dezvăluie, dimpotrivă, după părerea noastră, existența unui cerc, e adevărat destul de restrîns, de „familiari", cu ajutorul cărora domnul conducea afacerile statului atunci cînd nu beneficia de asistența marilor boieri sau nu o socotea necesară.

Evident, noile date atribuite documentelor analizate se repercutează direct asupra listelor sinoptice existente, consemnînd evoluția și structura sfatului domnesc. Cea mai recentă dintre acestea[115], va trebui modificată, de pildă, pentru anii: 1433, 1435, 1436, 1438, 1440,

[112] A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 63.

[113] M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 106—107; C. C. Giurescu, *op. cit.*, vol. II, 1, p. 20; N. Iorga, *op. cit.*, vol. IV, p. 77; *D.I.R., Introducere*, vol. I, p. 486; *Istoria României*, vol. II, p. 421; A. Sacerdoțeanu, *„Descălecători de țară..."*, p. 7.

[114] M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 204; C. C. Giurescu, *op. cit.*, vol. II, 1, p. 20; *D.I.R., Introducere*, vol. I, p. 486; A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 7.

[115] A. Sacerdoțeanu, *Sfatul domnesc...*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și 1442 — 1444 sau pentru cîțiva dregători ca: Sima logofăt, Oană Ureacle vornic, Toma vistier, Ion vistier, Ivan Balcean ceașnic ș.a.

*

O altă categorie de informații, mai puțin consistentă cantitativ, dar de o netăgăduită superioritate calitativă, o furnizează izvoarele narative. Din șirul acestora, dat fiind numărul restrîns al însemnărilor și pomelnicelor privind perioada 1432—1457, se remarcă, firește, cronicile slavo-române de la sfîrșitul secolului al XV-lea și din secolul al XVI-lea. Din nefericire, însă, pentru computiștii moderni, fie din pricina greșelilor comise de înșiși alcătuitorii lor, fie din neatenția copiștilor de mai tîrziu, multe din relatările cronologice pe care ele le cuprind sînt tot atît de eronate ca și cele documentare. Dar, dacă unele din inadvertențele sau confuziile de acest gen au format deja obiectul unor intervenții riguros științifice, datorate fie editorilor, fie cercetătorilor perioadei în cauză, altele au continuat să rămînă sub semnul incertitudinii, fiind, din această pricină, prea puțin utilizate în studiile de specialitate. Iată de ce considerăm că reexaminarea lor în raport cu noile precizări cronologice ale izvoarelor documentare este absolut necesară.

Înainte însă de a proceda la o astfel de operațiune, aceleași cerințe metodologice impun, mai întîi, prelucrarea informațiilor narative în contextul specific al categoriei de izvoare care le furnizează. Desigur, nu vom pătrunde din nou în labirintul, pe alocuri încă nedescifrat, al elaborării acestor manuscrise și al transformărilor lor ulterioare, sarcină ce depășește limitele studiului de față. Subliniem doar că în ceea ce privește epoca de care ne ocupăm cronicile slavo-române cunoscute azi lasă să se întrevadă existența a două prototipuri distincte: primul (A) urmat de *Letopisețul anonim* și de acea variantă cunoscută *Letopisețului moldovenesc* folosit de Gr. Ureche, iar al doilea (B), transpus în *Cronica moldo-polonă*, *Cronica moldo-rusă* și în tustrelele variante ale *Letopisețului de la Putna*. Datorită înregistrărilor sale lacunare este mai greu de precizat în ce raport față de prototipul B se află *Cronica scurtă*, deși concepția sa de realizare este, evident, aceeași [116].

Cea dintîi etapă în verificarea autenticității datelor cronologice, pe care realitatea celor două prototipuri o presupune, constă în consemnarea și eventual explicarea tuturor incongruențelor dintre diferitele variante înrudite tipologic. Comparînd, astfel, știrile transmise de *Letopisețul anonim* cu cele oferite de *Letopisețul moldovenesc*, se constată cu ușurință că cele două variante înfățișează în mod diferit succesiunea războaielor dintre Iliaș și Ștefan [117]. Așa cum s-a observat însă [118], cel

[116] Toate considerațiile noastre se bazează pe ediția citată a *Cronicilor slavo-romîne*, îngrijită de P. P. Panaitescu.

[117] *Cronicile slavo-romîne*, p. 15 și Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 80—82.

[118] I. Minea, *Letopisețele moldovenești scrise slavonește*, în „Cercetări istorice", I (1925), p. 227. Presupunerea că lupta de la Pipereşti a avut loc în 1443 nu poate fi însă acceptată, deoarece în acest an 8 martie a căzut într-o vineri și nu într-o joi, cum calculase autorul (vezi *D.I.R., Introducere, vol. I*, anexa VIII, p. 31).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de al cincilea război dintre fraţii învrăjbiţi relatat de varianta utilizată în *Letopiseţul moldovenesc*, nu reprezintă de fapt decît rezultatul interpretării denaturate a textului original, lăsîndu-i-se celui de al treilea război numai indicaţia privitoare la locul său de desfăşurare şi combinîndu-i-se data cu localitatea unde s-a produs cea de a patra luptă, în timp ce data acesteia din urmă a fost considerată ca arătînd o nouă confruntare a combatanţilor. Subliniem, de asemenea, că numai un astfel de tratament al paragrafului original putea să-l conducă pe autorul *Letopiseţului moldovenesc* la concluzia că toate cele „cinci" războaie au fost cîştigate de Ştefan. În ceea ce priveşte controlul veridicităţii datelor cronologice ale acestor conflicte, juxtapunerea de mai sus se dovedeşte a fi insuficientă, oferind pentru ultimele lupte dintre Iliaş şi Ştefan, de la Podraga şi Piereşti, cîte două alternative: 1435 august 4 şi 1436 august 4 şi, respectiv, 1436 martie 8 şi 1437 martie 8.

În cadrul grupei de variante derivînd din prototipul B, neconcordanţele de ordin cronologic pot fi rezolvate însă chiar şi la acest nivel, întrucît durata de 2 ani atribuită primei domnii a lui Iliaş de către *Letopiseţul Putna I*, [119] în loc de 2 ani şi 9 luni, cît se află în celelalte texte, sau cea de 7 ani, dată de *Cronica moldo-rusă* [120] ultimei domnii a lui Ştefan, pentru cei 5 ani consemnaţi de restul letopiseţelor, sînt simple inadvertenţe datorate copiştilor.

Etapa următoare a cestei investigaţii critice presupune, firesc, compararea prototipurilor care au generat variantele amintite. Din păcate însă, deosebirile de concepţie, de prezentare a materialului informativ şi, în ultimă instanţă, de conţinut, reduc la minimum această operaţiune. Ceea ce se poate afirma, incontestabil, după părerea noastră, este doar contaminarea care s-a produs la un moment dat între aceste arhetipuri fie direct, fie prin intermediul unei surse comune, deoarece numai modul cum redă prototipul A desfăşurarea evenimentelor dintre anii 1432—1435 [121] putea să provoace greşeala de calcul şi succesiune pe care autorul prototipului B o săvîrşeşte [122]: acordarea unei durate de 2 ani şi 9 luni, în loc de 1 an şi 9 luni, domniei lui Iliaş şi omiterea domniei următoare, a lui Ştefan. Completarea care se poate aduce în acest fel perioadelor cînd au domnit cei doi fii ai lui Alexandru cel Bun, Iliaş şi Ştefan, are totuşi o importanţă deosebită întrucît totalizîndu-le: 1 an şi 9 luni + 1 an şi 10 luni + 7 ani + 5 ani, obţinem o durată de 15 ani şi 7 luni, deci aproape exact cît cuprinde intervalul de care ne ocupăm.

Alături de stabilirea arborelui genealogic al cronicilor tratînd despre perioada studiată şi a metamorfozării diferitelor informaţii transmise de ele, o necesitate de aceeaşi acuitate pentru emendarea datelor cronologice constă în reconstituirea modalităţii de lucru a analiştilor

[119] Cronicile slavo-române, p. 42.
[120] *Ibidem*, p. 160.
[121] *Ibidem*, p. 15.
[122] *Ibidem*, p. 61, 70, 160, 177.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

care au realizat prototipul surselor în cauză. În acest sens se impune de la început observația că autorii cronicilor slavo-române din secolul al XV-lea nu s-au străduit să refacă întreg procesul istoric al epocii mai vechi, în măsura în care le-o permitea materialul informativ existent, limitîndu-se, în special, la completarea știrilor înregistrate de tradiție cu relatarea acelor evenimente pe care le cunoșteau fie direct, fie prin mijlocirea persoanelor din anturajul imediat. Numai așa se explică de ce date ale unor izvoare de altă natură, care s-au păstrat uneori pînă astăzi, lipsesc integral ori sînt redate greșit în textul letopisețelor [123], după cum mulțimea datelor eronate exclude, după părerea noastră, folosirea unor presupuse însemnări contemporane cu evenimentele [124].

Utilizarea extrem de redusă a informațiilor scrise anterioare conduce însă, implicit, la acceptarea calculului cronologic drept o modalitate de lucru curentă a analiștilor și reclamă verificarea lui consecventă. Pornindu-se de la o astfel de constatare și considerîndu-se, probabil, că data de săptămînă reprezintă un accesoriu al datei, un atribut menit să confirme autenticitatea zilei dintr-o lună, s-a presupus că elementul cel mai frecvent calculat era chiar acesta [125]. Observația, evidentă, într-adevăr, pentru felul de memorare a datelor din zilele noastre, nu se confirmă însă pentru epoca la care ne referim. Ceea ce amintirea conserva atunci nu erau elementele majore ale unei date : perioada și anul, ci componentele ei secundare, dar tocmai de aceea specifice, ca data de zi și săptămînă sau raportul cronologic față de cea mai apropiată sărbătoare religioasă.

Examinînd greșelile de dată referitoare la prima jumătate a secolului al XV-lea, această observație se explică aproape în majoritatea cazurilor. Este astfel, foarte posibil, ca Alexandru cel Bun să fi devenit domn la 23 aprilie, dar nu în anul 1399 (6907), cum se afirmă în *Letopisețul anonim* [126] ci abia în anul următor, 1400 (6908) [127], dacă cum otrăvirea lui Alexăndrel s-a putut produce, într-adevăr, la 26 august, informație relatată de mai multe texte [128], dar nu în anul 1454 (6962), ci abia în 1455 (6963), an în care el mai domnește, de altfel, cîteva luni.

---

[123] Nu au fost utilizate, de pildă, inscripțiile pietrelor funerare existente în necropolele domnești, care furnizează pe alocuri date unice (vezi *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, p. 262—263 (nr. 68), p. 271—272 (nr. 78), p. 273—274 (nr. 80), p. 275 (nr. 82).

[124] Cum credea Ion Bogdan, *Scrieri alese*, București Editura Academiei, 1968, p. 383.

[125] P. P. Panaitescu, în *Introducere* la *Cronicile slavo-române*, p. XI.

[126] *Cronicile slavo-române*, p. 14.

[127] Singura informație care mai putea constitui un impediment în fixarea începutului domniei lui Alexandru cel Bun în anul 1400 era oferită de data celui dintîi document provenit din cancelaria noului domn. D. P. Bogdan, *Acte false atribuite lui Alexandru cel Bun*, în „Revista arhivelor", VIII (1965), nr. 2, p. 50—59, a dovedit însă, fără putință de tăgadă, că actul este un fals.

[128] *Cronicile slavo-române*, p. 61, 70 (aici data este atribuită însă în mod greșit altui eveniment) și 178.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În ceea ce privește raportul dintre elementele minore ale unei date: ziua dintr-o săptămînă și ziua dintr-o lună, el trebuie rezolvat, după părerea noastră, respectînd același principiu, adică în favoarea celui dintîi. Deosebit de ilustrativă în acest sens ni se pare a fi tocmai greșeala de calcul comisă cu prilejul datării căsătoriei lui Iliaș, în anul 1425 [129], care, conform obiceiului, nu s-a putut oficia într-o marți, cum ar fi normal să credem dacă am reține ziua de 23 octombrie, ci desigur, la 21 octombrie, deci într-o duminică, cum se și precizează în continuare. Aceeași indicație este oferită și de cazul uciderii lui Bogdan voievod la Reuseni, de către Petru Aron, într-o vineri din luna octombrie a anului 1451, dar care nu a putut să cadă în ziua de 16 așa cum completează autorul *Letopisețului anonim*, ci în ziua de 15, cum atestă chiar inscripția lespedei funerare pusă de Ștefan cel Mare pe mormîntul tatălui său [130].

Aplicînd concluziile de mai sus informațiilor cronologice eronate referitoare la perioada abordată, este de la sine înțeles că dintre datele cunoscute ale luptei de la Pipereşti, aceea care trebuie reținută este 1436 martie 8, cînd ziua de săptămînă a fost într-adevăr joi, după cum ziua de săptămînă a luptei de la Podraga, vineri, nu poate fi contestată impunînd fie data de 1435 august 5, fie pe aceea de 1436 august 3.

•

Epuizarea principalelor aspecte solicitate de critica internă a textelor face posibilă, în final, cercetarea congruenței știrilor provenite din surse diferite și eliminarea acelora mai puțin sigure, atunci cînd dezacordurile apărute nu pot fi rezolvate prin altfel de procedee. În această din urmă situație se află, de exemplu, cele două date ale luptei de la Podraga. Continuitatea atestărilor documentare pentru lunile iulie și august ale anului 1436 [131] și lipsa lor pentru aceeași perioadă a anului precedent obligă la acceptarea ultimei alternative: 1435 august 5, cu atît mai mult cu cît la 26 august [132] Ștefan voievod anunța regelui polon că se împăcase cu fratele său Iliaș, recunoscîndu-l domn al întregii țări.

O atitudine diferită se impune însă cu privire la data orbirii lui Iliaș de către fratele său Ștefan, dată transmisă de *Letopisețul anonim*

[129] Cronicile slavo-române, p. 14.

[130] *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, p. 275 (nr. 82). Data de 17 octombrie 1451, pe care o poartă ultimul document de la Bogdan voievod (*D.I.R.*, A, XIV—XV, vol. I, p. 248, nr. 298) se explică, desigur, prin consemnarea de către diac a momentului redactării actului, mai ales dacă avem în vedere faptul că sprijinitorii domnului defunct, printre care se aflau, desigur, atît beneficiarul actului cît și logofătul care l-a sigilat, nu puteau fi constrînși de către detașamentul restrîns condus de către Petru Aron să predea imediat cetatea de scaun a țării. Dimpotrivă, este de presupus că rezistența acesteia a încetat abia după sosirea lui Alexăndrel cu ajutor militar polon (vezi I. Minea, *Informațiile românești ale cronicii lui Ian Dlugosz*, p. 43).

[131] *D.I.R.*, A, XIV—XV, vol. I, p. 121—122 (nr. 150) și 128—135 (nr. 158—162 și 164).

[132] M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 678—681,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

într-o formă care nu permite supoziţia unei eventuale inadvertenţe : „În anul 6952 < 1444 >,mai, vineri, înainte de coborîrea Sfîntului Duh < 29 >, Ştefan voievod a prins pe Iliaş voievod şi l-a orbit" [133]. Totuşi, aşa cum s-a observat [134], înţelegerea din 29 februarie 1444, dintre Marinca, soţia lui Iliaş, şi cîţiva demnitari poloni privind cetăţile Hotin, Ţeţina şi Hmielov, sugerează nu numai renunţarea vremelnică a familiei lui Iliaş la pretenţiile sale asupra tronului Moldovei, dar şi faptul orbirii domnului, căci, altfel, ar fi de neînţeles motivul pentru care tranzacţia este încheiată de Marinca şi nu de Iliaş însuşi. Pe de altă parte, scrisoarea expediată de Ştefan voievod braşovenilor la 23 februarie 1444 [135] confirmă, într-adevăr, încheierea recentă a unei stări de război în Moldova, stare al cărei autor nu putea fi decît fratele polonofil al domnului, Iliaş.

În faţa acestei divergenţe informative contestarea veridicităţii cronologice a uneia dintre cele două surse nu ni se pare a fi soluţia cea mai nimerită. Dimpotrivă, sîntem de părere că în interpretarea actului din 29 februarie 1444 a intervenit un viciu de logică, întrucît emiterea lui de către Marica poate fi explicată nu numai prin orbirea lui Iliaş, ci şi prin lipsa efectivă a acestuia din Polonia. Iată de ce considerăm că intervenţia militară a lui Iliaş, care se va fi produs într-adevăr în perioada 29 noiembrie 1443 — 23 februarie 1444, cînd în şirul atestărilor documentare se constată o pauză, a avut, pentru promotorul ei, un sfîrşit tragic, Ştefan voievod reuşind să-l prindă pe fratele său şi să-l reţină în ţară, pînă cînd, din motive lesne de bănuit, s-a hotărît să-l orbească, înlăturîndu-l astfel definitiv din competiţia tronului.

Ultimul aspect al problematicii cronologice relevate în paragrafele anterioare constă în corijarea succesiunii domnilor Moldovei din intervalul 1432—1447, succesiune ce presupune, din punct de vedere temporal, următoarele aspecte : ordinea şi durata domniilor, data instituirii şi anulării de către una din părţi a diferitelor asocieri, precum şi momentul apariţiei sau încetării unor pretendenţe la tronul ţării. Tustrele aspectele rezultă, deşi nu întotdeauna cu exactitatea necesară, din conjugarea tuturor datelor sigure de care dispunem în acest sens. Înainte însă de a proceda la o astfel de construcţie, aceeaşi exigenţă metodologică impune din nou cîteva precizări referitoare la principiile de elaborare pe care le-am adoptat.

Subliniem, mai întîi, că singurul criteriu de necontestat în acordarea calităţii de domn îl oferă formularul documentelor emise de cancelaria domnească. Iată de ce nu am apreciat raporturile dintre Iliaş şi Ştefan, din perioada 1436—1442, drept dovada unei asocieri de un fel deosebit

[133] *Cronicile slavo-române*, p. 15.

[134] C. C. Giurescu, *op. cit.*, vol. II, 1, p. 20.

[135] M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 723.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la domnie, aşa cum s-a procedat [136], ci dimpotrivă, ca mărturia unei adevărate diarhii, chiar dacă în actele emise de primul fiu al lui Alexandru cel Bun se resimte tendinţa de a-l considera inferior pe fratele său. Depăşirea oricăror limite ale unei asocieri în cadrul acestui consorţiu este, de altfel, confirmată şi de indicaţiile izvoarelor numismatice [137] şi sigilografice [138] sau de autorii cronicilor slavo-române de mai tîrziu, care prezintă ca domni ai ţării pe ambii fraţi.

În ceea ce priveşte calitatea de asociat, menţionăm că, respectînd accepţiunea ei în aceleaşi acte de cancelarie, nu am atribuit-o decît purtătorilor titlului de voievod [139]. Este adevărat că Roman, fiul lui Iliaş, nu avea decît 11 ani la data primei sale atestări documentare ca voievod : 1438 august 18 [140], dar vîrsta nu putea constitui, credem, un impediment serios în calea asocierii formale a întîiului născut la domnie, cu atît mai mult cu cît Alexăndrel va ajunge la aceiaşi ani chiar pe tronul ţării [141].

De la această regulă ne-am permis însă şi o excepţie, în cazul lui Ştefan voievod, al cărui titlu din scrisoarea adresată regelui polon la 26 august 1435 [142] ar putea fi interpretat în sensul asocierii sale la domnia lui Iliaş pentru întreaga perioadă dintre 5 august 1435 şi 8 martie 1436. Am considerat totuşi că titlul lui Ştefan nu trebuie pus, în situaţia de faţă, în legătură cu asocierea sa la domnie, pe care n-o dovedeşte nici împăcarea cu Iliaş şi nici obţinerea de la acesta a unui apanagiu, ci cu fosta sa situaţie de domn. Într-adevăr, documentele interne emise de Iliaş în acest răstimp nu menţionează deloc credinţa fratelui său, care, nemulţumit de rolul ce-i fusese atribuit, îşi va încerca din nou şansele în lupta de la Piereşti, din 8 martie 1436.

Deşi mai puţin abordată decît instituţia domniei sau a asocierii la domnie, pretendenţa la tronul Moldovei în această perioadă reclamă şi ea, din punct de vedere cronologic, cîteva lămuriri. Este foarte posibil, astfel, ca Ştefan să fi formulat încă din anul 1432 anumite pretenţii la conducerea statului. Pretendenţa sa efectivă nu poate fi considerată însă ca începînd decît după 15 iunie 1433, deoarece ultimul act de la Iliaş

---

[136] *Emil Vîrtosu, op. cit., p. 280. În analiza extrem de judicioasă şi amănunţită, a situaţiei politico-juridice din perioada 1435—1442 autorul a săvîrşit, totuşi, după părerea noastră, o eroare fundamentală, considerînd realitatea documentară din anii 1436—1442 prin prisma împăcării din august 1435 între cei doi fraţi şi interpretînd contractul feudal încheiat cu acest din urmă prilej, între suzeran şi vasal, prin semnificaţia actelor de mai tîrziu. Statutul politic al ţării hotărît în august 1435 a fost însă modificat ulterior, în urma luptei de la Piereşti, din martie 1436, ceea ce impune studierea separată a celor două perioade.*

[137] Octavian Iliescu, *Domni asociaţi în ţările române în secolele al XIV-lea şi al XV-lea*, în „Studii şi cercetări de istorie medie", II (1951), nr. 1, p. 52—53.

[138] M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 98.

[139] E. Vîrtosu, *op. cit.*, p. 261—262.

[140] *D.I.R.*, A., XIV—XV, vol. I, p. 156—157 (nr. 187) şi *Cronicile slavo-române*, p. 14.

[141] E. Vîrtosu, *op. cit.*, p. 223.

[142] M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 681—683.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

voievod îi mai consemnează buna sa credinţă[143]. Acelaşi criteriu, al declarării publice a pretendenţei, ne-a determinat să nu-i atribuim atari intenţii nici celui de al treilea fiu al lui Alexandru cel Bun, Petru, pînă în momentul cînd el nu şi le-a dovedit prin faptele sale. In ceea ce-l priveşte pe Roman, ajuns, în anul orbirii lui Iliaş, la o vîrstă care-i dădea dreptul să asprie la calitatea supremă, el nu putea, firesc, decît să reia ambiţiile tatălui său, înscriindu-se ca un pretendent serios în lupta pentru tron.

Ultimele observaţii preliminare, pe care le considerăm necesare privesc aspectul tehnic al alcătuirii unei liste cronologice. Subliniem astfel că, în mod obişnuit, informaţiile documentare nu pot servi decît să certifice schimbările de domnie survenite, intervalele în care acestea s-au produs, deoarece începutul sau sfîrşitul activităţii cancelariei domneşti nu au coincis, şi practic nici nu puteau coincide, cu inaugurarea sau încetarea diferitelor domnii. Intrebuinţarea lor la stabilirea unui tablou sinoptic al domniilor nu poate fi de aceea, îndreptăţită decît atunci cînd lipsesc orice fel de ştiri mai precise.

Sîntem conştienţi, firesc, de faptul că duratele atribuite de cronicile slavo-române domniilor din veacul premergător epocii lui Ştefan cel Mare sînt departe de a fi exacte. O eroare de zile sau luni este foarte posibilă, întrucît nu toate domniile s-au putut încheia odată cu împlinirea unei anumite unităţi de măsură a timpului. Dar, spre deosebire de perioada anterioară domniei lui Alexandru cel Bun, pentru care coeficientul de aproximaţie nu poate fi limitat, indicarea de către autorii textelor narative, începînd cu prima domnie a veacului al XV-lea, nu numai a anilor domniţi, ci şi a lunilor, semnalează o scădere substanţială a aceluiaşi coeficient. Tocmai de aceea, faţă de informaţiile de această natură privind intervalul de care ne ocupăm, se impune, credem, o mai mare atenţie.

Am menţionat deja faptul, extrem de semnificativ, că totalizînd duratele tuturor domniilor dintre anii 1432—1447 aşa cum sînt ele prezentate în textele analizate mai sus, rezultatul este cel normal: 15 ani şi 7 luni. Coincidenţa nu se reduce însă numai la acest aspect, ci afectează fiecare domnie în parte, întrucît, calculîndu-le începutul şi sfîrşitul, nici una din atestările documentare nu este contrazisă sub raport temporal. Data ultimului act avînd în intitulaţie pe Iliaş şi Ştefan voievozi, 1 august 1442, nu poate constitui, firesc, un contraargument serios, deoarece diferenţa de timp faţă de termenul obţinut prin socotirea duratelor domniilor anterioare, şi anume: sfîrşitul lunii iulie, este minimă. În ceea ce priveşte durata de 7 ani acordată domniei lui Iliaş şi Ştefan, este evident că ea trebuie raportată nu la perioada de colaborare efectivă, care a început conform relatărilor documentare abia după 8 martie 1436, ci la cea de înţelegere formală între fraţi, survenită în urma luptei de la Podraga, din 5 august 1435.

[143] *D.I.R.*, A, XIV—XV, vol. I, p. 102 (nr. 120).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Sintetizînd rezultatele comentariilor de pînă aici propunem în încheiere următorul tablou cronologic:

DOMNIILE

Numele	*Durata*
Ilie	1432 ianuarie 1—1433 <septembrie>
Ştefan	1433 <octombrie>—1435 august <5>
Ilie	1435 august <5>—1436 martie 8
Ilie şi Ştefan	1436 martie 8—1442 < august după 1 >
Ştefan	1442 <august după 1>—1447 iulie 13

ASOCIERILE

Ilie cu Roman	1438 <iunie după 20/înainte de august 18> —1442<august după 1>
Ştefan cu Petru	Probabil 1442<august după 1>— 1445<aprilie după 5/mai înainte de 28>

PRETENDENŢELE

Ştefan	1433 < iunie după 15> — <septembrie>
Ilie	1433 <octombrie>—1435 august <5>
Ştefan	1435 august <5>—1436 martie 8
Ilie	1442 <august după 1>—1444 mai 29
Roman	1444 mai după 29—1447 iulie 13
Petru	1445 <aprilie după 5>—1447 iulie 13.

RECTIFICATIONS CHRONOLOGIQUES CONCERNANT L'HISTOIRE DE LA MOLDAVIE DE 1432 À 1447

RÉSUMÉ

Dans cette étude, fondée sur des informations documentaires et narratives, l'auteur examine la chronologie de la période comprise entre 1432 et 1447 de l'histoire de l'Etat moldave, période relativement à laquelle de nombreuses discussions ont eu lieu sans aboutir à un accord.

L'auteur analyse d'abord, au point de vue diplomatique, les actes moldaves internes publiés dans le recueil de „Documents relatifs à l'histoire de la Roumanie", série A, XIVe—XVe siècles, tome I (1384—1475), aux dates: 143 <3> juin 29, 1435 février 17, 1435 <avant octobre 8>, <1436—1442> (nr. 148), <1436—1442> (nr. 149), 143 <6> ...15, <1436> août 24, <1442—1443> juin, 1442 août 10 et 30, 1442 septembre 8 et 1445 septembre 23 ainsi que les actes externes édités par M. Costăchescu dans la collection „Documents moldaves antérieurs à Etienne le Grand", tome II, aux dates: 1444 mars 2 et 1444 mai 28. Selon l'opinion de l'auteur, les dates réelles de ces actes sont: 143<8 mai 18>, <1436>février 17, 1435 <janvier 1—juillet>, <1437 juin après le 20—1442 août après le 1er>, 143<6 mars 8> —144 <1 décembre 31>, 143 <6 juin—juillet>15, <1438>août 24, <1443> juin, 1442 août 1, 14<4> 0<septembre—octobre>8, 1445 septembre 27 et 1444 février 23 et <1445> mai 28.

La critique comparative des chroniques slavo-romaines des XV-e et XVI-e siècles, dont deux prototypes ont été identifiés, ainsi que la reconstitution de la

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

méthode de travail des analystes ont permis à l'auteur de constater de nouvelles inadvertances chronologiques. Il a réussi a mettre en évidence que le nombre des guerres engagées entre les deux fils du prince Alexandre le Bon, Iliash et Etienne, dans l'intervalle 1433—1437, n'a pas été de cinq, comme un des textes slavo-roumains l'atteste, mais seulement de quatre, la date exacte de la dernière guerre, celle de Pipereşti, étant 1436 mars 8. L'auteur rectifie aussi l'erreur commise dans un des prototypes des chroniques slavo-roumaines, dans lequel, le texte antérieur d'un autre prototype ayant été mal interprété, a été omis, à l'occasion de l'énumeration des règnes de cette période, le règne du prince Etienne qui a duré 22 mois.

La confrontation des informations fournies par les textes narratifs et des informations fournies par les actes de chancellerie a aussi rendu nécessaires des rectifications chronologiques. Entre les deux dates recalculées de la bataille de Podraga : 1435 août <5> et 1436 août <3> l'auteur considère valable la première. Quant à la date lorsqu'Iliash a été rendu aveugle par son frère Etienne : 1444 mai 29, l'auteur suggère une nouvelle explication : à la suite de son incursion de Pologne, qui a eu lieu dans l'intervalle 29 novembre 1443—23 février 1444, Iliash, ayant été fait prisonnier, a été maintenu en captivité jusqu'a la fin du mois de mai, quand il a été aveuglé.

Dans la dernière partie de cette étude, l auteur présente quelques observations sur le mode d'interprétation des informatios relatives à la qualité de certains compétiteurs au trône princier. Ainsi il considère que le meilleur critère d'apprécier leur qualité réside dans le formulaire des actes internes, mais la signification d'un document certaine période ne doit être interprétée que par rapport aux documents de la même époque. C'est pourquoi l'auteur estime que dans l'intervalle août 1435 — mars 1436, Etienne n'a été que prétendant au trône de Moldavie, le titre de „voïvode" lui ayant été attribué à cause de sa qualité d'ancien prince régnant. Quant au début de la diarchie Iliasch-Etienne, elle devrait être fixée en mars 1436. Si on interprète les informations documentaires dans le même esprit, on arrive à la conclusion que Roman „voïvode", fils d'Iliash, a été associé au prince régnant à partir du mois d'août 1438. Enfin, l'auteur, ayant confronté les mentions des chroniques concernant les règnes de la période étudiée avec les attestations documentaires contemporaines, a constaté qu'elles étaient approximativement exactes.

Comme conclusion, l'auteur propose un nouveau tableau chronologique des règnes, des associations au trône de la Moldavie et des prétendances à la couronne pendant la période janvier 1432—juillet 1447.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PROPRIETATEA FUNCIARĂ ŞI IMOBILIARĂ A MESERIAŞILOR, NEGUSTORILOR, BOIERILOR ŞI MĂNĂSTIRILOR DIN ORAŞELE MOLDOVENEŞTI. REGIMUL ŞI ROLUL EI (SEC. XV—XVIII)

DE

N. GRIGORAŞ

În evul mediu proprietatea funciară şi imobiliară din oraşele Moldovei, a avut, în general, un caracter limitat [1], fiind condiţionată, în sensul că deţinătorii ei au fost constrînşi să îndeplinească o serie de obligaţii faţă de familie, comunitate şi stat. Spre deosebire de proprietatea funciară latifundiară, indiviziunea a fost caracteristica bunurilor imobiliare. Ieşirea din indiviziune se făcea numai prin vînzare, donaţie sau confiscarea părţilor feicărui succesor, de orice grad de rudenie sau titlu s-ar fi prevalat. Neexistînd nici o discriminare de sex, femeile ca şi bărbaţii aveau acelaşi drept, ca urmaşi ai oricărui deţinător de bunuri funciare şi imobiliare în oraşe, ascedent, descedent sau colateral. Deci, în timpul orînduirii feudale, cel puţin pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea în oraşe nu a operat noţiunea proprietăţii exclusive asupra bunurilor funciare sau imobiliare.

Proprietarul real al unui bun funciar sau imobiliar dintr-un oraş nu putea dispune de el decît cu aprobarea membrilor familiei, iar domnitorul îl putea prelua cînd deţinătorul lui era acuzat sau vinovat de înaltă trădare. Legal transferarea şi succesiunea proprietăţii funciare şi imobiliare din oraşe se făcea prin acte speciale, cu caracter dispozitiv, aprobate de domn, încheiate în faţa lui, a unei alte instituţii sau a unui dregător de stat. Asemenea acte se întăreau cu sigiliul domnesc, cu ale instituţiilor respective sau cu ale dregătorilor lor.

---

[1] N. Grigoraş, *Proprietatea funciară a oraşelor moldoveneşti în timpul orînduirii feudale şi evoluţia ei*, în „Studii şi cercetări ştiinţifice", Istorie, an. XII (1961), fasc. 2, p. 213—232.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

S-a demonstrat că prin acte speciale domnii au recunoscut, încă de la întemeierea statului, comunităţilor urbane proprietatea asupra vetrei oraşelor şi a unor terenuri din apropiere[2]. Comunităţile urbane şi-au exercitat în mod eficient dreptul de proprietate asupra vetrelor oraşelor, garantat de privilegiile domneşti, fiindcă au putut vinde[3] sau dona locuri pe care urmau să se construiască imobile[4].

Meseriaşii şi negustorii din oraşe au avut terenuri pe care şi-au construit imobile pentru locuit, ateliere şi prăvălii în care îşi exercitau meseriile sau comerţul. Numeroase documente din evul mediu se referă la cumpărările şi vînzările de locuri şi de imobile din vetrele oraşelor, făcute de meseriaşi şi negustori, dar şi de boieri şi membri ai clerului.

Deoarece în timpul orînduirii feudale oraşele moldoveneşti au fost deseori atacate sau incediate iar arhivele arse sau pierdute şi comunităţile locale cu intreaga lor administraţie dispersate, populaţia oraşelor, compusă în cea mai mare parte din meseriaşi şi negustori, nu a putut să reziste mult timp şi eficient asalturilor clasei exploatatoare, care a urmărit perseverent să-i acapareze mijloacele principale de existenţă, adică terenurile şi imobilele.

Marea boierime şi mănăstirile prin legăturile pe care le aveau cu domnul şi datorită faptului că deţineau posturile cheie din administraţia de stat au reuşit să desfiinţeze, în primul rînd dreptul de proprietate şi de folosinţă exclusivă al comunităţilor urbane asupra terenului din jurul oraşelor, schimbîndu-l într-un contract de arendă. Totodată au urmărit, fără succes, să transforme pe locuitorii din oraşe în oameni depedenţi. Se ştie că domni inconştienţi, începînd în special din secolul al XVII-lea, au dăruit boierimii şi mănăstirilor terenuri în oraşe şi cu timpul chiar oraşe.

Meseriaşii şi negustorii din oraşe au avut în proprietate locuinţe proprii şi imobile adecvate pentru exercitarea comerţului şi meseriilor. Ca atare sînt numeroase documente care se referă la construcţii, vînzări şi cumpărări de imobile şi terenuri de către meseriaşi şi negustori, dar şi de către boierime şi cler.

Pentru oraşele din Moldova nu se poate face o comparaţie numerică între negustori şi meseriaşi deoarece ne lipseşte materialul informativ. Negustorii, faţă de meseriaşi, au dispus de mijloace materiale mai mari şi ca atare, au avut în proprietate terenuri şi imobile numeroase. Astfel se şi explică faptul că numeroşi negustori şi-au

---

[2] *Ibidem.*

[3] Arh. St. Bucureşti, M-rea Neamţ, XXXVII/9, LIII/10.

[4] Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, vol. VIII, p. 18—19; „Ion Neculce. Buletinul Muzeului municipal—Iaşi" (în continuare se va cita „Ioan Neculce. Buletin"), fasc. 2, p. 271—272; I. Antonovici, *Documente bîrlădene*, vol. I, p. 10—11; vol. II, p. 23—24 etc.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

permis să facă donaţii de terenuri şi imobile persoanelor particulare [5] şi mănăstirilor[6].

Meseriaşii puteau cumpăra case, cu teren „cu tot"[7] şi cu grădini, întinderea acestora nefiind limitată [8]. Majoritatea celor care cumpărau numai terenuri plănuiau să-şi construiască locuinţe sau prăvălii iar dacă nu aveau posibilitatea să-şi concretizeze intenţiile, le puteau vinde oricui. După preţurile de vînzare sau de cumpărare, imobilele proprietate a meseriaşilor se pot grupa în trei categorii. Prima categorie, destul de redusă ca număr, cuprinde imobilele evaluate în medie între 130—300 lei[9], a doua imobilele evaluate între 45—100 lei[10] şi a treia, cele a căror valoare fusese fixată între 5—40 lei [11]. Cei care deţineau imobilile cuprinse în ultima categorie făceau parte dintre meseriaşii cu reduse posibilităţi materiale, cu un nivel de viaţă scăzut şi erau cei mai numeroşi [12]. Au fost însă şi meseriaşi care cumpărau imobile în valoare de 120 galbeni, „bani buni" [13] sau care vindeau cîte un teren în valoare de peste 300 taleri [14]. Se pare că valoarea terenurilor ca şi a imobilelor meseriaşilor din oraşe nu depindea numai de mărime, ci mai ales de aşezare, adică dacă erau sau nu în apropiere de centrele comerciale [15].

Ca valoare atît proprietăţile funciare cît şi imobiliare din oraşe ale negustorilor se pot împărţi de asemenea în trei categorii şi anume: 1) cele care valorau între 150—500 lei [16], 2) între 50—100 lei [17] şi 3) între 20=50 lei [18]. În general, valoarea medie a imobililor de locuit

---

[5] Arh. St. Iaşi, CDLIX/62, 66; M-rea Sf. Sava, LVIII/2; M-rea Galata, XIV/23; I. Antonovici, *op. cit.*, vol. II, p. 6, 45—46.

[6] *Documente privind istoria României*, A, Moldova (în continuare se va cita *D.I.R.*, A), sec. XVI, vol. IV, nr. 109; „Arhiva istorică a României", I, p. 182; „Ion Neculce. Buletin", fasc. I, p. 115—116; fasc. 4, p. 138—139.

[7] Arh. St. Bucureşti, M-rea Cetăţuia, XI/4.

[8] Arh. St. Iaşi, CLXXIV/27; Bibl. Acad., LXXIV/2.

[9] „Ion Neculce. Buletin", fasc. 1, p. 119; fasc. 2, p. 279, 286—287; Th. Codrescu, *Uricarul*, vol. XXII, p. 361—363, 367—370 etc.

[10] Arh. St. Bucureşti, M-rea Sf. Sava, XIV/1; LVIII/1; „Ion Neculce. Buletin", fasc. 4, p. 141, 143, 144; I. Antonovici, *op. cit.*, vol. I, p. 69; vol. II, p. 71; N. Iorga, *Documentele familiei Callimachi*, vol. I, p. 474—475.

[11] „Ion Neculce. Buletin", fasc. 1, p. 95—96; fasc. 2, p. 264, 266—267, 274; fasc. 6, p. 113, fasc. 9, p. 86—89; Arh. St. Bucureşti, M-rea Galata, XIV/21; Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, vol. IV, p. 235—236.

[12] „Ion Neculce. Buletin", fasc. 9, p. 86. La 20 aprilie 1723, cu ocazia decesului lui Ilie bucătarul şi a soţiei sale, neavînd bani de înmormîntare, li s-a vîndut casa cu 13 lei; vezi şi fasc. 2, p. 266—267 (1780 martie 15).

[13] Arh. St. Bucureşti, M-rea Cetăţuia, XI/4 (1637 iunie 30).

[14] *Ibidem*, XI/6.

[15] *Ibidem*, Ms. nr. 579, f. 1—3.

[16] Arh. St. Iaşi, XXXV/3; Arh. St. Bacău, XI/1; Arh. St. Bucureşti, M-rea Galata, XIV/30 etc.

[17] „Ion Neculce. Buletin", fasc. 4, p. 149; fasc. 8, p. 62; Arh. St. Bucureşti, M-rea Galata, XIV/24 etc.

[18] „Ion Neculce. Buletin", fasc. 2, p. 261, 267—268; fasc. 6, p. 114, 116—117; fasc. 9, p. 148—149; Th. Balan, *Documente bucovinene*, vol. I, p. 260 etc.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în proprietatea negustorilor era mai ridicată decît a celor deţinute de meseriaşi, ceea ce indică posibilităţile de cîştig mai mari ale celor dintîi şi deci un nivel de trai superior.

Pentru imobilile din categoria întîi destinate locuinţelor se găseau, cînd era cazul, cumpărători şi din rîndul boierilor. Dăm ca exemplu pe Iacob Frîncul din Iaşi, care a vîndut, la 23 septembrie 1616, o casă, cu 300 taleri, lui Nicoriţă, mare vornic de Ţara de Sus [19]. Pentru începutul secolului XVII-lea suma este destul de ridicată, ceea ce dovedeşte că imobilul a corespuns pretenţiilor marelui boier cumpărător.

Pe lîngă locuinţe, negustorii, orice comerţ ar fi exercitat, au avut în proprietate cîte una sau mai multe prăvălii în diferite mahalale. De exemplu, soţia unui fost cîrciumar din Iaşi deţinea, împreună cu o rudă a ei, tot femeie, înainte de 16 martie 1669, un număr de 20 prăvălii, pe care le-au vîndut cu suma de 500 lei [20].

Numeroase documente se referă la transferuri de prăvălii, prin vînzări donaţii sau schimb între negustori. Actele se încheiau de părţi cu participarea vecinilor, care cunoşteau situaţia de fapt şi drept a imobilelor cărora urmau să li se schimbe proprietarii [21]. Deşi într-un număr de acte de vînzare a imobilelor din oraşe de către negustori nu se precizează cauza, în unele se arată că le-au înstrăinat pentru a-şi achita datorii scadente[22]. In asemenea situaţii au fost puse în specail soţiile negustorilor şi meseriaşilor decedaţi. Ele, din felul cum sînt redactate actele de vînzare-cumpărare, consemnau şi suma datoriilor rămase după soţii decedaţi.

*

S-ar părea că în perioada de timp în care oraşele au dispus de o oarecare autonomie, de o administraţie proprie, aleasă de comunităţi aveau şi venituri proprii, provenite din perceperea de taxe pe bunurile comercializate, din exploatarea morilor, sladniţelor, din cotizaţii, donaţii etc. Dar, pentru că morile aduceau venituri mari, mănăstirile şi boierii şi-au îndreptat atenţia asupra lor şi au reuşit, cu sprijinul domnilor, ca să şi le însuşească. Primul act cunoscut prin care s-a făcut o asemenea donaţie are data de 31 octombrie 1402. Donaţia făcută mănăstirii Moldoviţa cuprindea două mori în Baia, precum şi o jumătate din sladniţă, pe care urma să le exploateze împreună cu administraţia oraşului, adică să-şi împartă veniturile [23]. Ceva mai tîr-

[19] *D.I.R.*, A., sec. XVII, vol. IV, nr. 70.

[20] Arh. St. Bucureşti, M-rea Galata, XIV/38.

[21] Arh. St. Iaşi, CCCLX/1, p. 93; „Ion Neculce. Buletin", fasc. 4, p. 121. 266, etc.

[22] I. Antonovici, *op. cit.*, vol. II, p. 46—47. Ion Ţîfîrdan a vîndut la 16 iunie 1761 un loc de dugheană din Bîrlad, „la uliţă", pentru a achita o datorie, „venind şi om gospod" să-l „împlinească".

[23] *D.I.R.*, A., sec. XIV—XV, vol. I, nr. 16.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ziu sladniţa (povarna) şi cu berăria, adică localul în care se comercializa berea, au intrat, printr-un act domnesc în proprietatea mănăstirii [24]. Administraţia oraşului Baia s-a văzut astfel lipsită de o întreprindere proprie şi pusă în situaţia de a nu putea concura mănăstirea, care obţinuse şi privilegiul de a nu plăti impozite pe venit [25]. De-abia de la sfîrşitul secolului al XVI-lea se menţionează că pentru întreprinderile şi bunurile pe care le avea în Baia mănăstirea Moldoviţa urma să plătească „birul împărătesc" [26].

În Hîrlău, mănăstirea Neamţului avea o moară, iar meşterul care o deservea era scutit de toate obligaţiile fiscale [27].

În timpul domniei lui Vasile Lupu, episcopul de Roman reclamase că ar fi fost „străvechi obicei" ca nimeni, în afară de Episcopie, să nu aibă dreptul de a construi mori pe Siret, în apropiere de oraş. S-ar părea, deci, că la o dată care nu se poate preciza, Episcopia obţinuse privilegiul — dacă aceasta nu era o afirmaţie nefondată — de a construi şi exploata singură morile de lîngă oraşul Roman, care iniţial fuseseră ale comunităţii locale. Totuşi, Vasile Lupu, în loc să dea cîştig de cauză Episcopiei, a donat acele mori mănăstirii Trei Ierarhi. La plîngerea episcopului, domnitorul Gheorghe Ştefan (la 1 ianuarie 1657), anulînd actul predecesorului său, a donat Episcopiei acele mori fără a-i despăgubi pe orăşeni, cum nu o făcuse nici Vasile Lupu [28].

Morile de lîngă Bacău, „pietrele de ceară", precum şi vama oraşului au fost dăruite de Alexandru cel Bun mănăstirii Bistriţa [29]. Astfel, egumenul şi călugării acestei mănăstiri, susţinuţi de administraţia de stat, au avut numeroase ocazii şi motive de a interveni în afacerile oraşului. Evident că activitatea dregătorilor oraşului Bacău a fost astfel mult stînjenită, datorită intervenţiilor administraţiei centrale de stat, care urmărea apărarea privilegiilor acordate mănăstirii.

După ce li s-a acordat dreptul de a colecta ceara cuvenită domniei, precum şi anumite cantităţi de cereale de la morile unor oraşe, mănăstirile au construit, au cumpărat sau au obţinut prin donaţii, teascuri de ceară şi bezmănării [30] (imobile în care se depozitau cantităţile de bunuri strînse, pentru a fi prelucrate şi apoi trimise la locurile de desfacere sau la export).

Dar, nu numai mănăstirile, ci şi boierii au urmărit să devină proprietari ai morilor din sau de lîngă oraşe [31]. Începînd din secolul al XVII-lea domnii, deşi avem informaţii încă de la jumătatea secolului al XV-lea că deţineau personal mori în oraşe [32], au considerat ca pro-

[24] *D.I.R.*, A, sec. XVI, vol. IV, nr. 47.
[25] *Ibidem*.
[26] *Ibidem*, nr. 83 şi 152; sec. XVII, vol. III, nr. 96.
[27] *Ibidem*, sec. XVII, vol. II, nr. 31.
[28] Melchisedec, *Cronica Romanului*, I, p. 275—276; Bibl. Acad., LXI/65.
[29] *D.I.R.*, A., sec. XIV—XV, vol. I, nr. 349.
[30] Arh. St. Bucureşti, M-rea Galata, XIV/45.
[31] Th. Balan, *Documente bucovinene*, vol. III, p. 29—30.
[32] *D.I.R.*, A., sec. XIV, XV, vol. I, nr. 272; sec. XVII, vol. I, nr. 39.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

prietate domnească vadurile de mori din sau de lîngă orașe și ca atare au început să le doneze boierilor credincioși [33]. Pentru că asemenea mori aduceau venituri mari celor care le dețineau, au început între boieri și mănăstiri pe de o parte și comunitățile orașelor pe de alta, procese lungi [34].

*

Mănăstirile, membrii clerului înalt și boierii au căutat să obțină în orașe și imobile de locuit. Primul document, care se referă la o casă dintr-un oraș moldovenesc intrată în proprietatea unei mănăstiri este din 31 iulie 1431, cînd Alexandru cel Bun donase mănăstirii Bistrița casa lui Crăciun din Piatra [35]. Actul de donație nu specifica destinația dată de mănăstire imobilului, care a putut fi foarte vechi, poate chiar de la sfîrșitul secolului al XIV-lea. În anul 1448 un locuitor din Suceava a donat o casă mănăstirii Moldovița, punînd condiția ca să locuiască în ea pînă la sfîrșitul vieții sale, luîndu-și în schimb obligația ca să dea, anual, cîte o „camănă" de ceară [36]. Alte surse documentare arată că atunci cînd se confirmau mănăstirilor, în proprietate, imobile din orașe, obțineau și scutiri de impozite [37].

Sf. Sava a fost mănăstirea care a deținut cele mai numeroase imobile din Iași [38], scutite de toate sarcinile cu caracter fiscal [39].

Pe lîngă daniile domnești, mănăstirile au obținut un mare număr de imobile în orașe de la boieri, negustori și chiar de la meseriași [40]. Călugării nu s-au sfiit să-și însușească chiar din imobilele succesorilor minori ai unor proprietari decedați, pretextînd că le-au fost lăsate „cu limbă de moarte", pentru ca foștii proprietari să fie înscriși la „sfîntul jărtăvnic" [41].

Orășenii care foloseau sau locuiau în asemenea imobile plăteau mănăstirilor o chirie [42] acestea reușind astfel să-și sporească veniturile, ca și posibilitatea de a face orice fel de comerț, chiar de băuturi alcoo-

[33] *D.I.R.*, A, sec. XIV, XV, vol. I, nr. 272; sec. XVII, vol. I, nr. 292. La 7 iunie 1659 Gheorghe Ghica a dăruit lui Ilie Șeptelici, mare vornic de Țara de Jos, „un vad de moara pe Bîrlad, mai sus de tîrgul Bîrladului, unde au fost vadul cel bătrîn, care au fost drept domnesc" (I. Antonovici, *op. cit.*, vol. II, p. 12). Acest vad de moară este indicat, la 12 noiembrie 1679, ca fiind pe locul orașului (*ibidem*, p. 13). Vezi și Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. VIII, p. 229.

[34] G. Ghibănescu, *op. cit.*, vol. XV, p. 159—161.

[35] *D.I.R.*, A., sec. XIV, XV, vol. I, nr. 106.

[36] *Ibidem*, nr. 271.

[37] *Ibidem*, nr. 292, 327 și 348.

[38] *Ibidem*, sec. XVII, vol. I, nr. 11; sec. XVI, vol. IV, nr. 277, 356.

[39] *Ibidem*, sec. XVII, vol. I, nr. 108; vol. III, nr. 140.

[40] *Ibidem*, vol. III, nr. 140.

[41] Arh. St. București, M-rea Galata, XI/9; Arh. St. Iași; XXXV/1.

[42] Arh. St. București, M-rea Sf. Sava, LII/24—25; LVIII/10; „Ion Neculce. Buletin", fasc. 5, p. 178.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lice, fără a plăti impozite [43]. Dacă mănăstirile aveau în oraşe imobile care nu le aduceau venituri ele urmăreau să le schimbe cu alte bunuri mai productive [44]. Obişnuit, mănăstirile se grăbeau să vîndă terenurile pe care le deţineau în oraşe [45], cînd aveau siguranţa că nu le vor aduce venituri, dînd sumelor de bani încasate alte destinaţii. Totuşi, mănăstirile din oraşele principale ale Moldovei au urmărit permanent să aibă imobile şi terenuri pe care să poată construi locuinţe pentru uzul propriu sau imobile pentru speculă. Mănăstirile foloseau o parte din imobilele deţinute în oraşe ca locuinţe pentru personalul lor de serviciu sau pentru poslušnici [46].

Îndemnat de călugării de la mănăstirea sa „din Dealul Mare, în codrul Iaşilor", Iane Hadîmbul a cumpărat şi i-a donat acesteia numeroase terenuri din Iaşi, pe care se putea construi [47]. Astfel, prin donaţii sau cumpărări, mănăstirile din Iaşi, din împrejurimi sau chiar din regiuni mai îndepărtate, au reuşit să intre în proprietatea unei părţi întinse din suprafaţa vetrei oraşului [48].

Cînd pretextau că au nevoie de bani, mănăstirile puteau vinde din terenurile sau imobilele pe care le deţineau în oraşe [49], dar pentru a putea păstra asemenea terenuri sau imobile au fost silite să susţină lungi şi costisitoare procese cu o parte din succesorii donatorilor [50].

Obişnuit, în urma unei înţelegeri, orice locuitor putea construi imobile pe terenurile mănăstirilor, plătind anual o sumă de bani numită „bezmăn". Dacă bezmănul nu se depunea la termenele fixate, imobilele se puteau prelua de către proprietarul terenului [51]. Asemenea imobile se puteau vinde oricui de către cei care le construiseră, dar cumpărătorii erau obligaţi să plătească în continuare „bezmăn" proprietarilor terenurilor. Sumele plătite ca „bezmăn" puteau fi sporite [52]. Totodată, dacă voiau, proprietarii aveau latitudinea să le dea o altă destinaţie, răscumpărindu-le la valoarea lor [53]. Actele de vînzare, danie, schimb sau cumpărare a unor asemenea proprietăţi se încheiau, cu avizul domnului, înaintea dregătorilor oraşelor [54] sau a cîtorva martori [55].

---

[43] Bibl. Acad., *Ms. nr. 5120, f. 28.*

[44] „Ion Neculce. Buletin", fasc. 1, p. 112—113.

[45] Arh. St. Bucureşti, M-rea Cetăţuia, XI/3.

[46] Idem, Ms. nr. 578, f. 149v-150.

[47] Idem, M-rea Galata, XIV/49 (1676 mai 5).

[48] Idem, Ms. nr. 579, f. 4.

[49] Idem, M-rea Galata, XIV/14; „Ion Neculce. Buletin", fasc. 8, p. 69—70.

[50] I. Antonovici, *op. cit.*, vol. II, p. 21—22, 51—52.

[51] *Ibidem*, p. 121—122.

[52] „Ion Neculce. Buletin", fasc. 5, p. 178.

[53] *Ibidem*, p. 179.

[54] Gh. Ghibănescu, *Ispisoace şi zapise*, vol. VI_1, p. 140—141; I. Antonovici, *op. cit.*, vol. II, p. 18—19; Th. Codrescu, *Uricarul*, vol. XVI, p. 227—228.

[55] N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. VII, p. 377.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În tot timpul orînduirii feudale pe lîngă mănăstiri, boierii au deținut în vetrele orașelor un mare număr de imobile și terenuri destinate construcțiilor. Nu se poate ști cum au obținut inițial boierii imobile și terenuri în vetrele orașelor. S-ar putea presupune că ei au urmărit să devină proprietari de imobile și terenuri, în primul rînd în orașele de reședință ale domnitorilor, unde îndeplineau funcții, precum și în orașele în care fuseseră numiți dregători. Inițial proprietățile funciare din orașe au fost obținute de boieri prin donații [56] din așa denumitele „locuri domnești" [57]. Nu este exclus ca domnitorii să fi făcut boierilor dregători, o dată cu numirea în funcție, danii de terenuri în orașul de reședință a domnului, începînd chiar de la întemeierea statului. S-ar părea că în orașele moldovenești au existat, cel puțin în jurul curților domnești, terenuri libere pe care boierii cu învoirea domnului și-au construit locuințe [58]. De asemenea, în vetrele orașelor au existat terenuri, denumite „locuri pustii", adică pe care nu erau construcții și din care boierii au obținut prin danii domnești părți sau și le-au însușit, iar după ce au construit imobile s-au considerat proprietari [59]. Existența unor asemenea terenuri în proprietatea boierilor este indicată sub denumirea de „locuri de baștină, din descălicătoare" [60], adică de la întemeierea așezării.

De îndată ce boierii și-au dat seama de valoarea și însemnătatea care o aveau pentru ei și cariera lor terenurile libere și imobilele din centrele de reședință ale domnilor, sau din capitala țării, nu s-au mulțumit numai cu daniile domnești, care, după materialul informativ existent, în primul secol de după întemeierea statului au fost reduse ca număr, ci au urmărit să le obțină și prin achiziționare de la oricine le oferea. Tentați de prețurile care li se propuneau sau de nevoie, au vîndut asemenea terenuri, negustorii, meseriașii, văduvele unor boieri decedați și chiar țiganii [61]. Dar, cînd aveau nevoie presantă de bani chiar marii boieri își scoteau în vînzare terenurile și imobilele din orașe [62] sau le zălogeau, pentru sumele de bani pe care le împrumutau [63].

[56] Arh. St. București, Ms. nr. 579, f. 4; Th. Codrescu, *op. cit.*, p. 216—217.

[57] I. Antonovici, *op. cit.*, vol. II, p. 17—18; N. Iorga, *Documentele Calimachi*, vol. I, p. 569; Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. XV, p. 148—149, 163—164 etc.

[58] Bibl. Acad., V/89; Arh. St. București, M-rea Sf. Sava, LV/1; Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, p. 148—149.

[59] I. Antonovici, *op. cit.*, p. 52—53.

[60] *D.I.R.*, A., sec. XVII, vol. IV, nr. 70; Arh. St. Iași, XXXV/2 și 6; Arh. St. București, M-rea Galata, XIV/24, 43, 47; Ms. nr. 578, f. 72; Bibl. Acad. CLXXXIX/71, 76; CCXLII/71, 76; CCXLVII/34; N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VII, p. 372—373; idem, *Documentele Callimachi*, vol. II, p. 162; „Ioan Neculce. Buletin", fasc. 1, p. 102—103; fasc. 2, p. 279 etc. etc.

[61] *D.I.R.*, A., sec. XVII, vol. IV, nr. 563; Arh. St. București, M-rea Galata, XIV/34; „Ioan Neculce. Buletin"; fasc. 3, p. 271, 285; fasc. 4, p. 135; fasc. 8, p. 62, 161—162; Arh. St. Iași, CCCLX/27; Iacov Antonovici, *op. cit.*, vol. II, p. 40—41.

[62] „Ioan Neculce. Bueltin", fasc. 8, p. 62; Bibl. Acad., LXXX/83; Arh. St. București, M-rea Galata, XIV/41.

[63] „Ioan Neculce. Buletin", fasc. 8, p. 283; fasc. 9, p. 83; N. Iorga, *op. cit.*, vol. XI, p. 283.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cronicarul Ioan Neculce cumpărase cu 30 de lei, înainte de 7 iunie 1726, în Iaşi, pe Ulița Hagioaei, „niște case, cu loc şi cu pivniță de chiatră", de la un oarecare Lupul Pilat. Ceva mai tîrziu, socotind că aceste case „nu-s de treaba sa", adică nu avea posibilitatea să le întreţină şi să locuiască în ele, le-a vîndut cu 40 de lei. Ioan Neculce justifică astfel diferența de preț pe care a pretins-o pentru această casă de la cumpărător : „Măcar că eu le luasem în 30 lei, dară luîndu banii cu camătă şi neputînd da banii la zi, s-au suit baş, peste baş, şi pe urmă s-au tîmplat şi mi-au trimis neguțitorul şi om gospod de am dat şi ciobote şi s-au suit la 40 lei" [64]. Din relatarea lui Ion Neculce se poate trage concluzia că un boier mazil nu putea locui în capitală, dacă nu dispunea de venituri suficiente, iar ca să-şi poată cumpăra o căsuță trebuia să se împrumute plătind dobînzi grele. Totuşi, valoarea imobilelor din capitală se ridică cu timpul [65].

Imobilele şi terenurile din centrele urbane, în proprietatea oricui s-ar fi aflat, se puteau confisca pentru acțiuni de înaltă trădare şi dona de domni altor persoane [66]. Din imobilele sau terenurile pe care le aveau în oraşe, potrivit obiceiului timpului, boierii puteau face danii mănăstirilor, Mitropoliei şi altor instituții bisericeşti[67]. Începînd din secolul al XVII-lea, numărul imobilelor boiereşti din oraşe s-a mărit continuu datorită daniilor de la rudele mai în vîrstă [68], prin schimburi cu sate sau alte bunuri [69], prin înfieri [70], acaparări [71], sub forma de cadouri pentru aşa zisele „faceri de bine" [72], care însă puteau fi revocate[73]. La rîndul lor boierii puteau schimba [74], împărți [75], zălogi [76] şi vinde proprietățile imobiliare sau funciare din oraşe.

Foarte puțini boieri au făcut danii de terenuri sau de imobile din oraşe, oamenilor lor de casă care-i slujiseră credincios[77]. Cînd datorită unor cauze obiective, boierii îşi pierduseră documentele de propri-

[64] N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. VII, p. 372—373.

[65] „Ioan Neculce. Buletin", fasc. 9, p. 84 ; I. Antonovici, *op. cit.*, vol. II, p. 59—60 (1780 iunie 18) ; Arh. St. Iaşi, CCCLX/9.

[66] Arh. St. Iaşi, CCVI/1—2 ; Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, vol. XXII, p. 55.

[67] *D.I.R.*, A., sec. XVII, vol. II, nr. 115, 221, 452 ; vol. III, nr. 42 ; Arh. St. Iaşi, CCCLX/33, p. 35.

[68] *D.I.R.*, A., sec. XVI, vol. III, nr. 241 ; XVII, vol. IV, nr. 244 ; Bibl. Acad. V/102.

[69] Bibl. Acad., CLV/95.

[70] Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, vol. IV, p. 203—205, 211—213.

[71] Arh. St. Bucureşti, M-rea Sf. Sava, LII/2.

[72] Arh. St. Iaşi, CCCLX/34, p. 36 ; Th. Codrescu, *op. cit.*, vol. XX, p. 396.

[73] I. Antonovici, *op. cit.*, vol. II, p. 72, 73—75.

[74] Arh. St. Iaşi, XXXV/4 ; „Ioan Neculce. Buletin", fasc. 1, p. 108—109.

[75] *D.I.R.*, A., sec. XVII, vol. IV, nr. 209.

[76] Bibl. Acad., LXXXVII/117.

[77] „Ioan Neculce. Buletin", fasc. 1, p. 104. Ioan Cantacuzino a dăruit lui Iordache Cerchez pentru că îl slujise „mult" şi cu „multă osteneală" o „bucată de loc, din locul caselor sale" din Iaşi (1764 octombrie 27).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

etate ale terenurilor sau imobilelor din orașe și puteau dovedi cu martori ce proprietăți avuseseră, obțineau duplicate[78].

Informațiile documentare din tot timpul orînduirii feudale, dar mai ales cele din secolul al XVII-lea, arată că boierimea, alături de mănăstiri, a reușit să obțină o bună parte din vetrele orașelor și un foarte mare număr de imobile. Datorită acestui fapt chiar domnii, pentru înființarea unor instituții de stat, au fost nevoiți să cumpere terenuri sau imobile de la boieri[79].
La fel a procedat și soția domnitorului Gheorghe Duca, cînd a refăcut biserica Albă din Iași[80].

*

Problema proprietății de bunuri imobiliare și funciare ale mănăstirilor și ale boierimii în vetrele orașelor mai are încă un aspect deosebit de interesant. Încă din secolul al XVII-lea, mănăstirile și boierimea au încercat și au reușit să-și însușească nu numai părți din vetrele orașelor ci chiar orașe întregi. Fiindcă majoritatea populației din orașe se ocupa cu meseriile și cu negoțul, mănăstirile și boierimea au încercat să achiziționeze, să acapareze, prin diferite metode, un număr cît mai mare de prăvălii sau de terenuri pe care se puteau construi asemenea imobile, cu scopul de a le închiria sau, prin interpușii lor, să comercializeze ei diferite mărfuri. Pentru mărfurile comercializate în prăvăliile proprii, mănăstirile s-au bucurat de reduceri simțitoare sau de scutiri intergale de impozite. Chervășăriile, pivnițele în care se păstrau și vindeau băuturile alcoolice și cîrciumile mănăstirești au fost scutite — cu rare excepții — de toate impozitele[81]. Dacă unele mănăstiri nu reușiseră să obțină prin danii asemenea imobile se grăbeau să le cumpere, plătind prețuri ridicate[82], sau să construiască[83], știind că în scurt timp își vor scoate banii investiți precum și cîștiguri substanțiale.

La 11 octombrie 1735 Constantin Mavrocordat informa că deși *luase* măsura ca toate cîrciumile să plătească impozite, și că în mod excepțional nu scutise decît cinci pivnițe ale mănăstirilor din Iași, totuși, *fiindcă mănăstirea Galata își construise o pivniță, a scutit-o și pe* aceasta de cămănă, bezmăn, cepărit, branițe, bour, precum și de

[78] „Ioan Neculce. Buletin", fasc. 6, p. 135.
[79] Bibl. Acad., LX/112 (15 aprilie 1641).
[80] Arh. St. Iași, CCCLX/1, 2, 3, 31, 32 etc.
[81] *D.I.R.*, A., sec. XVII, vol. II, nr. 78, 208, 209; vol. III, nr. 141; Arh. St. București, M-rea Barnovschi, V/1—4; M-rea Bîrnova, II/3, XII/2, XIII/1. Pentru cîrciumile Episcopiei de Huși, vezi Arh. St. București, Ms. nr. 543/22, 25, 26, 32; pentru ale Episcopiei de Roman, vezi Bibl. Acad., LXI/77; Melchisedec, *Cronica Romanului*, I, p. 235—237, 303—304 etc.
[82] Arh. St. București, M-rea Galata, XIV/58; XV/20.
[83] Th. Balan, *op. cit.*, vol. IV, p. 100—101, Arh. St. București, M-rea Galata, XIV/18.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

toate „angăriile" suportate de mănăstiri[84]. Peste vreo 15 ani egumenul acestei mănăstiri, referindu-se la pivniţa amintită, susţinea că n-a realizat veniturile prevăzute, deoarece n-a avut vînzători buni pentru vinul mănăstiresc şi de aceea a trebuit s-o închirieze la doi negustori, care, pe lîngă chiria anuală, şi-au luat obligaţia de a o întreţine şi extinde[85].

Prin cumpărări, schimburi, donaţii, M-rea Sf. Sava a avut în Iaşi un foarte mare număr de prăvălii, atît în jurul mănăstirii, cît şi în alte părţi ale oraşului[86]. Mănăstirea din Dealul Mare a lui Iane Hadîmbul avea, la 5 mai 1676, în Iaşi, circa zece locuri de casă, peste 30 prăvălii, pivniţe şi un „teasc" de ceară[87]. Tot pentru a-şi mări veniturile, administraţia acestei mănăstiri a cumpărat, la 26 martie 1669, pe lîngă cele donate de cititor, încă 20 de „dugheni", cu locul lor.

Numeroase prăvălii şi imobile, obţinute prin danii şi cumpărări a avut în Iaşi şi mănăstirea Trei Ierarhi[88]. Pe lîngă feredeu, construit „din vale, despre Bahlui", mănăstirea avea în Iaşi şi o velniţă, scutită de toate impozitele, cu oricîte „căldări" ar fi lucrat şi orice cantitate de rachiu ar fi produs[89]. În mai 1671, Miron Costin, ca mare logofăt, împreună cu alţi boieri, a confirmat stareţului mănăstirii Trei Ierarhi un zapis de danie al paharnicului Ştefan Cerchez şi al soţiei sale pentru cinci dugheni „gata" şi zece locuri de dugheni, cu pivniţe de piatră, în Uliţa Cărvăsăriei[90].

Prin danie şi cumpărare, la 15 iulie 1669, mănăstirea Golia intrase în stăpînirea a opt „dugheni" construite pe aceeaşi uliţă[91]. Pînă în anul 1651, cînd le-a vîndut cu 750 lei mănăstirii Aroneanu, mănăstirea Hlincea deţinea în Iaşi, pe Uliţa Nouă, 14 dugheni cu locuri de pivniţe[92].

Din cauza frămîntărilor sociale şi în special a luptei ţărănimii, în formele ei cunoscute, împotriva exploatatorilor — boieri sau mănăstiri — veniturile aduse de proprietatea funciară erau uneori în scădere. De aceea, mănăstirile au căutat să schimbe moşii şi sate pe prăvălii din oraşe[93].

Speculînd buna credinţă, ajutorul dat într-o anumită formă unor persoane, administraţia mănăstirească urmărea pe cît îi era posibil

[84] Arh. St. Bucureşti, M-rea Galata, XIV/59, 61.
[85] *Ibidem*, XIV/62.
[86] Idem, M-rea Sf. Sava, pachetele LII, LVI şi LVIII.
[87] Idem, M-rea Galata, XIV/49.
[88] *Ibidem*, XIV/38.
[89] Idem, Ms. nr. 578, f. 72 v-73, 76—77, 104; ms. nr. 579, f. 7—8 etc.
[90] *Ibidem*, f. 72 v—73.
[91] „Arhiva istorică a României", I, p. 182.
[92] Bibl. Acad., LXXIX/7.
[93] I. Antonovici, *op. cit.*, vol. IV, p. 118—119; „Ioan Neculce. Buletin", fasc. 5, p. 179—180; fasc. 9, p. 179—180 (1765 noiembrie 25); Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, vol. XV, p. 184—185.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

să-și însușească bunurile imobiliare din orașe ale acestora [94]. Alte persoane, care își sfîrșiseră zilele în vreo mănăstire, chiar dacă aveau urmași sau rude, obișnuiau să-i lase, dacă nu toate, cel puțin o parte din bunurile funciare și imobiliare pe care le avuseseră în orașe [95].

Pe lîngă imobilile destinate comerțului și locuințelor, cu timpul, mănăstirile, boierii și unii membri ai clerului au acaparat cele mai bune terenuri de pe străzile principale, pe care au căutat să le speculeze oferindu-le în bezmăn pe bază de contract, celor care voiau să construiască imobile. Cei care nu puteau plăti integral și la timp bezmănul riscau să-și piardă imobilile, care treceau în stăpînirea proprietarilor terenurilor [96]. În orașe, boierii și membrii clerului, sub diferite pretexte, închideau chiar străzi întregi. Uneori, cu greu și numai după tratative îndelungate și prin intervenția justiției și a autorităților de stat erau obligați să deschidă o trecere pentru ca partea cealaltă să-și poată valorifica imobilele sau terenurile [97].

Nu numai ctitorii mănăstirilor, dar și ai bisericilor din orașe și-au înzestrat ctitoriile „cu locuri de dugheni" [98]. Cînd aceștia credeau că bisericile lor nu aveau venituri îndestulătoare pentru a se întreține, le donau pivnițe în care să-și vîndă rodul viilor [99], sau le obțineau dreptul de a face un anumit negoț, precum și substanțiale reduceri de impozite [100].

În general, mănăstirile și bisericile, proprietare de prăvălii, le speculau luînd negustorilor și meseriașilor, care aveau nevoie de ele, chirii ridicate [101]. Dacă proprietarii imobilelor din orașe credeau necesar să facă reparații sau amenajări, evident că bezmănul era urcat [102]. În felul acesta mănăstirile și bisericile au avut posibilitatea de a-și crea venituri mari din chiriile imobililor pe care le aveau în orașe, din „bezmănul" terenurilor, din velnițe, cîrciumi și alte „alișverișuri" [103]. Acapararea de către mănăstiri, biserici și boieri a terenurilor din vetrele orașelor și a unei bune părți din imobilile destinate comerțului și meseriilor, au pus într-o situație materială grea pe mulți meseriași și negustori. Evident că populația amintită n-a acceptat fără a se opune să fie deposedată de sursele proprii de trai.

---

[94] „Ioan Neculce. Buletin", fasc. 1, p. 115—116 (1760 decembrie).

[95] *Ibidem*, p. 106; Aurel V. Sava, *Documente lăpușnene*, p. 131 (1676 iulie 8).

[96] I. Antonovici, *op. cit.*, vol. IV, p. 181—182; „Ioan Neculce. Buletin", fasc. 5, p. 178.

[97] Arh. St. București, Ms. nr. 578, f. 104.

[98] *D.I.R.*, A., sec. XVII, vol. II, nr. 450.

[99] G. Ghibănescu, *op. cit.*, vol. XXII, p. 54.

[100] N. Iorga, *Studii și documente*, vol. I—II, p. 105.

[101] *Ibidem*, vol. VII, p. 377; I. Antonovici, vol. I ,p. 563.

[102] N. Iorga, *Documentele Callimachi*, vol. I, p. 563.

[103] Aurel V. Sava, *Documente orheiene*, p. 280—281; Arh. St. București, M-rea Sf. Sava, LVIII/12.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

*

În toate oraşele moldoveneşti, şi în capitala ţării, au deţinut proprietăţi funciare şi imobiliare numeroşi boiernaşi şi mici dregători ai administraţiei locale şi centrale de stat. Proprietatea acestora se compunea din terenuri, din case de locuit şi chiar din prăvălii, obţinută prin danii domneşti [104], cumpărări sau moşteniri. Daniile domneşti de imobile sau terenuri, făcute slujbaşilor mărunţi, sînt rare şi de valoare redusă [105].

Domnii făceau asemenea danii şi unor meseriaşi sau tehnicieni necesari nu numai curţii ci chiar şi comunităţilor urbane [106] pe care ei îşi construiau locuinţe sau prăvălii [107].

Un mic dregător cu proprietăţi imobiliare în Iaşi a fost şi cămăraşul de ocnă Vasile Djalalău, care se făcuse vinovat de înaltă trădare împotriva lui Ştefăniţă Lupu, în februarie 1661, cînd a atacat Moldova „a doua oară" Constantin Şerban Basarab. După înfrîngerea şi retragerea acestuia, Ştefăniţă Lupu l-a prins pe „hiclean", i-a „tăiat capul" şi i-a confiscat proprietăţile, între care se aflau şi şase „dugheni gata şi loc de cinci dugheni", în Podul Hagioaei, precum şi casele de pe uliţa braşovenească [108].

Chiar şi oştenii obţineau diferite privilegii domneşti pentru proprietăţile lor din oraşe [109].

În oraşele moldoveneşti şi în special în Iaşi, au avut în proprietate case de locuit, grajduri, „cuhne" [110], dugheni, etc. şi alţi numeroşi slujitori ai curţii domneşti ca: „fustaşi despre doamna" [111], căpitani [112], vămăşei [113], dărăbani [114], călăraşi [115], uricari [116], izbaşi de drăgani [117], uşieri [118], trîmbiţaşi [119], armaşi [120], vizitii domneşti [121], agenţi ai agiei [122],

[104] *D.I.R.*, A., sec. XVII, vol. II, nr. 79.
[105] Th. Codrescu, *op. cit.*, vol. XVI, p. 214–216.
[106] „Ioan Neculce. Buletin", fasc. 3, p. 63–64.
[107] N. Iorga, *Documentele Callimachi*, vol. I, p. 425; 449–450; „Ioan Neculce. Buletin", fasc. 2, p. 268—269.
[108] „Arhiva istorică", II, p. 80—81.
[109] N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. VI, p. 441.
[110] *D.I.R.*, A., sec. XVI, vol. III, nr. 268; Bibl. Acad., IV/149 etc.
[111] „Ioan Neculce. Buletin", fasc. 3, p. 99.
[112] *Ibidem*, fasc. 4, p. 166; Arh. St. Iaşi, CCCLX/2.
[113] Arh. St. Bucureşti, M-rea Cetăţuia, XIV/2.
[114] Bibl. Acad., LXXIX/4.
[115] Arh. St. Bucureşti, M-rea Galata, XIV/11.
[116] *Ibidem*, XIV/18.
[117] „Ioan Neculce. Buletin", fasc. 2, p. 283; fasc. 9, p. 129.
[118] *Ibidem*, fasc. 4, p. 120; fasc. 6, p. 112; fasc. 8, p. 63.
[119] *Ibidem*, fasc. 9, p. 129.
[120] *Ibidem*, fasc. 3, p. 79 şi 83.
[121] *Ibidem*, fasc. 1, p. 97.
[122] *Ibidem*, fasc. 2, p. 263; fasc. 3, p. 83.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

saragele [123], șetrari [124], călărași de Țarigrad [125], ispravnici de aprozi [126], stegari [127], podari gospod [128] etc. În marea lor majoritate aceștia erau proprietari de case sau de terenuri pe care urmau să-și construiască imobile de locuit, obținute prin cumpărare și foarte rar prin danii domnești. Ei puteau vinde, dona [129], schimba [130] sau pierde pentru datorii [131] asemenea terenuri sau imobile. Mulți dintre slujitorii amintiți s-au văzut nevoiți, după ce erau eliberați din funcțiile lor, să-și vîndă bunurile imobile și funciare din orașe. După sumele încasate se constată că ei aveau imobile de o valoare foarte redusă, care nu se puteau nicidecum compara cu ale boierilor sau mănăstirilor.

O parte din micii slujitori ai curții au trebuit să susțină procese pentru a-și putea menține proprietatea asupra imobilelor sau terenurilor proprii. Un caz interesant în acest sens ne relevă un document din 16 septembrie 1666, cînd o fiică a hotnogului Precup s-a plins domnitorului Iliaș Alexandru că un preot îi impresurase „cu năpaste" două dugheni. Cu ocazia cercetărilor ordonate s-a constatat că preotul abuziv fusese duhovnicul Tudoscăi, prima soție a lui Vasile Lupu, care, abuzînd de trecerea pe care o avea la curte, a luat dughenile fiicei lui Precup și le-a stăpînit pînă în 1666, cînd a pierdut procesul, și ca atare, a fost nevoit să le restituie adevăratului proprietar [132].

Pe lîngă cei amintiți pînă acum și preoții bisericilor parohiale din orașe au deținut imobile de locuit, terenuri și chiar prăvălii [133], pe care le speculau închiriindu-le negustorilor sau meseriașilor. În felul acesta exercitarea și chiar dezvoltarea comerțului și meseriilor din orașele noastre a fost mult stînjenită, meseriașii și negustorii fiind nevoiți să plătească chirii și bezmene exagerate și totodată să facă față unei concurențe necinstite, fiindcă boierii, mănăstirile, membrii clerului, dregătorii de toate gradele, obțineau de la domni scutiri de impozite pentru imobilele lor ca și pentru mărfurile pe care le comercializau.

*

Regimul proprietății funciare și imobiliare din orașele moldovenești în perioada de timp dintre secolele al XV-lea și al XVIII-lea. Toți deținătorii de proprietăți funciare și imobiliare din orașe : mese-

[123] „Ioan Neculce. Buletin", fasc. 1, p. 99.
[124] *Ibidem*, p. 87.
[125] *Ibidem*, fasc. 7, p. 96—97.
[126] *Ibidem*, p. 97.
[127] *Ibidem*, fasc. 1, p. 102.
[128] *Ibidem*, p. 91.
[129] *Ibidem*.
[130] *D.I.R.*, A., sec. XVII, vol. I, nr. 93; vol. V. nr. 291; „Ioan Neculce. Buletin", fasc. 5, p. 122.
[131] „Ioan Neculce. Buletin", fasc. 2, p. 264, 265–266.
[132] *D.I.R.*, A., sec. XVII, vol. IV, nr. 541.
[133] Arh. St. Iași, CDIX/52.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

riaşi, negustori, boieri, membri ai clerului, mănăstiri etc. au putut dispune de ele dacă aveau un titlu de proprietate eliberat sau întărit de autoritatea de stat, potrivit normelor recunoscute [134]. Astfel, orice asemenea bun putea fi vîndut, donat, schimbat sau testat de către proprietarul său respectîndu-se normele legale. Dar, pentru testarea — ca act de ultimă voinţă — a bunurilor funciare şi imobiliare, proprietarul trebuia să ţină seama de prevederile dreptului succesoral [135].

În reglementarea dreptului de proprietate feudal, succesiunea a avut un rol deosebit, urmărindu-se menţinerea ei în familie prin legalizarea trecerii unui patrimoniu avut de titularul defunct la succesori. În acest sens cu privire la succesiune au existat în obiceiul pămîntului, în pravile, privitor la proprietatea funciară şi imobiliară din oraşe, aceleaşi reglementări şi cu privire la succesiune. În Moldova, spre deosebire de Ţara Românească, bărbaţii şi femeile au avut drepturi egale de moştenire asupra oricărei proprietăţi funciare şi imobiliare. Femeile necăsătorite, divorţate sau văduve puteau dispune liber de asemenea bunuri indiferent de modul cum le obţineau, prin moştenire, cumpărare, schimb etc. Donaţiile, vînzările sau schimburile de bunuri funciare şi imobiliare făcute de femei erau legale, deci confirmate de autorităţile locale şi transcrise în „catastifele" oraşelor [136]. Femeile văduve, în vîrstă, cînd făceau acte de donaţie de bunuri funciare sau imobiliare, introduceau în acte obligaţia pentru viitorul beneficiar de a le acorda îngrijire şi asistenţă medicală pe timpul în care nu s-ar fi putut întreţine singure [137].

Contractul de adopţiune crea raporturi de filiaţiune numai între adoptator şi adoptat şi descendenţii legitimi ai acestuia. De o asemenea prevedere s-a prevalat Cristea mare vameş, cînd a preluat cîteva dugheni rămase de la socrul său, care le moştenise, ca fiu adoptiv, de la un oarecare Arsenie negustorul [138].

Numeroşi locuitori din oraşe au deschis acţiuni în justiţie cu privire la succesiunile neregulate, care nu aveau la bază rudenia de sînge. În această categorie intra şi soţul supraveţuitor. Nu atît obiceiul pămîntului, cît admiterea unei stări de fapt, a dus la recunoaşterea că în timpul căsătoriei soţii au muncit şi au agonisit împreună şi ca atare soţului supraveţuitor i se cuvenea o cotă din bunurile soţului decedat. Prevalîndu-se de prevederile acestui obiceiu o oarecare Tudosca din oraşul Suceava a reclamat domnitorului Ieremia Movilă pe cumnatul ei Tudor bărbierul din Iaşi pentru bunurile rămase de la de la sora sa Agafia, care cuprindeau dugheni şi vii. Reclamanta a pretins că i se cuvin o parte din dughenile care fuseseră construite sau cum-

[134] *D.I.R.*, A., sec. XVI, vol. IV, nr. 109.
[135] *Ibidem*; Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, vol. XXII, p. 75—76; „Ioan Neculce. Buletin", fasc. 9, p. 86 etc.
[136] *D.I.R.*, A., sec. XVII, vol. I, nr. 93.
[137] Arh. St. Bucureşti, M-rea Galata, XIV/23.
[138] „Arhiva istorică a României", I, p. 182.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

părate în timpul cît soții au convețuit. Tudosca putea obține cîștig de cauză dacă soțul supravețuitor nu prezenta în instanță „cărți de mărturie" din care s-a constatat că soția sa îi lăsase „cu limbă de moarte" toate bunurile agonisite împreună în timpul celor 20 ani de convețuire [139]. Deci, cînd soțul supravețuitor se prezenta la masa succesorală, în concurență cu rudele decedatului, se bucura, potrivit obiceiului, de un drept de moștenire mai pronunțat. Totodată, el putea dispune cum voia de bunurile moștenite. La 12 iunie 1669, soția unui fost staroste de negustori din Iași, cu care nu a avut copii, a putut dispune de bunurile moștenite. O parte din dugheni le-a dăruit unui negustor și soției lui. Actul de danie s-a încheiat înaintea a „mulți boieri mari și negustori și orășeni din tîrgul Iași și uliceni bătrîni și tineri" [140].

O interesantă prevedere a dreptului vechi românesc în materie de succesiuni ne relevă un document din 22 iunie 1667, dată la care s-a judecat un proces dintre fiii lui Enache Pribagul din Iași și Ștefan Zugravul cu care se recăsătorise mama lor. Ei au susținut în instanță că, recăsătorindu-se după moartea tatălui lor, ea i-a „lipsit de ocina părintească", care se compunea dintr-o casă. Instanța a hotărît „că nu iaste mai volnică înma lor cu ocina barbatului său dacă s-au măritatu după altul, ce-s mai volnici feciorii cu ocina tătîne-său" [141]. Concluzia, care se poate trage din această hotărîre este că soțul supraviețuitor recăsătorit pierdea total dreptul de a moșteni din bunurile soțului decedat, dacă avuseseră copii.

Și în orașe — cu privire la imobilele de locuit — se aplica prevederea din obiceiul pămîntului ca fiului celui mai mic să-i rămînă casa părintească. Pentru evitarea proceselor sau a neînțelegerilor dintre beneficiarul indicat și ceilalți moștenitori, părinții obișnuiau să-și prevadă intenția într-un act special încheiat în fața cîtorva martori [142].

Majoritatea transferului de proprietăți funciare și imobiliare din orașe, chiar prin vindere — cumpărare erau grevate de un număr de obligațiuni. Astfel, actele de donație, obișnuit, prevedeau întreținerea și îngrijirea pînă la moarte a fostului proprietar [143], rezervarea unei părți din imobil pe un timp determinat sau punerea la dispoziție a unei alte locuințe [144], reamenajarea imobilului, slujbe religioase pentru rudele decedate ale donatorului [145] etc. Neîndeplinirea acestor clauze, dovedită cu martori aduși în fața unei instanțe, ducea la nularea transferului [146].

[139] *D.I.R.*, A., sec. XVII, vol. I, nr. 253.
[140] Arh. St. Iași, CDLIX/62.
[141] „Ioan Neculce. Buletin", fasc. 5, p. 192—193.
[142] *Ibidem*, fasc. 1, p. 98—99.
[143] Arh. St. București, M-rea Sf. Sava, XIV/1.
[144] Bibl. Acad., CLXXXIX/71.
[145] N. Iorga, *Documentele Callimachi*, vol. II, p. 161.
[146] I. Antonovici, *op. cit.*, vol. II, p. 45—46.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Numeroase informaţii documentare referitoare la proprietatea funciară şi imobiliară transferabilă din oraşe se referă şi la aplicarea prevederilor dreptului de preemţiune, de care se puteau prevala descendenţii, ascendenţii *in infinitum* şi colateralii fostului beneficiar. După aceştia urmau cei care deţineau un drept de servitute precum şi megieşii. Persoanele străine intrate prin achiziţionare în rîndul celor care aveau un drept asupra bunurilor susceptibile de transferare nu le puteau înstrăina decît respectînd prevederile dreptului de preemţiune. Deci, oricine voia să înstrăineze un asemenea bun trebuia să-i anunţe — după o procedură specială — pe cei preferaţi să-l cumpere, şi numai dacă refuzau cu toţii, îl putea vinde oricui. Ultima acţiune se însera în actul de vindere-cumpărare [147]. Primii preferaţi la cumpărare dintre rudele vînzătorului erau copiii majori [148].

În cadrul prevederilor dreptului de preemţiune intră şi acţiunea Saftei, fiica fostului pitar Apostol, care, la 6 octombrie 1643, a răscumpărat casele de pe Uliţa Strîmbă din Iaşi, puse zălog de tatăl ei vornicului Hăbăşescu, după ce soţia acestuia le-a scos în vînzare. Fiica lui Apostol a declarat că nu voieşte să-şi lase „moşia", adică moştenirea, pe mîna altora şi de aceea a restituit suma de bani pentru care se zălogise casele [149]. De asemenea şi vînzătorii de imobile erau preferaţi la răscumpărare, cînd noii proprietari voiau să le înstrăineze [150]. Şi urmaşii vînzătorilor, chiar ai fiilor adoptivi, se puteau prevala de acest drept [151]. La 15 iulie 1669, pentru răscumpărarea unor „dughene" s-a prezentat urmaşul unui adoptat deşi imobilul mai fusese vîndut o dată. Actul încheiat consemnează următoarele: „Văzînd că se vînd acele dugheni la alţi oameni străini şi neîntîmplîndu-se dumnealui... aici în ţară", cînd au fost scoase în vînzare, „n-au vrut să-şi lase moşia... să fie vîndută altor oameni străini" [152].

Unele acte de vînzare ale bunurilor funciare şi imobile din oraşe către persoane străine de familie, care nu făceau parte dintre megieşi sau dintre persoanele care s-ar fi putut prevala de vreo prevedere a dreptului de preemţiune, ca astfel să poată solicita în justiţie anularea vînzării, se menţiona în mod special că fuseseră întrebaţi cei îndrituiţi să cumpere, dar că refuzaseră [153]. Deci se obişnuia ca cei ce aveau dreptul să fie preferaţi la cumpărare sau vînzătorul să menţioneze în act că vînzarea se făcuse cu voia lor [154]. În acest sens citäm o asemenea menţiune: „şi cîndu am vîndut această ocină (o casă cu pivniţă) mi-am întrebat pe toţi oamenii mei şi nime nu s-au aflat să

[147] Valentin Al. Georgescu, *Preemţiunea în istoria dreptului românesc*, p. 40 şi urm.
[148] „Ioan Neculce. Buletin", fasc. 9, p. 89.
[149] Bibl. Acad., LXXXVII/117.
[150] „Ioan Neculce. Buletin", fasc. 4, p. 149—150.
[151] „Arhiva istorică a României". I, p. 182.
[152] Arh. St. Bucureşti, M-rea Galata, XIV/48.
[153] *Ibidem.*
[154] „Ioan Neculce. Buletin", fasc. 2, p. 266.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sprijinească această ocină" [155]. Se recomanda ca toți cumpărătorii rude cu vînzătorii să consemneze în acte gradul de rudenie, justificîndu-și astfel dreptul de preferință acordat de lege [156].

Cumpărătorii cunoscători ai normelor, care guvernau transferul bunurilor funciare și imobiliare și care, deși căutaseră să se încadreze lor, temîndu-se totuși de anumite surprize, cereau ca vînzătorii să menționeze în documente că oricare dintre rudele lor ar fi încercat să conteste valabilitatea actelor, nu aveau drept s-o facă [157], iar dacă ar fi fost cu adevărat lezați să ceară despăgubiri foștilor proprietari [158]. Formula înserată în asemenea acte era următoarea: „și nimeni din neamul nostru (al vînzătorului) să n-aibă a se scula cu nici un fel de gîlceavă asupra lor (a cumpărătorilor), iar care s-ar scula ori cu puțină gîlceavă asupra lor să fie de mare rușine ori la ce judecată s-ar tîmpla" [159].

Încălcînd normele dreptului de preemțiune, un oarecare Gheorghe Zlătariul din Iași, care vînduse la 20 noiembrie 1672 un loc de casă lui Iane postelnicul, a menționat, probabil la cererea cumpărătorului, că nici copilul pe care-l avea în „robie", dacă s-ar fi reîntors, în țară nu trebuia să ceară anularea vînzării [160].

Din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, pentru înștiințarea tuturor celor care se încadrau în prevederile dreptului de preemțiune, s-a introdus procedura „strigării la mezat", un anumit număr de zile, de către „telal bașa" [161].

Nu numai vînzările, dar și schimburile de bunuri funciare și imobiliare din vetrele orașelor se încadrau în prevederile dreptului de preemțiune. Ca atare, orice proprietar de asemenea bunuri, care voia să facă un schimb, era obligat să întrebe, în prealabil, toate rudele și chiar „răzeșii", dacă nu doreau să se înțeleagă asupra actului ce voia să-l facă [162].

Deseori, în actele de transfer de proprietăți funciare și imobiliare din orașe sînt menționați *răzeșii*, ca o grupă distinctă de protimitari. Sub această denumire, în orașe, nu pot fi cuprinși decît vecinii, megieșii [163]. Unul dintre aceștia e numit „răzeș vechi cu locul ce l-au cumpărat" [164].

---

[155] „Ioan Neculce. Buletin", fasc. 2, p. 261; vezi și fasc. 1, p. 97.
[156] I. Antonovici, *op. cit.*, vol. II, p. 25—26.
[157] „Ioan Neculce. Buletin", fasc. 1, p. 98.
[158] Th. Codrescu, *Uricarul*, vol. XXIII, p. 374—375.
[159] „Ion Neculce. Buletin", fasc. 1, p. 99.
[160] Arh. St. București, M-rea Galata, XIV/47.
[161] „Ioan Neculce. Buletin", fasc. 1, p. 89—90.
[162] *Ibidem*, fasc. 2, p. 265—266.
[163] Arh. St. București, M-rea Sf. Sava, LVIII/3 (1725 octombrie 20); I. Antonovici, *op. cit.*, vol. I, p. 69.
[164] Th. Codrescu, *op. cit.*, vol. XVII, p. 218—220.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pentru cei care au susţinut existenţa unei categorii de proprietari în oraşe similară cu răzeşii din mediul rural [165], le indicăm documentul din 12 februarie 1770, în care, după ce se arată că un oarecare Vasile Cupeţul din Iaşi a cumpărat de la ţiganul potcovar Gheorghe Postolache o casă cu locul ei, s-au menţionat şi următoarele: „La această vînzare am fost şi eu de faţă şi măcar că întîi s-au făcut tocmeala cu Ioniţă ţigan drept 45 lei, dar fiindcă a fost răzăş dumnealui Vasile Braşoveanu, dumisale au căzut şi au dat şi mai mult" [166]. Deci, acest Gheorghe Postolache putea fi răzeş cu Ioniţă ţiganul şi nicidecum cu Vasile Braşoveanu. Tot într-un document de vindere cumpărare a unui loc de dugheană din Bîrlad, indicat de vînzător ca „dreaptă ocină şi moşie" — s-a menţionat că înainte de încheierea actului au fost întrebate dacă nu sînt dispuse să cumpere mai întîi toate rudele şi apoi răzeşii. Dintre toţi aceştia nu s-a găsit nici un amator care să dorească să intre în proprietatea terenului. O dată cu prefectarea formelor de transfer, noul proprietar a primit şi „zapisul vechi, ce avea de danie de la tîrgoveţii bătrîni, ca să fie de mai bună credinţă" [167].

Potrivit datelor cuprinse într-un document din 5 august 1763, un asemenea răzeş din Iaşi a răscumpărat un teren din mahalaua Muntenimii, motivînd că nu l-a „putut suferi" pe cumpărător [168].

Protimitarii care doreau să intre în proprietatea imobilelor sau terenurilor înstrăinate fără avizul lor se puteau adresa justiţiei, care le cerceta atent plîngerile. În instanţă, cumpărătorii puteau proba că au respectat şi îndeplinit procedura indicată de normele dreptului de preemţiune. Probele scrise prezentate de părţi se studiau în instanţă, se luau mărturii, după care se hotăra menţinerea sau anularea vînzării [169]. Domnitorul Grigore Ion Callimachi a judecat, la 8 iulie 1767, cererea de anulare a vînzării unei cîrciumi din Iaşi, şi a dat cîştig de cauză reclamantului, deşi trecuseră şase ani, deoarece a dovedit că la înstrăinarea bunului, la care avea drept ca protimitar fusese în Polonia [170].

La 5 aprilie 1760, o instanţă compusă din Ioanichie episcopul Romanului, marele logofăt Manolache Costache şi postelnicul Vasile

[165] M. Sînzianu, *Au existat răzeşi în oraşe?*, în „Revista istorică română", vol. V—VI (1935—1936), p. 408—410. Autorul crede că „răzeşii pot fi căutaţi şi printre proprietarii urbani", care în oraşe şi-au avut „locul lor delimitat, cu vecinătăţi precise", pe cînd cei rurali ar fi stăpînit „o proprietate în indivizie după drepturi evaluate în funii, stînjeni etc., din arătură, fîneaţă, islaz, apă, pădure, din tot hotarul deci".

[166] „Ioan Neculce. Buletin", fasc. 4, p. 143—144.

[167] I. Antonovici, *op. cit.*, vol. II, p. 53—54 (1777 iulie 2).

[168] N. Iorga, *Documentele Callimachi*, vol. II, p. 161—162.

[169] Arh. St. Bucureşti, M-rea Galata, XIV/51. Octombrie 1679: plîngerea către domn a unui protopop din Iaşi, în care susţinea că o rudă a lui Ştefan Cihodariul, de la care cumpărase o casă, cerea anularea vînzării, motivînd că fusese plecat din ţară cînd s-a făcut transferul. Martorii aduşi în instanţă au depus în favoarea cumpărătorului, care a cîştigat procesul.

[170] „Ioan Neculce. Buletin", fasc. 3, p. 121—122.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Buhăescu a judecat o reclamație a urmașilor lui Ion Sucmănarul din Iași — Tîrgul de Sus — pentru o dugheană vîndută de cel căruia îi fusese zălogită, fără a fi fost anunțați. Instanța, după ce a „luat sama după sfînta pravilă", a constatat că n-a trebuit „să cumpere locul acela alt neam în afară de feciorii lui Ion Sucmănarul, ori alte rude ale lui", fiindcă îl stăpînise peste 30 de ani. Cumpărătorul, pierzînd procesul, a primit suma de bani plătită și a fost obligat să restituie cîștigătorilor și documentele imobilului [171].

*

Toate transferurile de bunuri funciare și imobiliare din fiecare oraș se înscriau într-un registru, denumit „catastiful tîrgului", de către autoritatea administrativă aleasă, indiferent dacă vînzătorul, cumpărătorul sau ceilalți beneficiari erau negustori, meseriași, slujitori, membri ai clerului, sau boieri[172]. Dacă nici un reprezentant al administrației locale nu fusese față la redactarea și încheierea actului de transfer, el era solicitat de cei în cauză să îndeplinească procedura înscrierii [173], sau părțile se deplasau la sediul administrativ al orașului pentru a cere să se facă operația[174].

Orice transfer de bunuri funciare și imobiliare din orașe, între persoane sau între acestea și instituții și viceversa, se făcea în fața reprezentanților administrației locale sau a celei centrale ca și a unui număr de „martori", care semnau actul încheiat sau își puneau pecețile sau „degetele", dacă nu știau carte[175]. Formula obișnuită, care consemna această procedură, era următoarea: „și tocmala au făcut-o dinaintea vecinilor orășeni... care sîntu iscăliți" [176].

După încheierea actelor de vindere-cumpărare în unele cazuri se amintește și adalmașul (dat de către noul proprietar) prin care se înțelege vinul băut în asemenea ocazii. Numele adălmășarilor sînt consemnate în actele încheiate, pentru că în caz de procese erau citați ca martori principali, ca unii ce participaseră la îndeplinirea formelor de transfer. Ni s-au păstrat acte în care se consemnează și cantitatea de vin băută ca adălmaș, precum și suma cheltuită [177].

Spre deosebire de marea proprietate funciară, al cărei transfer, sub orice formă, necesita, cel puțin formal, aprobarea domnească, con-

[171] „Ioan Neculce. Buletin", fasc. 4, p. 122; vezi și Th. Codrescu, *op. cit.*, vol. XXII, p. 361—363 și 367—370.

[173] *D.I.R.*, A., sec. XVII, vol. IV nr. 70; Arh. St. București, M-rea Galata, XIV/30.

[173] Arh. St. București, XIV/2.

[174] Arh. St. Bacău, XI/1; „Ioan Neculce. Buletin", fasc. 7, p. 135—136.

[175] Arh. St. București, M-rea Galata, XI/21, XIV/38; Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. III, p. 106—107.

[176] „Ioan Neculce. Buletin", fasc. 5, p. 174.

[177] Arh. St. București, M-rea Galata, XIV/6. „Și la datul banilor și la adalmaș au fost mai mulți oameni buni și bătrîni"; urmează numele lor (1646 august 2): N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VII, p. 375.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cretizată în eliberarea de documente-privilegii, care atestau schimbarea de titular, cea urbană, dată fiind valoarea şi importanţa ei mult mai redusă, se putea face numai de către administraţia locală. Totuşi şi în oraşe, începînd mai ales din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, se semnalează amestecul administraţiei centrale de stat, al reprezentanţilor sau al delegaţilor ei, la perfectarea şi garantarea transferurilor de bunuri funciare şi imobiliare.

Bunurile funciare şi imobiliare din oraşe rămase după decesul unor persoane fără urmaşi sau rude, treceau în proprietatea domnească. Nu ştim dacă, în istoria oraşelor noastre, a fost o vreme în care asemenea bunuri să fi revenit comunităţii şi care, astfel să dispună de ele. Dacă a existat vreodată o asemenea situaţie, este sigur că boierimea, clerul şi mănăstirile, care urmăreau să intre în proprietatea unor asemenea bunuri, au intervenit ca să rămînă la dispoziţia domnilor de la care le puteau obţine mai uşor şi chiar gratis, adică prin donaţii [178]. La 23 decembrie 1740 se făcea cunoscut că o casă din Iaşi (Uliţa Frecăului), fostă a lui Pica Sîrbu, „om strein", după moartea lui şi a soţiei sale, neavînd copii, şi-a însuşit-o o altă persoană. Dovedindu-se că aceasta nu avea nici un drept asupra imobilului, s-a hotărît să rămînă „în sama domnească, ca a unor străini ce nu le-au rămas moştenitori". Domnitorul a răsplătit anumite servicii ale vel şetrarului dăruindu-i casa lui Pica Sîrbul [179].

Dar, în afară de domnie, comunitatea fiecărui centru urban, prin reprezentanţii săi aleşi, putea confisca şi vinde bunurile funciare şi imobiliare ale locuitorilor care nu-şi plătiseră impozitele către stat, fiindcă altfel trebuia să le suporte ea [180].

„Hiclenii" şi defraudatorii îşi pierdeau prin confiscare bunurile pe care le aveau în oraşe, acestea fiind supuse unui regim similar cu cele din mediul rural [181], care, de asemenea, puteau fi sechestrate şi vîndute pentru despăgubirea chezaşilor sau a datornicilor [182].

*

Neînţelegerile asupra bunurilor funciare şi imobiliare din oraşe dintre membrii clasei dominante — boieri, membri ai clerului şi mănăstirii se judecau în mod obişnuit de către domnitor sau de către delegaţii săi [183]. Tot domnitorii judecau procesele cînd părţi erau mem-

[178] Arh. St. Iaşi, CCCLX/9; Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, vol. XV, p. 148—149; Th. Codrescu, *op. cit.*, vol. XXII, p. 242—244.

[179] „Ioan Neculce. Buletin", fasc. 7, p. 134—135.

[180] N. Iorga, *op. cit.*, vol. VII, p. 374—375.

[181] „Arhiva istorică", II, p. 80—81.

[182] N. Iorga, *op. cit.*, vol. III, p. 20; Arh. St. Iaşi, Tr. 1765, op. 2014, dos. 19, f. 153.

[183] Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, vol. IX, p. 255—256.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

bri ai clasei dominante și comunități urbane [184], în litigiu fiind bunuri de valoare mai mare sau mai redusă [185].

Rezolvarea litigiilor, care aveau ca obiect bunuri funciare și imobiliare din orașe a fost încredințată, în general, marelui logofăt care, în cadrul atribuțiilor sale, delega vornici de poartă sau alți dregători subalterni să hotărnicească terenurile destinate construcțiilor, să deschidă drumuri de acces pe terenurile ocupate abuziv [186], să măsoare suprafața terenurilor în litigiu și să le hotărnicească, urmînd cunoscuta procedură a mersului cu „brazda în cap" [187].

Pentru încheierea unor procese vechi, la rîndul lor marii logofeți primeau delegație de la domnitori să facă cercetări la fața locului. În asemenea situații ei se prevalau de prevederile unor paragrafe din pravile, care prevedeau că nu se putea ca „să-și caute cineva peste atîția ani" rezolvarea pricinii. Citatul se referă la un litigiu de proprietate acționat după 40 de ani [188]. Dar, fiindcă marii logofeți erau dintre dregătorii de stat cei mai ocupați, domnitorii au dat delegații și altor mari dregători să rezolve litigiile de proprietate din orașe [189]. Deoarece numărul de procese cu privire la bunurile funciare și imobiliare din orașe creștea, pentru a degreva divanul domnesc sau pe membrii lui de o asemenea sarcină, domnitorul Constantin Mavrocordat a numit judecători, aleși dintre boieri, cărora li s-a repartizat rezolvarea unor astfel de procese [190].

În concluzie, în timpul orînduirii feudale, proprietatea funciară și imobiliară a locuitorilor din orașe, în general, a fost guvernată de normele în vigoare, aplicabile oricărui fel de proprietate. Boierii, dregătorii, membrii clerului și mănăstirile, au depus eforturi susținute pentru a obține, în primul rînd în capitale, dar și în alte orașe, terenuri pe care să-și construiască locuințe, pentru a-și putea îndeplini funcțiile încredințate. Încălcînd privilegiile comunităților urbane domnitorii au donat boierilor și membrilor clerului, începînd mai ales din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, numeroase terenuri pe care și-au construit locuințe și prăvălii, în care și-au comercializat o parte din produsele moșiilor, sau le-au închiriat negustorilor și meseriașilor. Totodată, numărul terenurilor și al imobilelor clasei dominante în orașe a crescut și prin cumpărare de la meseriașii și negustorii scăpătați.

[184] Th. Balan, *Documente bucovinene*, vol. III, p. 86; I. Antonovici, *op. cit.*, vol. II, p. 20—21.

[185] „Ioan Neculce. Buletin", fasc. 6, p. 116; N. Iorga, *Documentele Callimachi*, vol. I, p. 444; I. Antonovici, *op. cit.*,, vol. II, p. 72, 73, 74—75 etc.

[186] „Ioan Neculce. Buletin", fasc. 6, p. 114—115.

[187] *Ibidem*, fasc. 2, p. 273; fasc 4, p. 138—139; Arh. St. București, M-rea Sf. Sava, LVIII/7 etc.

[188] „Ioan Neculce. Buletin", fasc. 6, p. 167—169, vezi și fasc. 1, p. 115.

[189] *Ibidem*, fasc. 6, p. 183.

[190] Ioan Neculce, *Letopisețul țării Moldovei*, ed. a II-a, publ. de Iorgu Iordan, București, 1959, p. 381; „Ioan Neculce. Buletin", fasc. 3, p. 135—137.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pentru folosirea imobilelor — prăvălii din oraşe — boierii şi clericii obţineau de la domni reduceri sau scutiri de impozite.

Prin comerţul exercitat în oraşe de boieri şi clerici, prin specula făcută cu terenurile pe care se putea construi, precum şi din cauza chiriilor exagerate încasate pentru prăvălii, s-a frînat dezvoltarea normală a negoţului, a meseriilor şi în general a vieţii urbane.

Tendinţa de acaparare a terenurilor şi imobilelor din oraşe şi specula făcută cu ele de către boierime şi de către membrii clerului, va atinge apogeul în secolul al XVIII-lea şi în prima jumătate a secolului al XIX-lea.

LA PROPRIÉTÉ FONCIÈRE ET IMMOBILIÈRE DES ARTISANS, DES MARCHANDS ET DES MONASTÈRES DANS LES VILLES DE MOLDAVIE (XVe — XVIIIe SIÈCLES)

RÉSUMÉ

À partir du XV-ème siècle et jusqu'à la seconde moitié du XVIII-ème siècle, la propriété foncière et immobilière des villes de la Moldavie à été garantie par l'état, mais aussi conditionnée, ses détenteurs en étant constreints d'accomplir une série d'obligations envers la famille, la communauté et l'état. La propriété foncière et immobilière des villes appartenait à la famille et pour cela le titulaire ne pouvait en disposer qu'avec le consentement de ses membres. De même les princes pouvaient le confisquer dans le cas où le bénéficiaire était impliqué dans des actes de haute trahison.

A l'origine, les communautés urbaines avaient un titre exclusif de propriété sur les emplacements des villes et ainsi les artisans et les marchands disposaient de terrains sur lesquels ils avaient construit des immeubles à habiter, des ateliers et des boutiques. En général, les marchands des villes avaient des moyens materiels plus grands et pour cela il, ont pu détenir des terrains étendus et de nombreux immeubles.

A partir du XV-ème siècle et jusqu'au XVIII-ème siècle les informations documentaires se rapportent aux transferts par vente, donations ou échanges de boutiques entre marchands ou bien entre ceux-ci et les artisans, avec actes conclus entre les parties en presence des voisins, qui connaissaient la situation des immeubles en question.

Les boyards, les monastères et les membres du haut clergé ont chérché très tôt d'obtenir des immeubles habitations dans les villes. On connaît de tels documents dans la première moitié du XV-ème siècle déjà. Les monastères surtout ont obtenu dans les villes de nombreux immeubles par legs des princes, des boyards, des marchands et artisans. Les habitants des villes contraints d'utiliser de tels immeubles comme demeures ou comme boutiques, payaient des loyers.

Chaque habitant pouvait construire, par consentement, des immeubles sur les terrains détenus par les monastères dans les villes, en payant par an, aux termes fixés, une somme d'argent dénommée „*bezmăn*". De tels immeubles on pouvait vendre normalement mais les acheteurs étaient obligés de payer le „bezmăn" au propriétaires des terrains, qui, à leur tour, pouvaient racheter les immeubles à leur valeur.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Les boyards ont détenu aussi dans les villes un grand nombre d'immeubles et des terrains destinés aux constructions. Ils ont cherché tout d'abord à devenir propriétaires d'immeubles et terrains dans la capitale du pays, ou ils remplissaient des fonctions, ainsi que dans d'autres villes.

Dès que les boyards ont compris la valeur et l'importance qu'avaient les terrains libres et les immeubles de la capitale du pays, ils ne se sont plus contentés avec les legs princiers seuls mais ont cherché à en obtenir par achat aussi.

Les immeubles et les terrains des centres urbains, propriété des boyards, des marchands ou artisans pouvaient être confisqués par les princes pour actes de haute trahison et legnés à d'autres. En dehors des immeubles destinés aux commerce et aux demeures, les monastères et les boyards ont accaparé les meilleurs terrains dans les principales rues, sur lesquels ils ont cherché à spéculer en les offrant, à base de contrat, avec „bezmăn", à ceux qui voulaient construire des immeubles.

Dans la capitale du pays et dans les autres villes de petits boyards et des employés dignitaires, d'une moindre importance dans l'administration locale et centrale de l'état, ont détenu des propriétés foncières et immobilières. Cette propriété consistait en terrains, maisons à habiter et boutiques, obtenus par legs princiers, achats ou héritages. Les legs princiers faits à de petits fonctionaires étaient rares et de valeur rèduite. A Jassy surtout ont détenu des terrains, des maisons à habiter, des écuries et même des boutiques, de nombreux militaires et fonctionnaires civils de la cour seigneuriale, obtenus par achat et très rarement par legs princiers. Ils pouvaient vendre, léguer, échanger etc. de tels terrains ou immeubles. Les prêtres des églises paroissiales des villes ont eu aussi en dehors des maisons personelles, des terrains et des boutiques avec lesquels ils spéculaient, en les faisant leur aux marchands et aux artisans.

Au moyen âge tous les transferts de biens foncièrs et immobiliers des villes s'inscrivaient dans le „catastiful tîrgului". L'inscription était faite par le vornic et soltus, sans tenir compte du fait que le vendeur, l'acheteur ou les autres benificiaires étaient des marchands, artisans, fonctionnaires, membres du clergé ou boyards.

Les biens foncièrs et immobiliers des villes, résultés après le décès de personnes sans successeurs ou proches parents, passaient dans la propriété princière. L'administration de chaque ville pouvait confisquer et vendre les biens foncièrs et immobiliers des membres de la communauté pour manque de payement des impôts dus a l'état, pour endommager les créditeurs etc.

Le tendence d'accaparement de terrains et immeubles des villes et la spéculation pratiquées par la noblesse, les monastères et les membres du clergé sera à son apogée au XVII-ème siècle et dans la première motié du XIX-ème siècle.

Toutes ces manifestations de l'époque féodale ont provoque des difficultés au développement normal du commerce, des métiers et, en général, toute la vie urbaine de la Moldavie.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ROLUL CAPITALULUI CĂMĂTĂRESC ÎN ASERVIREA MICII PROPRIETĂȚI DIN MOLDOVA (PÎNĂ LA ÎNCEPUTUL REGIMULUI FANARIOT)*

DE

I. CAPROȘU

Deși practicarea cametei constituie de la o vreme un fenomen curent în Moldova medievală, ca, de altfel, pretutindeni în orînduirea feudală, și deși asupra importanței unor documente privitoare la cămătă se atrăgea atenția încă din secolul trecut [1], această problemă a rămas pînă astăzi în afara ariei de investigare a istoricului. Chiar atunci cînd, o singură dată în istoriografia noastră, ea a preocupat pe un cercetător, studierea cametei s-a redus la analiza din punct de vedere istoric, juridic și economic a cuprinsului unui singur document [2]. Cu toate că, prin concluziile sale, articolul lui G. Brătianu era de natură să trezească un interes deosebit pentru cercetarea acestei probleme, el a rămas, în această privință, fără ecou.

De altfel, abordarea problemei a comportat în permanență și continuă că comporte și astăzi mari dificultăți, cauzate de lipsa unor cercetări cuprinzătoare privind istoria monedei românești, chestiune nu mai puțin dificil de studiat. În condițiile unei abundențe excesive de specii monetare din statele feudale românești, stabilirea echivalențelor monetare, obligatorie pentru cercetătorul cametei, devine pentru acesta

---

* Articolul de față face parte dintr-o lucrare mai mare intitulată *Capitalul cămătăresc în Moldova.*

[1] Vezi V. A. Urechea, *Moratorium*, în „Analele Academiei Române", Memoriile secțiunii istorice, Seria a II-a, tom. X (1887—1888), p. 335—340.

[2] Actul, din 7146 (1637—1638), a fost publicat pentru prima dată de Gh. I. Brătianu în „Revista istorică", An. IV (1918), p. 149—151 și analizat detaliat de același în aceeași revistă, An. V (1919), p. 1—26 *(O carte de judecată a lui Vasile-vodă Lupu).*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

o operație anevoioasă atîta timp cît nu e ajutat într-o suficentă măsură de cercetări de specialitate. Or, acestea din urmă se reduc pînă astăzi la investigațiile începute în 1928[3] și reluate apoi într-o lucrare de sinteză de G. Zane[4]. Nici lucrările generale privind sistemul bănesc și circulația monetară, apărute în ultimele decenii, nu conțin datele necesare privitoare la această problemă, deși circulației bănești în feudalism i se consacră cîte un capitol special[5], iar într-una din aceste lucrări nu lipsesc chiar unele informații referitoare la capitalul cămătăresc[6]. Lipsind lucrările speciale cu privire la cămătă este explicabil de ce nici în cadrul unor lucrări generale sau sinteze de istorie din vechea noastră istoriografie rolul capitalului cămătăresc în feudalism nu este îndeajuns subliniat. Din același motiv nici în tratatul de istorie a României nu a fost posibilă o abordare mai largă a problemei, autorii acestei lucrări mărginindu-se doar la o succintă analiză a cîtorva dintre trăsăturile esențiale ale fenomenului, fără a se opri asupra evoluției acestuia și a multiplelor sale consecințe[7]. În aceste condiții, însăși amploarea fenomenului este departe de a se fi conturat pînă în prezent într-o imagine cuprinzătoare, așa cum rezultă ea la o cercetare atentă a materialului documentar și cum, pentru prima jumătate a secolului al XIX-lea, reiese din binecunoscuta lucrare a lui G. Zane[8]. Căci o astfel de cercetare este de natură să evidențieze faptul că în Moldova medievală, ca de altfel și în celelalte două state feudale românești, cămătăria a fost, începînd cu o anumită epocă, foarte răspîndită și că practicarea acesteia pe o scară atît de largă fac din ea un fenomen complex cu implicații multiple asupra istoriei politice, economice și sociale a Moldovei.

Evoluția și accentuarea dominației otomane asupra Moldovei începînd din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, de pildă, nu pot fi socotite pe deplin cunoscute atîta timp cît ne lipsește analiza exhaustivă a raporturilor dintre competitorii de la Constantinopol ai tronului moldovean și numeroșii cămătari din capitala otomană sau dintre anumite acțiuni ale acestora din urmă și obligațiile contractate de cîștigătorii competiției constantinopolitane, obligații ce nu încetau

[3] G. Zane, *Sisteme monetare și monete principale din veacurile trecute*, în „Cercetări istorice", An. IV (1928), nr. 1, p. 3—36.

[4] Idem, *Economia de schimb în Principatele române*, București, 1930, p. 103 și urm.

[5] Aurel Vijoli, *Sistemul bănesc în slujba claselor exploatatoare din România*, Editura Științifică, București, 1957, p. 37 - 66; Costin C. Kiriței escu, *Sistemul bănesc al leului și precursorii lui*, vol. I, Editura Academiei, București, 1964, p. 59—110; lucrarea lui I. D. Condurachi, *Istoricul sistemelor monetare în Țările române pînă la 1867*, București, 1934, deși conține cîteva informații noi despre monedele din orînduirea feudală, nu aduce nimic nou în privința echivalențelor monetare.

[6] Aurel Vijoli, *op. cit.*, p. 57 și urm.

[7] *Istoria Romîniei*, vol. II, Editura Academiei, București, <1962>, p. 849—850

[8] Vezi G. Zane, *Economia de schimb în Principatele române*, București, 1930, *passim*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

odată cu mazilirea domnului-debitor, ci continuau să greveze multă vreme asupra urmașilor acestuia în scaunul moldovean. Cum aceste obligații, crescînde de la o domnie la alta, domnul nu le putea onora în ultimă instanță decît prin contribuția producătorului direct, legătura dintre capitalul cămătăresc și înăsprirea fiscalității devine, în chip firesc, evidentă; de asemenea, nu e locul să stăruim aici asupra mutațiilor ce intervin, de la o vreme, în structura clasei feudale moldovene ca urmare, între altele, și a intensității cu care camăta se practică în Moldova și ca o consecință pe plan social a acestui fapt, de altfel insuficient cunoscut și acesta pînă în prezent. Transformările ce au loc în sînul clasei feudale moldovene în a doua jumătate a secolului al XVI-lea și prima jumătate a veacului următor și care au dus la apariția unei noi boierimi mari în locul vechii boierimi imunitare nu pot fi despărțite de influența ce a exercitat-o uneori asupra acestui proces cămătăria, fie prin „contribuția" ei la ruinarea unora dintre marii boieri de pînă atunci, fie prin înlesnirea pătrunderii în rîndul noii boierimi mari a unor negustori și cămătari, mai ales greci, proveniți din Imperiul otoman, dar îmbogățiți în țările române. Ajunge să se cerceteze, de pildă, componența sfatului domnesc din ultimele decenii ale secolului al XVI-lea și primele decenii ale celui următor pentru a se constata că, alături de marii dregători ridicați de domnie din boierimea mică și mijlocie, nu puțini provin din astfel de negustori și cămătari ai Imperiului [9].

Acționînd intens în Moldova începînd cu cea de a doua parte a secolului al XVI-lea și afectînd fie regimul politic, fie structura socială sau dezvoltarea economică, camăta a constituit în permanență în Moldova, ca și în Țara Românească și în unele state feudale din jur, un element de stagnare, deosebindu-se de cea practicată în vestul Europei, care a avut, în genere, o influență revoluționatoare asupra modurilor de producție precapitaliste. În Moldova feudală, camăta s-a concretizat în forma denumită „asiatică", formă care, după cum arată Marx, „poate dura multă vreme fără a provoca altceva decît decădere economică și corupție politică" [10]. În secolele al XVI-lea și al XVII-lea se întîlnesc în Moldova cele două forme caracteristice sub care se manifestă în formațiile precapitaliste capitalul cămătăresc: „mai întîi, camăta prin împrumuturi de bani acordate celor mari și risipitori, mai cu seamă proprietarilor funciari; în al doilea rînd, camăta obținută prin împrumuturi de bani acordate micilor producători care sînt în stăpînirea propriilor lor condiții de muncă, între care e cuprins meseriașul, dar în special țăranul" [11]. Fie însă că cei care apelau la împrumuturile cămătarilor erau domnul, pentru a dobîndi și a-și menține tronul, sau boierii, pentru a-și procura mijloacele necesare întreținerii

[9] *Istoria României*, vol. II, Editura Academiei, București, <1962>, p. 866.
[10] Karl Marx, *Capitalul*, vol. III, partea a II-a, București, 1956, p. 571.
[11] *Ibidem*, p. 568.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

luxului feudal, fie că aceștia erau țăranii, întregul cortegiu de repercusiuni generate de cămătă se resfrîngea, indirect sau direct, asupra acestora din urmă. Este și motivul pentru care cămătăria se înscrie printre mijloacele principale de aservire a micii proprietăți [12].

Cum împrumutul bănesc constituie o caracteristică a oricărei circulații monetare active, practicarea acestuia este un fenomen cunoscut în Moldova încă din a doua jumătate a secolului al XIV-lea [13]. Este bine cunoscut, spre exemplu, împrumutul de 3.000 ruble de argint contractat de Vladislav Iagello, regele Poloniei, la Petru I Mușat [14]. Știrile despre astfel de operații, mai ales în sferea relațiilor comerciale, în care creditorii sînt însă boieri sau tîrgoveți din Moldova, se înmulțesc în documentele moldovenești sau străine din veacul al XV-lea [15].

Menționarea curentă în documentele externe moldovenești ale veacului al XV-lea a unor astfel de operații presupune practicarea lor și pe plan intern, chiar dacă informațiile privind acest fenomen se reduc în documentele interne din același secol doar la consemnarea zălogului [16]. Faptul că nici actele interne moldovenești din prima jumătate a secolului al XVI-lea nu înregistrează asemenea operații lasă să se înțeleagă că practicarea împrumutului bănesc în Moldova acestei epoci era departe de a fi dobîndit amploarea pe care ea o cunoaște după instaurarea dominației otomane în această țară. Pentru că, fapt nesubliniat îndeajuns pînă în prezent, practicarea pe scară largă a cămătăriei cu numeroasele sale consecințe nefaste pentru dezvoltarea economică, politică și socială a Moldovei este legată de începuturile dominației otomane asupra acestei țări și condiționată apoi incontinuu, în ceea ce privește proporțiile mereu crescînde ale fenomenului, mai ales, de accentuarea acestei dominații. Este și motivul, de altfel, pentru care practicarea cămătăriei, cu toate atributele sale și cu toate urmările ce o însoțesc în permanență, este menționată în documentele interne și în izvoarele narative, pînă la detaliu uneori, numai după instaurarea dominației turcești asupra Moldovei, cînd pătrund în țară, în număr mare, împreună cu domnii veniți de la Poartă, creditorii acestora. Transformările ce au avut loc în această vreme în modul de producție feudal au fost de natură să favorizeze, de asemenea, practicarea cametei.

[12] Vezi N. Corivan, *Mijloacele de cotropire a pămînturilor țăranilor liberi în secolul al XVII-lea*, în „Studii și cercetări științifice", istorie, An. VII (1956), fasc. 2, p. 97 și urm. Pentru mijloacele de aservire, vezi și idem, *Formele de aservire a țărănimii moldovene în secolul al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea*, în „Studii și cercetări științifice", istorie, An. XII (1956), fasc. 1, p. 81 și urm.

[13] G. Zane, *Economia de schimb în Principatele române*, București, 1930, p. 295.

[14] Mihai Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, Iași, 1932, p. 603—604, 640—641.

[15] *Ibidem*, p. 627—628, 644—645, 675—677; N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XXIII, p. 298, 311—312 și 320.

[16] *Documente privind istoria României*, A, Moldova, XIV, XV, vol. I, nr. 413 (în continuare se va cita *D.I.R.*, A, ...).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Regimul dominației otomane, în toată complexitatea sub care se constituie în cea de-a doua jumătate a secolului al XVI-lea, se consolidează și se manifestă apoi în secolul următor, a însemnat supunerea Moldovei la o cruntă exploatare economică, accentuată mereu de la o epocă la alta. Pe lîngă haraci, care, pe măsura adîncirii dependenței Moldovei față de Poartă, dintr-un mijloc de răscumpărare a păcii, cum era considerat de români la început, sau dintr-un impozit funciar, cum era socotit în dreptul musulman, devine tot mai mult o capitație *(cizye)* [17], cu creșterile sale binecunoscute [18], asupra Moldovei grevau contribuțiile extraordinare în bani, furniturile de cereale, cai, vite, oi, lemn etc. destinate statului suzeran, precum și cele, în bani sau în natură (blănuri, șoimi, cai, obiecte de preț etc.), trimise sau dăruite atît de des tuturor demnitarilor Porții, de la sultan pînă la cel mai mărunt reprezentant al puterii suzerane [19]. În ansamblul acestor obligații, depășind cu mult cuantumul haraciului și al celorlalte îndatoriri față de statul suzeran, pe primul loc, în privința valorii, se situează peșcheșurile care, întîmplătoare sau periodice, dar din ce în ce mai mari, mai frecvente și mai numeroase, au constituit în perioada de care ne ocupăm, ca urmare a transformării obținerii tronului într-un adevărat mezat, sarcina materială cea mai apăsătoare dintre toate cîte i-au fost impuse Moldovei de dominația otomană [20]. Instituirea licitației constantinopolitane asupra tronului Moldovei a avut printre consecințele imediate pătrunderea în Moldova a capitalului cămătăresc. Purtătorii acestuia, negustorii și cămătarii turci, greci, evrei, armeni, raguzani sau italieni din Imperiu, însoțind în Moldova pe domnul creditat la Constantinopol și rămînînd apoi în țară pentru recuperarea sumelor avansate, au contribuit în mare măsură nu numai la generalizarea rapidă a unei cămătării practicate cu maximă intensitate, dar și la statornicirea unui întreg șir de practici abuzive favorizate de protecția permanentă a Porții. Mezatul constantinopolitan al tronului moldovean a dus însă nu numai la afluența continuă de cămătari ai Imperiului în Moldova, cămătari de care nici un domn moldovean sau muntean nu s-a mai putut lipsi, dar și la sporirea sistematică a sumelor, de-a dreptul fabuloase uneori, cu care se putea dobîndi și menține apoi domnia Moldovei. Căci odată obținut, scaunul moldovean trebuia și apărat cu aceeași dărnicie de pretendenții nu mai puțin darnici și destul de numeroși care se găseau în permanență atît la Constantinopol, cît și în restul Imperiului. Această competiție continuă a-i determina pe domni să purceadă la tezaurizarea de monedă sau de obiecte prețioase cu ajutorul cărora să se poată menține în disputa pentru tron

---

[17] *Istoria României*, vol. II, București, Editura Academiei, <1962>, p. 778—779.

[18] Vezi și M. Berza, *Haraciul Moldovei și Țării Românești în sec. XV—XIX*, în „Studii și materiale de istorie medie", vol. II, 1957, p. 7—47.

[19] *Istoria României*, vol. II, p. 776.

[20] *Ibidem*, p. 777 și 781—782; vol. III, p. 18—19; G. Zane, *Economia de schimb în Principatele române*, București, 1930, p. 68—69.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cu cei care îl rîvneau sau, în cazul mazilirii, să dispună, în pribegie, de un venit sigur cu care, dacă nu era confiscat de turci, se putea încerca, la un nou prilej, redobîndirea tronului.

Prima cumpărare de domnie despre care avem știri, redobîndirea scaunului de către Petru Rareș, a costat, potrivit unor rapoarte externe, peste 150 000 de galbeni, ceea ce îl făcea pe domnul moldovean să se plîngă regelui polonez, în 1542, că „dînd mult sultanului și pașalelor", tezaurul său se istovise [21]. Dacă pe Alexandru Lăpușneanu domnia Moldovei îl costă apreciabila sumă de 200 000 de galbeni [22], cheltuielile lui Ioan vodă pentru obținerea domniei ajung la 220 000 de galbeni [23]. Datoriile lui Iancu Sasu se ridică, după unele izvoare, probabil incomplete, la 150 000 de galbeni, pe care el nu reușește să-i achite în cei trei ani de domnie [24], cu toate că excesive măsuri fiscale sau de altă natură i-au însoțit dintru început domnia [25]. El pleacă totuși din țară cu 40 de care încărcate cu „bani, scule și alte avuții" [26], în afară de cei 125 550 de ducați și o cantitate de obiecte prețioase depuse în Transilvania [27]. Pe lîngă obligația de a achita datoriile lui Iancu Sasu [28], Petru Șchiopul a contractat imense datorii la Constantinopol atît la obținerea domniei cît și la redobîndirea ei [29]. Lui Aron vodă „i-au dat țara (turcii — n. ns.) cu multă datorie, că fiindu om fără suflet și umblîndu și alții pentru domnie, pre toți i-au umplut cu bani cu camătă de la turci" [30]. Într-un raport din 1591 al unui italian din Pera se men-

---

[21] Hurmuzaki, *Documente*, vol. II_1, p. 215 și 217; *Supliment*, I_2, p. 158. El fu creditat în mahalaua genoveză a Constantinopolului de negustori și cămătari greci, italieni și evrei (*ibidem*, II_1, p. 215; A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ed. a III-a, îngrijită de I. Vlădescu, p. 251).

[22] Hurmuzaki, *Supliment*, I, p. 19; A. D. Xenopol, *op. cit.*, vol. V, p. 105—106.

[23] Hurmuzaki, *Documente*, vol. II_1, p. 615.

[24] *D.I.R.*, A, XVI, vol. III, nr. 519.

[25] „Noul domn al Moldovei, se arată într-un raport diplomatic din 25 ianuarie 1580, a și început a-și tiraniza supușii cu neomenie, fără îndoială pentru a-și aduna iarăși banii dăruiți pe aici și pe care i-a împrumutat pentru obținerea domniei" (Hurmuzaki, *Documente*, vol. III, p. 25), fapt confirmat și de Grigore Ureche: „Lăcomie de avuție nespusă avea, pentru care pe mulți au omorît; ...izvodi obicină care n-a mai fost niciodată de au trimis în toată țara să ia a zecea din boi" (*Letopisețul Țării Moldovei*, ed. a II-a, București, 1958, p. 212).

[26] Hurmuzaki, *Documente*, vol. III, p. 24, 81—82.

[27] *Ibidem*, p. 90—91; vol. IV, p. 28.

[28] *D.I.R.*, A, XVI, vol. III, nr. 519; Hurmuzaki, *Documente*, vol. III, p. 78.

[29] La reluarea domniei, se menționează într-un raport diplomatic, Petru Șchiopul „nu numai că sporise iarăși tributul cu 10 000 de galbeni și se îndatorise a plăti toate datoriile lui Iancu vodă, dar, apoi, pe lîngă darurile în bani făcute sultanului și mamei lui, s-a mai obligat către Sinan Pașa și către preceptorul sultanului, prin sprijinul cărora, îndeosebi, ajunsese la domnie, a le plăti în termen de un an o sumă însemnată de bani, după cum se spune, pînă la o sută de mii de galbeni". Înainte de a pleca spre țară, el „a împărțit pînă la 80 000 de coroane, din care o mare parte împrumutată cu un procent nemaiauzit..." (Hurmuzaki, *Documente*, vol. III, p. 78 și 80).

[30] Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. a II-a, București, 1958, p. 209.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ționează că Aron vodă promițînd „un milion de galbeni" pentru obținerea domniei, împrumută bani de la cămătarii țarigrădeni cu dobînzi exorbitante și fu însoțit în Moldova de un ceauș, care trebuia să rămînă pe lîngă domn „pînă ce poporul de acolo va plăti cel puțin ceea ce s-a promis sultanului și pașalelor" [31]. Dependența domniei lui Aron vodă față de cămătarii țarigrădeni era atît de mare încît deși fusese mazilit în iunie 1592, în septembrie i se dădu din nou domnia deoarece „datornicii lui, turcii, cu toții au mărsu la vezirul de au strigat pentru dînsul, și de nevoia datornicilor iară i-au întorsu domniia" [32].

Aceleași mari cheltuieli necesitau chiar domniile ce nu-și aveau începutul în mezatul constantinopolitan. Deși e sprijinit de polonezi, Constantin Movilă nu e scutit, de pildă, „de multă cheltuială și datorii asupra sa de la cinstita Poartă împărătească și pentru schiptru" [33]. Confirmarea de către Poartă a domniilor celorlalți Movilești a comportat, desigur, cheltuieli asemănătoare.

Contractînd enorme datorii la Constantinopol, Gașpar Grațiani, după sosirea sa la Iași, îi solicită lui Gavril Bethlen un împrumut de 30 sau 40 000 lei pentru a liniști pe numeroșii turci sosiți cu el în Moldova și pe care numai cu daruri mari îi poate determina să plece [34]. Chiar Radu Mihnea, domnul atît de prețuit la Poartă, fu nevoit să plătească, în 1623, 100 000 de galbeni pentru ocuparea simultană de către el și fiul său a tronurilor Moldovei și Țării Românești. Cu toate aceste cheltuieli, el a reușit, ca urmare a unei fiscalități excesive, să adune și pentru sine pentru a depune la banca Veneției 19 647 ducați [35]. Aceeași preocupare de a depune bani la banca menționată îl caracterizează și pe fiul lui Radu Mihnea, Alexandru Coconul, în ultima sa domnie moldoveană [36].

Cele patru domnii din Moldova și Țara Românească ale nevrednicului Alexandru Iliaș l-au costat pe acesta atît de mulți bani încît

[31] „Judecați pînă la ce grad de ruină și disperare va fi adusă această nenorocită țară din spinarea căreia vor trebui să se stoarcă acestea și altîtea altele", continua Lorenzo Bernardo, trimițătorul raportului. (Vezi „Columna lui Traian", an. VII (1876), tom. I, p. 286; Hurmuzaki, *Documente*, vol. IV, p. 158); evident, suma de mai sus era imposibil de plătit în răstimpul unei domnii scurte ca cea dintîi a lui Aron vodă. Nici dările aruncate pe țară, nici silniciile la care s-a dedat și care i-au adus supranumele de „Tiranul" și nici chiar zelul creditorilor sau slujitorilor turci care însoțeau pe dăbilari la stringerea impozitelor (Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. cit., p. 230) nu au fost suficiente pentru adunarea unei sume de bani atît de mari.

[32] Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. cit., p. 222; vezi și Hurmuzaki *Documente*, vol. IV_2, p. 162.

[33] *D.I.R.*, A, XVII, vol. V, nr. 35.

[34] Hurmuzaki, *Fragmente din istoria românilor*, vol. III, p. 96.

[35] Idem, *Documente*, vol. IV_2, p. 422—423; vol. VIII, p. 418.

[36] Ambasadorul republicii venețiene la Poartă va garanta, după mazilirea lui Alexandru Coconul, pentru datoriile contractate de el (200 000 de reali) la dobîndirea domniei și neachitate creditorilor săi Gieromimo Beneri, Lorenzo Agazzi, Octavio și Penzini Sella și Terzi (Hurmuzaki, *Documente*, vol. IV_2, p. 454—457).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

chiar în condițiile în care unii din creditorii săi au participat direct la recuperarea sumelor, el nu și-a putut achita datoriile, murind, la Țarigrad, „sărac și la mare lipsă și cu multe datorii". La înmormîntarea lui, fiul său „Ilias, „mergé cu multă grijă și frică de datornicii tătîne-său, să nu-l prinză să-l închidză" [37]. Stăruința acestui veșnic pretendent la tron și dărnicia față de Poartă în anii în care, mazilit, se afla la Constantinopol, a făcut să se ridice mult și prețul domniilor lui Miron Barnovschi și Moise Movilă. Căftănirea celui din urmă a comportat, după cum scrie Miron Costin, „cîteva datorii, făcute de cheltuielile ce s-au făcut den asupreala turcilor" [38], așa încît în țară avea „pace din toate părțile, numai de datornici turci mare strînsori și sile și așea să înplusă țara și de oameni răi, cît, a vedere, cu bulucuri îmbla de prăda și jecuia oamenii și pre lîngă orașu" [39]. Datoriile contractate de domnul moldovean au fost atît de mari încît, neputîndu-le achita pînă la sfîrșitul celei de a doua domnii, succesorul său în scaun îi scria de la Poartă „să nu vie la Țarigrad pentru multe datorii ce avea Moisei vodă la Țarigrad" [40]. Creditorii domnului se aflau însă în număr mare și în țară, așa încît același Vasile Lupu se vede nevoit, la obținerea domniei, să ceară vizirului ca „pre turci, pre carii or ave datorie în țară, să-i scoată, să nu supere oamenii" [41]. Sume considerabile au curs spre Constantinopol și de-a lungul întregii domnii a acestuia.

Cu toate cheltuielile făcute de ambițiosul domn în timpul lungii sale domnii, el a reușit să strîngă un imens tezaur pe care îl ținea în cetatea Neamțului [42]; constînd din bani, aur, argint, perle, giuvaeruri, blănuri etc., „mai mult de cum ar putea avea un împărat sau rege", după cum apreciază Paul de Alep, această imensă avere a fost încărcată în 100 de care trase de 8, 10 sau 12 cai. El poseda, de asemenea, tezaure în Polonia, Germania, Veneția [43] și 100 000 lei depuși la Athos [44]. La Constantinopol se zvonise după mazilirea sa că ar fi avut în Suceava 2 000 000 lei în aur și giuvaere [45]. Interesul turcilor pentru o asemenea avere este de la sine înțeles așa încît ei nu vor

[37] Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. Iorgu Iordan, București, 1955. p. 129. Pentru cumpărarea ultimei domnii moldovene, vezi Hurmuzaki, *Documente*, vol. IV, p. 193; cf. și V. Neamțu, *Răscoala din Moldova din primăvara anului 1633*, în „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza" din Iași (serie nouă), Secțiunea a III-a (științe sociale), tom. II, an. 1956, fasc. 1—2, p. 22.

[38] Miron Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 96.

[39] *Ibidem.*

[40] *Ibidem*, p. 108.

[41] Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. cit., p. 113.

[42] Miron Costin, *op. cit.*, p. 140.

[43] B. P. Hajdeu, *Archiva istorică*, I_2, p. 74 și urm.

[44] A. D. Xenopol, *op. cit.*, vol. VII, p. 53.

[45] Hurmuzaki, *Documente*, vol. V_2, p. 6; vezi și A. D. Xenopol, *op. cit.*, vol. VII, p. 53.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ezita să satisfacă dorința boierilor moldoveni de a se da tronul lui Gheorghe Ștefan pentru cei 100 000 lei oferiți de acesta [46].

Sumele cheltuite la Poartă pentru obținerea scaunului au crescut și în cea de-a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Numai într-un singur an, de pildă, cînd a avut loc înnoirea a trei domnii (ale lui Eustratie Dabija, Gheorghe Duca și Iliaș Alexandru), s-a plătit de către fiecare din domni cîte 5—600 pungi de bani [47]. Din cauza datoriilor enorme contractate de Gheorghe Duca, după moartea lui în Polonia pe soția sa „au început a o apuca datornicii (la Constantinopol, n. ns.) ș-a o îngrozi, ș-a o închide, ș-a o jăcui, care cum puté" [48]. Cheltuieli și mai mari a făcut atît la luarea domniei la Constantinopol și Adrianopol, cît și în țară, risipitorul Constantin Duca; deși chezașul său pentru banii împrumutați, Constantin Brîncoveanu, „îl tot grăbie" să restituie banii creditorilor, el nu a reușit să-i achite în cursul primei domnii încît veni în domnia a doua „cu datoria a domniei cei dintăiu neplătită" care, împreună cu noile cheltuieli, „s-encărcă de să feci o somă mare de bani" [49]. În sfîrșit, deși puse „nevoi grele pe țară" la începutul celei de-a doua domnii, Antioh Cantemir fu mazilit fără a fi reușit să-și plătească numeroasele datorii contractate la obținerea tronului [50], care, în această vreme, după cum arată Dimitrie Cantemir, costa enorma sumă de 300 000 de galbeni [51].

Dacă avem în vedere că sistemul cumpărării domniei a funcționat incontinuu între 1541 și 1711, că, în condițiile instabilității domniei de la sfîrșitul secolului al XVI-lea, din primele trei decenii ale secolului al XVII-lea și din a doua jumătate a aceluiași veac, cauzată de acest sistem, sumele pentru cumpărarea domniei au crescut mereu [52] și că, în sfîrșit, în achitarea datoriilor contractate la Poartă nu a intervenit niciodată vreo cezură, deoarece obligațiile bănești neonorate ale unui domn mazilit, decedat sau plecat din scaun erau achitate de domnul următor [53], ajungem la imaginea reală a afluenței continue și mereu în creștere către Poartă a bogățiilor țării. Asigurarea acestui

[46] A. D. Xenopol, *op. cit.*, vol. VII, p. 51.

[47] Miron Costin, *op. cit.*, p. 122; vezi și Ion Neculce, *op. cit.*, p. 129—130.

[48] Ion Neculce, *op. cit.*, p. 122; vezi și p. 157.

[49] M. Kogălniceanu, *Cronicele României sau letopisețele Moldaviei și Valahiei*, ed. a II-a, revăzută, București, 1874, tom. III, p. 89; Ion Neculce, *op. cit.*, p. 193, 195 și 219. „...Cu multă sumă de bani și daruri, datorind țara" (M. Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 93).

[50] Ion Neculce, *op. cit.*, p. 238.

[51] Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, ed. Gh. Adamescu, f.a., p. 112.

[52] „...Schimbarea domnilor, ce să schimbă așa des, țara au sărăcit și s-au pustiitu mai de tot, cît n-au putere să plătească hăraciul împărăției". (Arh. St. Iași CCCXXXIII/38; doc. din 1632 mai 5).

[53] „...Domnii moldovenești, așijdere și muntenești, carii iau spre domnie, sîntu dători a plăti toate datoriile acelora domni ce le stau în locu, au-s scoși de Poartă. au morți, au eșiți de bunăvoe den domnie, neîntrebîndu nemicî de dătorii ca acialea, de unde să fie făcute, au dereptu triaba țării au întru triaba sa" (*D.I.R.*, A, XVI, vol. IV, nr. 95; doc. din <1593 aprilie>).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

flux, dezastruos pentru țară, se putea realiza în primul rînd printr-o fiscalitate excesivă, pe care el o condiționează în permanență aducînd-o la limita extremă. Influența acestor cheltuieli asupra regimului fiscal a fost covîrșitoare. După cum observa un economist, această influență se degajă mai ales din două caracteristici ale sistemului: mulțimea și varietatea dărilor, pe de o parte, și excesivitatea lor, pe de altă parte [54]. De aceea, aproape la majoritatea domniilor din perioada de care ne ocupăm se constată fie instituirea unui nou impozit, fie sporirea cuantumului la unele impozite vechi [55]. Caracterul mai întotdeauna urgent și de multe ori imprevizibil al perceperii impozitelor favoriza, de asemenea, abuzul dregătorilor de stat, făcînd din viața producătorului direct, asupra căruia se răsfrîngeau în primul rînd consecințele acestei fiscalități, un adevărat coșmar [56].

În același timp, acumulările domnești iau de regulă drumul Constantinopolului, iar cele boierești sînt folosite pentru achiziționarea de noi moșii, pentru împrumuturi cămătărești sau pentru tezaurizare [57]. Consecințe profunde pentru circulația monetară din Moldova are însă masivul exod de numerar spre Constantinopol [58] destinat rambursării cheltuielilor legate de cumpărarea și menținerea scaunului. Țara fiind lipsită de o producție proprie de metal prețios, avuția ei bănească era aproape exclusiv un produs al circulației de mărfuri, așa încît scoaterea peste graniță a imenselor cantități de numerar, menționate mai sus, avea să producă în chip firesc fenomene de raritate monetară periodică [59] ce îl vor afecta în primul rînd pe producătorul direct. Insuficiența de numerar și a circulației monetare este atestată deseori în această perioadă nu numai de nivelul ridicat al dobînzilor dar și de larga întrebuințare în procesul de schimb a altor intermediari decît moneda (oi, cai, vite, miere etc.), precum și de prohibirea de către principii transilvăneni a exportului de monede [60]. Convertirea unor prestațiuni în bani și insistența cu care e urmărită este o altă dovadă în acest sens [61]. Cum mai toate dările în această perioadă, ca urmare

[54] G. Zane, *Probleme monetare în trecutul economiei noastre naționale*, Iași, 1927, p. 44; idem, *Economia de schimb în Principatele române*, București, 1930, p. 71.

[55] N. Grigoraș, *Istoria fiscalității în Moldova* (sub tipar).

[56] *Istoria României*, ed. cit., vol. II, p. 789—790.

[57] N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 823; Arh. St. Iași, Tr. 1765, op. 2014, dosar 11, f. 48.

[58] N. Iorga, *Constatări istorice cu privire la viața agrară a românilor*, în *Studii și documente*, vol. XVIII$_2$, p. 25; vezi și Gh. I. Brătianu, *O carte de judecată a lui Vasile-vodă Lupu*, în „Revista istorică", An. V (1919), nr. 1—2, p. 22 și urm.

[59] G. Zane, *Probleme monetare din trecutul economiei noastre naționale*, Iași, 1927, p. 43; idem, *Economia de schimb...*, p. 69—70.

[60] Idem, *Probleme monetare...*, p. 43.

[61] Ștefan Răzvan scrie slujbașilor domnești din ținutul Tigheci să ia de la oameni din satul Tătărăni al mănăstirii Tazlău „bani pentru lucru cum vi s-a dat povățuială", și nu cum i s-au plîns călugării „că voi nu le luați de la ei bani și-i mînați la muncă să lucreze" (*D.I.R.*, A, XVI, vol. IV, nr. 155).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și a nevoii imediate de numerar a domnului, se plăteau în bani [62], nevoia de monedă constituia un imperativ absolut pentru producătorul direct. Dacă nu-și putea procura din schimb cel puțin atîta monedă cîtă îi era necesară pentru plata dărilor el trebuia să recurgă obligatoriu la cămătar. De aceea, sînt numeroase actele interne care menționează împrumuturile bănești contractate la cămătarii turci, evrei, armeni sau greci, toți însă veniți din Imperiul otoman. Un document din 1596 aprilie 28 consemnează zălogirea unei părți din satul Potoc „pentru o datorie care a rămas la niște turci din zilele lui Petru voievod" (Șchiopul) [63]; o ocină din Săcuieni e pusă de asemenea zălog pentru 16 taleri pe care „i-au luat Nechifor cu aslam (camătă —n ns.) de la negustători" [64]. O slugă domnească, Isac, ia „bani cu camătă de la turci" [65], după cum un altul „au luat (bani, n. ns.) de la un turcu, cu camîtă" [66]. Un Aftodor își pune zălog părțile sale de ocină pentru un împrumut ce l-a făcut spre a se plăti „de o datorie la turci" [67], iar un Ștefan Măgureanul ia „trei lei cu camătă... de la un jidov" [68]. În sfîrșit, Ștefan Hrincovici este nevoit să-și vîndă cu 65 de taleri ocina din Voroncăuți lui Dumitrașco Fulger spre a-și achita datoria contractată la turcul Hasan basa [69].

Venind în Moldova după stabilirea dominației otomane împreună cu domnii, pe care-i creditaseră la Constantinopol, sau ca negustori, ei găsesc aici, în condițiile fiscalității excesive din țară, un teren propice pentru practicarea cametei așa încît, nu după multă vreme, ei vor contribui la extrema răspîndire a practicii împrumutului cămătăresc. Documentele interne îi menționează acționînd în întreaga țară, atît în orașe cît și în sate, împrumutînd bani tuturor categoriilor sociale, fără deosebire. Deși camăta afectează într-o bună măsură și boierimea, de care însă nu ne ocupăm aici, consecințele sale se răsfrîng în chip dezastruos asupra micului proprietar care, grevîndu-și ocina de datorii, va sfîrși prin a și-o pierde definitiv. Dintre cămătarii sau negustorii străini care se îndeletniceau cu practicarea cametei în Moldova cei mai mulți sînt turci ca Ionuz beg [70], Mehmet [71], Palauz Oglu [72], Gefer

[62] G. Zane, *Economia de schimb...*, p. 71—72. În documente și izvoarele narative, încetățenirea acestui sistem de plată este atestată în mod expres prin precedarea denumirii dării de cuvîntul *bani*: banii birului, banii haraciului, banii bairamului, banii văcăritului, banii fumăritului etc. sau de denumirea monedei în care se plăteau impozitele: zloți pentru casă, ughi pentru fum, galbeni, lei, orți etc.

[63] *D.I.R.*, A, XVI, vol. IV, nr. 182.

[64] *Ibidem*, XVII, vol. V, nr. 77.

[65] Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" — Iași, Fond Spiridonie, X/6.

[66] N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 96, nr. 118.

[67] Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. V_2, p. 7.

[68] I. Antonovici, *Documente bîrlădene*, vol. III, p. 70.

[69] „Revista istorică", an. VI (1920), p. 85.

[70] *D.I.R.*, A, XVI, vol. II, nr. 67.

[71] *Ibidem*, XVII, vol. II, nr. 162.

[72] *Ibidem*, vol. V, nr. 52 și 148.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

başa [73], Hasan Celebi [74], Husein [75], Mustafa [76], Mustafa Celebi din Coge, Mustafa Celebi din Scărlăteşti [77], Uzon Mustafa [78], Hasan başa [79], Hasan Derviş din Bîrlad [80], Hagi Umir Oglu [81], Hagi Mehmet [82], Hagi Căliman din Galaţi [83], Hagi Ismail, Hagi Eminec, Hagi Osman [84], Mahomet Mir, fiul lui Olun [85] ş.a. [86] sau greci, precum Iane din Bîrlad [87], Liftimi [88], Nicula Provata, Iane Mavrichi, Dioma [89], Luca, Iane [90], Dumitrachi Celebiul [91], Plantos [92], Nechita şi fiul lui Apostol Celebi [93], Panaite [94] etc.

Deşi mai puţini ca număr în comparaţie cu turcii şi grecii, evreii ţarigrădeni din Moldova par a avea preferinţe pentru operaţiile cămătăreşti de anvergură. Între aceştia excelează cămătarii Iacob [95], Haham Zade [96] şi Lazor [97]. Acţionînd mai ales în oraşe, ei nu nesocotesc însă nici operaţiile cămătăreşti de mai mică amploare [98]. Nu lipsesc din Moldova, de asemenea, cămătarii armeni [99] şi italieni [100] veniţi şi ei tot din Imperiul otoman.

---

[73] Bibl. Acad., CDLI/3 şi 5.
[74] „Revista Istorică", An. IV (1918), p. 149—150.
[75] „Ion Neculce", fasc. V (1925), p. 356—357.
[76] Arh. St. Bucureşti, Propr. Statului Moldova, XXIX/4.
[77] Arh. St. Iaşi, CLXXIV/102.
[78] Arh. St. Bucureşti, Propr. Statului Moldova, XXIX/4; Bibl. Acad., XXXVIII/21.
[79] „Revista istorică", An. VI (1920), p. 85.
[80] I. Antonovici, *op. cit.*, vol. II, p. 151.
[81] Bibl. Acad., XCVI/85.
[82] Idem, XXXVIII/21; MCDXCV/198.
[83] Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, vol. VIII, p. 71—72.
[84] N. Iorga, *Istoria comerţului românesc. Epoca mai nouă*, Bucureşti, 1925, p. 30; Idem, *Studii şi documente*, vol. VI, p. 545—546.
[85] N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. V, p. 407.
[86] Pentru cămătarii turci, vezi şi N. Iorga, *Istoria comerţului românesc. Epoca mai nouă*, p. 30.
[87] N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. XVI, p. 181.
[88] *D.I.R.*, A, XVI, vol. III, nr. 235.
[89] Bibl. Acad., XLII/61 şi 62.
[90] Idem, XLII/62.
[91] Idem, XLII/182 a.
[92] Idem, CXCII/45.
[93] Idem, XLVI/35.
[94] Arh. St. Bucureşti, Tr. 1754, op. 2014, dosar 11, f. 48.
[95] *D.I.R.*, A, XVI, vol. IV, nr. 246; Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, vol. II, p. 203—204.
[96] Bibl. Acad., CXXV/148.
[97] Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, vol. IV, p. 27—28.
[98] „T. Codrescu", An. II (1933), p. 134; Radu Rosetti, *Pămîntul, sătenii şi stăpînii în Moldova*, Bucureşti, 1907, p. 193, nota.
[99] „Buletinul Comisiei istorice a României", IV (1925), p. 170—171, nr. 20; Bibl. Acad., XXXVIII/21; „Cronica Romanului", An. XIV (1937), p. 164; Arh. St. Iaşi, Tr. 1765, op. 2014, dosar 19, f. 153.
[100] C. Esarcu, *Documente inedite din Veneţia*, în „Columna lui Traian", serie nouă, An. VIII, tom. 2, p. 98—99, 101—102; *D.I.R.*, A, XVII, vol. V, nr. 54.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Nevoia de bani fiind presantă din cauza mulțimii dărilor și a urgenței cu care ele trebuiau strînse, dobînzile percepute de acești cămătari sînt foarte mari. Astfel, dobînda ajunge, uneori, „de leu cîte 5 bani de săptămînă" [101], deși ea constă în mod obișnuit din 10% („zăci în unsprăzăci") pe lună [102] sau „din zece, doisprezece", adică 20% pe an[103].

Constituind capital numai în mîinile cămătarului deoarece numai acestuia îi aduc venit, banii împrumutați reprezintă pentru producătorul direct un simplu mijloc de plată, neaducîndu-i nici un venit. De altfel, în mîinile acestuia din urmă ei rămîn doar un moment deoarece în aproape toate cazurile, după cum atestă documentele, ei iau drumul vistieriei sau al cămării domnești. Scopul cămătarului este însușirea, printr-o dobîndă ridicată, a unei părți cît mai mari din produsul muncii debitorului. Deoarece turcii nu aveau voie să aibă proprietăți în Moldova, preocuparea lor și a altor cămătari țarigrădeni pentru garantarea datoriei către micii proprietari prin chezași constituie o permanență a practicii împrumutului cămătăresc. Neputînd stăpîni deci ocina debitorului și neavînd altceva de luat de la acesta, el își „împlinește" datoria de multe ori în chip forțat de la chezaș. Un Grigore Platon cu femeia sa, Maria, fiind datori cu 31 vedre de miere unui negustor și neputînd-o înapoia la scadență, au fugit, dar negustorul „l-au apucat" pe chezașul acestora, Negoiță comis, luîndu-i patru boi și un poloboc de miere de 16 vedre și jumătate. Găsindu-l după patru ani pe debitor, chezașul l-a „apucat ca să-i plătească acei stupi și acei boi cu agonisita lor de patru ani". Neputînd să-i restituie bucatele, Platon se obligă să-i dea în termen de două săptămîni 70 de lei pe care, neputîndu-i procura altfel, îi va lua de la cămătarii Mustafa sau Hagi Mahmet. Drept garanție, „pînă oi aduce banii sau așezare de la turci", lasă comisului zapisele ocinilor sale [104]. Un Necula, fiul lui Dulea din Pogana, fiind dator cu 27 de lei turcului Husein și neachitîndu-i datoria la scadență, chezașul acestuia, Gavril vornicul de Bîrlad, este adus cu un aprod spre a plăti banii, pentru care Dulea îi dă ocina sa din Pogana [105].

După cum rezultă din aceste două cazuri [106], deși cămătarul străin nu intra în posesia ocinii, el o împingea inevitabil spre aservirea ei de către feudal care, de multe ori, este chiar chezașul debitorului. Procesul e favorizat în bună măsură de modul brutal și abuziv cu care acționează, datorită protecției Porții, cămătarul. Astfel, în drum spre scaunul Moldovei, Nicolae Mavrocordat e întîmpinat de „cărți din țară" de la fratele său și de la boierii căimăcami „că nu ies oamenii

[101] „Ion Neculce", fasc. 4 (1924), p. 20—21.

[102] N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 545—546; Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. XXII, p. 12—13; vol. XX, p. 185—186.

[103] N. Iorga, *Studii și documente*, vol. V, p. 493; vol. VI, p. 244; Bibl. Acad., CCVI/175 etc.

[104] Bibl. Acad., XXXVIII/21.

[105] „Ion Neculce", fasc. 5 (1925), p. 356—357.

[106] Documente de acest fel sînt foarte numeroase pentru această perioadă.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

din bejenii, unii temîndu-se de datoriile ce erau datori turcilor" [107]. Cu același prilej, în tîrgul Bîrlad sînt „strînși toți boierii cei mari și cei mici și mazilii și toată Țara de Gios; și fiind temnița Bîrladului plină de oameni pentru datoriile turcilor, din zilele lui Mihai vodă (Racoviță, n. ns.), îndată au poruncit de i-au slobozit pe toți" [108].

De aceea, nu lipsesc din documente cazurile de negustori și cămătari străini care cad victimă resentimentelor moldovenilor. Într-un document din 1580 martie 20 se menționează, de exemplu, că pentru o moarte a unui grec s-au dat 158 de boi și vaci, 600 oi, cai și 13 iepe [109], iar „pentru căci s-a omorît un grec gealep împărătesc în hotarul satului Romaneștilor", acest sat este dat de Gaspar Grațiani, după cum se arată într-un alt act, lui Gheorghe comisel și fraților săi care au plătit deșugubina [110]. Pentru curmarea abuzurilor care deveniseră o obișnuință pentru cămătarii turci, domnii moldoveni, ca și cei munteni, au fost nevoiți să ia măsuri hotărîte, adresîndu-se Porții. „Negustorii turci, scrie Nicolae Costin..., încetase a face supărări pentru datoriile sale, cum deprinsese mai înainte la alți domni a face și a supăra cu cametele". Obținînd firman de la Poartă în această privință, Nicolae Mavrocordat nu le mai dădea acestora, cum se obișnuia de un secol și jumătate, „cărți de plinit cu armași și cu copii din casă sau cu aprozi... ce cărți pe la scaune, la pîrcălabi, să cheme față pe cutare cu turcul, să stea să le ia seama și ce ar fi drept pe zapis cu zi să-i plătească, iar nu cu plineală sau cu închisoare" [111]. Măsurile luate de domnul moldovean au fost eficiente căci, după cum scrie un alt cronicar, „într-aceea vreme, negustorii turci care se aflau aici în toată țara noastră să lăsaseră, de frica lui Nicolae Vodă, de cîștiguri nedrepte și de cametele pe care le luau de la țăranii pămînteni" [112].

Spre deosebire de actele privind împrumuturile de la cămătarii și negustorii turci sau de la grecii și evreii din Imperiul otoman, în care camăta este menționată de cele mai multe ori, în restul documentelor moldovenești de zălogire ea este consemnată mult mai rar. Aceasta nu înseamnă că negustorii și feudalii moldoveni s-au împămînteniți acordau împrumuturi fără dobîndă de vreme ce, potrivit acelorași acte, creditorul beneficia, de regulă, pînă la scadență, de veni-

[107] M. Kogălniceanu, *Cronicile României sau Letopisețele Moldaviei și Valahiei*, ed. a II-a, 1872, tom. II, p. 130.

[108] *Ibidem*, p. 88.

[109] *D.I.R.*, A, XVI, vol. II, nr. 168.

[110] Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. XVI, p. 29.

[111] M. Kogălniceanu, *op. cit.*, tom. II, p. 78.

[112] *Cronica Ghiculeștilor*, ediție îngrijită de Nestor Camariano și Ariadna Camariano-Cioran, Editura Academiei, București, 1965, p. 61; vezi și Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. cit., p. 113.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tul ocinii zălogite [113]. Expresia „să aibă a-şi ţinea ocina pînă îi voi da banii", frecventă în astfel de documente, nu diferă în privinţa conţinutului de clauza din actele de acelaşi fel datorită căreia creditorul are dreptul „să o ţie (ocina, n.ns.) să să hrănească pînă-i voi da ce-am luat" [114]. Este elocvent în această privinţă zapisul de zălogire din 14 iulie 1686 în care debitorii arată că chiar în cazul în care vor restitui împrumutul de 5,5 lei la scadenţă, „tocmal(a) ne este să zăciuiască şoltuzul Savin (creditorul, n.ns.) locul de pîine, din fîn şi din tot venitul locului pentru zăbava banilor" [115]. Chiar şi lipsa acestor menţiuni din acte nu implică, desigur, întotdeauna absenţa dobînzii din moment ce atunci cînd ea nu e percepută faptul este consemnat în chip expres în document. Un Neculae Bărbînţă, de pildă, punînd zălog partea sa din Cruceni pentru 12 lei şi 10 potronici împrumutaţi de la Gligoraşcu armaş, arată că banii i-au fost daţi „în datorie, fără dubîndă", fapt pentru care el i-a dăruit însă creditorului un loc de prisacă din acelaşi sat [116].

Dacă, în general, pe creditorul feudal îl interesează în primul rînd ocina debitorului, iar pe cămătarul străin numai dobînda, această deosebire pare a se reduce simţitor atunci cînd interesul pentru bani al boierului moldovean ajunge a-l transforma pe acesta într-un adevărat cămătar. Un logofăt îl creditează pe Ştefan Calapod cu 11 galbeni luînd dobîndă „cîte dzéce bani galbănul", iar ca zălog ocina din Ruginoasa a debitorului. Ca la orice cămătar „apoi... au venit Mărica, femeea lui Ştefan şi au luoat noî galbeni" cu aceeaşi dobîndă [117].

Dacă negustorii şi cămătarii turci contribuie indirect la deposedarea de pămînt a micului proprietar, negustorii autohtoni sau împămînteniţi în Moldova, prin practicarea împrumutului cămătăresc participă direct la aservirea ocinii acestuia. Condrea Hasnăş cu fiul său, Vasile, împrumutînd 30 taleri de la negustorul Dumitraşco din Roman îşi pun zălog „toată ocina lor, cîtă să va alege, din sat den Merceşti, să aibă a o ţinea (Dumitraşco, n.ns.) pînă-i va da banii întru an de acmu ; de nu-i va da banii... să le fie ocină peritoră şi lui Dumitraşco să-i fie ocină printru ai săi bani derepţi ce au dat" [118]. În secolul al XVII-lea, mai ales, interesul acestor negustori pentru achiziţionarea de

[113] Faptul este atestat şi de următoarea prevedere a pravilii lui Vasile Lupu, „Ceia ce vor lua ocine pentru datorii şi mai vîrtos pentru camătă, de vreme ce se va arăta c-au mîncat roadă dentr-acea ocină mai mult de şeaple ai, aluncea ca să socotească giudeţul tot vinitul ce va fi fost dentr-acea ocină ; deci giumătate den tot să numere şi să facă să fie capete să să iuşureadze den datorie" (*Carte românească de învăţătură*, ediţie critică, <Bucureşti, 1961>, pricina I, zaceala 16, p. 56).

[114] *D.I.R.*, A, XVII, vol. V, nr. 397.

[115] Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, vol. V, p. 333—334.

[116] Idem, *Ispisoace şi zapise*, vol. IV$_1$, p. 60, 72—73 ; Cf. şi Bibl. Acad. LXXVII/123.

[117] Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoare*, vol. XX, p. 185.

[118] *D.I.R.*, A, XVII, vol. I, nr. 343.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pămînt rezultă clar din documente [119]. Împrumutînd bani micului proprietar, ei intră în posesia ocinii debitorului în cazul insolvabilității acestuia la scadență. În 1687, de exemplu, Elena, femeia lui Ilie Pleșca, neavînd cu ce plăti datoria de 60 de lei a soțului ei negustorului Proca îi dă acestuia părțile sale de ocină din Totoești [120]. În același mod intră în stăpînirea unor ocini din Roșcani, acaparînd apoi satul în întregime, Neculai neguțătorul din Iași [121].

În mai mare măsură decît negustorii pămînteni sau împămînteniți în Moldova contribuie însă la deposedarea de pămînt a micilor proprietari balcanicii veniți de la Poartă odată cu domnii și deveniți apoi „oameni de casă" ai acestora. Incluși în sfatul domnesc al domnului creditat și răsplătiți „pentru slujbă dreaptă și credincioasă" prin danii domnești, ei își vor spori numărul satelor cu mult mai repede decît boierimea de țară, devenind în scurtă vreme mari feudali nelipsiți din divanul domnesc. Din astfel de negustori, cămătari sau apropiați ai domnilor aduși în țară de Petru Șchiopul, Iancu Sasu, Aron Vodă, Radu Mihnea, Ștefan Tomșa al II-lea, Alexandru Iliaș ș.a. și din feudali moldoveni se va constitui în primele decenii ale secolului al XVII-lea noua boierime oligarhică. Printre mijloacele de sporire a proprietăților acestora se numără, în chip firesc, și practicarea împrumutului bănesc, dată fiind nu numai mentalitatea de negustori care i-a însoțit în noua calitate de mari feudali, dar și, evident, posibilitățile lor bănești. Un Brut postelnic, Enache postelnic, Fortuna comis, numeroasele rude și apropiați ai lui Vasile Lupu din divanul acestuia, dar mai ales Cantacuzinii moldoveni, Iordache și Toma, pentru a nu mai vorbi de numeroșii boieri greci din a doua jumătate al secolului al XVII-lea, își sporesc averile și pe calea menționată mai sus. În cei peste 40 de ani de la aducerea lor în Moldova de către Radu Mihnea, Toma și Iordache Cantacuzino au ajuns să dispună de cele mai întinse proprietăți din țară [122]. Sporirea proprietăților cantacuzinești din Moldova nu s-a făcut însă numai prin danii domnești sau cumpărături obișnuite ci și prin practica împrumutului bănesc. De

[119] Negustorul ieșean de origine grecească Miha, ginerele lui Andronache postelnic, reușește, de pildă, ca, prin cumpărări succesive, să-i deposedeze de ocini *într-un timp relativ scurt, pe răzeșii din Boroșești și Albești, ținutul Vaslui*, aceștia din urmă mutîndu-se în tîrgul Scînteia și în satele din jur Șurinești, Drăgușeni, Fierești ș.a. (Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. III$_2$, p. 105—107, 122—124, 163—164, 167—168; vol. IV$_1$, p. 4—8, 26—27, 37, 61—62, 98—100, 117—118). Vezi și idem, *Surete și izvoade*, vol. VIII, p. 15.

[120] Bibl. „V. A. Urechia" — Galați, doc. nr. 11.

[121] Bibl. Acad., XXXI/21 și urm.

[122] Numai în decurs de 11 ani (1651—1662), de pildă, Iordache Cantacuzino mare vistiernic face 30 de cumpărături de ocini în 13 sate, acaparînd cea mai mare parte a proprietății răzășești din aceste sate (Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. III$_1$, *passim*); într-un „izvod de bani ce s-au dat pre ocine și pre moșii" de către Iordachi Cantacuzino sînt menționate 60 de sate întregi, 15 jumătăți de sate, două jirebii și 33 fălci de vie, valorînd, toate, 14 300 de galbeni. (*Ibidem*, III$_1$, p. 29—32); celor trei beneficiari ai averii lui Toma Cantacuzino le revin, la moartea acestuia, 36 de sate, 22 de părți de sate și 33 fălci de vie. (*Ibidem*, p. 73—76).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

altfel, însăși succesiunea cumpărăturilor de ocini din numeroase sate de către Cantacuzini arată că ei dispuneau într-adevăr de mari sume de bani [123] pentru a nu folosi creditarea în vederea agonisirii de noi proprietăți. Toma Cantacuzino, de pildă, practică împrumutul bănesc începînd chiar din anii următori stabilirii sale în Moldova ; în 1624, el cere Soltănesei din Hănești și fiilor acesteia restituirea sumei de 100 ughi cu care îl creditase pe Soltan, dar, la termenul fixat de domn, Soltăneasa fiind isolvabilă, Radu Mihnea îi întărește lui Toma postelnic partea de ocină din Hănești a acesteia „să o stăpînească pînă cînd îi va plăti banii" [124]. Pentru cinci lei împrumutați de la același boier pentru a se „plăti de o nevoie", un Hilimon din Porcești îi dă ca zălog cinci pămînturi din acest sat din care dregătorul moldovean începuse a cumpăra cu cîțiva ani mai înainte; imediat după zălogire, Eustratie Dabija îi întărește creditorului cele cinci pămînturi ca „direaptă ocină și zălog" [125]. În sfîrșit, același domn îl împuternicește pe Toma Cantacuzino „ să facă curama" împreună cu Isar fost jicnicer asupra averii pisarului Cotnarschi pentru banii pe care acesta li-i datora [126].

În aceeași măsură și cu aceleași foloase practică împrumutul bănesc și fratele lui Toma Cantacuzino, Iordache vistiernic. Un Pătrașco Hăugul îi zălogește, de exemplu, în 1655—1656, o șesime din satul Vădeni, ținutul Iași, deoarece nu i-a putut restitui la termen cei 100 de lei, pe care îi împrumutase pentru a-și răscumpăra fiul din robie ; în zapisul de zălogire se precizează că dacă debitorul nu va putea restitui banii, „dum < nea > lui (Iordachi vistiernicul, n.ns) să are și să cosească și într-apa Jijiei ce va fi venitul să ție ; și-și va face și dirése domnești" [127]. Peste un deceniu și jumătate ivindu-se posibilitatea achiziționării unei alte părți din acest sat, soția lui Iordachi, Alexandra spătăroaia, va folosi aceeași cale a împrumutului pentru a intra în posesia ocinii [128].

Constituind un mijloc eficace pentru sporirea proprietății feudale, împrumutul bănesc e folosit pe scară largă în acest scop de întreaga boierime moldoveană ; dacă documentele din ultimele decenii ale secolului al XVI-lea îl înregistrează mai rar, cele din veacul următor atestă intensitatea practicării lui atît de către marii dregători de origine grecească, cît și de boierimea autohtonă. Din rîndurile acesteia din urmă excelează în această privință *vistiernicii ; dintre aceștia, unul din cei*

---

[123] Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. III$_1$, *passim*.

[124] *D.I.R.*, A, XVII, vol. V, nr. 375.

[125] Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. III$_1$, p. 211—212 ; vezi și *ibidem*, p. 68—69, 222, 226—228.

[126] N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 539. Toma Cantacuzino îi dăduse lui Cotnaschi banii „ca să umble cu dobîndă pe an" (Arh. St. București, A.N., CCXXI/3).

[127] Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. III$_1$, p. 71—72.

[128] La 1 mai 1671, Păpăluț din Mălăești cu soția și frații lor se împrumută cu 150 lei de la Alexandra punînd zălog partea lor din sat cu condiția ca „de să va prileji să nu plătescu dumisale acei bani... și voi vrea să o vînzu, să n-aibu eu a o vinde nimărui, fără numai dumisale spătăroaii". (*Ibidem*, III$_1$, p. 126—127).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mai frecvenți creditori este Boul vistier, binecunoscut, de altminteri și pentru cotropirile de ocini săvîrșite în primele decenii ale secolului al XVII-lea. Cunoscuta sa rapacitate l-a caracterizat și în raporturile cu debitorii săi, mai ales că și sistemul zălogirii nu înlătura posibilitatea abuzului [129]. Într-un document din 6 aprilie 1606 prin care Haraţul diac își zălogește partea sa din Răteşti pentru 150 taleri de argint împrumutați de la Boul vistier se menționează că dacă debitorul nu-i va restitui banii la termenul fixat „să fie pierdută această mai sus spusă ocină" [130]. În condițiile unei asemenea clauze, termenul scurt pentru care acorda împrumutul Boul vistier făcea ca debitorul să-și piardă de cele mai multe ori ocina zălogită. Eremia Grama și soția sa Marica, punînd zălog un loc de casă din Potlogeni, ținutul Neamț, la același Boul vister, îl pot „răscumpăra" numai pînă la ziua fixată de creditor; „iar dacă pînă la această zi nu-l vor răscumpăra, se arată în document, ...pan Boul vistier să aibă a stăpîni acest loc de casă și să-i fie vîndut lui tot și să-și facă drese de cumpărătură", ceea ce, potrivit aceluiași act, s-a și întîmplat: „și cînd a fost la zi, ei nu au răscumpărat acel loc de casă ci s-au lipsit și au rămas" fapt pentru care Ieremia Movilă îl întărește creditorului „să-i fie lui... ocină cu tot venitul" [131].

Alături de vistierii Boul, Simion Stroici [132], Nicoară Prăjescu [133] sau Dumitrașco [134], documentele interne îi înregistrează drept creditori ai micilor proprietari pe majoritatea marilor boieri moldoveni, dregători sau foști dregători precum Pătrașco Basotă [135], Miron stolnic [136], Lupul Prăjescu postelnic [137], Ștefan Prăjescu fost stolnic [138], Capșea pitar [139] Gligore mare paharnic [140], Gheorghe mare sulger [141], Racoviță

[129] Haralambie Chircă, *Documenta Romaniae Historica*, A, Moldova, vol. XIX, nr. 238 și 239.

[130] *D.I.R.*, A, XVII, vol. 2, nr. 22. Aceeași clauză o pune Boul vistier și în documentul din 1608—1609 (7117) prin care Ion și cumnatul său Roman din Vereșeni își pun zălog la el, pentru 16 taleri, ocinile din acest sat, documentul specificînd că „dacă nu-i vor fi acei mai sus scrișii bani la zi, să fie pierdute acele părți de ocină și să aibă Boul vistier a-și face drese domnești de la milostivirea sa domnul nostru". (*Ibidem*, nr. 227).

[131] *Ibidem*, vol. I, nr. 286. Abuzul săvîrșit de Boul vistier a fost înlăturat de Radu Mihnea la 21 ianuarie 1619 cînd Nicolachi mare stolnic, ginerele lui Boul, este nevoit să accepte, potrivit obiceiului, răscumpărarea ocinii (cf. *ibidem*, vol. IV, nr. 379).

[132] Vezi Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. XXI, p. 135—136.

[133] *D.I.R.*, A, XVII, vol. II, nr. 296 și 315; Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. XXII, p. 123—124.

[134] Arh. St. Dorohoi, Condica Pomîrla și Hilișeul de Sus, nr. 22, p. 27—28.

[135] *D.I.R.*, A, XVII, vol. I, nr. 159; vol. II, nr. 37; Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. IV_1, p. 46—47.

[136] *D.I.R.*, A, XVII, vol. III, nr. 29.

[137] Haralambie Chirică, *Documenta Romaniae Historica*, A, Moldova, vol. XIX, nr. 10.

[138] *D.I.R.*, A, XVII, vol. IV, nr. 452.

[139] *Ibidem*, vol. V, nr. 352.

[140] Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. V, p. 188.

[141] Arh. St. București, M-rea Neamț, LXXXVI/6 și 10.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cehan [142], Ionașco Cehan mare vornic [143], Caracaș jitnicer [144], Chicoș stolnic [145], Lupașco stolnic [146] Andrieș fost clucer [147], Sîrbul comis [148], Petriceico vornic [149] etc.

Nu rămîn în afara acestei practici nici soțiile unor mari dregători. Într-un zapis din 21 decembrie 1642 se consemnează că Tofana din Mogoșești este „datore giupînesei vistiernicesăi Bașetoe cu opt galbeni" pe care trebuie să-i restituie „la Sîn Petru, fără cuvente multe". Punînd zălog partea sa din Mircești, Tofana acceptă ca de nu va înapoia „banii la dzi, să hie ocina pietore" [150].

Chiar dacă ocina pierdută prin nerestituirea sumei de către debitor putea fi în mod obișnuit răscumpărată, situațiile noi ce se ivesc după înstrăinarea ei îngreuiază de obicei procesul răscumpărării. Interesul mai scăzut, uneori, al creditorului pentru ocina ce i-a revenit în urma insolvabilității debitorului creează, de asemenea, pentru feudal noi posibilități de achiziționare a ocinilor pierdute prin zălogire de micii proprietari. Potrivit unui act din 3 iunie 1619 mai multe părți din satul Lețcani, ținutul Suceava, au fost pe rînd zălogite rămînînd în cele din urmă în stăpînirea creditorilor, vlădica Nicanul și Drăgan fiul lui Corpaci. Ocinile înstrăinate astfel sau vîndute din acest sat ajungînd toate în stăpînirea lui Nicanul, acesta le va vinde boierilor Vasile și Ionașco Stroici, de la care, în sfîrșit, vor fi apoi răscumpărate de urmașii debitorilor [151].

Avantajele pe care, în condițiile insolvabilității micului proprietar, le oferă creditorului împrumutul bănesc sînt deseori folosite pentru sporirea proprietății lor și de alți dregători. Potrivit unui act din 12 iunie 1601, un Avram care nu poate restitui datoria de 20 de taleri a socrului său lui Drăguș fost vornic este nevoit să dea creditorului lui ocina sa din Miclești, nemaiputînd să o răscumpere, „nici el, nici neamurile lui, niciodată în veci, ci o va stăpîni Drăguș și copiii lui" [152]. Pentru un împrumut de 8 taleri, Pătrașco ureadnic de Botoșani primește ca zălog o casă din satul Petia [153], în timp ce Toader Dragotă mare vătav de Cîrligătură va putea intra în stăpînirea ocinii Greacăi din Vilnești și acelei a lui Mănăilă din Graur dacă aceștia nu-i vor „plăti" la termen cei 50 de taleri împrumutați de la Gîrdescul, socrul lui Dragotă [154].

---

142 Bibl. Acad., CCXXXII/40 a.
143 Idem, DIV/133, 135 și 136.
144 Arh. St. București, Episcopia Roman, IV/8.
145 *D.I.R.*, A, XVII, vol. V, nr. 168.
146 Bibl. Acad., CXCV/20.
147 Arh. St. Iași, CCCXI/134 v - 135 r.
148 Bibl. Acad., XXXIII/1, 6 a și 14.
149 Idem, LXXXIV/100.
150 Idem, CCCXLI/30.
151 *D.I.R.*, A, XVII, vol. IV, nr. 453.
152 *Ibidem*, vol. I, nr. 18.
153 *Ibidem*, nr. 159.
154 *Ibidem*, vol. II, nr. 4.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Deși în număr mic, nu lipsesc din rîndul creditorilor nici slugi domnești ca vătavii, aprozii, armașii, diecii, vistiernicei [155] ș.a. pentru care insolvabilitatea debitorului oferă aceeași posibilitate ca și pentru marii dregători de a rămîne în stăpînirea definitivă a ocinii zălogite. Faptul e atestat de toate actele interne referitoare la raporturile dintre asemenea creditori și debitorii lor. Într-un document din 3 septembrie 1624, prin care Hilina din Serchijeni, ținutul Tigheci, pune zălog, pentru 10 lei și trei bezmene de ceară, ocina sa din Orgoești, se menționează că creditorul, Dumitrașco Cămîrzan diac, are dreptul „să o ție, să se hrănească pînă-i vor da ce-am loat, iar de nu-i voi da, să hie ca o ocină, ca să-și facă și zapis domnescu" [156]. Petru Șchiopul îi împuternicește pe Gărganul și Petre vătavi să stăpînească ocinile Ilenei și al lui Nestor din Gîrbești și Tungujei pentru o datorie de 40 zloți și ale lui Oprea, Toma și Oniță din aceleași sate pentru nerestituirea datoriei de 60 zloți [157]. Una dintre aceste slugi domnești, Deleu aprod din Spătărești, apare chiar ca un frecvent creditor al sătenilor din împrejurimi. Un Zadul din Antălești îi zălogește o jirebie „ cu tot venitul" ei pentru împrumuturi repetate de bani : 10 zloți, 13 potronici „de s-au plătit de la Jora", 1 zlot luat cînd „au murit îmă-sa" și 2 taleri împrumutați „în Suceava" [158]. De la un debitor care nu reușise să-i restituie banii împrumutați de multă vreme îi rămîn în stăpînire definitivă o ocină din Spătărești [159], unde, de altfel, ca și în Antălești, cumpărase în această vreme mai multe ocini [160].

În sfîrșit, documentele interne îi menționează în calitate de creditori și pe clerici, fie că ei sînt preoți de rînd [161] sau monahi [162], fie că sînt înalți prelați ai Moldovei ca, de pildă, vlădica Nicanul. Nerestituindu-se acestuia din urmă datoria contractată de Boțul și Simeon, prelatul moldovean rămîne în posesia ocinii zălogite de aceștia din Lețcani, ținutul Suceava, pe care, în cele din urmă, o vinde împreună cu unele cumpărături ce le mai avea în acest sat [163].

Chiar dacă informațiile documentare despre intensa activitate cămătărească desfășurată de mănăstirea Sfîntul Sava din Iași în prima jumătate a secolului al XVII-lea sînt mai concludente în privința raporturilor ei cămătărești cu boierimea [164], ocina țărănească nu putea rămîne înafara

[155] Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. VII, p. 74 ; vol. XIX, p. 194 ; *D.I.R.*, A, XVII, vol. II, nr. 154 și 440 ; vol. V, nr. 397 ; Haralambie Chircă, *Documenta Romaniae Historica*, A, Moldova, vol. XIX, nr. 92 și 300 ; Arh. St. Iași, CCCXXIII/86.

[156] *D.I.R.*, A, XVII, vol. V, nr. 397.

[157] Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. XIX, p. 194.

[158] Haralambie Chircă, *Documenta Romaniae Historica*, A, Moldova, vol. XIX, nr. 92.

[159] Muzeul orășenesc Fălticeni, II/16.

[160] Haralambie Chircă, *op. cit.*, nr. 79, 102, 362 și 363 ; *D.I.R.*, A, XVII, vol. V,

[161] Arh. St. București, Schitul Stoboreni, XI/3.

[162] Idem, M-rea Galata, XIV/53.

[163] *D.I.R.*, A, XVII, vol. IV, nr. 453.

[164] *Ibidem*, vol. V, nr. 64. Arh. St. Iași, CLXXIV/19 ; Bibl. Acad. MDXLIX/6 ; Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. XXI, p. 17—18 ; Haralambie Chircă, *op. cit.*, nr. 51 și 122.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

interesului călugărilor creditori, fie și numai pentru amploarea pe care au cunoscut-o operațiile cămătărești ale mănăstirii din centrul Iașilor. Împrumutînd ei înșiși bani cu camătă de la turci [165], călugării de aici vor folosi apoi acești bani pentru operațiuni cămătărești. Mănăstirea Sfîntul Sava nu e singurul așezămînt monahal cu preocupări cămătărești; dimpotrivă, o asemenea îndeletnicire pare a fi fost familiară călugărilor din multe alte mănăstiri [166] dacă, în așezămîntul său pentru cler, Miron Barnovschi a trebuit să insereze anatemizarea călugărilor ce dau „bani întru aslam" [167].

Dacă extinderea domeniului boieresc și aservirea micii proprietăți, preexistînd regimului dominației turcești, au cunoscut în permanență o continuă creștere, accelerarea lor devine evidentă odată cu instaurarea acestei dominații, ca o consecință a ei. În acest proces, împrumutul cămătăresc, prin extinderea și generalizarea sa rapidă, a jucat rolul unui catalizator omniprezent în condițiile unei fiscalități împovărătoare și ale unei insolvabilități aproape cronice a micului proprietar. De aici și numărul atît de mare al actelor de zălogire din această perioadă. Chiar atunci cînd debitorul reușea să-și răscumpere ocina zălogită, pericolul pierderii ei nu era înlăturat atîta timp cît o nouă zălogire era atît de posibilă. Dacă cu prețul unor mari sacrificii micul proprietar reușea să-și păstreze ocina, rezistența sa devenea inutilă atunci cînd o greva de datorii, deoarece zălogirea ocinii însemna deseori pierderea ei. O dovedește mai ales faptul că în actele de zălogire răscumpărarea ocinii este menționată rar față de pierderea, de cele mai multe ori, a acesteia. Astfel, Anna, nepoata Anghei, neavînd cu ce plăti datoria de 140 zloți tătărești lui Petrea Hadîmbul „a dat ocina și dedina cea dreaptă pentru acești mai sus scrișii bani... cu tot venitul" [168]. În același mod este nevoită să procedeze și Onaca Cheotoari care, zălogindu-și ocina din Bărboși jupînului Gorie și neputînd „însămna" banii la zi și nici „preste zi pentru că n-a avut nece o putere", a lăsat ocina creditorului [169]. Situații similare se întîlnesc în majoritatea actelor de zălogire [170]; ele sînt de fapt vînzări forțate căci dacă după trecerea unui anumit număr de ani, nu intervenea răscumpărarea în baza dreptului de protimisis, ocina rămînea pierdută definitiv [171]. Marica, femeia lui Gheorghe din Spătărești, neachitînd datoria de 18 lei lui Deleu „și-a pierdut ocina pentru că a trecut peste zi zece ani" [172]. Într-un alt docu-

[165] Bibl. Acad., MDXLIX/6; Arh. St. Iași, CLXXIV/19.

[166] Pentru mănăstirea Hangul, vezi Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. IV$_1$ p. 139—140; pentru mănăstirea Rîșca, vezi Bibl. Acad., LXXXVI/36.

[167] Haralambie Chircă, *op. cit.*, nr. 122, p. 151.

[168] *D.I.R.*, A, XVII, vol. III, nr. 112.

[169] Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. VII, p. 1.

[170] Vezi *D.I.R.*, A, XVII, vol. I, nr. 18 și 286; vol. IV, nr. 130, 345 etc.; vol. V, nr. 12, 352, 506 etc.; Muzeul orășenesc Fălticeni, II/16; Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. VII, p. 86 etc.

[171] Valentin Al. Georgescu, *Preemțiunea în istoria dreptului românesc*, București, 1965, p. 49 și urm.

[172] Muzeul orășenesc Fălticeni, II/16.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ment se precizează: „... dacă-i vor da curînd banii (creditorului, n.ns.), să le întoarcă ocina (foștilor proprietari, n.ns.), dacă va trece multă vreme, să fie ocina pierdută" [173].

Odată pătruns astfel în sat, feudalul, urmînd aceeași cale sau, folosindu-se de dreptul de preemțiune, prin cumpărări repetate va reuși în cele din urmă să intre în posesia întregului sat. După cum se menționează într-un document din 24 aprilie 1631, pentru datoria neachitată de 3 taleri de argint, Racoviță Cehan va stăpîni partea din Oțeleni a lui Mihăilă Horjea, după cum tot pentru o datorie își pierduse ocina din același sat, la același Racoviță Cehan, Gheorghe Horjea [174]. Ajungînd să stăpînească într-un sat un număr de ocini printr-un procedeu similar și prin cumpărări, Adam Luca paharnicul va intra, uzînd de dreptul de protimisis, și în posesia altor ocini grevate de datorii [175], după cum Dumitrașco Șaidir va răscumpăra de la Isac Stîrcea o jirebie zălogită de Stănilă hotnogul din Jeverteni pentru că mai avea cumpărături în acel sat [176].

În sfîrșit, se cuvine a fi menționat faptul că acapararea ocinii micului proprietar de către feudalul creditor sau chezaș era înlesnită de însăși poziția domniei în cadrul raporturilor dintre creditor și debitor, intervenția acesteia producîndu-se întodeauna în favoarea celui dintîi [177]. Intervenția organelor locale are loc, de asemenea, în permanență în favoarea creditorului, indiferent de fatptul că acesta este boier moldovean sau cămătar străin [178].

Una din cauzele care au dus la intensificarea procesului de înstrăinare a ocinii grevate de datorii rezidă în termenele scurte pentru care se acordau de obicei împrumuturile [179] atît de către cămătarii străini cît și de către feudali. În această privință diferența față de termenele, mai lungi, ale datoriilor contractate de feudali este, cu unele excepții, evidentă în documente. Termenele de un an sînt rar menționate în acte [180], termenele de o săptămînă [181], de două săptămîni [182], de trei

[173] Bibl. Acad., CCXXXII/40 a.
[174] *Ibidem.*
[175] Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. VII, p. 86.
[176] Bibl. Acad., CLX/133.
[177] *D.I.R.*, A, XVI, vol. III, nr. 123; XVII, vol. IV, nr. 345; Bibl. Acad., CCXXXII/40 a; Arh. St. Iași, Tr. 1765, op. 2014, dosar 19, f. 153; Bibl. Acad., CCXLIII/33; vezi și M. Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 78.
[178] Haralambie Chircă, *op. cit.*, nr. 252; „Ion Neculce", vol. V (1925), p. 356–357; Radu Rosetti, *Pămîntul, sătenii și stăpînii în Moldova*, p. 193, nota; Bibl. Acad MDXVIII/160.
[179] N. Corivan, *Mijloacele de cotropire a pămînturilor țăranilor liberi în secolul al XVII-lea*, în „Studii și cercetări științifice", Istorie, Iași, An. VII (1956), fasc. 2, p. 98.
[180] *D.I.R.*, A, XVII, vol. I, nr. 343; vol. V, nr. 168; „T. Codrescu", V (1936) p. 151; Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. III$_1$, p. 126—127 (11 luni).
[181] *D.I.R.*, A, XVII, vol. V, nr. 77.
[182] Arh. St. Iași, XI/134; CLXXII/8; CCCXI/134 v—135 r; Muzeul orășenesc Fălticeni, II/16; Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. V, p. 85—86.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

săptămîni [183], de o lună [184] de cinci săptămîni [185], de o lună și jumătate [186], sau de cîteva luni [187], obișnuite în documentele epocii, expuneau, desigur, ocina grevată de datorii unui pericol iminent de înstrăinare, mai ales că pierderea ei în caz de neachitare a datoriei la scadență era menționată de multe ori în chip expres în acte. Aceeași semnificație o au și mențiunile ultimative de restituire a banilor „fără întîrziere", „fără multe vorbe", „fără cuvinte multe" sau „fără alte cuvinte". Imposibilitatea lichidării datoriei în limitele unor astfel de termene face ca, uneori, să se insereze în acte clauza potrivit căreia ocina grevată de o datorie neonorată la scadență să fie considerată vîndută creditorului. Astfel, într-un document din 1 martie 1605 se menționează că dacă debitorii nu vor răscumpăra pînă la *zi* locul de casă pus zălog, creditorul „să aibă a stăpîni acest loc de casă și să-i fie vîndut lui de tot, și să-și facă direse de cumpărătură" ceea ce, de altminteri, s-a și întîmplat pentru că „la zi, ei (debitorii, n.ns.) nu au răscumărat acel loc de casă" [188]. Alteori, vinderea ocinii era menționată chiar în actul de zălogire nemairămînînd decît „să margă oameni buni, să aleagă acea ocină și să o biciuluiască" dacă valorează mai mult decît împrumutul — în care caz creditorul urmează să achite debitorului diferența — sau „de nu va face mai multu, să fie ocină plătită" [189].

În sfîrșit, la avansarea sumei, creditorul putea pune condiția ca în caz de nerestituire a banilor la scadență, ocina zălogită să-i fie vîndută numai lui, eludîndu-se astfel dreptul de protimisis: „iar de nu-i voiu da dumisale banii — scrie un debitor în zapisul de zălogire — să n-aibu a cerca a o vinde într-altă parte fără numai dumisale (creditorului, n. ns.) pentru căci că mi-au fost toți fratii și toți cumnații de față de i-am rugat să mă împrumutéze, să o ia ei partea noastră zălog, iar ei toți au zis să o dau sau să o vînzu cui voi afla să mi se dea acei bani că ei n-au bani, nici le trebue; ... și de va fi să mai dea (bani, n. ns.), să mă istovească, iar de va hi tocma tot, să-ș facă dumnei și direasă domnești pre acestu zapis al nostru, să hie dumisale de aciia ocină și cumpărătură în véci" [190]. Pentru a înlătura din-

[183] Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. IV$_1$, p. 58—59; vol. V$_2$, p. 1.

[184] *D.I.R.*, A, XVII, vol. IV, nr. 447; Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. II, p. 191—192; vol. V, p. 188, 333—334; idem, *Ispisoace și zapise*, vol. IV$_1$, p. 178—179; I. Antonovici, *Documente birlădene*, vol. III, p. 148—149; Bibl. Acad., CLXXII/3.

[185] Bibl. Acad., MDXXXI/24.

[186] Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. IV$_1$, p. 60.

[187] *D.I.R.*, A, XVII, I, nr. 2; vol. V, nr. 301; Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. III$_2$, p. 38—39 și 154; idem, *Surete și izvoade*, vol. XX, p. 185—186; Arh. St. Iași, CCCXXIII/86; CCCXXXIX/5, p. 460; Arh. St. Focșani, Doc. vrîncene, nr. 1.

[188] *D.I.R.*, A, XVII, vol. II, nr. 286; vezi și Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, III$_2$, p. 38—39.

[189] Bibl. Acad., CXCV/20; vezi și „T. Codrescu", An. V (1935), p. 21.

[190] Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. III$_2$, p. 126—127; cf. și *ibidem*, p. 38—39.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tru început posibilitatea pentru rude sau copărtași de a se folosi de preemțiune, asemenea zapise sînt făcute, de obicei, atît în numele debitorului, cît și al protimitarilor [191].

Garantarea deplină a împrumutului este, de asemenea, riguros urmărită de creditorul feudal. De asemenea, se ajunge ca în actul de zălogire, chiar atunci cînd împrumutul este garantat și de un chezaș, să se specifice faptul că cine va atăca zălogul „să rămîie vinovat de gloabă la domnie cu 20 unghi" [192].

Pentru a evita pericolul pierderii ocinii, pe care îl implicau termenele scurte de restituire a datoriei, micul proprietar e nevoit să contracteze, uneori, un alt împrumut cu care să-și lichideze vechiul debit [193]. În unele cazuri însă, nu se realizează prin aceasta decît o simplă amînare a înstrăinării definitive a ocinii zălogite. Pentru a-și răscumpăra o ocină din Bodești zălogită la Toma Cantacuzino, Nicolai Bătiman împrumută de la Zosîm Bașotă 35 de lei pe care, neputîndu-i restitui o vreme, se obligă, la 24 februarie 1674, să-i dea creditorului „fără alte cuvinte", pînă la 20 iunie [194]; „iar de nu i-oi da banii, se menționează în zapis, să aibă dumnialui a-ș lua acea parte care au fost zălog" [195]. Fiind dator unuia cu 6 lei și „neavînd de unde lua bani", Ion Leahul împrumută această sumă de la Dumitrașco pîrcălabul de Tîrgu Frumos, fiul lui Enache clucer, „cu camătă de leu cîte 5 bani pe săptămînă". Trebuind să achite la scadență împrumutul și dobînda, de 8 lei și 8 potronici, și „neavînd eu banii de unde da, am dat toată parte me... din săliște de la Podobiți" vînzîndu-i totodată și partea verilor săi, Alexe și Samson, din același bătrîn, pe care el îl stăpînea pentru o datorie de 10 lei a acestora: „neavîndu ei bani de unde da, mi-au făcut ei zapis mie pe toată partea lor din sat" [196].

Contractarea de împrumuturi de la mai mulți creditori reducea la minimum posibilitățile de răscumpărare a ocinii zălogite nu numai de către debitor, ci și de către rudele din aceeași categorie socială. De pildă, rudele unui Silvestru din Ivești neputînd răscumpăra o ocină a acestuia de la Florea căpitan care, el însuși creditor al lui Silvestru, o răscumpărase de la alți creditori ai acestuia, îi fac lui ***Florea căpitan zapis „ca să-i fie dreaptă ocină și cumpărătură"*** [197].

---

[191] Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. III$_2$, p. 126—127.

[192] N. Iorga, *Studii și documente*, vol. V, p. 223, nr. 51; Bibl. Acad., CDLXV/4; vezi și Valentin Al. Georgescu, *Preemțiunea în istoria dreptului românesc*, București, 1965, p. 103.

[193] *D.I.R.*, A, XVII, vol. II, nr. 227; Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" — Iași, Fond Spiridonic, XXXVI/26; vezi și N. Corivan, *op. cit.*, p. 98.

[194] La 4 iulie i se restituiseră creditorului abia 12 galbeni (vezi Gh. Ghibănescu *Ispisoace și zapise*, vol. III$_2$, p. 154).

[195] *Ibidem*.

[196] „Ion Neculce", fasc. 4 (1924), p. 20—21.

[197] „T. Codrescu", An. V (1935), p. 132.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Mijloacele materiale limitate ale micului proprietar erau de natură a nu-l favoriza decît într-o anumită măsură chiar atunci cînd el ajungea în situația de creditor al altui mic proprietar. De multe ori în asemenea cazuri, beneficiarul ocinii zălogite acestuia devenea în cele din urmă tot boierul [198].

Printre cauzele care duc la pierderea proprietății de către debitor, pe primul loc se situează neputința de a plăti dările. Într-un document din 1627 noiembrie 8 se menționează, de exemplu, că Nechita Moțoc și femeia sa, Ioana, vînd fiilor lui Blîndea pîrcălab ocina din Drăgești a lui Ion și a Ilincăi pe care aceștia o puseseră zălog „pentru dajde" la primii și nu au putut achita banii (30 de zloți) la scadență [199]. Un văr al unei familii Roșca „i-au luat bani cu dobîndă de la turci... de-ș plătiia (Roșca n. ns.) dajdele și nevoile lui. Strîngîndu-l și pe dumnealui neguțătorii de bani", chezașul e nevoit să ia o parte de moșie [200]. Deoarece de multe ori dările celui insolvabil erau plătite de către coproprietarii mai înstăriți, aceștia din urmă ajungeau să stăpînească definitiv ocina ce le era pusă zălog pentru banii dați dăbilarilor [201]. Neputînd plăti o „dajdie curtenească", Dumitru Popoțea și Ionașco își pun zălog ocinile din Bîrjoveni la Dumitrașco Sechil, care dăduse pentru „darea curtenească" a acestora un cal foarte bun; neachitîndu-i-se acestuia nici după doi ani datoria, Gașpar Grațiani îi întărește creditorului cele două ocini [202].

Fie că documentele menționează sau nu în chip expres faptul că zălogirea ocinii era impusă în primul rînd de greutățile ce le întîmpina micul proprietar la plata dărilor este evident că în condițiile unor sarcini fiscale tot mai împovărătoare, lipsa de mijloace l-a împins mereu pe acesta pe făgașul grevării de datorii a ocinii sale și apoi a pierderii ei definitive.

Numeroasele năpăști, amenzi sau „nevoi", pe care le înregistrează documentele din această vreme și care, în ceea ce privește plata lor, comportau mai totdeauna un caracter de urgență, duc în majoritatea cazurilor la pierderea ocinii. Pentru o „năpaste", de pildă, Avram fiul Irinei dă partea mamei sale din Herlești lui Ion Urzică de la care împrumutase 15 taleri: „iară în ce vreme voi împlini eu, Avram, acești bani, să am a-i întoarce lui acești bani cu dobîndă și să am a-mi lua

---

[198] Radul, fiul Hilotei, primind zălog de la Pîntelei o parte de ocină din Marcoviceani pentru doi zloți, dă zapisul acestei ocini lui Andronic de la vistierie menționînd că „dacă a da Pînteleiu banii, să-și ia zapisul, iar de nu a da, să aibă (Andronic, n.ns.) a ținea moșia... drept acei zloți". (Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, *vol.* V_1, p. 77—78); vezi și Haralambie Chircă, *op. cit.*, nr. 251.

[199] Arh. St. Iași, CCCXXXIX/10, p. 219; Bibl. Acad., CII/117 etc.

[200] N. Iorga, *Studii și documente*, vol. V, p. 51, nr. 235.

[201] *D.I.R.*, A, XVI, vol. III, nr. 238; XVII, vol. V, nr. 488; Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol"—Iași, Fond Spiridonie, XXII/3; Bibl. Acad.,CCCXLI/21.

[202] *D.I.R.*, A, XVII, vol. V, nr. 182; vezi și *ibidem*, nr. 368 și 468; N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 90—91 etc.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ocina căci am pus-o zălog" [203]. Potrivit unui document din 13 iunie 1665, Apostol Goliie s-a „rugatu dumisale paharnicului celui mare de n-au făcut bine cu noaîzăci de lei bătuți de m-au plătit de o năpastie ce mi-au căzut buznie, iar eu mi-am pus zălog dumn <ea> lui toată moșiia mea din Popești și din Moicești din bătrînul meu cît să va alege" cu condiția de a restitui banii la scadență; „iar de nu vor hi banii (la *zi*, n. ns.), să aibu a-mi alege moșia despre alți răzeși și să-i fac zapis de vînzare; și de va mai trece moșie peste cîți bani mi-au dat, să-mi mai dea bani, iar de nu vor ajunge banii dumisale cu cită voiu avea, să-i mai întorc bani înapoi" [204].

În cazul comiterii unor infracțiuni, dacă nu intervenea un boier pentru a-i plăti „capul" sau a-l scuti pe făptaș de temnița domnească, bineînțeles tot în schimbul ocinii, iar rudele sau apropiații nu dispuneau ne numerarul necesar pentru a-i răscumpăra vina, împrumutul bănesc fie de la boier, fie de la cămătarul străin rămînea singura alternativă pentru cel în cauză, pentru care, în același timp, pericolul pierderii ocinii nu era ușor de înlăturat. Astfel, un Ursul fiul Băncei din Măcicăuți, neavînd cu ce își „plăti capul de la pîrcălabi" pune zălog parte sa de ocină din Măcicăuți, la Roman fiul lui Ionuț, care a plătit pîrcalabilor cu banii împrumutați de la turcul Mehmet; „iar dacă nu voi putea să-i plătesc acei bani..., spune Ursul, Roman să aibă a-și face priveligii domnești pe acea ocină" [205]. Cu aceeași clauză sînt nevoiți să-și zălogească ocinile Gărdan din Bahna, care căzuse „într-o nevoie pentru niște mascuri" [206], sau Vasile Vartic din Mînzați, învinuit de a fi găzduit un „om rău" care a furat bucate de 12 lei de la Ion Palade logofăt al doilea [207]. În sfîrșit, pentru „niște bani ce- <a> rămas din șugubină" și alte datorii, Mierla și soțul său, Gavril, vor da ocina din Pomîrla lui Dumitrașco vistiernic care reușise în scurt timp să intre în posesia a numeroase ocini din acest sat [208].

Pentru desele „nevoi" ce duc nu odată la pierderea ocinii în favoarea boierilor care le plătesc, micul proprietar este silit să recurgă și la împrumutul cămătăresc, care nu face decît să amîne pentru un moment înstrăinarea definitivă a ocinii grevate de datorii. Pentru o asemenea „nevoie" Maftei din Secuieni se împrumută de la Nechifor din același sat cu 16 taleri pe care „i-au luat Nechifor cu aslam de la neguțători" pentru timp de o săptămînă; ca de obicei, zapisul prevede stăpînirea ocinii lui Maftei de către Nechifor pînă cînd cel dintîi îi va restitui banii [209].

---

[203] *D.I.R.*, A, XVI, vol. IV, nr. 8; Ion Urzică va cumpăra apoi altă șesime din acest sat de la frații Necoară și Aremia (*ibidem*, nr. 38).

[204] Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. VI, p. 30—31.

[205] *D.I.R.*, A, Moldova, XVII, vol. II, nr. 162.

[206] *Ibidem*, vol. V, nr. 301.

[207] I. Antonovici, *Documente birlădene*, vol. III, p. 148—149.

[208] Arh. St. Dorohoi, Condica Pomîrla și Hilișăul de Sus, nr. 25 și urm.

[209] *D.I.R.*, vol. V, nr. 77; vezi și Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. III$_1$, p. 211—212.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În sfîrșit, datoria neachitată față de cămătar, datorită căreia, la intervenția domniei, debitorul nu putea evita temnița domnească, avea aceleași consecințe pentru ocina acestuia. Un Andrei fiul lui Mihașco fiind dator evreului Meier din Trotuș cu 30 lei pentru niște miere și 8 lei pentru o vacă și neachitînd datoria la scadență este întemnițat. Scoaterea sa din închisoare de către Dragotă, care îi achită datoria față de Meier, este însoțită de pierderea ocinii sale din Petriceni [210]. În același mod este nevoită să-și înstrăineze ocina Stoiana, fiica lui Dragomir Voișca, care fusese întemnițată pentru nerestituirea unei datorii de 4 taleri [211]. Ionașco Herțe își pierde ocina din Pomîrla pentru 20 de galbeni ce i-a împrumutat Moisei din Dersca spre a-și plăti „capul" [212]. Pentru un motiv similar, Andrei fiul lui Toader din Călugăreni se dă vecin lui Iacob pîrcălab [213].

Cu o deosebită intensitate acționa capitalul cămătăresc în vreme de foamete, cînd, pentru procurarea hranei, țăranul fie își vindea direct ocina, fie apela la cămătar. O familie din Săcuieni își zălogește ocina din acest sat pentru 8 ughi, un berbec și un sac de făină [214], iar un Andrieș Răzmiriță dă zapis vărului său „precum fiindu aciastă lipsă mare de pîinia și eu neavînd nici o putere și murind de foamea cu femeia și cu copchii mei și o sor-a mia și neavîndu di ci să m-apuc, am vinit la dumnealui... și am căzdut cu multă rugăminte să nu mă lase să per. Deci dumnealui văzîndu-mă la atîta neputință nu s-au îndurat să mă lase să pier de foamea ci au mărsu la Hagi Ismail și me-u luat zăci lei cu dobîndă"; în consecință, debitorul dă ca zălog chezașului ocina sa din Todirești [215].

Răscumpărarea din robia tătarilor constituia un alt mijloc lesnicios pentru feudali de a intra în posesia unor noi ocini. Astfel, o șesime dintr-un sat e zălogită la Iordachi Cantacuzino visternic pentru o sută de lei cu care debitorul și-a „plătit ficiorul de la robie"; în act se menționează că în caz de nerestituire a banilor ocina va rămîne creditorului, care își va putea „face și dirése domnești" [216]. Vasile fiul lui Ion Lobodă dă lui Darie iuzbașă jumătatea sa de bătrîn din Grozești și Călieni pentru că a „căzut la o robie". Banii împrumutați n-au putut fi restituiți cînd Darie l-a „strînsu de bani să-i dăm banii", așa încît debitorul își pierde *definitiv ocina în favoarea creditorului* [217].

---

[210] Radu Rosetti, *Pămîntul, sătenii și stăpînii în Moldova*, București, 1907, p. 193 nota.

[211] Arh. St. Focșani, Colecția de documente feudale și moderne. Donația Panaite Costea — Focșani, Doc. nr. 1.

[212] Arh. St. Dorohoi, Condica Pomîrla și Hilișeul de Sus, nr. 11, p. 15—16; Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. V, p. 302.

[213] Arh. St. Iași, CDXII/34.

[214] *D.I.R.*, A, XVII, vol. II, nr. 154.

[215] N. Iorga, *Studii și Documente*, vol. V, p. 50—51, nr. 234.

[216] Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. III$_1$, p. 71—72.

[217] Idem, *Surete și izvoade*, vol. VII, p. 140—141.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Nici chiar slujbele domnești, în general aducătoare de venituri, nu-l scuteau pe micul proprietar de pierderea ocinii. Spre deosebire de feudal care avea destule posibilități de acoperire a eventualelor lipsuri din sumele provenite de la încasarea dărilor la care participau, micului proprietar nu-i rămînea în acest caz decît să-și înstrăineze ocina fie prin cedarea ei dregătorului în slujba căruia se afla la adunarea impozitelor, fie prin zălogirea și apoi pierderea acesteia în favoarea creditorului la care era nevoit să apeleze pentru procurarea banilor. Astfel, Simion, fiul lui Gligorcea din Ilișești, fiind dator lui Petriceico vornic cu 20 de lei dintr-o „zlotărie" de la un ținut și neavînd cu ce plăti această datorie își pierde ocina: „deci cu altă n-am avut cu ce plăti, ce am avut patru jirebii den satul din Bălăceni" [218]. Pentru un împrumut contractat la Dumitrachi Celebiul spre a plăti „niște rămășițe de gorștină", un Vîrlan fiul lui Lucoci trebuie să apeleze la chezășia stolnicului Grama și a vistiernicului Dumitru Buhuș [219], după cum Ursul Ciogolea din Rugășești și Hulubei rămînînd datori cu 97 de lei „din gorștina de oi (de) la ținutul Sucevei" s-au „rugat dumisale lui Vasile Stîrcea vornicul de poartă de ni-au luat pre chezășie și au luat bani cu camătă de la neguțitori... și au dat pentru noi la gialiapi..., iară noi am pus zălog la dumnealui vornicul toate părțile noastre" de ocină urmînd ca „di n-om da banii dumisale la dzi (peste două săptămîni, n.ns), să fie toate părțile noastre dintr-aceste sate peitoare" [220]. Cu aceeași clauză pune zălog Gheorghiță din Piciorogani o jumătate de stîlp din acest sat la Constantin Jora armaș deoarece rămăsese dator cu 16 galbeni și 5 potronici „căpitanului, din dăjdi, de la ținutul Hîrlăului; deci căpitanul avîndu strînșoare aicia la visterie pentru rămășița noastră, au luat bani cu camătă (pentru Gheorghiță, n.ns.) de s-au istovit"... [221]. În sfîrșit, într-un zapis din 8 septembrie 1640 Ștefan din Dolhești arată că fiul său, Solomon, aflîndu-se „la o slujbă, la ținutul Neamțului... au cheltuitu den bani domnești 42 de galbeni. Deci noi nu am avut cu ce plăti, ce am întrebatu de toată ruda noastră ca să se afle cineva să-l plătească de acei bani..., ce nu s-au găsit nime". Într-o astfel de situație apelul la cămătari sau feudal devenind obligatoriu, Ștefan din Dolhești este nevoit să se adreseze lui Toma Cantacuzino mare stolnic care „au datu bani gata pentru noi și i-am pus ocinile mele zălog" din Bodești și Dăncești, ținutul Neamț, „pîn-la Paști...; iar de nu-i voi da bani pîn-atunci, să hie aceste ocine piitoare, în veci", nimeni nefiind „volnic dentru oamenii noștri sau dentru ruda noastră a înturna acești bani... pentru căci atunci n-au vrut să ni plătească nime de la nevoe" [222].

[218] Bibl. Acad., LXXXIV/100.
[219] *Ibidem*, XLVII/182.
[220] Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. XIII, p. 12—13.
[221] Arh. St. Iași, CCCXXIII/86.
[222] Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" — Iași, Fond Spiridonie, XXX/31.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Povara continuă a impozitelor era de natură să-i aducă pe micii proprietari în situația de „oameni slabi de bucate și săraci"[223], care trebuie să recurgă la împrumuturi bănești nu numai pentru plata dărilor sau a unor „nevoi" ci, uneori, și pentru a-și procura înseși mijloacele de trai. De aceea, zălogirea ocinii pentru „bucate" însoțită de aceeași clauză a pierderii ei în caz de nerestituire la *zi* a datoriei sau urmată de pierderea ei definitivă este deseori menționată în documente. O ocină din Căușești și una din Dobromirești sînt zălogite pentru un poloboc și, respectiv, două poloboace de miere[224], iar una din Pădureni pentru o putină de brînză și 4 chile de orz[225], după cum alta, din Moinești, e pierdută pentru un poloboc de miere[226]. Sînt frecvente, de asemenea, împrumuturile mixte, de bani și „bucate", toate însă, în general de valoare mică : o vacă gonitoare și un zlot[227], două vaci și trei galbeni[228], patru stupi și 15 taleri[229], trei boi și 15 taleri[230], 10 lei și trei bezmene de ceară[231] etc. Datorită acelorași reduse mijloace de trai, sumele pentru care micul proprietar își grevează ocina de datorii, expunînd-o înstrăinării, sînt de multe ori destul de mici : un zlot[232], un galben[233], 2 lei[234], 3 galbeni[235], 4 taleri[236], 5 florinți[237], 70 potronici[238], 6 galbeni sau 6 lei[239], 8 galbeni sau 8 taleri[240], 10 galbeni[241], 10—12 lei[242], 14

---

[223] *D.I.R.*, A, XVII, vol. V, nr. 398.

[224] *D.I.R.*, A, XVII, vol. V, nr. 168 ; Arh. St. Iași, DCLIX/5 ; cf. și Bibl. Acad., DIV/36, 133 și 135 ; CCCXLI/30.

[225] Arh. St. Iași, CDLIII/3.

[226] Idem, CCCXXXIX/1, p. 281 ; cf. și I. Antonovici, *Istoria comunei Bogdana*, p. 41—42.

[227] Arh. St. Iași, CLXXII 8.

[228] *D.I.R.*, A, XVII, vol. V, nr. 407.

[229] Bibl. Acad., XLIII/14.

[230] *D.I.R.*, A, XVII, vol. V, nr. 532.

[231] *Ibidem*, nr. 397.

[232] Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" — Iași, Fond Spiridonie, XII/79 ; pachet Mihai Costăchescu (doc. din 1636, iunie 5).

[233] Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. IV_1, p. 178—179, 201—202.

[234] Arh. St. Focșani, Colecția de documente feudale și moderne. Documente vrîncene. Doc. nr. 1.

[235] Arh. St. București, Episcopia Roman, IV/8 ; Arh. St. Iași, CCCXXXIX/5.

[236] Arh. St. Focșani, Colecția de documente feudale și moderne. Donația Panaite Costea — Fosçani. Doc. nr. 1.

[237] Haralambie Chircă, *op. cit.*, nr. 238.

[238] Bibl. Acad., CLX/133.

[239] Bibl. Acad., MDCXVIII/9 ; MDXXXI/24 ; „Ion Neculce", fasc. 4 (1924), p. 20—21.

[240] *D.I.R.*, A, XVII, vol. II, nr. 154 ; vol. V, nr. 159 și 506 ; Arh. St. București, Schitul Stoboreni, XI/3 ; Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. XXI, p. 212—213.

[241] Arh. St. Iași, Ms. 109, f. 57 ; „T. Codrescu", V (1935—1936), p. 21 ; Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. II, p. 191—192.

[242] Bibl. Acad., IV/196 ; Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. VII, p. 74 ; *Ispisoace și zapise*, vol. IV_1, p. 60.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

taleri [243], 15 taleri sau 15 lei [244], 16 sau 18 taleri [245], 20 taleri sau 20 lei [246] etc.

Mulțimea și excesivitatea dărilor ca și caracterul mai totdeauna urgent și de multe ori imprevizibil al perceperii lor au determinat o nevoie continuă de numerar și, în același timp, a făcut ca prezența cămătarului să nu poată fi ignorată de micul proprietar, după cum ea fusese indispensabilă pentru domn din chiar momentul obținerii tronului. În acest fel, cămătarul acționa la cei doi poli ai unui proces în care, pînă la urmă, domnul moldovean era direct interesat dacă dorea să-și păstreze scaunul. De aceea, de o prohibire sau de o limitare a sferei de acțiune a cămătarilor străini în țară de către domnie nu putea fi vorba în nici un caz. Dimpotrivă, fenomenul practicării cametei a cunoscut o rapidă dezvoltare incluzîndu-i printre purtătorii ei pe negustorii moldoveni și interesînd deopotrivă pe feudalii mari și mici. Deși consecințele fenomenului s-au răsfrînt într-o anumită măsură și asupra feudalilor, fapt asupra căruia autorul nu a intenționat să se oprească aici, ele s-au repercutat în chip dezastruos asupra micului proprietar, silindu-l să-și greveze ocina de datorii pentru a sfîrși prin a și-o pierde definitiv. În acest fel camăta a constituit unul din elementele principale care a accelerat procesul de aservire a micii proprietăți din Moldova.

LE RÔLE DU CAPITAL USURAIRE DANS L'ASSERVISSEMENT DE LA PETITE PROPRIÉTÉ EN MOLDAVIE, AU MOYEN ÂGE (JUSQU'AU DÉBUT DU RÉGIME PHANARIOTE EN 1711)

RÉSUMÉ

L'auteur étudie un problème qui n'a pas encore été approfondi par l'historiographie roumaine.

La pratique très répandue de l'usure dans les principautés roumaines au Moyen Âge *constitue un phénomène complexe, ayant de multiples implications dans la vie* politique, économique et sociale des trois principautés (notamment de la Moldavie et de la Valachie). Pourtant la manière dont fut alors pratiquée l'usure et l'ampleur de ses manifestations sont peu connues de nos jours.

Conditionnée directement par le renforcement de la domination ottomane, l'intensification de l'usure se répercutera, surtout à la fin du XVI-e siècle et durant le siècle suivant, sur la stabilité des règnes ainsi que sur le situation des classes sociales en Moldavie.

[243] Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" — Iași, Fond Spiridonie, XXXVI/9f.

[244] *D.I.R.* A, XVI, vol. IV, nr. 8; Arh. St. Iași, CCCXI/134—135.

[245] *Ibidem*, vol. II, nr. 227; Muzeul orășenesc Fălticeni, II/16.

[246] *Ibidem*, vol. I, nr. 18; Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. IV, p. 221.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Les transformations qui ont eu lieu dans la structure de la classe féodale de la Moldavie ont determiné l'apparition de nouveaux boyards qui ont remplacé la vielle noblesse jouissant d'anciennes immunités.

En effet, l'usure a abouti souvent à la ruine de grands boyards et a facilité la pénétration dans les rangs de la haute noblesse de marchands et d'usuriers, surtout grecs, originaires de l'Empire Ottoman et qui s'étaient enrichis dans les principautés roumaines.

L'usure a eu des conséquences désastreuses pour les petits propriétaires qui, à cause des contributions excessives, imposées par la domination ottomane, furent souvent obligés d'emprunter l'argent nécessaire au payement des impôts.

Venant de Constantinople, accompagnant les princes régnants auxquels ils avaient prêtés des sommes importantes pour obtenir le trône, les usuriers turcs, grecs et juifs trouvèrent, en Moldavie, un système fiscal très propice à l'usure. Les petits propriétaires ayant un besoin pressant d'argent pour faire face aux nombreux impôts qui devaient être acquittés dans de brefs délais, le taux de l'intérêt pour les emprunts accordés par les usuriers fut considérable (20%) .Les ressortissants turcs ne pouvant acquérir des propriétés en Moldavie, la préoccupation permanente des usuriers venus de Constantinople a été d'obtenir que le payement des dettes d'un petit proprietaire soit garanti par une autre personne solvable. L'usurier a contribué ainsi à l'asservissement du petit propriétaire foncier par le seigneur féodal qui très souvent s'est porté garant pour un tel débiteur.

Les usuriers de Constantinople ont ainsi contribué indirectement à la dépossession des petits propriétaires. Leur exemple a été suivi par des marchands autochtones ou naturalisés en Moldavie, qui, en pratiquant l'usure, ont contribué directement à l'asservissement des petits propriétaires, en s'emparant des biens de leur débiteur à l'échéance, dans le cas ou celui-ci était insolvable.

La constituion d'hypothèques a été habituellement suivie de la ruine du propriétaire de l'immeuble hypothèqué, ainsi qu'il résulte de nombreux documents.

L'usure fut pratiquée aussi par de grands boyards et par des monastères.

À cause de l'insolvabilité des petits propriétaires accablés par des emprunts usuraires, le processus de l'asservissement de cette classe sociale a constitué un trait permanent de la période qui s'étend depuis l'instauration de la domination ottomane jusqu'au début du régime phanariote en Moldavie (1538—1711).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

FRĂMÎNTĂRI POLITICE INTERNE ÎN VREMEA GUVERNĂRII D. GHICA — M. KOGĂLNICEANU (1868—1870) (I)

DE

V. RUSSU și D. VITCU

Prin lovitura de stat de la 11/23 februarie 1866 Al. I. Cuza a fost înlăturat iar în țară s-a instituit un nou regim politic — bazat pe înțelegerea dintre burghezie și moșierime în privința organizării, conducerii și dezvoltării ulterioare a statului român — regimul burghezo-moșieresc. Înfăptuirea bazei social-politice a noului regim, coaliția burghezo-moșierească, a fost facilitată pe de o parte, de schimbările survenite în raportul de forțe între cele două clase posedante, ca urmare a transformărilor structurale ale societății românești de la jumătatea veacului trecut, iar pe de alta, și în strînsă interdependență, de condițiile specifice interne și internaționale în care s-a dezvoltat tînărul stat național român în primii ani ai existenței sale.

Regimul instaurat după 11 februarie 1866, menit să satisfacă interesele majore ale celor două clase, a avut un pronunțat caracter transacțional, oglindit, dealtfel, în prevederile fundamentale ale *Constituției de la 1866. Noua Constituție, care a avut un rol esențial* în organizarea regimului, a consacrat din punct de vedere juridic puterea politică și economică a claselor dominante. Principalul element de sudură a alianței burghezo-moșierești l-a constituit preocuparea burgheziei și moșierimii de a-și asigura, pe calea compromisului, hegemonia politică și economică în detrimentul celorlalte clase și categorii sociale din România, ceea ce se va repercuta direct — pînă la începutul secolului al XX-lea, cîtă vreme echilibrul de forțe s-a menținut — asupra ritmului dezvoltării capitaliste a țării.

Dar, instaurarea regimului burghezo-moșieresc nu exclude existența unor contradicții, care, fără a depăși limitele impuse de alianța dintre cele două clase, s-au manifestat, mai ales în primii ani, cu o

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

deosebită acuitate. Acestea izvorau, îndeosebi, din lupta claselor dominante pentru întîietate în cadrul noului regim [1]. De altfel, pentru perioada 1866—1871, lupta pentru supremaţie rămîne caracteristica de bază a regimului nou instituit şi faptul este explicabil : fiind la începuturile sale, regimul era insuficient consolidat. Sistemul parlamentar, care trebuia să asigure funcţionarea mecanismului politic, nu avea tradiţii la noi, ceea ce a dat naştere la numeroase conflicte iscate între reprezentanţii puterilor legiuitoare şi executivă. Lipsa partidelor politice constituite, organizate, contribuia în mare măsură la întreţinerea unor frămîntări continue. Aproape toate grupările politice mai importante, fără a fi suficient de puternice spre a se menţine vreme mai îndelungată pe primul plan al vieţii politice, urmăreau să-şi asigure preponderenţa în conducerea statului, ceea ce a avut drept rezultat o acută instabilitate guvernamentală. De asemenea, încadrarea treptată în „noua ordine" a unor grupări politice, care n-au participat direct la instituirea regimului burghezo-moşieresc, a contribuit şi mai mult la adîncirea luptelor interne. O deosebită însemnătate prezintă faptul că lupta pentru putere între principalele grupări politice era purtată nu numai din dorinţa de a conduce, dar şi în numele unor principii a căror aplicare trebuia să imprime o anumită direcţie dezvoltării capitaliste a României. Or, tocmai în privinţa căii pe care trebuia orientată politica internă şi externă a ţării, deosebirile de vederi erau încă foarte mari. Astfel, moşierimea conservatoare, care a cîştigat importante avantaje politice în urma răsturnării lui Al. I. Cuza [2], se arată ostilă continuării operei de reformare a statului. De aceea ea căuta să impună un ritm lent în dezvoltarea ţării şi se străduia să împiedice introducerea unor reforme de natură să grăbească şi să lărgească dezvoltarea capitalistă a României. Considerînd suficiente reformele de pînă atunci, apărătorii acestor concepţii încercau să demonstreze, în parlament sau în presă inutilitatea unor noi reforme, limitînd toate eforturile la aplicarea celor înfăptuite înainte de 1866.

Burghezia însă, interesată în dezvoltarea mai rapidă a capitalismului, nu putea accepta direcţia pe care încerca s-o imprime moşierimea în politica internă a ţării. Pentru ea, continuarea procesului de *modernizare a statului echivala cu consolidarea poziţiilor* economice şi politice dobîndite şi, în perspectivă, cu asigurarea rolului primar în cadrul regimului.

Pe planul politicii externe divergenţele erau la fel de serioase. Aşa, de pildă, o parte a burgheziei, în special cea liberal-radicală, a căutat să profite de împrejurările internaţionale pentru cucerirea independenţei şi pentru înfăptuirea unităţii depline, preconizînd calea re-

[1] *Istoria României*, vol. IV, Editura Academiei, Bucureşti, 1964, p. 519.

[2] V. Russu, *Frămîntări politice în perioada instaurării regimului burghezo-moşieresc (martie — iunie 1866)*, în „Analele ştiinţifice ale Universităţii Al. I. Cuza" Iaşi, secţiunea III, a. Istorie, tomul XIII, 1967, p. 119—129.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

voluționară. Intențiile liberalilor radicali de a se folosi de o eventuală extindere a insurecției cretane în sud-estul Europei a nemulțumit și îngrijorat grupările conservatoare, care, fără a fi ostile independenței și unității depline, nu puteau accepta soluția preconizată de gruparea condusă de C. A. Rosetti și I. C. Brătianu.

Ca urmare a contradicțiilor existente, atît pe planul politicii interne, cît și pe cel al politicii externe, regimul burghezo-moșieresc a fost zguduit în primii ani de puternice frămîntări, care au generat o lungă criză politică manifestată printr-o mare instabilitate guvernamentală și parlamentară. Luptele politice, începute odată cu instaurarea noului regim [3], au preocupat și continuă să constituie o preocupare pentru istoriografia noastră. În istoriografia mai veche, cercetătorii perioadei s-au oprit, de cele mai multe ori, numai asupra formelor exterioare de manifestare a luptelor politice, fără a încerca explicarea resorturilor intime care au generat, în ultimă instanță, acele frămîntări. Cu toate acestea, lucrările generale [4] sau speciale [5] apărute în trecut și consacrate epocii moderne, ne oferă, dincolo de limitele lor, informații sau interpretări interesante privitoare la criza politică care a caracterizat începuturile noului regim. De asemenea, nu putem face abstracție în cercetarea perioadei amintită de unele culegeri de documente [6], de corespondența politică publicată [7], de lucrările cu caracter memorialistic [8] și de broșurile contemporane [9] care, în totalitatea lor constituie un izvor documentar indispensabil.

[3] V. Russu, *op. cit.*, p. 124.

[4] Frédéric Damé, *Histoire de la Roumanie contemporaine depuis l'avénement des princes indigènes jusqu'à nos jours, 1822—1900*, Paris, 1900; N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. X, București, 1939; Titu Maiorescu, *Istoria contemporană a României (1866—1900)*, București, 1925.

[5] C. Gane, *P. P. Carp și locul său în istoria politică a țării*, vol. I, București, 1936; Christodul I. Suliotis, *Nicolae Blaremberg. Omul și faptele lui*, vol. I, Brăila, 1894; M. Theodorian-Carada, *Eugeniu Carada. 1936—1910*, București, 1922; A. D. Xenopol, *Istoria partidelor politice în România*, vol. I, București, 1911.

[6] *Regele Carol I al României. Cuvîntări și scrisori 1866—1877*, tom. I, București, 1909; Dimitrie A. Sturdza, *Domnia regelui Carol I. Fapte — Cuvîntări — Documente. 1866—1876*, tom. I, București, 1906.

[7] Victor Slăvescu, *Corespondența între Ion Ionescu de la Brad și Ion Ghica. 1846—1874*, București, 1943; Idem, *Corespondența lui Ion Ghica cu Dimitrie A. Sturdza. 1860—1880*, București, 1943; Al. Cretzianu, *Din arhiva lui Dumitru Brătianu*, vol. I, București, 1933.

[8] Titu Maiorescu, *Însemnări zilnice (1855—1880)*, vol. I, București, 1937; *Memoriile regelui Carol I (De un martor ocular)*, vol. I—VI, București, 1912; Radu Rosetti, *Amintiri din prima tinerețe*, București, 1927; M. Theodorian-Carada, *Elimeridele. Însemnări și amintiri*, vol. I, București, 1930.

[9] Nicolae Fleva, *Procesul lui 8 august. Apărarea celor 41 acuzați...*, București, 1871; G. Mîrzescu, *Martirii de la 1848 și Salvatorii de la 66*, București, 1878.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Noile cercetări ale ştiinţei istorice româneşti au reuşit să aducă, mai ales prin sinteza publicată în 1964 [10], o contribuţie importantă la cunoaşterea luptelor politice din perioada menţionată. Firește, aceste cercetări nu epuizează toate problemele epocii, dar deschid perspective largi pentru aprofundarea lor. O cercetare detaliată a perioadei care face obiectul studiului nostru o socotim absolut necesară pentru a putea reliefa mai pregnant caracteristicile noului regim, sensul luptelor care au frămîntat societatea românească între anii 1866—1871, precum şi pentru a înlesni înţelegerea viitoarei organizări şi componenţe a partidelor politice, liberal şi conservator, constituite după 1871. Evident, o asemenea cercetare ar fi greu de întreprins în limitele unui singur studiu, de aceea, în cadrul lucrării de faţă, ne-am propus să ne oprim numai asupra frămîntărilor politice care au avut loc în prima parte a guvernării conservatoare-liberală D. Ghica — M. Kogălniceanu (16 noiembrie 1868 — 27 ianuarie 1870) şi anume, pînă la dizolvarea Adunării deputaţilor din 27 ianuarie 1869 *. Am ales acest moment, întrucît considerăm — şi faptele istorice par să îndreptăţească ipoteza noastră — că în această etapă au avut loc schimbări importante în ce priveşte situaţia diferitelor grupări politice şi, totodată, s-au creat premizele unei noi orientări în politica internă a României. După 16 noiembrie 1868, în condiţiile unei îndîrjite lupte pentru putere, grupările conservatoare au încercat, prin diverse mijloace, să dobîndească prioritate în viaţa politică a ţării. Conjunctura internaţională, total defavorabilă unor grupări liberale, a încurajat şi mai mult aceste veleităţi. În plus, renunţarea domnitorului la colaborarea cu liberalii radicali şi orientarea acestuia înspre conservatori a avut darul să influenţeze, într-o mare măsură, raportul de forţe pe plan intern. La toate acestea se impune să adăugăm revenirea pe primul plan al vieţii politice a unor personalităţi, socotite indezirabile la 1866, ca de exemplu Mihail Kogălniceanu, care a încercat chiar, în această perioadă, să-şi constituie un partid propriu, ceea ce a contribuit din plin la adîncirea contradicţiilor dintre diferitele grupări politice. Ca urmare a schimbărilor ce se conturează acum între grupările liberale şi conservatoare, perioada guvernării D. Ghica — M. Kogălniceanu reprezintă un punct de cotitură în evoluţia vieţii politice din România acelei vremi. Acestea au fost raţiunile ce ne-au determniat să ne oprim mai mult asupra acestui important moment din istoria noastră politică.

Este îndeobşte cunoscut că guvernul D. Ghica — M. Kogălniceanu a ajuns la conducerea statului în urma demisiei silite a cabi-

[10] *Istoria României*, vol. IV, Bucureşti, Editura Academiei, 1964.

* Într-un studiu viitor vom continua cercetarea perioadei cuprinsă între 27 ian. 1869 şi pînă la căderea guvernului Ghica-Kogălniceanu.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

netului liberal-radical prezidat de generalul N. Golescu [11]. Retragerea radicalilor de la conducere, în momentul cînd dispuneau de majorităţi considerabile în corpurile legiuitoare, ar părea — ţinînd cont de principiile parlamentarismului burghez — oarecum paradoxală. Dar, în explicarea acestei situaţii, trebuie să ţinem seama şi de alţi factori care au avut o influenţă considerabilă asupra desfăşurării vieţii politice din România. Este vorba, în esenţă, de conjunctura internaţională, mai precis de poziţia puterilor garante, care a avut urmări din cele mai serioase asupra frămîntărilor politice din perioada amintită.

Este adevărat că liberalii radicali, în toată perioada guvernării lor, au întîmpinat o vie rezistenţă din partea grupărilor conservatoare nemulţumite şi îngrijorate de politica internă şi externă a cabinetelor radicale. Opera legislativă a guvernelor radicale i-a speriat pe conservatori, care se temeau de o lovitură de stat şi de introducerea sistemului unicameral. Dar, în condiţiile anului 1868, opoziţia conservatoare, singură, nu ar fi fost capabilă să impună înlăturarea liberalilor radicali. Căderea acestora din urmă de la conducerea statului s-a datorat, în cea mai mare măsură ostilităţii puterilor garante, care, nemulţumite de politica externă a radicalilor — al cărei obiectiv viza independenţa şi unitatea deplină [12] — au făcut serioase presiuni asupra domnitorului pentru a-l determina să renunţe la colaborarea cu o grupare considerată periculoasă pentru pacea Orientului [13]. Presiunea externă a fost atît de mare încît menţinerea radicalilor la putere devenise cu totul imposibilă [14]. Dealtfel, chiar Carol I ţinea să precizeze, într-o scrisoare trimisă principelui regal al Prusiei, că radicalii au fost înlăturaţi de la conducere din motive de natură externă [15].

Conservatorii români au folosit cu abilitate această conjunctură şi au atacat în repetate rînduri politica externă a radicalilor. Interpelările deputaţilor conservatori în această chestiune urmăreau compromiterea liberalilor radicali în ochii puterilor garante şi, în ultimă instanţă, furnizarea unor argumente care să întărească convingerea cabinetelor europene în legătură cu orientarea „revoluţionară" a guvernelor Ştefan şi Nicolae Golescu [16].

---

[11] *Istoria României*, vol. IV, Bucureşti, Editura Academiei, 1964, p. 549.

[12] V. Maciu, *op. cit.*, p. 526—527.

[13] Démètre A. Sturdza, *Charles I-er Roi de Roumania. Chronique-Actes-Documents — 1866—1875*, tom. I, Bucureşti, 1899. **А. Дж. Тэйлор, Борба за господство в Европе 1848—1918, Москва, 1958, p. 218.**

[14] V. Slăvescu, *Ion Strat — Economist — financiar — diplomat. 1838—1879*, vol. II, Bucureşti, 1946, p. 212.

[15] *Regele Carol I al României. Cuvîntări şi scrisori. 1867—1877*, tom. I, Bucureşti, 1909, p. 139.

[16] „Monitorul oficial" nr. 27 din 4/16 februarie 1869, p. 166.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Politica externă a constituit, așadar, terenul comun pe care s-au unit conservatorii români cu spiritul conservator dominant în cabinetele europene, care se împotriveau atunci, ca și mai tîrziu, modificării hărții politice a Europei prin lupta de eliberare a popoarelor mici. În plus, chiar domnitorul se arăta din ce în ce mai puțin dispus să continue colaborarea cu radicalii, care, deveniți prea puternici, puteau incomoda veleitățile lui Carol I. De altfel acesta primea sfaturi insistente din străinătate prin care i se recomanda să-și consolideze poziția în România, recurgînd chiar, la nevoie, la impunerea unei domnii cvasi-dictatoriale [17]. Ca urmare a acestei acțiuni conjugate, interne și externe, radicalii au fost siliți să demisioneze în momentul cînd se părea că au ajuns la apogeul puterii lor. Avînd majorități în corpurile legiuitoare, aceștia considerau retragerea lor doar ca o cedare temporară, menită să dea o satisfacție de moment puterilor garante. Nutrind speranța că vor fi readuși în scurtă vreme la conducere, conducătorii grupării liberal-radicală — gruparea cea mai puternică și mai bine organizată din acea perioadă [18] — n-au fost deloc indiferenți de componența noului guvern. De aceea ei s-au arătat direct interesați ca în noul cabinet să intre persoane dispuse să accepte colaborarea cu majoritățile din corpurile legiuitoare și, în același timp, să le permită, în scurtă vreme, revenirea la conducerea statului [19].

Constituirea cabinetului D. Ghica — M. Kogălniceanu a necesitat însă eforturi foarte mari, fiind nevoie, în ultima instanță, de intervenția personală a lui Carol I pentru a se ajunge la o nouă formulă guvernamentală [20]. Dificultatea era cu atît mai mare cu cît inițial, radicalii s-au arătat dispuși să accepte numai o remaniere ministerială prin introducerea lui D. Ghica și M. Kogălniceanu în guvern [21]. Combinația n-a putut fi înfăptuită datorită opoziției categorice a consulului Kéyserling, care a declarat că „la Prusse ne peut

[17] Între alții, Bismarck îl sfătuia pe Carol să-și întărească poziția în țară prin constituirea unei armate sigure care să-l sprijine pe domnitor împotriva grupărilor politice. De asemenea, de la Paris, prin intermediul d-nei Cornu, domnitorul primea recomandări pentru instituirea unui regim dictatorial. (D. A. Sturdza, *op. cit.*, p, 492).

[18] V. Slăvescu, *op. cit.*, p. 155.

[19] În legătură cu aceasta, M. Kogălniceanu, în ședința Adunării deputaților din 24 ianuarie 1869 explica că „noul guvern s-a făcut în fața unei situațiuni adusă prin retragerea voluntară a ministrului Golescu și prin necesitatea care se simțea ca o bucată de vreme să vie un minister, *dacă voiți numiți-l chiar de tranziție* (subl. noastră), dară un minister care să se silească a stinge discordia dinăuntru ca cu atît mai mult să fie tare națiunea în afară". („Monitorul oficial", nr. 23 din 30 ianuarie 1869, p. 159).

[20] *Regele Carol I al României...*, tom. I, București, 1909, p. 140.

[21] *Memoriile regelui Carol I (De un martor ocular)*, (Citat în continuare, *Memoriile...*), vol. IV, București, 1910, p. 94; M. Theodorian Carada, *Beizadea Mitică*, f. a., p. 28.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

plus approuver la politique qui a été suivie jusqu, à ce jour" [22]. Intervenţia hotărîtă a consulului prusian l-a determinat pe Carol I să renunţe la ideea unui guvern de coaliţie în care să intre majoritatea grupărilor politice [23]. Ca urmare a acestui fapt se impunea constituirea unui guvern fără I. C. Brătianu dar care să accepte colaborarea cu partizanii lui. În acest sens I. C. Brătianu a purtat tratative cu D. Ghica şi M. Kogălniceanu pentru a-i determina să accepte „situaţiunea fără inventariu" [24]. Orientarea lui I. C. Brătianu înspre D. Ghica şi M. Kogălniceanu nu era deloc întîmplătoare. Astfel, se ştie că aceştia se declaraseră, încă din 1867, pentru o formulă guvernamentală liberal-conservatoare [25]. În plus, M. Kogălniceanu se arătase dispus, în urma înţelegerii de la „Concordia" să colaboreze cu radicalii [26] sprijinind fără rezerve guvernul N. Golescu [27]. Aceasta explică, între altele, interesul manifestat de I. C. Brătianu pentru intrarea lui Kogălniceanu în noul cabinet [28]. Tratativele ce au avut loc la începutul lunii noiembrie 1868 [29] au evidenţiat, o dată în plus, preocuparea radicalilor pentru asigurarea acelor condiţii care să le îngăduie revenirea neîntîrziată la conducerea statului. Pentru aceasta ei pretindeau, între altele, ca noii miniştri să continue politica internă şi externă a predecesorilor lor şi să garanteze readucerea lui Brătianu în guvern.

Decişi să se impună ca principală forţă politică în cadrul regimului, radicalii erau dispuşi să accepte colaborarea nu numai cu liberalii moderaţi din Moldova — partizani ai lui M. Kogălniceanu — ci şi cu unele grupări conservatoare, cum era cea din jurul lui D. Ghica [30]. Evident, o asemenea apropiere era atunci doar o chestiune de tactică, urmărindu-se numai împiedicarea constituirii unui guvern conservator şi găsirea unui expedient care să le permită ieşirea din situaţia dificilă ce le-a fost creată prin opoziţia puterilor

---

[22] Fr. Damé, *op. cit.*, p. 193.

[23] Constituirea unui astfel de guvern era o dorinţă mai veche a lui Carol I, consemnată în memoriile sale: „a vedea pe D. Ghica şi I. Brătianu, şefii dreptei şi stîngei, în acelaşi minister, a fost întotdeauna o *dorinţă* vie a *prinţului* şi încă de mult lucrează pentru împlinirea ei". (*Memoriile...*, vol. IV, p. 94).

[24] „Monitorul oficial", nr. 35, din 14/26 februarie 1869, p. 234.

[25] *Istoria României*, vol. IV, Editura Academiei, Bucureşti, 1964, p. 543.

[26] Acea înţelegere a permis răsturnarea guvernului Ion Ghica dar nu s-a transformat într-o alianţă, întrucît radicalii — după mărturisirile lui M. Kogălniceanu — n-au respectat angajamentele luate cu acel prilej. („Monitorul oficial nr. 35 din 14/26 februarie 1969, p. 234).

[27] *Ibidem.*

[28] Într-o scrisoare trimisă lui C. A. Rosetti la 19/31 ian. 1881 M. Kogălniceanu mărturisea că intrase în guvernul D. Ghica numai „după stăruinţele şi botezul d-lui Brătianu". (M. Kogălniceanu, *Texte social-politice alese*, Bucureşti, Editura politică, 1967, p. 329).

[29] *Memoriile...*, p. 94—95.

[30] *Istoria României...*, p. 537.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

garante. În urma tratativelor purtate de I. C. Brătianu şi datorită intervenţiei personale a lui Carol I s-a ajuns la formula unui guvern alcătuit din „nuanţele politice cele mai diferite" [31]. De altfel, în condiţiile de atunci, nici nu putea fi vorba de formarea unui guvern pur conservator. Un asemenea guvern, pe lîngă faptul că n-ar fi găsit, în acel moment, vreun sprijin în ţară [32] ar fi avut de întîmpinat opoziţia categorică a radicalilor, ceea ce ar fi putut provoca tulburări interne, periculoase pentru stabilitatea regimului. Or, un guvern eterogen — compus din reprezentanţii unor grupări cu orientări politice diferite — crea impresia unei soluţii de provizorat şi îngăduia o regrupare a forţelor politice pentru noi confruntări, care să rezolve în favoarea uneia sau alteia dintre părţi, problema priorităţii în cadrul regimului burghezo-moşieresc. Caracterul de provizorat al guvernului era cu atît mai evident cu cît majoritatea miniştrilor au acceptat să facă parte din noul cabinet numai în urma insistenţelor lui I. C. Brătianu sau ale domnitorului [33]. De aceea, guvernul nu reprezenta o coaliţie în sensul propriu al cuvîntului [34], ci doar o combinaţie de moment impusă de împrejurări şi de interese care nu coincideau întru totul cu cele ale miniştrilor. Aşa, de pildă, intrarea lui Kogălniceanu în guvern corespundea nu numai planurilor lui I. C. Brătianu ci şi celor ale lui Carol I şi nu întîmplător: fostul colaborator al lui Cuza, considerat „unul din oamenii cei mai capabili ai României" avea mulţi partizani, mai ales în Moldova [35], fapt deosebit de important pentru domnitor. În acelaşi timp, un cabinet eterogen, măcinat de contradicţii interne [36], permitea lui Carol să-şi consolideze poziţia în ţară şi să-şi impună voinţa în faţa grupărilor liberale sau conservatoare. De altfel, încă de acum, domnitorul încerca în unele domenii să conducă singur, reducînd simţitor atribuţiile ministrului de resort. Manifestînd un interes deosebit pentru armată, pe care intenţiona s-o transforme — urmînd sfaturile lui Bismarck —

---

[31] Noul guvern avea următoarea componenţă: D. Ghica avea preşedinţia şi lucrările publice; M. Kogălniceanu, internele; Al. G. Golescu, finanţele; B. Boerescu, justiţia; Al. Papadopol-Calimah, cultele şi instrucţiunea publică, iar colonelul Duca, ministerul de război. („Monitorul oficial" nr. 259 din 17/29 noiembrie 1868). Al. Papadopol-Calimah a demisionat, cu toate insistenţele lui M. Kogălniceanu, iar în locul său, la culte şi instrucţiunea publică a fost numit Al. Creţescu. (Bibl. Acad. Ms. nr. 865, f. 189; vezi şi „Monitorul oficial" nr. 266 din 26 noiembrie/8 decembrie 1868, p. 2.301).

[32] N. Iorga, *op. cit.*, p. 97.

[33] „Monitorul oficial" nr. 277 din 10/22 decembrie 1868, p. 2.359; idem, nr. 35 din 14/26 februarie 1869, p. 234; idem, nr. 17 din 23 ianuarie/4 februarie 1870, p. 1.870, p. 88; *Memoriile...*, p. 107.

[34] Nu putem fi de acord cu teza potrivit căreia „noul guvern era o coaliţie a conservatorilor moderaţi munteni şi a liberalilor moderaţi moldoveni". (Vezi *Istoria României...*, vol. IV, p. 550).

[35] *Memoriile...*, p. 108.

[36] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

într-un puternic instrument de sprijin împotriva grupărilor politice. Carol a impus numirea unui „om de paie" — colonelul Duca — la Ministerul de război, ceea ce i-a permis să rezolve personal toate chestiunile referitoare la armată [37]. Mai mult ca atît, Carol urmărea să-şi exercite influenţa asupra activităţii întregului guvern, comunicîndu-i primului ministru D. Ghica, într-o scrisoare publică, dorinţa de a prezida cît mai des şedinţele Consiliului de miniştri pretextînd „o mai puternică impulsiune tuturor afacerilor relative la interesele statului" [38]. Intenţiile sale erau destul de străvezii încît ziarul conservator „Ţérra" sublinia că, în curînd, nu va mai exista în România „decît o voinţă înaintea căreia totul se va pleca, *voinţa palatului*" (scris cu majuscule în text — n.n.) [39].

Noul guvern, în jurul căruia se încrucişau interese atît de diverse, a preluat conducerea într-un moment extrem de dificil cînd condiţiile interne şi externe impuneau miniştrilor o politică moderată şi prudentă. De aceea, în programul prezentat parlamentului întîlnim, pentru politica internă, numai fraze generale privind respectarea legilor şi aplicarea constituţiei de la 1866, iar pentru politica externă, declaraţii de loialitate faţă de Poartă promiţîndu-se „cea mai strictă neutralitate atît în relaţiunile noastre generale cu toate puterile garante cît şi în raporturile noastre de bună vecinătate cu puterile limitrofe" [40]. Alcătuit din formulări vagi, care puteau fi însuşite de orice grupare politică, programul dovedeşte că noul guvern nu trebuia să încerce deocamdată, cel puţin în politica internă, impunerea unei noi orientări. De altfel, condiţiile interne şi externe excludeau orice iniţiativă în acest sens. Lipsit de majorităţi în corpurile legiuitoare, combătut de majoritatea grupărilor conservatoare, guvernul era hărţuit continuu în parlament epuizîndu-şi forţele într-o luptă sterilă care nu-i îngăduia să desfăşoare o activitate normală. În plus, puterile garante, deşi au primit cu satisfacţie vestea înlăturării guvernului N. Golescu [41], nu erau dispuse să acorde mare încredere unui cabinet care continua să păstreze corpurile legiuitoare cu majorităţi radicale [42]. Dintre puterile garante, Austro-Ungaria, în special, căuta să provoace *greutăţi României pentru a o sili să* renunţe la sprijinirea luptei naţionale a românilor din Transilvania [43]. Aceasta făcea şi mai dificilă poziţia guvernului deoarece, în ţară, exista un puternic curent

[37] În *„Memoriile..."* sale Carol preciza: „colonelul Duca este un om foarte simplist, numai soldat şi nu face parte din nici un partid; ... el figurează în cabinet numai ca ministru constituţional; toate afacerile importante le rezolvă Prinţul însuşi cu Krenski". *(Ibidem,* vezi şi *Istoria României...,* p. 549).

[38] „Monitorul oficial", nr. 263 din 22 noiembrie/4 decembrie 1868. p. 2.189.

[39] Citat după „Românul" din 8 decembrie 1868, p. 1.060.

[40] „Monitorul oficial", nr. 261 din 20 noiembrie/2 decembrie 1868, p. 2.181.

[41] D. A. Sturdza, *op. cit.,* p. 499—501.

[42] *Ibidem,* p. 483; Victor Slăvescu, *op. cit.,* p. 212.

[43] D. A. Sturdza, *op. cit.,* p. 484.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de opinie ostil Austro-Ungariei, iar liberalii radicali dobîndiseră popularitate, în ţară şi în Transilvania, tocmai prin sprijinirea luptei împotriva dualismului [44]. O schimbare a cursului politicii externe ar fi avut darul să facă guvernul nepopular pe ambele versante ale Carpaţilor.

După instalarea noului guvern, D. Ghica — M. Kogălniceanu, lupta pentru putere între grupările politice a intrat într-o fază nouă. Căderea guvernului N. Golescu a încurajat grupările conservatoare în disputa pentru întîietate cu liberalii în pofida menţinerii majorităţii radicale în corpurile legiuitoare. Acest fapt avea o deosebită importanţă întrucît posibilitatea colaborării dintre puterea executivă şi cea legislativă depindea de atitudinea majorităţilor din Cameră şi Senat. Orice neînţelegere ar fi avut de consecinţă fie căderea guvernului, fie dizolvarea corpurilor legiuitoare, perspective ce nu conveneau nici domnitorului — care dorea să evite eventuale tulburări interne [45] — nici radicalilor, care voiau să evite dizolvarea parlamentului sau formarea unui guvern din sînul opoziţiei conservatoare. Aşa se explică de ce I. C. Brătianu, ales preşedinte al Camerei deputaţilor [46], a promis noilor miniştri sprijinul majorităţii [47]. Acest sprijin era însă condiţionat: guvernul trebuia să continue, în politica internă şi externă, orientarea imprimată de liberalii radicali în perioada anterioară, ceea ce le-ar fi menţinut acestora rolul preponderent în cadrul regimului. Pentru realizarea acestui plan Brătianu a încercat, din umbră, să conducă guvernul prezidat de D. Ghica, discutînd cu miniştrii toate problemele de politică internă sau externă şi obligîndu-i, adeseori, să se conformeze indicaţiilor sale [48]. Din această cauză pînă la sfîrşitul anului 1868 a dăinuit o situaţie oarecum stranie: alături de guvernul oficial constituit la 16 noiembrie, foştii miniştri — mai ales prin mijlocirea lui I. C. Brătianu — continuau să-şi exercite influenţa şi încercau să determine cursul politicii interne şi externe. Mai mult decît atît, radicalii pretindeau noului guvern nu numai continuarea politicii fostului cabinet, ci şi apărarea şi justificarea acţiunilor interne şi externe întreprinse în anii 1867—1868. Existenţa acestui „guvern" ocult [49] probează

[44] Victor Slăvescu, *op. cit.*, p. 156; „Monitorul oficial" nr. 228 din 16 28 octombrie 1869, p. 1.032; V. Russu, *Din lupta opiniei publice româneşti împotriva instituirii dualismului austro-ungar*, în „Analele ştiinţifice ale Universităţii „Al. I. Cuza" din Iaşi, secţia III-a, a. Istorie, fasc. 1—2, p. 97.

[45] *Regele Carol I al României...*, tom. I, Bucureşti, 1909, p. 139.

[46] *Memoriile...*, vol. IV, Bucureşti, 1910, p. 108.

[47] „Monitorul oficial", nr. 35 din 14/26 februarie 1869, p. 234.

[48] Victor Slăvescu, *Din corespondenţa lui Ion Ghica cu Dim. Sturdza, 1860—1880*, Bucureşti, 1943, p. 28.

[49] Apreciind această situaţie, N. R. Locusteanu, scria, între altele, că „de la simulata cădere a fostului cabinet, noi românii ne aflăm cum n-am fost niciodată, sub două guverne: unul văzut... şi altul ascuns..., care însă singur ţine de la întunerec firele şi, prin prefecţi şi Cameră, paralizează acţiunea guvernului legal". „Tompeta Carpaţilor", VII, nr. 693 din 1/13 ianuarie 1869, p. 2.775.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pînă la evidență faptul că liberalii radicali considerau noul cabinet drept un rău necesar pe care-l acceptau de nevoie, pînă cînd condițiile interne și externe aveau să le permită formarea unui nou minister din rîndurile lor. Drept urmare, guvernul D. Ghica — M. Kogălniceanu, mai ales în primele luni, nu avea nici o libertate de mișcare și trebuia să țină seama, în toate actele sale, chiar la numirea prefecților, de poziția majorității din corpurile legiuitoare [50]. Mai mult decît atît, radicalii pretindeau noului guvern, nu numai continuarea politicii fostului Cabinet, dar și apărarea și justificarea acțiunilor întreprinse între anii 1867—1868 [51], ceea ce avea drept scop să faciliteze revenirea lor la conducerea statului.

În privința raporturilor existente între guvern și liberalii radicali se impune însă o precizare. Deși Brătianu promisese guvernului sprijinul majorității, atitudinea acesteia nu depindea numai de el întrucît, în perioada respectivă, o influență considerabilă exercita C. A. Rosetti, considerat de unii „adevăratul cap al liberalilor" [52]. Acesta socotind „întreaga situație imposibilă", a dat cuvînt de ordine vechilor funcționari „să nu rămînă în slujbă sub acest guvern" [53] complicînd — prin atragerea multor deputați de partea sa — și mai mult activitatea cabinetului Ghica — Kogălniceanu. Semnificativă în această direcție este interpelarea lui Bogdan Petriceicu Hașdeu, în ședința Adunării deputaților din 26 noiembrie 1868 prin care cerea guvernului să-și precizeze poziția față de acuzațiile aduse, în țară și străinătate, orientării politicii externe a cabinetului N. Golescu, condiționînd, totodată, atitudinea majorității de natura răspunsului primit [54]. Interpelarea dezvăluia, o dată în plus, planurile radicalilor de a transforma noul guvern într-un instrument util pentru realizarea propriilor lor planuri. În același timp, acțiunea lui Hașdeu constituia prima încercare publică menită să-l silească pe D. Ghica a dezminți oficial acuzațiile aduse radicalilor în legătură cu intențiile lor de a provoca tulburări în sud-estul Europei. Satisfacerea acestor pretenții ar fi echivalat cu recunoașterea inutilității constituirii unui cabinet care nu avea nici măcar meritul de a reprezenta punctul de vedere al majorității. Or, noii miniștri nu puteau accepta rolurile de figuranți pe băncile ministeriale întrucît, în acest caz, guvernul ar fi pierdut orice umbră de autoritate în fața corpurilor legiuitoare. De aceea, D. Ghica a refuzat să justifice politica externă a predecesorilor săi precizînd că noul guvern nu are menirea să dea atestate de bună purtare foștilor miniștri [55]. Atitudinea primului ministru demonstrează că noul guvern, deși dorea la început să evite un conflict cu majoritatea radicală — mărturie stînd acordul cu I. C. Brătianu — nu înțelegea să fie redus la rolul unui simplu instrument la

[50] Bibl. Acad., Arhiva Kogălniceanu, Corespondența, 100.433.
[51] „Românul", XII, din 17 noiembrie 1868, p. 995.
[52] *Memoriile...*, vol. IV, p. 108.
[53] Idem, vol. V, p. 16.
[54] „Monitorul oficial", nr. 270 din 30 nov./12 dec. 1868, p. 2.318.
[55] *Ibidem*, p. 2.322.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dispoziţia acesteia, ci căuta să impună anumite limite tendinţelor de dominare radicale.

Această primă manifestare a veleităţilor de independenţă ale guvernului a nemulţumit majoritatea radicală din Adunarea deputaţilor, nemulţumire reflectată în discursul deputatului Al. Candiano-Popescu a doua zi după interpelarea lui B. P. Haşdeu. Străduindu-se să demonstreze rolul precumpănitor al majorităţii din corpurile legiuitoare asupra guvernului [56], Candiano-Popescu aprecia formarea noului guvern drept o falsificare a sistemului constituţional şi, în consecinţă, refuza să sprijine un cabinet care nu avea „nici o garanţie de durată şi de constituţionalism şi care n-are înscrisă nici o idee mare pe drapelul lui" [57]. Din analiza discursului său se desprinde şi o evidentă notă de antidinasticism. Candiano, care va deveni unul din principalii promotori ai curentului antidinastic la noi, se declara nemulţumit de faptul că noul guvern nu se afla sub controlul Adunării deputaţilor ci era „mişcat de alte influenţe... ce ies afară din cercul calculelor şi cunoştinţelor deputaţilor" [58]. În acelaşi timp el protesta împotriva amestecului puterilor garante în treburile interne ale ţării, amestec care a determinat căderea guvernului N. Golescu [59].

Încercarea radicalilor de a-şi impune autoritatea asupra guvernului — considerat de unii drept un simplu „birou de afaceri" [60] — a contribuit din plin la încordarea raporturilor dintre acesta şi corpurile legiuitoare [61]. Dar, la adîncirea acestor neînţelegeri au contribuit într-o măsură însemnată şi reprezentanţii grupărilor conservatoare, interesaţi în provocarea unui conflict de natură să ducă la dizolvarea corpurilor legiuitoare şi la noi alegeri, care le-ar fi înlesnit o pătrundere masivă în Cameră şi Senat. Calculele lor aveau la bază prevederile legii electorale care-i avantajau. Se ştie că radicalii reuşiseră, pînă atunci, să-şi asigure majorităţi în corpurile legiuitoare numai datorită intervenţiei energice a organelor administrative care primiseră cuvînt de ordine de la ministrul de interne (I. C. Brătianu) ca să exercite o „influenţă morală" asupra alegătorilor [62]. De aceea, înlăturarea guvernului N. Golescu a încurajat grupările conservatoare, care au socotit momentul prielnic pentru a încerca să se impună pe primul plan în viaţa politică. Judecînd faptul prin prisma intereselor amintite ni se pare explicabilă ostilitatea cu care a fost întîmpinat guvernul D. Ghica—M. Kogălniceanu de către conservatori. Un guvern format cu consimţămîntul şi contribuţia radicalilor nu le inspira nici o încredere iar

[56] „În statele constituţionale, sublinia Candiano, sînt majorităţile care guvernă". „Monitorul oficial" nr. 271 din 1/13 decembrie 1868, p. 2.322.
[57] *Ibidem.*
[58] *Ibidem,*
[59] *Ibidem.*
[60] *Ibidem.*
[61] *Memoriile...*, vol. V, p. 16.
[62] „Monitorul oficial", nr. 258 din 17/29 noiembrie 1867, p. 1.271.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

revenirea „omului de la 2 mai" pe băncile ministeriale le provoca o legitimă îngrijorare. Majoritatea conservatorilor considerau chiar prezența lui Kogălniceanu la Ministerul de interne drept un pericol pentru existența regimului ca atare.

Unul dintre principalii purtători de cuvînt ai opoziției conservatoare s-a dovedit a fi tînărul P. P. Carp, care, pe atunci, făcea parte din așa numita grupare a „junei drepte". Acesta, în ședința Adunării deputaților din 19 noiembrie 1868 — deci imediat după ce D. Ghica și-a prezentat programul — a lansat un viguros atac împotriva constituirii și componenței noului guvern. Atacul său viza îndeosebi, pe titularul Ministerului de interne al cărui trecut inspira teamă grupărilor conservatoare [63]. Evident, orientarea politică a persoanelor care ajungeau pe băncile ministeriale nu era indiferentă diverselor grupări, întrucît de acest lucru depindea, pe de o parte, direcția politicii interne și externe a țării, iar pe de alta însuși raportul de forțe din cadrul regimului. De aceea, ostilitatea conservatorilor nu izvora numai din teama ce le-o inspira trecutul politic al lui Kogălniceanu, ci și din faptul că acesta, spre deosebire de alți miniștri (ca de pildă, Al. G. Golescu) avînd numeroși partizani între liberalii moderați moldoveni, care erau priviți cu suspiciune deoarece nu participaseră nici la răsturnarea lui Cuza, nici la instituirea și organizarea noului regim, ar fi putut încerca o eventuală schimbare a stării de lucruri. Așa se explică de ce presa conservatoare îl considera pe Kogălniceanu drept „negațiunea noii stări de lucruri, o protestațiune vie în contra ei" sau „condamnațiunea lui 11 februarie" [64]. Firește, aceste temeri erau exagerate dar ele reflectau, totuși, o anumită realitate. Kogălniceanu, deși moderat, intrase în guvern cu sprijinul și consimțămîntul radicalilor, care-și manifestau acum deschis dorința de a reveni la guvern. I. C. Brătianu, în special, se arată din ce în ce mai nerăbdător [65]. Sprijinindu-se pe gruparea politică cea mai puternică, socotea inacceptabilă întîrzierea readucerii lui la guvern întrucît, în acest caz, înlăturarea sa de la conducere putea „să apară ca o pedeapsă personală impusă de străinătate" [66].

Conducătorii acestei grupări însă, nu au dat dovadă, atunci, de suficient tact politic. Deși dispuneau de cea mai solidă grupare și de un puternic curent de opinie publică determinat de năzuința înfăptuirii dezideratelor naționale [67], totuși, în condițiile de atunci, revenirea lor la conducere era condiționată nu numai de factorii interni, ci, în mare măsură, și de împrejurările externe. Însăși presa conservatoare a epocii socotea posibilă reintrarea lui Brătianu în guvern, alături de Kogălniceanu, doar în eventualitatea izbucnirii unui război în Bal-

[63] „Monitorul oficial", nr. 262 din 21 noiembrie — 3 decembrie 1868, p. 2.186.
[64] Citat după „Românul", XII din 17 ianuarie 1869, p. 45; Vezi și „Trompeta Carpaților", VI, nr. 683 din 21 noiembrie/3 decembrie 1868, p. 2.730.
[65] M. Theodorian Carada, *op. cit.*, p. 30.
[66] C. Gane, *op. cit.*, p. 126.
[67] Victor Slăvescu, *Ion Strat...*, vol. II, p. 156.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cani [68]. Or, puterile europene, în special Anglia, Franţa, Prusia şi Austro-Ungaria, din motive diferite, voiau să împiedice, cu orice preţ, izbucnirea unui conflict militar în sud-estul Europei. Contradicţiile tot mai accentuate între Franţa şi Prusia — anunţînd inevitabilitatea izbucnirii unui război între cele două puteri [69] — dominau relaţiile internaţionale. În acest context, veleităţile de independenţă ale popoarelor mici din sud-estul Europei nu puteau fi sprijinite de marile puteri, care doreau să-şi păstreze privilegiul de a hotărî singure eventuala modificare a hărţii politice europene. În plus, năzuinţa românilor spre independenţă şi unitate deplină era considerată periculoasă nu numai pentru integritatea imperiului otoman, dar şi pentru Austro-Ungaria, pe care Franţa [70] şi Prusia [71], din raţiuni diferite, voiau să o menajeze, pentru a o atrage într-o eventuală alianţă. Aşa se explică de ce Prusia s-a pronunţat cu totul împotriva politicii externe promovată de liberalii radicali — ostili monarhiei dualiste [72]. La rîndul ei, Austro-Ungaria, încurajată de atitudinea marilor puteri, a supravegheat îndeaproape menţinerea satu-quo-ului în regimul juridic internaţional al României, ceea ce oferea o garanţie pentru consolidarea regimului dualist. Cancelarul austriac, chiar după înlăturarea guvernului N. Golescu, nu acorda prea mare credit declaraţiilor de neutralitate cuprinse în programul cabinetului Ghica — Kogălniceanu [73]. Atitudinea ostilă şi a celorlalte puteri europene faţă de lupta de eliberare a popoarelor din centrul şi sud-estul Europei — dovedită şi cu prilejul revoltei cretane [74] — a influenţat direct şi cursul vieţii politice din România anilor 1868—1869, avînd consecinţe însemnate asupra situaţiei principalelor grupări politice.

Astfel, liberalii radicali, care militau pentru cucerirea independenţei şi pentru înfăptuirea unităţii de stat [75] deveneau tot mai mult „persona non grata" în ochii puterilor garante. Ca urmare, revenirea lor la conducere părea, practic, imposibilă. Mai mult ca atît, în condiţiile enunţate, chiar intrarea lui I. C. Brătianu în cabinetul Ghica — Kogălniceanu nu mai era de actualitate. În schimb, grupările conservatoare, stimulate de atitudinea marilor puteri, în dorinţa de a ajunge la conducere, şi-au intensificat eforturile spre a obţine dizolvarea corpu-

[68] „Ţérra" — citat după „Românul" din 5 ianuarie 1869, p. 13.

[69] Henri Hauser, ş.a., *Du libéralisme a l'imperialism*, Col. „Peuples et civilisations", XVII, Paris, 1952, p. 155—156.

[70] *Ibidem*, p. 157—158.

[71] A. **Дж. Тэйлор**, *op. cit.*, p. 218.

[72] *L'empire austro-hongrois et la politique du comte de Beust. Esquisse politiques des hommes et des choses de 1866 à 1870*, par un anglois, Paris, 1870, p. 110—111, 172, 176.

[73] *Ibidem*, p. 187.

[74] A. **Дж. Тэйлор**, *op. cit.*, p. 219.

[75] V. Maciu, *România şi pactul dualist austro-ungar din 1867*, în *Unitate şi continuitate în istoria poporului român*, Bucureşti, Ed. Acad., 1968, p. 299.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rilor legiuitoare dominate de radicali. Reprezentanţii acestor grupări, bazîndu-se pe stipulaţiile legii electorale, nutreau speranţa că noile alegeri vor da majorităţi pronunţat conservatoare, care să asigure preponderenţa moşierimii în cadrul regimului.

În condiţiile ascuţirii la maximum a contradicţiilor dintre liberalii radicali, pe de o parte, şi conservatori, pe de alta, la care se adăugau — aşa după cum am mai amintit — aspiraţiile politice ale unora dintre miniştri, deputaţii radicali au încercat să împiedice desfăşurarea normală a activităţii guvernului spre a-l sili să demisioneze sau, cel puţin, să accepte o remaniere. În vederea înfăptuirii acestor obiective deputaţii din rîndul majorităţii, conduşi din umbră de I. C. Brătianu şi C. A. Rosetti, au recurs la tactica obstrucţiei parlamentare, pentru a paraliza, prin intermediul interpelărilor, orice acţiune a cabinetului Ghica — Kogălniceanu [76]. Pe această linie se încadrează interpelarea lui G. Chiţu din 16 decembrie 1868, adresată lui M. Kogălniceanu, în legătură cu tipărirea în limba franceză a unei ediţii a „Monitorului oficial", apreciind acest gest ca un act de slugărnicie faţă de puterile străine şi care atingea grav demnitatea noastră naţională [77]. Interpelarea lui G. Chiţu — reprezentînd punctul de vedere al întregii grupări — izvora din reacţia firească a radicalilor faţă de tendinţele unor puteri garante, care s-au folosit adeseori, în politica de imixtiune în afacerile interne ale României, de argumente întemeiate pe dezbaterile purtate în corpurile legiuitoare asupra politicii interne sau externe a fostelor guverne liberale.

Răspunsul la această interpelare l-a dat preşedintele Consiliului, D. Ghica, care respingînd argumentele lui G. Chiţu, l-a acuzat de încercare de a discredita guvernul pentru a-i da un vot de blam [78]. Intervenţia energică a primului ministru, cum şi reacţia majorităţii faţă de atitudinea acestuia în cazul amintit, lăsa să se întrevadă, fără putinţă de tăgadă, existenţa unui conflict deschis între guvern şi deputaţii majorităţii din Adunare. Conflictul s-a adîncit şi mai mult în ianuarie 1869, cu prilejul manifestărilor izbucnite în jurul afacerii „Scrînciobului" [79]. Atitudinea radicalilor faţă de actul săvîrşit cu acel prilej de către ministrul instrucţiunii a avut darul să le evidenţieze, o dată în plus, *consecvenţa în sprijinirea luptei de eliberare naţională* a românilor din Transilvania.

---

[76] Referindu-se la poziţia lui I. C. Brătianu, M. Kogălniceanu sublinia, într-o scrisoare adresată prefectului de Craiova, în martie 1869, că „Brătianu, carele ştiind că nu poate reveni la putere totuşi nu a voit pe alţii să guverneze ţara şi să o scape de pericolele din afară". Bibl. Acad., Arhiva Kogălniceanu, Corespondenţă, nr. 100.715.

[77] „Monitorul oficial", nr. 3 din 4/16 ianuarie 1869, p. 15.

[78] *Ibidem.*

[79] Revista umoristică „Scrînciobul", ridiculizînd în paginile sale planurile concepute de radicali, în legătură cu unirea Transilvaniei cu România a provocat o vie nemulţumire, mai ales în rîndul studenţilor şi profesorilor bucureşteni, care au organizat o mare manifestaţie de protest pe Bulevardul Academiei, manifestaţie

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Raporturile dintre guvern şi majoritatea Adunării se înrăutăţeau continuu şi datorită obstrucţiei pe care o făceau deputaţii radicali la votarea bugetului. Dezbaterile purtate pe marginea bugetului erau tărăgănate, cu largul concurs al preşedintelui Adunării, I. C. Brătianu, fie prin interpelări, fie prin amendamente [80]. Unul dintre deputaţi, B. P. Haşdeu, a venit chiar cu o propunere jignitoare pentru guvern, şi anume, amînarea votării bugetului pînă la prezentarea legii responsabilităţii ministeriale, motivînd prin lipsa de omogenitate a cabinetului Ghica — Kogălniceanu [81]. Propunerea lui Haşdeu n-a fost susţinută şi de alţi deputaţi, dar problema bugetului a rămas o sursă de neînţelegeri între guvern şi Adunare pînă la dizolvarea acesteia din urmă. Semnificativ, în acest sens, este incidentul izbucnit cu ocazia interpelării ministrului de finanţe, Al. G. Golescu, de către deputatul Th. Mehedinţeanu, în privinţa stării finanţelor şi a datoriei flotante a ţării. Interpelarea a oferit un bun prilej lui Al. G. Golescu de a critica politica financiară a lui I. C. Brătianu — în vremea căruia datoria flotantă a României ar fi cunoscut, datorită manoperelor sale, o creştere considerabilă — în scopul discreditării fostului ministru de finanţe [82]. Acuzaţia era gravă şi suficientă pentru a-l aduce pe Brătianu în faţa justiţiei [83]. Datoria flotantă a ţării sporise, într-adevăr, dar ea nu-şi avea izvorul în manoperele fostului ministru, ci în dificultăţile prin care trecuse ţara în anii anteriori [84]. Cu toate dezminţirile făcute de radicali, în presă şi în parlament, Al. G. Golescu n-a renunţat la punctul său de vedere. În consecinţă, în iunie 1869, s-a constituit chiar o comisie de anchetă parlamentară care avea menirea să cerceteze politica financiară a fostelor guverne liberal-radicale [85].

Incidentul a scos şi mai mult în relief imposibilitatea unei colaborări de durată între guvern şi radicali, lăsînd să se întrevadă o inevitabilă dizolvare a Adunării deputaţilor. Această perspectivă a încurajat grupările conservatoare, care considerau că împrejurările le

---

în cursul căreia revista încriminată a fost arsă. În urma manifestaţiei, ministrul cultelor, Al. Creţescu, a destituit doi profesori, iar studenţii au fost deferiţi justiţiei, ceea ce a determinat reacţia puternică a radicalilor. Radicalii au socotit acest gest drept o ofensă la adresa politicii interne şi externe a fostului guvern N. Golescu. Nemulţumirea lor şi-a găsit expresia mai întîi în Cameră prin interpelările lui P. Buescu şi P. Opran — între altele, primul l-a învinuit pe Al. Creţescu de violarea Constituţiei — şi apoi prin intervenţia personală a lui I. Brătianu, care, apreciind manifestaţia studenţilor drept un act constituţional, califica atitudinea ministrului Creţescu „o mare greşală politică". („Monitorul oficial", nr. 18 din 24 ianuarie/8 februarie 1869, p. 123—124; idem, nr. 19 din 25 ianuarie/9 februarie 1869, p. 131—132).

[80] *Memoriile...*, vol. V, p. 19—20.

[81] „Monitorul oficial", nr. 277 din 10/22 decembrie 1868, p. 2.360.

[82] Victor Slăvescu, *Corespondenţa lui Ion Ghica...*, p. 24.

[83] „Românul", XII, din 30, 31 decembrie 1968, p. 1.119.

[84] Th. C. A. Aslan, *Finanţele României de la Regulamentul Organic pînă astăzi. 1831—1905.* Bucureşti, 1905, p. 130.

[85] „Monitorul oficial", nr. 127 din 13/25 iunie 1869, p. 633.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

erau favorabile pentru a se impune pe primul plan în cadrul regimului. La rîndul său, guvernul, hărţuit continuu de o majoritate ce l-a acceptat de nevoie, s-a apropiat, într-o anumită măsură, de opoziţia conservatoare din parlament, pentru a putea contracara tendinţele de dominaţie ale radicalilor. Este adevărat că opoziţia conservatoare n-a întîmpinat cu braţele deschise guvernul prezidat de D. Ghica, totuşi, deputaţii şi senatorii conservatori se arătau dispuşi să-l tolereze cu condiţia dizolvării corpurilor legiuitoare [86]. Acesta era singurul teren comun pe care se putea realiza o apropiere temporară între guvern şi opoziţia conservatoare din Cameră şi Senat. Ca urmare a acestui fapt, avem prilejul să constatăm, pînă la dizolvarea Adunării, existenţa unei colaborări de un gen deosebit între guvern şi opoziţia conservatoare.

Dezbaterile parlamentare din acea perioadă atestă faptul că deputaţii şi senatorii conservatori au adresat numeroase interpelări diferiţilor miniştri din guvernul D. Ghica, dar acestea erau făcute din raţiuni cu totul diferite decît cele ale radicalilor. Interpelările lor vizau cu precădere fostul guvern N. Golescu şi, în primul rînd, activitatea desfăşurată la interne sau finanţe de I. C. Brătianu [87]. Mai mult, deputaţii conservatori urmăreau activitatea radicalilor nu numai în Cameră, ci şi în afara ei. Astfel, P. P. Carp, invocînd atitudinea manifestată de I. C. Brătianu cu prilejul unei întruniri electorale din Bucureşti, cînd acesta, în discursul rostit, ar fi mărturisit intenţii de apropiere faţă de Rusia ţaristă, cerea guvernului să se desolidarizeze de acţiunea preşedintelui Camerei, spre a nu fi acuzat în faţa puterilor garante drept continuatorul politicii externe a radicalilor [88]. Chestiunea ridicată de Carp fiind foarte delicată — ea putînd afecta deopotrivă atitudinea puterilor garante sau relaţiile cu Rusia — D. Ghica, în numele respectării libertăţilor publice, a refuzat să aprobe sau să condamne discursul lui I. C. Brătianu. Nereuşind să cîştige sprijinul guvernului, P. P. Carp a încercat să obţină condamnarea lui Brătianu chiar în cadrul Adunării printr-un „vot de blam" dat preşedintelui ei [89]. Or, votarea sau respingerea moţiunii propusă în acest sens de Carp, echivala cu o declaraţie oficială de politică externă şi ar fi supus guvernul la riscuri nedorite. De aceea, cu toate contradicţiile existente între grupările politice, pe de o parte, între guvern şi majoritatea Adunării pe de altă parte, moţiunea lui Carp n-a fost sprijinită nici măcar de conservatori. Problemele cu implicaţii externe nu mai puteau constitui atunci numitorul comun al forţelor interesate în înfrîngerea radicalilor. Devenea tot mai evident faptul că lupta împotriva acestora trebuia orientată cu precădere pe terenul politicii

[86] „Monitorul oficial", nr. 262 din 21 noiembrie/3 decembrie 1868, p. 2.186.
[87] Idem. nr. 3 din 4/16 ianuarie 1869, p. 14.
[88] Idem, nr. 8 din 12/24 ianuarie 1869, p. 46.
[89] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

interne spre a nu prejudicia interesele generale. Aşa se explică de ce, cu prilejul interpelărilor referitoare la probleme de politică internă, guvernul nu i-a apărat pe radicali întrucît, după cum remarca Pia Brătianu, nu urmărea altceva decît „să găsească o greşală fostului minister [90]. Poziţia guvernului nu era întîmplătoare: strădaniile conservatorilor de a îndepărta guvernul D. Ghica de majorităţile radicale din corpurile legiuitoare veneau în întîmpinarea dorinţei noilor miniştri de a scăpa de sub tutela pe care încerca s-o exercite I. C. Brătianu şi partizanii săi. În afară de aceasta, atacurile împotriva radicalilor urmăreau să-i discrediteze în ochii opiniei publice, pentru a le slăbi, şi pe această cale, poziţiile. În mod firesc, guvernul nu putea fi decît favorabil acestor acţiuni, deoarece ele îi uşurau calea pentru realizarea propriilor sale obiective.

Un loc aparte în cadrul conflictelor politice din perioada care face obiectul preocupărilor noastre îl ocupă acţiunile întreprinse de membrii „fracţiunii libere şi independente". Deşi nu erau prea numeroşi şi nu aveau un program politic bine definit „fracţioniştii" s-au dovedit foarte activi în cursul luptelor politice din acei ani. Acţiunea lor viza, deopotrivă, atît guvernul cît şi gruparea radicală. Obiectivele lor politice nu pot fi judecate prin prisma autocaracterizării lui N. Ionescu — conducătorul de fapt al „fracţiunii" —, care se considera „membru al opoziţiunii constante şi fidele din fidela opoziţiune a tronului" [91]. Se pare că pretenţiile lor erau totuşi mai mari. Un contemporan, Al. Sihleanu, încercînd să explice opoziţia făcută de „fracţioniştii" guvernului D. Ghica, afirma, în Senat, că N. Ionescu „nu poate să vrea altceva decît a-şi atrage majoritatea cu care apoi să răstoarne pe acest minister, care nu este bun şi să vină d-lui" [92]. Afirmaţia acestuia, deşi nu o putem accepta în întregime, cuprinde o mare doză de adevăr. Firesc, nu putem admite faptul că N. Ionescu ar fi sperat să-şi constituie o majoritate în parlamentul de atunci, întrucît, în noiembrie 1868, ceruse dizolvarea corpurilor legiuitoare [93]. Nu înseamnă însă, că N. Ionescu şi partizanii săi erau străini de ambiţii politice. După cît se pare, „fracţioniştii" sperau că noile alegeri le-ar putea permite pătrunderea în parlament într-un număr suficient de *maro spro a se impune mai mult în viaţa politică*. Ei nutreau speranţa că, în eventualitatea unor noi alegeri, ar putea învinge în majoritatea colegiilor electorale din Moldova, unde radicalii nu aveau aproape nici o influenţă. Aşa se şi explică de ce ei l-au atacat, în repetate rînduri, pe M. Kogălniceanu, care constituia principala piedică în calea realizării aspiraţiilor lor, dat fiind faptul că ministrul de interne de atunci avea numeroşi partizani în Moldova. Încercînd să-l discrediteze, „fracţioniştii" nu pierdeau nici un prilej pentru a-i imputa tre-

[90] *Din corespondenţa familiei Ion C. Brătianu...* vol. I, p. 105.
[91] „Monitorul oficial", nr. 11 din 16/28 ianuarie 1869, p. 68.
[92] Idem, nr. 20 din 26 ianuarie/10 februarie 1869, p. 138.
[93] Idem, nr. 11 din 16/28 ianuarie 1869, p. 68.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cutul[94] şi legăturile întreţinute cu fostele guverne liberal-radicale[95]. Spre a-i ştirbi prestigiul, ei l-au acuzat pe Kogălniceanu şi de nepăsare manifestă faţă de situaţia oraşului Iaşi în anii ce au urmat stabilirii capitalei ţării la Bucureşti[96]. Între altele, readucînd în discuţie problema „milionului" votat de Constituanta din 1866 pentru oraşul Iaşi, N. Ionescu l-a acuzat pe Kogălniceanu de nerespectarea mandatului imperativ primit de la alegători în primăvara anului 1866, fără a ţine însă seama de faptul că acesta fusese „alungat" din Adunarea Constituantă, fiind socotit un adversar prea incomod pentru învingătorii de la 11 februarie.

Tot pe linia acestei campanii, organizată de către „fracţionişti" împotriva lui M. Kogălniceanu, se înscriu şi aprecierile făcute — în Cameră sau Senat — în legătură cu fostul colaborator al lui Cuza, căruia i se atribuiau tendinţe despotice şi planuri ascunse pentru instituirea unui regim dictatorial[97]. În acelaşi timp, i se negau acestuia chiar sentimentele patriotice[98].

Revenind asupra legăturilor invocate de către deputaţii şi senatorii „fracţionişti" între Kogălniceanu şi guvernele liberal-radicale din anii anteriori, aceştia urmăreau să demonstreze că prezenţa „omului de la 2 mai" în guvern nu era decît garanţia sigură a continuării politicii interne şi externe a fostelor cabinete[99]. Este adevărat că nu numai membrii „fracţiunii", dar şi conservatorii au atacat guvernul pe această temă. Poziţiile celor două grupări diferă totuşi, în funcţie de obiectivele urmărite. „Fracţionistii", relevînd legăturile existente între unii miniştri şi gruparea radicală, nu erau preocupaţi numai de provocarea unui conflict între guvern şi majoritatea parlamentară pentru a se ajunge la dizolvarea Corpurilor legiuitoare. Ei nu intenţionau să folosească guvernul ca mijloc pentru înfrîngerea radicalilor, întrucît şubrezirea poziţiilor acestora nu le era suficientă. Înlăturaţi de la guvern, radicalii nu mai puteau constitui un concurent serios în colegiile electorale moldovene, dominate de moderaţi — partizani ai lui Kogălniceanu. Se ştie însă că radicalii au reuşit să-şi extindă influenţa în Moldova, impunîndu-şi candidaţi prin presiuni administrative, ceea ce a provocat vii nemulţumiri şi chiar protestul deschis al lui Kogălniceanu împotriva acelor practici[100]. Tocmai această stare de lucruri au încercat s-o exploateze „fracţionistii". Insistenţa

[94] „Monitorul oficial", nr. 23 din 30 ianuarie 1869, p. 159.

[95] Idem, nr. 28 din 6/18 februarie 1869, p. 186.

[96] Idem, nr. 27 din 5/17 februarie 1869, p. 182—183; idem, nr. 28 din 6/18 februarie 1869, p. 186.

[97] Idem, nr. 30 din 8/20 februarie 1869, p. 198; idem, nr. 32 din 12/24 februarie 1869, p. 220.

[98] Idem, nr. 22 din 29 ianuarie/10 februarie 1869, p. 151.

[99] Idem, nr. 23 din 30 ianuarie/11 februarie 1869, p. 159; Idem nr. 32 din 12/24 februarie 1869, p. 219—220.

[100] Idem, nr. 35 din 14/26 februarie 1869, p. 234.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lor în evidențierea strînselor raporturi existente între Kogălniceanu și fostele guverne radicale, care, după aprecierea lor, fără sprijinul lui Kogălniceanu n-ar fi mers atît de departe în politica internă și externă [101], viza discreditarea acestuia în fața propriilor partizani. Discreditarea lui Kogălniceanu, considerau „fracționiștii", trebuia să le faciliteze ascendentul în viitoarele alegeri. Erijîndu-se în campioni ai patriotismului și ai luptei pentru legalitate, „fracționiștii" au atacat cu înverșunare atît pe radicali cît și pe miniștrii care aveau legături cu acea grupare politică [102].

„Fracțiunea" nu a avut nimic de cîștigat de pe urma opoziției sale „constante și fidele". Dimpotrivă, repetatele atacuri îndreptate împotriva radicalilor și a unor miniștri din noul cabinet s-au întors contra celor care le provocaseră. Deputații radicali și guvernul, cu toate divergențele existente, s-au solidarizat împotriva acestei zgomotoase opoziții, care devenea tot mai obositoare prin politica sa de continuă obstrucție parlamentară. Un exemplu este elocvent. În ședința Camerei din 22 ianuarie 1869, cu ocazia discutării bugetului, deputatul radical P. Donici a propus instituirea unei anchete parlamentare pentru cercetarea situației învățămîntului superior din Iași, afectat serios de peregrinările celor mai mulți dintre profesori la București, datorită calităților lor de deputați sau senatori [103]. Propunerea, sprijinită de M. Kogălniceanu și D. Ghica, a dat naștere unor îndelungi dezbateri în cadrul Adunării, evidențiind încă o dată gravitatea disensiunilor existente între diferitele grupări liberale. Este adevărat că învățămîntul superior din Iași suferea din cauza șederii profesorilor la București [104], dar mobilul acțiunii lui Donici era totuși altul. Propunerea constituia, în esență, o ripostă dată „fracțiunii", o încercare de discreditare a celor care, din cauza politicii, își neglijau obligațiile didactice [105]. Sesizînd cu ușurință obiectivul propunerii de anchetă, deputații „fracționiști" și-au apărat cu îndîrjire dreptul de a fi aleși în parlamentul țării în conformitate cu prevederile constituționale. Dezbaterile, ce s-au caracterizat prin tonul lor deosebit de violent și prin abundența încriminărilor de o parte și de alta, au evidențiat și mai mult faptul că ținta atacurilor „fracționiste" rămînea ministrul de interne. Deși propunerea amintită fusese făcută de către un deputat al majorității, cei mai mulți dintre „fracționiști" l-au atacat pe Kogălniceanu. Risipa de energie făcută pentru compromiterea ministrului de

[101] „Monitorul oficial", nr. 28 din 6/18 februarie 1869, p. 186.

[102] Idem, nr. 11 din 16/28 ianuarie 1869, p. 66; idem, nr. 12 din 17/29 ianuarie 1869, p. 71; idem, nr. 15 din 21 ianuarie/2 februarie 1869, p. 98; idem, nr. 23 din 30 ianuarie/11 februarie 1869, p. 117; idem, nr. 30. din 8/20 februarie 1869, p. 197—198; idem, nr. 33 di n12/24 februarie 1869, p. 219—220.

[103] Idem, nr. 21 din 28 ianuarie/8 februarie 1869, p. 147.

[104] D. Berlescu, *Universitatea din Iași de la 1860 pînă la 1918*, în *Contribuții la istoricul dezvoltării Universității din Iași, 1860—1960*, vol. I, București, 1960, p. 149.

[105] „Monitorul oficial", nr. 21 din 28 ianuarie/8 februarie 1869, p. 147.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

interne nu-şi poate găsi explicaţia decît în contextul luptei pentru putere între diferitele grupări politice existente în sînul burgheziei. De altfel, scopul urmărit de „fracţionişti" a fost remarcat şi de către I. C. Brătianu [106], care i-a cunoscut îndeaproape atît ca aliaţi, în cadrul colaborării episodice din februarie-martie 1867, dar mai ales ca adversari în perioada imediat următoare. Dezbaterile purtate în jurul propunerii Donici s-au încheiat — după cum era de aşteptat — în defavoarea „fracţiunii". În ciuda oricărei rezistenţe, propunerea a fost votată, ceea ce a echivalat cu o adevărată înfrîngere politică a grupării. Rezultatul a fost obţinut cu atît mai uşor, cu cît deputaţii radicali au beneficiat, de această dată, de un preţios sprijin din partea unora dintre miniştri. Este, de altminteri, unul din puţinele cazuri în care miniştrii au colaborat sincer cu majoritatea Camerei, dar această colaborare a fost dictată de interese proprii, specifice fiecăreia din părţi. Trebuie reţinut însă faptul că acţiunile desfăşurate de membrii „fracţiunii" au contribuit într-o măsură însemnată la adîncirea contradicţiilor existente între diversele grupări politice ale burgheziei, slăbindu-i acesteia capacitatea de rezistenţă în faţa tot mai puternicei ofensive conservatoare. De aceea, nici colaborarea, dictată de moment, între majoritatea radicală din Corpurile Legiuitoare şi guvern n-a fost de natură să aplaneze un conflict ce se apropia inevitabil de un deznodămînt cu totul altul decît cel întrevăzut de radicali în 1868.

Un rol important în lupta împotriva radicalilor a revenit guvernului, care, încă din decembrie 1868, refuza tot mai categoric să joace rolul hărăzit de I. C. Brătianu în timpul tratativelor purtate la începutul lunii noiembrie. Edificatoare, în acest sens, este atitudinea miniştrilor din cabinetul Ghica — Kogălniceanu faţă de unele proiecte de legi rămase în dezbaterea Corpurilor Legiuitoare de la fostele guverne radicale. Susţinerea respectivelor proiecte de către noul guvern ar fi asigurat acea continuitate în orientarea politică pe care o doreau radicalii, dar noii miniştri nu s-au arătat dispuşi să înlesnească realizarea planurilor preconizate de predecesorii lor şi, la cea dintîi dovadă de opoziţie, au retras acele proiecte de legi.

Astfel, în vremea guvernelor Ştefan şi Nicolae Golescu, Adunarea deputaţilor votase mai multe proiecte de legi, care trebuiau acum trecute prin corpul ponderator. Dintre acestea, unul, mai ales, prezenta un interes particular pentru radicali, şi anume cel referitor la interpretarea legii electorale. Proiectul fusese elaborat sub pretextul necesităţii explicării unor articole neclare din legea electorală de la 1866 [107], urmărindu-se, în realitate, modificarea unor articole ale legii electorale şi, în primul rînd, a acelora referitoare la colegiul al III-lea. Din capul locului propunerea formării unei comisii pentru studierea şi interpretarea legii electorale a întîmpinat opoziţia deputaţilor şi sena-

[106] „Monitorul oficial", nr. 22 din 29 ianuarie/10 februarie 1869, p. 152.
[107] Idem, nr. 16 din 21 ianuarie/2 februarie 1868, p. 98.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

torilor conservatori [108], dar în ciuda acestei rezistenţe, Adunarea deputaţilor, la 11 martie 1868, a votat proiectul menţionat [109]. În Senat însă lucrurile au cunoscut cu totul altă desfăşurare. După discutarea proiectului în secţiuni, comitetul delegaţilor secţiunilor din Senat l-a supus dezbaterii publice. Dar, chiar în acest comitet existau opinii divergente. Majoritatea, formată din trei senatori, a aprobat proiectul văzînd în el o încercare de interpretare şi nu de modificare a Constituţiei de la 1866 [110]. Minoritatea însă, formată din Christian Tell şi G. Costaforu — adversari declaraţi ai radicalilor — s-a pronunţat împotriva proiectului, pretextînd incompetenţa Senatului de a interpreta prevederile electorale incluse în Constituţie, asemenea atribuţii avîndu-le numai o Adunare constituantă [111].

Dezbaterile purtate pe marginea proiectului interpretativ al legii electorale au oferit senatorilor conservatori prilejul de a aduce noi critici politicii interne promovate de fostele guverne radicale, acuzate de a fi fost preocupate doar de găsirea mijloacelor necesare pentru violarea Constituţiei. Totodată, acele dezbateri au scos şi mai mult în evidenţă eforturile conservatorilor în direcţia menţinerii statu-quo-ului, adică respectarea integrală a dispoziţiilor electorale de la 1866, cărora ei le acordau o importanţă majoră. De aceea ei respingeau orice încercare menită să creeze un precedent care să îngăduie modificări ulterioare ale Constituţiei. O grijă deosebită manifestau reprezentanţii moşierimii conservatoare pentru menţinerea intactă a prevederilor electorale referitoare la alegerile pentru Senat şi aceasta nu întîmplător. Este cunoscut faptul că radicalii nu au fost de acord cu sistemul bicameral, acceptînd, la 1866 instituţia Senatului numai siliţi de împrejurări [112]. În scurt timp, evenimentele au dovedit cu prisosinţă importanţa Senatului pentru asigurarea influenţei politice a reprezentanţilor moşierimii conservatoare. De aceea, prin proiectul interpretativ s-a încercat subminarea rolului corpului ponderator, propunîndu-se ca alegerile pentru Senat să nu aibă loc acolo unde nu vor exista 25 de alegători. Or, acceptarea propunerii ar fi avut consecinţe negative pentru instituţia Senatului deoarece, după cum recunoştea chiar G. Costaforu, majoritatea colegiilor electorale pentru corpul ponderator nu întruneau acest număr de alegători [113]. Este, aşa dar, limpede de ce propunerea de „explicare" a legii electorale a provocat nemulţumirea şi îngrijorarea conservatorilor, care se temeau că radicalii vor trece de la „interpretare" la desfiinţarea Senatului şi

[108] „Monitorul oficial, nr. 16 din 21 ianuarie/2 februarie 1868, p. 98.
[109] Idem, nr. 60 din 15/27 martie 1868, p. 388.
[110] Idem, nr. 4 din 5/17 ianuarie 1869, p. 20.
[111] *Ibidem.*
[112] V. Russu, *Frămîntări politice în perioada instaurării...*, p. 127.
[113] „Monitorul oficial", nr. 7 din 11/23 ianuarie 1869, p. 38.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a colegiilor unde predomina moşierimea, spre a se putea impune pe primul plan în viaţa politică [114].

Cu toată opoziţia făcută proietului interpretativ al legii electorale, senatorii conservatori, singuri, se pare că n-ar fi putut impune respingerea lui. Însuşi modul în care erau divizaţi membrii comitetului delegaţilor secţiunilor din Senat dovedeşte existenţa unei majorităţi dispusă să-l accepte. Opoziţia conservatoare însă a primit un sprijin substanţial din partea guvernului D. Ghica. Iniţial, guvernul în timpul discuţiei generale, părea a fi dispus să susţină proiectul interpretativ [115]. Totuşi, încă de atunci, D. Ghica a lăsat să se înţeleagă că la dezbaterea pe articole a proiectului, nu va îngădui includerea unor dispoziţii care să contravină Constituţiei [116]. În limbaj politic această declaraţie echivala cu dezaprobarea dorinţei radicalilor de a „explica" legea electorală. Într-adevăr, imediat după începerea discuţiei pe articole, ministrul justiţiei, Basile Boerescu, s-a grăbit să declare că guvernul retrage proiectul din dezbaterile Senatului, motivînd această acţiune prin aceea că art. 1 viola Constituţia, restrîngînd numărul alegătorilor colegiului al treilea [117]. Prin acest act guvernul a venit în întîmpinarea dorinţei conservatorilor, facilitîndu-le acestora o victorie aproape nesperată [118]. Fără intervenţia guvernului proiectul interpretativ ar fi putut trece şi prin Senat, ceea ce ar fi influenţat considerabil asupra raportului de forţe existent pe planul vieţii politice.

Acţiunea conjugată a opoziţiei şi a guvernului a provocat proteste vehemente din partea radicalilor, care au încercat, pe diverse căi, să obţină readucerea proiectului interpretativ în dezbaterea Senatului. Astfel, în Cameră, guvernul a fost acuzat că a încălcat atribuţiile corpurilor legiuitoare prin suprimarea dreptului de iniţiativă parlamentară, asumîndu-şi drepturi ce treceau dincolo de marginile Constituţiei [119]. Mai mult, acţiunea împotriva guvernului a fost extinsă şi în afara parlamentului. Ziarul „Românul", spre exemplu, a condamnat cu asprime conduita miniştrilor, care în pofida uzanţelor constituţionale, au făcut din dreptul de iniţiativă parlamentară „numai o derîdere", cerînd readucerea proiectului interpretativ în dezbaterea Senatului [120]. Insistenţa radicalilor îşi are explicaţia în faptul că ei considerau împrejurările de atunci suficient de favorabile pentru a-şi putea impune punctul de vedere în privinţa legii electorale. Calculul lor se întemeia însă pe o premiză greşită. Crezînd în atotputernicia majorităţii parlamentare, ei au considerat că-şi vor putea impune nestingherit voinţa şi după demisionarea guvernului N. Golescu. Contrar aşteptărilor,

[114] „Monitorul Oficial", nr. 7 din 11/23 ianuarie 1869, p. 38.
[115] Idem, nr. 5 din 9/21 ianuarie 1869, p. 26.
[116] Idem, nr. 7 din 11/23 ianuarie 1869, p. 38.
[117] Idem, nr. 10 din 15 27 ianuarie 1869, p. 58.
[118] Idem, nr. 7 din 11/23 ianuarie 1969, p. 38.
[119] Idem, nr. 5 din 9 21 ianuarie 1869, p. 28.
[120] „Românul", XII din 15 decembrie 1868, p. 1.079; idem, din 16, 17 decembrie 1868, p. 1.083.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

guvernul — prin D. Ghica — deşi nu dispunea de majorităţi, dar încurajat de atitudinea opoziţiei conservatoare şi fracţioniste [121], s-a situat pe o poziţie fermă, refuzînd să revină asupra hotărîrii luată în chestiunea proiectului interpretativ. Mai mult ca atît, primul ministru a somat majoritatea să înceteze cu interpelările şi discuţiile inutile spre a nu-l sili să recurgă la alte procedee decît cele uzitate pînă atunci [122]. Aluzia, destul de transparentă de altfel, arăta cît se poate de clar intenţia guvernului de a dizolva Adunarea în cazul în care radicalii nu vor renunţa la atitudinea lor. Declaraţia primului ministru are semnificaţii ce merită a fi relevate. Intîi de toate, ea atestă scăderea influenţei politice a radicalilor, către sfîrşitul anului 1868, agravată şi de refuzul domnitorului de a mai colabora cu ei [123]. În al doilea rînd, declaraţia lui D. Ghica a înlăturat dubiile în privinţa relaţiilor dintre guvern şi majoritate, stimulînd, prin aceasta, acţiunile opoziţiei. În fine, după refuzul readucerii în discuţie a proiectului interpretativ, puţini se mai îndoiau de inevitabilitatea dizolvării Adunării deputaţilor, ceea ce a contribuit, într-o largă măsură, la adîncirea luptelor politice întrucît eventualitatea unor noi alegeri reactiva, în mod firesc, dorinţele, speranţele şi ambiţiile tuturor celor care năzuiau la un loc de prim ordin în viaţa politică a ţării. Avem de a face, aşa dar, la începutul anului 1869, cu ofensiva conjugată şi continuă a guvernului, grupărilor conservatoare, domnitorului şi diplomaţilor străini împotriva radicalilor, care, prin politica lor internă şi externă, stîrniseră atîtea nemulţumiri încît retragerea guvernului N. Golescu se dovedise insuficientă pentru a le potoli. Se urmărea înfrîngerea totală a acestora, avîndu-se în vedere, ca principal obiectiv, distrugerea operei legislative a fostelor cabinete radicale. Astfel, după retragerea proiectului interpretativ, o soartă similară au avut-o şi alte proiecte elaborate de guvernele anterioare. Între acestea, un loc aparte îl ocupă proiectul de lege referitor la avansarea ofiţerilor în rangurile militare.

Preocupaţi fiind de întărirea potenţialului militar al ţării, în vederea înfăptuirii deziderateloi naţionale, radicalii au elaborat, pe *lîngă logoa armatoi din 1868, acest proiect de lege, prin care se ur*mărea atragerea în armata noastră a ofiţerilor români ce activau în armatele puterilor garante. În acest scop, ei au propus, între altele, modificarea articolului 24 al legii din 1862. Acest articol reglementa înaintarea în rangurile militare în cazul demisionării ofiţerilor români din armatele străine. Conform modificării propuse, ofiţerii români care demisionau din armatele străine se puteau stabili în România, unde li se recunoştea gradul ce l-au avut pînă în momentul părăsirii statului sub al cărui drapel au servit ca militari [124]. Proiectul prezenta

[121] „Monitorul oficial", nr. 7 din 11/23 ianuarie 1869, p. 39—40.
[122] Idem, nr. 5 din 9/21 ianuarie 1869, p. 28.
[123] *Memoriile...*, vol. V, p. 14.
[124] „Monitorul oficial", nr. 34 din 13/25 februarie 1869, p. 225.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

un interes particular pentru liberalii radicali, deoarece ei urmăreau, îndeosebi, atragerea ofiţerilor români din armata austro-ungară. De altfel, această intenţie a fost denunţată public de către adversarii politici ai radicalilor [125] şi ea nu era străină autorităţilor maghiare. Mărturie, în acest sens, stă circulara din 21 noiembrie 1868 trimisă de către comisarul extraordinar pentru Transilvania, contele E. Péchy, autorităţilor locale, prin care le atrăgea atenţia asupra intenţiei guvernului de a trimite emisari în Transilvania în vederea recrutării militarilor români demisionaţi din armata austro-ungară şi le cerea să nu îngăduie acelor militari „să se depărteze de la locul lor fără concesiune" [126]. Legătura existentă între aceste preocupări ale autorităţilor maghiare şi proiectul de lege elaborat de radicali nu este greu de dovedit. Se pare însă că radicalii, după votarea proiectului în Adunarea deputaţilor — siguri de trecerea acestuia şi prin Senat — s-au grăbit cu sondarea terenului în Transilvania.

În Senat însă, proiectul a întîmpinat rezistenţa conservatorilor şi „fracţioniştilor", care erau ostili planurilor preconizate de radicali în ceea ce priveşte modalitatea de înfăptuire a deziderateloi naţionale [127]. Drept urmare, în şedinţa Senatului din 20 ianuarie 1869, D. Ghica, în numele guvernului, a declarat că retrage proiectul referitor la rangurile militare, invocînd necesitatea unui studiu mai atent asupra acelor dispoziţii care au provocat discuţii [128]. În realitate, măsura fusese dictată, pe de o parte, de prudenţa manifestată de guvern în relaţiile cu Austro-Ungaria şi cu celelalte puteri garante, spre a le dovedi acestora că linia politicii externe a cabinetelor precedente fusese abandonată, iar pe de alta, de continua întărire a curentului antiradical.

Tot pe această linie se înscrie şi retragerea unui alt proiect de lege votat, de asemenea, în Adunarea deputaţilor şi anume proiectul referitor la prelungirea termenului de arendare a moşiilor statului. Proiectul întîmpinase opoziţie încă în secţiunile Senatului, unde mulţi dintre senatorii conservatori s-au pronunţat împotriva prelungirii termenului de arendare a moşiilor statului de la 5 la 10 ani. Adversarii proiectului vedeau în această măsură o serioasă piedică în calea vînzării moşiilor statului în folosul persoanelor interesate în transferul de proprietate din domeniul public în cel privat [129]. Legea vînzării domeniilor statului din 1868 oferea avantaje atît de mari pentru moşierime, încît reprezentanţii acesteia nu puteau accepta un proiect menit să îngreuieze posibilităţile de refacere a domeniilor ciuntite la 1864 prin

[125] „Monitorul Oficial", nr. 35, din 14/26 februarie 1869, p. 232.
[126] „Românul", XII, din 25—26 noiembrie 1868, p. 1.020.
[127] „Monitorul oficial", nr. 34 din 13/25 februarie 1869, p. 224.
[128] Idem, nr. 36 din 15/27 februarie 1869, p. 238.
[129] Idem, nr. 41 din 21 februarie/5 martie 1869, p. 268—269.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

legea rurală [130]. În plus, prelungirea termenului de arendare putea crea premize pentru trecerea masivă a proprietăţilor statului în mîinile arendaşilor ceea ce, iarăşi, nu convenea moşierimii. Ca urmare a opoziţiei întîlnită în Senat, ministrul de finanţe, Al. G. Golescu, a retras proiectul din discuţie sub pretextul că prelungirea termenului de arendare ar fi creat o situaţie financiară foarte grea, pentru care nu-şi putea asuma răspunderea [131].

Acţiunile întreprinse de guvern împotriva radicalilor conturau tot mai clar la începutul anului 1869, perspectiva înfrîngerii lor politice. În dorinţa preîntîmpinării unui asemenea desnodămînt, I. C. Brătianu, trecînd la contra-acţiuni, a încercat să exercite presiuni asupra guvernului ameninţîndu-l că-i retrage sprijinul majorităţii [132]. Ameninţarea însă n-a avut efectul scontat. Radicalii, prea siguri de influenţa lor, n-au sesizat faptul că în ianuarie 1869 situaţia politică era mult schimbată faţă de noiembrie 1868. Guvernul nu mai era acum dispus să urmeze „sfaturile" lui I. C. Brătianu şi de aceea, la 24 ianuarie 1869, D. Ghica i-a prezentat domnitorului demisia [133]. Actul nu se datora slăbiciunii guvernului ci dorinţei acestuia de a se ajunge la dizolvarea Adunării deputaţilor. Silit să aleagă între guvern şi Adunare, domnitorul a preferat dizolvarea Camerei [134], dar căuta încă să tergiverseze lucrurile, deşi era conştient de inevitabilitatea unor noi alegeri [135].

După refuzul lui Carol de a primi demisia guvernului, D. Ghica, în şedinţa Camerei din 25 ianuarie, a cerut deputaţilor să se pronunţe asupra votului de încredere pe care miniştrii îl solicitau la sugestia domnitorului. Cu acel prilej s-au evidenţiat încă o dată gravele contradicţii existente între radicalii dornici de a tutela activitatea guvernului, pe de o parte, şi miniştrii nemulţumiţi de rolul de simpli pioni, pe de alta [136]. Insistenţa cu care guvernul a cerut Adunării să se pronunţe asupra votului de încredere a pus majoritatea radicală într-o situaţie dificilă. Refuzul votului de încredere atrăgea după sine, fie dizolvarea Adunării, fie căderea guvernului. În conjunctura de atunci nici una din cele două alternative nu le surîdea radicalilor. Aceştia erau conştienţi că, guvernul odată răsturnat, nu ei vor fi aceia care să-l înlocuiască, ci conservatorii. De asemenea, dizolvarea Adunării nu le-ar mai fi înlesnit, în eventualitatea unor noi alegeri, revenirea într-un număr mare în corpurile legiuitoare. Pe de altă parte, acordarea votului de încredere echivala cu o promisiune de sprijin ceea

[130] V. Russu, *Din politica agrară a regimului burghezo-moşieresc din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Legile de vînzare a bunurilor statului din anii 1866 şi 1868*, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie din Iaşi", tom. I (1964), p. 124—127.

[131] „Monitorul oficial", nr. 41 din 21 februarie/5 martie 1869, p. 269.

[132] Idem, nr. 34 din 1/13 februarie 1869, p. 167.

[133] Idem, nr. 40 din 20 februarie/4 martie 1869, p. 263.

[134] *Regele Carol I al României...*, tom. I, p. 146.

[135] *Memoriile...*, vol. V, p. 20.

[136] „Monitorul oficial", nr. 24 din 1/13 februarie 1869, p. 168.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ce, iarăşi, nu convenea radicalilor, care căutau cu febrilitate soluţiile menite să le uşureze revenirea la conducere. De aceea ei au căutat să convingă guvernul de inutilitatea unui vot de încredere [137]. Încercările lor s-au dovedit însă infructuoase, miniştrii refuzînd să facă orice concesie în problema votului de încredere. Datorită intransigenţei acestora, radicalii, în şedinţa Adunării din 25 ianuarie, s-au văzut nevoiţi să voteze moţiunea de încredere propusă de G. Vernescu [138]. Este în afară de orice îndoială că radicalii au votat această moţiune numai siliţi de împrejurări [139], aşa încît aplanarea conflictului nu putea fi durabilă. Dezbaterile purtate în jurul votului de încredere au constituit doar un prilej de verificare a forţelor de care dispuneau taberele aflate în luptă. Totodată, ele au dovedit cu prisosinţă că nici una din părţi nu era dispusă la concesii de lungă durată. Deznodămîntul, aşadar, nu putea să întîrzie. Numirea generalului A. D. Macedonski la comanda garnizoanei oraşului Bucureşti [140] avea să declanşeze faza finală a unui conflict început, în germene, odată cu venirea la conducere a guvernului Ghica — Kogălniceanu [141].

Generalul Macedonski, pensionat de către Alex. I. Cuza în 1864 datorită reacţionarismului său [142], se făcuse cunoscut în acea vreme prin publicarea, în ziarul „Trompeta Carpaţilor", a unuia din cele mai violente pamflete ale epocii, „Sistema în armată". Pamfletul ridiculiza politica internă şi externă a radicalilor şi se încheia printr-un apel la unitatea de acţiune a acelor forţe interesate în „desjucarea planurilor criminale ale unor oameni neastîmpăraţi şi pre care ordinea îi asfixiară" [143]. La numai o lună de la publicarea acestui injurios articol, generalul Macedonski a fost rechemat în armată, încredinţîndu-i-se postul amintit. Asupra motivelor care au determinat guvernul să opereze această „reîncadrare" s-au exprimat păreri diferite. Numirea generalului Macedonski la comanda garnizoanei Bucureşti a fost privită de unii cercetători ca „o sperietoare pentru atît de neliniştita opoziţie liberală" [144], iar de alţii, drept „răsplată pentru acţiunea lui menită să împiedice organizarea miliţiilor şi gloatelor" [145]. Ambele ipoteze nu sînt însă suficient de convingătoare. „Reactivizarea" generalului Macedonski constituie o verigă importantă în lanţul frămîntărilor politice din acea perioadă. Nici guvernul, nici domnitorul n-au fost preocupaţi — după cum încerca să-i explice

[137] „Monitorul oficial" nr. 24 din 1/14 februarie 1869, p. 167—168.
[138] Idem, nr. 26 din 4/16 februarie 1869, p. 178; idem, nr. 28 din 6/18 februarie 1869, p. 187.
[139] „Românul", XIII din 26 ianuarie 1869, p. 77.
[140] „Monitorul oficial", nr. 24 din 1/13 februarie 1869, p. 163.
[141] „Românul", XIII din 16 februarie 1869, p. 432.
[142] *Istoria României*, vol. IV, p. 550.
[143] „Trompeta Carpaţilor", VI, nr. 692 din 23 decembrie 1868, p. 2774.
[144] N. Iorga, *op. cit.*, p. 99.
[145] *Istoria României*, vol. IV, p. 550.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Kogălniceanu colonelului Lecca — de numirea, la comanda garnizoanei capitalei, a unui militar care „niciodată nu a făcut politică şi care... era în putinţa de a aduce în armată înfrăţirea şi buna camaraderie" [146]. Aceasta era versiunea oficială, incredibilă chiar şi pentru autorii ei, care se străduiau totuşi să găsească justificarea unei asemenea intrigi politice. În realitate, acest „om al ordinei şi disciplinei", constituia, pentru guvern şi domnitor, cel mai nimerit mijloc de a-i provoca pe radicali să recurgă la acţiuni menite să justifice „inevitabilitatea" dizolvării Adunării deputaţilor. Cei care au regizat numirea generalului Macedonski erau convinşi că radicalii nu vor accepta acest lucru şi nu întîmplător au împins conflictul pe terenul „ordinii". Protestul scontat al acestora trebuia să constituie principalul argument pentru cei care doreau să-i prezinte pe radicali drept adversari incorigibili ai oricărei încercări de stabilizare internă. Rechemarea generalului Macedonski n-a fost, aşadar, întîmplătoare, ci premeditată şi ea a fost săvîrşită numai în momentul în care guvernul şi domnitorul s-au socotit suficient de pregătiţi pentru a nu permite refacerea unei noi majorităţi radicale în caz de alegeri [147].

Conform aşteptărilor, radicalii n-au rămas pasivi faţă de noul act al guvernului. Înţelegîndu-i semnificaţia, ei au încercat să obţină fie revocarea generalului Macedonski, fie demisia guvernului. Preferabilă era pentru radicali prima soluţie întrucît prin aceasta s-ar fi putut evita o eventuală dizolvare a Adunării deputaţilor. Dar, după încercările infructuoase ale lui I. C. Brătianu de a-i convinge pe D. Ghica şi M. Kogălniceanu să renunţe la serviciile lui Macedonski [148], radicalii şi-au transferat acţiunea în cadrul Adunării, unde au atacat cu violenţă guvernul pentru reintegrarea în funcţie a acelui om care se manifestase ca un „trădător către tron, către Constituţiune şi către ţară" [149]. În acelaşi timp, radicalii au încercat — fără sorţi de izbîndă — să provoace disensiuni în sînul Cabinetului, urmărind o ruptură între Kogălniceanu, considerat autorul moral al „afacerii Macedonski" şi D. Ghica, pe care-l socoteau mai influenţabil şi mai uşor de dominat [150]. Ruptura n-a fost posibilă pentru că, deşi fiecare dintre miniştrii era călăuzit de interese proprii, realizarea acestora era condiţionată de înfrîngerea radicalilor. Astfel, aparent paradoxal, dintr-o *diversitate de interese şi ţeluri a rezultat o unitate de acţiune* cu consecinţe negative pentru radicali.

Nesuportînd ca un corp legiuitor să încline steagul în faţa voinţei puterei executive [151], deputaţii radicali, în căutarea unei soluţii salvatoare pentru prestigiul Adunării, au condamnat public acţiunea guver-

[146] Bibl. Acad., Arh. Kogălniceanu, Corespondenţă, nr. 100484.
[147] Biblioteca Centrală de Stat, fond Brătianu, pachet LVII, dosar 1, (nepaginat).
[148] Victor Slăvescu, *Din corespondenţa lui I. Ghica...*. p. 1275.
[149] „Monitorul oficial", nr. 30, din 8/20 februarie 1869, p. 199.
[150] *Ibidem.*
[151] Idem, nr. 37, din 16/28 februarie 1869, p. 246.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nului printr-o moţiune depusă de Al. Candiano-Popescu, în şedinţa din 27 ianuarie 1869 [152]. Moţiunea constituia, în esenţă, un vot de blam deghizat dat guvernului, fapt ce i-a oferit prilejul lui D. Ghica de a cere Adunării să se pronunţe pentru constituţionalitatea sau neconstituţionalitatea actului săvîrşit [153]. Convins de gravitatea situaţiei şi de consecinţele ce decurgeau, I. C. Brătianu a încercat să evite ruptura totală dintre guvern şi majoritatea Adunării, fără a renunţa însă la ideea revocării generalului Macedonski [154]. Niciuna din părţi nu era însă dispusă să facă concesii în esenţa lucrurilor, aşa încît repetatele încercări de conciliere au rămas fără efect. După două zile de dezbateri furtunoase, care au degenerat adeseori în atacuri personale [155], guvernul şi-a prezentat demisia domnitorului, deoarece majoritatea a votat, pînă la urmă, moţiunea de blam citită Adunării de Al. Candiano-Popescu [156]. Firește, domnitorul a refuzat să primească demisia guvernului acceptînd, în schimb, dizolvarea Adunării [157].

Acest act a avut repercusiuni serioase asupra evoluţiei ulterioare a situaţiei politice din România. Spre a surprinde mai bine sensul actului săvîrşit în ianuarie 1869, se impun, credem, unele consideraţii privind cauzele ce au dus, în ultimă instanţă, la dizolvarea Adunării. Dintre cercetătorii care au abordat, în lucrările lor, evenimentele politice de la începutul anului 1869, puţini au avut în vedere totalitatea factorilor ce au concurat la dizolvarea Adunării. Fr. Damé, spre exemplu, căuta cauzele dizolvării doar în pasiunile dezlănţuite pe marginea „afacerii Macedonski" [158]. N. Iorga, în schimb, privind lucrurile mai în profunzime, invoca „mîndria jignită" a lui D. Ghica, plus dorinţa lui Carol de a da satisfacţie adversarilor radicalilor, la care mai adăuga ostilitatea unor puteri garante faţă de „o Cameră naţională" [159].

Majoritatea opiniilor exprimate pînă acum au avut în vedere mai mult cauza imediată a dizolvării Adunării, respectiv „afacerea Macedonski" [160], acordînd prea puţină atenţie resorturilor intime care au pregătit, în cele din urmă, premizele necesare săvîrşirii acelui act. În ce ne priveşte, socotim „afacerea Macedonski" ocazia şi nu cauza dizolvării Adunării. Guvernul şi domnitorul s-au folosit de această intrigă politică pentru a înfăptui o schimbare pregătită cu minuţiozitate de mai multă vreme. Faptul este dovedit, între altele, şi de energia cu care, în pofida realităţii, unii miniştri au apărat „legali-

[152] „Monitorul Oficial", nr. 31, din 9/21 februarie 1869, p. 208.
[153] *Ibidem.*
[154] Idem, nr. 32, din 11/23 februarie 1869, p. 214.
[155] Idem, nr. 37, din 16/28 februarie 1869, p. 246.
[156] Idem, nr. 23 din 30 ianuarie/11 februarie 1869, p. 157.
[157] *Ibidem.*
[158] Fr. Damé, *op. cit.*, p. 196.
[159] N. Iorga, *op. cit.*, p. 100.
[160] Vezi *Istoria României*, vol. IV, p. 550.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tatea" reintegrării unui general pensionat de Cuza. Declaraţia lui Kogălniceanu, potrivit căreia guvernul era gata să demonstreze „legalitatea" acestei numiri chiar în faţa Curţii de casaţie [161], nu avea nici un temei pentru a i se putea acorda un oarecare credit. Chiar o parte a deputaţilor conservatori, îndeosebi membrii „junei drepte" deşi doreau dizolvarea Adunării, n-au ezitat să condamne guvernul pentru acea numire [162]. De altfel, în afară de miniştri, foarte puţini deputaţi au aprobat reintegrarea generalului Macedonski.

Înfruntînd, aşadar, Adunarea deputaţilor într-o chestiune lipsită de un temei legal, guvernul îşi asuma un risc care putea să-i fie fatal dacă n-ar fi avut de partea sa sprijinul considerabil al domnitorului. Nu legalitatea, ci siguranţa că domnitorul preferă guvernul şi nu Adunarea, i-a determinat pe miniştri să împingă lucrurile pînă la ruptura totală cu majoritatea radicală.

Ancorat în realităţile politice ale epocii, Carol I a influenţat din plin evoluţia raporturilor între diferitele grupări liberale şi conservatoare sprijinindu-le — şi fiind la rîndu-i sprijinit — pe rînd, în funcţie de interesele tronului.

Este îndeobşte cunoscut faptul că radicalii, urmărind să asigure preponderenţa burgheziei în cadrul regimului, intenţionau, în practică, să reducă influenţa domnitorului la limita atribuţiilor unui monarh cu adevărat constituţional. Nu o dată ei şi-au manifestat deschis nemulţumirea faţă de domnitor, exercitînd presiuni asupra acestuia pentru a-l sili să le urmeze sfaturile [163]. Acţiunile lor, începute mai cu seamă după înlăturarea guvernului Golescu, au urmat o linie ascendentă ajungînd pînă la ameninţarea cu detronarea [164]. Atitudinea lor explică în mare măsură orientarea tot mai categorică a domnitorului spre elementele moderate şi conservatoare socotite de acesta „elementul pacinic şi chibzuit al ţării", singurul care „poate asigura viitorul României" [165]. Nu trebuie neglijat, însă, şi un alt aspect: agitaţii anticarliste au întreţinut chiar şi unele grupări conservatoare. „Juna dreaptă", de pildă, prin intermediul ziarului „Ţara" a dus o campanie violentă împotriva lui Carol I pe tema — des atacată de radicali — a prusianizării armatei. Colonelul Krenski era considerat „ministrul de după perdea... care conduce destinele armatei române a cărei natură şi aspiraţiuni nu le cunoaşte" [166]. Cu toate acestea domnitorul urmărea să ajungă la o colaborare cît mai strînsă cu grupările conservatoare, în timp ce condamna cu asprime acţiunile similare ale radicalilor. Atitudinea diferenţiată adoptată de Carol I faţă de frămîntările anti-

[161] „Monitorul oficial", nr. 30 din 8/20 februarie 1869, p. 199.
[162] *Idem*, nr. 35, din 14/26 februarie 1869, p. 233.
[163] *Memoriile...*, vol. V, p. 24.
[164] *Ibidem*.
[165] *Regele Carol I, al României...*, tom. I, p. 147.
[166] Citat după „Românul", XIII, din 15 ianuarie 1869, p. 37.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dinastice a fost determinată de conținutul acelor acțiuni. Dacă pentru conservatori antidinasticismul ar fi încetat odată cu venirea lor la putere, radicalii, în schimb, nu ar fi ezitat — dacă împrejurările istorice le-ar fi îngăduit — să meargă pînă la înlocuirea lui Carol cu un alt prinț dintr-o familie domnitoare din Europa. Mișcarea din august 1870, deși neizbutită, avea să demonstreze cu prisosință acest lucru. Acțiunile radicalilor, în special cele menite să provoace agitații în armată [167], l-au convins și mai mult pe Carol de necesitatea sprijinirii pe acele elemente „pacinice" și „chibzuite" ale țării în lupta împotriva radicalilor.

Cu toate măsurile luate în vederea preîntîmpinării unei eventuale mișcări interne, inițiată de radicali, guvernul și domnitorul au trecut prin clipe de mare neliniște în momentul dizolvării Adunării. Exista teama că ofițerii din garnizoana capitalei, nemulțumiți de numirea generalului Macedonski, ar putea lua inițiativa unei mișcări orientată împotriva guvernului și a domnitorului. Nici garda națională din București nu a fost străină de asemenea planuri. Ca urmare a acestui fapt, ministrul de interne, M. Kogălniceanu, a interzis, în perioada dizolvării Adunării, aprovizionarea cu cartușe a membrilor acestei gărzi. În plus, sub un motiv sau altul, membrii sau simpatizanții grupării radicale au fost înlăturați din posturile de comandă ce le ocupaseră pînă atunci în garda națională, ceea ce atestă faptul că lupta împotriva radicalilor se ducea pe toate planurile. Guvernul și domnitorul urmăreau să stăpînească toate pîrghiile conducerii pentru a putea beneficia din plin de roadele victoriei obținute prin dizolvarea Adunării. Se dorea ca înfrîngerea radicalilor să fie cît mai completă, spre a nu le îngădui acestora, pentru multă vreme, să mai revină la conducere.

Dizolvarea Adunării deputaților a fost primită cu deosebită satisfacție în majoritatea capitalelor puterilor garante. Reacția guvernelor din aceste țări era și explicabilă. După căderea guvernului radical ostilitatea față de România continua să persiste, întrucît menținerea corpurilor legiuitoare era considerată drept o dovadă a continuării politicii interne și externe promovate de radicali [168]. De aici izvorau presiunile continue ale guvernelor europene pentru a-l sili pe Carol I să dizolve Adunarea cu majoritatea radicală [169]. I. C. Brătianu, într-un discurs ținut la o întrunire electorală, pretindea că dizolvarea Adunării deputaților s-ar fi datorat exclusiv presiunilor exercitate de Beust [170]. Fără îndoială afirmația sa este mult exagerată. Nu se poate nega influența factorilor externi în explicarea cauzelor dizolvării Camerei, dar nu aceștia au avut rolul hotărîtor. Cauza principală trebuie

[167] N. Iorga, *Corespondance diplomatique roumaine...*, p. 39—40.
[168] *Ibidem*, p. 35—36, 40; Victor Slăvescu, *Ion Strat...*, vol. II, p. 156.
[169] D. A. Sturdza, *op. cit.*, p. 493.
[170] „Românul", XIII, din 16 ianuarie 1869, p. 67.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

căutată în interior, în lupta pentru preponderenţă în cadrul regimului instituit la 1866. Liberalii radicali, după cum am mai arătat, nemulţumiseră şi îngrijoraseră multă lume : guvern, domnitor, grupări conservatoare, puteri garante, etc. Zidul ostilităţilor devenise atît de puternic, încît înfrîngerea acestei grupări era inevitabilă la începutul anului 1869.

LES LUTTES POLITIQUES EN ROUMANIE SOUS LE CABINET DEMÈTRE GHICA-MICHEL KOGĂLNICEANU (1868—1870)

RÉSUMÉ

Le régime politique instauré en Roumanie après l'abdication forcée du prince Alexandre Jean Cuza, le 11 février 1866, s'est basé au début sur l'accord intervenu entre la bourgeoisie et les grands propriétaires fonciers pour l'organisation, l'administration et le développement ultérieur de l'Etat. Il a eu un caractère de compromis. Mais ce nouveau régime n'a pu empêcher que des divergences surviennent bientôt entre les classes dirigeantes. Ces divergences ont eu pour conséquence une lutte acerbe pour la suprématie dans l'Etat. Elles se sont produites à cause de la différence des points de vue concernant le rythme du développement de la Roumanie sur la voie du capitalisme. Le malaise politique de cette période s'est manifesté par une forte instabilité ministérielle et parlementaire.

Les auteurs étudient la lutte pour le pouvoir en Roumanie sous le cabinet conservateur-libéral de Demètre Ghica — Michel Kogălniceanu. Ils insistent sur la première phase de ce ministère, c'est-à-dire sur celle où furent créées les conditions de la défaite politique du parti libéral-radical. Après la démission forcée du cabinet radical présidé par N. Golescu, les luttes politiques intérieures, influencées aussi par les événements internationaux, se sont déroulées avec une intensité particulière. Les libéraux-radicaux, organisés dans le plus puissant parti politique de l'époque, ont eu un rôle important dans la formation du cabinet Ghica — Kogălniceanu, qu'ils espéraient manoeuvrer en préparant leur retour au pouvoir. Les conditions internes et internationales ne furent pas propices à la réalisation de leurs plans. La chute du gouvernement N. Golescu a incité les groupes conservateurs et libéraux modérés à lutter pour la prépondérance au sein du régime. En outre, la volte face du prince Charles I-er qui renonçat à la collaboration avec les liberaux-radicaux pour s'orienter vers les conservateurs détermina une nouvelle répartition des forces politiques. En outre, le retour au premier plan de la vie publique de personnalités connues, telles que Michel Kogălniceanu, a contribué à approfondir les contradictions entre les différents groupes politiques. Le conflit entre M. Kogălniceanu et les membres de „la fraction libre et indépendante" est éloquent dans ce sens.

De l'analyse attentive des agitations politiques durant la première période du gouvernement Ghica — Kogălniceanu il résulte qu'à cette époque ont eu lieu des changements importants dans le rapport des forces au sein du régime et que ce cabinet a été à l'origine d'un tournant dans l'évolution de la vie politique de la Roumanie pendant la deuxième moitié du XIXe siècle. La lutte contre le parti radical et l'ascension des groupes conservateurs et libéraux-modérés caractèrisent

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cette période. La politique intérieure et extérieure les libéraux-radicaux mécontenta les conservateurs qui firent tous les efforts pour empêcher longtemps leurs adversaires de revenir au pouvoir. Certains ministres du nouveau cabinet, pour différents motifs, ont eu un rôle important dans la préparation de la défaite politique des radicaux. Le retrait de quelques projets de loi a contribué à la réalisation de ce résultat. La dissolution de la Chambre des députés à majorité radicale a eu des conséquences considérables pour l'évolution ultérieure de la vie politique roumaine. La défaite des radicaux, qui allaient être contraints de rester dans l'opposition jusqu'en 1876, a facilité l'ascension des groupes conservateurs. Les conditions pour la constitution d'un cabinet conservateur de longue durée ont été créées dans la période analysée dans la présente, étude, période pendant laquelle a été livrée une des plus importantes batailles pour le pouvoir entre les partis politiques de l'époque.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ASOCIAȚIA DIN ROMÂNIA A „JUNILOR TURCI"

DE

TAHSIN GEMIL

Datorită însemnătății deosebite pe care au avut-o în istoria ultimelor decenii din existența Imperiului otoman, revoluția din 1908 și înfăptuitorii ei — „junii turci" — s-au bucurat de o mare atenție, atît din partea istoriografiei turcești, cît și a aceleia din alte țări [1].

După cum se știe, revoluția din 1908 și evenimentele care i-au urmat n-au rezolvat principalele probleme care măcinau statul otoman și n-au salvat imperiul, așa cum mulți contemporani crezuseră. Pe de altă parte, mișcarea junilor turci s-a extins pe o arie foarte largă, cuprinzînd în rîndurile ei elemente din diverse categorii sociale

---

* Acest articol face parte dintr-o lucrare mai largă privind „Relațiile româno-turce între 1829 și 1914".

[1] În afară de lucrările citate în acest studiu, vezi, printre altele, și Iunus Nadi, *Ihtilal ve inkilâb osmani... 31 Mart — 14 Nisan 1325* (Revoluția otomană... 31 martie—14 aprilie 1907), Istanbul, 1907; Niyazi Ahmed, *Hatirat* (Memorii), Istanbul, 1908; Fehmi Youssouf, *La révolution ottomane (1908—1910)*, Paris, 1911; A. B. Kuran, *Inkilâp Tarihimiz ve Jön Türkler* (Istoria revoluției noastre și Junii turci), Istanbul, 1945; T. Z. Tunaya, *Türkiye'de siyasi partiler* (Partidele politice din Turcia), Istanbul 1952; Idem, *Hürriyetin Ilâni. Ikinci Meşrutiyetin siyasi hayatina bakişlar* (Proclamarea libertăți. Observații asupra situației politice a celei de a doua guvernări constituționale), Istanbul, 1959; K. N. Duru, *Ittihat ve Terakki Hâtiralarim*, (Amintirile mele legate de „Uniune și Progres"). Istanbul, 1957; F. R. Unat, *Ikinci Meşrutiyetin ilâni ve otuzbir Mart Hadisesi* (Proclamarea celei de a doua guvernări constituționale și evenimentele din 31 martie). Ankara, 1960; Șerif Mardin, *The genesis of Young Ottoman thought...*, *Princepton*, 1962; F. Ahmad, *Great Britain's relations with the Young Turks, 1908—1914*, în „Middle Eastern Studies", T. II, nr. 4, p. 302—329, London, 1966; Albert Fua, *Le Comité Union et Progrès contre la Constitution*, Paris; V. Bérard, *La révolution turque*, Paris, 1909; A. Adossides, *Arméniens et Jeunes turcs...*, Paris, 1910; R. Pinon, *L'Europe et la Jeune Turquie*, Paris, 1911; A. Sarrou, *La Jeunne Turquie et la révolution*, Paris, 1912; Sommerville Story, *The Memoires of Ismail Kemal Bey*, London, 1920; B. Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, London, New-York, Toronto, 1965; З. Ю. Гасанова, Идеология буржоазного национализма в Турции в период младотурком (1908—1914), Баку, 1966.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și din rîndurile diferitelor popoare, cu interese eterogene, ceea ce explică pozițiile variate și chiar contradictorii ale istoricilor care au tratat această problemă. S-a ajuns pînă acolo — cum menționează istoricul turc Y. H. Bayur[2] — încît s-a considerat de către unii ca fiind inutilă și chiar dăunătoare pentru istoria Imperiului otoman activitatea și revoluția „junilor turci". Acest punct de vedere a fost justificat prin consecințele celei de a doua guvernări constituționale, stabilită în 1908, și prin luarea în considerare a situației Imperiului otoman de după această dată.

Într-adevăr, guvernarea junilor turci nu a reușit să rezolve niciuna din cauzele principale ale crizei otomane, ba mai mult, ea a dus la agravarea unora dintre ele, cum a fost, de pildă, problema națională, și la accentuarea dependenței față de capitalul străin, în primul rînd german, care, atrăgînd și Poarta în primul război mondial, i-a grăbit în acest fel sfîrșitul.

Este neîndoielnic că, în pofida limitelor sale foarte înguste, mișcarea junilor turci a constituit o acțiune progresistă, chiar și numai prin faptul că ea a atras atenția întregii lumi, și mai ales a poporului turc, asupra situației dezastruoase a statului sultanilor de la Istanbul; iar revoluția din 1908 a constituit una din principalele manifestări de „trezire a Asiei" la o viață nouă, la luptă pentru drepturile cele mai elementare ale omului, pentru democrație[3].

Dată fiind importanța mișcării junilor turci, ca și faptul că activitatea lor de pe teritoriul țării noastre este necunoscută istoriografiei românești, am considerat necesar să prezentăm mai pe larg mișcarea în general, pentru ca astfel să se poată desprinde mai bine rolul junilor turci din România în ansamblul mișcării.

*

Se știe că încă de la sfîrșitul secolului al XVI-lea Imperiul otoman a intrat într-o perioadă de decădere continuă, accentuată tot mai mult ca urmare a evoluției rapide a Europei apusene și a incompatibilității sistemului politico-economic otoman cu noile relații de producție capitaliste. Această criză a devenit evidentă în toată complexitatea și gravitatea sa chiar și pentru curtea sultanilor, începînd cu sfîrșitul veacului al XVIII-lea, cînd lupta de eliberare a popoarelor asuprite a luat o deosebită amploare. Încercînd salvarea situației, Poarta a inițiat o serie de reforme, care caracterizează așa numita epocă *Nizam-i cedid* (Noua reglementare) și apoi perioada *Tanzimatului* (1839—1876), cea din urmă marcată de promulgarea *hatt-i huma-*

[2] Vezi Hikmet Bayur, *Ikinci Meşrutiyet devri üzerinde bazî düşünceler* (Cîteva considerații asupra perioadei celei de a doua guvernări constituționale), în „Belleten", nr. 90, 1959, T.T.K. Basîmevi, Ankara, p. 267.

[3] Vezi Lenin, *Opere*, vol. 19, E.S.P.L.P., 1958, p. 66—68.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

iunului de la Gülhane, de la 2 noiembrie 1839. Acest act, ca și cel din 18 februarie 1856, date de către Abdul Megid, împreună cu legiferările continuate în aceeași direcție și de către succesorul său Abdul Aziz, au pregătit terenul pentru proclamarea Constituției din 1876[4]. Dar, păstrarea neatinsă a bazei sistemului otoman de conducere militaro-feudală, opoziția manifestată de clerul și marii feudali turci, precum și amestecul tot mai accentuat al marilor puteri în treburile interne ale imperiului, au făcut, practic, inaplicabile aceste reforme[5].

Criza otomană nu a cunoscut nici o ameliorare mai de seamă. Dimpotrivă, vechile contradicții s-au adîncit și mai mult, fiind agravate și de penetrația tot mai intensă a capitalului străin, îndeosebi sub forma împrumuturilor[6]. În aceste condiții, unele cercuri ale feudalilor otomani, influențați de ideile apusene, și păturile burgheziei în dezvoltare, în special cea intelectuală, s-au grupat, în 1865[7], într-o organizație secretă denumită „Asociația noilor osmanlii"[8]. Membrii acestei organizații urmăreau salvarea imperiului prin instaurarea unei guvernări constituționale și, ridicînd osmanismul la rangul de ideologie, ei credeau că vor reuși să lichideze mișcările de eliberare națională. Intronîndu-l pe Abdul Hamid al II-lea, „noii osmanlii" au reușit să proclame, la 23 decembrie 1876, „Kanuni Esasî" (Legea fundamentală), elaborată de Midhat pașa. După cum se cunoaște, această Constituție se baza pe sistemul bicameral de conducere: senat, numit pe viață de către sultan, și parlament, ales de către toți osmanliii de sex masculin, indiferent de religie și naționalitate. De aceea, istoricul turc E. Z. Karal este înclinat să creadă că ea a constituit „victoria ideii osmanismului", care chiar dacă nu a putut fi acceptată ca noțiune etnografică, în sens politic, totuși, a avut o largă circulație[9]. Cu toate că această constituție a avut mai mult un caracter formal și, în februarie 1878, parlamentul a fost amînat *sine die*, instaurîndu-se perioada despotică a sultanului Abdul Hamid al II-lea, totuși, prin faptul că a arătat necesitatea și posibilitatea unor reforme fundamentale în im-

---

[4] Vezi Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi. Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temelleri* (Istoria democrației turce. Bazele sale sociale, economice, culturale) Istanbul, 1967, p. 15—16.

[5] Vezi Paul Imbert, *La rénovation de l'Empire Ottoman*, Paris, 1909, p. 206—207.

[6] În legătură cu situația economică internă a Imperiului otoman în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, vezi A. Z. Polar. *Osmanli Imperatorlugun çökiş sebepleri* (Cauzele decăderii Imperiului otoman), Ak Kitabevi, Istanbul, 1962, p. 49—60; Ch. Morawitz, *Les finances de la Turquie*, Paris, 1902.

[7] Prima organizație politică secretă a turcilor a luat ființă în 1859 sub denumirea „Fedailer Cemiyeti" (Asociația eroilor).

[8] Мacap Кодра, Младотурската революција и албанско ослободително движење (Revoluția „Junilor turci" și mișcarea de eliberare albaneză)., în „Гласник" година XII, (1968), Број 1, Скопје, p. 118.

[9] Enver Ziya Karal, *Osmanli Tarihi* (Istoria otomană), cilt. 8, T.T. K. Basimevi, Ankara, 1962, p. 496.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

periu şi a influenţat activitatea ulterioară a junilor turci, ea a jucat un rol progresist în istoria otomană.

Despotismul hamidian a contribuit şi mai mult la agravarea situaţiei dezastruoase a statului otoman. Ţărănimea, ruinată de sistemul arenzii şi de impozitele excesive, se zbătea în mizerie şi ignoranţă. Micii meşteşugari, concuraţi de mărfurile străine, falimentau în masă. Întreaga populaţie turcă şi neturcă a Imperiului ajunsese în imposibilitatea de a mai plăti impozitele. Visteria, secătuită şi de nemăsuratele cheltuieli ale saraiului, nu era în stare să achite nici măcar dobînzile împrumuturilor externe. Neplata lefurilor ofiţerilor şi salariaţilor statului devenise o obişnuinţă. Corupţia şi necompetenţa din aparatul de stat căpătaseră un caracter cronic. Răscoalele şi mişcările de eliberare naţională creşteau în amploare, ameninţînd şi mai mult existenţa imperiului.

Neputînd face faţă acestei situaţii, sultanul şi camarila sa au întărit autocraţia şi teroarea poliţienească [10]. Teama regimului hamidian faţă de tulburările revoluţionare ajunsese pînă **acolo încît se ordonase** scoaterea din cărţi, publicaţii, dicţionare, conferinţe, lecţii etc. a cuvintelor: libertate, insurecţie, republică, vot universal ş.a. [11]. Rezultatele acestei reacţiuni nu au fost cele scontate. Dimpotrivă, ideile liberale răspîndite de „noii osmanlîi" şi amintirea scurtei guvernări constituţionale au cîştigat noi aderenţi, mai ales în rîndurile tineretului studios, al ofiţerimii şi al funcţionarilor [12]. Noua mişcare, cunoscută sub denumirea generică de „junii turci", a fost condusă de burghezie. Dar, burghezia otomană, prin structura ei aproape exclusiv comercială, era prea slabă şi prea strîns legată de o parte a feudalilor, pentru a putea lua o atitudine mai hotărîtă în vederea schimbărilor radicale ce se impuneau în imperiu [13]. Aşa se explică şi prezenţa în rîndurile junilor turci a unor bei, paşale şi chiar prinţi, şi caracterul deosebit de eterogen, nu numai sub raport social, dar şi etnic, al mişcării. Din această cauză, în cadrul ei nu s-a putut realiza niciodată o identitate de vederi şi o unitate de acţiune [14].

Programul junilor turci, aşa cum a fost publicat iniţial în nr. 41, din 15 august 1897, al gazetei „Mechveret" şi apoi, mai detaliat, în ziarul „Şuray-i Ümmet" din primăvara anului 1902 [15], cuprindea în esenţă următoarele puncte: înlăturarea regimului tiranic al lui Abdul

[10] Vezi în acest sens gazeta „Mechveret", nr. 81, din 15 aug. 1899.

[11] *Ibidem*, nr. 104, din 1 oct. 1900.

[12] Vezi recenzia lui F. A. Tansel, în „Belleten", XXXI (1967), nr. 123, p. 424, la lucrarea lui Şerif Mardin, *Jön Türkler'in Siyasî Fikirleri* (Ideologia politică a junilor turci), Ankara, s.a.

[13] **Всемирная история, Том VII, Москва,** 1960, p. 198.

[14] Vezi Yusuf Hikmet Bayur, *Türk Inkilâbi* Tarihi (Istoria revoluţiei turce), cilt I, kisîm 1, II-nci baskî, T.T.K. Basîmevi, Ankara, 1963, p. 244.

[15] Gazeta „Meşveret" (Dezbateri) a apărut, începînd cu 1895, la Paris, iar „Şuray-i Ümmet" (Adunarea naţională), începînd cu 1902, la Cairo.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Hamid II și repunerea în vigoare atît a Constituției din 1876 cît și a tuturor legiferărilor din perioada Tanzimatului, păstrarea integrității teritoriale a imperiului și continuitatea dinastiei osmane pe tron, promovarea unor libertăți cu caracter burghezo-liberal și a unor reforme, care să ducă la modernizarea în sens european a statului otoman.

Cu toate că popoarele neturce din imperiu făcuseră progrese decisive pe calea ridicării conștiinței lor naționale, junii turci exaltînd ideologia osmanismului, nu le promiteau decît egalitatea cu turcii și autonomia (cea din urmă, numai de către unele grupări ale lor). Totuși, multe organizații ale popoarelor oprimate au aderat la mișcarea junilor turci [16], crezînd că astfel se vor crea condiții prielnice pentru realizarea idealurilor lor naționale.

În ceea ce privește masele populare, junii nu au urmărit satisfacerea revendicărilor lor fundamentale, considerînd că ele pot fi atrase numai prin cîteva vagi promisiuni de reformă agrară și, mai ales, prin condamnarea regimului spoliator al lui Abdul-Hamid și prin explicarea însemnătății guvernării constituționale pentru regenerarea imperiului. Din această cauză, în rîndurile țărănimii, îndeosebi turce, aflată și sub fanatica influență a clerului musulman, mișcarea junilor turci nu a cunoscut o răspîndire prea mare [17]. De altfel, junii nu și-au propus niciodată să-și realizeze planurile cu ajutorul maselor populare înarmate. Propaganda, lovitura de palat, sprijinul puterilor străine, răscoala militarilor, atentatele etc., au constituit, pentru diferitele curente apărute în rîndurile lor, căile și mijloacele utilizabile în acest scop.

Marile puteri, cu excepția Rusiei, au fost ostile mișcării junilor turci. Rusia, interesată în dezmembrarea Imperiului otoman, întrevăzuse în acțiunile junilor posibilitatea grăbirii acestui proces [18].

*

Numeroasele memorii publicate ulterior de către unii membri marcanți ai mișcării junilor turci ne oferă date deosebite în privința înființării acestei organizații. Lucrările mai recente admit însă ca moment al întemeierii ei luna mai 1889 [19], menționată în memoriile

[16] Vezi Douglas Dakin, *The Greek Struggle in Macedonia*, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki, 1966, p. 376—378.

[17] **Всемирная история**, VII, p. 357

[18] Hikmet Bayur, *Ikinci Meşrutiyet...*, p. 267.

[19] Ahmed Bedevî Kuran, *Osmanli Imperatorlugunda ve Türkiye Cumhuriyetinde Inkilâp Hareketleri* (Acțiunile revoluționare din Imperiul otoman și din Republica Turcia), Centrul Matbaasi, Istanbul, 1959, p. 154; Y. H. Bayur, *op. cit.*, p. 64; E. E. Ramsaur jr., *The Young Turks. Prelude of the Revolution of 1908*, New-Jersey, 1957 (Recenzie în „Belleten", Ankara, 1959, nr. 92, p. 659); **Всемирная история**, VII, p. 198; Kemal H. Karpat, *op. cit.*, p. 18.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sale și de către dr. Ibrahim Temo [20], președintele Comitetului din România al Asociației „Uniune și Progres". Totodată, pretenția acestuia de a se considera prim-fondatorul acestei mișcări a căpătat credit în istoriografia turcă de specialitate [21], care îl desemnează cu nr. 1 [22] printre întemeietorii acestei organizații, toți studenți ai facultății de medicină militară de la Gülhane [23].

Activînd conspirativ, junii turci au împrumutat formele de organizare ale unor mișcări similare europene, cum a fost carbonarismul italian, narodnicismul rus și în special masoneria. Asociația „Uniune și Progres" era împărțită în secții și subsecții conduse de comitete teritoriale, subordonate ierarhic. Organul suprem era congresul, iar între congrese Comitetul General, compus din cinci membri, în frunte cu un președinte. Întreaga activitate a junilor se desfășura în cea mai strictă conspirativitate [24].

Pînă în 1895 poliția lui Abdul Hamid, în ciuda unor bănuieli, nu avusese certitudine despre existența acestei mișcări revoluționare. Răscoala armenilor din acel an, pogromurile care i-au urmat, și mai ales atitudinea adoptată, în aceste împrejurări, de către Anglia și Franța, au determinat organizația să treacă la acțiune fățișă. Din inițiativa dr. A. Djevdet, dr. I. Temo și a fraților Ibrahim, cei din urmă originari din Dobrogea, s-a tipărit primul manifest al asociației, în care, în numele osmanismului și a salvării „patriei comune", toate popoarele din imperiu erau chemate să se unească în lupta împotriva tiraniei, pentru libertate și dreptate [25]. Urmarea directă a răspîndirii acestui manifest a fost, pe de o parte, extinderea mișcării și în rîndurile maselor populare, în special din capitală, iar pe de alta, declanșarea represaliilor din partea saraiului Yîldîz. În această situație, mulți membri de frunte ai junilor au fost nevoiți să se refugieze peste hotare. Astfel, pentru o perioadă de peste zece ani, centrul mișcării s-a transferat în străinătate.

---

[20] Dr. Ibrahim Temo, *Ittihad ve Terakki Cemiyetinin Teşekkülü ve Hidemati Vataniye ve Inkilâbi Milliye dair Hatiratim* (Amintirile mele în legătură cu înființarea Asociației „Uniune și Progres" și cu serviciile mele în slujba patriei și a revoluției naționale), Mecidiye, 1939, p. 18.

[21] E. Z. Karal, *op. cit.*, p. 514; A. B. Kuran, *op. cit.*, p. 154; Y. Bayur, *op. cit.*, p. 64; Kemal H. Karpat. *op. cit.*, p. 18; *Türkiye Ansiklopedisi*, cilt III, Ankara, 1956, p. 135 (sub voce).

[22] Conform statutului organizației, din motive conspirative, membrii ei erau desemnați prin cîte o cifră.

[23] Numele inițial și adevărat al organizației a fost Asociația otomană „Uniune și Progres"; cel de „Juni turci" le-a fost acordat de către europeni, după exemplul „Junilor italieni" ai lui Mazzini.

[24] Vezi Victor Bérard, *La mort de Stamboul*, Paris, 1913, p. 291. Textul tradus al „Regulamentului de organizare internă a «Ligii otomane de Progres și Unire»" se găsește în Arhivele Ministerului Afacerilor Externe al Republicii Socialiste România, fond 71, vol. 115, f. 223—233. (În continuare se va cita Arh. M.A.E.).

[25] Textul integral al manifestului în I. Temo, *op. cit.*, p. 48—49; A. B. Kuran, *op. cit.*, p. 158.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Așa cum se subliniază și în ultima ediție a tratatului de istorie otomană [26], „activitatea din emigrație a junilor turci a fost concentrată inițial în patru centre: 1) București, 2) Paris, 3) Geneva, 4) Cairo". Ulterior au apărut secții ale uniunii și în Italia, Germania, Anglia, S.U.A., Rusia etc. Acțiunile acestor numeroase comitete au fost orientate mai mult către propaganda antihamidiană și pentru atragerea atenției opiniei publice mondiale asupra adevăratelor stări din imperiu. În acest sens s-au publicat, în diferite limbi, aproape 150 de gazete și ziare, care, împreună cu manifestele și broșurile tipărite în diverse locuri, erau răspîndite clandestin în imperiu. Deși, la Paris se crease un Comitet General în frunte cu Ahmed Riza [27], care editase și oficiosul „Meșveret", activitatea diverselor comitete ale mișcării din emigrație și din imperiu a fost departe de a fi coordonată. Serioasele neînțelegeri provocate, printre altele, și de concepția pozitivistă și pacifistă a lui A. Riza, duseseră la scindarea mișcării în diferite grupări și curente [28].

Chiar dacă răscoala ofițerilor din Rumelia, care în iulie 1908 a dus la victoria junilor turci, nu a fost organizată și declanșată direct de către mișcarea din emigrație, totuși aceasta din urmă a contribuit prin toată activitatea sa de pînă atunci la pregătirea condițiilor pentru această victorie [29].

Înființarea și conducerea organizației din România a junilor turci este legată de numele și personalitatea dr. Ibrahim Ethem (Temo) din Ohrida (1865—1945), despre care am amintit deja că fusese și unul din fondatorii acestei mișcări.

Din nefericire, arhiva personală a lui I. Temo și cele ale secțiilor din San-Remo și Folxton, care îi fuseseră remise spre păstrare în 1902 [30], însumînd în total cîteva mii de documente, din cele mai prețioase pentru istoria mișcării în general și a secției din România în special, au fost, în parte, distruse în timpul primului război mondial, iar restul a fost donat, în 1961, arhivelor din R. P. Albania [31]. Din această cauză, în lucrarea de față utilizăm ca bază documentară memoriile lui I. Temo, în care el a inserat și unele din cele mai semnificative documente aflate în arhiva sa. Subiectivismul și erorile, inerente unei lucrări de memorialistică, am căutat — firește, în limita posibilului — să le depistăm pe baza coroborării cu alte surse, în primul rînd cu rapoartele diplomatice din fondul Arhivelor Ministerului Afacerilor Externe din București și, apoi, cu gazete, ziare, mani-

[26] E. Z. Karal, *op. cit.*, p. 515.

[27] Pînă în vara anului 1897 președintele Comitetului General fusese Murad Bey din Daghestan, care edita la Geneva gazeta „Mizan" (Balanța).

[28] Vezi „Mechveret", nr. 81, din 15 aug 1899.

[29] Vezi Y. H. Bayur, *op. cit.*, p. 115, 242—245.

[30] Cf. I. Temo, *op. cit.*, p. 164—165.

[31] Cf. Ю. А. Петросян, **Турецкие рукописные фонды библиотек и архивов румынии и их изучение, în „Народы Азии и Африки", 3, 1962, p. 237.**

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

feste, broşuri ale mişcării, care au mai rămas din biblioteca dr. I. Temo [32].

Unele din lucrările istoriografiei turceşti [33], care se referă, în citeva paragrafe, şi la activitatea din România a junilor turci, au folosit informaţiile din memoriile lui Temo, însă fără vreo exigenţă critică. Aceasta este şi explicaţia strecurării şi în aceste lucrări a unor confuzii şi erori prezente în paginile cărţii lui Temo.

Ameninţat cu deportarea în timpul represaliilor din 1895 şi ulterior chiar condamnat, în contumacie, la muncă silnică pe viaţă [34], la 1 noiembrie acelaşi an I. Temo a reuşit să se refugieze la Constanţa, cu ajutorul studenţilor români-macedoneni din Istanbul, ascuns pe bordul vasului românesc „Meteor" [35]. Aşa cum subliniază în memoriile sale, I. Temo a hotărît să aleagă pămîntul României ca loc al refugiului său, avînd în vedere atît simpatia nutrită de poporul român faţă de mişcările de eliberare naţională din Imperiul otoman, cît şi datorită faptului că în Dobrogea se găsea o numeroasă populaţie musulmană ; iar aşezarea geografică a României îi oferea cele mai prielnice condiţii pentru continuarea activităţii sale revoluţionare [36].

Într-adevăr, în noiembrie 1878, autorităţile fuseseră întîmpinate cu entuziasm nu numai de către populaţia românească din Dobrogea, ci şi de cea turco-tătară de aici. În acest sens este elocvent faptul că în octombrie 1878 un delegat al Turciei, exprimînd dorinţa acestei populaţii, îl rugase pe domnitorul Carol să grăbească instalarea administraţiei româneşti în această provincie, pentru ca astfel turcii şi tătarii refugiaţi să se poată reîntoarce la vetrele lor [37].

Conform recensămîntului din 1899, populaţia musulmană a Dobrogei se ridica la 41 667 suflete [38]. Ca pe întreg cuprinsul Imperiului otoman şi populaţia acestei provincii fusese lăsată într-o cruntă mizerie şi adîncă ignoranţă. „Pînă în 1894—1895 — arată autorul turc M. Ülküsal [39] — turcii dobrogeni au trăit în întunecimea unui puternic fanatism... Nu erau în stare să înţeleagă nici măcar sensurile cuvîntului «Hürriyet» (Libertate), pentru care luptau junii turci...". Propaganda fanatică a hogilor îi adusese în situaţia de a fi refractari la

[32] Ne folosim şi de acest prilej pentru a mulţumi dr. Naim Temo, fiul lui I. Temo, care a avut amabilitatea de a ne permite cercetarea acestei biblioteci. Totodată, ţinem să menţionăm că unele informaţii de verificare le datorăm regretatului Ahmed Mencşi, cunoscătorul şi martorul multor evenimente descrise în memoriile dr. I. Temo.

[33] A. B. Kuran, *op. cit.*, p. 168, 172, 199 ; E. Z. Karal, *op. cit.*, p. 515 ; Müstecib Ülküsal, *Dobruca ve Türkler* (Dobrogea şi turcii), Türk Kültürünü Araştirma Ensitüsü, Ankara, 1966, p. 148—150.

[34] A. B. Kuran, *op. cit.*, p. 168.

[35] I. Temo, *op. cit.*, p. 59—60 ; *Türkiye Ansiklopedisi*, cilt. III, Ankara, 1956, p. 135.

[36] I. Temo, *op. cit.*, p. 58.

[37] Ponticus, *La Dobrodja*, Bucarest, 1913, p. 26.

[38] Apud G. Ilariu, *Cultele din Dobrogea*, în vol. *Dobrogea. Cincizeci de ani de viaţă românească*, Bucureşti, 1938, p. 638.

[39] Müstecib Ülküsal, *op. cit.*, p. 149.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

orice ideie de progres. Ajunseseră să-i urască, considerîndu-i „ghiauri" și trădători ai religiei islamice, pe toți acei care se împotriveau califului și sultanului de la Istanbul. De aceea, în ciuda înțelegerii cu care au fost tratați în noua legislație românească privind Dobrogea, turcii și tătarii din această provincie nu au reușit mult timp să depășească starea de înapoiere [40], din care cauză ei refuzau să-și trimită copiii la numeroasele școli, care se înființaseră cu sprijinul guvernului român, chiar cu riscul repercusiunilor bănești și fizice [41].

Este un merit de seamă al lui Temo — ce trebuie subliniat de la bun început — și al puținilor oameni luminați din jurul său, care au militat și au sprijinit eforturile guvernului român pentru lichidarea acestei stări. De altfel, luminarea poporului și apoi răspîndirea în rîndurile lui a ideilor de progres și libertate, constituia calea urmată de întreaga mișcare a junilor turci, în scopul cîștigării aderenței maselor.

Locul cel mai prielnic pentru o activitate în acest sens îl constituia orașul Medgidia, centru al populației musulmane dobrogene. Stabilit aici, dr. I. Temo a realizat, pentru început, legătura cu secțiile organizației junilor turci din interiorul imperiului și cu cele din alte țări, angajînd în acest fel o vie corespondență de vehiculare a informațiilor primite din diferite părți. În același timp, aflînd de numirea în calitate de consul otoman la Giurgiu a lui Șefik Bey, unul dintre vechii conducători ai mișcării, Temo i-a făcut o vizită în iarna anului 1896, pentru a discuta problema organizării mișcării junilor de pe teritoriul României. Prima lor acțiune a fost elaborarea în comun — „în numele Asociației otomane Uniune și Progres" — a unei broșuri, intitulată semnificativ „Hareket" (Acțiunea), de condamnare a regimului hamidian și de chemare la luptă pentru răsturnarea lui. Șapirografiată în același an, la București, în 500 exemplare, cu ajutorul financiar al lui Alfred Rustem Bey, primul secretar al Legației otomane din România, broșura a fost difuzată în interiorul imperiului, prin intermediul oficiilor poștale străine din Istanbul, Izmir, Salonic și Trapezunt [42]. Apoi, cu prilejul asasinării șahului Persiei, Temo a mai răspîndit în diferite părți ale imperiului încă o broșură de instigare la revoltă [43].

Dr. I. Temo a primit un sprijin prețios în activitatea sa din România din partea lui Kirimizade Ali Riza, locotenent-inginer în marina otomană, de asemenea refugiat politic (1896), și din partea lui Kemal Hagi Ahmed, primarul de atunci al orașului Medgidia [44]. Împre-

[40] În acest sens, vezi articolul publicat în gazeta turcă „Ikdam" (Perseverența) din 24 decembrie 1908, de către Ismail Sabri, ofițer în armata română.

[41] Müstecib Ülküsal, *op. cit.*, p. 151.

[42] I. Temo, *op. cit.*, p. 65 - 67; Müstecib Ülküsal, *op. cit.*, p. 156; A. B. Kuran, *op. cit.*, p. 168.

[43] I. Temo, *op. cit.*, p. 68.

[44] *Ibidem*, p. 113—115; Müstecib Ülküsal, *op. cit.*, p. 148—149.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ună, în urma unei susținute propagande, au reușit să înființeze, în anii 1896—1897, numeroase subsecții ale mișcării în satele și orașele din Dobrogea și Bulgaria, precum și un comitet de conducere pentru toată zona dunăreană, sub președinția lui I. Temo. Cele mai puternice — afirmă el în memoriile sale — erau organizațiile din Constanța și satul Tatlîgeak (astăzi 23 August) [45]. Uniunea dobrogeană a junilor turci era compusă din emigrați politici din imperiu și din fruntașii populației locale: intelectuali, învățători și chiar cîțiva hogi. Dintre aceștia, aportul cel mai de seamă la cauza mișcării aparține lui Hüseyin Avni, Șevki, Mahmud Celebi, Veliullah Celebi s.a. [46].

Într-o scrisoare datată 6 octombrie, probabil 1897 [47], Ahmed Riza, președintele Comitetului General de la Paris, după ce aprecia valoarea deosebită a propunerilor pentru acțiune ale lui I. Temo, releva însemnătatea mare pe care o acorda conducerea mișcării secțiilor din România și Bulgaria, recomandînd în acest sens organizarea lor cu maximă grijă. Din analiza aceleiași scrisori se desprinde însă și poziția de *non violence* a lui A. Riza, care refuza propunerile lui Temo pentru conspirații teroriste. Tocmai această atitudine pacifistă a acestuia determinase pe unii juni, printre care și Temo [48], să înființeze la Geneva, la 21 decembrie 1896, „Partidul revoluționar otoman", care adoptînd deviza „Dreptate sau Moarte", își propusese să atingă țelurile mișcării prin suprimarea unor personalități politice otomane, în frunte cu sultanul. Din analiza corespondenței înserate de Temo în memoriile sale se desprinde clar rolul important ce trebuiau să joace organizațiile din Dobrogea și Bulgaria în realizarea acestor planuri teroriste. Astfel, în scrisoarea lui Murîi Hidjirani din Vidin, de la 22 februarie 1897 [49], se cerea avizul lui Temo pentru inițierea în aceste proiecte și a unui marinar de pe un șlep, pentru ca acesta să transporte bombele ce trebuiau luate de la comitetele armenești din apus, cu care se ajunsese la un acord. Apoi, aceste arme trebuiau să fie predate „eroilor" [50] de la Istanbul de către Ali Riza, care intrase în această conspirație sub pseudonimul „Timurlenk" [51]. Datorită însă unor neînțelegeri, armenii au refuzat să mai dea bombele promise [52]. În această situație — așa cum reiese din scrisoarea lui Berkî, din 11 *mai 1897, trimisă de la Geneva lui Temo* [53] — *s-a propus: ori procurarea* bombelor la Paris și expedierea lor pe numele lui Temo sau al

[45] I. Temo, *op. cit.*, p. 116.
[46] Müstecib Ülküsal, *op. cit.*, p. 149.
[47] Textul scrisorii, integral, în I. Temo, *op. cit.*, p. 79—81
[48] A. B. Kuran, *op. cit.*, p. 223.
[49] În I. Temo, *op. cit.*, p. 85—88.
[50] Conform statutului junilor, fiecare secție avea organizat și un corp al eroilor (martirilor), compus din voluntari ce se ofereau să execute misiuni speciale
[51] A. B. Kuran, *op. cit.*, p. 92—96.
[52] *Ibidem.*
[53] Vezi I. Temo, *op. cit.*, p. 92—96.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

altuia, ori prepararea lor în Dobrogea sau pe malul Dunării, după formula ce fusese trimisă. Mai tîrziu — se afirmă în memorii — Temo și Ali Riza au reușit să confecționeze o bombă cu trotilul luat de la carierele de piatră din Medgidia, dar datorită dimensiunii mari a acesteia, au fost nevoiți să ceară să li se expedieze de la Geneva. Cu cele două grenade pe care le-au primit — relatează Temo — ei l-au trimis la Istanbul pe învățătorul Arif Hikmet (alias studentul medicinist Ali Șakir) cu misiunea de a-l asasina pe sultanul Abdul Hamid. Însă, datorită unor împrejurări neprevăzute, acțiunea a rămas fără niciun rezultat [54].

Creșterea în amploare a activității junilor turci din emigrație și totodată apariția unor divergențe în rîndurile lor, precum și terminarea cu succes a războiului cu Grecia, l-au determinat pe sultan să încerce lichidarea mișcării din străinătate. În acest sens, în vara anului 1897 a fost trimisă în Europa o misiune sub conducerea lui Mahmud Djelaleddin pașa, pentru a convinge membrii organizațiilor din emigrație să se reîntoarcă în țară, în schimbul numirii lor în aparatul administrativ și diplomatic. În ciuda poziției ferme adoptată de către majoritatea junilor, Murad Bey, președintele de atunci al întregii mișcări, și mulți alții au acceptat semnarea acestei tranzacții. După cum reiese și din scrisorile primite de către Temo de la diversele comitete din interiorul imperiului și din afara lui, înțelegerea cu Djelaleddin pașa a produs peste tot slăbirea mișcării [55].

În ceea ce privește atitudinea Comitetului din Dobrogea al junilor, ea se degajă din scrisoarea de răspuns trimisă, la 7 iulie 1897, Comitetului din Geneva [56], care, prin circulara de la 1 iunie 1897 [57], le ceruse părerea în această chestiune. Comitetul din Dobrogea, compus din I. Temo (președinte), Ali Riza, Ibrahim Nagi (alias Derviș Hima), M. Ragîb [58], condamnînd această înclinație a „celor care nu se țin de cuvînt", considera că lui Djelaleddin pașa trebuiau să fie puse cinci condiții, care, în esență, reflectau programul junilor. În cazul în care ele nu erau acceptate — se arată în încheierea răspunsului — „pe lîngă că nu ne vom despărți de uniune, vom continua politica dusă (pînă în prezent — n. ns.) cu partizanii pe care-i avem și cu cei pe care îi vom mai cîștiga".

Urmărind același scop — arată Temo — în România venise ziaristul Kemal Ebulmukbil, care aducînd și un tipograf, ar fi avut și misiunea de a edita aici o gazetă, care să denigreze activitatea desfășurată de junii turci în străinătate și în special în Balcani [59]. Într-a-

[54] I. Temo, *op. cit.*, p. 156—157.
[55] *Ibidem*, p. 76—79, 96—105, 106—111.
[56] *Ibidem*, p. 146—149.
[57] *Ibidem*, p. 149—151.
[58] În afară de Ali Riza, toți ceilalți erau și membri ai mișcării albaneze din România.
[59] I. Temo, *op. cit.*, p. 123.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

devăr, din raportul lui Alex. Ghica, ministrul României la Poarta, din 31 mai 1901 [60], aflăm că în 1897 Tahir Bey, directorul unor ziare guvernamentale din Istanbul şi protejatul lui Tahsin Bey, primul secretar al sultanului, înfiinţase la Constanţa, cu sprijinul guvernului român, gazeta „Şark" (Orientul) „destiné à soutenir les intérêts turco-roumain et à établir un rapprochement plus étroit entre les deux Pays" [61]. Într-un raport din 17 martie 1898 al unui agent secret al poliţiei Capitalei [62] se observă că redactorul acestei publicaţii era K. Ebulmukbil. Activitatea gazetei „Şark" se pare că a încetat la sfîrşitul anului 1897, pentru că — după acelaşi raport al lui Alex. Ghica — „des musulmans à idées subversives rédacteurs du «Chark» volérent [63] quelques caractères d'imprimerie au dit journal... «Le Chark» a du suspendre sa publication à la suite de cette intervention et comme immédiatement se fondait après à Bucarest le journal révolutionnaire «Sedaï Millet» (La voix de la nation)". I. Temo, referindu-se în mod confuz la aceste fapte [64], scrie că în aceeaşi perioadă se refugiase în România şi locotenent-colonelul Şefik Bey, aghiotantul ministrului de război otoman. Tot atunci a fost atras în organizaţie şi nobilul tătar Kadri Bey, care — după afirmaţiile lui Temo — avusese sarcina [65] de a-l convinge să se întoarcă în imperiu sau să-l asasineze. Cunoscînd misiunea ziaristului — continuă Temo — el, Şefik Bey şi Kadri Bey au hotărît să profite de literele şi tipografiul adus de Ebulmukbil [66]. Ca urmare,

[60] Arh. M.A.E., fond 21, vol. 39, f. 128—129.

[61] Cu aceleaşi scopuri, între 20 mai şi 15 septembrie 1897, apăruse la Constanţa şi ziarul „Sadakat" (Devotamentul).

[62] În Biblioteca Academiei, Arhiva D. A. Sturdza, VI Acte 211

[63] Vezi nota 66.

[64] Vezi I. Temo, *op. cit.*, p. 121 şi urm.

[65] Vezi nota următoare.

[66] Dată fiind însemnătatea raportului agentului secret, din 17 martie 1898 (vezi nota 62), pentru elucidarea acestor fapte, deci, şi pentru cunoaşterea activităţii junilor de pe teritoriul României, considerăm util să-l dăm *in extenso*:

„Eri 16 martie 1898, pe cînd stam în camera mea nr. 7 de la Otelul „Union" am auzit vorbindu-se în turceşte în camera d'alături nr. 8. În urma am aflat că acolo erau Cadri Bei cu Ahmed Bei care a sosit de curînd (din Constantinopole prin Constanţa). Conversaţia era fórte animată; şi pe cît am putut să aud ea consta în acestea:

Cadri Bei spuse lui Ahmed Bei, că trebuie mai întâi să-l pue în curentul afacerei şi să-i arate unde au ajuns: am venit la Constanţa pentru afacerea lui Chemal Bei (Ebulmukbil — n.ns.) care de şi tovarăşul lui Tahir Bei, însă cea mai mare parte a capitalului era a lui Chemal Bei; aşa că, fără nici un cuvînt Kiazim Bei (ministrul otoman la Bucureşti — n.ns.) a sechestrat literele redacţiei, căci Tahir Bei n'avea nici un drept. Eu am terminat misiunea mea în afacerea lui Chemal Bei; cînd am cerut de la «Moabein» (Cancelaria palatului Sultanului) cheltuielile mele, m-au asigurat că consulul de la Constanţa mi va respunde 300 lire, dar acesta n'a primit ordin de cât pentru 30. Chemal Bei când s-a dus să ia literele i s-a respuns că aparţine statului şi nu l'au lăsat să le ieu, atunci m'am dus eu le am ridicat şi le am transportat la Bucuresci... şi am început a scóte un jurnal nou, sub patronajul unui deputat. Kiazim cînd a văzut jurnalul s-a înfuriat. Eu expediasem la vre-o 50 persóne importante din Constantinopole mai multe numere ale acestui

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

împreună cu acesta, la 15 decembrie 1897, au creat o Societate anonimă cu scopul editării gazetei „Sada-i Millet" [67].

Pentru a asigura apariția regulată, fără interdicții, a publicației, funcția de director responsabil al ei a fost încredințată lui Vasile Kogălniceanu, cunoscut printre juni pentru vederile sale progresiste și simpatia față de mișcările revoluționare din Balcani [68]. Menționînd apariția acestei gazete, ziarul ieșean „Evenimentul" din 12 aprilie 1898 arăta că „de vreo două luni apare în capitală un ziar scris în limba turcă, Saday Millet..., sub direcțiunea d-lui deputat Vasile Kogălniceanu. Acest ziar apără interesele partidului progresist reformator al tinerilor turci și face o propagandă în contra absolutismului care domnește în țara turcească". De aceea, apariția ei a produs intervenția promptă a primului secretar al sultanului, care la 25 februarie 1898 a remis lui Djuvara, ministrul României la Poartă, următoarele: „Un journal rédigé moitieé en Roumain, moitié en Turc a fait son appariton à Bucarest au nr. 5 du Boulevard Neatîrnarea sous direction

---

nou jurnal, asemenea și ticălosului de primul secretar al sultanului (Tahsin Bey — n.ns.).

În urma răspîndirei acestor numere din jurnal Chiazim Bei a chemat pe Șefic Bei, Chemal Bei, (a mai zis și un alt nume pe care nu l-am auzit bine) și i-a întrebat necăjit: cine scóte acest jurnal; dînșii au negat zicînd că nu sciu, în urmă m'a chemat pe mine... căci i se întreba de la palatul din Constantinopole. Eu i-am răspuns: ...Jurnalul îl scóte Cogălniceanu deputatul, și eu fiind că am terminat misiunea mea, sunt liber, și astfel sunt acela care face articolele jurnalului, voi urma înainte și voi fi în tot deauna contra... guvernului actual...

S-a trimis din Constantinopol lui Chiazim Bei 300 lire pentru a fi date lui Chemal Bei, Chemal nu le-a primit căci Șefic Bei i-a spus... refuză primirea sumei...

Trebuie să-i prepadim împreuna cu criminalul Sultan Hamid și pe ticăloșii sei consilieri și mai ales pe primul secretar, căci numai așa vom salva lumea; în contra miserabilului și criminalul sultan Hamid avem deja făcute planurile... Cu ajutorul lui D-zeu vom ajunge să distrugem... pe toți acei cari ruinează Imperiul otoman dînd Sultanului mîna de ajutor.

Prin urmare vei fi pus în curent de planurile noastre proectate și decise precum și aprobate de toți asociații noștri. Colegii noștri din Bulgaria sunt prea nervoși și impacienți, vor să ne executăm îndată; planul nostru că cel mai tîrziu pînă la sfîrșitul acestui an să'l punem în aplicație, acesta este și avisul colegilor noștri ce se află în străinătate. Eu sunt acum aicea voi face totul și vom fi mai activi spre a îndeplini tot ce va fi necesar.

Dacă Turcia va merge înainte cu acest miserabil Sultan și consilierii sei, firesce că se va ruina și va dispare; nu vom lăsa noi să se întîmple așa ceva, vom arunca în aer totul și vom reuși. Ca să căpătăm un mediu mai propice de acțiune în țara românească, noi am făcut pe cale indirectă, pe unul din oratorii de la întrunirea opoziții, ce s-a ținut eri la Dacia, să zică că Sturdza s-a unit cu ideile barbare ale Sultanului, imitîndu'l în faptele lui mîrșave. Reușita a fost pe deplin, căci tóta adunarea a strigat: jos Sturdza; să fie vezut bucuria nóstra.

Acum frate vom vedea ce avem de făcut; vei cunoaște mai tîrziu și celelalte secrete ale noastre. În unire sunt convins că vom ajunge în curînd la ținta nostra. Cât pentru a intra la Constantinopole și acesta am prevăzut-o; vom intra prin Bulgaria, fiindcă pe alta parte este cu totul imposibil...".

[67] I. Temo, *op. cit.*, p. 124, menționează, evident, din greșeală data 15 decembrie 1898.

[68] *Ibidem*,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de M. V. Kogălniceanu, député. Le premier exemplaire de ce journal a été envoyé au Sultan et S. M. en a été extrémement peinée et impressionée ; car elle est très maltraitée, ainsi que Son Gouvernement. Ce journal s'intitule «Sada-i Millet»... Si ce journal continue sa publication, Kiazim Bey sera chargé de faire des démarches même auprés de Sa Majestè le Roi pour l'en empêcher. En attendant le Sultan comptant surtout sur votre Excellence, la prie d'intervenir d'urgence auprès du Gouvernament Royal, pour que la publication en turc sudit journal soit empéchée..." În încheiere se cerea să se comunice imediat răspunsul guvernului român „car la publication sudit journal inquiète beaucoup Sa Majesté"[69]. Neliniştea saraiului Yildîz în legătură cu activitatea junilor din România a devenit cu atît mai mare cu cît la începutul anului 1898 — relevă Temo — se formase la Bucureşti, prin cooptarea şi a lui Midhat Şükrü din Salonic (sosit de curînd), a unui Comitet al junilor turci, cu menirea de a coordona întreaga mişcare din Balcani[70]. Rapoartele diplomatice de la Constantinopol ale lui Djuvara, din 1 martie şi 7 martie 1893, atestă insistenţele repetate ale sultanului pentru suprimarea gazetei[71]. Apărînd şi cel de-al doilea număr al publicaţiei, la 15 martie 1898 Tahsin Bey a reînnoit dorinţele saraiului, declarînd totodată că „le Sultan tient absolument à ce que ce journal... ne paraisse plus pour l'attaquer Son Excellence"[72] In acelaşi timp — aşa cum s-a destăinuit Tahsin Bey, la 6 martie 1898, lui Lahaille, dragomanul Legaţiei române din Istanbul — „Kiazim Bey a fait entrevoir au Palais la possibilité de la solution de cette question", prin cererea de expulzare din România a lui Kemal Bey şi a lui Kadri Bey[73]. Uneltirile ministrului otoman din România au reuşit — după cum reiese din scrisoarea lui I. Nagi din 2 mai 1898 — să-l convingă pe Ebulmukbil şi pe tipograful său Riza să se reîntoarcă la Istanbul[74]. Totuşi, gazeta a continuat să existe, deoarece la 11 mai 1898 ziarul „Malumat" (Informaţia), oficiosul guvernului otoman, a publicat un articol de denigrare a acestei publicaţii şi a celor doi redactori ai săi, Kadri Bey şi Ali Riza, şi de condamnare a lui V. Kogălniceanu, directorul său.

Dacă pe această cale guvernul otoman nu reuşise să-şi atingă scopul, intervenţia lui Kiazim Bey pe lîngă guvernul român şi în primul rînd pe lîngă D. A. Sturdza, aflat în relaţii cordiale cu acesta şi cu comisarul otoman de la Sofia"[75], au dus la interzicerea publicării gazetei „Sada-i Millet"[76]. Mai mult, intervenţiile ministrului otoman din Bucu-

[69] Arh. M.A.E., fond 21, vol. 36, f. 38—39.
[70] I. Temo, *op. cit.*, p. 125.
[71] Arh. M.A.E., fond 21, vol. 36, f. 44 şi 60—61.
[72] Arh. M.A.E., fond 21, vol. 36, f. 62.
[73] *Ibidem*, f. 60—61.
[74] Vezi I. Temo, *op. cit.*, p. 127—128.
[75] *Istoria României*, vol. IV, Editura Academiei, 1964, p. 655.
[76] Arh. M.A.E., fond 21, vol. 39, f. 129.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

reşti au determinat guvernul român să apeleze la legea expulzărilor din 1881. Kadri Bey — conform ziarului „Evenimentul" din 12 aprilie 1898 — fusese avertizat încă din primăvară că va fi expulzat dacă va continua activitatea sa împotriva sultanului, iar Temo, după încercarea nereuşită a ministrului de interne otoman şi a lui Ebulmukbil [77], de a-l convinge să se reîntoarcă în imperiu cu gradul de locotenent-maior medic, a fost, de asemenea, ameninţat cu aceleaşi represalii de către prefectura poliţiei judeţului Constanţa. Urmărind acest scop — relatează Temo — poliţia din Constanţa ar fi înscenat împotriva sa interceptarea unei scrisori semnată de către cunoscutul naţionalist bulgar Saraffov, prin care acesta ordona unui agent al său să-l sprijine pe Temo în planurile acestuia de a-l asasina pe sultanul Abdul Hamid [78].

Guvernul român dorind să păstreze bunele relaţii cu saraiul Yîldîz, a căutat să dea o satisfacţie sultanului. Pe baza raportului unui agent de poliţie [79], prin Decizia nr. 1 a Consiliului de Miniştri, din 28 noiembrie 1898, a hotărît expulzarea locotenent-colonelului Şefik Bey şi a lui Halil Muvaffak, cel din urmă fiind, de asemenea, membru al mişcării junilor turci şi secretar al ambasadei otomane de la Roma [80]. Interpelările din Cameră în acest sens — la cererea celor doi condamnaţi — ale lui G. A. Scorţescu şi V. Kogălniceanu, din 17 decembrie 1898, au rămas fără nici un rezultat; ministrul de interne M. Pherekyde a refuzat să explice motivele acestui act, dar a ţinut să precizeze că „nu este o concesie..., ci un act făcut din iniţiativa guvernului..." [81]. Dar, din această cauză ziarul „Evenimentul" din 2 decembrie 1898 acuzase guvernul de „servilism faţă de Turcia".

În astfel de condiţii, activitatea junilor turci din România a căpătat un caracter cvasi-clandestin. Deschis, ei au urmărit: înfiinţarea a cît mai multe şcoli în satele musulmane, unde au căutat să încadreze învăţători şi profesori cu idei progresiste, adeseori refugiaţi politici din Imperiul otoman, să convingă populaţia turco-tătară pentru a-şi trimite copiii în şcolile româneşti, să răspîndească în rîndurile lor ideile de progres social, vizînd în primul rînd eliberarea femeii din fanatica robie orientală. Pe ascuns însă — de multe ori chiar sub îngăduinţa tacită a autorităţilor locale — au continuat activitatea de propagare a ideologiei mişcării şi de atragere de noi membri, prin difuzarea ziarelor şi gazetelor organizaţiei apărute în diferite părţi, a broşurilor, manifestelor, prin ţinerea de conferinţe şi convorbiri etc. [82]. Casele membrilor asociaţiei junilor turci din Dobrogea se transformaseră în adevărate cluburi şi biblioteci publice, unde se dădeau şi explicaţii nu numai în chestiuni politice, dar şi ştiinţifice, culturale. Este

[77] Vezi scrisoarea acestuia din 19 octombrie 1898, în I. Temo, *op. cit.*, p. 129—140.
[78] *Ibidem*, p. 142.
[79] Vezi nota 62 şi 66.
[80] Vezi *Dezbaterile Adunării Deputaţilor*, 1898—1899, 31 dec. 1898, p. 231—235.
[81] *Ibidem.*
[82] Vezi I. Temo, *op. cit.*, p. 117 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

semnificativ în acest sens faptul că Hüseyin Avni, din satul 23 August de astăzi, pusese la uşa casei sale inscripţia „Kaşâne-i Hürriyet" (Cuibul libertăţii) [83]. De asemenea, Comitetul dobrogean a oferit un ajutor de seamă mişcării din emigraţie prin stringerea unor importante fonduri băneşti, care erau trimise în locurile unde erau necesare, mai ales pentru ajutorarea membrilor nevoiaşi şi subvenţionarea publicaţiilor ce apăreau în diverse alte ţări [84]. În acelaşi timp, subsecţiile uniunii din satele Dobrogei au găzduit şi plasat în şcolile musulmane de aici sau din alte părţi, pe toţi refugiaţii politici din imperiu, care veneau în România sau treceau pe aici [85].

După dizolvarea Comitetului junilor turci din Bucureşti, Temo s-a afiliat la gruparea formată în jurul gazetei „Peninsula Balcanică", editată de către prof. Ştefan Mihăileanu. Imediat după asasinarea acestuia, la 4 august 1900, de către naţionalistul bulgar Stoian Dimitrov, Temo relevă faptul că un alt comitagiu bulgar ar fi încercat să-l otrăvească şi pe el [86]. Se pare însă, că atît aderarea sa la gruparea lui Şt. Mihăileanu cît şi atentatul comis asupra sa la Medgidia, nu se încadrează în activitatea junilor turci, ci mai degrabă în mişcarea albanezilor din România, în rîndurile cărora Temo a activat concomitent. De altfel, o grupare a mişcării albanezilor din România purta denumirea Naciu-Temo [87]. În orice caz, prin personalitatea lui Temo şi a celorlalţi albanezi din comitetul junilor turci din Dobrogea, în această mişcare a fost atrasă şi organizaţia albanezilor de pe teritoriul ţării noastre.

Efectul însemnat pe care îl avusese în cadrul mişcării şi asupra palatului Yîldîz apariţia gazetei „Sada-i Millet", ca un organ al junilor turci din România, a determinat apariţia în 1901 a unei noi publicaţii a junilor de pe teritoriul ţării noastre. Noua gazetă, denumită „Dobrogea", se afla sub direcţia lui Ali Riza şi în sprijinul financiar al socrului său Veliullah Celebi [88]. Scopul gazetei „Dobrogea" — se arăta în prospectul trimis lui D. A. Sturdza [89] — era de „a lumina spiritele, cari încă zac în întuneric şi spre a reforma moravurile înapoiate". Referindu-se la apariţia aceluiaşi ziar, gazeta „Emel" (Idealul) de mai tîrziu sublinia că „apariţia la Constanţa a primului număr al

[83] Vezi Müstecib Ülküsal, *op. cit.*, p. 148—150.
[84] I. Temo, *op. cit.*, p. 116.
[85] Müstecib Ülküsal, *op. cit.*, p. 149.
[86] I. Temo, *op. cit.*, p. 145.
[87] *Ibidem*, p. 144.
[88] Müstecib Ülküsal, *op. cit.*, p. 155—165 nu menţionează decît gazeta „Dobrogea". La Arh. M.A.E., fond 21, vol. 39, f. 120—122, 128—129 există două rapoarte, din 11 şi 13 iunie 1901, ale lui Alex. Ghica. Ministrul român anunţa că a primit de la Paris primul număr al gazetei „Meşrutiyet" (Constitutionalul), cu data de 1 iunie 1901, în care directorul acesteia Ali Riza lansa, în articolul de fond, atacuri violente împotriva sultanului. Totodată, se atrăgea atenţia că această gazetă „est également litographié tout comme le «Chark» et le «Sedai Millet»" şi se înainta presupunerea că redactorul ei ar fi una şi aceiaşi persoană cu cel al gazetei „Dobrogea".
[89] Vezi Bibl. Acad., Arhiva D. A. Sturdza, IV Manuscrise 47.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ziarului «Dobrogea», sub direcția lui Kirîmizâde Ali Riza Bey, a avut efectul unei bombe. Saraiul Yildiz s-a alarmat și s-a înfricoșat așa de mult, încît... prin intermediul guvernului român, nu s-a dat posibilitatea apariției și a celui de-al doilea număr al său..." [90].

Pe plan general, în anii 1900—1901 mișcarea din emigrație a junilor turci era în declin. Cei care rămăseseră credincioși cauzei după așa zisa „împăciuire" cu Abdul Hamid, din 1897, se scindaseră în partida lui Ahmed Riza și în cea a prințului Sabahattin, și în alte cîteva grupări mai mici. De aceea, unii membri mai activi ai organizației, printre care și Temo, au luat inițiativa convocării unui congres, cu scopul de a realiza unitatea mișcării [91].

Congresul a fost convocat la Paris, la 4 februarie 1902, urmînd să dezbată două puncte de vedere diferite în privința mijloacelor pentru atingerea țelului mișcării : calea revoluției armate pentru instaurarea guvernării constituționale, și celălalt, realizarea reformelor imperioase prin intervenția puterilor străine.

Cei trei delegați ai Comitetului junilor turci din România și Bulgaria [92], conform instrucțiunilor primite, se pare că au sprijinit prima poziție, propusă de Ismail Kemal, liderul mișcării albaneze. Deși la sfîrșitul lucrărilor congresului s-a publicat programul amănunțit al organizației, scindarea nu numai că a persistat ci s-a agravat și mai mult, fapt dovedit de schimbarea denumirii grupării lui Ahmed Riza în „Terakki ve Ittihad" (Progres și Uniune) și de formarea în 1906 a unui partid independent al prințului Sabahattin.

Nemulțumit de rezultatele congresului, care nu reușise să adopte măsuri eficiente pentru atingerea obiectivelor propuse, Temo, cu prilejul călătoriei sale la Paris din toamna anului 1902, a încercat să convingă Comitetul General de aici să pregătească un plan amănunțit de măsuri și reforme, pentru ca astfel uniunea să fie oricînd gata de a prelua puterea. În acest sens el a elaborat un proiect de reformă a învățămîntului [93]. Deși nu a fost acceptat, merită totuși să staruim puțin asupra lui, căci de aici se reliefează și limitele concepțiilor sale politice. Proiectul alcătuit de Temo se baza pe sistemul burghez al învățămîntului de stat, obligatoriu și gratuit. Cu toate că era albanez de origine, nici Temo nu a putut depăși viziunea politică a junilor. Ei nu admiteau existența în imperiu decît a națiunii osmane, în cadrul căreia turcismului îi acordau rolul primordial. Pe această linie, în proiectul său de reformă dr. Temo prevedea interzicerea înființării de

---

[90] Apud Müstecib Ülküsal, *op. cit.*, p. 157.

[91] I. Temo, *op. cit.*, p. 157—160.

[92] Cu toate că în E. Z. Karal, *op. cit.*, p. 521 ; A. B. Kuran, *op. cit.*, p. 348 se menționează și participarea lui Temo la acest congres, în memoriile acestuia (p. 158) se specifică că în numele junilor din Dobrogea fusese trimis Şevki Efendi, în numele celor de pe malul Dunării I. Nagi, iar delegatul albanezilor din România fusese Yaşar Erbani.

[93] Vezi I. Temo, *op. cit.*, p. 183—185.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

şcoli naţionale, dacă jumătatea din programa lor nu cuprindea ore de limbă turcă. În acelaşi timp, nu era posibilă încadrarea în aparatul de stat a tuturor acelora care nu absolviseră şcolile primare turceşti sau nu-şi dăduseră examenele de echivalenţă cu acestea. În sfîrşit, trebuie evidenţiat şi faptul că, în acelaşi proiect, Temo propunea înlocuirea alfabetului arab cu cel latin [94].

În ciuda divergenţelor din conducerea mişcării din emigraţie a junilor turci, Comitetul din Dobrogea şi Bulgaria al acestei organizaţii, aflată sub preşedinţia dr. I. Temo, şi-a continuat activitatea de propagandă şi de luminare a populaţiei musulmane din România şi Bulgaria [95]. Referindu-se la această perioadă, cunoscutul poet tătar Mehmed Niyazi [96] scria în gazeta „Hak söz" (Cuvîntul adevărat), nr. 13 din 1929: „Pachetele întregi de cărţi şi ziare privitoare la libertate şi regim constituţional, care soseau de la Paris, Geneva, Cairo, Bulgaria... erau răspîndite şi citite de foarte mulţi". De asemenea, tot în această direcţie un fapt de seamă a fost şi transferarea la Medgidia, încă din 1901, la cererea lui Temo, a vechiului seminar musulman de la Babadag şi dotarea lui cu un program care îi permitea să pregătească nu numai preoţi, ci şi învăţători. De altfel, Temo, în calitate de profesor, a căutat pînă la sfîrşitul vieţii sale să imprime acestui seminar mai mult un caracter laic decît religios [97]. Şi este un merit al statului român că a înţeles necesitatea ridicării culturale şi a populaţiei turco-tătare din Dobrogea, acordînd de la bun început întregul său sprijin atît lui Temo cît şi tuturor celor care au militat pentru atingerea aceluiaşi obiectiv.

Ca peste tot, şi continuarea activităţii junilor din Dobrogea nu înceta să trezească cele mai mari nelinişti guvernanţilor de la Istanbul. În acest sens este edificator un raport din 31 mai 1906 al consulului otoman Ihsan din Constanţa, către guvernatorul din Ianina. „Ibrahim Ethem din Ohrida... a organizat şi conduce o mulţime de comitete de uneltiri neliniştitoare şi îndrăzneşte să atace în tot felul

[94] După cum se ştie, această reformă a fost înfăptuită în 1928 de către M. Kemal-Atatürk.

[95] Încă din noiembrie 1902 prefectul poliţiei Capitalei raporta următoarele ministrului de externe: „Există... în Dobrogea şi anume în oraşul Medgidia un albanez de religie mahometană cu numele de Efrim Adem zis Temo, care după informaţiile culese se află ca medic în acel oraş. Acesta face parte din juna turcă, agitînd contra M. S. Sultanului, pentru care în anul expirat a fost condamnat la moarte de către Tribunalul din Constantinopole; dînsul este un inamic neîmpăcat al M. S. Sultanului" (Arh. M.A.E., fond 21, vol. 40, f. 143).

[96] Fiind urmărit de poliţia hamidiană pentru concepţiile sale progresiste, tînărul M. Niyazi s-a refugiat şi el, în 1904, în Dobrogea, unde s-a încadrat imediat, ca un element deosebit de activ, în mişcarea junilor. Versurile sale înflăcărate pentru dreptate socială şi naţională au avut o largă circulaţie, contribuind alături de activitatea sa didactică la progresul social şi spiritual al populaţiei musulmane din ţara noastră.

[97] În atenţia noastră se află şi un mic studiu asupra acestui seminar.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

conducerea imperială. Totuși, orice activitate și orice mișcare a sa este supravegheată și urmărită în permanență de către noi" [98].

I. Temo, profitînd de calitatea sa de vicepreședinte al Comitetului musulman din România, a căutat să folosească și această organizație în scopul intereselor junilor turci. „În timp ce un comitet alcătuit din rîndurile populației locale — raporta consulul Ihsan, la 29 mai 1908, către Legația otomană de la București — discuta alegerea unui alt muftiu în locul defunctului [99], instigatorul și condamnatul dr. Ibrahim Temo... l-a numit ca muftiu pe Hafuz Rifat efendi... și a hotărît ca noul muftiu să nu se mai amestece în treburile Comitetului de conducere a comunității musulmane... Condamnatul Ibrahim Edhem, ...introducînd în acel comitet și pe Kîrimizade Ali Riza... și adunînd în jurul său și pe alți refugiați politici, amestecîndu-se în treburile școlii musulmane din localitate și înlăturînd, sub diferite pretexte, pe directorul și învățătorii aduși de la Istanbul, a numit în locul lor niște indivizi suspecți și necunoscuți de populația locală... Din inițiativa cunoscutului instigator dr. Temo... oamenii lui umblă din sat în sat cu plăci de fonograf, care reproduc minciunile instigatorilor de la Paris, otrăvind astfel sufletele musulmanilor naivi..." [100].

Declanșarea unui nou val de represalii din partea sultanului, extinderea mișcării, începerea tulburărilor din armată, precum și situația internațională, au determinat convocarea unui alt congres între 27 și 29 decembrie 1907, cu menirea de a hotărî, în sfîrșit, asupra căii de urmat pentru instaurarea guvernării constituționale. Și cu acest prilej s-au manifestat divergențele dintre partida lui A. Riza și cea a prințului Sabahattin, de data aceasta mai ales în privința organizării viitoare a imperiului. Primul era exponentul sistemului de centralizare, iar celălalt al descentralizării. Delegația Comitetului din Dobrogea, compusă din I. Temo și M. Celebi — se arată în „Memorii" — a susținut sistemul centralizării, crezînd că astfel se vor putea bara tendințele de dezmembrare ale imperiului [101].

Din comunicatul publicat la sfîrșitul congresului se observă realizarea unității de acțiune a mișcării junilor turci cu unele din organizațiile popoarelor oprimate din imperiu, pentru detronarea lui Abdul Hamid și schimbarea guvernării, chiar și cu forța armelor. Aceasta era un rezultat al schimbărilor din partida lui A. Riza, care între anii 1902 și 1908 întărise legăturile cu organizațiile din interiorul imperiului și cu cele din alte țări.

În Macedonia, unde toate problemele imperiului se puneau cu cea mai mare acuitate, se crease din inițiativa tînărului maior Mus-

[98] Integral, vezi în I. Temo, *op. cit.*, p. 190—191.

[99] Vechiul muftiu Hüseyin Avni, membru al organizației junilor turci din Dobrogea, fusese impus de către juni.

[100] Apud I. Temo, *op. cit.*, p. 192—193.

[101] *Ibidem*, p. 199.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tafa Kemal (viitorul Atatürk), o secţie a asociaţiei „Patrie şi Libertate", întemeiată de el în Siria, în 1906. După cum îşi amintea unul din membrii de frunte ai acestei organizaţii [102], după îndelungi tratative, secţia din Macedonia a asociaţiei „Patrie şi Libertate" s-a unit în 1908 cu gruparea lui A. Riza, schimbîndu-şi cu această ocazie şi denumirea în Asociaţia „Progres şi Uniune". Noul nume a fost adoptat în acelaşi an şi de către secţia din Dobrogea a junilor turci [103].

Chiar dacă dr. I. Temo îşi arogă anumite merite [104] în declanşarea revoltei armate din iulie 1908 din Macedonia, care a dus la victoria junilor, nu numai el, dar chiar şi conducerea organizaţiei de la Paris, au fost depăşiţi de mersul evenimentelor.

Întîlnirea de la Reval dintre reprezentanţii Angliei şi Rusiei, şi perspectiva controlului european asupra Macedoniei, numirea de către sultan a unui comisar pentru cercetarea acţiunilor subversive din această provincie, au grăbit dezlănţuirea revoluţiei.

Asasinarea la Monastir a lui Şemsi paşa, comandantul corpului expediţionar trimis pentru liniştirea Macedoniei, a marcat izbucnirea şi victoria revoluţiei. Sultanul cuprins de panică a acceptat la 10 iulie 1908, printr-o iradea, repunerea în vigoare a Constituţiei din 1876 şi convocarea parlamentului.

Ca peste tot şi în Dobrogea comitetul local al junilor emigraţi a organizat mitinguri, la care a participat şi un număr însemnat de români [105], exprimîndu-şi astfel satisfacţia pentru victoria asupra absolutismului. S-a organizat o excursie la Istanbul, cînd Temo şi ceilalţi membri ai Comitetului din România, purtînd în mîini drapelul ţării care îi ocrotise, au fost întîmpinaţi cu onoruri deosebite în capitala imperiului, ca o recunoaştere a meritelor lor în obţinerea acestui succes. Manifestaţiile de simpatie de pe întreg teritoriul Dobrogei cu victoria revoluţiei din 1908 — arată, pe bună dreptate, M. Ülküsal [106] — au o semnificaţie mult mai însemnată decît simpla împărtăşire a bucuriei generale. Ele atestă faptul că în scurt timp — atît ca urmare a măsurilor luate de guvernul român pentru ridicarea spirituală şi socială a musulmanilor de aici, cît şi ca un rezultat al activităţii junilor turci de propagare a ideilor de progres — populaţia Dobrogei reuşise să depăşească oarba sa credinţă în califul şi sultanul de la Istanbul, integrîndu-se şi ea în mersul general spre progres.

Curînd însă Temo [107] a trebuit să constate, alături de mulţi alţi vechi membri ai mişcării, că noii conducători (Talat, Enver, Geavid,

[102] Vezi Hüsrev Sami Kîzildogan, *Vatan ve Hürriyet = Ittihat ve Terakki* (Patrie şi libertate = Uniune şi Progres), în „Belleten", cilt I, sayı 3-4, T.T.K., Ankara, 1937, p. 620—625.

[103] I. Temo, *op. cit.*, p. 201—202.

[104] *Ibidem*, p. 206.

[105] *Ibidem*, p. 208.

[106] Müstecib Ülküsal, *op. cit.*, p. 150.

[107] În noua guvernare, dr. I .Temo îndeplinise funcţiile de inspector sanitar al cartierului Pera şi apoi director al azilului din Istanbul.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Șevket) imprimaseră politicii otomane o linie mult mai naționalistă și mai îngustă decît a lor, înlocuind un regim dictatorial cu altul, ascuns sub haina parlamentarismului [108]. Din această cauză, în scurt timp, pe întreg cuprinsul imperiului mai ales în rîndurile popoarelor neturce, a apărut o opoziție generală împotriva noii guvernări [109]. Pe această linie se încadrează și crearea, în 1909, de către unii din vechii membri ai junilor, printre care și I. Temo, a „Partidului democrat otoman", cu scopul reformării radicale a Imperiului otoman [110].

Nemulțumirea lui I. Temo față de politica noilor guvernanți era determinată și de neacordarea autonomiei Albaniei, pentru care militaseră organizațiile albaneze din care făcuse parte și el. Desfășurînd o activitate prodigioasă în cadrul mișcării junilor turci, se pare că Temo nu urmărise să se limiteze doar la atingerea obiectivelor acestora, ci prin ele să ajungă și la țelurile mișcării albaneze.

Opoziția crescîndă dintre Temo [111] și noii conducători ai Imperiului otoman a căpătat din această pricină forme foarte ascuțite, ducînd în cele din urmă la reîntoarcerea sa definitivă în România. Se pare că tocmai această contradicție a determinat și participarea sa, cel puțin pasivă, la planurile unui grup de conspiratori, care venind din Elveția, se îmbarcaseră la Constanța cu scopul asasinării șefilor noii conduceri din Istanbul [112]. După cum se știe, acest complot s-a soldat cu asasinarea marelui vizir Mahmud Șevket pașa și cu spînzurarea tuturor atentatorilor.

În restul vieții sale, dr. I. Temo — la personalitatea căruia ne-am referit cel mai mult, atît din cauza rolului său primordial în mișcarea junilor turci din Dobrogea, cît și datorită bazei surselor noastre de informare, pe care au constituit-o memoriile sale —, pe planul acțiunilor social-politice, a desfășurat o intensă activitate în cadrul mișcării albaneze, fiind, în același timp, prezent și în viața politică a Romîniei. Totodată, pînă la moartea sa el a rămas și unul din fruntașii stimați ai populației musulmane din țara noastră [113].

În sfîrșit, prezentînd activitatea junilor turci din România, nu se poate trece peste însemnatul rol îndeplinit în declanșarea și victoria revoluției din iulie 1908 de către Nicolae Batzaria, ministru în guvernul otoman format atunci. Dar, activitatea sa desfășurîndu-se în afara

[108] **Всемирная история,** VII, p. 357—358.

[109] **Macar Kodra,** *op. cit.*, p. 142.

[110] Vezi I. Temo, *op. cit.*, p. 241—244; *Turkiye Ansiklopedisi*, III, p. 135.

[111] Ali Riza, colaboratorul său cel mai apropiat în cadrul Comitetului junilor turci din Dobrogea, murise în timpul evenimentelor din martie 1909, declanșate de reacțiune, și fusese înmormîntat pe promontoriul „Hürriyet-i Edebiye" (Libertate Eternă).

[112] Cf. I. Temo, *op. cit.*, p. 259—260.

[113] Vezi articolul consacrat lui I. Temo, în *Türkiye Ansiklopedisi*, cilt III, Ankara, 1956, p. 135.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

granițelor României și, în același timp, ea fiind bine cunoscută istoriografiei noastre [114], nu am considerat necesar s-o tratăm în această lucrare.

Deși, așa cum de altfel s-a putut observa, acțiunile junilor turci de pe teritoriul țării noastre nu s-au ridicat la nivelul acelora din alte țări, cum au fost de pildă în Franța, Elveția, Egipt, totuși Comitetul din Dobrogea al Asociației „Uniune și Progres" a jucat un rol însemnat în cadrul mișcării generale din emigrație. Organizația dobrogeană a junilor a avut merite deosebite în realizarea legăturii dintre centrele din emigrație cu cele din imperiu și în răspîndirea în interiorul Turciei a materialelor propagandistice primite de la diferite comitete din apusul Europei.

România și Bulgaria au fost singurele țări din Europa, unde emigrații juni turci au reușit să cîștige și aderența unei părți din populația locală, care chiar dacă nu a îndeplinit un rol deosebit de activ în cadrul mișcării generale, și-a făcut totuși simțit aportul prin strîngerea de fonduri, prin găzduirea, ajutorarea refugiaților politici etc.

Totodată, nu se poate neglija rolul important jucat de Comitetul junilor turci din Dobrogea, care sprijinind eforturile guvernului român, a contribuit la ridicarea culturală și socială a populației musulmane din România și la răspîndirea în rîndurile ei a ideilor de progres.

Fără îndoială, activitatea junilor turci din România prezintă o însemnătate deosebită în studierea relațiilor româno-turce din această perioadă, necercetate încă de ajuns. Dar, așa cum am mai arătat, în această analiză trebuie să se valorifice și fosta arhivă a dr. I. Temo, aflată în prezent în R. P. Albania, care desigur va duce nu numai la un studiu exhaustiv și mai clar asupra activității junilor de pe teritoriul țării noastre, dar și la lămurirea unor anumite aspecte mai puțin cunoscute ale mișcării în general.

L'ASSOCIATION DES „JEUNES TURCS" EN ROUMANIE

RÉSUMÉ

Les archives du comité de l'association des „Jeunes Turcs" en Roumanie ayant été cédées, en 1961, aux Archives Nationales de la République Populaire d'Albanie, l'auteur n'a pas eu la possibilité d'y faire des recherches. Les principales sources de ses informations ont été les „Mémoires" du docteur Ibrahim Temo, publiés en 1939 à Medgidia (petite ville située en Roumanie, dans le département de Constantza), les rapports du ministre de Roumanie à Constantinople et les papiers de Demètre A. Stourdza, ancien président du conseil en Roumanie, déposés par sa famille à la Bibliothèque de l'Académie Roumaine.

L'auteur a utilisé aussi certaines publications de l'association des „Jeunes Turcs", conservées à la bibliothèque de Medgidia et qui ont appartenu au dr. I. Temo.

[114] Vezi în acest sens, Nicolae Batzaria, *Turcia junilor turci*, București, s.a.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

L'association des „Jeunes Turcs". dénommée „Union et Progrès", a été fondée en 1889 à Constantinopole par un groupe d'étudiants, dont un des membres a été I. Temo. Elle se proposait, comme buts, d'abroger le régime autoritaire d'Abdulhamid II et de remettre en vigueur la Constitution de 1876, ainsi que les lois de la période du *Tanzimat* (1839—1876), de conserver l'intégrité territoriale de l'Empire ottoman et de maintenir la dynastie des Osmans, de procéder à certaines réformes qui contribueraient à transformer la Turquie en un État moderne européen, dont les citoyens jouiraient des droits fondamentaux accordés à tout homme par les régimes libéraux.

La répression déclenchée par le sultan en 1894—1895 contraignit les chefs de l'association des „Jeunes Turcs" à transférer le siège de cette association à l'étranger.

Le dr. I. Temo se réfugia en Roumanie en 1895. Secondé par Kîrîmizade Ali Riza, qui avait trouvé également refuge dans ce pays en 1896, il fonda des sections de l'association des „Jeunes Turcs" en Dobroudja et en Bulgarie.

Ces sections participèrent aux activités terroristes du „Parti révolutionnaire ottoman", créé à Genève, en 1896.

I. Temo, le lieutenant-colonel Şefik Bey, Kadri Bey et Kemal Ebulmukbil publièrent à Bucarest, au début de 1898, un journal ayant pour titre „Sada-i Millet" (La voix de la nation). La direction officielle de ce journal fut confiée à Basile Kogalniceanu, homme politique roumain bien connu pour ses idées progressistes. À la même époque fut constitué à Bucarest un comité, ayant pour mission de coordonner l'activité des „Jeunes Turcs" dans les Balkans.

La violente campagne déclenchée contre le régime hamidien détermina le gouvernement turc à demander à Bucarest qu'on mette fin à ces manifestations, considérées de nature à exercer une influence défavorable sur les relations jusqu'alors empreintes de cordialité entre la Roumanie et l'Empire Ottoman. À la suite de cette démarche, le comité de Bucarest de l'association des „Jeunes Turcs" fut dissout, le journal „Sada-i Millet" cessa de paraître, Şefik Bey et Halil Muvaffak furent expulsés de Roumanie, le dr. I. Temo et ses amis furent placés sous la surveillance de la police. Ces sévères mesures eurent pour conséquence de contraindre l'association des „Jeunes Turcs" à limiter, en Roumanie, son activité à la Dobroudja où elle servit d'intermédiaire pour le maintien de la liaison entre les sections de l'Europe Occidentale et celles de l'Empire Ottoman. Elle diffusa des brochures, des tracts, des journaux etc., publiés par les „Jeunes Turcs" dans divers Etats. Elle vint en aide aux réfugiés politiques ottomans et s'efforça de réunir des fonds pour subvenir aux besoins financiers de l'association.

En 1901, les „Jeunes Turcs" de Roumanie publièrent un journal en langue turque, sous le titre „Dobrogea". À la demande insistente du ministre de l'Empire Ottoman à Bucarest, ce journal fut interdit après l'apparition du premier numéro.

Un mérite special des „Jeunes Turcs" en Roumanie fut d'accorder un concours efficace à l'action entreprise par les autorités roumaines pour hâter le progrès social et culturel des habitants musulmans de la Dobroudja.

A la fin de son exposé sur l'activité de l'association des „Jeunes Turcs" dans notre pays, l'auteur tient à souligner que de tous les Etats européens, ce ne fut qu'en Roumanie et en Bulgarie que cette association réussit à obtenir l'adhésion d'une partie de la population locale.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PREȚURILE DE EXPROPRIERE ȘI ÎMPROPRIETĂRIRE ÎN LEGILE AGRARE DIN 1918—1921

DE

D. ȘANDRU

De nivelul sarcinilor pecuniare impuse țăranilor asupra pămîntului primit prin reforma agrară din 1918—1921 depindea într-o însemnată măsură asigurarea unei bunăstări materiale a maselor rurale și progresul general al agriculturii sau menținerea țărănimii într-o stare de înapoiere economică și socială.

Reprezentanții moșierimii, dîndu-și seama că scoaterea exproprierii din programele partidelor politice devenise, în condițiile de după război, practic imposibilă, s-au văzut siliți să-și dea adeziunea pentru reforma agrară, dar au condiționat realizarea ei de fixarea unor prețuri ridicate pentru terenul expropriat. Const. Garoflid, care văzuse încă înainte de primul război mondial în exproprierea latifundiilor o soluție a problemei agrare, nu o concepea decît prin despăgubire. Cu atît mai mult afirma el acest punct de vedere în timpul cînd reforma era pe punctul de a fi practic legiferată. Țăranii, — scria el, manifestîndu-și neînțelegerea față de masa rurală și în același timp concepția sa reacționară — avînd bani, au devenit leneși. „Din acest punct de vedere, dacă exproprierea nu ar fi fost la ordinea zilei, ea ar fi trebuit inventată, pentru ca, prin cumpărarea pămîntului, țăranul, pierzînd banii, să devie iarăși muncitor" [1].

Lupta dusă în Parlament, prin presă și pe alte căi, între diferite partide sau grupări politice, precum și între diferite persoane din afara acestora în jurul prețuirii pămîntului au făcut din această chestiune una din dominantele reformei agrare și le-au grupat, din acest

[1] Const. Garoflid, *Chestia agrară în România*, București, Editura Gutenberg, 1920, p. 404, 407—409.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

punct de vedere, în două tabere distincte. Reprezentanții moșierilor, înregimentați sau nu în partidul conservator, au căutat să demonstreze că prețurile stabilite de legiuitor nu corespundeau valorii reale a pămîntului. Alexandru Marghiloman califica prețurile fixate prin decretul din 16 decembrie 1918 ca „o adevărată spoliațiune" [2]. Înainte de a fi început discuția proiectului de lege în Senat, și apoi în timpul dezbaterilor, un grup de mari proprietari și-au exprimat deschis opoziția față de prețul stabilit motivînd că el era departe de a-i satisface [3]. Moșierul din Țigănași-Teleorman — scria Dimitrie Iarca, dîndu-și acordul asupra punctului de vedere al acestuia — arăta într-un memoriu adresat Curții de Apel București că chiar dacă s-ar fi multiplicat de 60 de ori prețul regional al arenzii înscris în proiectul legii agrare de Garoflid, el n-ar fi reprezentat nici a treia parte din prețul pămîntului, astfel că, pe baza acestui coeficient, marii proprietari tot ar fi fost „despuiați" [4].

Într-o broșură publicată în 1920, cînd se purtau discuții în jurul proiectului de lege agrară, polemizînd cu D. Maziliu, care în numărul din februarie 1919 al „Convorbirilor literare" solicita reducerea prețului pămîntului expropriat pe considerentul că în România pămîntul a fost valorificat exclusiv de săteni, cauză pentru care renta solului nu s-ar mai fi cuvenit moșierului, I. C. Filitti, însușindu-și punctul de vedere al lui Garoflid, pretexta că marele proprietar avea drept la o parte din rentă întrucît el ar fi jucat un rol economic, silind țăranul și plugul să lucreze atît pentru moșier, cît și pentru el [5]. A expropria fără îndemnizarea rentei ar însemna, — declara el — în afară de arbitrarul aplicației practice, o confiscare a unei părți din averea pe care o clasă socială — acea a proprietarilor de pămînt — o deținea legitim în baza legilor țării [6]. Filitti considera însă, la fel ca și Marghiloman, că nu se putea recurge la o reducere a prețurilor stabilite prin decretul-lege din 1918 întrucît chiar acestea reprezentau o „injustiție" și o „spoliațiune", cu atît mai mult cu cît țărănimea ar fi dispus — după părerea lor — de mijloace materiale pentru a suporta asemenea sarcini [7].

---

[2] Alexandru Marghiloman, *Note politice, 1897—1924*, vol. IV, București, Editura Eminescu, 1927, p. 194—197.

[3] Vezi „Dezbaterile Senatului", Ședința din 3 martie 1921, p. 579; Ședința din 10 martie 1921, p. 675; Dim. C. Iarca, *Prețul pămîntului expropriat*, București, Tipografia C. Göbl Fii, p. 13. Nicolae Romanescu, *În discuțiunea reformei agrare. Răspuns D-lui senator Gh. Grigorovici*, București, Imprimeria Statului, 1921, p. 14, 17.

[4] Dim. C. Iarca, *op. cit.*, p. 13. Dimitrie C. Iarca era coproprietar al moșiei Ulmeni-Teleorman (vezi Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Teleorman, dosar 348/1938—1939, f. 22).

[5] I. C. Filitti, *Prețul pămîntului expropriat*, București, Ed. Gutemberg, 1920 p. 8, 14.

[6] *Ibidem*, p. 8—9.

[7] *Ibidem*, p. 13—14.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Criticii de mai tîrziu ai reformei agrare din 1918—1921, apărători ai intereselor moșierimii, au afirmat că, în urma exproprierii, cea mai mare parte dintre țărani au primit pămîntul aproape gratuit [8], tonul folosit de o parte dintre aceștia vădind ura cu care ei au privit exproprierea. „Modul cum s-a făcut această despăgubire — scria în 1924 un fost senator — dovedește persecuția deslănțuită de iubitorii anarhiei în contra proprietarilor pentru a le lua pe nimic moșiile dobîndite prin muncă și economia mai multor generații", nerespectîndu-se clauza înserată în Constituția modificată din 1917 ce prevedea o „prealabilă și justă despăgubire" [9]. A. Frunzănescu, legînd prețuirea în mod absolut de scăderea aproape continuă a leului, afirma chiar că moșierii primiseră de douăzeci de ori mai puțin decît trebuiau să primească în realitate și că suma de pe un ha. ar fi echivalat cu arenda lui pe termen de un an [10].

S-a atras pe de altă parte atenția chiar în perioada discutării proiectelor de legi de către numeroși contemporani că prețurile de expropriere stabilite vor determina consecințe negative asupra țărănimii obligată să plătească cele cîteva milioane de hectare ce trebuiau să intre în stăpînirea ei. D. Maziliu scria încă în februarie 1919, înainte de a fi devenit deputat al majorității parlamentare în guvernul Al. Vaida-Voievod, că exproprierea ar fi cu atît mai avantajoasă pentru țărănime cu cît moșierii nu ar primi nici o despăgubire. Referindu-se la prețul stabilit prin decretul-lege, la de douăzeci de ori arenda regională, el sublinia că orice ridicare peste această valoare ar determina înglodarea țărănimii în datorii, cu atît mai mult cu cît arenzile crescuseră mereu în vreme ce prețul zilelor de muncă rămăsese staționar, ducînd la perspectiva unor noi complicații în problema agrară [11]. Cînd s-a început discuția legii agrare în Senat, unele ziare și, ulterior, opoziția unită din Cameră și Senat s-au ridicat împotriva marilor proprietari printr-o declarație citită și un manifest publicat, arătînd că prețul hotărît pentru plata pămîntului era un „preț de robie" pus în sarcina împroprietăriților" [12].

---

[8] Mircea A. Bădăreu, *Păreri asupra politicei agricole de după războiu*, Iași, Tip. „Opinia", 1927, p. 23; „Argus" din 20.VI.1924.

[9] Vezi George Oprișanu, *Exproprierea rurală*, Bîrlad, Tip. Const. D. Lupașcu, 1924, p. 40.

[10] A. Frunzănescu, *Evoluția chestiunii agrare în România. Privire istorică — Aspecte actuale — Tendințe*, București, M.O. Imprimeria Națională, 1939, p. 152.

[11] I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 2 și 14.

[12] Dim. C. Iarca, *op. cit.*, p. 5; „Adevărul" din 30.III.1921. La 25 martie 1921, senatorul Paul Bujor a citit o declarație în Senat, în numele „opoziției naționale", prin care se protesta împotriva respingerii amendamentelor propuse de aceasta, în special în legătură cu reducerea prețului pămîntului. Vezi A. Frunzănescu, *op. cit.*, p. 85. Vezi și declarația făcută de G. Bogdan-Duică în Senat cu privire la cererea opoziției unite de a se opera în textul legii o reducere a prețului de expropriere („Dezbaterile Senatului", Ședința din 10 martie 1921, p. 675).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Adoptînd punctul de vedere stabilit de majoritatea zdrobitoare a oamenilor politici ai vremii, toate decretele şi legile agrare din 1918—1921 au fixat, ca un principiu general, exproprietărirea şi împroprietărirea cu despăgubire. În stabilirea preţului pămîntului, principalul factor de care legiuitorii au ţinut seama a fost valoarea lui de schimb. Cele mai multe dificultăţi apăreau din acest punct de vedere în Vechiul Regat unde se întîlneau toate felurile de sol, cu valori extrem de diferite. Autorul decretului-lege din Vechiul Regat a dat o redactare puţin unitară art. 18 stabilind că voloarea pămîntului pe hectar şi calităţi de teren se determina prin orice elemente de apreciere ca: „preţul de vînzare, preţul regional de arendare, evaluarea făcută de instanţele de credit, venitul net la hectar, aprecierea calităţii pămîntului dată de specialişti, impozitul funciar şi oricare altele, dar nu va putea trece, în nici un caz peste preţul regional de arendă înmulţit cu 20" [13].

În Bucovina art. 13 stabilea că moşierii erau despăgubiţi pe baza preţurilor de dinainte de război [14]. Aici, ele se stabileau după diferite norme de apreciere, între care şi arenda antebelică ce trebuia multiplicată cu 20.

In Transilvania preţul se fixa după norme analoage cu celelalte decrete, în lei pe iugăr, după calitatea terenului, ţinîndu-se seama de preţul obişnuit din localitate, de impozite, de preţul arenzii, de eventualele evaluări anterioare, de venitul net etc., fără ca aici să se păstrezea o normă rigidă ca aceea a arenzii regionale sau reale şi înmulţirea ei cu un anumit factor.

Aşadar, în primele două provincii, autorii decretelor-legi încercau să acorde maximul de importanţă valorii reale a pămîntului în raport cu însuşirile lui inerente, călăuzindu-se în stabilirea cuantumului despăgubirii de preţul de înainte de război şi nu de preţul curent al pămîntului [15]. Spre deosebire de acestea, decretul-lege din Transilvania avea un caracter acomodant, lăsînd comisiei de preţuire o libertate mai mare în fixarea preţului [16].

Plata preţului cuvenit proprietarului expropriat se putea face în numerar sau în titluri de rentă amortizabilă în 50 de ani şi purtătoare de dobînzi de 5% în toate provinciile [17]. Plata trebuia făcută în Vechiul Regat, în cazul *persoanelor morale, de îndată ce agronomii şi inginerii* ar fi defalcat definitiv pe teren partea expropriată. In timpul exploatării interimare prin obştii, proprietarii primeau arenda, după tariful regional sau după contractele de arendare, acolo unde existau asemenea contracte, cînd arenda contractului era mai mică decît preţul regio-

[13] G. Ionescu-Sisești, *Reforma agrară în România*, Bucureşti, Editura „Reforma socială", 1920, p. 24.

[14] „Monitorul Oficial" nr. 113 din 7 septembrie 1919.

[15] „Viaţa agricolă", an. XI (1920), nr. 2 din 15 ianuarie, p. 58.

[16] Ionescu-Sisești, *op. cit.*, p. 25—26; Emil Petrini, *Reforma agrară în Ardeal*, în „Viaţa agricolă", an. XX (1929), nr. 9—10 din 11—5 mai, p. 266.

[17] G. Ionescu-Sisești, *op. cit.*, p. 24, 26, 37; Emil Petrini, *op. cit.*, p. 266.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nal. În Transilvania arenda se plătea pentru pămînturile luate în folosință pînă la terminarea lucrărilor, după care sătenii puteau achita prețul pămîntului [18].

În Bucovina, plata despăgubirilor se făcea prin „Banca Țării", instituție care de la data emiterii acestui decret a trecut pe lîngă administrația Bucovinei, sub denumirea de Banca Regională Cernăuți [19]. În Transilvania, operațiunea de aplicare a reformei a fost încredințată Băncii agrare, S.A. cu un capital de cincizeci milioane lei, din care statul i-a pus la dispoziție 25.000.000 lei fără dobîndă.[20].

Statul lua asupra sa pînă la 35% din prețul exproprierii, pentru a ușura pe săteni improprietăriți, dar el obținea concomitent dreptul asupra subsolului [21].

Legile din 1921 modifică în mică măsură normele de evaluare a pămîntului expropriat. În Vechiul Regat, art. 36 al legii mărea valoarea pămînturilor expropriate la douăzeci de ori valoarea arendei pentru pășune față de cincisprezece cît era înainte și la patruzeci de ori în loc de douăzeci de ori la cele cultivabile [22]. Prin art. 143 se prevedea că pămîntul trebuia plătit în 20 de ani urmînd a se achita la început cel puțin 20% din valoarea lui. Ca și în decret, pînă la intrarea în stăpînire definitivă a pămîntului, țăranii plăteau arendă pentru lotul primit.

Legea agrară din Bucovina dispunea ca prețul să se fixeze de Comisia de Ocol, apoi de cea regională, cu drept de apel la Curtea de Apel, pentru fiecare moșie în parte și categorie de teren, după prețul de vînzare al pămîntului în localitate și comunele din jur în ultimii 5 ani dinainte de 1914; taxarea făcută de instituțiile de credit sau media prețului normal de arendă din același interval, înmulțit cu 20 (art. 29) [23]. Plata se făcea în termen de zece ani.

În Transilvania, legea din 23 iulie 1921 stabilea următoarele prețuri: pentru vii și sădiri: media ultimilor 5 ani de dinainte de 1913; la păduri se ținea seama de felul și calitatea materialului lemnos, depărtarea de gări etc. — în nici un caz prețul nu putea trece media din ultimii ani de dinainte de 1913; clădirile și instalațiile industriale se evaluau după prețul de cost, ținîndu-se seama de uzura lor. Le terenul arabil, prețul nu putea trece peste media prețurilor din 1913, leul socotindu-se aici egal cu coroana, iar la pășune egal cu 2 coroane. El se determina prin orice elemente de apreciere și anume: prețul de vînzare al pămîntului în localitatea în cauză și în cele vecine ei în anul 1913; prețul de arendare în regiune capitalizat cu 5%; evaluarea

[18] Emil Petrini, *op. cit.*, p. 266; G. Ionescu-Sisești, *op. cit.*, p. 24—26.
[19] G. Ionescu-Sisești, *op. cit.*, p. 24—26, 31, 37.
[20] *Ibidem*, p. 32; Emil Petrini, *op. cit.*, p. 267.
[21] G. Ionescu-Sisești, *op. cit.*, p. 37—38.
[22] Leon Proca, *Problema agriculturii românești*, Sibiu, Tip. „Dacia Traiană", 1931, p. 28.
[23] „Monitorul Oficial", nr. 104 din 12 august 1921.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

făcută de instituțiile de credit; venitul net pe iugăr, impozitul funciar și orice alte date luate în ultimii ani pînă în 1913 (art. 50). Pentru embaticuri prețul se stabilea înmulțind cu 15 suma anuală plătită sau valoarea prestațiilor în natură, socotite din media prețurilor pe anii 1880—1896[24]. În Transilvania, țăranii erau obligați să achite prețul pămîntului într-un termen de 10 ani.

Spre a se veni în ajutorul sătenilor, prețul pămîntului ce se distribuia acestora era fixat nu la cuantumul plătit de stat proprietarilor expropriați, calculat la de patruzeci de ori venitul net la hectar (legea agrară pentru Vechiul Regat — art. 36), ci la de douăzeci de ori prețul regional al arenzii antebelice, ceea ce revenea la circa jumătate din prețul ce se plătea de stat proprietarilor expropriați.

Acolo unde un asemenea calcul nu a fost prevăzut, leguitorul a declarat direct că „Statul va contribui cu 50% din prețul cumpărării imobilelor întrebuințate la împroprietărirea cu pămînt a celor îndreptățiți" (Legea agrară pentru Transilvania, art. 135; Bucovina — art. 110)[25]. În toate provinciile, pentru pămîntul destinat completării sau înființării de pășuni statul nu contribuia cu nimic[26]. Astfel, prin participarea sa la plată, statul impunea tuturor categoriilor sociale o contribuție la realizarea reformei agrare. În fine, terenurile expropiate erau plătite integral, în rentă amortizabilă și purtătoare de dobînzi.

Ulterior, statul a luat o serie de noi măsuri care să-i permită coordonarea acțiunii de încasare a sumelor de la țărani și de finanțare a exproprierii. Prin legea modificatoare din 1922, toate atribuțiile Băncii Agrare din Transilvania au fost suprimate, anulîndu-se totodată și convențiile încheiate între stat și respectiva instituție, precum și drepturile și privilegiile ce decurgeau pentru ea, iar toate operațiunile financiare au trecut asupra statului[27]. În aprilie 1922, cu decretul nr. 639 pentru instituirea unei comisii de finanțare a exproprierii[28], se stabileau înlesniri pentru a se finanța proprietarii expropriați, astfel ca ei „să poată prin mobilizarea rentei rurale să-și procure fondurile de care ar avea nevoie în noile ramuri de activitatea economică către care s-ar îndrepta".

S-a arătat că literatura problemei agrare înregistrează două explicații extreme față de prețul stabilit prin legile de expropriere și împroprietărire. Concluziile autorilor s-au bazat, în mare măsură, pe calcule teoretice și nu pe cercetarea realității de pe teren, ele prezentînd din

[24] Emil Petrini, *op. cit.*, p. 270; *Legea agrară pentru Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș*, Editura Viața Românească S.A., p. 33—34.

[25] Mircea Georgescu, *Reforme agrare. Principii și metode în legiuirile române și străine*, București, Tipografia „Bucovina", I. E. Torouțiu, 1943, p. 104—105.

[26] Emil Petrini, *op. cit.*, p. 273.

[27] *Ibidem*, p. 272.

[28] „Monitorul Oficial" nr. 6 din 7 aprilie 1922.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

acest punct de vedere poziția de pe care aceștia au privit chestiunea agrară.

Normele de prețuire a terenului, precise dar multe, au făcut ca prețurile să varieze de la un sat la altul și chiar în cadrul aceluiași sat în funcție de toți factorii stabiliți, în primul rînd de categoria și calitatea solului. Un rol nu lipsit de importanță, în foarte multe cazuri, l-au avut părțile interesate în prețuire : țăranii și moșierii care au depus străduințe permanente pentru a convinge instanțele, fiecare din ei cu alte dovezi, asupra argumentelor prin care cereau modificarea prețului. Procesele purtate la tribunale, curțile de apel și uneori chiar la Înalta Curte de Casație și Justiție au fost deopotrivă de des intentate atît de țărani cît și de moșieri, iar sentințele s-au soldat cu cîștig de cauză, în general, și pentru o parte și pentru cealaltă [29].

Prețurile de expropiere pentru diferite categorii de sol au cunoscut, în special în Transilvania, diferențe extrem de mari. Astfel, la pămîntul arabil ele mergeau de la 300 lei iugărul de categoria a II-a la Ileanda Mare-Someș [30] la 3800 lei iugărul de categoria întîi în comunele județului Hunedoara [31]; la pădure, de la 40 lei iugărul pentru pădure tînără la Beclean (județul Someș) [32], la 12 000 lei în comuna Daia Română (județul Alba) [33] la pășune, de la 50 lei iugărul în Beclean (județul Someș) [34], la 2 400 lei în județul Hunedoara [35]; la fînețe, de la 300 lei la Beclean (județul Someș) [36] la 2 800 lei tot în comunele județului Hunedoara [37]; la intravilan de la 1000 lei în unele localități ale județului Alba [38], la 22 400 lei în Curciu (județul Tîrnava Mică) [39]; în fine, la locuri de casă, de la 10 000 lei la Baci (județul Brașov) [40] la 12 000 lei în Dipșa (județul Năsăud) [41].

---

[29] Vezi Arh. St. București, fond Comitet agrar, jud. Someș, dosar 116/1923, f. 63; fond Reforma agrară din 1921, jud. Hunedoara, dosar 25/1928—1940, f. 4—5, 8, 42, 46—47 și 50; jud. Satu Mare, dosar 546/1935—1940, f. 110; Arh. St. Tg. Mureș, fond Comisia județeană de expropriere și împroprietărire Mureș, dosar 268/1937, f. 12; 279/1922—1925 f. 7, 85, 88—89.

[30] Arh. St. București, fond Comitet agrar jud. Someș, dosar 116/1923, f. 63.

[31] Idem, fond Reforma agrară din 1921, jud. Hunedoara, dosar 25/1928—1940, f. 4—5, 8, 42, 46—47, 50.

[32] *Idem*, fond Comitet agrar jud. Someș, dosar 18/1922, f. 80.

[33] Idem, fond Reforma agrară din 1921, jud. Alba, dosar 114/1932—1939, f. 34, 36—37.

[34] Idem, fond Comitet agrar jud. Someș, dosar 18/1922, f. 97—98.

[35] Idem, fond Reforma agrară din 1921, jud. Hunedoara, dosar 25/1928—1940, f. 4—5, 8, 42, 46—47, 50.

[36] Idem, fond Comitet agrar jud. Someș, dosar 18/1922, f. 80.

[37] Idem, fond Reforma agrară din 1921, jud. Hunedoara, dosar 25/1928—1940 f. 4—5, 8, 42, 46—47, 50.

[38] Idem, fond Comitet agrar jud. Alba, dosar 2/1923, f. 45.

[39] Arh. St. Tîrgu Mureș, fond Comisia județeană de expropriere și împroprietărire Mureș, dosar 279/1922—1925, f. 7.

[40] *Ibidem*, f. 85.

[41] Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Năsăud dosar 5/1927, f. 2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În celelalte provincii scara preţurilor înregistrează dferenţe mai mici faţă de Transilvania. Aici ele osciliază de la 700 lei pe hectarul de calitatea a III-a de teren arabil la Buhalniţa, Bistricioara, Călugăreni, Ceahlău, Farcaşa, Galu, Hangu, (judeţul Neamţ) [42], la maximum 4000 lei pe hectarul de categoria întîi în Moldova [43], cele mai multe terenuri fiind preţuite în jurul sumei de 2000 lei la hectar [44]; la păşune preţurile variau între 450 lei la Albeşti (judeţul Argeş) [45] şi 950 lei la Bălţaţi şi Dumeşti (judeţul Iaşi) [46]. În Bucovina, preţurile la unele moşii expropiate pentru păşune au ajuns la 5 000 lei pe hectar, ca la Negostina (judeţul Rădăuţi) [47]. La fînaţ, se înregistrează preţuri între 1 600 lei în judeţul Iaşi [48] şi 2 400 lei hectarul la Fîntîna Mare (judeţul Baia) [49]. Pentru locuri de casă sumele se apropiau de valoarea celor din Transilvania. La categoriile de sol la care statul participa cu 50%, ţăranii achitau acestuia numai jumătate din totalul preţului de expropiere.

Prin legile agrare, normele de preţuire erau în aşa fel stabilite încît preţul plătit de ţărani şi chiar de către stat moşierilor era inferior valorii comerciale a pămîntului. Majoritatea locuitorilor şi comunelor au beneficiat de obligaţii de plată mai mici decît cele ce le-ar fi revenit cumpărînd pămîntul pe cale particulară. În 1925, anul judecării expropierii definitive a moşiei Fichect — (judeţul Arad), s-a stabilit preţul de 2 500 lei pe iugăr la cele 4 984,656 iugăre faţă de valoarea locală a pămîntului de 25 000—30 000 lei iugărul [50]; La Dicio Sinmartin (judeţul Tîrnava mică), preţul de expropiere a fost de 1 282 lei iugărul, iar cel de împroprietărire de 726 lei, în vreme ce în comerţul liber el se ridica la 2 000 lei iugărul; [51] la Ţibana (judeţul Iaşi) preţul de împroprietărire era de 1 330 lei ha., iar cel de vînzare în localitate de 2 500 lei; [52] la Vatra Dornei (judeţul Cîmpulung), păşunea alpină expropriată s-a preţuit cu 250 lei hectarul, în vreme ce valoarea comercială a pămîntului era de 1 000 lei [53].

---

[42] Arh. St. Bucureşti, fond Reforma agrară din 1921, jud. Neamţ, dosar 7/1922—1944; 22/1929—1933, f. 2—4.

[43] Idem, jud. Bacău, dosar 40/1930—1932, f. 3, 9—10, 29—30; 124/1934—1937, f. 8; jud. Iaşi, dosar 135/1933—1935, f. 1.

[44] Idem, jud. Iaşi, dosar 2/1921—1926, f. 587—589, 660, 662; jud. Prahova, dosar 237/1935, f. 1—2; jud. Suceava, dosar 1/1922—1933, f. 2; jud. Vlaşca, dosar 67/1930—1933, f. 11.

[45] Idem, jud. Argeş, dosar 264/1934—1937, f. 6—7.

[46] Idem, jud. Iaşi, dosar 2/1921—1926, f. 660.

[47] Arh. St. Rădăuţi, fond Prefect. jud. Rădăuţi, dosar 16/1933, f. 69.

[48] Arh. St. Bucureşti, fond Reforma agrară din 1921, jud. Iaşi, dosar 2/1921—1926, f. 660.

[49] Idem, jud. Suceava, dosar 1/1922—1933, f. 2.

[50] Arh. St. Arad, fond Consilierat agricol jud. Arad, dosar 27/1925, f. 119.

[51] Arh. St. Bucureşti, fond Reforma agrară din 1921, jud. Tîrnava Mică, dosar 376/1934, f. 54.

[52] Idem, jud. Iaşi, dosar 135/1933—1935, f. 1, 52 şi 54.

[53] Idem, jud. Cîmpulung, dosar 31/1931—1933, f. 59, 82.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Decalajul dintre valoarea locativă a pămîntului și prețul exproprierii sau împroprietăririi a crescut și mai mult în anii următori și el a continuat să se mențină același, chiar în perioada crizei din anii 1929—1933, cînd prețul comercial al pămîntului a scăzut din nou. Toate anchetele întreprinse de cercetătorii problemei agrare în mod particular și prin institutul de Cercetări Agronomice al României (I.C.A.R.), după înființarea sa, și chiar materialele de arhivă confirmă o valoare de circulație a pămîntului extrem de ridicată, neîntîlnită decît extrem de rar la hotărîrile de prețuire ale instanțelor. În 1924, media valorii de schimb a pămîntului din România era evaluată la 10 000 lei hectarul [54], cu o tendință accentuată de creștere. În 1929, de pildă, valoarea medie de circulație pe țară a pămînturilor arabile era de 20245 lei pe hectar. În Dobrogea, provincie cu o densitate demografică scăzută, se înregistrează și cele mai mici prețuri de vînzare, de 10 832 lei în medie. Cea mai ridicată medie pe regiune agricolă o păstrează tot un teritoriu cu o densitate demografică mică : Banatul, cu 33 972 lei pe hectar, explicația acestei realități aflîndu-se în cultura intensivă aplicată aici. În același an, valoarea medie de circulație pe țară a fînețelor era de 23 938 lei pe hectar, a pășunilor de 9 708 lei, a pădurilor de 24 376 lei, iar a terenurilor de baltă de 10 880 lei [55]. În cadrul acestor categoriii de pămînturi întîlnim uneori valori de circulație mult mai ridicate [56], ca în Bucovina unde se ajungea la 80 000 lei și chiar 100 000 lei de hectar [57].

Prețurile de vînzare a pămînturilor au scăzut considerabil după 1929, înregistrînd între 1935 și 1936 în unele provincii, ca Dobrogea, numai 63,83% din valoarea ce o aveau în 1929 [58]. Începînd din 1939, prețul pămîntului crește continuu, depășind în timpul războiului valoarea avută în 1929 [59].

Cu toate că prețul de expropriere și improprietărire a fost, în general, sub nivelul celui de vînzare, nemulțumirile sătenilor apar în

---

[54] Prof. Dr. N. O. Popovici-Lupa, *Metode de estimațiune a capitalului fondiar în agricultură*, Editura Ministerului Agriculturii și Domeniilor, 1926, p. 23.

[55] Horia N. Lupan, *Anchetă statistică asupra prețurilor de vînzare și arendare ale pămînturilor din România*, în „Viața agricolă", an. XXV (1934), nr. 4, aprilie, p. 136 și urm.

[56] Vezi Arh. St. Alba Iulia, fond Serviciul agricol jud. Alba, dosar 1/1932, f. 15; Arh. St. Slatina, fond Consilierat agricol jud. Olt, dosar 16/1928.

[57] Arh. St. Rădăuți, fond Prefect jud. Rădăuți, dosar 29/1930, f. 53—58; Ion Scutaru, *Aspecte din agricultura Bucovinei*, în „Viața agricolă", an. XX (1929), nr. 9—10, din 1—15 mai, p. 342.

[58] Dr. Horia N. Lupan, *Structura gospodăriilor țărănești din județul Baia (Fălticeni)*, în „Viața agricolă", an. XXIX (1938), nr. 1, ianuarie, p. 14; Idem, *Gospodăriile agricole din Dobrogea*, în „Viața agricolă", an. XXIX (1938), nr. 2, februarie, p. 33; vezi și Gh. Șt. Ciulei, *Organizarea și rentabilitatea gospodăriilor agricole din Dobrogea și Basarabia*, București, M. O. Imprimeria Națională, 1938, p. 10, 17.

[59] Vezi Arh. St. Alba Iulia, fond Serviciul agricol jud. Alba, dosar 1/1932, f. 15; Arh. St. Satu Mare, fond Camera agricolă Satu Mare, dosar 1/1937—1939, f. 107—113; G. Ionescu-Sisești, *Îndrumări agricole, 35 conferințe ținute la Radio București*, București, Editura „Universul", 1941, p. 228.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

număr mare în documentele arhivelor tocmai pe tema actului preţuirii, determinate de faptul că unele instanţe de judecată au aplicat atît de elastic dispoziţiile legilor agrare în această direcţie, încît au ajuns la calcule care stabileau preţuri superioare valorilor locative ale terenurilor. Într-o serie de comune, precum Brăeşti, Liteni, Lucăceşti, Stroeşti, Zăhăreşti (judeţul Suceava)[60], Luţa, Săsciori şi Săvăstreni (judeţul Făgăraş)[61], Neteni (judeţul Năsăud)[62], Monaca (judeţul Cluj)[63] ş.a. în calculul preţuirii s-a pornit de la terenurile arabile, păşunile sau locurile de casă de categorie superioară celor distribuite de fapt. La Neteni, de pildă, toate pămînturile au fost considerate ca aparţinînd primelor categorii, cînd ele erau în realitate, aşa cum recunoştea în mai 1930 chiar consilierul agricol, de calitate slabă[64]. Prefectura judeţului Suceava raporta la 29 octombrie 1934 şi 20 mai 1935 Ministrului Agriculturii că în multe comune ale judeţului, Administraţiile financiare n-au ţinut cont nici măcar de preţurile stabilite de comisiile legal constituite, ci le-au impus uniform cu un preţ mediu, cînd în realitate islazurile erau constituite pe cele mai degradate şi mai slabe terenuri[65]. Curtea de apel Cluj a hotărît majorarea preţurilor de expropriere la moşiile Spălnaca şi Turdaş (judeţul Alba) ale lui Jan Vulcan — aşa cum remarca chiar Înalta Curte de Casaţie care anula sentinţa acesteia — după calcule în baza cărora beneficiile s-ar fi realizat printr-o exploatare ideală a solului[66]. În judeţul Constanţa preţul arenzii antebelice la hectar fusese de 29 lei pentru pămîntul cultivabil. Pe baza aplicării coeficientului de 40, trebuiau să se preţuiască cele mai bune terenuri cultivabile cu preţul maxim de 1 160 lei. Or, în comunele judeţului s-au fixat preţuri de 1 600 lei la hectarul de păşune, iar în unele comune, precum Cuzgun şi Ioan Corvin, chiar 2 000 lei. Serviciul agricol raporta la 11 mai 1938 Direcţiei Reformei Agrare că în multe comune ţăranii începuseră să protesteze împotriva debitelor mai mici decît acestea, atrăgînd atenţia că tendinţa stabilirii unor preţuri exagerate ar putea determina un nou val de agitaţie şi nemulţumiri[67].

La 15 octombrie 1931, comunele Rîpa de Sus, Rîpa de Jos, Aluniş, *Deda, Dumbrava, Lunca Bradului, Filea, Mori, Maioreşti, Morăreni,* Pietriş, Roşieni, Stînceni şi Răstoliţa (judeţul Mureş) cereau Ministerului o anchetă asupra lucrărilor de reformă de aici, întrucît le-au fost

[60] Arh. St. Bucureşti, fond Reforma agrară din 1921, jud. Suceava, dosar 63/1934—1936, f. 18 şi 32; 66/1934, f. 1.
[61] Idem, jud. Făgăraş, dosar 197/1938, f. 2, 6—8.
[62] Idem, jud. Năsăud, dosar 13/1929—1930, f. 7 şi 10.
[63] Idem, Vechiul Regat, Generale, dosar 39/1923—1933, f. 662.
[64] Idem, jud. Năsăud, dosar 13/1929—1930, f. 7 şi 10.
[65] Idem, jud. Suceava, dosar 63/1934—1936, f. 18 şi 32; 66/1934, f. 1.
[66] Idem, jud. Alba, dosar 227/1933—1935, f. 1, 54—55.
[67] Idem, jud. Constanţa, dosar 586/1933—1936, f. 37 şi 40.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

distribuite „prăpăstii" și stînci la prețuri mari, pentru care înainte moșierii nici nu plătiseră impozite [68]. Comisia de anchetă constata că pentru cele 7712 iugăre pădure expropriate de la Mendel Farkaș în folosul cătatelor comune, se stabiliste, într-adevăr, un preț exagerat de mare, chiar față de prețul din comerț existent în 1925, anul exproprierii, cu atît mai mult cu cît pădurea fusese exploatată de Societatea „Foresta" pînă în anul 1932, adică și după exproprierea definitivă. Instanța de ocol Reghin, procedînd la fixarea prețului la 2 453 lei de iugăr, a luat ca bază expertiza inginerului societății „Foresta", care făcea evaluarea la pădure și nu la solul despădurit. Stabilirea prețului — remarca inspectorul ministerial Max Popovici — s-a făcut în disprețul legilor agrare care obligau a se ține seama de prețurile din 1913, de venitul pe iugăr declarat chiar de proprietar, de anchetele efectuate pe teren, cu atît mai mult cu cît judecătoria de ocol cunoștea prețul din 1913, căci Mendel Farkaș cumpărase moșia tocmai în acel an [69]. Direcția Reformei Agrare recunoștea, pe de altă parte, la 16 martie 1933, că inginerul șef al ocolului silvic a lucrat cu ușurință și rea credință, oferind date neconforme cu realitatea, căci chiar el a cerut Curții de apel anularea propriei expertize ca fiind făcută fără a avea toate elementele de apreciere. Pe de altă parte, delegatul „Forestei" s-a condus în aprecierea situației de amenajamentul din 1924 care nu mai corespundea cu cel din 1913 [70]. Mai mult, emisarii proprietarului au umblat prin comune încercînd să corupă pe delegații sătenilor și, nereușind, au trecut apoi la amenințarea lor.

Legea pentru satisfacerea trebuințelor normale de lemne de foc și construcții ale populației din Vechiul Regat, promulgată prin decretul nr. 2187 din 28 iunie 1924 stabilea că „Pădurile sau părțile de pădure din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș expropriate sau destinate pentru a completa sau forma păduri comunale, fără deosebire de cine era proprietar, trec în patrimoniul comunelor, libere de orice contracte de exploatare, oricare ar fi data lor, și de orice drept al proprietarului de a exploata aceste păduri în regie.

Exploatatorii nu pot pretinde, nici de la stat nici de la particulari, *nici un fel de despăgubiri, sub nici un fel de titlu. Ei au dreptul, ca din* prețul exproprierii, să li se restituie de proprietar numai prețul ce ar fi plătit proprietarului în raport cu porțiunea de păduri destinată a forma pădurea comunală" (art. 15) [71].

Sătenii au apelat prețuirea la Curtea de apel Tîrgu Mureș. Dar comisia de ocol Reghin le-a trimis nu hotărîrea, ci numai numărul ei de înregistrare, și acesta cu întîrziere, astfel că apelul nu a putut fi

[68] Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Mureș, dosar 340/1932—1935, f. 91.
[69] *Ibidem*, f. 343.
[70] *Ibidem*, f. 336, 338—343.
[71] „Monitorul Oficial", nr. 140 din 1 iulie 1924.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

făcut în termenul legal. Toate acestea au creat o stare de agitaţie permanentă printre săteni, delegaţii comunali declarînd în faţa comisiei de anchetă că nu-şi asumau răspunderea în cazul unor acte de violenţă ce s-ar fi produs aici. Inspectorul ministerial Max Popovici propunea ministerului ca preţul exproprierii să fie fixat la suma cu care moşierul cumpărase terenul, majorată cu îndulgenţă, cu 50% [72], dar hotărîrea finală nu o cunoşteam.

Deosebit de ridicate au fost preţurile plătite de stat în urma exproprierii unor supuşi străini, în favoarea cărora au intervenit pe parcurs reprezentanţii diplomatici ai acestor ţări. Din moşiile lui Marius Ruspoli, Slobozia Conachi (4 200 hectare) şi Vameş (4 240 hectare) (judeţul Covurlui) s-a expropriat în baza decretului-lege din 1918 o întindere de 5290 hectare, împreună cu „ecarete", cu un preţ de 10 458 976 lei [73]. Nemulţumit că la expropriere i s-a aplicat regimul supuşilor străini, proprietarul a solicitat în august, septembrie şi noiembrie 1926 guvernului român a i se retroceda terenul sau, dacă nu, să se majoreze preţul lui. Concomitent, el a intervenit împreună cu ceilalţi coproprietari : Mario Ruspoli di Poggio-Suaza, contele della Gherrardesca şi Lucia Zappola, pe lîngă guvernul italian spre a le apăra interesele în problema exproprierii. Prin memoriul adresat lui Benitto Mussolini, Marius Ruspoli motiva că statul român nu-i acordase decît circa $1^1/_2$—2% din valoarea reală a terenurilor ca despăgubire şi că singura soluţie satisfăcătoare pentru el era majorarea preţului şi achitarea, concomitent, a lipsei de folosinţă a terenului [74].

În urma intervenţiei guvernului italian, Consiliul consultativ de pe lîngă Ministerul Afacerilor Străine al României a propus la 16 decembrie 1927 să se examineze întinderea sferei de protecţie a drepturilor de proprietate ale italienilor în România asupra bunurilor din ţara noastră, în lumina armonizării dispoziţiilor legii române cu acelea din Convenţia consulară italo-română, iar Ruspoli să fie tratat din punct de vedere al dreptului internaţional ca şi proprietarii români din categoria sa [75]. Ministerul agriculturii a considerat în aprilie 1927 că nu se mai putea reveni asupra hotărîrii de expropriere, întrucît terenul era distribuit la împroprietărirea individuală. Ruspoli a renunţat la arbitrajul româno-italian, cu condiţia ca să fie tratat ca proprietar român şi terenul expropriat să fie preţuit la 40 000 lei pe hectar, deosebit de cele 17 000 000 lei ce le revendica pentru construcţii şi

[72] Arh. St. Bucureşti, fond Reforma agrară din 1921, jud. Mureş, dosar 340/1932—1935, f. 344—345.

[73] Idem, jud. Covurlui, dosar 17/1925—1931, f. 3, 7 şi 15; Arh. St. Galaţi, fond Camera agricolă jud. Covurlui. Comisia de expropriere, dosar 10/1920, f. 251—253. La Slobozia Conachi s-a expropriat doar 1/4 din moşie întrucît ea era considerată ca fiind stăpînită în indiviziune.

[74] Arh. St. Bucureşti, fond Reforma agrară din 1921, jud. Covurlui, dosar 17/1925—1931, f. 7—14, 19, 51—55, 88.

[75] *Ibidem*, f. 88.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de procentul de 20% anual, pe timp de 8 ani la valorile de mai sus, pentru lipsa de folosință a terenului. Față de suma globală de 148 200 000 lei, cît pretindea el, statul român i-a acordat, în baza Jurnalului nr. 1302 din 20 mai 1927 al Consiliului de Miniștri, 100 010 720 lei [76], sumă exagerat de mare în raport cu valoarea terenului și cu normele de prețuire.

Potrivit decretului-lege nr. 3697/1918, prințului Günther Schönburg-Waldenburg i s-au expropriat la Tazlăul Sărat, Valea Seacă și Fîntînele (județul Bacău) 5 381 hectare cultivabile, 7 604,15 hectare pădure plus conacele, viile și instalațiile industriale, adică toate proprietățile imobiliare. Exproprierea a rămas definitivă, stabilindu-se la 37 563 640 lei prețul pămîntului cultivabil, viilor, acaretelor și la 12 266 408 lei cel al pădurii. Terenurile de cultură au fost date la împroprietărire individuală sau ca pășune comunelor Ciumași, Fîntînele, Gîrleni, Mărgineni și Bacău, iar pădurile au rămas în administrația sechestrului judiciar pînă la desființarea acestuia, în iulie 1929, cînd au trecut în administrația statului român. Prin Convenția intervenită între statul român și cel german, ratificată la 1 ianuarie 1929, s-a fixat ca bunurile supușilor germani care în august 1928 se aflau sub sechestru să fie redate foștilor proprietari. Prințul de Waldenburg a solicitat astfel să reintre în posesia pădurii expropriate, dar cererea i-a fost respinsă pe motiv că statul român intrase în stăpînirea pădurii în baza art. 5 al decretului-lege 3697/1918 care permitea exproprierea în întregime a supușilor străini. În aceste condiții, prințul a intervenit pe lîngă statul român în două rînduri, pentru a obține majorarea prețului la pădurea expropriată [77].

Comisia de experți a stabilit valoarea comercială a pădurii la 241 003 129 lei, iar cea de expropriere la 96 154 861 lei [78]. Stabilirea acestor prețuri a provocat o puternică reacție în opinia publică. Într-un număr din ianuarie 1932 al ziarului „Curentul", Cezar Petrescu scria în articolul *241 000 000 lei o pădure* că experții au fixat prețul între 9 000 și 26 000 lei hectarul de pădure, cînd în 1917—1921 pentru cele mai bune păduri din Moldova se stabilise prețul de numai 3—4 000 lei hectarul și astfel s-a ajuns ca o moșie care costa în realitate circa 40—50 milioane lei să fie prețuită cu 241 milioane [79]. În Camera Deputaților, I. Hudiță, în august, la 22 septembrie 1932 și 7 februarie 1933, și M. Văgăunescu, la 1 octombrie și 1 decembrie 1932, au interpelat pe ministrul agriculturii asupra aceleiași chestiuni [80]. În fața acestei reacții, ministerul a cerut comisiei de anchetă revizuirea expertizei care, sta-

[76] Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Covurlui, dosar 17/1925—1931, f. 40 și 62.

[77] Idem, jud. Bacău, dosar 40/1930—1932, f. 2, 8 și 15.

[78] *Ibidem*, f. 8.

[79] *Ibidem*, f. 7.

[80] *Ibidem*, f. 3, 9—10, 29—32.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

bilind un preţ mai redus, n-a satisfăcut pe proprietar. Acesta a introdus apel la Curtea de Apel-Iaşi, care a stabilit preţul global la 111 milioane lei şi ulterior la Curtea de Casaţie [81], dar sentinţa acesteia nu o cunoaştem.

Dacă, în ansamblul lor, preţurile impuse ţăranilor asupra pămîntului primit prin împroprietărire nu constituiau o sarcină prea împovărătoare, la acestea se adaugau obligaţiile suplimentare izvorîte din operaţiile reformei care, în cazul moşiilor cu teren de calitate inferioară, preţuite cu sume mici, depăşeau valoarea preţului de împroprietărire propriu-zis, iar la moşiile exagerat preţuite le făceau imposibil de acoperit. Ţărănimea a suportat cheltuielile de expropriere, în mod direct prin plata loturilor şi a speselor de măsurătoare, dar şi în mod indirect, prin impozite şi prin rambursarea împrumuturilor de stat pentru plata despăgubirilor cuvenite moşierilor [82]. La plata preţului de împroprietărire se adăugau valoarea coeficientului de rentă de 5%, plus spesele de măsurătoare de 120 lei pe iugăr sau 220 lei pe hectar. Comuna Poieni (judeţul Satu Mare), de pildă, la preţul de 1 600 lei iugărul stabilit la cele 240,1414 iugăre pădure primite, trebuia să achite 347 600 lei preţul terenului, 22 477 lei coeficientul de rentă şi 28 920 lei spese de măsurătoare [83], ceea ce ridica de fapt preţul pe iugăr cu încă 13,71% faţă de cel stabilit prin hotărîre.

Pe de altă parte, sătenilor le-a fost impusă obligaţia de a-şi borna proprietăţile cu pietre de hotar pentru a preîntîmpina eventualele încălcări ale loturilor de către vecini. Livrate, uneori, la preţuri de speculă, aceste pietre de hotar au constituit sarcini suplimentare împovărătoare pentru împroprietăriţi, aducînd în acelaşi timp profituri importante furnizorilor lor [84]. În multe comune ale ţării, sătenii au reacţionat faţă de această măsură prin neplata lor. La 9 iulie 1931, consilierul agricol al judeţului Năsăud atrăgea atenţia directorului general al Direcţiei Reformei agrare, Ion Fianu că, în condiţiile cînd mulţi săteni nu-şi puteau plăti nici taxa de măsurătoare, aceştia refuzau să avanseze banii pentru plata bornelor, astfel că aici întreaga operaţie de bornare devenea oportună numai dacă s-ar fi realizat fără plată [85].

În afară de aceste taxe, aplicarea reformei agrare a fost însoţită şi *de altele stabilite ad-hoc care* intrau în folosul comunelor sau uneori erau însuşite de cei ce le instituiau. Ele erau stabilite la iniţiativa autorităţilor locale sau judeţene şi, nefiind acoperite de vreun text de lege,

[81] Arh. St. Bucureşti, fond Reforma agrară din 1921, jud. Bacău, dosar 40/1930—1932.

[82] Vezi M. Maievschi, *Contribuţii la istoria finanţelor publice ale României între cele două războaie mondiale, 1914—1944*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1957, p. 89—90.

[83] Arh. St. Bucureşti, fond Reforma agrară din 1921, jud. Satu Mare, dosar 360/1932—1933, f. 6.

[84] Vezi „Dezbaterile Adunării Deputaţilor". Şedinţa din 3 martie 1927, p. 1655; Arh. St. Bucureşti, fond Reforma agrară din 1921, jud. Năsăud, dosar 95/1935,

[85] Arh. St. Bucureşti, fond Reforma agrară din 1921, jud. Năsăud, dosar 30/1931—1932, f. 307.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nu apar peste tot acolo unde s-a operat împroprietărirea. În comunele plasei Podgoria (județul Prahova), de pildă, sătenilor le-a fost impusă suma de 90 lei pentru fiecare hectar primit în proprietate, deosebit de celelalte obligații cu caracter legal [86]. Ministerul de Interne atrăgea atenția, prin Direcția comunală, prefecților, cu ordinul nr. 108.039 din 22 august 1923, asupra faptului că unii dintre ei, obligîndu-i ilegal pe cei împroprietăriți la plata unei sume suplimentare de 100 lei la pogon pentru construcții școlare, determinau refuzul multora dintre ei de a achita prețul lotului. Aceste pretenții — se consemna în ordin — împiedică pe săteni la plata integrală a pămîntului căci acelora cărora prețul împroprietăririi li se părea prea ridicat nu consimțeau a mai da și taxa de 100 lei de pogon, astfel că refuzau și plata lotului [87].

Tergiversarea lucrărilor de aplicare a reformei agrare a constituit încă o cauză importantă, poate chiar principală, care a contribuit la sporirea sarcinilor financiare ale țărănimii împroprietărite. În anii în care pămîntul se afla în folosința provizorie a sătenilor și chiar după împroprietărirea definitivă, pînă la întocmirea debitelor de plată, țăranii au achitat în contul lui arenda anuală.

Prețul anual al arenzii, care în România a avut o valoare ridicată între cele două războaie mondiale, între 5,34% în Bucovina, și 8,94% în Dobrogea din valoarea pămîntului [88], a cunoscut și el, la fel ca și cel al pămîntului, o evoluție în timp cu diferențe în funcție de categoriile de sol și de calitatea lui, de densitatea populației și de alți factori. Pînă în anii crizei, prețul arendei la hectar a oscilat între 300 și 1 000 [89] lei, cu unele excepții în plus sau în minus [90]. În anii crizei, el marchează o ușoară oscilație, cu tendințe de creștere, pentru ca începînd din 1937 să sporească în mod continuu pînă în anii războiului inclusiv [91]. Cercetările întreprinse de Virgil Madgearu și Horia Lupan asupra prețului pămîntului și arendei funciare au stabilit un raport invers proporțional între valoarea de circulație și cuantumul anual al arendei. Astfel, cu cît prețul de vînzare al pămîntului era mai mic, valoarea

[86] Vezi „Socialismul "din 1.II.1924.

[87] Vezi Arh. St. Fălticeni, fond Prefect. jud. Suceava, Serv. Adtiv, dosar 8/1921—1924, f. 629.

[88] Dr. Horia N. Lupan, *Contribuțiuni la studiul rentei solului în România*, în *Studii privitoare la prețuri și rentabilitate în agricultura României*, București, M. O. Imprimeria Națională, 1936, p. 19.

[89] G. Ionescu-Sisești, *Structure agraire en Roumanie et production agricole de la Roumanie*, Bucarest, l'Imprimerie „Adevărul" et „Dimineața", 1924, p. 27; Arh. St. Arad, fond Consilierat agricol jud. Arad, dosar 115/1922, f. 56; Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Iași, dosar 217/1937—1939, f. 5.

[90] Vezi Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Suceava, dosar 53/1933—1934, f. 7, 9; Arh. St. Rădăuți, fond Prefect jud. Rădăuți, dosar 38/1929, f. 176

[91] Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Năsăud, dosar 30/1931—1932, f. 304—305; Vechiul Regat Generale, dosar 171/1932—1933; Arh. St. Rădăuți, fond Prefect. jud. Rădăuți, dosar 24/1943, f. 54—58; Virgil N. Madgearu, *Evoluția economiei românești după războiul mondial*, București, Independența economică, 1940, p. 36.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

arenzii reprezenta un procent mai ridicat din totalul acestuia [92] şi invers. Media calculelor lor impune observaţia că, acolo unde împroprietărirea definitivă s-a aplicat cu o întîrziere de peste 14 ani de la votarea legilor agrare, sătenii au acoperit numai prin arenzile anuale preţul stabilit de instanţe şi că, într-o serie de regiuni ale ţării, această acoperire s-a făcut într-un timp şi mai scurt. Cum împroprietărirea s-a tergiversat în multe localităţi ale ţării [93], aceste sarcini au apăsat asupra multor ţărani şi comune.

Într-o măsură însemnată s-a răsfrînt negativ asupra ţărănimii şi întîrzierea întocmirii debitelor de plată. În 1938, de pildă, în judeţul Arad, lucrările de împroprietărire erau aproape terminate, dar debitele fuseseră întocmite numai în proporţie de 65% la terenuri cultivabile, păşuni şi păduri atribuite ţăranilor şi de 20% la loturile de casă [94]. La 18 octombrie 1942 în judeţul Alba debitele de plată erau întocmite numai pentru 71,50% din moşiile expropriate [95]. Asemenea întîrzieri se întîlnesc în anii războiului în multe alte judeţe ale ţării [96]. Serviciul agricol al judeţului Arad remarca în 1938 că în judeţ, din cauza întocmirii debitelor cu întîrziere, împroprietăriţii plătiseră un preţ aproape dublu pentru pămîntul primit [96]. La sfîrşitul anului 1939 prefectul de Alba raporta Rezidentului regal al Ţinutului Mureş că în judeţ existau cazuri cînd anuităţile se majoraseră cu încă 50% pentru motivul că Administraţia financiară calculase dobînzi cu întîrziere, cu toate că legea agrară nu prevedea o asemenea măsură [97].

Dar definitivarea lucrărilor de împroprietărire şi neîntocmirea la timp a debitelor se răsfrîngeau, în acelaşi timp, negativ şi asupra bugetului statului din care se finanţa exproprierea, fără a se recupera pe de altă parte debitele de împroprietărire. În multe judeţe ale ţării debitele neîntocmite valorau zeci de milioane de lei. Astfel, în judeţul Arad în 1938 ele erau de circa 65 milioane [98]; în judeţul Alba în 1942 de peste 35 milioane lei [99]. Directorul Serviciului agricol al judeţului Arad calculase că la cele 65 milioane lei debite de plată neîntocmite dobînda de 5% ce o putea aduce această sumă producea statului anual o pierdere de 3 250 000 lei [100].

---

[92] *Vezi Dr. Horia N. Lupan, op. cit., p. 15—18; Virgil N. Madgearu, op. cit., p. 36.*

[93] Vezi Arh. St. Tg. Jiu, fond Camera agricolă jud. Gorj, dosar 3557/1943.

[94] Arh. St. Arad, fond Consilierat agricol jud. Arad, dosar 22/1938—1939.

[95] Arh. St. Alba Iulia, fond Camera agricolă jud. Alba, dosar 3/1942, f. 273.

[96] Vezi Arh. St. Bucureşti, fond Reforma agrară din 1921, jud. Mehedinţi, dosar 67/1930—1942; jud. Buzău, dosar 15/1925—1943, f. 13, jud. Argeş, dosar 14/1923—1945, f. 31, 41, 117, 149, 212, 220; jud. Dîmboviţa, dosar 268/1943, f. 10; Ardeal, Generale, dosar 49/1940—1946, f. 6—15.

[97] Idem, jud. Alba, dosar 75/1931—1942, f. 116.

[98] Arh. St. Arad, fond Consilierat agricol jud. Arad, dosar 7/1934, f. 43—44; 22/1938—1939.

[99] Arh. St. Alba Iulia, fond Camera Agricolă jud. Alba, dosar 3/1942, f. 273

[100] Arh. St. Arad, fond Consilierat agricol, jud. Arad, dosar 22/1938—1939.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

O parte însemnată a țărănimii a suportat cheltuieli importante în contul împroprietăririi prin împrumuturile contractate cu dobînzi ridicate, uneori uzuare, în dorința de a plăti cît mai repede debitele asupra pămîntului [101].

Așadar, prețul de împroprietărire, majorat printr-o serie de taxe adiționale, unele legale, altele nu, au făcut ca suma globală ce trebuia s-o plătească țărănimea împroprietărită să se ridice cu mult peste cea inițial stabilită.

Exproprierea și împroprietărirea constituiau acte de natură juridică, potrivit cărora, prin intermediul statului, țăranii cultivatori de pămînt cumpărau loturi din pămîntul expropriat (legea agrară din Vechiul Regat — art. 77; Bucovina — art. 61; Transilvania — art. 91). Principala clauză înserată în contractul de cumpărare era obligația noului proprietar de a achita prețul terenului dobîndit în conformitate cu detaliile legii [102]. Deși legiuitorul declara că „în principiu, plata pămîntului se va face în momentul intrării în posesie" (legea agrară pentru Vechiul Regat — art. 143), vînzarea se făcea, cel puțin parțial, pe credit.

S-a estimat, în baza antecalculației, că țărănimea urma să plătească pentru cele 5 889 709 hectare expropriate o sumă globală de 10 849 289 162 lei [103], ceea ce revenea la 1842 lei în medie de hectar. Pe măsură ce moșiile erau expropriate, statul a început să avanseze proprietarilor sumele ce le reveneau. Chiar din primii ani de după legiferarea reformei, bugetul a avut de suportat sarcini însemnate în această direcție. Titlurile de rentă amortizabilă în 50 de ani, pe care statul le dădea proprietarilor expropriați, grevau bugetul numai pentru Vechiul Regat cu circa 700 milioane lei anual [104].

Pentru acest considerent, ca și pentru alte cauze, statul a încercat, prin organele sale județene, începînd din 1922, să determine pe țărani ca, odată cu distribuirea loturilor, aceștia să achite integral prețul lor. De la cei ce n-ar fi putut avansa întreaga sumă trebuia — conform instrucțiunilor Ministerului Finanțelor din 5 octombrie 1922 — să se obțină 75 sau 50% și în nici un caz mai puțin de 25% din valoarea lotului. Autoritățile aveau sarcina de a se interesa de starea materială a țăranilor insolvabili, care urmau a fi ținuți într-o evidență strictă a acestora. Pentru a determina pe țărani la plata imediată, s-a dispus ca titlurile de împroprietărire să fie împărțite numai

[101] Vezi Dr. Nicolae Cornățeanu, *Problema datoriilor agricole*, București, Luceafărul. S.A.R., 1931, p. 4—5; Șt. Antim, *Problema rurală. Exproprierea. Datoriile agricole, București*, 1932, p. 45.

[102] Vezi Mircea Georgescu, *Reforme agrare. Principii și metode în legiurile române și străine*, București, Tipografia „Bucovina". I, E. Torouțiu, 1943, p. 103—104.

[103] Vezi A. Nasta, *Reforma agrară și problema agricolă a viitorului*, București, 1926, p. 6.

[104] „Buletinul agriculturii", București, an. III (1922), nr. 7—9, iulie—septembrie, p. 28.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

acelor împroprietăriți care achitau întreaga sumă [105]. Astfel, date fiind nevoile financiare ale statului, agricultorul nu era încurajat să utilizeze capitalul în investiții agricole, ci nevoit să achite prețul lotului, din cauză că adeseori erau preferați la împroprietărire îndreptățiții care îl plăteau în întregime, ca și cei ce dădeau o cotă mai mare din total la punerea în posesie pe loturi.

S-a afirmat că imediat după primul război mondial, țărănimea, beneficiind de avantajul unor prețuri relativ mari la vînzarea produselor agricole, a acumulat din comercializarea acestora sume cu care ar fi putut achita o parte însemnată din prețul împroprietăririi [106]. Chiar dacă aserțiunea este parțial valabilă, trebuie avut în vedere că cea mai mare parte din acest capital a fost investit în refacerea gospodăriilor distruse de război. „Tezaurizarea numerarului de către locuitorii de la sate — scria Mircea Bădăreu, la cîțiva ani după votarea legilor agrare — constituie una din acele legende care și-au trăit traiul. Cei ce vin în contact cu țăranul, cei ce trăesc la țară, știu, din contră, că, în afară de unele regiuni din imediata vecinătate cu marile orașe, agricultorul rural este cu desăvîrșire lipsit de numerar. Puținii bani pe care unii dintre ei i-au acumulat imediat după încheierea păcii au fost întrebuințați mai ales pentru achiziționarea de vite și uneori pentru cumpărarea de pămînt" [107].

Pe de altă parte, sumele obținute pe această cale nu au putut fi avansate în contul pămîntului pentru motivul că, în marea ei majoritate, țărănimea nu fusese definitiv împroprietărită. Afirmația că acumularea în mîinile țărănimii a unor sume atît de importante încît să o facă de la început capabilă să-și achite loturile nu avea o bază reală. Dovadă că mulți dintre săteni au făcut apel la instituțiile de credit începînd chiar din acești ani. Pentru a achita prețurile loturilor de împroprietărire, țăranii au fost nevoiți, începînd din primii ani de aplicare a reformei, să se împrumute la bănci și cămătari, în condiții oneroase. În unele județe, ca în Mehedinți, în dorința de a deveni cît mai curînd proprietari, sătenii au contractat credite de la diferite bănci, uneori, cu dobînzi de 100% [108]. *Presa comunistă — și nu numai* ea — sublinia încă din 1924 acest aspect care ducea o dată cu împroprietărirea la trecerea unor țărani de sub exploatarea moșierilor sub cea a băncilor creditoare [109]. Suma globală împrumutată de noii proprietari de la stat prin vinderea pămînturilor pe credit sau de la bănci

[105] „Buletinul agriculturii", București, an III (1922), nr. 7—9, iulie—septembrie, p. 28—29; Arh. St. Fălticeni, fond Prefect jud. Suceava, Serv. Adtiv, dosar 17/1924—1925, f. 139.
[106] Vezi Leon Proca, *op. cit.*, p. 33—34.
[107] Mircea A. Bădăreu, *op. cit.*, p. 85—96.
[108] „Socialismul" din 9.II.1924.
[109] Idem, din 20.II. și 10.IX.1924.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și particulari pentru plata loturilor a fost stabilită ca depășind 6 miliarde lei [110].

Încercările Ministerului de Finanțe întreprinse în anii 1922—1925 pentru a încasa integral prețul loturilor de împroprietărire n-au dat însă rezultatele scontate. Cuantumul sumelor realizate de stat din vinderea pămînturilor către săteni a fost mic și, începînd din 1925, a înregistrat chiar o descreștere simțitoare [111]. Cauza trebuie căutată, pe de o parte, în incapacitatea de plată a multor țărani, iar pe de altă parte, în ritmul lent de definitivare a împroprietăririi în multe localități ale țării.

În unele sate, în primii ani de aplicare a reformei agrare, sub influența mișcării muncitorești, care susținea cauza țărănimii, precum la Fîntînele, Topile Valea Seacă, Sodomeni, Stroești, Costești (județul Baia) ș.a. țăranii au refuzat să achite prețul pămîntului, solicitînd distribuirea lui în mod gratuit sau condiționînd plata de o împroprietărire care să satisfacă pe toți îndreptățiții cu loturi de întinderi maxime [112]. Ulterior, refuzurile sătenilor, motivate de diferite cauze concrete din localitatea respectivă, se înscriu și ca încercări ale acestora de a lega de plata pămîntului rezolvarea chestiunii împroprietăririi tuturor țăranilor.

Criza economică din 1929—1933 a îngustat și mai mult, în raport cu perioada stabilizării relative a capitalismului, posibilitățile de plată ale țăranilor. Față de numeroasele intervenții ale sătenilor, ale comunelor și ale autorităților județene, Ministerul Finanțelor s-a văzut nevoit la 14 iulie 1932 să dispună aplicarea dispozițiilor art. 143 și 145 din legea agrară pentru Vechiul Regat și asupra împroprietăririlor din celelalte provincii, admițînd ca termenul de plată să fie prelungit și aici de la 10 ani la 20 ani, cu condiția ca împroprietăritul să achite inițial cel puțin 20% din prețul terenului [113]. De această dispoziție au beneficiat, în general, toate comunele care au făcut apel la ea [114].

Numărul anuităților, mărit la 20, deși a contribuit pe moment la o ușurare a condițiilor de plată, rămînea totuși mic față de capacitatea

[110] Costin Murgescu, *Reforma agrară din 1945*, Editura Academiei, Republicii Populare Române. 1956, p. 81—82.

[111] Arh. St. București, fond Comitet agrar, Generale, dosar 10/1925, f. 2, 9—11; Arh. St. Fălticeni, fond Prefect. jud. Suceava, Serv. Adtiv, dosar 17/1924—1925, f. 94, 139, 142 și 275; „Monitorul Oficial" nr. 69 din 27 martie 1925.

[112] Arh. St. Fălticeni, Prefect. jud. Suceava, Serv. Adtiv, dosar 1/1919—1923, f. 75; 8/1921—1924, f, 621.

[113] Vezi Circulara Ministerului Finanțelor către Administrațiile Financiare din Ardeal, Jurnal nr. 211.715 A.V. din 14 iulie 1932. Arh. St .București, fond Reforma agrară din 1921 Vechiul Regat Generale, dosar 168/1932, f. 13; jud. Odorhei, dosar 62/1932, f. 5; jud. Suceava, dosar 63/1934—1936, f. 10; Arh. St. Rădăuți, fond Prefect. jud. Rădăuți, dosar 23/1932, f. 103.

[114] Vezi Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Bihor, dosar 483/1936—1937, f. 72; jud. Mureș, dosar 552/1935, f. 1—2; jud. Sălaj, dosar 461/1936—1937, f. 61; jud. Someș, dosar 305/1934—1936, f. 6; 441/1936—1938, f. 1—2, 4.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ţăranilor de a le acoperi. Păstrarea aceluiaşi număr de anuităţi în Vechiul Regat, unde lotul de împroprietărire era mai mare, agrava aici mai mult decît în Transilvania disproporţia dintre capacitatea de plată şi sarcinile anuale impuse asupra loturilor. La 11 mai 1934 Serviciul agricol Constanţa raporta Direcţiei Reformei Agrare că multe comune de aici, aflîndu-se, datorită debitelor mari, în imposibilitate de a realiza bugetul islazurilor pentru a-l întreţine şi a-l ameliora, nu şi-au plătit anuităţile decît în parte, iar comunele încărcate cu debite exagerate n-au achitat aproape nimic din valoarea lor [115]. Anuitatea satului Grozeşti, comuna Oituz (judeţul Bacău), de pildă, era de 42.330 lei în timp ce veniturile realizate de pe cele 150 hectare primite de la generalul Eremia Grigorescu erau de numai 19 020 lei. În 1935 sătenii din Grozeşti acumulaseră restanţe la plata anuităţilor şi speselor de măsurătoare de circa 200 000 lei [116].

Nici în celelalte provincii situaţia nu se ameliorase prea mult prin noile măsuri, astfel că existau comune ale căror restanţe continuau să se menţină ridicate. În primăvara anului 1935, comuna Udeşti (judeţul Suceava), la anuitatea de 56 605 lei pentru cele 75 hectare păşune, înregistra o restanţă de 163 269 lei, iar comuna Brăieşti din acelaşi judeţ avea la o anuitate de 28 392 lei o restanţă de 111 782 lei [117]. Sătenii din Daia Română (judeţul Alba) plătiseră în contul celor 2 382 612 lei debite la preţul pădurii şi spese de măsurătoare pînă în 1938 doar o sumă de 40 000 lei [118].

Sătenii au încercat să obţină noi prelungiri în timp pentru plata loturilor individuale, păşunilor sau pădurilor, solicitînd termene de 30, 40 şi chiar 50 de ani şi aplicarea dispoziţiilor din 1932 şi asupra sumelor ce le datorau cadastrului [119]. Nefiind acoperite de un text de lege, cererile de asemenea natură au fost sistematic respinse. În cazurile rare cînd Ministerul Agriculturii a dat aviz favorabil, precum în 1932 pentru reducerea speselor de măsurătoare ale locuitorilor din Botiza (judeţul Maramureş) [120] şi în 1938 pentru 29 comune ale judeţului Caraş, împroprietărite cu păşuni şi păduri de la Comunitatea de Avere, cărora li s-au radiat total debitele [121], s-a avut în vedere situaţia cu totul specială a sătenilor de aici. Singurul caz întîlnit în arhive privitor la prelungirea termenului de plată pe 30 de ani se referă *la*

[115] Arh. St. Bucureşti, fond Reforma agrară din 1921, jud. Constanţa, dosar 586/1933—1936, f. 37, 40.

[116] Idem, dosar 124/1934—1937, f. 8; vezi şi jud. Gorj, dosar 274/1936—1939, f. 8.

[117] Idem, jud. Suceava, dosar 63/1934—1936, f. 32.

[118] Idem, jud. Alba, dosar 114/1932—1939, f. 34, 36—37.

[119] Idem, dosar 332/1936—1942, f. 36—37; jud. Bacău, dosar 124/1934—1937, f. 8; jud. Maramureş, dosar 211/1932, f. 19 şi 24; jud. Neamţ, dosar 7/1922—1924, f. 137; 136/1940—1941, f. 90 şi 100; jud. Suceava, dosar 66/1934, f. 1.

[120] Idem, jud. Maramureş, dosar 211/1932, f. 19, 24.

[121] Idem, jud. Caraş, dosar 178/1938—1939, f. 1, 8—10, 15—18, 27 şi 56.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

comunele Buhalnița, Bistricioara, Ceahlău, Călugăreni, Farcașa, Galu și Hangu (județul Neamț), împroprietărite cu 4 507, 9 975 hectare pășuni din domeniul lui M. D. Sturza. Împroprietărite definitiv la începutul anului 1940, comunele plătiseră numai pînă în 1932 arendă în contul terenului de 778 250 lei. La întocmirea debitelor, totalul lor se ridica la 14 199 222 lei. Cum nici în 1940 sătenii nu intraseră de fapt în stăpînirea terenului, Ministerul Agriculturii a dispus eșalonarea ratelor în 30 de ani, ca o măsură menită a ușura posibilitățile de plată ale acestora [122].

De cele mai multe ori însă, prelungirea termenului de plată s-a soldat cu rezultate contrarii celor scontate de inițiatorii acestei măsuri. Casa Centrală a Împroprietăririi avea dreptul, consacrat de legile agrare, ca în caz de neplată a patru rate semestriale din prețul pămîntului, să deposedeze pe cale administrativă pe cei insolvabili, după o somație de 30 de zile, prin punerea în întîrzire ori judecată, fără îndatorirea de a urmări în prealabil încasarea ratelor, în urma căror acte pămîntul intra în patrimoniul statului (legea agrară pentru Vechiul Regat — art. 141 ; Transilvania — art. 133). Cum împroprietărirea era un act realizat în baza unei hotărîri judecătorești, pentru a evita abuzurile generate de deposedarea pe cale administrativă, ministerul a dispus ca ea să se realizeze tot prin hotărîre judecătorească [123]. Dar, deși numărul celor insolvabili era ridicat, această dispoziție s-a aplicat destul de rar, în practică deposedarea efectuîndu-se mai mult prin urmărirea și scoaterea pămînturilor la vînzare silită, ca în cazurile petrecute în 1936 la Braniștea (județul Botoșani) [124], în 1938 la Alexandria (județul Teleorman) [125] și în alte localități. La Alexandria, numărul de 18 al insolvabililor deposedați prin executarea silită reprezenta un procent destul de ridicat de 10,77% din totalul celor 167 împroprietăriți. Nici o informație de arhivă nu ne oferă indicii asupra cauzelor care au făcut ca deposedarea pe cale judiciară să nu ia proporții. Ea ar trebui, credem, căutată în faptul că autoritățile s-au temut de o reacție a maselor rurale față de această măsură care urma să ducă la deposedarea a mii și mii de împroprietăriți.

Dacă deposedarea pe cale judiciară și chiar prin vînzare silită este rară, în schimb mijloacele de constrîngere fiscală au abundat la sate. Serviciul agricol al județului Satu Mare raporta în acest sens la 11 martie 1933 Direcției Aplicării Reformei Agrare că la sediile autorităților județene se prezentau zilnic săteni din diferite comune cu reclamații împotriva percepțiilor care le puneau sechestru pentru neplata

[122] Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Neamț, dosar 7/1922—1944, f. 137—139 ; 136/1940—1941, f. 90 și 100.
[123] Idem, jud. Alba, dosar 114/1932—1939, f. 34.
[124] Idem, jud. Botoșani, dosar 162/1936, f. 5.
[125] Idem, jud. Teleorman, dosar 310/1937—1938, f. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

loturilor de cultură și de casă [126]. În ianuarie 1936, sătenii din Rădeni (județul Botoșani) [127] și Hărpia (județul Alba) [128] cereau intervenția Ministerului împotriva organelor fiscului care-i amenințau în plină iarnă cu sechestru și scoaterea din casă, pentru același motiv.

Cum o parte din pămîntul primit la împroprietărire era, în general, scutit de legea urmăririi, într-o serie de localități ale țării, așa cum reieșea din cercetarea făcută de directorul Serviciului agricol Severin la 3 februarie 1938, Administrațiile Financiare nu puteau să execute pe țăranii debitori, întrucît aceștia dispuneau de minimum de pămînt și de alte obiecte scoase de sub prevederile sechestrului [129]. Singura posibilitate de acțiune a organelor fiscului era în asemenea situație încheierea actelor de insolvabilitate și propunerea de anulare a debitului, în urma cărora împroprietăritul rămînea cu terenul, iar statul în imposibilitate de a recupera cel puțin prețul împroprietăririi [130].

Începînd cu perioada crizei au fost scoase la vînzare silită numeroase proprietăți aparținînd sătenilor cumpărători prin intermediul obștiilor. Astfel, în 1931 au fost vîndute silit averile membrilor obștiilor „Cervicești" din comuna Capul Cîmpului, „Țăranul" din Darabani și „Scarlat Vîrnav" din Suhărău, toate din județul Dorohoi [131]; în 1938, cele ale obștii de cumpărare „Înfrățirea" din Andrieșeni (județul Iași) [132] și ale Societății Cooperative Șomănești (județul Gorj) [133] ș.a.

După aproape două decenii de la votarea legilor agrare, mulți săteni continuau să rămînă debitori pentru pămînturile primite. În fața imposibilității de încasare a debitelor, la 1 aprilie 1940 a fost emisă legea pentru lichidarea datoriilor din exerciții închise (arierate) dintre stat, diverse autorități, instituții publice și particulare [134], potrivit căreia datoriile particularilor către stat, provenite din împroprietărire, urmau a fi plătite cu titluri de rentă de expropriere socotite la valoarea nominală (art. 17). Practic, această ușurare nu a servit sătenilor, întrucît ei nu dispuneau de capital pentru a-și achita în întregime debitele. Marea majoritate a comunelor debitoare, lipsite de fonduri cu care să-și poată procura titluri de rentă în cantitatea necesară acoperirii întregului debit, — raporta la 25 mai 1940 Rezidența Ținutului Mureș Ministe-

[126] Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Satu Mare, dosar 450/1930, f. 7.

[127] Idem, jud. Botoșani, dosar 162/1936, f. 1.

[128] Idem, jud. Alba, dosar 332/1936—1942, f. 36—37.

[129] Idem, jud. Odorhei, dosar 123/1938—1939, f. 2; jud. Severin, dosar 500/1938—1939, f. 22—23.

[130] Idem, jud. Severin, dosar 500/1938—1939, f. 22—23.

[131] Idem, jud. Dorohoi, dosar 43/1931, f. 2, 4 și 7.

[132] Idem, jud. Iași, dosar 106/1938—1939, f. 4, 9—10.

[133] Idem, jud. Gorj, dosar 311/1937—1938, f. 2—3.

[134] „Monitorul Oficial", nr. 78 din 1.IV.1940.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rului Agriculturii — nu vor profita cu nimic din avantajul creat, rămînînd și mai departe copleșite de debite restante. În cel mai bun caz — continua raportul — vor beneficia comunele mai înstările care, dispunînd de mijloace financiare suficiente, nu ar fi avut nevoie de înlesnirile acordate [135].

Din cauza sarcinilor mari de plată impuse adeseori asupra pămîntului, unii țărani împroprietăriți cu loturi de cultură și casă și chiar comune care primiseră pășune sau pădure, în special din Transilvania, s-au văzut nevoiți să renunțe la ele. Este cazul multor săteni și comune din județul Făgăraș [136], a unor țărani din comuna Bețești (județul Odorhei) [137], a comunelor Breazova (județul Hunedoara) [138] Cristur (județul Odorhei) [139], a numeroase comune din județul Bihor [140], a comunelor Glod, Slătioara, Leordina și Cuhea (județul Maramureș) [141], Noian (județul Sălaj) [142] ș.a., toate acestea din urmă împroprietărite cu păduri sau pășune. Consiliul comunal al comunei Breazova (județul Hunedoara) motiva în declarațiile de renunțare din 9 iulie 1931 și 7 mai 1932 că prețul de 400 lei pe iugăr la cele 200 iugăre pădure primite la o depărtare de 30 km de sat, totalizînd împreună cu taxa de amenajare, măsurătoare, pază ș.a. 132 000 lei, nu putea fi acoperit din exploatarea ei iar sătenii nu dispuneau de alte mijloace pentru a-l plăti [143]. Comuna Cristur (județul Odorhei) împroprietărită la Archita cu 340 iugăre de pădure la prețul de 1 200 și 2 000 lei iugărul, considera că exploatarea ei devenea nerentabilă căci cheltuielile de transport pînă la ea pentru cei 25 km distanță ar fi anihilat veniturile realizate din vinderea materialului lemnos, fără a se fi putut acoperi și anuitatea de 90 000 lei, plus spesele de măsurătoare și paza de 12 000 lei anual [144].

Dată fiind situația specială din Țara Moților, unde pînă în primăvara anului 1929 comunele nu fuseseră încă împroprietărite, Ministerul agriculturii a decis la 19 aprilie 1929 să se instituie o comisie specială în județul Bihor pentru a analiza necesitatea de pășune ale acestora, iar prin decizia nr. 2211 din 29 aprilie același an să se împartă comunelor poienile și golurile de munte pe care ele le folosiseră sub diverse forme pînă atunci. S-au distribuit astfel celor 59 comune avizate din plasele

[135] Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Alba, dosar 75/1931—1942, f. 44.
[136] Idem, jud. Făgăraș, dosar 197/1938, f. 8.
[137] Idem, jud. Odorhei, dosar 144/1939, f. 5.
[138] Idem, jud. Someș, dosar 78/1931—1933, f. 44.
[139] *Ibidem.*
[140] Idem, jud. Bihor, dosar 161/1931—1932, f. 251.
[141] Idem, jud. Maramureș, dosar 238/1933, f. 3—6; 284/1935—1936, f. 59.
[142] Idem, jud. Sălaj, dosar 461/1937, f. 197.
[143] Idem, jud. Someș, dosar 78/1931—1933, f. 44.
[144] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Vaşcău şi Beiuş 9 114 iugăre goluri de munţi şi 7 504,218 iugăre păduri în jurul lor [145]. În toamna anului 1931, însă, prefectul judeţului raporta Ministerului Agriculturii că în comunele în cauză împroprietărirea realizată devenise un motiv de agitaţie întrucît sarcinile anuale impuse asupra păşunilor distribuite lor depăşeau sumele pe care moţii le plăteau în calitate de arendaşi pînă la împroprietărire. Tocmai pe acest considerent, locuitorii din Ţara Moţilor au intervenit la prefectură pentru a se restabili situaţia de dinaintea aplicării reformei agrare, angajîndu-se să renunţe la calitatea de proprietari în schimbul celei de arendaşi ai statului. În urma aprobării date de ministrul agriculturii G. Ionescu-Sisești, în noiembrie 1931 statul le-a reluat terenurile comunelor Pietroasa şi Budureasa [146]. La 21 decembrie 1931, deputatul Zamfir Apostol a revenit cu un discurs în Cameră asupra aplicării hotărîrii din noiembrie 1931 a ministrului asupra tuturor comunelor din judeţ care revendicau anularea debitelor [147].

Cu toate dificultăţile izvorîte din neputinţa sătenilor de a-şi achita loturile de împroprietărire, aceştia au reusit să plătească pînă în 1937 o sumă de 3 miliarde lei din totalul de 6,2 miliarde lei ce le fuseseră puse în sarcină [148]. Astfel, în urma exproprierii moşierimea a acumulat sume importante în contul pămîntului. Numeroşi mari proprietari sau instituţii au fost despăgubiţi cu valori care se ridicau la cifre de ordinul zecilor de milioane de lei şi uneori chiar la mai mult. Astfel, Mendel Farkaş a primit pentru cele 7 712 iugăre pădure din judeţul Mureş 15 650 148 lei [149]; Domeniile Coroanei au fost despăgubite numai pentru cele 7 616, 3 900 hectare expropriate la Segarcea (judeţul Dolj) cu 25 737 370 lei, plus alte 479 907 lei pentru „ecarete" şi ferme [150]; „Universitatea" sătească din Sibiu a beneficiat de 32 437 748,51 lei pentru cele 20 303, 2 000 hectare pădure şi păşune [151]; Epitropiei Civile a Spitalului Sf. Spiridon din Iaşi pentru cele 36 688, 8 326 hectare expropriate în diferite judeţe din Moldova i-au fost plătite 84 754 053 lei [152], lui Marius Ruspoli i-au fost date 100 010 720 lei în contul moşiilor Vameş şi Slobozia Conachi (judeţul Covurlui) [153].

Pentru a despăgubi pe moşierii expropiaţi statul român a fost nevoit să suporte sarcini însemnate. Valoarea nominală a împrumu-

[145] Arh. St. Bucureşti, fond Reforma agrară din 1921, jud. Bihor, dosar 161/1931—1932, f. 107 şi 112.

[146] *Ibidem*, f. 251.

[147] *Ibidem*, f. 236—237, 251—252.

[148] M. Maievschi, *op. cit.*, p. 89—90.

[149] Arh. St. Bucureşti, fond Reforma agrară din 1921, jud. Mureş, dosar 3403/1932—1935, f. 343.

[150] Idem, jud. Dolj, dosar 11/1922—1937, f. 27.

[151] Idem, jud. Sibiu, dosar 256/1933—1940, f. 30—31, 225, 256.

[152] Idem, jud. Iaşi, dosar 59/1931—1932, f. 64—65.

[153] Idem, jud. Covurlui, dosar 17/1925—1931, f. 47, 62.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

turilor interne speciale, lansate în 1922 pentru plata despăgubirii moșierilor expropiați, a fost de 15 miliarde lei. În contul acestor împrumuturi s-au emis pînă la izbucnirea celui de al doilea război mondial rente în valoare de 8 970 milioane lei [154].

Încă din timpul legiferării reformei agrare s-a ridicat chestiunea folosirii capitalului transferat de la țărani spre moșieri în urma exproprierii. Garoflid, răspunzînd doctorului Ion Sîmpălean în ședința din 3 martie 1921 a Senatului, remarca faptul că intenția legiuitorului a fost aceea de a se da posibilitatea întrebuințării capitalului în industrie pentru a se realiza de pe urma lui o rentabilitate sporită [155]. Mai tîrziu, cînd problema suprapopulației agricole s-a pus cu acuitate, speranța plasării rentei de expropriere în industrie a fost legată și de asigurarea posibilităților de lucru a brațelor de muncă disponibile, din ce în ce mai numeroase [156].

Cercetările întreprinse nu permit a se trage concluzii asupra folosirii capitalului provenit de pe urma exproprierii. Fără îndoială că o parte din el, în mod special cel intrat în mîinile unor proprietari sau instituții străine, au fost scoase din țară și că o altă parte rămasă în interior a fost plasată în industrie, dar proporția și consecințele lui asupra acestei ramuri a economiei naționale sînt greu de stabilit. A. Frunzănescu scria în 1939, deci la două decenii după legiferarea reformei agrare, că singurele întreprinderi care s-au bucurat de atenția capialului provenit din expropriere au fost morile și că, în afară de acestea, în jurul Bucureștiului s-au înființat sute de ferme pomicole care aveau mai mult un caracter de agrement și mai puțin de producție [157]. M. Maievschi consideră, fără a ne exemplifica măcar printr-un singur caz afirmația sa, că despăgubirile au constituit o sursă serioasă de formare a capitalului din industrie [158].

Dacă plasamentul capitalului în industrie este în general extrem de greu de descoperit, contribuția lui generală la dezvoltarea capitalismului la sate, indicată de unii autori [159], reiese în relief atunci cînd cercetăm înzestrarea gospodăriilor mari și sistemul de exploatare a acestora în comparație cu perioada antebelică.

În concluzie, legiuitorii reformei agrare din 1918—1921 au stabilit principiul exproprierii și împroprietăririi cu despăgubire. Sarcinile pecuniare înscrise în textele decretelor și legilor agrare pe care le

[154] M. Maievschi, *op. cit.*, p. 89—90.

[155] „Dezbaterile Senatului", Ședința din 3 martie 1921, p. 579; Vezi și G. Cipăianu, *Înrîurirea reformei agrare asupra producției agricole* (Sporirea producțiunii agricole), București, 1921, p. 9.

[156] A. Frunzănescu, *op. cit.*, p. 152.

[157] *Ibidem*, p. 154.

[158] N. Maievschi, *op. cit.*, p. 89—90

[159] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

aveau de suportat ţăranii reprezentau valori cu mult mai mici decît valoarea comercială a terenului primit la împroprietărire. Acestora însă li se adăugau o serie de taxe suplimentare determinate de aplicarea operaţiilor pe teren.

Tergiversarea lucrărilor de împroprietărire definitivă în multe localităţi ale ţării au obligat pe ţărani, conform normelor stabilite, să achite în contul pămîntului preţul anual al arenzii care a depăşit adeseori pe cel de împroprietărire.

Moşierimea a beneficiat însă de plata integrală a pămîntului pe care a finanţat-o statul, ceea ce i-a permis să investească parte din sumele primite în dezvoltarea agriculturii sau a industriei.

L'INDEMNITÉ D'EXPROPRIATION ACCORDÉE AUX PROPRIÉTAIRES ET LE PRIX PAYÉ PAR LES PAYSANS POUR LES TERRES QUI LEUR FURENT ATTRIBUÉES CONFORMÉMENT AUX LOIS AGRAIRES ROUMAINES DE 1918—1921

RÉSUMÉ

Les partis politiques bourgeois, en Roumanie, à la fin de la première guerre mondiale, ont inscrit dans leurs programmes l'expropriation des grands domaines fonciers à partir d'une certaine superficie laissée aux anciens propriétaires, et la distribution des terres expropriées aux paysans. Cette réforme fut réalisée par une série de décrets-lois et de lois de 1918 à 1921. En vertu de ces textes législatifs une indemnité fut accordée aux propriétaires expropriés sous la forme de titres de rente portant un intérêt de 5%. Quant aux paysans auxquels ses terres furent attribuées, ils furent astreints à rembourser à l'Etat 50% du prix payé à l'ancien propriétaire.

Le montant de l'indemnité fut fixé par des commissions qui, selon la loi, devaient prendre en considération la valeur de la terre expropriée. En fait, pour les territoires avant appartenu à la Roumanie avant 1918, ces commissions ont pris en considération le prix du fermage payé avant la guerre pour un hectare de la même catégorie dans la région respective, et elles multiplièrent ces prix par 40 pour les terrains labourables et par 30 pour les pâturages. En Transylvanie, un autre système fut appliqué: les commissions ont tenu compte de tous les éléments possibles d'évaluation, sans être limitées par un coéfficient déterminé du fermage.

Pour venir en aide aux paysans, l'Etat a pris à sa charge 50% de l'indemnité d'expropriation.

Si les dispositions inscrites dans les lois agraires avaient été rigourement respectées, le montant de l'indemnité aurait été inférieur à la valeur vénale de la terre exproprée. Cependant, dans de nombreuses régions, les commissions d'évaluation ont fixé des prix supérieurs à la valeurs vénale et en disproportion avec les possibilités de paiement des paysans. En outre les paysans ont eu à faire face aux frais d'arpentage. Ils ont dû aussi payer des impôts pour que l'Etat puisse acquitter aux propriétaires expropriés la quote-part de l'indemnité qu'il avait prise à sa charge.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ces obligations furent tellement lourdes que les paysans auxquels des terres provenant de l'expropriation furent attribuées se trouvèrent dans une situation fort difficile. C'est pourquoi vingt ans après, dans maintes régions, ils n'avaient pas encore intégralement payé leur dette. Durant la deuxième guerre mondiale, nombreux furent les villages où les paysans figuraient encore dans les registres des percepteurs pour le paiement des lots de terre qu'ils avaient reçus en 1919—1922.

Quant aux grands propriétaires fonciers, ils ont obtenu des sommes considérables pour la partie de leurs biens qui avait été expropriée. Ils ont investi ces somme soit dans les terres qu'ils avaient conservées, soit dans l'industrie.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PROBLEMA PETROLULUI ROMÂNESC LA CONFERINȚA PĂCII DE LA PARIS DIN 1919 *

DE

GH. BUZATU

Petrolul este unul dintre produsele căruia îi este specifică o „continuitate remarcabilă a utilizării... de-a lungul istoriei" [1]. Cunoscut și folosit încă din antichitate, petrolul a fost întrebuințat rînd pe rînd în scopuri militare, ca leac în tămăduirea unor boli ori în luminatul domestic și public, către mijlocul veacului trecut. În tot acest timp, extragerea și prelucrarea țițeiului au constituit „cea mai pacifică industrie", nimeni nebănuind că „aurul negru" ce se revărsa din adîncurile pămîntului avea „să tulbure într-o zi pacea lumii" [2].

Descoperirea, în ultimii ani ai secolului trecut, a motorului cu explozie funcționînd pe baza derivatelor extrase din țiței a sporit brusc și considerabil interesul pentru petrol. Toate statele, mari sau mici, s-au preocupat de atunci îndeaproape de aflarea mijloacelor pentru procurarea combustibilului lichid. Pentru stăpînirea resurselor mondiale de țiței a urmat o îndelungată dispută, fățișă și înverșunată, îndeosebi între marile puteri capitaliste, pentru care posesiunea „aurului negru" a reprezentat un important instrument de dominație și izvor de bogăție. În acțiunile lor, guvernele statelor imperialiste au fost sprijinite sau au sprijinit nemijlocit puternicele trusturi petroliere *Standard Oil, Royal Dutch-Shell* sau *Anglo Persian Co.*, organizații naționale prin componență și internaționale prin aria intereselor lor. Consecințele disputei mondiale pentru petrol au fost

* Prezentul studiu reprezintă un subcapitol din lucrarea în pregătire *Politica națională a petrolului în România între 1918—1929.*

[1] Jean-Jacques Berreby, *Histoire mondiale du Pétrole*, Paris, Éditions du Pont Royal, 1961, p. 9.

[2] Francis Delaisi, *Le Pétrole*, Paris, Payot, 1921, p. 35.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

resimțite, în decursul secolului nostru, și în domeniul relațiilor internaționale dintre state. Potrivit părerii autorizate a lui Berreby, de la anul 1900 încoace „politica mondială miroase a petrol" [3]. Această apreciere este reală mai ales dacă ne referim la evenimentele petrecute în anii imediat următori sfîrșitului primului conflict mondial imperialist dintre 1914 — 1918. Atunci disputa mondială pentru acaparorea petroluiui a înregistrat un caracter extrem de îndîrjit, ea influențînd direct asupra relațiilor internaționale din perioada respectivă. În acel timp, problema combustibilului lichid s-a aflat în atenția sau a constituit cauza eșecului multor conferințe internaționale chemate să reglementeze organizarea postbelică a lumii [4]: Paris, San Remo, Washington, Geneva, Haga și Lausanne.

În anul 1919, la Conferința păcii, problema petrolului a preocupat intens pe reprezentanții marilor puteri învingătoare prezente la Paris — Franța, Anglia, S.U.A. și Italia. În cursul desfășurării lucrărilor deschise ale areopagului păcii, delegații țărilor victorioase în primul război mondial au abordat mai mult sau mai puțin frontal problema petrolului numai atunci cînd ea s-a aflat în legătură directă cu unele chestiuni ce făceau obiectul unor dispoziții în tratatele de pace (stabilirea statutului postbelic al regiunilor cunoscute petrolifere, lichidarea intereselor petroliere ex-inamice etc.). În culisele Conferinței păcii din 1919, însă, problema petrolului a jucat un rol bine precizat. Astfel, în acest cadru s-au pus bazele înțelegerii anglo-franceze pentru exploatarea țițeiului în diverse regiuni de pe glob ori s-a remarcat intervenția americană de preîntîmpinare a realizării vreunui acord petrolier între diversele grupuri internaționale fără participarea lui *Standard Oil*. Înțelegerile făurite sau soluțiile propuse în chestiunea petrolului au fost conforme intereselor puternicelor trusturi internaționale, care au obținut de la guvernele lor să se includă în delegațiile oficiale de la Paris fie adepți de-ai lor, fie reprezentanți proprii sub titlul de „experți". În aceste împrejurări se înțelege faptul pentru care, la Conferință, acțiunile reprezentanților oficiali ai puterilor capitaliste și cele ale trusturilor s-au desfășurat, în majoritatea cazurilor, *convergent ori s-au completat*. Acest lucru poate fi constatat și în cazul atitudinii adoptată față de România în 1919 de către unii din marii „aliați" ai ei din și de după război — Franța, Anglia și Statele Unite.

*

Conferința care trebuia să procedeze la elaborarea tratatelor de pace ce urmau să fie prezentate de către statele învingătoare în primul război mondial puterilor centrale și aliaților lor și-a desfășurat

[3] Jean-Jacques Berreby, *op. cit.*, p. 175.
[4] Cf. *Petrolul și conferințele internaționale*, în „Viitorul" din 7.XII.1922, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lucrările între 12 ianuarie — 28 iunie 1919. Negocierile purtate în capitala Franței s-au desfășurat sub semnul supremației *de jure* și *de facto* a puterilor Antantei (Franța, Anglia, S.U.A., Italia și Japonia). Germania și foștii săi aliați au fost excluși de la tratativele preparatorii. Statelor învinse li s-a recunoscut doar dreptul de a face observații pe marginea tratatelor ce aveau să le fie prezentate, dar Antanta nu era obligată să țină cont de doleanțele lor.

La Conferința păcii din anul 1919 s-au bucurat de un tratament la fel de puțin binevoitor, din partea marilor puteri, și multe dintre statele „aliate și asociate" ale Antantei. Este vorba de țările mici și mijlocii înregimentate în tabăra victorioasă (între ele și România), cărora partenerii mai puternici din alianță le-au refuzat după încheierea armistițiului să le satisfacă orice pretenții de a participa la lucrările Conferinței, alături de ei, în condiții de deplină egalitate. Aceste țări au fost incluse în categoria statelor cu interese așa-zise „limitate", spre deosebire de marile puteri cărora sfera de interese li s-a recunoscut ca fiind „generală". În funcție de această distincție, Conferința și-a desfășurat lucrările. În rolul de organism suprem al ei a fost consacrat *Consiliul celor zece*, alcătuit din șefii de guverne și miniștrii de externe ai celor cinci puteri ale Antantei. Cum însă miniștrii de externe nu participau la toate reuniunile *Consiliului celor zece*, acesta s-a transformat în *Consiliul celor cinci*. Ulterior acesta s-a restrîns la *Consiliul celor patru*, întrucît premierul japonez a hotărît să se retragă de la discuțiile care nu priveau zona Asiei și Pacificului. Apoi, în urma neînțelegerilor intervenite între Italia și puternicii ei parteneri din Antantă, premierul Orlando a părăsit Conferința păcii, iar *Consiliul celor patru* a suferit o nouă restrîngere, funcționînd un timp ca un *Consiliu al celor trei*, alcătuit din președintele american W. Wilson, premierul britanic Lloyd George și omologul său francez, George Clemenceau, care au devenit adevărații „dictatori" ai tratatelor de pace înmînate țărilor învinse [5].

La Conferința păcii de la Paris reprezentanții marilor puteri au încercat să asigure pentru țările lor dominația politică, economică și militară în diverse regiuni din Europa și din celelalte continente. Pentru atingerea țelurilor urmărite, marii aliați au colaborat îndeaproape ori au fost divizați, de la caz la caz. Ei au urmărit să treacă sub tutela lor chiar și multe dintre țările care în cursul războiului luptaseră în rîndurile Antantei — România, Iugoslavia, Polonia ș.a. [6]. Tratatele

[5] Cf. John Maynard Keynes, *Urmările economice ale păcii*, București, Editura „Viața Românească", 1920, pp. 24—44. Despre negocierile șefilor Antantei la Paris în 1919, vezi lucrarea fundamentală a interpretului *Consiliului* (Paul Mantoux, *Les délibérations du Conseil des Quatres, 24 mars—28 juin 1919*, 2 vol., Paris, 1955)

[6] Emilian Bold. *Unele probleme privind participarea delegației române la Conferința păcii (1919—1920)*, în „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza", Istorie, tom. XIV, 1968, p. 28.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

izvorîte de la Conferința păcii au purtat, în consecință, amprenta tendințelor acaparatoare ale marilor puteri capitaliste. Caracterul tratatelor de pace nu a fost diferit de cel al primului război imperialist. Ca un fapt pozitiv trebuie consemnat că sistemul tratatelor de pace din 1919—1920 a reflectat, totuși, și unele procese obiective desfășurate în cursul sau la sfîrșitul primului conflict mondial, prin aceea că a sancționat făurirea statului național român unitar, formarea statului cehoslovac și refacerea celui polonez [7].

La Conferința păcii de la Paris un loc important în cadrul dezbaterilor l-au jucat chestiunile economice. Alături de cele politice, militare sau juridice, acestea au amenințat nu o dată să conducă la o ruptura a relațiilor dintre foștii aliați din cursul războiului. Fiecare dintre puterile capitaliste învingătoare în 1918 a încercat să-și consolideze pozițiile economice în diverse puncte de pe glob, aceasta fie și cu prețul sacrificării alianțelor politico-militare închegate între 1914—1918. În vara anului 1919, Vintilă Brătianu și Romulus Angelescu au remarcat că politica economică a marilor puteri la Conferința păcii era dictată „de necesitatea de a avea materii prime și locuri libere de desfacere a produselor" [8]. Între produsele care a reținut în mod deosebit atenția negociatorilor păcii de la Paris s-a aflat și *petrolul* [9].

Evenimentele petrecute în cursul primului război mondial, cînd lipsa combustibilului lichid a pus într-o situație dificilă Antanta la un moment dat, erau încă prea recente pentru a putea fi neglijate, iar aprecierea ultracunoscută a lordului Curzon după care *„aliații au navigat la victorie pe o mare de petrol"* obseda pe toți delegații prezenți la Conferință. „Aurul negru" dovedise în cei cîțiva ani ai conflictului mondial că era un produs indispensabil pentru purtarea războiului modern. În plus, posesiunea lui era absolut necesară redresării economice postbelice a tuturor țărilor, iar pentru marile organizații capitaliste se arătase a fi un neprețuit izvor de cîștiguri și un important instrument de dominație economică. În atari condiții apare ca naturală tendința marilor puteri ale lumii capitaliste după anul 1918 de a-și asigura posesiunea unor importante cîmpuri petrolifere pe glob ori cel puțin cantitățile necesare consumului. Conferința păcii s-a dovedit a fi constituit terenul prielnic pentru pertractarea unor importante înțelegeri în domeniul afacerilor petroliere între delegațiile statelor participante, îndeosebi între cele ale marilor puteri capitaliste, a căror acțiune a fost permanent conjugată cu cea a reprezentanților puternicelor trusturi internaționale, nelipsiți nici ei din capitala Franței în anul 1919. Conferința a venit să consacre definitiv termenul de *diplomație a petrolului* [10], ale

[7] Emilian Bold, *op. cit.*, p. 29.

[8] Cf. V. B. și R. A., *Pacea de la Versailles, din punct de vedere economic*, în „Democrația", nr. 8/1919, p. 446.

[9] *Ibidem*, p. 446—447.

[10] Cf. Jacques Chastenet, *Histoire de la III-e République*, V, Paris, Hachette, 1960, p. 76.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cărei efecte s-au resimțit cu pregnanță mai ales în cadrul negocierilor din culise. Disputa pentru stăpînirea zonelor petrolifere din lume a izbucnit, însă, adesea și pe față la Conferință între reprezentanții marilor puteri. Așa este cazul celebrei ședințe din 21 mai 1919 a *Consiliului celor trei* în care, la propunerea lui Wilson, s-a dezbătut mult controversata problemă a Siriei. Pe un ton violent, Clemenceau a blamat Anglia pentru „lipsa de cuvînt" a ei. Premierul francez a relevat că, la sfîrșitul anului 1918, consimțise să cedeze Mossulul Angliei, care însă întîrzia să recunoască — în schimb — autoritatea Franței asupra Siriei și să-și retragă trupele din regiunea respectivă. Clemenceau a specificat că o nouă concesiune nu mai poate face, căci „guvernul meu ar fi răsturnat mîine, și eu însumi aș vota împotriva lui" [11]. Președintele Wilson a intervenit pentru a calma spiritele, ceea ce nu l-a împiedicat pe Lloyd George să pretindă lui Clemenceau să prezinte scuze pentru „acuzația" adusă Marii Britanii cum că nu și-ar fi respectat promisiunile asumate în 1918. Clemenceau a refuzat categoric să satisfacă cererea premierului britanic [12].

Delegația României la Conferința păcii avea să activeze la Paris, așadar, într-un moment cînd lupta dintre marile puteri capitaliste pentru acapararea principalelor resurse petrolifere de pe glob se desfășura cu maximum de înverșunare. În fruntea delegației române se afla însuși Ion I. C. Brătianu, președintele consiliului și ministrul afacerilor externe în cabinetul liberal din decembrie 1918 — septembrie 1919. Încă de la începutul șederii lui la Paris, I.I.C. Brătianu au intrat în conflict cu marii aliați într-o serie de probleme interesînd România — respectarea tratatului secret semnat în august 1916 între țara noastră și Antantă, regimul minorităților, chestiunea reparațiilor de război, a tranzitului etc. În toate chestiunile semnalate, puternicii parteneri din Antantă au încercat să impună României condiții grele, dintre care multe veneau direct în atingere cu însăși suveranitatea ei națională. În fața cererilor aliaților, premierul român a proclamat așa-zisa *politică de rezistență*, care a fost sprijinită în țară de către Partidul Național Liberal și respinsă de toate celelalte partide politice. Linia politică urmată de către I.I.C. Brătianu la Paris a condus, lent dar sigur, la înrăutățirea relațiilor dintre România și marii aliați, care nu admiteau împotrivire la recomandările lor. Ea a sfîrșit prin refuzul României de a-și pune semnătura pe tratatul de pace cu Austria, plecarea premierului român de la Conferință în 2 iulie 1919 și, apoi, prin încordarea la maximum a raporturilor dintre țara noastră și *Consiliul Suprem* [13].

[11] Paul Mantoux, *op. cit.*, II, p. 138.

[12] *Ibidem*, p. 143.

[13] Pentru detalii asupra atitudinii delegației române la Conferința păcii, vezi: Sherman David Spector, *Rumania at the Paris Peace Conference (A Study of the Diplomacy of Ioan I. C. Brătianu)*, New York, Bookman Associates, Inc., 1962; H. W. V. Temperley, *A History of the Peace Conference of Paris*, VI,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

După informațiile edite și inedite de care dispunem, problema petrolului s-a aflat în anul 1919 între factorii care au contribuit într-o însemnată măsură la determinarea raporturilor dintre România și puterile Antantei. Acest lucru a fost semnalat, de către unele publicații și diverși contemporani cu evenimentele relatate. Astfel, oficiosul liberal „Viitorul" sublinia în 1920 că, deoarece marii aliați din Apus au urmărit să acapareze petrolul nostru, ei au tratat România la Conferința păcii „aproape ca țară învinsă" [14]. Cu alt prilej, același cotidian bucureștean consemna : „Dacă delegația noastră (la Paris — n.n.) ar fi fost mai «culantă» în chestia petrolului, multe ultimatumuri n-am fi primit și multe articole de gazetă injurioase împotriva noastră nu s-ar fi scris într-o anumită presă din America și din Anglia" [15]. Aceeași opinie a fost împărtășită și de către unii autori străini. Așa, de pildă, cotidianul italian „Il Messagero" din 17 octombrie 1920 remarca prin pana colaboratorului său Alfredo Mantero : „Se poate spune că una din cauzele principale pentru care d. Brătianu, fost prim-ministru, a fost boicotat de Conferința de la Versailles este chestiunea petrolului. Delegații americani la Conferința păcii au fost în permanență și în mod sistematic contra revendicărilor României" [16]. De asemenea, istoricul american Clark a consemnat la rîndu-i că, la Conferința de la Paris, României i s-au cerut importante concesii de către marii aliați, „îndeosebi în legătură cu petrolul" [17].

Rolul jucat de petrolul românesc în definirea situației țării noastre la Conferința din 1919 a fost subliniat și de presa internă care se pronunța pentru promovarea unei politici a „porților deschise" față de capitalurile străine. Astfel, cotidianul independent „Adevărul" nota : „Atenția marilor centre producătoare se îndreaptă spre noi. Lupta în jurul petrolului român s-a dat *pînă și la masa păcii* (subl. n.). Capitalurile străine se concurează pentru a-și putea asigura o parte din producția produselor noastre petroliere" [18]. În același context, Take Ionescu, partizan convins al politicii „porților deschise", a declarat în iulie 1919 la clubul conservator din București : „Va veni ceasul cînd se va dovedi

---

London, Henry Frowde and Hodder and Stoughton, 1921, pp. 224—236; V. V. Tilea, *Acțiunea diplomatică a României (noiembrie 1919—martie 1920)*, Sibiu, 1925; Gh. I. Brătianu, *Acțiunea politică și militară a României în 1919 în lumina corespondenței diplomatice a lui Ion I. C. Brătianu*, București, Cartea Românească, 1939; C. Xeni, *Take Ionescu, 1858—1922*, ediția a III-a, București, 1933, pp. 387—407; Emilian Bold, *op. cit.*, passim.

[14] Vezi „Viitorul" din 28.VII.1920, p. 3.

[15] Cf. *Marile puteri și petrolul*, în „Viitorul" din 20.VI.1920, p. 1.

[16] Cf. „Viitorul" din 3.XI.1920, p. 1.

[17] Charles Upson Clark, *United Roumania*, New York, Dodd, Mead and Co., 1932, p. 225.

[18] *Importanța petrolului român pe marile piețe europene*, în „Adevărul" din 20.IX.1919, p. 4.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

că în atmosfera grea ce domnește asupra României sînt și cîteva emanațiuni de petrol" [19].

Delegației României la Conferința păcii i s-au făcut diverse propuneri în legătură cu problema petrolului imediat după sosirea ei la Paris, la mijlocul lui ianuarie 1919. Reprezentanții marilor puteri (Franța, Anglia, S.U.A. și Italia) s-au interesat de cele mai diferite aspecte privind chestiunea petrolului românesc : concesionarea și exploatarea terenurilor petrolifere ale statului român, reglementarea lichidării societăților petroliere ex-inamice, mijloacele de procurare a unor cantități de combustibil lichid necesare aprovizionării centrelor occidentale de consum etc. Aspectele relevate au fost abordate concomitent sau treptat de către delegații marilor puteri. Numai pentru început a precumpănit oarecum problema privind procurarea de produse petroliere românești necesare pieților apusene care se zbăteau într-o puternică criză de combustibili ca urmare a războiului.

După toate probabilitățile, Franța a intervenit cea dintîi pe lîngă reprezentanții României. Astfel, la scurt timp după debarcarea delegaților români în capitala Franței ministrul român la Paris, Victor Antonescu, a comunicat la București lui M. Pherekyde, interimar la președinția consiliului de miniștri și la afacerile străine pe timpul lipsei lui Ion I. C. Brătianu din țară, că francezii se interesează îndeaproape de problema petrolului nostru [20]. Printr-o telegramă din 29 ianuarie 1919, Pherekyde a solicitat precizări ministrului român în legătură cu conținutul pretențiilor franceze. El a transmis, totodată, că guvernul din București era dispus să vîndă derivate petroliere Franței, dar că el nu avea în vedere „cedarea" terenurilor petrolifere ale statului [21]. În telegrama sa de răspuns, din 31 ianuarie 1919, Victor Antonescu a arătat că era vorba, „pentru moment, de vinderea unor anumite cantități" de produse petroliere Franței pentru asigurarea consumului flotei ei comerciale [22]. Franța nu solicitase încă un „aranjament definitiv" în ce privește petrolul românesc [23]. Ea avea să vină cu o propunere în acest sens, așa după cum vom vedea, în cursul lunilor următoare.

Anglia, de asemenea, a fost preocupată de petrolul românesc. După părerea istoricului american Spector în precizarea poziției delegației britanice la Conferința păcii față de România „un rol vital" l-a jucat grija pentru asigurarea intereselor engleze în industria petrolieră de la noi [24]. Interesul pe care l-a acordat Marea Britanie, cum și Franța, petrolului românesc a fost semnalat de I.I.C. Brătianu într-o radiogramă

[19] Cf. Gh. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 65.
[20] Biblioteca Centrală de Stat, Fond Al. Saint-Georges, Pachet CLXXIV/6, f. 137 (În continuare vom cita B.C.S., Fond . . .).
[21] *Ibidem.*
[22] *Ibidem*, f. 139.
[23] *Ibidem.*
[24] Sherman David Spector, *op. cit.*, p. 163.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

trimisă la București după o vizită la Londra în primăvara anului 1919: „Chestiunea petrolurilor interesează îndeaproape deopotrivă la Londra și Paris" [25]. În timp ce delegații români se aflau la Conferința păcii, guvernul britanic a întreprins demersuri și la București în chestiunea petrolului. În februarie 1919 Legația română din Paris a fost înștiințată de către cabinetul din București că i se prezentase un proiect conținînd „mai multe sugestii care au un caracter oficial asupra posibilității cooperării între guvernele britanic și român în refacerea industriei noastre petroliere pe bazele naționale" [26].

Petrolul românesc a preocupat deopotrivă pe reperezentanții americani la Conferința păcii. Acțiunea lor s-a desfășurat în două direcții: obținerea unor concesiuni petrolifere de la statul român și preintîmpinarea realizării unei înțelegeri anglo-franco-române pentru exploatarea țițeiului nostru. Intervenția americanilor pe lîngă delegații români a fost, în repetate rînduri, deosebit de viguroasă din moment ce șeful delegației noastre comunica la București că „problema petrolului a dezlănțuit împotriva noastră pe marii rechini ai trusturilor americane" [27].

Delegația Italiei la Paris nu a pierdut nici ea din vedere petrolul românesc. La 11 august 1919 Al. Vaida-Voievod, membru al delegației române la Conferință, relata din Paris despre existența unui proiect privind posibilitățile de import anual de către Italia a circa 1,5 milioane tone țiței brut românesc, pe o perioadă de 10—15 ani. Proiectul în cauză era sprijinit de guvernul de la Roma care era de acord să ofere României „concursul financiar" necesar refacerii industriei petroliere după război [28].

La Paris, în 1919, marii aliați au încercat să profite de greutățile momentane prin care trecea România în urma primului război mondial pentru a obține de la ea importante concesii în materie de petrol. Prilejul nimerit pentru a trece la atac le-a fost oferit de cererile insistente formulate de guvernul român pentru obținerea unor împrumuturi externe pe piețile apusene. Aliații — Franța, în speță — au condiționat atunci acordarea oricărui împrumut de obținerea unor înlesniri în ceea ce privea petrolul românesc [29]. Nevoile României pentru deschiderea unor credite de către aliați erau atît de urgente la începutul anului 1919 încît Ministerul de Finanțe indica Legației din Paris că guvernul român era dispus să primească „orice condiții" puse de aliați în legătură cu petrolul, numai să se grăbească acordarea sprijinului financiar

[25] B. C. S., Fond Al. Saint-Georges, Pachet CXII/1, nepaginat (Radiograma nr. 233 a lui I. I. C. Brătianu către M. Pherekyde. Paris, 21.III.1919).

[26] Arhivele M. A. E., Fond 71/1914, E_2 Petrol, vol. 231, f. 108 (În continuare vom cita Arh. M. A. E.).

[27] Cf. Emilian Bold, *op. cit.*, p. 39.

[28] Arh. St. București, Fond Al. Vaida-Voievod, Pachet I/66, f. 14.

[29] Vezi Gh. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 62; Eugen C. Munteanu și Teodor Necșa, *Jefuirea petrolului românesc de către trusturile imperialiste în anii 1917—1923*, în *Studii și referate privind istoria României*, II, București, 1953, p. 1555—1556.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

solicitat[30]. În acel moment, oficialitățile de la București considerau că pretențiile aliaților privesc doar problema furnizărilor de produse petroliere pentru piețele occidentale[31]. Faptele aveau să dezmintă curînd această credință căci partenerii României nu au întîrziat să avanseze cereri tot mai întinse în legătură cu petrolul românesc și pe care delegații noștri la Paris au fost siliți — din diverse motive — să le ia în considerație.

România s-a adresat cu o primă cerere de împrumut Franței. Ea a fost formulată de către Victor Antonescu la 19 februarie 1919. A trebuit să treacă peste o lună de zile pentru ca oficialitățile franceze să încunoștiințeze pe ministrul român că guvernul Clemenceau a aprobat acordarea unui credit de 10 milioane franci[32].

În răstimp, reprezentanții români au procedat la unele schimburi de vederi cu membrii delegației americane la Conferința păcii. Pentru început s-a discutat problema ravitaierii României de către *A.R.A.*, al cărei președinte era Herbert Hoover. Un acord s-a semnat la Paris, în 28 februarie 1919, între I. I. C. Brătianu și Hoover[33]. Potrivit acordului, americanii urmau să trimită în România însemnate cantități de porumb, fasole, diverse alimente, echipamente etc. Unele din aceste produse erau furnizate cu reduceri de pînă la 30% din costul lor real. Plata produselor primite nu se făcea imediat. În cursul negocierilor ulterioare desfășurate la Paris între delegații români și americani pentru aplicarea convenției de ravitaiere din 28 februarie 1919, cei din urmă au venit cu propuneri concrete și în ce privește problema petrolului nostru. La început, americanii s-au interesat dacă România dispunea de cantități disponibile pentru export. Drept răspuns, la 23 martie 1919 comandorul Pantazzi a comunicat colonelului american Logan, de la „Comisia generală de aprovizionare a Europei", că România avea derivate petroliere în cantități „destul de însemnate" pentru export dar că îi lipseau mijloacele de transport pe mare[34]. Colonelul Logan a profitat de acest prilej pentru a propune României sprijinul american. El i-a declarat lui Pantazzi că chemase deja la Paris pe directorul trustului *Standard Oil*, cu scopul de „a-l consulta și a vedea —nota interlocutorului român — dacă nu este cazul să ni se acorde un împrumut de 10 milioane dolari, care să ne permită în lipsa de credite în care ne

[30] B. C. S „Fond Al. Saint-Georges, Pachet CLXXIV/5, f. 242 (Telegrama din 20.II.1919 a Ministerului de Finanțe al României către Legația română din Paris).

[31] *Ibidem.*

[32] Idem, Pachet CLXXIV/6, f. 160—161 (Adresa M. A. E. al Franței către Victor Antonescu. Paris, 26.III.1919). Împrumutul acordat a fost considerat „modest" în raport cu necesitățile României (Cf. Gh. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 61). Delegații români la Paris se așteptau la cel puțin 50 milioane franci (Arh. M. A. E., Fond 71/1914, E_2 Petrol, vol. 223, f. 140).

[33] *Ibidem*, f. 141—144.

[34] *Ibidem*, f. 160 (Raport întocmit de comandorul Pantazzi asupra convorbirii din 23.III.1919 cu colonelul Logan, din „Comisia generală pentru aprovizionarea Europei").

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

găsim, a nu fi obligaţi să încheiem tranzacţiuni ce ar putea să ne fie defavorabile în viitor" [35]. Comandorul Pantazzi credea că, în urma celor discutate cu Logan, *Standard Oil* nu avea să întîrzie să crediteze România [36].

Speranţele delegatului român nu aveau să fie confirmate. I.I.C. Brătianu a fost ostil unei colaborări cu americanii şi negocierile pe tema obţinerii unui împrumut din partea trustului lui Rockefeller nu au mai continuat. Cu toate acestea, americanii nu au încetat să prezinte şi alte oferte României în legătură cu petrolul. În ce priveşte spiritul lor, el reiese cu claritate din propunerea făcută de către unul din conducătorii trustului *Standard Oil*, Sadler, care — aflat în aprilie 1919 în trecere prin Paris — i-a vorbit lui I.I.C. Brătianu despre necesitatea unei „cooperări" în materie de petrol între americani şi statul român. Sadler a subliniat că era de preferat ca să se rezerve americanilor, în cadrul înţelegerii proiectate, 51% din interese cu scopul ca „ei să poată — nota I.I.C. Brătianu — să-şi asigure conducerea cu competenţa lor specială" [37]. Planul avansat de Sadler nu permitea nici o îndoială asupra faptului că americanii urmăreau să-şi instaureze dominaţia asupra petrolului românesc în schimbul celor cîteva milioane de dolari acordate României. Presa străină, a relevat în acele zile faptul că, la Paris, americanii au tins la acapararea resurselor petrolifere din România. Astfel, cotidianul elveţian „Neue Züricher Zeitung" din 25 iunie 1919 a apreciat că propunerile făcute de *Standard Oil* — fie prin reprezentanţii lui, fie prin delegaţii oficiali la Paris — erau atît de grele încît acceptarea lor ar fi echivalat necondiţionat cu pierderea independenţei economice a României [38].

Delegaţia română nu putea să primească asemenea propuneri. Acceptarea lor ca şi efectele lor lesne de bănuit contraveneu principiilor programului economic al P.N.L. de exploatare a petrolului şi celorlalte bogăţii naturale „prin noi înşine". Aşa după cum se ştie, această politică nu excludea colaborarea capitalurilor străine de la valorificarea bogăţiilor naţionale, ci o accepta în anumite limite, întrucît burghezia liberală, al cărei exponent era I.I.C. Brătianu, dorea să obţină şi ea o participare cît mai însemnată — de cel puţin 50% — la împărţirea profiturilor rezultate din exploatarea petrolului. Iar, dacă era vorba să opteze pentru capitalurile străine, desigur că liberalii preferau să se orienteze către Anglia sau Franţa de care erau mai mult legaţi prin raporturi economice şi politice.

[35] Arh. M.A.E., Fond 71/1914. E2 Petrol. vol. 223, p. 161.

[36] *Ibidem*, f. 161 (Raport întocmit de comandorul Pantazzi asupra convorbirii din 23.III.1919 cu colonelul Logan, din „Comisia generală pentru aprovizionarea Europei").

[37] *Ibidem*, f. 175 (Radiograma nr. 333 a lui I. I. C. Brătianu către M. Pherekyde. Paris, 23.IV.1919). Despre alte propuneri făcute de americani în 1919 la Paris, vezi Eugen C. Munteanu şi Teodor Necşa, *op. cit.*, p. 1557—1558.

[38] Arh. M. A. E., Fond 71/1914, E_2 Petrol, vol. 231, f. 127.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În problema petrolului, însă, marii aliaţi s-au străduit în 1919 să nu lase la latitudinea României libera alegere între unii parteneri şi ceilalţi. Ei au căutat dimpotrivă să impună opţiunea României. S-a amintit că, la 26 martie 1919, Ministerul Afacerilor Externe francez comunicase lui Victor Antonescu hotărîrea cabinetului Clemenceau de a acorda României un împrumut de 10 milioane franci. Negocierile fuseseră destul de dificile, iar delegaţia română — pentru a grăbi obţinerea creditului solicitat — a prezentat sprijinul financiar pe care urma să-l primească ca făcînd parte integrantă dintr-o viitoare „antantă economică" franco-română [39]. În acest cadru, încă înainte de aprobarea împrumutului, I.I.C. Brătianu a discutat cu francezii şi problema petrolului [40]. Premierul român era convins că, în chestiunea petrolului, guvernul său — după ce va analiza măsurile corespunzătoare — avea să solicite colaborarea Franţei. Dar nu mică a fost „surprinderea" şefului delegaţiei române la Conferinţa păcii cînd, la efectuarea împrumutului acordat României, Ministerul Afacerilor Externe al Franţei i-a pretins o „declaraţie relativă la petrol" [41]. Această declaraţie, în funcţie de care francezii au condiţionat nemijlocit acordarea împrumutului de 10 milioane franci [42], trebuia să însemne în fapt un angajament asumat de guvernul român şi era de natură să-i lege mîinile în soluţionarea viitoare a problemei petrolului. Bineînţeles că, în acest context, România avea să favorizeze interesele franceze în industria de ţiţei.

Delegaţia română a respins „cu indignare" ideea de a face o declaraţie cu privire la petrol. Şeful ei s-a întîlnit cu ministrul francez al finanţelor, Clotz, căruia i-a declarat că nu excludea posibilitatea realizării unei „cooperări" franco-române în materie de petrol, dar că nu putea admite ca, în schimbul unui împrumut de 10 milioane franci, să ia angajamente de natura şi „anvergura" precizate. Premierul român a adus un argument care a silit pe interlocutorii săi francezi să fie ceva mai indulgenţi. Astfel, Brătianu a subliniat că „era în interesul comun de a amîna chestiunea petrolurilor întrucît România s-ar găsi într-o situaţie politică care ar jena liberele ei decizii şi exista temerea intervenţiei Angliei şi Americii" [43].

Poziţia adoptată a triumfat momentan. Împrumutul de 10 milioane franci s-a acordat României fără ca ea să-şi fi luat un angajament referitor la petrol [44]. În perioada următoare, însă, României i-a fost

[39] Arh. M.A.E., Fond 71/1914, E_2 Petrol, vol. 223, f. 169 (Raport al delegaţiei române la Conferinţa păcii. Paris, 20.IV.1919).

[40] *Ibidem.*

[41] *Ibidem.*

[42] *Ibidem.*

[43] *Ibidem.*

[44] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

imposibil să mai evite angajarea unor negocieri petroliere cu reprezentanții marilor puteri. Căci, dacă inițial România s-a aflat în fața tentativelor singulare ale diverselor puteri capitaliste de a acapara bogățiile sale petrolifere, ulterior ea a trebuit să înfrunte ofensiva comună a unora dintre marii aliați. Ne referim la alianța anglo-franceză în domeniul intereselor petroliere făurită la Paris, în culisele Conferinței de pace, în urma tratativelor dintre W. Long și H. Bérenger din martie-aprilie 1919. Comuniunea de interese anglo-franceze a fost consemnată într-un acord petrolier semnat de cei doi delegați la 8 aprilie în capitala Franței[45]. Acordul Long-Bérenger a prefațat renumita convenție petrolieră de la San Remo încheiată în anul următor între Anglia și Franța[46]. În linii generale, acordul din aprilie 1919, ca și convenția de la San Remo, a stabilit principiile unei cooperări cordiale anglo-franceze în unele din principalele regiuni petrolifere de pe glob (Irak, România, coloniile franceze sau britanice, protectoratele franceze etc.)[47]. În ceea ce privea România, acordul Long-Bérenger întrevedea — după cum relata „Journal des Debats" din 26 mai 1920 — o acțiune comună anglo-franceză în achiziționarea intereselor care au aparținut Germaniei în industria petrolieră ; cooperarea era menținută și în cazul obținerii de noi concesiuni petrolifere de la statul român. În ambele cazuri, englezii și francezii aveau să observe delimitarea cu rigurozitate a intereselor lor în proporție de cîte 50%[48]. Acordul Long-Bérenger a fost aprobat de guvernul britanic la 16 aprilie 1919. Cabinetul Clemenceau, însă, a refuzat să-l parafeze atîta timp cît Anglia a întîrziat să recunoască „drepturile" Franței asupra Siriei și Ciliciei. Problema avea să fie reglementată definitiv de către succesorul la guvern al lui Clemenceanu, Millerand, care în aprilie 1920 și-a pus semnătura alături de Lloyd George pe acordul de la San Remo[49].

În primăvara anului 1919, de îndată ce în cursul negocierilor dintre Long și Bérenger s-a întrevăzut perspectiva încheierii unei înțelegeri în problema petrolului între Anglia și Franța, ambele părți s-au străduit să obțină asentimentul României asupra prevederilor care o priveau, ceea ce echivala cu sancționarea de către ea a acordului în perspectivă. După ce reușise să rezolve cu bine problema împrumutului de 10 milioane franci, care a fost separată de cea a petrolului, delegației României la Conferința de la Paris i s-au prezentat noi cereri privind combustibilul lichid de către reprezentanții marilor puteri. La începutul lui aprilie 1919 Henry Bérenger a insistat pe lîngă

[45] Cf. Charles Pomaret, *La politique française des combustibles liquides*, Paris, 1923, p. 122.

[46] Karl Hoffmann *Oelpolitik und angelsächsischer Imperialismus*, Berlin. Ring-Verlag, 1927, p. 90—91.

[47] Cf. Charles Pomaret, *op. cit.*, p.121.

[48] Vezi *Capitalul anglo-francez și petrolul românesc*, în „Adevărul" din 5.IX.1924, p. 3.

[49] Cf. detalii în Charles Pomaret, op. *cit.*, *pp.* 122—124.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

delegaţii români în sensul realizării unei „antante" pentru exploatarea petrolului. L. Mrazec, directorul „Institutului Geologic al României", a fost delegat să negocieze cu comisarul francez al combustibilului. Au avut loc mai multe întrevederi Mrazec-Bérenger între 4 — 8 aprilie în urma cărora delegaţia română a înţeles că Anglia şi Franţa acţionau de comun acord în problema petrolului [50]. Temîndu-se ca nu cumva amînarea discutării propunerilor făcute în sensul încheierii unei înţelegeri anglo-franco-române pentru exploatarea petrolului să dăuneze poziţiilor României la Conferinţa păcii, determinînd o atitudine „mai puţin binevoitoare" a Marii Britanii şi Franţei faţă de ţara noastră, I. I. C. Brătianu s-a arătat dispus să ia în consideraţie propunerile lui Bérenger. El a căzut de acord să examineze principiile după care „înţelegerea" ar fi putut prinde viaţă [51]. Dar întrucît exista pericolul unei intervenţii hotărîte din partea S.U.A. care fuseseră excluse de la reglementarea problemei în discuţie, premierul român a sugerat interlocutorilor săi că era nimerit să se păstreze „cel mai strict secret asupra negocierilor întreprinse" [52].

Tratativele cu Anglia şi Franţa în problema petrolului românesc s-au desfăşurat în baza unui *„aide-m-moire"* propus de către Mrazec lui Bérenger în cursul întîlnirii din 4 aprilie 1919 [53]. Interpretările părţilor interesate în privinţa semnificaţiei documentului elaborat de către directorul „Institutului Geologic al României" au fost deosebite, opuse chiar. Astfel, conducătorii politicii petroliere ai Marii Britanii şi Franţei, respectiv sir John Cadman şi H. Bérenger, au apreciat că documentul întocmit de Mrazec, care admitea „cooperarea cordială" a celor două puteri vest-europene în exploatarea ţiţeiului românesc, obliga România să ţină la curent pe partenerii ei asupra „orientării pe care o va da politicii sale petroliere" [54]. După părerea membrilor delegaţiei române la Conferinţa păcii, documentul în discuţie era un proiect, care nu cuprindea vreun angajament al guvernului de la Bucureşti în materie de petrol, ci constituia numai o simplă „declaraţie de principii" [55]. I. I. C. Brătianu a ţinut numaidecît ca *„aide-mémorie"-ul* din 4 aprilie 1919 să fie aprobat de guvernul de la Bucureşti, în care scop *Mrazec a şi fost trimis în ţară* [56]. *Dar înainte de a primi vreo ştire din ţară*, premierul român a făcut cunoscut — la 10 aprilie 1919 — că acceptă clauzele acordului Long-Bérenger semnat cu două zile mai de-

[50] Arh. M. A. E., Fond 71/1914, E_2 Petrol, vol. 223, f. 169 (Raport al delegaţiei române la Conferinţa păcii. Paris, 20.IV.1919).
[51] *Ibidem.*
[52] *Ibidem.*
[53] *Ibidem*, f. 238 (Scrisoarea lui H. Bérenger către I. I. C. Brătianu. Paris, 27.VI.1919).
[54] *Ibidem.*
[55] *Ibidem*, f. 170 (Raport al delegaţiei române la Conferinţa păcii. Paris, 20.IV.1919).
[56] *Ibidem*, f. 169.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vreme [57]. La 17 aprilie 1919, în sfîrşit, cabinetul român reunit la Bucureşti sub preşedinţia lui M. Pherekyde a aprobat *„aide mémoire"*-ul adus de Mrazec şi a autorizat delegaţia română să continuie negocierile relative la petrol conform prevederilor lui [58]. În acest fel, acţiunile întreprinse în culisele Conferinţei păcii sau la Bucureşti în aprilie 1919, permiteau să se întrevadă că realizarea unui acord anglo-franco-român era eminentă. Acordul prezumtiv se referea atît la situaţia societăţilor petroliere ex-inamice din România, cît şi la posibilităţile de exploatare a terenurilor petrolifere ale statului de către capitaliştii francezi şi britanici pe principiul parităţii.După unele informaţii, acordul în discuţie nu a existat numai *în principiu*, ci şi *de fapt*. Astfel, cotidianul parizian „Le Temps" vorbea la 25 mai 1920 despre o convenţie anglo-franco-română încheiată în aprilie 1919 pentru „exploatarea în stil mare a petrolului românesc [59].Acelaşi punct de vedere a fost împărtăşit şi de cotidianul bucureştean „Adevărul" [60].

În ce ne priveşte, credem că există o confuzie. În primăvara anului 1919 nu s-a încheiat la Paris nici un mare acord petrolier anglo-franco-român. *„Aide-mémoire"*-ul lui Mrazec din 4 aprilie 1919 ori acceptarea de către Brătianu, la 10 aprilie 1919, a înţelegerii Long-Bérenger au reprezentat doar etape în calea realizării unui astfel de acord şi nu acordul în sine. Încheierea lui nu a fost posibilă în primăvara anului 1919 datorită intervenţiei americane.

S-a arătat că, încă de la începerea negocierilor Mrazec-Bérenger, s-a recomandat să se păstreze o deplină discreţie asupra conţinutului lor cu scopul de a se evita protestul eventual al americanilor. În ciuda eforturilor depuse, secretul tratativelor petroliere purtate de România cu anglo-francezii nu a putut fi păstrat. Imediat ce existenţa lor a devenit cunoscută delegaţilor americani la Conferinţa păcii, aceştia au făcut tot posibilul pentru a împiedica realizarea unui acord petrolier fără participarea lor. Unul dintre colaboratorii cei mai apropiaţi ai preşedintelui Wilson, B. Baruch, a solicitat o întrevedere lui I. I. C. Brătianu, căruia i-a declarat — comunica acesta din urmă la Bucureşti, — că „ţara sa nu admitea ca prin înţelegeri ostile intereselor ei noi să dăm celorlalte două ţări *concesiunea exclusivă a petrolului...*" [61]. *Baruch a* arătat premierului român că intervenţia sa era în interesul „propriu" al României, căci el ştia că Anglia şi Franţa „voiau să profite de dificultăţile noastre (ale României — n.n.) pentru a ne exploata" [62].

[57] Cf. Charles Pomaret, *op. cit.*, p. 122.

[58] Arh. M. A. E., Fond 71/1914, E_2 Petrol, vol, 231, f. 115 (Radiograma Consiliului de Miniştri către Legaţia română din Paris. Bucureşti, 18.IV.1919).

[59] Cf. *Capitalul anglo-francez şi petrolul românesc*, în „Adevărul" din 5.IX.1924, p. 3.

[60] *Ibidem.*

[61] Arh. M. A. E., Fond 71/1914, E_2 Petrol, vol, 223, f. 174 (Radiograma nr. 333 a lui I. I. C. Brătianu către M. Pherekyde. Paris, 23.IV.1919).

[62] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

I.I.C. Brătianu a negat faptul că ar fi concedat monopolul petrolului român anglo-francezilor [63], lucru ce nu l-a liniştit pe interlocutorul său american. Baruch a precizat că, dacă România va încheia vreo convenţie petrolieră cu anglo-francezii contrarie intereselor americane, atunci guvernul său avea să se dezintereseze de asigurarea serviciului de ravitaiere a ţării. De asemenea, România nu mai putea nădăjdui să conteze pe sprijinul Statelor Unite nici „pe alte tărîmuri" [64].

Acţiunea lui Baruch a fost urmată de ameninţările lui H. Hoover. Într-o notă adresată lui I. I. C. Brătianu, preşedintele A.R.A.-ei lăsa să se înţeleagă că întreruperea aprovizionării României trebuia privită ca o posibilitate de loc exclusă [65]. Premierul român, referindu-se la aceasta notă a lui Hoover, a comunicat la Bucureşti că ea excela printr-un ton „puţin amical". Ea condiţiona continuarea ravitaieriii României cu produse americane în funcţie de satisfacerea mai multor cereri — toate „foarte grave" — dar, în ultimă instanţă, o lega de problema petrolului românesc [66]. Premierul român era convins că atitudinea oficialităţilor americane a fost determinată la inspiraţia reprezentaţilor lui *Standard Oil* prezenţi la Paris [67]. Faţă de acţiunea americanilor, delegaţia română şi-a luat următorul angajament comunicat la Bucureşti în mai 1919: „...Am fost siliţi să dăm americanilor o declaraţiune care ne leagă să nu încheiem nimic în chestiunea petrolurilor... Americanii au fost intratabili şi dăduseră deja ordin de a se opri ravitaierea" [68].

După consumarea faptelor relatate, concluziile la care a ajuns delegaţia română la Conferinţa păcii au coincis cu adoptarea punctului de vedere expus de către I. I. C. Brătianu înainte de începerea negocierilor petroliere cu anglo-francezii. Încă de atunci, premierul liberal a fost de părere că problema petrolului românesc nu trebuia abordată în condiţiile în care se afla România în primăvara anului 1919 — un stat în plină reorganizare şi dependent în multe privinţe de bunăvoinţa marilor ei aliaţi apuseni. Altmintrelea, România ar fi fost silită să facă importante concesii în materie de petrol, multe împotriva propriilor ei interese naţionale. Sugestiile lui Brătianu nu au fost ascultate de către partenerii anglo-francezi care au intervenit prompt pentru aflarea unei soluţionări a problemei petrolului românesc în primul rînd potrivit propriilor lor interese. Acţiunea aliaţilor vest-europeni ai României a provocat, ca un corolar, reacţia americanilor, care s-au arătat succepti-

[63] Arh. M.A.E., Fond 71/1914, E_2 Petrol, vol. 223, f. 174 (Radiograma nr. 333 a lui I. I. C. Brătianu către M. Pherekyde. Paris. 23.IV.1919).

[64] *Ibidem.*

[65] *Ibidem*, f. 176—177 (Nota lui H. Hoover către I. I. C. Brătianu. Paris, 24.IV.1919).

[66] *Ibidem*, f. 188 (Scrisoarea lui I. I. C. Brătianu către M. Pherekyde. Paris, 27.IV.1919).

[67] *Ibidem.*

[68] *Ibidem*, f. 113 (Radiograma nr. 363 din 4.V.1919 a lui I. I. C. Brătianu către M. Pherekyde).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

bili ori de cîte ori s-au purtat discuții în jurul chestiunilor petroliere fără participarea lor. I. I. C. Brătianu a prevăzut [69] că intervenția americană în ce privea petrolul românesc constituia un serios pericol pentru interesele burgheziei românești. Demersurile S.U.A. reprezentau o amenințare și din punctul de vedere al anglo-francezilor, lucru pe care delegația română nu a întîrziat să-l releve aliaților săi vest-europeni cu scopul evident de a-i determina să-și modereze pretențiile. Încheierea care se desprindea din considerentele expuse îndemna România ca, cel puțin pentru moment, să amîne reglementarea problemei petrolului în cadrul „antantei" propuse de către anglo-francezi în primăvara anului 1919.

Acordul anglo-franco-român *(trilateral agrement)* în problema petrolului român s-a semnat de-abia la 29 iulie 1919, în ciuda oponenței americanilor. El oferea garanții de participarea capitaliștilor vest-europeni la lichidarea societăților petroliere ex-inamice [70]. Acordul nu a avut o viață îndelungată, fiind denunțat de către guvernul I. I. C. Brătianu la 18 august 1919 în urma conflictului intervenit între România și marile puteri aliate la Conferința păcii de la Paris [71]. În lunile următoare, aliații au încercat să obțină de la cabinetele succesoare celui liberal repunerea în vigoare a acordului din iulie 1919. Problema a fost discutată, fără a fi fost soluționată, la începutul anului 1920 cu prilejul vizitei la Londra a premierului Al. Vaida-Voievod [72]. De-abia în aprilie 1920 Anglia și Franța au obținut asentimentul noului guvern Al. Averescu asupra clauzelor relative la România din convenția petrolieră de la San Remo [73].

Din cele expuse se desprinde că, în anul 1919, în culisele Conferinței de pace de la Paris, Ramânia a trebuit să înfrunte o puternică ofensivă în problema petrolului din partea marilor puteri învingătoare în primul război mondial. Marii aliați occidentali au urmărit atingerea unui singur țel — acapararea resurselor petrolifere ale României și au procedat, în consecință, cu prea puține menajamente față de o țară care le era amică și „aliată". În cadrul politicii promovată de către delegația română la Paris în problema petrolului a precumpănit punctul de vedere al lui I. I. C. Brătianu. Șeful delegației române a fost constrîns să inițieze în culisele Conferinței negocieri în legătură cu chestiunea petrolului, îndeosebi cu reprezentanții Franței și Angliei. Alte tratative au fost angajate cu Statele Unite. Acțiunea Italiei nu s-a făcut resimțită în 1919. În cursul discuțiilor multilaterale purtate de reprezentanții României a reieșit că două mari probleme au preocupat în mod special pe delegații marilor puteri. O primă chestiune privea lichidarea societăților petroliere ex-inamice care trebuia să constituie un

[69] Arh. M.A.E., Fond 71 1914, E2 Petrol, f. 189.
[70] Sherman David Spector, *op. cit.*, p. 163 și 294.
[71] *Ibidem*, p. 304.
[72] *Ibidem*, p. 318.
[73] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

prilej — după planurile capitaliștilor vest-europeni — de a-și consolida pozițiile în industria de țiței din țara noastră. Cealaltă problemă se referea la darea în exploatare a întinselor și bogatelor terenuri petrolifere ale statului român; tentativele în această direcție nu au constituit deloc o surpriză, ele înscriindu-se pe linia eforturilor mai vechi inițiate — începînd cu *Standard Oil* la 1900 — de către marile trusturi internaționale pentru obținerea unor mari concesiuni pe perimetrele bogate în țiței ale statului român. În ceea ce-l privește, guvernul liberal din 1918—1919 nu s-a arătat ostil soluționării pe cale de bună înțelegere a primei probleme [74], dar a fost mai greu de convins în cealaltă chestiune, în care nu și-a luat nici un angajament precis la Paris. În 1919, realizarea unui acord concret nu a fost mult timp posibilă fie datorită rezervelor manifestate de delegația României, fie ca urmare a puternicelor contradicții inter-imperialiste între grupurile anglo-francez și cel american de care a profitat țara noastră [75]. În ce privește acordul tripartit din iulie 1919, prin care România și-a asumat obligații relativ la lichidarea societăților petroliere ex-inamice, el nu a fost viabil. Guvernul liberal îndrumat de I. I. C. Brătianu l-a denunțat cu primul prilej favorabil. Este adevărat că, peste cîteva luni, un alt cabinet român va restabili înțelegerea cu anglo-francezii pentru lichidarea societăților foste inamice. Dar pe planul concesionării perimetrelor petrolifere ale statului român nu s-a ajuns la nici un angajament asumat față de marii aliați ceea ce corespuns politicii petroliere tradiționale inițiată prin acordul din mai 1905 dintre partidele liberal și conservator — preîntîmpinarea monopolizării terenurilor statului de către grupurile internaționale. Faptul a fost de mare însemnătate, întrucît cercurile liberale din România au căpătat astfel posibilitatea să reglementeze ulterior — în anul 1924 — problema valorificării terenurilor petrolifere ale statului sporite în suprafață după naționalizarea subsolului minier în 1923, în condiții infinit mai prielnice propriilor lor interese decît dacă la Conferința păcii de la Paris ar fi satisfăcut pretențiile aliaților.

LE PROBLÈME DU PÉTROLE ROUMAIN À LA CONFÉRENCE DE LA PAIX DE PARIS (1919)

RÉSUMÉ

L'étude fait partie d'une thèse en préparation *(La politique nationale du pétrole en Roumanie entre 1918—1929)*. Utilisant des matériaux inédits, provenant particulièrement des Archives du Ministère des Affaires étrangères de Bucarest, l'auteur

[74] La sfîrșitul primului război mondial, Vintilă Brătianu a prevăzut să se țină cont de „interesele" aliaților atunci cînd avea să se procedeze la lichidarea societăților petroliere ex-inamice (Cf. Vintilă I. C. Brătianu, *Petrolul și politica de Stat*, București, Imprimeriile „Independența", 1919, p. 6).

[75] Cf. Gh. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 65.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

analyse les aspects les plus semnificatifs se rapportant à la lutte livrée — dans les coulisses de la Conférence de la Paix de 1919 — par les grandes puissances et les trusts internationales pétrolières pour l'accaparation de l'*or noir* roumain. On met en évidence l'attitude de Jean J. C. Bratiano, chef de la délégation roumaine à Paris, envers les nombreuses concessions sollicitées par les grands alliés (France, Grande Brétagne et États-Unis) dans le domaine du petrole. J. J. C. Bratiano voulait que la valorification du pétrole soit faite — conformément à la doctrine économique de son parti libéral — *par nous mêmes*, c'est-à-dire par le capital, le travail et les initiatives nationales. L'auter soutient que, en 1919, la Roumanie a réussi résister à l'offensive des trusts pétrolières. Alors elle a bénéficié directement de vives contradictions eclatées entre les grandes puissances, entre les trusts. Ce fait lui a permis plus tard, en 1924, de ressoudre la question du pétrole roumains dans des conditions plus favorables à ses intérêts nationaux.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

OPINII PRIVIND INDUSTRIALIZAREA ROMÂNIEI (1922—1928)

DE

I. SAIZU

Formarea statului național unitar român a creat cadrul social-economic pentru dezvoltarea mai rapidă a forțelor de producție, îndeosebi a procesului de industrializare, de care depindea progresul țării, independența și afirmarea ei pe plan internațional. Abia prin actul din 1918, care a permis sporirea resurselor de materii prime și energetice, prin lărgirea pieței interne și împroprietărirea țăranilor — scria Virgil Madgearu — „s-a dat un impuls decisiv industrializării economiei naționale" [1].

Complexele probleme legate de cerințele fundamentale ale dezvoltării economiei după făurirea statului național unitar au prilejuit o amplă dezbatere în rîndul reprezentanților partidelor politice, al oamenilor de știință, mai cu seamă al economiștilor, cu privire la necesitatea refundamentării politicii industriale a statului, la fixarea direcțiilor de industrializare, la posibilitățile și limitele ei de înfăptuire. Unii economiști au pus în relief nu numai posibilitatea industrializării țării prin valorificarea superioară a resurselor naturale, a surselor de energie, a forței de muncă și a capitalului, ci și avantajele care decurg din acest proces pentru agricultură, transporturi, comerț, venitul național, independența economică și politică etc.

În literatura de specialitate, chiar din zilele noastre, opiniile și tezele burgheze cu privire la caracterul și perspectivele economiei naționale au fost privite global, nediferențiat. Analiza atentă a acestora ne obligă să apreciem realist locul acelor personalități politice și oameni de știință, care, cu toate limitele datorate poziției lor poli-

[1] Virgil N. Madgearu, *Evoluția economiei românești după războiul mondial*, București, 1940, p. 127.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tice şi sociale, au contribuit efectiv la îmbogăţirea cu noi teze a patrimoniului gîndirii economice din ţara noastră. Ei au dus mai departe ideea necesităţii gospodăririi chibzuite a avuţiei naturale şi a valorificării ei intensive pe calea industrializării. Varietatea opiniilor burgheze, de care ne ocupăm în articolul de faţă, strîns legate de tradiţiile progresiste ale gîndirii economice din secolul trecut, ne-au determinat să stăruim numai asupra expunerii şi aprecierii lor, urmărirea gradului în care ele au fost aplicate rămînînd a o face cu alt prilej.

*

Cele dintîi teze din anii 1922—1928 se referă la aprecierea caracterului economiei naţionale; aceasta datorită faptului că, pentru a fixa direcţiile dezvoltării economiei, oamenii politici şi cei de ştiinţă au pornit de la analiza reală a structurii ei [2]. În ceea ce priveşte perspectivele, în faţa economiştilor s-au pus următoarele întrebări: trebuia România să rămînă o ţară agrară, iar dacă nu, avea ea condiţiile necesare (resurse naturale, piaţă internă, cadre, capital etc.) pentru a se industrializa? Ce ramuri industriale trebuiau dezvoltate? Ce forţă socială avea menirea de a îndeplini misiunea istorică a industrializării? [3]. La aceste întrebări s-a răspuns diferit, potrivit curentului din care făcea parte autorul respectiv.

După cum se ştie, cu tot aportul industrial al Transilvaniei (număr de întreprinderi, forţă motrice), caracterul agrar al ţării după 1918 nu s-a schimbat. Intensitatea vieţii ei industriale în ansamblu era aceeaşi ca în Vechiul regat: 1 H.P. la 37 de locuitori [4]. Dar, deşi nu putea fi considerată ţară industrială, România avea resurse naturale pentru a dobîndi un asemenea profil. Ţara noastră — constata unul din politicieni — „are toate condiţiile naturale pentru a fi un *stat industrial complet*" [5].

Cu toate că au fost făcute asemenea aprecieri, nici unul din autorii sau din partidele politice burgheze nu şi-a fixat ca sarcină în program să schimbe caracterul economiei naţionale. După opinia unora, agricultura imprima un caracter definitiv economiei şi de acest lucru

[2] *La Roumanie économique en 1926*, Bucarest, (1927), p. 28; Alex. Topliceanu, *Între agricultură şi industrie*, în „Buletinul industriei", an. II (1927), nr. 5, p. 256, 258.

[3] Mihai Todosia, *Teorii burgheze din perioada interbelică cu privire la industrializarea României*, Iaşi, 1967, p. 40.

[4] Mihail Manoilescu, *Importanţa şi perspectivele industriei în România*, Bucureşti, 1921, p. 14.

[5] Vintilă I. Brătianu, *Economia naţională a României*, în „Democraţia", an. VII (1919), nr. 4, p. 200; vezi şi „Buletinul Institutului economic românesc", an. I (1922), nr. 2, p. 161.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

trebuia să se țină seama în elaborarea politicii economice [6]. Nici chiar Partidul Național Liberal, care preconiza necesitatea industrializării țării, n-a prevăzut în programul său un asemenea obiectiv. „Pentru noi — arăta I. G. Duca în acest sens — prin structura ei economică, România este desigur în primul rînd un stat agricol și ea trebuie vrînd nevrînd să păstreze acest caracter" [7].

Deși majoritatea economiștilor și oamenilor politici reprezentativi burghezi considerau că agricultura trebuie să rămînă ramura de bază a economiei, ei au înțeles, au susținut și au documentat neîncetat nu numai necesitatea dezvoltării nelimitate a industriei, dar și cerința ca în complexul economic să i se rezerve un loc important. „Dar, dacă nu ne gîndim să schimbăm caracterul specific al economiei noastre naționale — sublinia I. G. Duca — nu pricepem pentru ce anume cuvînt ar trebui să persecutăm celelalte ramuri ale producției. Nu ni se pare de loc că este o incompatibilitate între propășirea agriculturii și dezvoltarea industriei... Pe lîngă aceasta, numeroase industrii sînt ele în strînsă legătură cu agricultura; nu sînt ele chiar o condiție indispensabilă a progresului ei? În fine, țara noastră are nenumărate bogății. Aceste bogății nu pot rămîne neproductive. Punerea lor în valoare se impune și, prin această punere în valoare, industrii noi se creează în mod fatal. O atare evoluție naturală poate ea să fie oprită pentru motivul că sîntem o țară agricolă și că trebuie să rămînem o țară agricolă? Desigur că nu" [8]. Cu alte cuvinte, paralel cu convingerea că România trebuia să rămînă o țară agrară, s-a demonstrat [9] că o perseverare continuă în boicotarea activității industriale însemna o greșeală enormă de pe urma căreia țara s-a resimțit în trecut și avea să sufere foarte mult în viitorul cel mai apropiat. Încrederea în creșterea rolului și importanței industriei în ansamblul economiei [10], de a crea produse și pentru export, încredere sporită prin formarea statului național unitar român, a slujit ca pîrghie morală în tendința de emancipare pe piața străină.

În acest fel, necesitatea industrializării a apărut ca una din cele mai importante teze inserate în literatura de specialitate. Legile obiective de dezvoltare a societății au transformat cu timpul dezideratul industrializării într-un imperativ. Pe temeiul înțelegerii acestei cerințe a avut loc o vie dezbatere pentru refundamentarea politicii industriale a statului în strictă concordanță cu nevoile economiei

[6] Alexandru Topliceanu, *Locul ocupat de industrie în complexul economic al României*, București, 1923, p. 12—13.

[7] I. G. Duca, *Partidul național liberal, partid industrial (o nouă legendă)*, în „Democrația", an. XV (1927), nr. 4, p. 4—6.

[8] *Ibidem*.

[9] Alexandru Topliceanu, *Locul ocupat de industrie...*, p. 3.

[10] Șt. Zeletin, *Burghezia română. Origina și rolul ei istoric*, București, 1925, p. 132—133; Vintilă I. Brătianu, *Situația economică creată României*, în *Politica externă*, București, 1925, p. 171.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

naţionale. „Dorinţa ca în timp cît mai scurt să se creeze în România o puternică industrie prestabilă, care să acopere pe cît posibil toate nevoile ţării în produse industriale, este — se sublinia într-un memoriu — foarte naturală" [11].

O serie de economişti au înţeles această cerinţă ca o lege obiectivă a dezvoltării economiei naţionale. „Industria reală — scria unul din autori —, aceea ce dă viaţă unei gospodării naţionale şi fără de care aceasta din urmă nu poate trăi, ne este cum nu se poate mai aproape. Îi înţelegem rostul, îi cunoaştem nevoile şi sîntem cei dintîi ca să-i pledăm cauza" [12].

Pe poziţie fermă de industrializare s-au situat numeroşi oameni politici, între care Vintilă Brătianu, şi de ştiinţă (Ştefan Zeletin, Mihail Manoilescu, Gr. Antipa ş.a.). Prin ideile formulate *în această perioadă*, M. Manoilescu se detaşează net de economiştii precedesori sau contemporani. El este cel dintîi gînditor care stabileşte o corelaţie raţională între politica de promovare diferenţiată a ramurilor industriale şi valorificarea completă a bogăţiilor naturale, care îşi propune să determine, în chip matematic, criteriile ştiinţifice ale politicii de industrializare în scopul satisfacerii cerinţelor proprii şi asigurarea unui volum de produse industrializate pentru export, care militează constant pentru crearea şi consolidarea tuturor ramurilor industriei naţionale şi în primul rînd a industriei grele [13].

Gr. Antipa vedea în industrializare chezăşia ridicării nivelului de civilizaţie şi de cultură a poporului român. După părerea sa, industria era datoare să rezolve nu numai probleme de ordin economic, ci şi cele de natură socială şi culturală. El conchidea că nu trebuie avută în vedere numai valorificarea resurselor naturale sau rentabilitatea capitalului, ci şi crearea unei civilizaţii pe întreg cuprinsul ţării şi la toate nivelele societăţii [14].

Thoma I. Gîlcă subliniase în 1926 că România avea nevoie de o industrie naţională independentă. După părerea sa, politica de stat nu trebuie să se rezume la selecţionarea naturală a dezvoltării numai a unor industrii prielnice ţării, ci să se întindă şi asupra acelor ramuri care întrebuinţează materia primă importată [15].

În contradicţie cu poziţia sa fermă şi realistă din tinereţe faţă de necesitatea industrializării şi de tendinţele existente în dezvoltarea economiei naţionale [16], Virgil Madgearu sublinia tot mai mult

---

[11] Arhiva Istorică Centrală, Fond. Preşed. Cons. de Min. dosar 4/1923, f. 18.

[12] Alexandru Topliceanu, *În contra parazitismului industrial*, în „Buletinul industriei" ,an. II (1927), nr. 8, p. 586.

[13] Vasile Nechita, *Mihail Manoilescu despre profilul industrial al României*, în „Analele ştiinţifice ale Universităţii Al. I. Cuza din Iaşi", Seria ştiinţe filosofice, economice şi juridice, tom. XIV (1968), p. 120.

[14] Gr. Antipa, *Problemele evoluţiei poporului român*, Bucureşti, 1919, p. 326—327.

[15] Thoma I. Gîlcă, *Politica economică şi financiară a României. Industria naţională şi tarilele vamale*, Bucureşti, 1926, p. 8.

[16] Virgil Madgearu, *Ocrotirea muncitorilor în România*, Bucureşti, 1915, p. 3—4, 7.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în perioada ce o cercetăm primatul agriculturii în economia României, făcînd rareori referiri la necesitatea dezvoltării industriei. Mai mult încă, în 1927, el afirma că ţara noastră nu are condiţii care pot oferi posibilitatea transformării ei dintr-un stat agrar în unul industrial [17].

Partizanii fermi ai industrializării, în programele întocmite [18], au prezentat acest curent ca un proces de punere în valoare a bogăţiilor naturale, a muncii, de creare a producţiei necesare consumului intern şi pentru export, de reţinere în ţară a însemnate sume de bani care mai înainte luau drumul străinătăţii, o cale de atragere la o ocupaţie productivă a ţărănimii paupere, un stimulent în activizarea celorlalte ramuri. Fără o industrie înfloritoare nici un progres economic nu este cu putinţă [19]. Numai ea permite ieşirea de sub tutela capitalului străin, creşterea eficienţei întregii economii, sporirea productivităţii muncii şi a venitului naţional. Valoarea produselor ce le crează este superioară celor din agricultură. Este demn de menţionat că prin avantajele sale, industria a fost apreciată ca unul din stîlpii civilizaţiei moderne [20]. S-a demonstrat, totodată, că ritmul dezvoltării statului român modern nu poate fi susţinut în exclusivitate de o agricultură extensivă, că industria constituie cheia bogăţiei, condiţia esenţială şi punctul de plecare al progresului, sursa de înzestrare cu utilaj, de dezvoltare a aptitudinilor şi o cauză a modificării calitative a structurii profesionale a populaţiei.

Deşi partizanii industrializării au avut de luptat cu cei care subestimau rolul industriei, de regulă necesitatea economică a acesteia n-a putut fi contestată. Curentul industrializării îngusta tot mai mult frontul partizanilor păstrării regimului exclusiv agrar al ţării. Fără îndoială că tendinţa spre industrializare avea în vedere, înainte de toate, consolidarea poziţiei burgheziei române. Nu e mai puţin adevărat însă că lupta pentru dezvoltarea industriei corespundea cerinţelor obiective ale creşterii forţelor de producţie, aspiraţiilor poporului spre progres şi civilizaţie, necesităţii lichidării înapoierii econo-

---

[17] Virgil Madgearu, *Oraşul economic*, în „Independenţa economică", nr. 1—2/1928, p. 79.

[18] D. Drăghicescu, *Evoluţia ideilor liberale*, Bucureşti, 1921, p. 52; Vintilă Brătianu, *Economia naţională a României*, în „Democraţia", an. XV (1927), nr. 1, p. 50—51; Alex. Alimăneştianu. *Îndrumări*, în „Democraţia", an. XV (1927), nr. 2, p. 51; Vintilă Brătianu, *Rolul întreprinderilor economice şi financiare în nevoile economice naţionale ale României*, în „Buletinul Institutului economic românesc", an. VI (1927), nr. 5, p. 236; Alex. Topliceanu, *Camerele de comerţ şi industrie*, în „Buletinul industriei", an. III (1928/1929), nr. 10, p. 853.

[19] Constantin Georgescu, *Situaţiunea creată industriei de actualul guvern*. în „Democraţia", an. XVII (1929), nr. 9, p. 5—6.

[20] Ştefan Chicoş, *Criterii de încurajare a industriei naţionale*, în „Buletinul industriei", an. I (1926), nr. 5—7, p. 425, 427. Orice fabrică în plus, orice acţiune de creştere a patrimoniului industrial — sublinia un autor — constituie o nouă contribuţie la progres şi civilizaţie (B. Diamand-Mentor, *Independenţa economică, garanţia independenţei politice*, Bucureşti, 1927, p. 12).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mice a țării, conservării ființei naționale, slăbirii dependenței față de capitalul străin.

Conceptul de industrializare a fost înțeles diferit de partidele politice, de economiști, în raport cu interesele pe care le apărau. Ca urmare, o teză mult dezbătută în gîndirea economică din anii 1922—1928 se referă la stabilirea direcției procesului de industrializare. Pentru viitorul economiei naționale nu era indiferent dacă efortul de industrializare se îndrepta spre industria ușoară, spre prelucrarea produselor agricole sau spre industria grea.

Unii, exprimînd interesele capitaliștilor din agricultură, au înțeles prin acest proces dezvoltarea agriculturii și a ramurilor industriale legate de prelucrarea produselor acestui sector. Teza că industrializarea produselor agricole trebuie să devină direcția principală a procesului de industrializare a fost susținută de adepții teoriei România „țară eminamente agrară". „Pentru noi — scria în acest spirit A. Topliceanu —, forma cea mai potrivită și rentabilă de economie este industrializarea produselor agricole" [21].

În mod greșit între adversarii curentului industrializării au fost inclusi în această perioadă și național-țărăniștii. Trebuie subliniat că P.N.T. n-a fost în acel timp un partid antiindustrial. Dar nici nu poate fi considerat partizan al unei *reale* industrializări. El susținea că România are nevoie și de industrie, dar numai de aceea legată de agricultură și de prelucrarea avantajoasă a materiilor prime (petrol, lemn etc.). Țărănismul din acea perioadă socotea că trebuie reechilibrată politica investițiilor, în așa fel încît grosul capitalului să fie îndreptat spre finanțarea agriculturii (cooperației) și a industriei prelucrătoare de produse agricole [22]. Aproximativ pînă în 1930, conceptul de industrializare la țărănism a fost în linii generale identic cu cel formulat de C. Stere [23]. După cum se știe, el a insistat mult asupra inexistenței debușeului extern pentru desfacerea produselor industriale. V. Madgearu avea să stăruie în același scop asupra îngustimii pieții interne, datorită nivelului de trai coborît impus majorității populației [24]. Deși țărănismul a înțeles că îngustimea pieței a constituit o frînă în dezvoltarea industriei, a folosit acest argument numai pentru teza menținerii României într-un stadiu agrarian, căruia i se admiteau mici meșteșuguri și industrii de prelucrare a produselor

[21] Alexandru Topliceanu. *Locul ocupat de industrie...*, p. 12—13.

[22] Z. Ornea, *Țărănismul. Studiu sociologic*, Editura politică, București, 1969, p. 60.

[23] *Ibidem*, p. 251.

[24] Virgil Madgearu, *Țărănism sau neoliberalism*, în „Revista vremii", nr. 8/1923, p. 8.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

agrare[25]. In pogramul partidului însă, accentele de industrialism sînt mai puternice decît în formulările cuprinse în doctrină[26].

Pe o poziție asemănătoare în problema industrializării se afla și partidul lui N. Iorga[27]. Evidente tendințe spre industrializare înserează programul economic al „Partidului poporului"[28].

---

[25] Z. Ornea, *op. cit.*, p. 253.

[26] Programul Partidului Țărănesc prevedea necesitatea industrializării produselor agricole prin mijlocirea cooperației și punerea bazelor unei industrii țărănești, concepută în chip rațional. Industria trebuia organizată în concordanță cu puterile reale ale țării. Programul prevedea necesitatea aplicării unei politici unitare, raționale în domeniul exploatării generatorilor de energie în folosul întregii societăți. Recunoscînd că dezvoltarea industriei cere o politică de încurajare, programul preciza că aceasta să fie revizuită în sensul de a se înceta întreținerea unor ramuri industriale prin mijloace artificiale, care contribuiau la scumpirea vieții. Sprijinul statului era reclamat numai în scopul intensificării producției ramurilor de industrie cu condiții prielnice de dezvoltare, îndeosebi cele legate de agricultură. În orice caz, programul nu admitea ca protecția vamală să creeze unor industriași situații de monopol. Tot atunci s-a prevăzut introducerea unor măsuri de încurajare a organizării, pe baza tehnicii moderne, a „industriilor mijlocii" și a meseriilor *(Partidul Țărănesc. Programul și statutele*, București, 1922, p. 13—15). Aspectele pozitive din acest program au fost apreciate și de contemporani (D. Drăghicescu. *Partidele politice și clasele sociale*, Bucuresti, 1922, p. 101). Tendința spre industrializare este accentuată ca urmare a fuziunii cu Partidul Național, legat de interesele capitalului industrial și îndeosebi ale celui bancar. Producția principală fiind agricultura — se arată în programul din 1926 — interesele propășirii acesteia nu vor fi subordonate intereselor unui industrialism forțat, artificial. Programul prevede o vie activitate de industrializare a agriculturii, încurajarea industriei mari și mijlocii spre prelucrarea numai a materiilor prime aflate în țară, reorganizarea industriilor care aveau drept scop apărarea națională, armonizarea prețurilor produselor industriale cu cele ale produselor agricole. *(Programul și statutele Partidului Național-Țărănesc, 1926*, Șimleul-Silvaniei, 1926, p. 10; 13—15). La congresul P.N.T. din mai 1928 s-a reafirmat programul economic față de industrializare, exprimat sintetic în următoarele prevederi: o politică economică agrariană, o politică industrială adecvată dezvoltării agriculturii și resurselor naturale, revizuirea tarifului vamal.

[27] „Dacă sîntem pentru încurajarea industriilor care au la bază materiile prime și produsele agricole aflătoare în țară — se arată în programul acestuia — nu înțelegem încurajarea prea mare a industriilor care nu se pot alimenta cu materii prime din țară și care devin o sarcină și o cauză de scumpire a traiului. Tot astfel înțelegem ca tariful vamal să fie numai atît de ridicat cît trebuie pentru a proteja industria noastră reală. Nu înțelegem un tarif vamal care să creeze sau să întrețină industrii parazitare, scumpind traiul" *(Partidul Național. Programul și congresul partidului de la 5 februarie 1928*, Vălenii de Munte, 1928, p. 48).

[28] Recunoscînd marele rol pe care industria este chemată să-l aibă alături de agricultură în refacerea economică și în consolidarea puterii statului, „Partidul poporului" socotea necesar să contribuie la dezvoltarea politicii de încurajare a industriei prin revizuirea completă a legilor, dar cu respectarea drepturilor cîștigate și acordînd avantaje în raport direct cu gradul de industrializare pe care-l realiza fiecare ramură industrială. În scopul întăririi industriei naționale se prevedea, totodată, ca furniturile statului să se execute pe cît mai mult posibil numai de industria națională, în care scop să se înființeze credite industriale cu privilegii de stat, care să pună pe marii proprietari expropriați în posibilitatea de a-și dirija capitalurile lor spre industrie sau a le depune prin credite cu termen lung la dispoziția întreprinderilor industriale. O încurajare deosebită era pre-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Profilul industrial al României nu putea fi dat de industriile legate de folosirea materiilor prime agricole și forestiere, oricît de dezvoltate ar fi ele, ci de înființarea unor industrii de bază, folosind toate formele de energie în valorificarea resurselor naturale. În rîndurile burgheziei, curentul industrializării a fost cel mai bine reprezentat de P.N.L. [29].

După cum lesne se poate constata, deosebirile de doctrină au făcut ca și pe acest tărîm partidele burgheze să nu se găsească pe aceeași linie a frontului de luptă, pe baza unui program unitar, complet. Unele goluri din programele partidelor au fost umplute de declarațiile unor politicieni.

În afară de politicieni, numeroși economiști, exprimînd interesele marii burghezii, precum și oameni de știință patrioți, au înțeles prin industrie crearea și dezvoltarea ramurilor principale ale industriei. În consecință, și-a făcut loc una din cele mai avansate teze ale gîndirii economice din anii 1922—1928 : încurajarea industriei grele. Spre deosebire de trecut, mulți contemporani au înțeles necesitatea acesteia și, ca urmare, au cerut ca „politica fierului" [30] să dobîndească prioritate în cadrul politicii industriale. La creșterea preocupării pentru industria grea a contribuit faptul că ramurii metalurgice, în afară de industria mecano-metalurgică prelucrătoare, i s-au adăugat prin făurirea statului național unitar două puternice centre siderurgice : Hunedoara (Uzinele de Fier din Hunedoara, Găvăjdia, Cugir și Calan), și Reșița (Uzinele de Fier din Reșița, Anina, Nadrag).

Sublinierea necesității ca politica economică să se ocupe în primul rînd de industria siderurgică și metalurgică o găsim formulată încă de la congresul industriei din 1921. M. Manoilescu a rezervat industriei grele cel mai important loc. „Industria siderurgică și metalurgică — sublinia el — este desigur cea dintîi industrie de care o țară cu o politică economică prevăzătoare trebuie să se preocupe"

---

văzută a se acorda meseriilor, industriei casnice țărănești și micii industrii, prin înființarea unui credit special de sine stătător sau ca o secție în marea instituție a creditului industrial, prin acordarea unor reduceri la transport, ușurarea procurării materiilor prime. plata despăgubirilor de război, reducerea de impozite și încurajarea asociațiilor micilor patroni *(Programul Partidului poporului*, s. l., (1923), p. 4—7).

[29] Programul P.N.L. prevedea încurajarea dezvoltării industriei prin munca, inițiativa și capitalurile românești, prin unificarea legislației industriale, prin întărirea creditului, dezvoltarea mijloacelor de transport, înzestrarea porturilor, sporirea energiilor naționale, creșterea producției și apărarea avuțiilor țării, prin dezvoltarea învățămîntului profesional potrivit nevoilor crescînde ale vieții moderne, prin extinderea învățămîntului secundar. Învățămîntul superior, pe lîngă caracterul său teoretic, trebuia să se inspire tot mai mult din cerințele vieții practice și ale tehnicii moderne *(Istoricul Partidului național-liberal de la 1848 și pînă astăzi*, București. 1923, p. 232 și urm. ; B.C.S., Fond St. Georges, P.N.L. Programe și declarații, 1863—1933, pachet XLV, dosar 4, f. 64—67, 72—75).

[30] G. Tallent, *Industria fierului*, București, 1925 ; *Studiu asupra situației țării în martie 1920, ianuarie 1922 și aprilie 1926*, București, 1927, p. 134.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și aceasta cu atît mai mult cu cît ea „furnizează mașinile și piesele de instalații pentru toate celelalte ramuri de industrie, pentru agricultură, pentru vehicole și căi de comunicație — fără a mai vorbi de rolul său cu totul special în apărarea națională" [31]. Ea diminuează — arăta M. Manoilescu — „necesitatea și importanța capitalului străin în fondarea industriei naționale" [32]. Politica fierului — conchidea el — este politica „apărării naționale, economice și militare" [33]; ea condiționează „întreaga activitate de producție și circulație" [34]. Această idee e formulată și la alți autori [35]. Șt. Zeletin subliniase că metalurgia, deși în structura industriei urma după ramura textilă, alcătuia totuși în perioada pe care o cercetăm „coloana vertebrală a dezvoltării industriei" [36].

În concepția lui M. Manoilescu, industria siderurgică și metalurgică trebuia să se dezvolte nu numai sub raport extensiv, ci și intensiv. De altfel, el considera că două criterii se cereau avute în vedere pentru încurajarea industriei metalurgice [37]: a) obținerea de produse necesare asigurării independenței economice și militare (armament, tuburi pentru sonde petrolifere, mașini și utilaj pentru C.F.R.); b) criteriul eficienței, prin care înțelegea încorporarea în produs a maximum de valoare cu minimum de materie primă, combustibil, capital și forță de muncă. Unii economiști au cerut ca, alături de metalurgie, să se rezerve loc ramurilor energetice și chimice. Ei au înțeles că de generatorii de energie depinde dezvoltarea industrială și economică, sursele de energie constituind elemente indispensabile ale acestei dezvoltări [38]. „În cîmpul mare de activități ce ni se prezintă — arăta unul din autori —, energia electrică va ocupa locul cel mai de seamă" [39]. Ținînd cont de importanța ei în producerea bunurilor materiale, M. Manoilescu recomanda folosirea pe scară largă a energiei electrice în topirea și prelucrarea fierului și oțelului [40]. Costul scăzut și rapiditatea distribuirii ei la mari distanțe, în comparație cu toate celelalte surse de energie cunoscute atunci, l-au determinat să considere că industria energetică trebuia să dobîndească prioritate în procesul general de industrializare. După părerea sa, industria energetică trebuia să se dezvolte înaintea tuturor ramurilor, întrucît prin capacitatea sa asigura permanent, efi-

[31] Mihail Manoilescu, *Importanța și perspectivele industriei...*, p. 19.
[32] Idem, *Ideea de plan economic național*, București, 1923, p .41.
[33] Idem, *Fapte și orientări în politica industrială*, București, 1922, p. 30.
[34] Idem, *Importanța și perspectivele industriei...*, p. 19.
[35] Constantin Georgescu, *Vintilă Brătianu. Om de stat, economist și financiar. Concepțiunile și înfăptuirile sale*, București, 1936, p. 51.
[36] Șt. Zeletin, *op. cit.*, p. 131.
[37] Mihail Manoilescu, *Importanța și perspectivele industriei...*, p. 22.
[38] Constantin Georgescu, *Vintilă Brătianu. Om de stat...*, p. 47—48.
[39] Dr. Hurmuzescu, *Organizația științifică și industrială*, București, 1920. p. 21.
[40] Mihail Manoilescu, *Izvoarele de energie și așezarea geografică a diferitelor industrii în România*, București, 1922, p. 24.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cient, definitiv și economic cea mai mare parte a necesarului de energie [41]. S-au elaborat chiar studii și programe pentru valorificarea căderilor de apă [42].

Izvoarele de energie se cereau a fi exploatate în așa fel încît să se obțină maximum de randament și de utilitate economică. După convingerea lui Vintilă Brătianu, exprimată la sfîrșitul anului 1923 într-un raport adresat celorlalți miniștri din guvern, politica de valorificare a bogățiilor țării trebuia să se concentreze în primul rînd în procurarea energiei, care constituie cheia dezvoltării economiei. Ea se realizează prin punerea în exploatare a surselor latente existente (forța hidraulică, gaze subterane, cărbuni, petrol etc.), cu folosirea lor completă, ca și prin organizarea mijloacelor de transport [43]. O primă valorificare a gazului metan s-a cerut a se face prin crearea unei centrale electrice în apropierea sondelor, spre a produce curent electric necesar fabricilor, rețelei de cale ferată, locuințelor etc.

Convins de importanța energiei în procesul de industrializare, îndeosebi a celei hidraulice, „Partidul poporului" a prevăzut și el în programul său legiferarea, sistematizarea și coordonarea într-un plan de ansamblu a exploatării tuturor energiilor țării [44]. El considera necesar să se îngrădească folosirea minelor, inclusiv a petrolului și hidrocarburilor cu măsuri care să dea statului, conform unor legi speciale, un drept de control și de direcție tehnică, precum și un drept de redevență [45].

O problemă viu dezbătută de economiști în strînsă legătură cu industrializarea a fost aceea dacă România dispunea de suficiente resurse naturale pentru a putea intensifica acest proces [46]. Chiar după 1918, economiștii români adepți ai teoriei România țară „eminamente agricolă" susțineau în mod deschis că nu-i posibilă crearea unei industrii grele proprii din cauza insuficienței resurselor de minereu de fier și a cărbunelui. Savanți, ingineri și economiști au apreciat că în România existau toate condițiile pentru dezvoltarea rapidă a industriei, inclusiv a celei grele. Referindu-se la problema zăcămintelor, una din reviste [47] nota că în acel stadiu puțini își dădeau seama de însemnătatea lor. În lucrările unor economiști a existat și tendința *de exagerare a volumului acestor bogății.*

Înțelegînd necesitatea industriei metalurgice, M. Manoilescu considera că limitarea resurselor de minereu de fier nu putea constitui

[41] Idem, *Politica producției naționale*, București, 1923, p. 46—47.
[42] C. Mateescu, *Studii hidroelectrice. Rîul Prahova*, București, 1925; Dimitrie Leonida, *Problema energiei în România*, București, 1942, p. 16.
[43] Arhiva Istorică Centrală, Fond Casa regală, dosar 9/1923, f. 4.
[44] *Programul Partidului poporului...*, p. 4—7.
[45] *Ibidem.*
[46] Alexandru Puiu, *Valorificarea superioară a resurselor naturale*, Editura Academiei, București, 1969, p. 32; Mihai Todosia, *op. cit.*, p. 42—53.
[47] „Independența economică", București, nr. 3/1927, p. 141.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

o piedică în dezvoltarea acesteia. El era de părere că problema minereului de fier putea fi soluționată pe calea importului și a economisirii lui la maximum. Industria metalurgică și siderurgică bazată în exclusivitate pe fierul indigen ar epuiza resursele noastre în 26 ani. Din această situație, el trăgea concluzia că industria siderurgică *„nu își poate sprijini viitorul său numai pe minereul național și trebuie să se orienteze spre un import activ de minereu străin.* (subl. autorului)" [48]. El era, deci, conștient că dezvoltarea industriei siderurgice și metalurgice în România depindea în mare măsură de importul de minereu de fier. În același spirit, la congresul industriei din 1921, a expus gradul util de intervenție și perspectivele procesului de industrializare pentru fiecare ramură [49].

Din dorința de a spori rentabilitatea și eficiența industriei în ansamblul economiei s-au recomandat statului chiar criteriile care trebuiau avute în vedere la încurajarea industriei [50], unele formulate și în 1921 [51]. După cum s-a arătat mai sus, direcțiile procesului de industrializare au fost fixate diferit, potrivit concepțiilor autorilor care le-au formulat: unii spre industrializarea produselor agricole ca forma cea mai potrivită și rentabilă a economiei, alții au cerut ca statul să încurajeze toate ramurile industriale, să asigure ca prin caracterul și utilitatea lor să devină naționale. Încurajarea industriei decurgea din însăși capacitatea acesteia nu numai de a extrage materia primă, ci și de a o prelucra. Sprijinirea diferitelor ramuri și gradarea sacrificiilor pe care industria le cerea trebuiau să fie influențate și determinate de însemnătatea unor considerente în politica de ansamblu a țării. În general au fost apreciate ca cele mai de seamă următoarele patru considerente care trebuiau avute în vedere în crearea unui nou regim de încurajare industrială: de ordin economic, social, național și securitatea țării. M. Manoilescu considera că toate criteriile de încurajare a industriei erau legitime [52].

Criteriul economic a fost motivat prin avantajele pe care le prezintă pentru România activitatea diferitelor industrii (utilizarea pe scară largă a materiilor prime, a combustibilului, a forței de muncă, crearea de debușee și plusvaloare). În cadrul industriilor, o preferință deosebită trebuia acordată acelor ramuri care puteau realiza o valorificare maximă a materiilor prime indigene, adică a acelor industrii care incorporau un coeficient mare de industrializare și valorificau tot mai diferit materia primă de bază. Convingerea lui M. Manoilescu era că valorificarea maximă a materiilor prime constituie criteriul fundamental de stabilire a ordinei de dezvoltare a ramurilor industriale. Pentru noi — scria el — principalul obiectiv al politicii economice

[48] Mihail Manoilescu, *Politica producției naționale*..., p. 41.
[49] Idem, *Importanța și perspectivele industriei*..., p. 24—37.
[50] Ștefan Chicoș, *op. cit.*, p. 436, 441.
[51] Mihail Manoilescu, *Importanța și perspectivele industriei*..., p. 10.
[52] Idem, *Politica producției naționale*..., p. 50.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

trebuie să consiste din a cumpăni nevoile pieței interne cu încurajarea extremă a acelor industrii care dau un maximum de randament pentru economia națională [53]. În ierarhizarea ramurilor industriale — după părerea sa — trebuie să se țină cont de doi coeficienți: a) al industrializării, care reliefează nivelul intensității vieții industriale; b) al participării naționale, care, pune în lumină cota deținută în fiecare ramură de capitalul autohton. Pe drept cuvînt s-a afirmat în acel timp [54] că cu cît coeficientul de industrializare este mai mare cu atît apare dovada că o industrie contribuie mai mult la valorificarea materiei prime și reprezintă o formă cu atît mai intensă de sporire a bunurilor materiale.

O serie de autori au enunțat teza că industrializarea constituie unitatea de măsură în sporirea eficienței economiei naționale, că gradul de dezvoltare a acesteia era determinat de stadiul în care se afla industria. Ținînd seama de faptul că producția industrială raportată la același număr de lucrători era superioară celei agricole, ceea ce conferea industriei calitatea de a fi un prețios izvor de bogăție, M. Manoilescu a demonstrat că marea problemă ce se punea spre rezolvare nu era alta decît intensificarea activității naționale prin industrie [55]. „Acum — scria el în 1923 — cînd lumea se găsește într-o fază de demaraj economic, cînd pentru România se impune cu necesitate elaborarea și aplicarea unei politici de industrializare, temeinic fundamentată din punct de vedere științific, nu putem ocoli criteriile eficienței economice" [56]. „*În linii generale* — scria un alt autor în același spirit — *politica de producție industrială trebuie să urmărească dezvoltarea eficacității economiei naționale* (subl. autorului)" [57]. Se avea în vedere și necesitatea specializării producției, ca și organizarea științifică a procesului de fabricație, spre a se putea asigura reducerea cheltuielilor și obținerea în serie a produselor. Însuși regimul industrial trebuia să prevadă anumite măsuri de natură să încurajeze realizarea unei producții specializate, știut fiind că „numai prin specializare, rezultatele obținute pot atinge o măsură ce nu se poate atinge pe altă cale" [58].

În legătură directă cu eficiența economică trebuie subliniată teza potrivit căreia randamentul agriculturii se afla în raport nemijlocit cu stadiul de dezvoltare a industriei. Caracterul intensiv al agriculturii a fost conceput prin întrebuințarea mașinismului [59]. Industria

[53] Mihai Manoilescu, *Politica producției naționale...*, p. 56.

[54] Idem, *Prefață la* „Buletinul industrial", an. II (1921), nr. 7—9, p. 8.

[55] Idem, *Importanța și perspectivele industriei...*, p. 10.

[56] Idem, *Politica producției naționale...*, p. 56.

[57] N. Costache, *Politica producției industriale*, în „Buletinul industriei", an. III (1928), nr. 7, p. 562.

[58] Ștefan Chicoș, *op. cit.*, p. 436.

[59] Șt. Zeletin, *op. cit.*, p. 203.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

revoluționează producția agricolă, îi înlesnește înzestrarea cu utilaj tehnic și îngrășăminte chimice, cu mijloacele cele mai eficace pentru valorificarea rațională a producției ei [60]. Numai o țară cu industrie puternică poate să aibă și capacitatea de a organiza o cultură intensivă în agricultură. Ideea promovării tehnicii în agricultură, a modernizării producției agricole prin industrializare, apare relativ frecvent în literatura epocii. Revoluționarea modului de cultură — sublinia Șt. Zeletin — „nu se poate îndeplini decît sub influența unei industrii naționale" [61]. Insuficiența inventarului mort a fost una din cauzele principale ale randamentului scăzut din agricultură.

Cel de-al doilea criteriu a izvorît din necesitatea ca legiutorul, chemat să reglementeze scara de avantaje utile încurajării diferitelor industrii, să dea o „rezolvare" și problemelor sociale. După cum se știe, prin funcția sa, industria are un puternic rol în dezvoltarea claselor și a contradicțiilor dintre ele. Mai mult ca celelalte compartimente economice, prin sporirea activității sale, industria este chemată să aibă o înriurire socială asupra maselor concentrate în jurul fabricilor și mașinismului [62], asupra emancipării și fortificării burgheziei române ca clasă. După unii autori, industria era chemată să inaugureze o nouă politică față de clasa muncitoare nu numai pentru „răsplata" muncii, ci și pentru „cointeresare" sufletească în opera de industrializare [63]. Este vorba de prevederea unor măsuri care să îngăduie participarea la beneficii a personalului tehnic, administrativ și muncitoresc. Această teză, combătută pe larg de presa și documentele P.C.R., avea în vedere interesul de a masca exploatarea capitalistă, de a întrona armonia dintre clase.

Argumentele de ordin demografic, social aduse în sprijinul dezvoltării industriei, aveau drept scop să sublinieze necesitatea folosirii suprapopulației active din mediul rural. Nefiind singură capabilă să asigure întrebuințarea forței de muncă a populației, agricultura trebuia sprijinită de industrie. Numai o activitate industrială în continuă dezvoltare era apreciată ca soluție în utilizarea prisosului de brațe de muncă, numai sporirea numărului de întreprinderi industriale putea fi un remediu pentru a opri emigrările [64]. „Agricultura — arăta unul din autori — chiar fără întrebuințarea mașinismului, ceea ce ar fi o greșeală, nu va putea utiliza toate brațele de la sate și este o datorie a noastră ca surplusul să-l ocupăm în industrie și comerț" [65]. În același spirit, Șt. Zeletin sublinia că numai industriali-

[60] Șt. Zeletin, *op. cit.*, p. 203.
[61] *Ibidem*, p. 206.
[62] Vintilă I. Brătianu, *Economia națională a României*, în „Democrația", an. XV (1927), nr. 1, p. 48.
[63] B. Diamand-Mentor, *op. cit.*, p. 32.
[64] Octavian C. Tăslăuanu, *Producția. Un program economic. Epoca guvernului Averescu, 1920*, Cluj, 1924, p. 34.
[65] Alex. Alimănești anu, *op. cit.*, p. 49.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

zarea are capacitatea de a transforma țăranul în salariat, de a atrage spre oraș prisosul de forță de muncă ce nu-și găsește întrebuințarea la sate [66].

Plecînd de la raportul economic dintre industrie și agricultură, de la posibilitatea industriei de a absorbi ce elimină agricultura ca prisos de brațe de muncă, s-a ajuns la teza exagerată potrivit căreia *numai* industrializarea era în măsură să înlăture mizeria de la sate [67], crizele și șomajul din societatea capitalistă. Dacă — scria Șt. Zeletin — capitalismul industrial nu va reuși să îndeplinească această funcție socială, satele „nu vor fi scutite pe viitor de crize și parcelarea marei proprietăți se va dovedi a nu fi făcut nimic pentru a le scoate din acest impas... pîrghia ce va ridica țărănimea din starea ei... stă în... industria națională. Aceasta are menirea de a plămădi viitorul" [68]. Încercarea de a rezolva toate problemele economico-sociale ale țărănimii prin susținerea industrializării avea drept scop să demonstreze că nu avea nici un sens lupta de clasă pentru îmbunătățirea soartei celor obijduiți, să înăbușe starea de spirit a țăranilor, să-i alăture frontului forțelor care trebuiau să slujească burghezia.

Criteriul național al încurajării industriei a fost motivat de avantajele ce decurg din întrebuințarea muncii și capitalului național în procesul producției industriale, din interesul ca nu numai sacrificiile să fie naționale, ci și rezultatele. Primul război mondial arătase cît de necesară era industria pentru apărarea patriei și nevoia ca ea să se afle în mîinile românilor. Războiul — sublinia Vintilă Brătianu în 1915 — a arătat „chiar pentru țările cu puternice organizațiuni financiare și industriale importanta nevoie ce este ca aceste organizațiuni să fie în realitate naționale și însemnata primejdie politică ce naște din lipsa neatîrnării economice. Astfel s-a văzut limpede că capitalul are naționalitate și că el poate deveni în țara vrăjmașă unul din cele mai puternice mijloace pentru a stînjeni apărarea acestei țări. Iată de ce fabrica viitoare trebuie să fie o casă românească și nu va fi românească dacă stăpînul ei nu va fi român" [69].

În strînsă legătură cu acest criteriu s-a pus problema *naționalizării industriei*, care — după unii — trebuia să fie cu atît mai pronunțat făcută cu cît industria respectivă interesa economia națională și securitatea statului [70]. Criteriul național al încurajării industriei a permis enunțarea unor teze foarte diferite. Politica economică desfășurată sub lozinca „prin noi înșine", exprimînd dorința celei mai puternice părți a burgheziei române de a asigura, cu ajutorul sta-

[66] Șt. Zeletin, *op. cit.*, p. 203.
[67] *Ibidem*, p. 129.
[68] *Ibidem*, p. 214.
[69] Vintilă Brătianu, *Îndrumarea industriei naționale*, în „Democrația", an. III (1915), nr. 15, p. 667.
[70] „Buletin economic și financiar", București, 1 ianuarie 1923, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tului, un loc mai important capitalului național în industrie, în domeniul bancar și în comerț, în exploatarea forței de muncă și a bogățiilor naturale, pentru valorificarea capitalului propriu și creșterea mai rapidă a acumulărilor interne, a constituit principala pîrghie în susținerea naționalizării industriei.

În opoziție cu această teză era aceea prevăzută în programele unor partide că naționalizarea, deși necesară, nu trebuia să se realizeze forțat. „Partidul poporului", de pildă, căuta să demonstreze că naționalizarea capitalului și a întreprinderilor nu trebuia să se înfăptuiască prin metode „de silnicie ce ar tulbura funcționarea lor productivă și ar alunga capitalurile străine" [71]. Mai mult, înseși unele asociații chemate să exprime cu cea mai mare intensitate necesitatea apărării industriei naționale, ca U.G.I.R. [72], au cerut ca guvernul să legifereze siguranța drepturilor cîștigate. S-au emis și teze potrivit cărora naționalizarea trebuia aminată pînă la sosirea timpului oportun. Șt. Zeletin, de pildă, considera [73] că procesul de industrializare a fost împovărat de acțiunea de naționalizare a capitalului, deoarece se trecuse la actul din urmă înainte ca să se fi asigurat dezvoltarea celui dintîi.

Naționalizarea industriei nu se limita numai la nivelul capitalului. Se preconiza ca o chestiune de mare interes național ca elemente românești să intre cît mai mult în rolul efectiv de conducere a întreprinderilor de suprem interes național (metalurgie, siderurgie etc.), ca industrializarea să se înfăptuiască prin munca românească, pentru a se înregistra o creștere efectivă a producției naționale. Anumite dispoziții din legile elaborate în această perioadă (legea minelor, a energiei, a comercializării și controlului întreprinderilor economice) au ca punct de plecare nevoia de a se rezerva capitalului, conducerii și muncii românești acele întreprinderi în care interesul național este predominant.

Spre sfîrșitul perioadei de care ne ocupăm se vorbea tot mai frecvent de necesitatea alcătuirii unei noi legi de încurajare a industriei naționale. Reviste, ziare și unele lucrări au reliefat lipsa unei legislații industriale unitare care să corespundă noului cadru social-economic. Legile elaborate pînă atunci nu puteau satisface, cu toate modificările survenite, cerințele statului român. Creșterea participării elementului național în conducerea întreprinderilor, prevedere ce se aștepta să fie inserată în noua lege, a fost considerată ca „singur mijloc pentru desăvîrșirea unei opere fără putință de neglijat" [74].

[71] Octavian C. Tăslăuanu, *op. cit.*, p. 36.

[72] Chr. Staicovici, *Istoricul celor 25 ani de existență a Uniunii Generale a Industriașilor din România (1903—1928)*, București, 1929, p. 36.

[73] Șt. Zeletin, *op. cit.*, p. 133.

[74] Alexandru Topliceanu, *În jurul nouei legi pentru protecția industriei naționale*, în „Buletinul industriei", an. III (1928), nr. 4, p. 321.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În fine, criteriul apărării țării a fost legat de necesitatea evidentă, imperioasă și legitimă a României de a fi independentă față de străinătate în înzestrarea cu produse industriale folositoare securității sale. Se avea în vedere indeosebi trista experiență din anii primului război mondial. Ca și Vintilă Brătianu în 1915 [75], Oscar Kiriacescu, director al Băncii Naționale a României, sublinia în 1922 că între învățămintele care trebuie trase din primul război mondial este în primul rînd acela că apărarea „nu poate fi asigurată dacă țara nu are o industrie bine întemeiată și dacă temelia ei nu este națională. Acesta este adevărul pentru toate țările, dar mai ales pentru România de azi" [76]. Prin naționalizare tindem — reliefa el în continuare — „să fim stăpîni în țara noastră pe avutul nostru, pe principalii factori de producție care ne asigură independența economică și politică" [77].

Apreciind că din toți factorii chemați să contribuie la apărarea națională, industria ocupă primul loc, unii economiști au cerut ca criteriul apărării țării să aibă precădere chiar înaintea unor considerente economice dintre cele mai temeinice. Producerea în țară a armamentului și muniției, a avioanelor și a altor fabricate trebuia nu numai să fie neapărat îndrumată, „dar și asigurată în vreme de nace. Și numai dînd toată atențiunea și toată încurajarea industriilor în legătură cu apărarea țării se poate obține un asemenea rezultat" [78]. Din acest punct de vedere, o încurajare și o stimulare specială se cerea să se acorde ramurilor metalurgice și chimice și aceasta cu atît mai mult cu cît acestea puteau realiza și un ridicat coeficient de industrializare. Industria era datoare să asigure condițiile materiale necesare neatîrnării economice și politice, să sporească puterea de rezistență a națiunii române. Și pentru acest motiv industria trebuia să fie națională, deoarece „nu ne putem închipui ca fabricarea în bune condițiuni și la timp a materialelor de care armatele noastre vor avea nevoie pe cîmpurile de luptă să fie condusă de străini" [78] bis. S-a subliniat, deci, nu numai necesitatea absolută ca industria să se afle și pentru acest scop în mîna românilor, dar și de a se avea o industrie la înălțimea cerințelor apărării moderne a patriei, netributară străinătății.

Avansată a fost nu numai teza potrivit căreia apărarea independenței țării nu se putea realiza decît prin accentuarea procesului de industrializare, ci și aceea care sublinia că ridicarea independenței politice la nivelul unei realități nu se putea dobîndi decît

[75] Vintilă Brătianu, *Îndrumarea industriei naționale...*, p. 667.

[76] Gheron Netta, *Politica economică și românizarea întreprinderilor*, în „Buletinul Institutului economic românesc", an. I (1922), nr. 11, p. 844.

[77] *Ibidem*, p. 845.

[78] Ștefan Chicoș, *op. cit.*, p. 441.

[78] bis *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

printr-o completă și desăvîrșită independență economică [79]. Aservirea economică atrăgea în mod automat după sine dominația politică. Mai devreme sau mai tîrziu — nota unul din autori [80] — dependența economică înseamnă orientarea politică în sensul intereselor celui ce domină economicește. Lupta pentru neatîrnare economică și politică era cu atît mai necesară cu cît de aceasta depindea însuși progresul societății românești [81]. Legătura indestructibilă dintre cele două probleme impunea statului să elaboreze o politică economică științific fundamentată, îndeosebi de sporirea capacității de apărare a țării, prin creșterea potențialului industrial, tehnic și științific [82].

Pentru realizarea industrializării, s-au emis o serie de teze care aveau drept obiectiv să fixeze mijloacele necesare înfăptuirii ei. Complexitatea procesului a determinat enunțarea unei diversități de opinii și teze. De regulă, pîrghiile de înfăptuire a industralizării au fost grupate în posibile și reale, materiale și subiective. Dintre acestea merită reținute: elaborarea unui program de lucrări în toate ramurile economiei (industrie, agricultură, transporturi, finanțe, comerț), care să permită refacerea instalațiilor și înzestrarea țării cu utilaj economic nou, absolut necesar propășirii sale; o politică favorabilă punerii în valoare a bogățiilor statului prin forțe proprii; elaborarea unei noi legi industriale; o politică protecționistă față de industrie; organizarea meseriilor; coordonarea și raționalizarea folosirii izvoarelor de energie; emiterea de monedă-hîrtie potrivit cerințelor, spre a dezvolta industria nu a o paraliza; asigurarea circulației monetare normale și stabilizarea cursului leului; economii raționale în toate direcțiile pentru a le canaliza spre ramurile industriale; o balanță comercială activă; un randament mai mare din partea serviciilor publice; obligarea industriașilor de a-și moderniza întreprinderile; întărirea rolului statului; raționalizarea, îndrumarea și pregătirea profesională a muncii, organizarea plasării acesteia; elaborarea unui plan de măsuri higienico-sanitare.

În strînsă legătură cu aplicarea acestor pîrghii s-a preconizat intensificarea activității camerei de comerț și industrie, a celei de muncă și agricultură, a camerei profesionale etc.

Ca pîrghii materiale pentru înfăptuirea industrializării, burghezia a scontat pe rezolvarea pozitivă pentru România a problemei reparațiilor, a bunurilor și capitalurilor inamice, a datoriilor interaliate, a cotei de liberațiune etc.

---

[79] Șt. Zeletin, *op. cit.*, p. 129—130.

[80] B. Diamand-Mentor, *op. cit.*, p. 7.

[81] I. G. Duca, *Doctrina liberală*, București, ș.a., p. 3.

[82] M. Cioc, *Contribuțiunea industriei naționale la fabricarea materialului de război și rolul ei în timpul războiului*, București 1928, p. 33.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Caracterul industrial al României nu se putea realiza de la sine. Ca urmare, literatura de specialitate a perioadei cuprinde teze referitoare la necesitatea organizării procesului de industrializare. Din însăși nevoia consolidării statului, Romînia era datoare să se îndrepte spre organizarea unei puternice activități industriale. Teza necesității organizării industriei, a stabilirii unei noi și complete orientări și îndrumări era cerută incomparabil mai mult decît în trecut datorită apariției condițiilor prielnice înfăptuirii industrializării. Din această necesitate, așa cum am arătat mai sus, a izvorît interesul de a examina toate acele criterii și considerații care puteau influența gradul de preferință pe care statul trebuia să-l dea diferitelor categorii de industrii, pentru promovarea lor diferențiată. În martie 1923, în Cameră, s-a subliniat că pentru organizarea și orientarea industriei era necesară elaborarea unei legislații care să țină seamă de nevoia apărării avuției naționale, de capital și credit, de raporturile de muncă, de învățămîntul industrial, de dreptul de proprietate industrială, de asigurări sociale, igienă etc. Ne trebuie — arăta unul dintre autori — o organizare cît mai desăvîrșită a vieții noastre industriale, bazată pe un program de ansamblu cît mai minuțios pregătit [83].

În legătură cu organizarea industriei au fost enunțate două opinii diametral opuse, și una și cealaltă izvorîtă din necesitatea de a se fixa rolul statului în procesul industrializării. În cadrul unui program economic axat pe interesele fundamentale ale țării, cei mai mulți au sprijinit argumentat teza necesității întăririi rolului statului în valorificarea bogățiilor țării prin industrializare, a exercitării în toată plenitudinea a funcției sale economice atît pentru a încuraja industria, cît și pentru a da țării instrumentele mari de care o economie modernă are trebuință (transporturi, finanțe, comerț etc.). Creșterea rolului statului era cu atît mai necesară cu cît industria nu era temeinic organizată și consolidată; ea nu era maturizată într-atît încît să poată să activeze fără un asemenea ajutor. Industria avea nevoie de concursul statului pentru înființarea, încurajarea și protejarea sa. Însuși statul, pentru a face din industrie un suport de consolidare a puterii politice a națiunii, era dator să grăbească dezvoltarea industrială a țării prin perfecționarea regimului vamal, înlăturarea nesiguranței provocate de fluctuațiile valutare, sporirea volumului capitalului, inaugurarea unei noi politici a materiilor prime și raționalizarea exportului, să apere interesele economiei naționale, să intensifice activitatea căilor ferate [84]. Principiile politicii industriale impuneau ca statul să-și asume un rol în activitatea industrială, să subordoneze regimul industrial politicii economice a întregii națiuni, pentru ca aceasta din urmă să poată progresa, să sprijine îndeosebi unitățile mari, puternice, viabile.

[83] N. Costache, *op. cit.*, p. 562—563.
[84] B. Diamand-Mentor, *op. cit.*, p. 31.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Necesitatea întăririi rolului statului în industrie decurgea din însăşi complexitatea economiei moderne [85]. Funcţia economică a statului trebuia să sporească şi din cauză că prin constituţia din 1923 el a devenit un mare proprietar.

Partidele burgheze însă au privit în mod diferit rolul statului în procesul industrializării. Liberalii au încercat să facă din stat un instrument de apărare în primul rînd a intereselor marii burghezii. Ei au mascat acest interes cu unele fraze de ordin general, prezentînd problema ca fiind în avantajul întregii naţiuni. „Este drept — spunea Oscar Kiriacescu în 1922 — că rolul statului în organismul nou al societăţii se afirmă din ce în ce mai mult" [86], deoarece el are dreptul, dar şi datoria, să participe în întreprinderi de interes general şi la exploatarea bogăţiilor mai însemnate ale ţării. Statul, prin urmare, era dator să-şi exercite funcţia economică, „impunînd" în cadrul programului de valorificare a bogăţiilor ţării activitatea sa „proprie". Într-un raport din 1923 adresat miniştrilor, Vintilă Brătianu, apărînd teza întăririi statului, sublinia că politica de valorificare a bogăţiilor patriei nu se putea înfăptui decît prin sporirea rolului statului, care trebuia mai întîi să inventarieze toate avuţiile sale şi să le claseze după rolul ce joacă în economie. După concepţia sa, unele bogăţii, deşi susţineau industriile de bază, trebuiau puse în valoare prin comercializare. În această direcţie, statul era chemat să pună imediat în valoare Uzinele de la Hunedoara şi Cugir, Uzinele sale de la Petroşani (Lonea), exploatările miniere de la Baia Mare şi din Munţii Apuseni, fie prin exploatare directă intensivă, fie prin transformarea lor în regii naţionale cointeresate [87]. Rolul statului în procesul de industrializare trebuia îndreptat spre elaborarea unei legislaţii referitoare la regimul minier, la folosirea generatorilor de energie, la obligarea fabricării în ţară a materialelor necesare lui.

Împotriva întăririi rolului statului în conducerea şi controlul economiei naţionale s-au ridicat unele partide burgheze. Atitudinea de opoziţie a acestora faţă de întărirea rolului statului era şi o expresie a luptei lor împotriva supremaţiei liberale. Vom aminti aici numai atitudinea „Partidului poporului". Acesta preconiza ca toate întreprinderile să fie scoase treptat de sub conducerea statului şi predate iniţiativei şi capitalului privat [88]. Industria — după programul aceluiaşi partid — trebuia eliberată de amestecul numeroaselor organe de stat şi de toate poverile care-i stînjeneau activitatea, de rolul statului ca jandarm al iniţiativei particulare.

[85] I. G. Duca, *Doctrina liberală* . . ., p. 7.
[86] Gheron Netta, *op. cit.*, p. 845.
[87] Arhiva Istorică Centrală, Fond Casa regală, dosar 9/1923, f. 4.
[88] Octavian C. Tăslăuanu, *op. cit.*, p. 99.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

După cum ușor se poate constata, și una și cealaltă din teze, deși aveau poziții diferite față de rolul statului în procesul de industrializare, reclamau ajutorul și încurajarea lui în înfăptuirea acestui proces.

În noua lege de încurajare a industriei, despre pregătirea căreia s-a vorbit mult, se recomandă — și aceasta constituie o altă opinie inserată în literatura de profil a vremii — să se includă obligativitatea pentru industriași de a-și moderniza întreprinderile, „singur mijloc pentru a pune la dispoziția gospodăriei naționale acel aparat de producție solid și real, menit ca, cel puțin într-un viitor apropiat, să se apere singur de concurența străină, să poată chiar să o învingă dincolo de granițe, cu un cuvînt să devină de sine stătător" [89]. Teza avea în vedere, între altele, interesul ca, alături de efortul statului în procesul de industrializare, să se afirme și datoria industriașilor de a-și moderniza și perfecționa utilajul, de a continua acțiunea de investiții cu încrederea în viitorul industriei și al independenței economice și politice a țării [90], într-un cuvînt să ajute sarcina statului protector [91]. Rolul hotărîtor al tehnicii, cerut de însești legile de dezvoltare ale societății, obliga pe industriași să se orienteze în această direcție.

Protecționismul, ca expresie a tendinței de industrializare, a fost considerat un postulat firesc în politica economică a țării [92]. În acest sens s-a cerut aplicarea unor măsuri de apărare în fața produselor capitalului străin [93]. Chiar acele partide, ca de pildă „Partidul poporului", convinse de regimul de libertate a producției, au subliniat necesitatea politicii vamale, care să permită dezvoltarea industriei naționale în scopul învingerii concurenței străine și a restrîngerii importului de mărfuri. M. Manoilescu [94] considera că încurajarea industriei pe calea legilor speciale, inclusiv a tarifului vamal, trebuia să se facă diferențiat pentru toate ramurile industriei, ordinea de precădere fiind aceea stabilită de eficiența economică.

În legătură directă cu problema protecționismului vamal s-au schițat și datoriile consumatorilor față de procesul industrializării. Conform acestor datorii, povara industrializării urma să cadă asupra maselor populare consumatoare, nevoite să suporte sarcinile politicii protecționiste. Pentru demonstrarea datoriilor consumatorilor față de industrializare au aparut studii și lucrări speciale [95]. „A consuma produse indigene — nota în acest sens un contemporan — este o datorie elementară a tuturor acelora care știu ce înseamnează completa indepen-

[89] Alexandru Topliceanu, *În jurul nouei legi...*, p. 325.
[90] B. Diamand-Mentor, *op. cit.*, p. 31—32.
[91] Alexandru Topliceanu, *În contra parazitismului industrial...*, p. 587.
[92] Barbu Solacolu, *Protecționism și schimb liber*, în „Democrația", an. XVII (1929), nr. 11, p. 40—41.
[93] Arhiva Istorică Centrală, Fond Președ. Cons. de Min., dosar 13/1924, f. 115.
[94] Mihail Manoilescu, *Politica producției naționale...*, p. 57.
[95] Vezi, între altele, B. Diamand-Mentor, *op. cit.*, p. 32; Georges Z. Strat, *Le rôle du consommateur dans l'économie moderne*, Paris, 1922.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dență politică a unui stat... Și independență economică fără industrii, iar industrii fără consumatori sînt lucruri tot atît de imposibile ca și independența politică fără independența economică" [96].

Problema consumului produselor industriale indigene a impus economiștilor să acorde o mare atenție analizei pieței interne, care reprezenta o condiție esențială în dezvoltarea industriei. Ei nu s-au limitat numai la a face unele constatări cu privire la capacitatea ei de a absorbi produsele industriale, ci au preconizat și direcțiile industrializării țării în funcție de aceasta [97]. Transformarea pieței interne într-o piață pentru industria românească, ca verigă necesară industrializării țării, se putea realiza — după opinia unora — prin lăsarea treptată a barierelor în fața mărfurilor străine, pînă se va ajunge la desnodămîntul scontat: „închiderea desăvîrșită a țării față de produsele străine și încercarea de a trăi exclusiv prin puterile proprii" [98]. În lărgirea pieței interne s-a contat însă în mod exagerat pe condițiile pozitive create prin reforma agrară în schimbarea caracterului agriculturii.

Trebuie subliniat că unii economiști au sesizat adevărul cînd au afirmat că piața internă, datorită structurii agrare a României, a nivelului scăzut de trai, a presiunii fiscale și a datoriilor ce apăsau asupra populației, era limitată, că existau numeroase greutăți în extinderea ei [99] Plecînd de la acest adevăr, s-a ajuns la ideea inacceptabilă că nu trebuia să se acorde o încurajare specială industriei.

Un loc aparte în cadrul opiniilor referitoare la industrializarea țării îl ocupă cele care susțin necesitatea antrenării în tot mai mare măsură a științei în procesul de fabricație, a organizării științifice a producției acestei ramuri [100], a pregătirii profesionale a personalului industrial, a organizării și raționalizării muncii. Este meritorie observația că industrializarea modernă nu se poate sprijini decît pe tehnică și știință, fapt ce are un efect pozitiv asupra muncii, care, astfel beneficiază de numeroase invenții și asimilează progresul [101]. Știința — după părerea lui O. Tăslăuanu — are și capacitatea de a cuceri și stăpîni bogățiile țării [102]. Ea trebuie orientată spre obținerea unor produse superioare, spre îmbunătățirea procedeelor tehnologice, perfecționarea utilajelor și eliminarea empirismului [103]. Unii autori au văzut în industrie și o bază pentru desfășurarea multor activități tehnico-științifice, o sursă de sporire și diversificare a ariei culturii.

---

[96] B. Diamand-Mentor, *op. cit.*, p. 26.
[97] Mihai Todosia, *op. cit.*, p. 53—54.
[98] Șt. Zeletin, *op. cit.*, p. 134.
[99] Virgil N. Madgearu, *Evoluția economiei românești*... p. 178.
[100] Ștefan Chicoș, *Organizarea științifică a producțiunei industriale*, în „Buletinul industriei", an. I (1926), nr. 8, p. 665—672.
[101] Octavian C. Tăslăuanu, *op. cit.*, p. 37—38.
[102] *Ibidem*, p. 38.
[103] „Analele economice și statistice", nr. 3—4/1922, p. 31.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pentru punerea în valoare a bogăţiilor prin industrializare era necesar şi de personal temeinic pregătit profesional. Numărul muncitorilor calificaţi, al tehnicienilor, al inginerilor îndeosebi, era insuficient pentru opera de industrializare. S-a subliniat tot mai mult că o condiţie de bază a dezvoltării industriei moderne era aceea a pregătirii de cadre, a dezvoltării cercetării ştiinţifice, apreciată ca fiind posibilă prin crearea unei reţele unitare de şcoli tehnice de toate categoriile, reformarea întregului învăţămînt şi adaptarea lui la necesităţile economiei naţionale. Învăţămîntul tehnic superior trebuia extins şi completat spre a putea pregăti cadre inginereşti în toate ramurile industriale. Aceste opinii şi teze au rămas însă la nivelul studiilor şi proiectelor ; ele n-au slujit în practica procesului de industrializare a ţării decît într-o mică măsură.

Pentru România, aceste măsuri se impuneau cu atît mai mult cu cît ea tindea la valorificarea superioară a bogăţiilor sale naturale prin industrializare. „Trebuie — sublinia unul din autori — o metodă mai reală în tot învăţămîntul secundar, cu lucrări practice experimentale..., ca învăţămîntul superior ştiinţific să fie cît mai aproape de realitate şi de problemele ţării, să fie cît mai experimentat" [104]. Studiul electricităţii, al chimiei şi al aplicării lor trebuia să aibă ca scop imediat şi precis formarea unui tineret bine pregătit pentru activitatea industrială, fără însă de a se renunţa la cercetarea diferitelor probleme ştiinţifice, descoperiri şi invenţii, care trebuie să ajute progresului [105]. S-a precizat că numai prin înlocuirea empirismului cu studii amănunţite industria chimică îşi putea ocupa locul de frunte în economia naţională [106]. Orientarea spre studierea şi aplicarea tehnicii, ca şi a influenţei ei asupra societăţii, era motivată de ideea avansată că progresul tehnic constituie una din pîrghiile care asigură progresul social.

Procesul industrializării, reclamînd intensificarea exploatării maselor populare, a conferit muncii fizice o importanţă mai mare în societate, fapt ce se reflectă şi în preocupările cercurilor guvernante în domeniul legislativ. Caracteristic legilor din acest domeniu, cît şi tezelor emise cu privire la muncă, este interesul de a face din masele muncitoare o forţă disciplinată în mîna burgheziei. Interesul pentru organizarea ştiinţifică a muncii, manifestat la congresul internaţional de la Bruxelles, în octombrie 1925, s-a concretizat pe plan intern, întîi în publicarea unor articole şi studii care să demonstreze necesitatea raţionalizării forţei de muncă, iar apoi, la 3 februarie 1927, prin înfiinţarea din iniţiativa U.G.I.R. şi a Ministerului Muncii a Institutului românesc de organizare ştiinţifică a muncii.

[104] Dr. Hurmuzescu, *op. cit.*, p. 19.
[105] *Ibidem*, p. 20.
[106] Eug. I. Hesselman, *Industria chimică în România*, în „Buletinul industriei", an. I (1926), nr. 1, p. 15.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Raționalizarea avea ca principal obiectiv să introducă și să dezvolte în România metode de a economisi timpul, să utilizeze în modul cel mai avantajos utilajul, energia materială și umană, să ajute pe industriași să evite pierderile și să lucreze cu cel mai mare profit. Pentru raționalizarea muncii, în primul rînd în industriile petrolului, mecanico-metalurgică și energetică, s-au întreprins studii care au căutat să demonstreze că raționalizarea trebuie să se realizeze cu „concursul" lucrătorului, nu pe spinarea lui [107]. În fapt, speculînd situația de reflux revoluționar, burghezia a reușit să intensifice exploatarea clasei muncitoare.

O serie de economiști au sesizat și piedicile pe care le întîmpina industrializarea : slaba putere de absorbție a pieței interne ; dezvoltarea de către capitalul străin numai a ramurilor cu mare profit ; trimiterea peste granițe de către acesta a uriașe valori, fapt care reduce acumularea internă ; concurența mărfurilor și a capitalului străin ; criza de capitaluri etc. Principala frînă a constituit-o însăși legile economiei capitaliste. Astfel ,a fost destul ca la sfîrșitul perioadei ce o examinăm să izbucnească criza economică, pentru ca procesul de industrializare să se atenueze.

Una din cele mai mari piedici de ordin material era provocată de lipsa capitalului. România suferea, în adevăr, de insuficiența capitalului pentru investiții, datorită structurii sale agrare. Pe acest teren s-a grefat între anii 1925—1928 politica monetară și a taxelor de export care a frînat eforturile de înzestrare cu capital [108]. Lipsa acută de capital pentru investiții s-a datorat mai multor cauze, între care enumerăm : România a continuat să rămînă, după 1918, o țară slab dezvoltată din punct de vedere economic ; existența unor pături parazitare legate de rămășițele semifeudale în agricultură a frînat procesul acumulării de capital, deoarece o însemnată parte din plusvaloare a fost cheltuită în țară sau peste hotare în scopuri neproductive ; folosirea unei însemnate părți din venitul național în scop de apărare, deci neproductiv ; imensa datorie externă ; dominația capitalului străin în unele ramuri.

Pentru înfăptuirea industrializării au fost susținute două principale opinii : 1) prin valorificarea resurselor naturale cu participarea necondiționată a capitalului străin ; 2) prin utilizarea propriilor forțe. Evident, nici una din cele două opinii nu-și are originea în perioada pe care o cercetăm, ci mai înainte.

În ce privește prima opinie trebuie subliniat că unii economiști, în lucrări și studii, au pledat pentru atragerea capitalului străin în valorificarea resurselor naturale, cerînd să nu se creeze restricții în penetrația

[107] P. P. Dulfu, *Raționalizarea și progresul social*, București, 1929, p. 6 ; Ștefan Chicoș, *Pregătirea profesională a personalului industrial*, în „Buletinul industriei". an. I (1926), nr. 9, p. 779—795 ; * * *, *Organizarea științifică a muncii*, în „Buletinul industriei", an. II (1927), nr. 7, p. 461—464.

[108] Roman Moldovan, *Formarea și mișcarea capitalurilor în România în perioada 1925—1938*, București, 1939, p. 91.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sa [109]. Respingînd politica liberală cristalizată în formula „prin noi înşine", care preconiza necesitatea industrializării ţării prin propriile puteri, ţărănismul a favorizat capitalul străin, pretinzînd că prin aceasta lovea în monopolul economic şi politic al P.N.L. După cum s-a afirmat recent [110] a lovi în capitalul financiar reprezentat de liberali şi a dori înlocuirea lui cu capitalul străin şi mai spoliator era o politică vădit inacceptapilă şi ruinătoare.

St. Zeletin considera că România, pentru a se industrializa, trebuia să ducă o politică de atragere a capitalului străin în acest proces şi numai după crearea unei puternice industrii să procedeze la „naţionalizarea" capitalului. În acel timp, cînd industrializarea era în curs, lozinca — după St. Zeletin — nu putea fi decît: *„porţi închise pentru fabricate străine, dar deschise pentru capital străin şi capacităţi străine"* (subl. autorului)[111]. Politica economică trebuia să asigure — după părerea sa — frînarea din ce în ce mai accentuată a importului care determină în cele din urmă închiderea desăvîrşită a ţării faţă de produsele industriei străine şi încercarea de a trăi în exclusivitate prin forţe proprii. Numai în acest fel — conchidea el — se va putea cuceri independenţa economică, care este mai greu de dobîndit decît cea politică [112]. Se remarcă importanţa ce o atribuia capitalului străin şi reducerea însemnătăţii celui autohton.

În domeniul industrializării, naţionalismul economic cristalizat în lozinca„ prin noi înşine", urmărea să limiteze penetraţia capitalului străin în industrie şi să-l canalizeze pe linia împrumuturilor de stat încercînd să rezerve capitalul naţional dreptul de stăpînire asupra tuturor ramurilor producătoare. Trebuie sublinia că preocuparea de a pune industria pe baze naţionale nu era un fenomen specific românesc; în plus, nu era un fenomen nou, ci reprezenta continuarea, în noile condiţii, a tradiţiei din secolul trecut. Ea reflectă politica de emancipare economică a ţării, ca suport necesar indepedenţei politice. În acei ani, problema caracterului naţional al industriei era înţeleasă cu precădere prin naţionalizarea capialului, fapt care era insuficient pentru un proces atît de important. Capitalul intern — spunea unul din autori *trebuie folosit* pînă la maximum, căci numai prin el se va da „caracter naţional economiei noastre naţionale şi îndeosebi celei industriale" [113].

În spiritul politicii „prin noi înşine" s-a cerut ca şi instituţiile financiare să fie „exclusiv şi integral naţionale", să se finanţeze numai acele întreprinderi industriale care erau autorizate de către Comisiunea pentru controlul societăţilor şi asigurau majoritatea capi-

[109] V. N. Madgearu, *Bazele noue politici economice*, Bucureşti, 1929, p. 59; „Societatea de mîine", Cluj, nr. 12 din 21 martie 1926, p. 241.
[110] Z. Ornea, *op. cit.*, p. 59—60.
[111] Şt. Zeletin, *op. cit.*, p. 134.
[112] *Ibidem*, p. 135.
[113] Vintilă I. Brătianu, *Economia naţională a României*, în „Democraţia", an. XV (1927), nr. 1, p. 44.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

talului național și conducerea de către români a întreprinderii [114]. Frecventă este și teza ca instituțiile financiare de interes național să îndrume și ajute inițiativa de valorificare a resurselor naturale în condițiile asigurării unei circulații normale a monedei și a stabilizării leului.

Liberalii, care au exprimat mai bine ca celelalte partide burgheze interesul de a industrializa România, erau conștienți că politica „prin noi înșine" nu era suficientă pentru înfăptuirea acestui proces și că era necesar și de concursul străinătății, pe temeiul unei reale conlucrări, nu subjugări. P.N.L., cu toate că avea un puternic fundament economic în industrie și finanțe, a exagerat mult posibilitățile interne de capital. El și-a dat seama că din motive interne și internaționale, economice și politice, capitalul străin nu putea fi respins. În acest fel, politica „prin noi înșine" trebuie înțeleasă ca o formulă elastică, de colaborare condiționată cu capitalul străin, o politică ce nu se reducea numai la atitudinea față de capitalul străin, ci avea în vedere refacerea și dezvoltarea economiei, a industriei, transporturilor, de valorificare a bogățiilor prin forțe proprii. Teza colaborării loiale, prin schimb reciproc, fără a se primejdui independența țării, teză pe larg documentată de cei mai mulți economiști și politicieni ai vremii, a fost expusă și în memoriul adresat străinătății în 1924, în interviul acordat de Vintilă Brătianu la Londra, în actul de apărare față de Manifestul bancherilor din 1926 [115]. Curentul industrializării prin forțe proprii a cîștigat chiar pe unii din susținătorii activi ai capitalului străin. Take Ionescu, de pildă, declara în martie 1921 că atît timp cît „nu va intra capitalul român într-o industrie, el va fi văzut de public cu ochi răi și această industrie nu va putea fi tratată de stat cu dreptate, decît atunci cînd multe interese locale vor fi amestecate întrinsa" [116].

În procesul industrializării s-a manifestat și teza acceptării a oricărei modalități de exploatare și valorificare a resurselor naturale și aceasta din dorința ca ele să nu rămînă nefolosite [117].

*

Tezele la care ne-am referit s-au oprit în multe cazuri la nivelul enunțării și demonstrării lor, spre deosebire de altele care au influen-

[114] Gheron Netta, *op. cit.*, p. 845.

[115] „Adevărul", 8 iulie 1923; A. Topliceanu, *Capitalul străin și datoriile statului față de industrie*, în „Buletinul Institutului economic românesc", an. III (1924), nr. 1, p. 41; *Naționalismul economic și doctrina partidelor politice din România. Rezultatele politicii economice de la 1859 pînă la 1930*, București, 1930, p. 61—63; N. P. Arcadian, *Industrializarea României*, București, 1936, p. 21.

[116] Nicolae Constantinescu, *Naționalismul economic*, în „Democrația", an. XI (1923), nr. 3, p. 36.

[117] G. D. Creangă, *Cinci ani de politică economică și financiară în România*, București, (1924), p. 52.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

țat politica economică a timpului. Gradul în care ele au fost aplicate nu intră în preocupările articolului de față. Trebuie subliniat, de asemenea, că tezele care conțineau idei avansate n-au fost apărate cu consecvență de partizanii industrializării, deși acest proces s-a dezvoltat lent. Multe aspecte au rămas în afara preocupărilor economiștilor. Unele teze au fost enunțate insuficient. Avem în vedere faptul că nu s-a sesizat că interdepedența ramurilor de producție reclama lichidarea sau reducerea inegalității de nivel tehnic dintre ele și acordarea unei atenții sporite ramurilor rămase în urmă sub acest raport. Alte teze au privit în mod exclusivist rezolvarea procesului de industrializare.

În ansamblu însă, tezele enunțate reflectă cerințele fundamentale ale statului român, cerințe incomparabil mai mari decît în trecut; prin valoarea ce o au, ele sporesc tezaurul gîndirii economice din țara noastră.

PROJETS CONCERNANT L'INDUSTRIALISATION DE LA ROUMANIE DURANT LA PÉRIODE 1922—1928

RÉSUMÉ

La Roumanie, en 1922, était un État essentiellement agricole. Son industrie ne représentait que 1 H P pour 37 habitants. Cependant, elle possédait de nombreuses matiéres premières et son sol renfermait de riches gissements de pétrole. C'est pourquoi surtout à partir de 1922 le probème a été posé chez nous de doter notre pays d'une puissante industrie. La période 1922—1928 présente une importance spéciale pour l'élaboration et la mise en application des projets concernant l'industrialisation. Ce fut une période d'expansion industrielle, durant laquelle ont été créées diverses entreprises grâce au protectionnisme que leur accorda le ministère constitué par le parti national-libéral. Ce parti se maintint au pouvoir pendant ces six années avec un court intermède de 15 mois durant lequel le parti du peuple, présidé par le général Averesco, accéda au gouvernament. Or, les nationaux libéraux ont été les promoteurs les plus fervents de l'industrialisation de la Roumanie qui correspondait aux intérêts de la bourgeoisie, c'est-à-dire de la classe sociale qui était à la base de ce parti politique.

L'auteur expose les principales thèses relatives à l'industrialisation de la Roumanie, qui furent soutenues par les économistes et les hommes politiques au service de la bourgeoisie. Les plus notables — notamment le professeur Michel Manoïlesco, Vintila Brătianu, Jean Duca, Étienne Zeletin et Alexandre Topliceanu —, ont conçu l'industrialisation comme une nécessité impérieuse pour le progrès de la Roumanie. Ils ont mis en évidence non seulement les possibilités d'une telle transformation économique de notre pays par la mise en valeur des ressources naturelles, des sources d'énergie, des forces du travail et du capital, mais aussi les avantages qui en résulteraient pour l'agriculture et le commerce ainsi que pour l'indépendance économique et politique de la Roumanie.

Quant aux projets relatifs à l'industrialisation, l'auteur distingue deux catégories. Le professeur Virgile Madgearu et Alexandre Topliceanu considéraient qu'il était essentiel de créer d'abord une industrie utilisant les produits de l'agriculture. Le professeur Michel Manoïlesco, Étienne Zeletin, Vintila Brătianu et le parti national-libéral étaient d'avis que la priorité devait être accordée à l'industrie lourde. Les divergences entre les promoteurs de ces deux catégories de projets

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

se sont amplifiées lorsqu'il s'est agi de passer à leur mise en application. Tandis que Virgile Madgearu et Étienne Zeletin proposèrent que l'industrialisation de notre pays soit réalisée avec la collaboration de capitaux étrangers, à la pénétration desquels en Roumanie il était opportun de ne pas imposer de conditions, le parti national-libéral — notamment Vintila Bratiano et Gheron Netta — s'opposèrent énergiquement à une telle politique économique, en soutenant que la Roumanie pouvait et devait créer, par ses propres moyens, une puissante industrie.

L'auteur mentionne qu'en dehors des deux principales catégories de propositions tendant à l'industrialisation de notre pays, des politiciens ainsi que des hommes de science ont formulé d'autres opinions de moindre importance, opinions qui évidemment ont eu une moindre influence sur le développement économique de la Roumanie. Ces discussions ont mis en évidence les transformations qui chez nous étaient devenues nécessaires. Elles ont mis aussi en évidence la valeur de la pensée économique roumaine au point de vue théorique aussi bien qu'au point de vue pratique.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CĂLĂTORIA LUI HENRY CAVENDISH ÎN ȚĂRILE ROMÂNE LA 1589

DE

PAUL CERNOVODEANU

Numeroșilor călători străini care s-au perindat în sud-estul Europei și în țările române în ultimele decenii ale veacului al XVI-lea, vine să li se adauge încă un nume, acel al lui Henry Cavendish, curtean al reginei Elisabeta. Cercetătorul englez Alfred C. Wood a descoperit, acum mai bine de un sfert de veac, în biblioteca castelului de la Harvdwik aparținînd familiei de Devonshire, un manuscris alcătuit de un slujitor al lui Cavendish, anume Fox, care a consemnat sub formă de jurnal, întîmplările călătoriei efectuate în Europa în 1589 de către stăpînul său.

Manuscrisul original [1], un in folio subțire de 8--12 foli [2], numărînd 33 de file și intitulat *Mr. Harrie Cavendish his journey to and from Constantinople 1589 by Fox, his servant* (Călătoria d-lui Harrie Cavendish la și de la Constantinopol 1589 de Fox, slujitorul său) a fost editat integral de Wood în 1940 într-o publicație regională engleză „Camden Miscellany" [3], cu o introducere, date biografice asupra călătorului și unele identificări reclamate de text. Acest articol a rămas însă necunoscut pînă în 1965 cercetătorilor români [4], care nu au putut lua astfel cunoștință de un text deosebit de interesant privitor la trecutul patriei noastre, pentru care ase-

---

[1] Păstrat în prezent în arhiva castelului de la Chatsworth, altă reședință a familiei de Devonshire.

[2] 1 fol (inche)=2,54 cm.

[3] Vol. XVII (Camden Third Series vol. LXIV), London, Offices of the Royal Historical Society, 1940, X+29 p.

[4] Ne exprimăm și pe această cale recunoștința față de Biblioteca Centrală de Stat din București, care a împrumutat în 1965 la cererea noastră amintita publicație rară de la Biblioteca Națională (National Library) din Londra, pentru a lua cunoștință de articolul istoricului Wood. Studiul nostru, în manuscris, a fost pus și la dispoziția tov. Maria Matilda Alexandrescu-Dersca pentru alcătuirea articolului *Economia agrară a Țării Românești și Moldovei descrisă de călătorii străini (secolul XV—XVII)*, publicat în „Studii", 21 (1968), nr. 5, pp. 843—864, iar informația privind trecerea lui Cavendish pe la Iași a fost comunicată și tov. V. Neamțu care a folosit-o în lucrarea d-sale *Stabilirea capitalei Moldovei la Iași* apărută în „Analele Științifice ale Universității „Al. I. Cuza" din Iași" (serie nouă), secțiunea III, a. *Istorie*, XIV (1968), p. 119.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

menea izvoare narative prezintă fără îndoială o mare importanță, completînd, prin întregirile aduse, informațiile de bază extrase din documentele interne. Știrile menționate în jurnalul de călătorie a lui Cavendish referitoare la Țara Românească și Moldova, nu sînt, comparativ, atît de bogate ca acelea privind Serbia și Bulgaria, de pildă, asupra cărora drumețul englez dă mai multe amănunte, atît în ceea ce privește caracterul regimului agrar, cît și asupra felului de trai al populațiilor; nu sînt lipsite de asemenea de interes și unele date cu caracter politic și militar pe care jurnalul de călătorie le consemnează asupra situației de la Constantinopol și din Imperiul otoman în vara anului 1589, precum și informațiile generale cu privire la celelalte țări vizitate, cum ar fi Austria, Republica Venețiană, Polonia ș.a.

Henry Cavendish (17 dec. 1550 — 12 oct. 1616), reprezentant de frunte al aristocrației engleze, dispunînd de avere și înrudit cu dinastia Stuarților din Scoția, nu a întreprins călătoria sa în Turcia cu vreun scop anume, ci a însoțit, doar din plăcere și dorința de a cunoaște țări străine, pe un prieten al său Richard Mallorye, negustor londonez interesat în comerțul oriental și purtător al corespondenței adresate de Secretarul de Stat al reginei, Sir Francis Walsingham, către ambasadorul englez la Poartă, Edward Barton.

Jurnalul călătoriei în Turcia a fost ținut de un anume Fox, slujitor al lui Cavendish, despre care nu se știe nimic, în afară de ceea ce reiese din propriile lui relatări. Prin modul de exprimare și mentalitatea de care dă dovadă, rezultă că era un om simplu, cu cunoștințe limitate, adept al moralei protestante comune, dar nu lipsit de bun simț, înțelegere și spirit practic, tipice englezului mijlociu. Fox se dovedește a fi avut discernămînt, făcînd de multe ori referiri judicioase la realitățile observate și nu se arată insensibil la solicitările artei. Ochiului său ager de om de la țară nu i-au scăpat, de asemenea, problemele legate de cultura pămîntului, unde relevă uneori chiar competență. Fox a anexat jurnalului său și un itinerar, sub formă de tabel, în care a înșirat zilnic lista tuturor localităților străbătute, cu o scurtă mențiune asupra popasurilor peste noapte. Acest itinerar — dublînd în mare măsură conținutul jurnalului — n-a mai fost publicat de editorul textului, Wood, care s-a mărginit doar a reproduce drept mostră un scurt pasaj privind călătoria între Ragusa și Sofia[5].

Cavendish și tovarășii săi de călătorie, Richard Mallorye, Fox și alți doi slujitori, s-au îmbarcat pe o corabie la Leigh (în Essex) la 28 martie 1589, traversînd Marea Nordului pînă la Hamburg, unde s-au oprit între 4 și 7 aprilie[6]. Străbătînd Saxonia de Jos, Turingia, Franconia și Bavaria pe ruta Lüneburg — Erfurt — Ilmenau — Bamberg — Nüremberg — Augsburg[7], călătorii iau drumul Tirolului spre Veneția, unde ajung la 3 mai[8]. În cetatea lagunelor, a cărei societate frivolă displace spiritului puritan al lui Fox, Cavendish și însoțitorii săi închiriază o corabie din Cattaro pentru a traversa Adriatica. Ei au sosit la 18 mai la Ragusa (Dubrovnic) apreciată ca „o foarte arătoasă mică cetate și foarte bogată", după ce au trecut prin Rovigo, Zara și insula Curzola[9]. De la Ragusa, urmînd ruta obișnuită a caravanelor de negustori prin Dalmația, Bosnia și Bulgaria și trecînd pe la Loča, Niš, Sofia, Filipopoli (Plovdiv) și Adrianopol, călătorii sosesc la Constantinopol la 16 iunie 1589[10].

---

[5] Wood, *op. cit.*, p. X.

[6] *Ibidem*, p. 1.

[7] *Ibidem*, p. 1—6. Poposind la Augsburg, sediu al faimoasei case de bancheri Fugger, autorul jurnalului, comite o digresiune, lansîndu-se în considerații asupra opulenței și importanței afacerilor acestei familii de financiari germani *(op. cit.*, p. 6—7), care, printre altele, luaseră în arendă la 1528 și ocnele de sare din Transilvania; cf. Gustav Gündisch, *Die Siebenbürgische Unternehmung der Fugger, 1528—1531*, în *Omagiu lui Ioan Lupaș...*, București, 1943, p. 317—334.

[8] Wood, *Harrie Cavendish his journey...*, p. 8—12.

[9] *Ibidem*, p. 12—13.

[10] *Ibidem*, p. 13—17.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În timpul ședерii lor în capitala Imperiului otoman, drumeții englezi au fost de față și la un eveniment care interesează istoria țării noastre și anume trimiterea noului beglerbeg al Rumeliei, Hîzîr pașa la 23 iunie într-o expediție de represalii împotriva Poloniei, în urma neîncetatelor incursiuni cătăcești în Moldova și a refuzului regelui Sigismund al III-lea de a plăti tribut sultanului [11].

După ce negustorul Richard Mallorye și-a încheiat treburile pentru care venise la Constantinopol, Cavendish cu Fox și ceilalți doi slujitori, au luat drumul întoarcerii spre Anglia prin Balcani și Europa centrală. Ei au părăsit capitala Imperiului otoman la 29 iunie, trecînd prin Kirkilisse, unde au tras la un caravanserai și a cărei așezare între păduri au găsit-o plăcută, apoi pe la Provadia, unde au poposit două nopți [12]. Trecînd și de această localitate, călătorii au străbătut un lanț de munți înalți în Balcani, denumiți „ai lunii", spre a ajunge la 11 iulie la Silistra, „un oraș plăcut dintr-acest fel de construcții, cu case joase și acoperite cu șindrilă... așezat pe malurile Dunării și ultimul oraș din Bulgaria" [13]. Aici, ei au rămas două zile, fiind găzduiți în casa unui negustor din Ragusa.

La întoarcerea călătorilor englezi de la Constantinopol, ei fuseseră însoțiți pînă la Silistra, timp de 15 zile, de un ienicer și un dragoman [14].

---

[11] Wood, *op. cit.*, p. 17. Într-adevăr la 3 iulie, Hîzîr pașa, beglergebul Rumeliei, ajungea la Dunăre cu oștirea sa, trecînd apoi în Moldova, spre a se uni cu hanul tătarilor Gazi Ghirai al II-lea și a prăda ținuturile de la marginile Poloniei. Expediția nu și-a atins decît parțial scopul, deoarece cu toate că orașul Snyatin a fost jefuit, tătarii au fost înfrînți în Podolia și nu au putut ajunge la Camenița. Temîndu-se de concentrarea forțelor polone de sub comanda cancelarului Jan Zamoyski, Hîzîr pașa s-a retras la Hotin, iar de acolo a purces la Bender și în sfîrșit și-a așezat tabăra de iarnă la Silistra. Între timp la Constantinopol continuau negocierile începute cu polonii încă din primăvara anului 1589, oferindu-se ca mediator atît Petru Șchiopul, domnul Moldovei — care dorea să-și vadă scutită țara de prezența oștirilor turco-tătare — cît și ambasadorului englez la Poartă, Edward Barton, ce se bucura de mare trecere pe lîngă vizirul Sinan pașa și alți dregători ai divanului. Unul dintre abilii negociatori ai lui Petru Șchiopul, trimis atît la Varșovia, cît și la Constantinopol, unde și-a reunit eforturile cu acelea ale lui Barton, a fost iscusitul levantin Bartolomeo Brutti, îmbogățit de pe urma negoțului și intrat în rîndurile marii boierimi moldovene, deținînd dregătoria de mare postelnic în sfatul domnesc. Pacea între turci și poloni a fost restabilită la 15 mai 1590, în urma eforturilor mediatorilor, prin achitarea de către poloni a sumei de 12.000 de piaștri și a unui dar către marele vizir constînd din 500 de blănuri de zibeline, pe lîngă alte 100 de baloturi cu piei de zibelină și 100 de veșminte scumpe. Asupra expediției lui Hîzîr pașa, beglerbegul Rumeliei, în Podolia și încheierii păcii între turci și poloni prin mijlocirea domnului Moldovei și a ambasadorului englez; vezi I. I. Podea, *A Contribution to the Study of Queen Elisabeth's Eastern Policy* în „Mélanges d'Histoire générale" publiées par C. Marinescu, tome II, Cluj, 1938, p. 433—449; Aurel Golimas, *Misiunea militaro-diplomatică a beglerbegului Haider pașa în Moldova lui Petru Șchiopu...*, în „Cuget moldovenesc", Iași, VIII, (1939), nr. 5—7, p. 3—6 și C. M. Kortepeter, *Gazi Giray II, Khan of the Crimea, and Ottoman Policy in Eastern Europe and the Caucasus, 1588—1594*, în „The Slavonic and East European Review", XLIV (1966), nr. 102, p. 145, 151—155 etc.

[12] Wood, *Harrie Cavendish his journey...*, p. 17.

[13] *Ibidem.*

[14] La 27 iulie 1589 ambasadorul englez la Poartă, Barton, înștiința pe secretarul de stat Walsingham, că unul dintre ienicerii și servitorii săi pe care îi trimisese să-i însoțească pe Henry Cavendish și Richard Mallorye pînă la hotarele Țării Românești se întorsese la Constantinopol, aducînd vești că beglerbegul Rumeliei, trimis în expediție la marginile Poloniei, își fixase cartierul la Dunăre; cf. E. D. Tappe, *Documents concerning Rumanian history (1427—1601) collected from British Archives*, The Hague, 1964, p. 54, nr. 73.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Duminică 13 iulie 1589, drumeții au trecut Dunărea, care în acel loc avea o lățime de un sfert de milă, poposind în Țara Românească. După o călătorie de două zile prin Bărăgan ei au ajuns la 15 iulie la Buzău „oraș mare (cu case) de lemn", unde s-au întîlnit cu niște negustori ciprioți [15], de la care s-au aprovizionat cu merindele necesare de drum [16].

A doua zi (16 iulie) după ce au prînzit la Focșani — localitate consemnată în jurnalul de călătorie ca „un sat prin care trece un riuleț, care desparte Țara Românească de Moldova", — Cavendish și însoțitorii săi au încercat să ajungă pînă seara la Tecuci, dar n-au putut trece Siretul „deoarece unii dintre barcagii" ce înlesneau trecerea drumeților pe la vaduri „erau așa de nevolnici, încît nici nu puteau munci, iar alții atît de beți că de-abia se mai țineau pe picioare". Englezii au fost siliți să înopteze pe malul Siretului în tovărășia unor negustori moldoveni, munteni și poloni, poposiți acolo cu chervanele lor. În dimineața următoare (17 iulie) ei au fost primii care au trecut rîul și au ajuns la Tecuci la ora 10 dimineața, unde au rămas peste noapte [17].

Jurnalul de călătorie ținut de Fox consemnează apoi cîteva aprecieri destul de semnificative privind starea agriculturii din Țara Românească la sfîrșitul secolului al XVI-lea. După mărturia însoțitorului lui Cavendish „Țara Românească este o țară de șes, fără dealuri, pămîntul roditor, dar din lipsă de bună gospodărire produce numai grîne de calitate slabă. <Țăranii> își ară pămîntul lor numai odată, în care timp își seamănă grînele, dar niciodată nu-și plivesc ogoarele. Ei au mari întinderi de pămînt, dar în raport cu mărimea lor, o mică rezervă de vite, pentru hrana cărora imașurile lor sînt pline de buruieni, pelin și măcriș, în loc de nutreț; dar pămîntul lor este roditor și ar produce grîu bun și fîn bun, dacă ar fi gospodărit cum trebuie. Țara dă o cantitate mică de lemn și apă foarte proastă, dar cele mai pitorești drumuri pentru călători pe care le-am întîlnit în toată călătoria noastră. Domnul acestei țări plătește tribut turcilor și ia mult de la țăranii săraci pentru viile lor, deoarece nu plătesc dijmă pentru pămîntul lor, ci pentru întreaga lor familie după capele și după ce aceasta este plătită, au grijă să nu mai fie supărați <de alte dări> dar dacă s-ar fi aflat despre vreunul că ar fi bogat, domnul l-ar sărăci de îndată. În această țară carnea este foarte

[15] Atestarea prezenței unor negustori ciprioți la Buzău, la sfîrșitul veacului al XV-lea, este deosebit de interesantă și completează știrile deținute din alte izvoare ale vremii ce indică creșterea, în mod simțitor, a numărului comercianților levantini și turci în țările noastre și care izbutiseră în bună măsură, să le acapareze comerțul exterior, mai cu seamă cel oriental spre Balcani și Imperiul otoman, cf. N. Iorga, *Istoria comerțului românesc*, vol. I, Buc., 1925, p. 181—184; Lia Lehr, *Comerțul Țării Românești și Moldovei în a doua jumătate a secolului al XVI-lea și prima jumătate a secolului al XVII-lea* în „Studii și materiale de istorie medie", IV, 1960, p. 298—299, 301, și Dinu C. Giurescu, *Relațiile economice ale Țării Românești cu țările Peninsulei Balcanice din secolul al XIV-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea* în „Romanoslavica", XI, Istorie, 1965, p. 198—199 etc. Cîteva documente amintesc de un negustor cipriot Cristofor Negri întîlnit și în actele Liovului la 1587, asociat în afaceri cu bogatul om de afaceri hiot Sima Vorsi în Moldova, cf. N. Iorga, *op. cit.*, I, p. 200 ap. *Studii și documente*, XXIII, p. 395, nr. CCLXXXVI; p. 408, nr. CCCXXII; p. 413, nr. CCCXXIX etc. Orașul Buzău trebuie să fi suscitat interesul comercianților ciprioți, deoarece în secolul al XVI-lea era un tîrg înstărit, cu vii, grădini, livezi, mori și o piață bogată (bazar), unde numeroși negustori localnici și străini dețineau prăvălii în care își desfăceau mărfurile, cf. *Documente privind istoria României*, veacul XVI, B, vol. II, p. 172—173, nr. 169; vol. III, p. 297, nr. 342; vol. IV, p. 65, nr. 68; p. 192, nr. 191; p. 298, nr. 301; vol. V, p. 149, nr. 157; p. 180—181, nr. 193; p. 244, nr. 258; p. 258, nr. 259; p. 356, nr. 376 etc.

[16] Wood, *Harrie Cavendish his journey* . . ., p. 17.

[17] *Ibidem*, p. 17—18.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ieftină, deoarece am cumpărat o oaie grasă pentru 3 șaini [18] care valorează aproape cît a 15-a parte dintr-o liră sterlină, și pui mari pentru un aspru [19]. Asprul valorează cît 3 farthingi [20]. Pîinea lor este foarte tare, dar ieftină. Ei coc turte întotdeauna înainte de prînz și cină" [21]. După cum se poate observa și din analiza altor izvoare contemporane, observațiile lui Fox privind cultura pămîntului și regimul fiscal al țăranilor din Țara Românească sînt numai parțial exacte. Dacă în această perioadă pămîntul era semănat doar o singură dată, îndeosebi primăvara, iar țăranii nu știau să-și valorifice șeptelul, cauzele așa-zisei lipse de bună gospodărire (pe care călătorul se mulțumește să o menționeze doar în treacăt, fără a-și da seama, bine înțeles de realitățile existente) se datorau evident, condițiilor economico-sociale puțin prielnice dezvoltării agriculturii din Țara Românească la sfîrșitul secolului al XVI-lea. De asemenea, dat fiindcă trecuse cu tovarășii săi de drum numai prin Bărăgan, Fox s-a pripit să afirme că țara era săracă în păduri, ceea ce constituie, evident o inexactitate, iar aprecierea sa cu privire la pitorescul drumurilor din Muntenia, apare singulară în contextul mărturiilor celorlalți călători străini contemporani. În privința fiscalității, în afara haraciului, călătorul englez menționează din numeroasele obligații ale țărănimii doar vinăriciul domnesc și capitația personală, ignorînd cu desăvîrșire multitudinea dărilor izvorîte din intensificarea exploatării în această perioadă prin agravarea regimului dominației otomane. Destul de interesante sînt în schimb informațiile care ni se dau privind prețurile unor articole și alimente de bază ale hranei țăranilor [22].

---

[18] Sub numele de *șain* (în textul englez *sahye)* circula în Țara Românească la sfîrșitul secolului al XVI-lea o monedă subdivizionară otomană de argint intitulată *shâhî* sau *shâhîn*, emisă de sultanii turci, dar de origine persană, echivalînd cu 10 aspri; ea a fost înlocuită la 25 noiembrie 1619 de Osman al II-lea cu moneda denumită *osmanin*; cf. Octavian Iliescu, *Une monede orientale peu connue signalée en Valachie vers 1600*, în „Studia et acta orientalia", Bucarest, III (1960), p. 197—200. Călătorul englez Fynes Moryson (1566—1630) în lucrarea sa *An Itinerary* precizează că această mică monedă turcească, pe care el o numește *scahy*, era cunoscută de italieni sub numele de *seya* și nu prețuia mai mult de 6 penny englezi; 50 de *scahy* valorau cît 1 *zecchino* venețian, cf. Wood, *op. cit.*, p. 18, nr. 2. Un document din 25 februarie 1619 de la Gavril Movilă amintește printre altele de vînzarea unei păduri de lîngă satul Tomșani (Dîmbovița) în timpul domniei lui Mihai Viteazul (1593—1601) cu suma de 80 de *șaini*, cf. *Documente privind istoria României*, veac XVII, B, vol. III, p. 324, nr. 289 (în document transcris greșit de editori „șrini", corectat de Iliescu, *op. cit.*, p. 198).

[19] Aspru sau *accè*, monedă divizionară curentă de argint, cu cea mai largă circulație în țările române între secolele XV—XVII, dar a cărei valoare a suferit deprecieri masive în decursul timpului, de la 5 carate și 3 grăunțe cît valora inițial în 1360, ajungînd să prețuiască 3,4 carate la începutul secolului al XVIII-lea, fiind și retrasă de pe piața Imperiului otoman după ultima emisiune din 1704; cf. H. Dj. Siruni, *Monetele turcești în țările române*, București, 1944, p. 48.

[20] Monedă subdivizionară engleză valorînd un sfert de penny.

[21] Wood, *op. cit.*, p. 18.

[22] Pentru regimul fiscal și agrar al țărănimii din Țara Românească în această perioadă, precum și pentru plata haraciului, a se vedea în special V. Costăchel, P. P. Panaitescu și A. Cazacu, *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (sec. XIV—XVII)*, Buc., 1957, p. 211—258, 355—392; D. Mioc, *Despre modul de impunere și percepere a birului în Țara Românească pînă la 1632*, în „Studii și materiale de istorie medie", II (1957), p. 49—116 și *Cuantumul birului pe gospodăria țărănească în Țara Românească în secolul al XVI-lea* în *ibidem*, V (1962), p. 151—173; M. Berza, *Haraciul Moldovei și Țării Românești în sec. XV—XIX*, în *ibidem*, II, p. 7—47; D. Mioc, H. Chircă și Șt. Ștefănescu, *L'évolution de la rente féodale en Valachie et en Moldavie du XIVe au XVIIIe siècle*, în „Nouvelles études d'histoire", II, București, 1960, p. 222—228, 236—241; unele probleme și la

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Continuîndu-şi călătoria, Cavendish şi însoţitorii săi au ajuns duminică 20 iulie la Iaşi, reşedinţa de scaun a lui Petru Vodă Şchiopul. „Stăpînul meu a fost trimis la curte" — relatează Fox — „unde domnul[23] l-a primit cu multă prietenie, l-a luat de mînă şi i-a vorbit timp de o jumătate de oră cu ajutorul tălmaciului care se numea Barnadyno Barrysco[24]. Acest domn a dăruit stăpînului meu în prima noapte un sac de ovăz pentru caii noştri, un coş de pîine, patru sticle de vin, o tipsie cu pere şi o oaie grasă şi ceva tain tot timpul cît am stat la Iaşi"[25]. La plecare „acest domn" care „era un om în vîrstă"[26], ne-a înmînat „scrisori de trecere pentru vameşul de la hotare ca să ajungem dincolo cu bine şi nesupăraţi", adică în Polonia[27].

Oraşul Iaşi — ca şi Bucureştii contemporani — este înfăţişat de călători ca „un biet oraş <cu case> de lemn şi curtea „domnească... numai din lemn şi acoperită cu şindrilă..."[28]. În continuare Fox arată că „... două zile înainte de a sosi la Iaşi mi-a venit la urechi dangătul unor mici clopote ale bisericilor lor, pe care nu le-am mai auzit de la Ragusa, ce se află la o depărtare de vreo mie de mile. În timpul şederii noastre la Iaşi, a avut loc o vijelie aşa de mare, cu vînt, grindină şi tunete, cum nu s-a mai pomenit vreodată prin aceste locuri după spusele oamenilor"[29].

Înainte de a părăsi Moldova, însoţitorul lui Cavendish face următoarele consideraţii asupra acestei ţări: „Moldovenii sînt gospodari mai buni decît muntenii, căci imaşurile lor sînt bine înzestrate cu vite, boi, vaci, cît şi oi şi au o rasă bună de cai. Ţara are un pămînt bun şi roditor, bine împădurit şi cu apă foarte bună, dar locuinţele lor sînt acoperite cu papură şi rogoz şi ca şi celelalte <din Ţara Românească> tot din lemn"[30].

P. P. Panaitescu, *Obştea ţărănească în Ţara Românească şi Moldova. Orînduirea feudală*, Bucureşti, 1964, p. 87—94, 204—211 etc.

[23] Petru Şchiopul, domn al Moldovei (14 iunie 1574 — 21 noiembrie 1579; 2 septembrie 1582 — 19 august 1591).

[24] Sub acest nume corupt identificăm pe Bernardo Borisi, nepot de soră al influentului levantin Bartolomeo Brutti, mare postelnic în sfatul domnesc şi sfetnic de seamă al lui Petru Şchiopul (Cf. *Documente privind istoria României*, veac. XVII, A, vol. IV, p. 269—270, nr. 323 şi p. 279—280, nr. 335). Bernardo Borisi s-a ocupat mai întîi cu negoţul în Moldova pe timpul domniei lui Iancu Sasul (1579—1582), iar numai după rapida ascensiune politică a unchiului său în vremea lui Petru Şchiopul, a slujit ca tălmaci la curtea din Iaşi, pentru a ajunge şi el mai tîrziu, în a doua decadă a veacului al XVII-lea, un influent dregător pe lîngă Radu Mihnea, devenind marele său postelnic atît în Ţara Românească (1613—1616), cît şi în Moldova (1616—1619), cf. Hurmuzaki, *Documente...*, vol. IV$_1$, p. 493, nr. CCCCXXIII; p. 496, nr. CCCCXXIV; A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. IX, Buc., 1937, p. 180—181, nr. 151; p. 209—210, nr. 167; *Documente privind istoria României*, veac. XVII, A, vol. IV, p. 172—173, nr. 213; p. 176—177, nr. 218; vol. V, p. 48, nr. 54, etc.

[25] Wood, *Harrie Cavendish his journey...*, p. 18—19.

[26] Petru Şchiopul moare în pribegie la Bolzano în Triol, la 1 iulie 1594, fiind trecut de vîrsta de 60 ani (cf. Hurmuzaki, *Documente...*, XI, p. 454, nr. DXCV); N. Iorga, *Ştiri nouă privitoare la familia lui Petru Şchiopul* în „Analele Academiei Române", MSI, seria a III-a, tom. XII (1931—1932), p. 285—290 şi *Ospiţi romeni în Venezia (1570—1610)...*, Bucureşti, 1932, p. 106—119 etc.

[27] Wood, *op. cit.*, p. 19.

[28] Date privitoare la trecutul oraşului Iaşi şi a curţii domneşti, mai ales în lumina ultimelor săpături arheologice, vezi în special la N. Stoicescu, *Bibliografie privind monumentele feudale din Moldova. Iaşi*, în „Mitropolia Olteniei", XVIII (1966), nr. 5—6, p. 553—561 (oraşul) şi 561—565 (curtea domnească).

[29] Wood, *op. cit.*, p. 19.

[30] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Aceste aprecieri se dovedesc a fi în parte adevărate, deși contrastele față de regimul agrar — similar în fond — existent în Țara Românească, erau mult mai reduse în realitate [31].

„Așadar, marți noaptea" (adică la 22 iulie) — relatează în continuare Fox — „avînd la mînă scrisorile domnului pentru a ne înlesni trecerea, am părăsit Iașii și am poposit la 2 mile afară din oraș, iar în vinerea următoare (adică la 25 iulie) am înoptat la Hotin, un oraș scăldat de ape, pe unde am trecut rîul Nipru (!) [32] în Podolia și am poposit la Camenița", cel dintîi oraș întărit de oarecare importanță ținut de creștini la marginile imperiului turcesc. Cetatea era puternică — după spusele călătorului — avînd castel și garnizoană, dar alcătuită din cei mai sărăcăcioși soldați întîlniți vreodată [33]. Continuîndu-și drumul spre patrie, Cavendish și însoțitorii săi se opresc la Liov, unde sînt găzduiți de un negustor englez, apoi trec pe la Cracovia, în urmă străbat Silezia poposind la Oppeln și Breslau, pentru ca să ajungă la Hamburg la 13 septembrie 1589, după ce au vizitat Görlitz, Wittenberg — „oraș mare cu două colegii, numărînd 1 000 de studenți" [34], Magdeburg și Lüneburg. Întoarcerea în Anglia a avut loc la sfîrșitul aceleiași luni, pe bordul unei corăbii dintr-un convoi aparținînd companiei ngustorilor aventurieri (Merchant Adventurers) [35] ce veneau dinspre Baltica [36].

Ajunși la capătul examinării jurnalului de călătorie a lui Henry Cavendish, ținut de slujitorul său Fox, nu putem să nu subliniem interesul informațiilor pe care le conține asupra țărilor române, precumpănind datele cu caracter economic și social.

Deși restrînse ca volum, ele pot totuși figura pe același plan cu alte mărturii contemporane similare, provenind tot de la călători străini, poate nu atît de prețioase și de bogate ca acelea ale lui Franco Sivori [37], dar cert asemănătoare celor procurate de Bartlomiey Paprocki [38], François de Fourquevaux [39] sau Giovanni Botero [40].

Relevarea lor în cadrul acestui studiu a avut ca scop, de alminteri, completarea informațiilor privitoare la trecutul țărilor române, pentru care acest gen de izvoare narative reprezintă mărturii deosebit de valoroase.

---

[31] Pentru o situație comparativă între agricultura Moldovei și acea a Țării Românești, vezi mai cu seamă V. Costăchel, P. P. Panaitescu, A. Cazacu, *Viața feudală* ..., p. 77—130; D. Mioc, H. Chircă și Șt. Ștefănescu, *L'évolution de la rente féodale* ..., p. 221—252; P. P. Panaitescu, *Obștea țărănească* ..., p. 64—94. Pentru Moldova mai vezi și C. Cihodaru, *Forme de proprietate feudală în Moldova în „Studii și cercetări științifice"*, Iași, VI (1955), nr. 3—4, p. 1—30 și *Contribuții la cunoașterea obștii țărănești în Moldova*, în *ibidem*, VII (1956), nr. 1, p. 1—34.

[32] Corect Nistrul.

[33] Wood, *op. cit.*, p. 19.

[34] *Ibidem*, p. 22.

[35] Compania negustorilor aventurieri a fost constituită în Anglia la 1552 pentru asigurarea schimburilor comerciale cu Rusia, prin portul Arhanghelsk, pe ruta Atlanticului de Nord — Marea Albă. Amănunte la G. Unwin, *The Merchant Adventurers' Company in the reign of Elisabeth*, în „Studies of Economic History", London, 1927, p. 133—220.

[36] Wood, *op. cit.*, p. 19.

[37] Șt. Pascu, *Petru Cercel și Țara Românească la sfîrșitul secolului XVI*, Sibiu, 1944, 312 p.

[38] Bartlomiey Paprocki, *Herby Rycerstwa Polskiego*, Królewku, 1584 [pasaje reproduse și traduse de B. P. Hașdeu în „Columna lui Traan", II (1871), p. 3—4 și 8].

[39] N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor...*, vol. I, București, 1895, p. 34—39.

[40] *Le relationi universali di Giovanni Botero* ..., vol. I, Bergamo, 1596, partea I, p. 163—166 și 183—184; partea a III-a, p. 160.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

LE VOYAGE D'HENRY CAVENDISH DANS LES PAYS ROUMAINS EN 1589

RÉSUMÉ

La série des nombreux voyageurs étrangers qui ont sillonné le Sud-Est européen et les pays roumains dans les dernières décénnies du XVI^ee siècle, s'enrichit cette-fois d'un nouveau nom, celui d'Henry Cavendish (1550—1616), courtisan de la reine Elisabeth I-ère d'Angleterre. Son journal de voyage a été tenu par un de ses serviteurs, du nom de Fox. Il a été découvert par l'historien A. C. Wood dans les archives de la famille des ducs de Devonshire et a été publié dans le „Camden Miscellany", tome XVII, Londres, 1940. On y trouve des informations concernant notamment le régime agraire en Valachie et en Moldavie, ainsi que la vie des paysans, avec l'indication de certaines obligations fiscales et quelques informations sur le coût de la vie. On y trouve également des données succintes sur les villes traversées par le voyageur anglais, plus particulièrement sur celle de Buzău, siège d'une compagnie de marchands chypriotes et sur celle de Jassy, dont la majorité des maisons étaient en bois. Cavendish fut reçu avec beaucoup d'égards à la cour du prince Pierre le Boiteux; à l'entrevue prit part, en qualité d'interprète, un boyard d'origine levantine, Bernardo Borisi. Le voyageur anglais estime enfin que la Moldavie, dont il juge la situation plus florissante que celle de la Valachie, avait un sol bon et fertile, riche en forêts, bien pourvu d'eau potable et que ses habitants disposaient de près fertiles, leur donnant la possibilité d'élever de nombreux bestiaux et une excellente race de chevaux.

Malgré leur laconisme, les témoignages révélés par le journal de voyage de Cavendish complètent ce que l'on savait déjà de la situation des pays roumains à la fin du XVI siècle.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CONFEDERAȚIA DE LA BAR ȘI IMPLICAȚIILE EI PENTRU MOLDOVA (1768—1771)

de

VEN. CIOBANU

Complicațiile politice generate de Confederația de la Bar au avut repercusiuni însemnate și în afara granițelor de atunci ale statului polonez. Moldova, dată fiind poziția ei geografică, cît și situația sa politică, a fost afectată în mod deosebit de evenimentele din Polonia anilor 1768—1772.

După cum se știe, istoriografia [1], poloneză și europeană, și-a concentrat atenția asupra cauzelor, desfășurării și urmărilor acelor evenimente.

---

[1] Vezi: *Histoire des révolutions de Pologne, depuis la mort d'Auguste III, jusqu'à l'anné 1775*, Tom. II, Varsovie, 1775; *Material do konfederacyi barskiej, r. 1767—1768 z niedrukowanych dotad i nieznanych rekopisów, zebral Szczesny Morawski* (Material privind Confederația de la Bar în anii 1767—1768, cu manuscrise netipărite și necunoscute pînă acum, publicate de Szczesny Morawski), Lwów, 1851; Kwasieborski Stanislaw, *Czestochowa za Konfederacji barskiej* (Censtohova în timpul Confederației de la Bar), Warszawa, 1917; Szczygielski Waclaw, *Pomorze w Konfederacji Barskiej* (1768—1772) (Pomerania în timpul Confederației de la Bar (1768—1772), în „Pomerania", R. 3, 1938; Krasicka Jadwiga, *Kraków i ziemia krakowska wobec Konfederacji Barskiej*. Przedmowa Wladyslawa Konopczynskiego (Cracovia și regiunea Cracoviei față de Confederația de la Bar. Prefață de Wladyslaw Konopczynski), Kraków, 1929; *Polityka i ustrój Generalnosc Konfederacji Barskiej. Dwa nieznane przyczynki*. Wydal Wladyslaw Konopczynski (Politica și organizarea Consiliului General al Confederației de la Bar. Două contribuții necunoscute. Publicată de Wladyslaw Konopczynski), în „Arh. Kom. Hist. Polskiej Akademiej Umiejetnosc", Tom. XIV, Kraków, 1930; Konopczynski Wladyslaw, *Za kulisami Generalnosc Konfederacji Barskiej*, (Din culisele Consiliului General al Confederației de la Bar), în „Kwartalnik Historyczny", Rocznik XLIV, Tom. I, Lwów, 1930; Idem, Materialy do dziejów wojny konfederackiej, 1768—1774 r. (Materiale privind istoria războaielor Confederației, 1768—1774), Kraków, 1931; Ptaszycki Stanislaw, *O akta konfederacji barskiej* (Despre actele Confederației de la Bar), în „Przeglad Historyczny", Tom. XXX, 1932—1933; Konopczynski Wladyslaw, *Przeglad zródel do Konfederacji Barskiej* (Revista surselor pentru a servi la istoria Confederației de la Bar), în „Kwartalnik Historyczny", Rocznik XLVIII, Lwów, 1934; Idem, *Konfederacja Barska* (Confederația de la Bar), Tom

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Potrivit cunoștințelor noastre, în afara unor mențiuni [2], istoriografia consacrată Confederației de la Bar nu a luat în dezbatere implicațiile pe care le-au avut pentru Moldova tulburările prin care a trecut statul polonez în acei ani.

Este adevărat că dificultățile de informare fac destul de anevoioasă abordarea și încheirea cu succes a unui studiu de acest fel. Pe de altă parte, însemnătatea temei merită străduințe, mai ales că izvoarele documentare publicate în țara noastră ne îngăduie să adîncim cunoașterea temei care face obiectul notei de față.

După cum se știe, în Polonia se bucurau de drepturi politice numai locuitorii de religie catolică, pretext foarte nimerit pentru puterile străine de a se amesteca în treburile interne ale statului polonez. Cel mai mult au profitat de pe urma acestei situații Rusia și Prusia, prima pretextînd apărarea intereselor locuitorilor de religie ortodoxă, a doua, a celor de religie protestantă. Încă din 1764, cele două puteri, asigurate de sprijinul Angliei și Danemarcei, au cerut seimului polonez să acorde necatolicilor (dizidenților) drepturi egale cu catolicii [3]. Sprijinul puterilor străine i-a încurajat pe dizidenți, care, în 1767, au format confederații ca cele de la Sluck și Torun. În iunie același an, ambasadorul Rusiei la Varșovia, Repnin, a izbutit să-i unească pe dizidenți cu o parte a șleahtei catolice nemulțumită de guvernarea lui Stanislas Poniatowski și să formeze confederația generală de la Radom, în frunte cu Karol Radziwill [4]. Cu ocazia seimului confederației care a avut loc la Varșovia către sfîrșitul anului 1767, a reieșit faptul că șleahticii catolici care aderaseră la această confederație nu se gîndeau cîtuși de puțin să admită libertatea religioasă și să acorde drepturi egale dizidenților [5]. Repnin însă, sub protecția trupelor țariste aflate în Varșovia, a silit seimul să adopte o lege care acorda dizidenților drepturi egale cu catolicii. Totodată, pentru a zădărnici orice încercare de a îndrepta stările de lucruri din Polonia, Ecaterina a II-a s-a hotărît să supună tutelei sale seimul și să garanteze menținerea anacronicei constituții poloneze [6].

Adoptarea de către seim a legii privind egalitatea în drepturi a dizidenților și amestecul tot mai vădit al țarinei în treburile interne ale Poloniei au stîrnit fanatismul religios al șleahtei catolice și nemulțumirea unor pături sociale [7].

În aceste împrejurări, în februarie 1768, la Bar, un orășel din Podolia, un grup de șleahtici au pus bazele unei confederații, cunoscută în istorie sub numele de „Confederația de la Bar", pentru „apărarea credinței și a libertății" [8] șleahticilor, a cărei ideologie — după cum afirmă Boguslaw Lesnodorski — a fost cauza directă sau pretextul primei împărțiri a Poloniei [9].

I—II, Warszawa, 1936—1938; Cl. C. de Rulhière, *Histoire de l'anarchie de la Pologne et du démembrement de cette République*, Tom. III, Paris, 1819; A. N. Petrow, *Voina Rossii z Turciej i pol'skimi konfederatami s 1769—1774 god*, Tom. I—IV, Sankt-Petersburg, 1866—1874; **История Польши в трех томах. Том. I, Второе дополненное Издание, Издательство Академии Наук С.С.С.Р., Москва, 1956.**

[2] Pentru unele date privind Confederația de la Bar și implicațiile ei pentru Moldova a se vedea N. Iorga, *Polonais et Roumains. Relations politiques, économiques et culturelles*, București, 1921 și Constantin Andreescu, *La France et la politique orientale de Catherine II. D'après les Raports des ambassadeures français à St. Pétersbourg*. Extras din „Mélange de l'École Roumaine en France", VI, 1927, Paris, 1928.

[3] Cf. V. I. Potemkin ș.a., *Istoria diplomației* (Traducere), vol. I, Editura Științifică, 1962, București, p. 316; Maria Bogucka, *Dzieje Polski do 1795 r.* (Istoria Poloniei pînă la anul 1795), Wiedza Powszechna, Warszawa, 1964, p. 259.

[4] *Ibidem*.

[5] Maria Bogucka, *op. cit.*, p. 259.

[6] V. I. Potemkin ș.a., *op. cit.*, p. 316; Maria Bogucka, *op. cit.*, p. 259—260.

[7] Maria Bogucka, *op. cit.*, p. 260.

[8] *Ibidem*.

[9] Boguslaw Lesnodorski, *Les partages de la Pologne. Analyse des causes et essai d'une theorie*, în „Acta Poloniae Historica", 8, 1963, p. 28—29.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Mai întîi, șefii confederaților au căutat să obțină protecția și ajutorul unor puteri străine. În acest scop, ei au trimis emisari la curtea saxonă, în Austria, Franța, Turcia [10].

Dar, Turcia nu era încă dispusă să intre în conflict cu Rusia, fapt pentru care se limita la a-i cere să-și retragă trupele din Polonia [11]. Aceeași grijă pentru evitarea unei rupturi deschise cu Poarta o manifesta și Ecaterina a II-a. Saint-Saphorin, ambasadorul Danemarcei la Varșovia, arăta, într-un raport din aprilie 1768, că Repnin a avut o întrevedere cu La Roche, agentul domnului Moldovei la Varșovia, căruia i-a comunicat că, în cazul cînd demersurile făcute pe lîngă confederați nu-i vor determina să renunțe la intențiile lor, trupele ruse vor fi obligate să înceapă ostilitățile împotriva acestora, pentru a-i împrăștia. Ambasadorul rus nu scăpă însă prilejul de a-l asigura pe La Roche că Rusia era departe de a dori tulburarea bunelor sale relații cu Poarta [12]. Totuși, Imperiul otoman nu putea rămîne totalmente pasiv față de evenimentele ce aveau loc la granițele de nord ale Imperiului. Ca urmare, Turcia va căuta să fie cît mai bine și la timp informată asupra a tot ce se petrecea în Polonia, sarcina aceasta revenind domnilor țărilor române și în special celui al Moldovei. Din ordinul Porții, cei doi domni aveau acreditați, pe lîngă guvernul polonez, cîte un agent, cu titlul de rezident [13]. Ca atare, încă din 1767, domnul Moldovei, Grigore Ghica, a primit ordin să-și expună în scris părerea în legătură cu cauza sau cauzele pentru care Curtea din Petersburg se interesa atît de mult

---

[10] Maria Bogucka, *op. cit.*, p. 261. Șefii confederaților și-au pus cele mai mari speranțe în sprijinul curții saxone, scontînd pe năzuința acestei dinastii de a reveni pe tronul Poloniei. Atmosfera de la acea curte nu le era însă cîtuși de puțin favorabilă. Prințul elector era încă minor, iar regentul nu dorea un conflict cu Ecaterina a II-a. Ca urmare, confederații au dobîndit acolo doar vagi promisiuni de ajutor și acelea din partea mamei prințului elector și a anturajului său. Austria, aflată în raporturi ostile cu Prusia, se străduia să evite deocamdată orice prilej de conflict deschis cu ea, rezervîndu-și forțele pentru o perioadă mai propice realizării planurilor sale politice. Faptul că Rusia era angajată în conflictul polonez o favoriza mult și spera că Turcia îi va declara acesteia război. Din această cauză nu a luat atunci nici o atitudine, confederaților oferindu-le doar medierea (cf. Cl. C. de Rulhière, *Histoire de l'anarchie de la Pologne et du démembrement de cette République*, Tom. III, Paris, 1819, p. 44—47; Anatol Lewicki, *Zarys historji Polski* (Manual de istoria Poloniei), Kraków, 1925, p. 292). În schimb, Franța făcea tot ce îi sta în putință pentru a provoca un război între Turcia și Rusia, fapt pentru care a insistat pe lîngă Poartă să sprijine pe confederați. Ducele Choiseul, ministrul de externe al Franței, a luat chiar de la început apărarea confederaților, cărora le-a trimis, în aprilie 1768, pe colonelul Taulès cu bani și promisiuni de ajutor, chiar armat. La curtea hanului tătar a trimis un emisar, pe baronul de Tott, cu misiunea de a-l determina să declanșeze războiul împotriva Rusiei (cf. Constantin Andreescu, *La France et la politique orientale de Catherine II*, Paris, 1928, p. 32—33, 140—141; Anatol Lewicki, *op. cit.*, p. 292—293; N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. VII, București, 1938, p. 194; Hurmuzaki, *Documente*, Supliment I, vol. I, p. 742—743; 752.

[11] Constantin Andreescu, *op. cit.*, p. 15 și urm.; Cl. C. de Rulhière, *op. cit.*, p. 48—49.

[12] N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. II, 1903, p. 577; 367 și 483 nota 1; Hurmuzachi, *Documente*, Supl. I, vol. I, p. 753.

[13] V. Mihordea, *Les pourparles de Grigore Al. Ghica, prince régnant de Valachie, avec les confédérés polonais en 1769*, Extras din „Revue roumaine d'histoire", tom. IV, (1965), nr. 4, p. 1—2; Pentru influența domnilor fanarioți asupra politicii otomane vezi și *Istoria României*, vol. III, p. 474—475.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de situația dizidenților, care ar putea fi urmările acestui interes și dacă Prusia ar avea și ea motive să se amestece în evenimentele din Polonia [14].

Foarte curînd însă, datorită complicării situației, rolul domnului Moldovei a depășit pe cel de informator, stabilit inițial. Așa se și explică de ce Grigore Callimachi, urmașul lui Grigore Ghica, va lua atitudini pro sau contra confederației, în funcție de ordinele Porții și, pe cît i-a fost posibil, de interesele țării [15].

În linii mari, se poate spune că interesele Porții Otomane și ale domnului Moldovei coincideau, din motive într-o oarecare măsură diferite: Poarta nu era pregătită să facă față unui război, în vreme ce cîrmuitorul Moldovei dorea să-l evite pentru a feri țara de un dezastru provocat în eventualitatea, foarte probabilă, a desfășurării unor ample operațiuni militare pe teritoriul ei. Deosebirea consta în aceea că Poarta urmărea să-și atingă țelul printr-o atitudine sinuoasă, în care dorința de a complica și îngreuna poziția Rusiei era viu întreținută.

În prima parte a anului 1768, Poarta Otomană a luat o poziție netă împotriva confederaților. Pașii și alți demnitari otomani aflați la granița cu regatul polon au primit ordin să nu permită tătarilor, sub pedeapsa cu moartea, să intre în serviciul confederaților. Li s-a interzis, de asemenea, să le acorde vreun ajutor sub vreo formă oarecare. Totodată, a remis curții poloneze o declarație prin care i se dădea asigurări că confederații nu vor primi nici un sprijin din partea sultanului, dar că acesta își exprima totuși speranța că polonezii se vor concilia înainte ca vreo putere străină să tragă foloase din aceste tulburări [16].

Cu toate asigurările guvernului otoman, Ecaterina a II-a se temea că Turcia va ajuta pe confederați și le va acorda azil în teritoriile sale. Pentru a zădărnici această posibilitate, Obrescov, ambasadorul țarinei la Constantinopol, a avut o întrevedere cu Reis-Efendi, căruia i-a adus la cunoștință faptul că confederații declarau public că erau sprijiniți de sultan. Ministrul turc a dezmințit, asigurîndu-l că sultanul dezaprobă comportarea confederaților, pe care nu numai că nu-i sprijină, ci îi declară „rebeli și tulburători ai ordinii publice". Mai mult, hanul Crimeii,

---

[14] N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*, vol. I, București, 1895, p. 398.

[15] Înlocuirea lui Grigore Ghica, în domnia Moldovei, cu Grigore Callimachi a fost primită cu satisfacție nu numai de tătari și polonezi, care vedeau în primul un domn înclinat să favorizeze politica Ecaterinei a II-a, ci și de guvernul francez. Într-un raport către Ministerul Afacerilor Externe al Franței, din 14 martie 1767, de Vergennes, ambasadorul acesteia la Constantinopol, anunța schimbarea din Moldova ca pe un fapt deosebit de important pentru politica franceză în estul Europei. Noul domn, deși grec, era prezentat ca un om imparțial, care, chiar dacă nu va aduce servicii politicii franceze, în schimb nu îi va dăuna. În plus, de Vergenns propune guvernului său să se folosească de faptul că și agentul noului domn la Varșovia era tot francezul La Roche, care se bucura de multă trecere față de Grigore Callimachi. Prin daruri și prin perspectiva unor avantaje viitoare, el ar putea fi determinat să-și trimită rapoartele către domn, prin intermediul lui Gerault, secretarul ambasadei franceze la Varșovia. La rîndul său, acesta ar putea strecura, în zisele rapoarte, unele considerații care, retransmise de domn la Constantinopol, ar putea face mai multă impresie decît intervențiile diplomatice ale Franței. În nota de răspuns, Ministerul de Externe francez și-a exprimat convingerea că, dacă noul domn este într-adevăr așa cum îl prezenta ambasadorul, el ar putea fi foarte folositor, atît prin încrederea pe care i-ar arăta-o polonezii, cît și prin influența pe care ar avea-o asupra hotărîrilor Porții. (Cf. Hurmuzachi, *Documente*, Supliment I, vol. I, p. 738, 742—743, 743—744). Desfășurarea ulterioară a evenimentelor a dovedit însă că Grigore Callimachi nu a acționat, în problema confederaților polonezi, întotdeauna în conformitate cu planurile ambasadorului francez și, implicit, cu cele ale politicii franceze.

[16] *Histoire des révolutions de Pologne, depuis la mort d'Auguste III, jusqu'à l'anné 1775*, Tom. II, Varșovia, 1775, p. 16.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

domnul Moldovei, pașii de Hotin și Bender au primit ordinul de a scrie șefilor confederaților că Poarta condamnă întreprinderile lor. În sfîrșit, pretindea Reis-Efendi, sultanul, care nu ar admite niciodată să se abuzeze de numele său, a interzis confederaților să intre în teritoriile sale [17].

Desfășurarea evenimentelor a impus Porții să atribuie domnului Moldovei și misiunea de intermediar între părțile implicate sau interesate în conflict.

Într-adevăr, la 22 aprilie 1768, Grigore Callimachi scria lui Repnin că a remis șefului confederației din Polonia o scrisoare prin care Poarta îi recomanda să renunțe la proiectele confederaților. Cu aceeași ocazie, domnul menționa că le-a recomandat și el, **din proprie inițiativă**, să se abțină de a provoca tulburări în țară. În încheiere, Grigore Callimachi își exprima convingerea că Repnin va proceda în așa fel în problema tulburărilor din Polonia, încît va „satisface" pe deplin „prietenia" care trebuia să existe între Poarta Otomană și Curtea Rusiei [18].

Urmînd dispozițiile Porții, autoritățile moldovene nu vor admite nici unui confederat să intre în țară. Cei care reușeau totuși s-o facă, erau prinși și conduși peste granită în Polonia [19]. La 2 mai 1768, von Zegelin, ambasadorul Prusiei la Constantinopol, confirma regelui că domnul Moldovei a fost însărcinat de către Poartă să facă cunoscut polonezilor din partida anti-rusă că aceasta nu-i va sprijini în întreprinderea lor [20]. O știre asemănătoare este trimisă lui Frederic al II-lea și de ambasadorul său la Petersburg, von Solms. La 3 iunie 1768, el anunța că atît pașii de Bender și Hotin, cît și domnul Moldovei au primit ordin expres de a nu lăsa să treacă spre Constantinopol solul pe care confederații doreau să-l trimită acolo și să nu dea azil nici unuia dintre ei [21].

Atitudinea ostilă a domnului Moldovei față de confederați în prima jumătate a anului 1768 este reliefată și de instrucțiunile Consiliului General al Confederației date „deputaților statelor confederate ale Republicii polone și ale armatei unite trimiși către pașa de Hotin", întocmite la 4 iunie 1768. Punctul 6 prevedea că deputații sînt însărcinați să-l informeze pe pașă că „moldovenii, întîlnind cavaleria paharnicului Lituaniei i-au luat un prizonier rus; aceasta se presupune a fi fost făcută fără știrea excelenței sale (a pașei — n.ns.), care, fidel tratatelor, ar fi interzis mai degrabă decît ar fi permis o violență pe care se speră că Poarta n-ar autoriza-o". Deputații mai trebuiau să demonstreze că „rușii [...] au reușit să atragă de partea lor [...] pe moldoveni și pe munteni și de a-i dispune la o ridicare, mai ales prin mijlocirea domnilor Gedussinzki și Jaszewski, mari partizani ai rușilor, foști comandanți ai trupelor poloneze", cărora un dregător moldovean le-a dat „refugiu și azil". Pentru această atitudine a domnului față de confederați și pentru partialitatea sa față de ruși, deputații erau însărcinați să ceară satisfacție și restituirea prizonierului [22].

Curînd însă, noi evenimente aveau să ridice iarăși problema raporturilor dintre *confederați și moldoveni și a repercusiunilor acestora asupra țării. În primăvara* anului 1768 s-a format în Podolia o a doua confederație, sub conducerea marelui paharnic al Lituaniei, contele Potocki. Pentru a se uni cu Confederația de la Bar, el a cerut lui Pulawski titlul de regimentar general, care i-a fost acordat în numele tuturor confederaților. După ce a înfrînt un regiment al palatinului Cracoviei, care trebuia să facă joncțiunea cu trupele regale însărcinate să-i împrăștie pe confederați, el a intrat în orășelul Podhaiez, unde și-a stabilit cartierul și centrul confe-

[17] *Histoire des révolutions...*, p. 17—18.
[18] N. Iorga. *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. II, p. 27—28.
[19] *Ibidem*, p. 375—376.
[20] Idem, *Acte și fragmente*, I, p. 399; *Istoria românilor*, VII, p. 195.
[21] Acte și fragmente, p. 399—400; *Istoria românilor*, VII, p. 195.
[22] Hurmuzaki, *Documente*, Supl. I, vol. I, p. 758—759.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

derației districtului Halicz, al cărui inițiator fusese. Astfel, Podhaiecul devenea cel mai avansat post al confederației din Podolia. În același timp însă, un oarecare Razewski a format și el, la 23 aprilie 1768, o nouă confederație, în împrejurimile Lublinului, în fruntea căreia a intrat în Podhaicz, pentru a depune jurămîntul de credință magistraților Confederației de la Bar, care, după ce i s-a alăturat și confederația nobilimii din Podlahie, tindea să devină o confederație generală. În timpul tumultului provocat de ceremonialul depunerii jurămîntului, colonelul rus Weissman, „comandantul trupelor ruseșli auxiliare ale regatului Poloniei" [23], fiind informat despre prezența confederaților, a atacat orășelul și a pus stăpînire pe el, iar confederații s-au refugiat spre Kelm, pentru a se uni cu nobilimea din acest district [24]. Potocki și Krasinski, însoțiți de o mică parte a trupelor rămase fidele, s-au salvat trecînd în Moldova, fiind urmăriți pînă aici de către colonelul Weissman [25]. Împreună cu confederații au trecut în Moldova, retrăgîndu-se la Iași, și o parte din familiile poloneze care nu aparțineau nici unui partid, cerînd domnului Grigore Callimachi azil [26]. La 11 iunie 1768, Saint-Saphorin raporta regelui că „confederația lui Potocki, retrăgîndu-se în Moldova, a trimis la Sniatyn un detașament care a fost bătut de către colonelul Weissman, care de la început l-a urmărit pe teritoriul turc și a trimis pașei de Hotin și domnului Moldovei scrisori foarte tari..." [27]. În scrisoarea adresată domnului Moldovei, colonelul Weissman îi reproșa că, pe lîngă faptul că acorda sprijinul său refugiaților, le permitea să întreprindă acțiuni de pe teritoriul Moldovei. El îi cerea să-i forțeze pe refugiați să revină în Polonia, căci, în caz contrar, îi va ataca și-i va urmări oriunde s-ar afla, pentru a-i neutraliza [28]. Pe lîngă această scrisoare amenințătoare, colonelul Weissman a mai trimis atît pașei de Hotin, cît și domnului Moldovei emisari cu însărcinarea de a le oferi bani în schimbul angajamentului de a-i preda pe confederați și pe Potocki [29]. Grigore Callimachi a refuzat însă oferta și a trimis Porții scrisoarea colonelului, raportîndu-i totodată că numărul fugarilor poloni în Moldova este mai mare de 4 000 [30].

Intervenția colonelului Weissman a provocat o vie neliniște guvernului tarinei, întrucît scrisoarea putea fi interpretată ca o declarație de război. Repnin l-a revocat din funcția de comandant, atribuțiile sale trecîndu-le generalului Apraxin. Totodată, ei i-a scris personal domnului Moldovei, cerîndu-i scuze pentru purtarea imprudentă a lui Weissman și l-a informat că, pentru această comportare, el va suferi, fără îndoială, disgrația împărătesei. La Constantinopol, pe de altă parte, Obrescov a asigurat Poarta că purtarea acestuia a fost dezaprobată de către curtea sa, întrucît el nu avea dreptul să scrie scrisori cu un astfel de conținut. Cu aceeași ocazie, ambasadorul a lăsat să se înțeleagă că numărul polonezilor refugiați în Moldova a fost exagerat de domn căci, de fapt, nu puteau trece de 2 000. Totuși. Reis-Efendi i-a făcut cunoscut ambasadorului rus că problema confederaților era deosebit de complexă, pentru ca Poarta să nu ia măsurile necesare în vederea asigurării granițelor imperiului [31]. Urmînd linia sinuoasă a politicii otomane în problema polonezâ, agentul domnului Moldovei la Varșovia, La Roche, declara, în luna iunie 1768, că el nu recunoștea că Poarta și-ar fi luat angajamentul de a nu permite confederaților

[23] N. Iorga, *Polonais et Roumains. Relations politiques, economiques et culturels*, București, 1921, p. 87.

[24] Cf. Cl. C. de Rulhirère, *op. cit.*, p. 52—53; 70.

[25] C. Andreescu, *op. cit.*, p. 35, nota 1; *Histoire des révolutions de Pologne...* p. 24.

[26] N. Iorga, *Acte și fragmente*, vol. I, p. 400.

[27] N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. II, p. 579.

[28] *Ibidem*, p. 761; *Acte și fragmente*, II, p. 400; *Istoria românilor*, VII, p. 19.

[29] Cl. C. de Rulhière, *op. cit.*, p. 71.

[30] N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. II, p. 651.

[31] *Ibidem*, p. 579, 651—652; *Acte și fragmente*, vol. II, p. 8.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

să treacă în Moldova. El a mai adăugat că era însărcinat de Poarta Otomană să sfătuiască cele două părți „la un acomodament frățesc" și să declare că Poarta nu voia să sprijine pe nici una din părți [32]. Totuși, în ciuda incongruențelor otomane domnul Moldovei i-a somat pe confederați să părăsească teritoriul țării [33]. La demersurile sale, Mihal Krasinski i-a răspuns că el a cerut Porții să facă cauză comună cu confederații, întrucît era chiar interesul acesteia ca Polonia să fie o țară liberă și independentă. I-a mai declarat că deși Poarta nu era dispusă să ajute Confederația, el nu va renunța la planurile sale „de care nu se va dezice decît o dată cu viața" [34]. La 1 iulie 1768, von Zegelin informa că confederații aflați în Moldova s-au reîntors în Podolia și s-au unit cu cei de la Bar [35].

După cum se știe, la 14 iunie 1769, Grigore Callimachi a fost mazilit și închis, iar la 8 septembrie același an, strangulat [36]. Acuzația care i s-a adus a constat în aceea că ar fi deturnat suma de 4 000 de pungi de galbeni pe care a primit-o de la Poartă pentru a procura provizii și că a furnizat rușilor tot felul de informații, provizii și chiar trupe [37]. Deci, atitudinea sa față de confederați s-ar putea presupune că se datora unei înțelegeri cu autoritățile țariste. Dar, în afară de versiunea otomană nu mai cunoaștem nici un document care să dovedească o înțelegere a lui Grigore Callimachi cu reprezentanții Ecaterinei a II-a. Este adevărat că arnăuții adunați de domn au trecut la ruși, dar aceasta au făcut-o nu din inițiativa sa, ci din cauza abuzurilor pașei de Rumelia, Mehmet, care, printre altele, a spînzurat și doi arnăuți [38]. Prin urmare, acest demers al domnului pe lîngă confederați poate fi pus fie pe seama dezorientării sale totale [39], fie pe seama dorinței de a evita orice pretext pentru ca trupele străine să intre în țară și să producă pagube, fapt care s-a și întîmplat, cum se se va vedea mai jos.

Profitînd de faptul că Potocki, după întoarcerea din Moldova, se îmbolnăvise grav, iar Pulawski plecase, în fruntea a 1 500 de oameni, să întîmpine rămășițele armatei sale, o parte a trupelor ruse, împreună cu armatele rămase credincioase regelui Poloniei, comandată de generalul Branecki, ocupă Barul [40].

Dar, cu toate înfrîngerile suferite, apar noi confederații, unele acționînd independent, altele unindu-se cu cea de la Bar. Dintre acestea din urmă, cea mai importantă a fost cea de la Cracovia. De la alegerea lui Stanislas August Poniatowski, orașul era ocupat de trupele Ecaterinei a II-a. După evacuarea lui, s-a proiectat formarea aici a unei confederații favorabilă regelui, dar nobilimea a aderat la Confederația de la Bar și a silit pe emisarii regelui să semneze și ei adeziunea. Orașul a fost însă atacat și confederații împrăștiați [41]. La 2 iulie 1768, Benoit, ambasadorul Prusiei la Varșovia, raporta că generalii Apraxin și Branecki îi urmăreau pe confederați către Moghilev, pentru a-i împiedica să se întărească acolo. Din această cauză, șefii confederaților au trecut în Moldova, ca să urmărească de aici „evoluția ulterioară pe care o vor lua evenimentele în Polonia" [42]. Douăsprezece

[32] N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. II, p. 580.
[33] Idem, *Polonais et Roumains...*, p. 88.
[34] N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. II, p. 579; *Polonais et Roumains...*, p. 88—89.
[35] Idem, *Acte și fragmente*, vol. II, p. 7; *Histoire des révolutions de Pologne...*, p. 24.
[35] Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. III, partea I-a, ed. a II-a revăzută și adăugită, București, 1944, p. 273—275.
[37] N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. II, p. 494, 654.
[38] Idem, *Istoria românilor*, vol. VII, p. 197.
[39] *Ibidem*.
[40] Cl. C. de Rulhière, *op. cit.*, p. 83—85.
[41] *Ibidem*, p. 89—90; *Histoire des révolutions de Pologne...*, p. 28, 39—40.
[42] N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. II, p. 561.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

zile mai tîrziu, Saint-Saphorin își informa Curtea că tot ceea ce mai rămăsese în Podolia din Confederație s-a împrăștiat și că Krasinski și Potocki erau în Moldova cu 2 000 de oameni [43]. Dar Turcia nu se decise încă la o ruptură cu Rusia și se mai străduia s-o convingă că nu acordă sprijin confederaților. Ca urmare, ea a plănuit măsuri pentru expulzarea lor și chiar a trimis un capugi-baș în Moldova cu sarcina de a le aplica [44]. Nu cunoaștem dacă, într-adevăr, emisarul Porții a acționat în acest sens. Fapt este că, în timpul luptelor de la Cracovia, a trecut în Moldova și un mare număr de polonezi civili, mai ales femei, bătrîni și copii. Oficial, și în privința lor domnul Moldovei primise de la Poartă aceleași ordine. Totuși, toi din oraînul acesteia, ei erau lăsați să se adăpostească în interiorul țării [45]. In același timp, agentul Moldovei la Varșovia a fost însărcinat să repete ambasadorului Repnin dorința Porții ca Rusia să pună capăt cît mai repede complicațiilor din Polonia și să-și retragă trupele de acolo. In răspunsul său, ambasadorul rus a accentuat asupra faptului că țara sa nu dorea de loc dușmănia cu Poarta, dar în cazul în care aceasta ar dori să declanșeze războiul, ar putea să aibă motive să regrete [46]. Cu ocazia unei alte întrevederi, La Roche i-a declarat lui Repnin că unul din mijloacele de pacificare a Poloniei ar fi negocierile cu mareșalii Confederației, la care ambasadorul rus a răspuns că „cu Krasinski și cu Warecki nu s-ar negocia niciodată, chiar dacă tulburările ar dura mai mult timp" [47].

Pe la începutul lunii august 1768, Krasinski și Potoki se aflau în apropiere de Iași, însoțiți de 80 de nobili, dar dezarmați, aceasta fiind condiția în schimbul căreia li s-a acordat azil. Restul confederaților, în număr de 2—3 000 de oameni, se afla în altă parte a țării „într-o stare destul de mizerabilă", cum se menționează într-un raport diplomatic [48]. Alte izvoare indică, pentru vara anului, 1768, un număr de 3 000 de confederați, număr la care s-ar fi ajuns mai ales prin dezertarea și înrolarea în armata confederată, refugiată în Moldova, a unei părți din trupele lui Branecki [49], care se stabiliseră la Camenița pentru a observa de acolo mișcările refugiaților [50].

Staționarea trupelor confederate în Moldova agrava și mai mult situația țării. Autoritățile țariste au luat măsuri pentru a împiedica aprovizionarea din Polonia a refugiaților polonezi în Moldova [51], confederații trebuind, desigur, să-și procure proviziile de aici. Dar Moldova era devastată de către turci, care se temeau ca nu cumva armatele ruse să se poată aproviziona din această țară. La prădăciunile lor se asociau însă și tătarii și chiar confederații [52]. Faptul că Moldova nu mai putea să suporte întreținerea confederaților refugiați pe teritoriul ei, reiese și dintr-un raport al lui Benoit, din 31 decembrie 1768, în care se arată că, din lipsă de provizii în Moldova, o parte a confederaților a fost plasată în regiunea sud-estică a țării ocupată de turci [53]. In plus, confederații au transformat Moldova într-o bază de atac asupra Podoliei, ocupată de trupele țarinei. Von Solms raporta, la 13 iunie 1768, că „confederații din Lituania, după ce au fost împinși pînă în Moldova, între-

[43] N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. II, p. 580.

[44] N. Iorga, *Acte și fragmente*, vol. II, p. 7.

[45] Cl. C. de Rulhière *op. cit.*, p. 90—91.

[46] N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. II, p. 580—581.

[47] *Ibidem*, p. 581.

[48] *Ibidem*, p. 580.

[49] N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. II, p. 568—569, 582.

[50] Idem, *Polonais et Roumains...*, p. 88.

[51] Idem, *Acte și fragmente*, vol. II, p. 8.

[52] Idem, *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. II, p. 585—586 și nota 1 ; vezi și p. 566—567.

[53] *Ibidem*, p. 578.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

prind de acolo raiduri în Podolia și se întorc în azilul lor [...]" [54]. Generalul Branecki s-a plîns pașii de Hotin că confederații refugiați în Moldova fac incursiuni în Podolia și a cerut extrădarea lor [55]. In mai multe rînduri, aceștia au interceptat corespondența autorităților țariste [56]. La 9 noiembrie 1768, Benoit raporta că confederații aflați în Moldova au devastat, împreună cu tătarii, domeniile castelanului de Kiovia [57]. Urmărind să-i nimicească, trupele Ecaterinei a II-a și cele ale regelui Poloniei au trecut în mai multe rînduri granița, provocînd pagube. Ca urmare, Poarta a trimis lui Stanislas August un delegat însărcinat să ceară despăgubiri pentru stricăciunile săvîrșite „pe pămînturile sale" [58]. La acestea se adaugă și incursiunile haidamacilor. La 24 august 1768, Benoit raporta lui Frederic al II-lea că haidamacii fac incursiuni „nu numai în Volhinia, ci chiar pînă în Moldova [....]". Repetarea unor astfel de incursiuni putea să înrăutățească raporturile dintre Rusia și Turcia și, cum nici una dintre ele nu era dispusă încă să declanșeze războiul, Repnin a luat măsuri pentru a pune capăt „acestui îngrozitor brigandaj" [59]. Totuși, incursiunile au continuat, Repnin fiind nevoit să trimită noi scuze Porții și dezavuări [60]. La rîndul său, La Roche protesta energic pe lîngă Repnin „pentru violențele din urmă ce s-au făptuit la granițele Moldovei [...]" [61]. Însuși regele Prusiei scria ambasadorului său la Varșovia că trebuiesc luate toate măsurile pentru a împiedica incursiunile haidamacilor în Moldova, date fiind gravele consecințe politice pe care le-ar putea antrena astfel de fapte [62]. Urmărind să obțină cu orice preț sprijinul Porții, șefii confederaților s-au mai oferit ca, în cazul în care vor obține victoria, să garanteze Turciei stăpînirea Moldovei și a Țării Românești [63].

Potrivit unui raport al lui von Solms, din 22 noiembrie 1768, se pare că o parte din confederați a oferit Porții, în același scop, și o parte din Podolia, pe care turcii urmau să o stăpînească în aceleași condiții în care stăpîneau Moldova și Țara Românească [64]. Tulburările provocate de războiul civil din Polonia au periclitat și siguranța drumurilor comerciale. In 1769, Ioniță Arbure și Dumitru Gehorghiu, negustori din Botoșani, l-au trimis pe Aizic, evreu din Sniatyn, cu două cirezi de boi și vaci pentru a fi vîndute la Breslau. In drum, a fost prins de unii confederați, care i-au luat boii, vacile și banii pe care îi avea și apoi l-au ucis [65].

Agravarea situației din Polonia și refuzul țarinei de a-și retrage trupele de aici au precipitat desfășurarea evenimentelor. La 6 octombrie 1768, deși nu era pregătită pentru începerea ostilităților militare, Turcia, la sfatul ambasadorilor Franței și

---

[54] N. Iorga, *Acte și fragmente*, vol. I, p. 400.

[55] Idem, *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. II, p. 566—567, 583.

[56] Ibidem, p. 567—568; *Acte și fragmente*, vol. II, p. 9.

[57] N. Iorga, *Acte și fragmente*, vol. II, p. 570.

[58] *Histoire des révolutions de Pologne...*, p. 36—37.

[59] N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. II, p. 564.

[60] *Ibidem*, p. 564—565.

[61] *Ibidem*, p. 652.

[62] *Ibidem*, p. 563.

[63] N. Iorga, *Acte și fragmente*, vol. II, p. 9.

[64] N. Iorga, *Acte și fragmente*, vol. II, p. 11; După alte surse, imediat ce Turcia a declarat război Rusiei, șefii Confederației de la Bar ar fi „întocmit un act prin care, atît în numele lor, cît și al urmașilor lor, cedau Porții Otomane Volhinia și Podolia, cu condiția ca, din ziua încheierii acestui tratat ei să fie tributari sultanului și să se bucure de aceeași protecție de care se bucură locuitorii Moldovei și Valahiei" (Cf. *Histoire des révolutions de Pologne...*, p. 58—59).

[65] Bibl. Acad., CXXXI/67, orig. rom.; pentru nesiguranța drumurilor publice, vezi și *Histoire des révolutions de Pologne...*, p. 36—37.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Austriei, a declarat război Rusiei [66]. Ca urmare, Poarta s-a declarat în mod fățiș protectoarea Confederației de la Bar.

Încă în luna august 1768, Saint-Saphorin raporta că aceasta a ordonat ca confederații să fie tratați mai bine. Socotind că este insuficient informată asupra situației lor de către pașii de la granită și voievozii țărilor române, Poarta a cerut confederaților să trimită doi deputați la Constantinopol [67]. La 28 octombrie același an, marele vizir s-a adresat, printr-o scrisoare, Republicii Polone confederate, indicîndu-i acesteia atitudinea pe care trebuie s-o adopte în timpul războiului ruso-turc. El a recomandat confederaților să întrețină o corespondență regulată cu demnitarii turci de la granițele imperiului, cu hanul Crimeei și cu domnul Moldovei, pentru a-i informa despre tot ceea ce se petrece în Polonia [68]. O zi mai trîziu, Benoit își informa curtea că pașa de Hotin a scris generalului Branecki că avea ordin să-i protejeze pe confederați contra oricui i-ar ataca [69]. În raportul său din 28 octombrie, Saint Saphorin scria că Kraniski, împreună cu confederații refugiați în Moldova, întărit cu un număr de tătari care sînt în serviciul său, va intra în Polonia [70].

La începutul anului 1769, polonezii confederați, refugiați la garnizoanele otomane de la granițele Moldovei, l-au trimis pe starostele Podoroski la Iași pentru a se întîlni cu hanul tătarilor și a purta apoi convorbiri și cu domnul Moldovei [71]. La 15 martie 1769, episcopul de Camenița se afla în Moldova pentru a discuta cu Pulawski și cu alți mareșali ai Confederației, care se aflau aici. Benoit informa că „confederații anunță că diferiți mareșali se întorc în Moldova pentru a ține un consiliu și pentru a primi de aici instrucțiunile necesare pentru atitudinea lor ulterioară" [72]. Tot el raporta, în aprilie 1769, că armatele țarinei îi silesc pe confederați să treacă în Moldova [73]. În a doua jumătate a anului, șefii confederaților polonezi au purtat tratative cu marele vizir, ca să obțină „un cartier de iarnă pentru cîteva locuri sigure în Moldova sau în Valahia, pentru a putea coresponda și opera în colaborare cu confederații din Polonia". Poarta le-a propus însă să se stabilească la Chilia [74].

Se știe că în preajma izbucnirii războiului ruso-turc din 1768—1774, emisarii Ecaterinei a II-a au desfășurat o amplă propagandă atît în Moldova, cît și în Țara Românească, în vederea asigurării sprijinului populației acestor țări [75]. Acțiunile cetelor de voluntari din Moldova, îndreptate împotriva trupelor otomane, au înlesnit mult operațiunile militare ale armatelor ruse, care au reușit ca, la începutul anului 1770, să scoată de sub autoritatea turcească atît Moldova, cît și Țara Românească, fără Oltenia [76].

După înfrîngerea armatei turcești comandată de marele vizir Moldovangi-Ali, la 5—6 septembrie 1769, armata confederată comandată de Potocki se retrage în

---

[65] *Istoria României*, *București*, 1964, vol. III, p. 477; V. I. Potemkin ș.a. *op. cit.*, p. 316; A. Lewicki, *op. cit.*, p. 292; Dar cel mai important rol în creșterea tensiunii între Rusia și Turcia l-a jucat ambasadorul Franței la Constantinopol, Vergennes (cf. Comte de Saint-Priest, *Mémoires. Règnes de Louis XV et de Louis XVI*, Publiés par le baron de Barente, vol. I, Nouvelle Collection Historique, Paris, 1929, p. 120 - 121 și V. Mihordea, *op. cit.*, p. 1).

[67] N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. II, p. 581.

[68] Hurmuzachi, *Documente*, Supl. I, vol. I, p. 768.

[69] N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. II, p. 569.

[70] *Ibidem*, p. 584—585.

[71] *Ibidem*, p. 491—492.

[72] N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. II, p. 571—572.

[73] *Ibidem*, p. 572.

[74] Hurmuzaki, *Documente*, supl. I, vol. I, p. 791.

[75] *Istoria României*, vol. III, p. 477.

[76] *Ibidem*, p. 477—478.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Moldova, de unde se refugiază, urmînd trupele turcești, peste Dunăre [77]. La 11 noiembrie 1770, marele vizir scria șefilor Confederației de la Bar, Potoccki și Krasinski, care se aflau la Varna, anunțîndu-i că vor trebui să plece cu armata lor la București, pentru a se uni cu armata comandată de Mehmet pașa, guvernatorul Rumeliei [78].

Intre timp însă, în Polonia situația s-a complicat și mai mult. Confederații nu au găsit în străinătate sprijinul scontat. In plus, era imposibil să se ajungă la un acord nu numai între confederați și rege, dar nici chiar în tabăra confederaților. Ei au mai săvîrșit greșeala de a hotărî, în 1770, destituirea lui Poniatowski, iar în anul următor a fost comis chiar un atentat împotriva lui. Din această cauză, confederații au pierdut și sprijinul pe care i-l mai ofereau unele state, iar Rusia și-a intensificat eforturile pentru înăbușirea Confederației de la Bar [79]. Încheierea tratatului secret dintre Poartă și Austria, la 6 iulie 1771, a grăbit pecetluirea soartei Poloniei. Urmărind să evite izbucnirea unei conflagrații generale, Frederic al II-lea a propus împărțirea Poloniei [80]. Cu ocazia tratativelor dintre Prusia, Austria și Rusia în vederea realizării acestei împărțiri, Frederic al II-lea a sprijinit, eventual a și propus, planul ca Polonia să fie despăgubită, pentru teritoriile pierdute, pe seama Moldovei și a Țării Românești. În cazul în care acest proiect ar fi fost găsit practic, Moldova și Țara Românească ar fi fost încorporate Poloniei, nu „ca un bun propriu aparținînd Coroanei", ci trebuiau să fie stabiliți pe tronurile lor doi domni indigeni sau străini. „după cum cele trei Curți vor conveni" și de a-i face feudatari Poloniei în condiții similare ducatului Curlandei [81]. Tratative în acest sens s-au purtat între cele trei puteri, pînă în a doua jumătate a anului 1771 [82], dar nu s-a ajuns la nici un acord. Polonia a fost împărțită pentru prima dată în 1772 [83], fără a mai primi compensația teritorială propusă.

Din cele expuse mai sus reiese faptul că Moldova, datorită poziției geografice și situației sale politice, a constituit un loc de refugiu pentru confederații poloni. Din această cauză, ea a avut de suferit de pe urma evenimentelor declanșate de Confederația de la Bar.

În ce privește rolul domnilor moldoveni, se poate spune că nu a fost constant. Dacă la început Poarta i-a însărcinat cu furnizarea informațiilor despre evenimentele din Polonia, ulterior, datorită complicării situației, ei au primit sarcina de intermediari între părțile implicate în conflict și Poartă. Mai mult, Grigore Callimachi a încercat să adopte o atitudine proprie dictată de interesele sale. Ea nu a putut fi însă tradusă în viață, atît datorită slăbiciunii domnului, cît și faptului că Poarta nu înțelegea ca un supus al său să urmeze o altă linie politică, decît cea a ei. În sfîrșit, tratativele purtate pentru prima împărțire a Poloniei au pus în discuție *posibilitatea ca Moldova și Țara Românească să constituie obiect de compensație* pentru Polonia dezmembrată. Realizarea acestui proiect ar fi însemnat însă extinderea remanierii hărții Europei și asupra Imperiului otoman, alunecarea acestuia pe panta dezmembrării, ceea ce ar fi pus marile puteri în fața unor noi confruntări și a unor complicații cărora ele nu erau pregătite să le facă față. Așa se și explică de ce acest proiect a rămas fără ecou.

---

[77] Constantin Andreescu, *op. cit.*, p. 44.
[78] Hurmuzaki, *Documente*, supl. I, vol. II, p. 821.
[79] Anatol Lewicki, *op. cit.*, p. 293; Maria Bogucka, *op. cit.*, p. 261.
[80] *Istoria României*, vol. III, p. 479—480.
[81] N. Iorga, *Acte și fragmente*, vol. II, p. 36; idem, *Istoria românilor*, VII, p. 277.
[82] Idem, *Acte și fragmente*, p. 35—36, 37, 40—41, 44 și 46.
[83] *Istoria României*, vol. III, p. 480.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

LA CONFÉDÉRATION DU BAR ET SES CONSÉQUENCES POUR LA MOLDAVIE (1768 — 1771)

RÉSUMÉ

La Moldavie, par sa position géographique et politique, a eu à subir les complications politiques engendrées par la Confédération du Bar, en 1768—1771. Jusqu'à présent, en dehors de quelques mentions, les études consacrées à cette Confédération ne se sont pas occupées de ces implications. L'auteur, utilisant surtout des documents publiés en Roumanie, décrit la situation de la Moldavie durant ces années.

Au cours des événements de cette période, l'attitude des princes moldaves n'a pas été constante. Ils ont dû tenir compte des dispositions de l'Empire Ottoman. Au début, ils se sont limités à envoyer des rapports sur les événements de Pologne. Ils n'ont fait que transmettre les informations qu'ils avaient recueillies. Ensuite, le prince moldave Grégoire Callimacki a adopté une attitude favorable ou défavorable à la Confédération, suivant les intérêts de l'Empire Ottoman et, autant que possible, suivant les intérêts de sa patrie. Ainsi, pendant la première moitié de l'année 1768, les intérêts de l'Empire Ottoman et ceux du prince moldave concordaient. L'Empire Ottoman n'était pas préparé pour la guerre et le prince moldave désirait éviter la guerre, pour mettre à l'abri son pays des ravages que les opérations militaires n'auraient pas manqué de produire sur son territoire. L'Empire Ottoman suivit une politique sinueuse, tendant à rendre plus difficile la position de la Russie. Le développement ultérieur des événements a déterminé l'Empire Ottoman à attribuer au prince moldave la mission d'intermédiaire entre les parties impliquées ou intéressées dans le conflit. Le prince moldave a rempli sa mission par l'entremise de son agent à Varsovie, La Roche. Grégoire Callimacki a essayé aussi d'adopter une attitude personnelle à l'égard des confédérés.

Quand, pendant l'été de 1768, quelques-uns d'entre eux se réfugièrent en Moldavie, le prince, malgré les hésitations de la politique de l'Empire Ottoman à l'égard de la Pologne, les somma de quitter son territoire. Sa sommation n'a pas eu d'effets, parce qu'il était trop faible et parce que la Turquie ne voulait pas qu'un des ses vassaux suive une autre politique que la sienne.

Le cantonnement des troupes confédérées en Moldavie a causé de grands dommages au pays, qui à la même époque était pillé par les Turcs et les Tartars. Conjointement, les armées confédérées firent de la Moldavie une base d'agression contre la Pologne occupée par les armées de l'impératrice Catherine. En pareilles circonstances, les armées de l'impératrice et celles du roi de Pologne ont franchi plusieurs fois les frontières de la Moldavie, provoquant des pertes importantes à cette principauté. Quant aux dirigeants de la Confédération, ils s'engagèrent vis-à-vis de la Porte Ottomane, en cas de victoire, à lui garantir le droit d'exercer sa suzeraineté sur la Moldavie et la Valachie dans les mêmes conditions qu'auparavant.

À l'occasion des négociations relatives au premier partage de la Pologne fut mise en discussion la possibilité d'attribuer la Moldavie et la Valachie à la Pologne, comme compensation pour les territoires qui allaient lui être ravis. La réalisation d'un tel projet aurait eu pour conséquence le remaniement de la carte de l'Europe et aurait entraîné l'écroulement de l'Empire Ottoman. Les puissances intéressées furent ainsi placées dans l'embarras de nouvelles complications. C'est pourquoi ce projet fut abandonné.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DIN ABUZURILE CONSULILOR ÎN MOLDOVA ÎN ANII 1822—1828

DE

S. MĂRIEȘ AGAPI

În istoriografia noastră s-a scris puțin pînă în prezent despre supușii străini din Moldova în primele decenii ale secolului al XIX-lea.

N. Iorga, în binecunoscuta comunicare ținută la Academia Română, în 1912, a prezentat, pe baza reclamației domnitorului Ioniță Sandu Sturza către Poartă, unele abuzuri ale sudiților din Moldova [1]. Aspecte ale problemei supușilor străini din Principatele Române au fost apoi cercetate de I. C. Filitti [2], J. D. Condurachi [3] și C. Turcu [4].

În rîndurile care urmează aducem cîteva știri noi cu privire la supușii străini din Moldova în deceniul al treilea al secolului trecut, culese dintr-un material documentar inedit, ce se află la Secția de manuscrise a Bibliotecii Academiei R. S. România din București [5]. Este vorba despre un memoriu adresat Porții Otomane de domnitorul Ioniță Sandu Sturza, la 7 aprilie 1825, cu privire la abuzurile consulilor din Moldova, date la iveală cu ocazia ultimului rescensămînt al supușilor străini din anii 1824—1825 [6].

---

[1] N. Iorga, *Plîngerea lui Ioan Sandu Sturza Vodă împotriva sudiților străini în Moldova*, în Analele Academiei Române, Memoriile Secției Istorice, seria a II-a, tov. XXXV, an. 1912—1913, București, 1913, p. 1—11.

[2] I. C. Filitti, *România față de capitulațiile Turciei*, București, 1915; Idem, *Despre abuzurile consulilor în epoca regulamentară*, în „Viața Românească", Iași, an. V, (1910), p. 339—352; Idem, *Corespondența domnilor și boierilor români cu Metternich și cu Gentz, între anii 1812—1828*, în Analele Academiei Române, Mem. Secț. Ist., seria a II-a, tom. XXXVI, an. 1914, p. 973—1025.

[3] Jean D. Condurachi, *Cîteva cuvinte asupra condiției juridice a străinilor în Moldova și Țara Românească pînă la Regulamentul Organic*, București, 1918.

[4] C. Turcu, *Fabrica de huscă de la Luncani — Bacău (1817)*, în *Arhivele Statului — 125 ani de activitate, 1831—1956*, p. 417—425; Idem, *Observări asupra catagrafiei sudiților din Moldova pe anii 1824—1825*, în *Îndrumător în Arhivele Statului din Iași*, vol. II, București, 1956, p. 129—150.

[5] Bibli. Acad., CXXII, nr. 95, copie rom., 6 file.

[6] Unele părți din actul menționat sînt reproduse în scrisoarea adresată de același domnitor, la 8 mai 1825, principelui Metternich, publicată de I. C. Filitti *(Corespondența domnilor și boierilor români cu Metternich și cu Gentz, între anii 1812—1828)*, loc. cit. p. 1011—1016.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La sfîrșitul secolului al XVIII-lea, pe baza stipulațiilor tratatului de la Kuciuk-Kainargi, din 10 iulie 1774, Rusia obține din partea Turciei dreptul de a înființa consulate în Principatele Române [7]. După exemplul Rusiei și alte puteri europene: Austria, Prusia, Franța și Anglia instalează, pînă la începutul secolului al XIX-lea, agenți consulari în Principate [8]. Începînd din această vreme se poate vorbi despre supușii străini, denumiți și sudiți, ca de o „problemă" de ordin politic, diplomatic, juridic, social și economic din istoria țării noastre.

Consulii din Principate, prin interpretări abuzive ale tratatelor încheiate cu Poarta de către statele pe care le reprezentau, s-au considerat îndreptățiți să exercite unele drepturi în mod abuziv. Printre aceste abuzuri a fost și cel săvîrșit cu prilejul acordării patentelor de protecție. Astfel, potrivit art. XI din tratatul de la Kuciuk-Kainargi, Poarta a autorizat pe consulii și viceconsulii ruși din Principate să se folosească în relațiile lor cu autoritățile locale de dragomani recrutați dintre raiele, așa numiții „beratli" sau oameni „cu patentă" [9].

Consulii, în special cel austriac, pe temeiul acestui articol au acordat patente de protecție unui număr mult mai mare de persoane decît ar fi fost necesar pentru legăturile lor cu autoritățile locale. Pămîntenii care beneficiau de aceste patente de protecție au fost asimilați sudiților. Crearea de sudiți deveni în curînd o sursă de importante venituri pentru consulii din Principate [10].

După pacea de la Sistov, din 1791, numărul sudiților austrieci sporește cu numeroși emigranți din Rusia, Polonia, Austria și Ungaria, în special lipoveni, unguri și evrei, ce veniseră în Moldova înaintea ultimului război [11]. La adăpostul protecției consulare, aceștia beneficiau de toate avantajele ce le oferea condiția de sudit în privința jurisdicției (asistența consulului sau a dragomanului la procesele pe care sudiții le aveau cu pămîntenii), a vămii (tariful vamal de 3%) și a impozitelor (scutirea de impozitul personal). Concomitent, ei au început să cumpere imobile în țară, să arendeze moșii și să practice comerțul pe picior de egalitate cu pămîntenii [12].

La 1798, abuzurile comise în numele privilegiilor prevăzute în capitulații sporiseră în așa măsură încît Poarta se vede obligată să emită un hatiherif prin care refuză să recunoască pe viitor consulii și viceconsulii proveniți din raiele, interzice pămîntenilor să ia patente de protecție, oprește pe sudiți să cumpere imobile în Principate și obligă pe cei căsătoriți cu pămîntence să se supună legilor locului [13]. Acesta n-a avut, însă, urmări apreciabile. Ca dovadă, Poarta este nevoită să repete prin noi firmane dispozițiile restrictive cu privire la sudiți.

Astfel, la 1813, Poarta ordonă domnitorului Scarlat Calimah să alcătuiască o listă cu toți supușii străini locuitori în Moldova, cu scopul de a nu permite supușilor Imperiului Otoman să-și aroge pe nedrept titlul de sudit și nici de a îngădui supușilor străini care se ocupă cu comerțul și care se bucură de toate privilegiile ce le sînt acordate prin tratate să aibă bunuri imobile în Principat sau să înde-

---

Asemănarea pe alocuri în ceea ce privește conținutul și stilul între memoriul din 7 aprilie 1825 și scrisoarea din 8 mai același an ne îndreptățește să considerăm că tot domnitorul Ioniță Sandu Sturza este autorul memoriului.

[7] D. A. Sturza și C. Colescu Vartic, *Acte și documente relative la istoria renașterii României*, vol. I, București, 1900, p. 129—130.

[8] Rusia (1782), Austria (1783), Prusia (1785), Franța (1798), Anglia (1803).

[9] D. A. Sturza și Colescu Vartic, *op. cit.*, p. 130.

[10] N. Iorga, *op. cit.*, p. 6—7.

[11] Ibidem, p. 4.

[12] Ibidem, p. 4—5.

[13] D. A. Sturza și C. Colescu Vartic, *op. cit.*, p. 240; Th. Codrescu, *Uricarul*, vol. III, Iași, 1853, p. 158—159.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

plinească funcțiuni care sînt permise, de drept, numai raielelor [14]. Este o dovadă că pînă la acea dată sudiții depășiseră cu mult drepturile ce le aveau în virtutea capitulațiilor și că unii indigeni dobîndiseră în mod ilegal protecția străină. În consecință, domnitorul Scarlat Calimah însărcinează Departamentul Pricinilor Străine și pe vel agă, după cum rezultă din nota postelnicului C. Negri, din 12 martie 1813, către agentul consular austriac la Iași, Iosif Raab, să procedeze la o verificare a tuturor sudiților din Moldova, pe baza căreia să se alcătuiască lista cerută de Poartă [15].

Ordinul Porții este reînnoit la 1815, după cum rezultă din circulara domnitorului către toți ispravnicii din ținuturi, din 14 mai același an [16]. Se punea atunci în vedere acestora să examineze cu atenție situația tuturor sudiților din ținutul respectiv, în special a celor care țineau cîrciumi sau erau arendași de moșii, indicîndu-se numele lor, al stăpînilor moșiilor arendate, data încheierii contractului de arendare și durata lui. Cu acest prilej se repeta cuprinsul poruncii domnești din luna aprilie 1815, prin care se interzicea arendarea de moșii de către sudiți [17]. Circulara semnala ispravnicilor de ținuturi că unii dintre pămînteni se prevalează de calitatea de sudit pe baza unor patente emise de consulate. Toți aceștia trebuiau să predea ispravnicilor patentele ce le aveau pentru a fi înaintate spre cercetare Departamentului Pricinilor Străine. Se interzicea pe viitor ca pămîntenii să fie primiți în categoria sudiților. Ordinul Porții era de a nu recunoaște ca sudiți decît „pe locuitorii unei țări străine și numai pe aceștia" [18]. Cu toate măsurile restrictive luate de domnitorul Scarlat Calimah, totuși numărul sudiților provenind din rîndul pămîntenilor creștini, evrei sau armeni, a sporit simțitor. Odată cu creșterea numărului acestora s-au înmulțit și stărostiile din ținuturi, iar sfera atribuțiilor pe care și le-au asumat s-a lărgit. Inițial, misiunea acestora era de a supraveghea pe dezertori [19]. Treptat, agenții consulari subalterni și-au arogat drepturi care depășeau atribuțiile lor, ca dreptul de a judeca pe supușii străini, de a-i impune la taxe sau de a-i condamna la amenzi ș.a. [20].

De asemenea, staroștii au început să ia sub protecția lor locuitori pămînteni, pe care i-au declarat drept sudiți.

În asemenea condiții, la 1821, numărul sudiților în Moldova crescuse la 1557 persoane [21], cifră care reprezenta o sporire simțitoare față de începutul secolului, cînd potrivit recensămîntului din 1803, suma totală a sudiților din Moldova nu depășea 540 persoane [22].

Nerespectarea prevederilor capitulațiilor, firmanelor Porții și dispozițiilor autorităților moldovene a sporit la începutul celui de al treilea deceniu al secolului trecut, mai ales în privința cumpărării de imobile și arendării de moșii. Sînt menționați în documente, la 1821, o serie de negustori sudiți austrieci, care au arendat moșii boierești și mănăstirești în ținuturile Hîrlău, Iași, Dorohoi și Suceava [23].

Curmarea abuzurilor săvîrșite de străini, interzicerea cumpărării de imobile de către sudiți, supunerea negustorilor străini la legile țării, interdicția de a se

---

[14] *Documente privind istoria României, Colecția Eudoxiu de Hurmuzaki*, (serie nouă), vol. II, București, 1967, p. 101; N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. I, București, 1902, p. 171—173.

[15] Hurmuzaki, *Documente . . .*, (serie nouă), vol. II, p. 101.

[16] V. A. Urechia, *Istoria românilor*, tom. X B, București, 1902, p. 330—331.

[17] Hurmuzaki, *Documente . . .*, (serie nouă), vol. II, p. 246.

[18] V. A. Urechia, *op. cit.*, p. 331.

[19] I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 1007.

[20] *Ibidem.*

[21] După un tabel statistic alcătuit de Gh. Ungureanu (în manuscris)

[22] Th. Codrescu, *Uricarul*, vol. VIII, p. 368.

[23] Arh. St. Iași, Ms. 10, f. 40v—41.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

numi consuli dintre greci, sînt deziderate unanim formulate în proiectele de reforme întocmite de boierii moldoveni în anul 1822 [24].

Pentru a pedepsi pe sudiții care avuseseră un rol însemnat în evenimentele din 1821, Poarta ordonă, la 1822, verificarea situației tuturor străinilor din Moldova. Imixtiunea unor consuli din Principate în tulburările provocate de Eterie determină Poarta să facă cunoscută ambasadorilor puterilor europene acreditați la Constantinopol hotărîrea ei de a nu mai admite în Moldova și Țara Românească, pentru fiecare putere, decît un singur consul la București și altul la Iași, avînd fiecare dragomanul său. Consulii trebuiau să aparțină nației pe care o reprezentau. Ei nu puteau să provină din „raielele" Porții, în special dintre greci. Informată că în Principate, nerespectînd tratatele, consulii obișnuiesc să numească agenți subalterni la fiecare ținut, care, în mod fraudulos, înscriu între sudiți locuitori pămînteni, Poarta mai cerea reprezentanților puterilor europene să nu mai acrediteze „vechili" în ținuturi [25]. În același timp, un firman din anul 1822, adresat domnitorului Ioniță Sandu Sturza, interzice străinilor să devină proprietari de imobile în Moldova, prevăzînd, totodată, ridicarea patentelor de protecție de la raielele care deveniseră sudiți și reintegrarea lor în rîndul pămîntenilor [26]. În consecință, la 20 iulie 1822, în numele domnitorului Ioniță Sandu Sturza, caimacamii săi ordonă ispravnicilor de ținuturi să verifice pe toți supușii străini și să procedeze la recensămîntul acestora [27]. Se înființează un comitet central de cercetare a situației sudiților, întocmindu-se instrucțiuni în acest scop [28].

Lucrările de verificare a sudiților sînt însă stînjenite de atitudinea refractară a agentului austriac Lippa. În cele din urmă, după repetate note ce-i sînt adresate de autoritățile moldovene, Lippa răspunde că va proceda singur la cercetarea supușilor săi [29]. Revizuirea pe care o efectuează este însă superficială. El continuă să acorde, chiar și după această revizuire, patente de protecție pămîntenilor. Față de atitudinea lui Lippa, domnitorul Ioniță Sandu Sturza se vede obligat să raporteze Porții, care ceruse printr-un hatihumaium din 4 mai 1824 garanții scrise de menținere a ordinei publice în Moldova, în cazul retragerii parțiale a corpului de ocupație otoman din țară [30], că divanul refuză să dea o asemenea garanție cît timp nu are posibilitatea de a obliga pe sudiții care locuiesc în Principat să respecte legile locale [31]. În răspunsul Divanului, din 18 iunie 1824, se arată, vădit exagerat, că „Principatul este plin de străini de toate națiile, care au fost cauza tulburărilor ce au agitat țara sau, care, cel puțin, au luat parte la acestea" [32]. Ca urmare, Poarta invită pe ambasadorii puterilor europene acreditați la Constantinopol să ordone consulilor lor din Moldova, ca, împreună cu autoritățile locale, să procedeze la o nouă și foarte riguroasă examinare a situației tuturor străinilor din Principat [33]. Concomitent cu ordinul care dispunea ca jumătate din trupele de ocupație otomane să evacueze Moldova, Poarta, printr-un firman adresat domnitorului Ioniță Sandu Sturza, decide să fie verificați sudiții din acest Principat. În baza firmanului se instituie la Iași un comitet special de examinare a străinilor, alcătuit din boieri numiți de domn și dintr-un delegat al Agenției consulare austriece, ca

[24] I. C. Filitti, *Frămîntări politice și sociale în Principatele Române de la 1821 la 1828*, București, 1932, p. 94—99.

[25] Bibl. Acad. CXXXI, nr. 190.

[26] D. A. Sturza și Colescu Vartic, *op. cit.*, p. 304.

[27] Arh. St. Iași, Ms. 10, f. 89 v.

[28] Ibidem, f. 90.

[29] I. C. Filitti, *Corespondența domnilor și boierilor români cu Metternich și cu Gentz, între anii 1812—1828*, *loc. cit.*, p. 1011.

[30] Hurmuzaki, *Documente*, Supliment 1_4, p. 40—41, *Ibidem*, vol. XVI, p. 1159—1160.

[31] *Ibidem*, vol. X, p. 592; vol. XVI, p. 1159—1160.

[32] *Ibidem*, vol. XVI, p. 1159—1160.

[33] *Ibidem*, p. 1157.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

reprezentant al tuturor consulatelor străine din Moldova. Totodată, au fost desemnați și pe la ținuturi boieri însărcinați cu recensămîntul sudiților [34]

Guvernul austriac delegă pe baronul Fleischhakl von Hakenau, consul al Austriei la București, să se ocupe de problema revizuirii supușilor austrieci din Moldova, legată direct de chestiunea evacuării țării de trupele otomane. În cursul vizitei acestuia la Iași, i-au fost prezentate de către Divanul Moldovei toate abuzurile comise de Agenția consulară austriacă. Convingîndu-se în cursul examinării situației supușilor austrieci de adevărul reclamației Divanului Moldovei, Fleischhakl von Hakenau a dat, împreună cu agentul consular Lippa, garanții scrise pentru supușii lor, angajîndu-se să remedieze situația acestora [35].

Lucrările de examinare a supușilor străini din Moldova au durat din iulie 1824 și pînă la 25 martie 1825, rezultatul lor fiind consemnat într-o condică alcătuită cu ocazia acestui recensămînt [36]. Pe baza datelor recensămîntului din anii 1824—1825, domnitorul Ioniță Sandu Sturza a alcătuit un memoriu cu privire la abuzurile consulilor din Moldova, pe care l-a adresat Porții otomane la 7 aprilie 1825.

Reproducem în continuare elementele principale ale acestui memoriu.

Domnitorul expune mai întîi măsurile luate, în conformitate cu ordinele emise de Poartă, pentru cercetarea situației supușilor străini. El comunică acesteia textul statisticii alcătuite cu ocazia recensămîntului din anul 1824—1825, împreună cu un tabel, care prezintă numărul real al supușilor străini aparținînd diferitelor protecții străine. Potrivit statisticii, din totalul de 2282 sudiți (capi de familie), cîți au fost declarați de consulii din Moldova, numai 510 erau cu adevărat sudiți, restul, adică 1772 persoane, provenind din rîndul pămîntenilor. Aceștia din urmă se recrutaseră dintre locuitorii capitalei sau din tîrgurile de la ținuturi, în special dintre negustorii de rit creștin, armean sau mozaic. De origine moldoveni, armeni, greci sau evrei, ei se îndeletniceau cu comerțul, din generație în generație. Unii, căsătoriți cu pămîntence, dețineau și bunuri imobile în țară.

Se indică apoi motivele pentru care pămîntenii alergau la protecția străină: sustragerea de la dările locale, neplata vămii după tariful legal și dobîndirea avantajelor și privilegiilor de care beneficiau sudiții veritabili, în baza capitulațiilor încheiate de statele europene cu Poarta otomană. Originea acestei stări de lucruri trebuie căutată, după părerea lui Ioniță Sandu Sturza, în așa zisa „vreme a domnilor greci", cînd consulii din Principate, și mai ales cel austriac, au acordat patente de protecție oricăruia din pămîntenii care le solicitau.

Se face în continuare istoricul creșterii numărului sudiților austrieci prin acordarea patentelor de protecție începînd de la tratatul de la Șistov, din 1791 și pînă la data redactării memoriului respectiv. Potrivit art. 8 din tratat, se stabilise că vor fi recunoscuți de sudiți austrieci numai acele persoane, care înaintea sau în cursul războiului din anii 1788—1791, s-au declarat de supuși ai Imperiului Habsburgic [37]. Mai beneficiau de această calitate străinii care veneau temporar în țară, pentru comerț sau alte ocupații, înzestrați cu pașapoarte legale, emise de guvernul țării lor de origine precum și alte categorii de persoane.

Domnitorul Ioniță Sandu Sturza arăta apoi că în perioada de după tratatul de la Sistov, din anul 1791, consulatele străine din Moldova, și mai ales Agenția austriacă din Iași, *au distribuit în mod ilegal patente de protecție oricărui* pămîntean care opta pentru condiția de sudit.

Avertizată atunci asupra acestui abuz, Poarta a emis două firmane, adresate domnitorilor Mihail Suțu și Alexandru Moruz, prin care se interzicea pămînte-

[34] Bibl. Acad., XXXVI, nr. 174.

[35] Arh. St. București, Xerografii, Viena, LXIII/66; Bibl. DCCLXXXII, nr. 105.

[36] Cataqrafia sudiților din 1825 a făcut obiectul unei minuțioase analize din partea lui C. Turcu în lucrarea sa, *Observări asupra catagrafiei sudiților din Moldova pe anii 1824 și 1825*, în *loc cit.*, p. 129—150.

[37] Aceștia, în virtutea articolului menționat, trebuiau să vîndă imobilele pe care le dețineau în Moldova și să-și stabilească domiciliul în cuprinsul statului căruia s-au supus. Cf. D. A. Sturza și C. Colescu-Vartic, *op. cit.*, vol. I, p. 75.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nilor să dobîndească patente de protecție de la consulatele străine și se prevedea, totodată, că supușii străini din Principate nu au dreptul să cumpere bunuri nemișcătoare în țară; persoanele care, cu toate acestea, au cumpărat imobile în Principate, erau obligate să le vîndă raielelor Porții, adică moldovenilor.

În pofida ordinelor Turciei, Agenția consulară austriacă din Iași a continuat să acorde patente de protecție locuitorilor autohtoni.

După tratatul de la București din anul 1812, în rîndul protejaților austrieci se numărau încă puțini locuitori autohtoni, dar acest abuz va crește și mai mult în epoca domniei lui Scarlat Calimah, cînd Agenția austriacă a distribuit aproape zilnic patente de protecție pămîntenilor, atrăgînd în rîndul supușilor săi pe frunțașii tîrgoveților din capitală și din ținuturi, de rit creștin, armean sau mozaic.

Domnitorul semnalează Porții un alt abuz, datînd încă din vremea domniei lui Scarlat Calimah, și anume generalizarea numirii de starosti austrieci în ținuturile Moldovei. Această măsură contravenea tratatelor puterilor europene cu Poarta, care prevedeau stabilirea unui singur consul împreună cu dragomanul său, în fiecare din capitalele celor două Principate. Consulatul rus și Agenția austriacă, care aveau cei mai numeroși sudiți, dispuneau pînă la 1812 numai de un consul la București și altul la Iași, însoțiți de un dragoman și de cîte un agent consular subaltern la Galați și Focșani. După această dată, datorită creșterii necontenite a numărului sudiților austricei, Agenția consulară austriacă a numit asemenea agenți subalterni pe la majoritatea tîrgurilor din cuprinsul Moldovei. Definitivarea acestui proces a avut loc în vremea evenimentelor de la 1821.

Starostii de ținuturi, întocmai ca agentul consular din Iași, au ridicat la reședințele lor pavilionul austriac și din simpli funcționari subalterni ai Agenției austriece, arogîndu-și drepturi care depășeau atribuțiile lor, au devenit stăpîni atotputernici în ținuturi, „ținînd fiștecare la cvartirul său masă giudecătorească, luînd asupra sa putere de giudecător și putere de executor prin slujitori închipuiți în formă de caporali". În plus, ei n-au pierdut din vedere să atragă cît mai mulți localnici în rîndul sudiților.

Memoriul domnitorului Ioniță Sandu Sturza mai informează despre vizita lui Fleischhakl von Hakenau la Iași, despre garanțiile scrise date de acesta și de agentul Lippa cu privire la remedierea situației supușilor austrieci, despre refuzul lui Lippa de a proceda la înlăturarea din rîndul supușilor săi a falșilor sudiți și la desființarea stărostiilor abuzive create la ținuturi.

Date statistice ilustrează informațiile care se referă la refuzul Agenției consulare austriece de a distinge adevărații sudiți de cei frauduloși. Din totalul de 1514 persoane (capi de familie), arată domnitorul Ioniță Sandu Sturza, cîte s-au prezentat la recensămînt cu patente de supuși austrieci, Agenția a consimțit să înlăture 265 sudiți, dar a refuzat să facă același lucru pentru alți 951, dovediți prin cercetare că sînt tot pămînteni ca și primii. Aceștia din urmă proveneau din rîndul celor mai înstăriți negustori și meșteșugari moldoveni, armeni și evrei. De aici și explicația perseverenței cu care Agenția consulară austriacă înțelegea să-i protejeze ca sudiți austrieci. Domnitorul reclamă Porții că din cauza neîndreptării de către Agenție a relelor evidențiate de ultimul recensămînt, sudiții manifestă o atitudine de nesupunere față de legile de *poliție locală, provocînd „turburări și răzvrătire printre tîrgoveți"*. Abuzul a ajuns așa de mare, încît „oricare jidov sau armean sau grec, lăcuitori de aice, precum și mulți din moldoveni, îndată ce sînt trași pentru pricini de datorii sau pentru fapte de silnicie sau pentru tălhușaguri, sari cu împotrivire împotriva poliției locului și a zapciilor arătîndu-se că ar fi sudiți austriacești". Această stare de lucru dăunează pămîntenilor, a căror comerț și bunăstare decad continuu.

De aceea, în încheiere, domnitorul Ioniță Sandu Sturza solicită intervenția Porții pe lîngă guvernele statelor străine pentru respectarea tratatelor și curmarea abuzurilor consulare.

În anexa memoriului de care ne-am ocupat se prezintă un tabel statistic cu toți sudiții din Moldova. Se indică la fiecare protecție cîte persoane au fost declarate, inițial, de către consuli ca supuși străini, cîte se scad, neîntrunind condițiile legale și cîte mai rămîn. Acestea din urmă reprezintă, de fapt, numărul real al

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sudiților din întreaga Moldovă. Rezultă din aceste date că Agenția consulară austriacă avea cei mai numeroși sudiți provenind din pămînteni (1216) capi de familie. Urmau apoi în ordine descrescîndă: consulatul rus (420), consulatul englezesc (74), consulatul francez (55) și cel prusian (7). Rămîneau recunoscuți ca veritabili sudiții: 298 capi de familie la protecta austriacă, 72 la cea rusă, 63 la cea franceză, 61 la cea prusiană și 16 la cea britanică.

Actul din 7 aprilie 1825, prezentat mai sus, deschide seria memoriilor și scrisorilor înaintate Porții și Austriei de către domnitorul Ioniță Sandu Sturza cu privire la abuzurile consulare în Moldova. La 8 mai 1825 domnitorul Moldovei adresează principelui Metternich o documentată scrisoare în acest sens, relatîndu-i gravele abateri de la prevederile tratatelor cu Poarta pe care le-a comis, și continuă să le comită, Agenția consulară austriacă din Iași și staroștii săi de la ținuturi [38]. În anul următor, 1826, Ioniță Sandu Sturza a înaintat Porții o patetică reclamație, prin care dezvăluie abuzurile supușilor străini din Moldova. Este vorba de binecunoscuta „plîngere" publicată de N. Iorga, redactată posterior memoriului care a făcut obiectul articolului de față [39].

Cu toate intervențiile domnitorului pe lîngă puterea suzerană și pe lîngă Austria și în pofida măsurilor prohibitive cu privire la sudiți luate de autoritățile moldovene [40], abuzurile practicate pînă atunci au continuat. Staroștii de sudiți n-au fost desființați după 1825, deși Agenția consulară austriacă a dat promisiuni ferme în acest sens. Documentele semnalează cazuri de abuz de putere din partea acestora la ținuturile Neamț și Bacău.

Astfel, la 10 mai 1828 Isprăvnicia ținutului Neamț raporta Vistieriei că un anume Dumitru Săidăcaru, vechi birnic, născut și crescut în Piatra Neamț, după ce a bătut grav pe o slugă a sa, a refuzat să se supună cercetării organelor de poliție locală, refugiindu-se în curtea starostelui supușilor britanici din ținutul Neamț, Gheorghe Gheorghiadi. Acesta nu numai că n-a voit să-l predea slujitorilor domnești trimiși să-l ridice, dar l-a declarat de sudit britanic, n-a răspuns cererii Isprăvniciei să indice de cînd și cu ce patentă se pretinde respectivul de sudit și a adresat o scrisoare arogantă Isprăvniciei în care se declară singur competent să cerceteze pricina și să-l pedepsească după legile protecției sale [41]. Isprăvnicia ruga în consecință Vistieria să ia măsurile cuvenite pentru a se pune capăt acestei practici nelegale a starostelui Ghiorghiadi, care protejează în mod frecvent contribuabili pămînteni sau acordă adăpost persoanelor refractare la „pravilele pămîntului". Vistieria dă curs cererii Isprăvniciei ținutului Neamț și, la 26 mai 1828, înaintează adresă Departamentului Pricinilor Străine cu privire la cazul respectiv, cerîndu-i să intervină la consulatul britanic ca acesta să pună în vedere starostelui din Piatra să înceteze a mai proteja pe infractori, mai ales „pe oamenii ce sînt drepți pămînteni" [42]. Intervenția acestuia n-a rămas fără urmări. La 29 august același an, agentul Karl von Udrizki, gerantul

[38] I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 1011—1016.

[39] N. Iorga, *op. cit.*, p. 1—11. Ne întemeiem în această precizare pe argumentarea invocată de I. C. Filitti *(op. cit.*, p. 1009) și pe *rapoartele consulilor prusieni din* Principate, care nu menționează respectiva, „plîngere" către Poartă a domnitorului Moldovei, anterior datei de 3 martie 1826. (Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. X, p. 340—344 și 344—345).

[40] În 1824 se interzice sudiților să posede avere imobilă în țară, să exercite anumite meserii, să vîndă mărfuri cu amănuntul. (Nota din 10 noiembrie 1824 adresată de agentul consular austriac din Iași, Lippa, Departamentului pricinilor străine. Arh. St. București, Xerografii Viena, LXVI/213).

În 1824 se mai interzice acestora să se căsătorească cu pămîntence (C. Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei Moldovei și Sucevei*, București, 1888, p. 259). Se inițiază frecvente verificări ale străinilor din Principat ca cele din anii 1826 și 1828 (Gh. Ungureanu, *Justiția în Moldova (1741—1832)*, Iași, 1934, p. 60.

[41] Arh. St. Iași, Fond Litere, dosar S/916, f. 2.

[42] *Ibidem*, f. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

agenției consulare britanice din Moldova, comunica Departamentului Pricinilor Străine înlocuirea starostelui Gheorghi Gheorghiadi cu căpitanul Vasile Dimitriu, supus britanic [43]. Deci, stărostiile rămîn și la 1828, ceea ce arăta la 1825 domnitorul Ioniță Sandu Sturza în memoriul său către Poartă — o pepenieră de sudiți și un adăpost pentru infractori, fie pămînteni, fie supuși străini.

Unii funcționari consulari subalterni își arogau arbitrar drepturi pe care nu le aveau, procedînd la cercetarea pricinilor sudiților de pe la ținuturi, fără știrea autorităților pămîntene. Uneori ei recurgeau chiar la mijloace violente, ca molestarea dregătorilor locali ș.a. Un asemenea caz reclamă Isprăvnicia ținutului Bacău, la 7 aprilie 1828, Vistieriei [44]. Este vorba de dragomanul viceconsulatului prusian din Iași, Grigore Botan, care a bătut pe vornicul satului Luncani, din ținutul Bacău, unde mersese să cerceteze pricina supusului prusian Neculai Andrieș cu răzeșii din acel sat [45]. Cazul prezintă o însemnătate deosebită datorită faptului că însuși domnitorul Ioniță Sandu Sturza intervine în această chestiune. La 18 aprilie 1828 domnitorul comunică Departamentului Pricinilor Străine că a fost informat că respectivul dragoman însușindu-și puteri pe care nu le avea a comis un grav abuz, molestînd un funcționar al ocîrmuirii locale [46]. Întrucît „această întindere a numitului asupra unei raiele a preputernicei noastre împărății fiind cu totul nesuferită", după cum scrie domnitorul Ioniță Sandu Sturza în porunca sa către Departamentul Pricinilor Străine, se pune în vedere acestuia să facă cunoscut consulatului prusian că domnitorul cere demiterea lui Botan din funcția de dragoman și-i interzice pe viitor să asiste la judecarea proceselor supușilor prusieni. Exemplul citat pune în lumină faptul că agenții consulari subalterni, turbulenți și aroganți, deveniseră la acea dată o adevărată problemă pentru statul moldovean și o sursă permanentă de conflicte între autoritățile pămîntene și consulatele străine [47].

Suprimarea stărostiilor instituite abuziv, fără beratul sau firmanul Portii, devine un deziderat și o preocupare constantă a autorităților moldovene. Regulamentul Organic al Moldovei, răspunzînd acestei necesități va consacra un articol special, în capitolul III, secția IV-a, desființării acestora [48].

Memoriul către Poartă din 7 aprilie 1825 ca și „plîngerea" din 1826 n-au dus la rezultatele scontate. Ca urmare, redactorii Regulamentului Organic al Moldovei din 1831 se văd obligați să includă în textul regulamentului un articol special [49] consacrat desființării abuzului cu patentele de protecție acordate de consulate pămîntenilor.

Prin informațiile noi sau suplimentare pe care le furnizează, memoriul din 7 aprilie 1825 aduce o contribuție însemnată la cunoașterea situației supușilor străini din Moldova în primele decenii ale secolului al XIX-lea.

---

[43] Arh. St. Iași, Fond Litere, dosar S/487, f. 12.

[44] Arh. St. Iași, Fond Litere, dosar A/43, f. 35.

[45] Vezi C. Turcu, *Fabrica de hîscă de la Luncani — Bacău (1817)*, *în loc. cit.*, p. 417—425.

[46] Arh. St. Iași, Litere, dosar A/41, f. 39; orig.; o copie se află în ms. 114, nr. 109, f. 11, *ibidem*.

[47] Starostii de sudiți din ținuturi înțeleg să beneficieze de toate avantajele stărilor privilegiate ale țării, așa încît Vistieria Moldovei se vede obligată, la 20 noiembrie 1828, să comunice Isprăvniciei din ținutul Neamț că aceștia nu au dreptul la scutelnici (Arh. St. Iași, Isprăvnicia ținutului Neamț, nr. 2). Dăunător pentru țară era faptul că starostii își creau scutelnici dintre birnicii pămînteni, care se eschivau în felul acesta de la plata dărilor locale.

[48] *Regulamentul Organic al Moldovei din 1831*, *Cap.* III, secția a IV-a, art. 93, după „Analele parlamentare ale României", tom I_2, p. 100—101.

[49] *Ibidem*, art. 92, în *loc. cit.*, p. 101.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ABUS COMMIS PAR LES CONSULS EN MOLDAVIE 1822—1828

RÉSUMÉ

La Valachie au XV e siècle et la Moldavie au début du XVI e siècle sont devenus des Etats vassaux de l'Empire Ottoman. Ces deux principautés jouirent d'une certaine autonomie intérieure. Néanmoins, elles furent considérées par la sultan, leur suzerain, comme étant „partie intégrante" de la Turquie. C'est pourquoi, à la fin du XVIII e siècle, à la suite du traité signé à Kuciuk Kainardgi en 1774 par les délégués de la Turquie et de la Russie, les conventions conclues entre l'Empire Ottoman et les Etats européens, connues sous le nom de „capitulations", furent étendues aux principautés roumaines. En vertu du même traité du Kuciuk Kainardgi, la Russie, et ensuite l'Autriche (1783), la Prusse (1785), la France (1798) et l'Anglettere (1803) furent représentées à Iassy (capitale de la Moldavie) et à Bucarest (capitale de la Valachie) par des consuls.

Ces consuls, invoquant les capitulations intervenues entre les Etats dont ils étaient les représentants et la Turquie, se sont attribués maints privilèges qu'ils exercèrent bientôt abusivement. C'est ainsi qu'ils commirent des excès de pouvoirs en accordant des „patentes" de protection. En effet, conformément à l'article XI du traité de Kuciuk Kainardgi, les consuls dans les principautés roumaines ont obtenu le droit d'engager à leur service des indigènes pour les utiliser comme „drogmans" (ou interprètes) auprès des autorités locales. Se prévalant des dispositions de cet article, les consuls ont muni de „patentes" de protection un nombre considérable d'indigènes qui, en fait, n'exercèrent nullement les fonctions de drogmans. Ces indigènes, protégés par les consuls, furent assimilés aux sujets étrangers et, en conséquence, jouirent des mêmes faveurs que ceux-ci, notamment pour la douane, les impôts et les juridictions ayant la compétence de juger leurs procès. En effet, les sujets étrangers, en Moldavie, payaient moins d'impôts que les indigènes; leurs procès n'étaient point jugés par les tribunaux moldaves mais par le consul de l'Etat dont ils étaient les ressortissants, etc. Les indigènes, munis de la „patente" de protection d'un consul, prétendirent jouir des mêmes privilèges. Les consuls prirent la défense de leurs protégés à l'égard des autorités locales et réussirent à contraindre le gouvernement moldave à reconnaître aux „protégés" les mêmes droits qu'aux sujets étrangers.

Pour bénéficier de ces faveurs, de nombreux indigènes s'empressèrent de se procurer des „patentes" de protection en échange d'espèces sonnantes. Surtout le consul d'Autriche à Iassy fit sans vergogne ce commerce.

En 1824—1825 un recensement des étrangers fut effectué en Moldavie. Les résultats enregistrés furent communiqués au gouvernement turc dans un mémoire que lui adressa le prince régnant en Moldavie, Jean Alexandre Stourdza.

A l'occasion de ce recensement, les consuls de Iassy firent savoir que 2282 personnes étaient sous leur protection. Le prince Jean Alexandre Stourdza, dans son mémoire, affirme que du nombre total de 2282 protégés, il n'y avait que 511 qui avaient droit à cette protection, étant réllement des „sujets" étrangers. Par conséquent 1771 individus avaient frauduleusement obtenu des „patentes" de protection. C'étaient pour la plupart des artisans et des commerçants d'origine moldave, ou appartenant aux communautés arménienne ou juive. Le plus grand nombre, s'était placé sous la protection du consulat d'Autriche. Suivaient, en ordre décroissant, les protégés des consulats de Russie, d'Angleterre, de France et de Prusse.

En outre, les consuls de Iassy se faisaient représenter dans les districts de la Moldavie par des „prévôts" (starosti), jouissant eux aussi de toutes les immunités consulaires, à l'abri desquelles ils commetaient d'innombrables abus. Ils accordaient eux aussi des „patentes" de protection aux indigènes. Ils percevaient de leurs protégés des redevances. Ils prétendaient être seuls compétents pour juger leurs

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

procès. Aucune mesure d'exécution, soit en matière pénale, soit en matière fiscale, soit en toute autre matière, ne pouvait être prise par les autorités moldaves à l'encontre d'un de ces „protégés" qu'avec le concours du prévôt respectif.

A juste raison, le prince Jean Alexandre Stourdza, dans son mémoire, soutenait que les procédés des consuls et de leurs „prévôts" étaient contraires aux traités en vigueur entre la Turquie et les autres Etats d'Europe. Ces traités prévoyaient que les Etats respectifs seraient représentés en Moldavie par un consul résidant à Iassy, assisté d'un drogman. Aucune clause des traités n'autorisait les consuls à déléguer leurs pouvoirs aux „prévôts" des districts.

Jean Alexandre Stourdza ne put obtenir satisfaction. Son mémoire n'eut point de conséquences appréciables. Les consuls continuèrent à commettre des excès de pouvoirs. Ils ne se gênèrent nullement à empiéter sur les attributions des autorités locales. Malgré quelques tentatives de résistance à ces empiétements, le prince de Moldavie fut contraint de céder. Les abus des consuls devinrent si fréquents et si graves que le Règlement Organique, constitution dont la Moldavie fut dotée en 1831 en vertu du traité d'Andrinople (1828), prit certaines mesures pour mettre fin aux excès les plus criants. Mêmes ces dispositions du Réglement Organique s'avérèrent insuffisamment efficaces.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

A. D. XENOPOL — ISTORIC

DE

D. CIUREA

Figură de prestigiu a culturii românești moderne, A. D. Xenopol poate fi considerat „omul reprezentativ" al epocii, ca gîndire și ca acțiune: istoric militant pentru adevărul istoric [1] și pentru drepturile istorice ale poporului român. Este explicabil deci că tot ce s-a scris despre el, în România și în străinătate, se poate concentra în tomuri întregi.

Alături de publicistica istorică și de memorialistică, în care s-a manifestat cu multă vigoare, opera de sinteză istorică și „sistemul" lui Xenopol constituie rezultatul remarcabil a trei decenii de activitate de catedră și de investigație (1883—1914) [2].

În discursul său de recepție la Academia Română, din 1895, consacrat lui Mihail Kogălniceanu, Xenopol considera Istoria poporului român (1837) „cea mai însemnată lucrare", și publicarea „letopisețelor", eveniment capital, afirmîndu-se ca un continuator („După exemplul marelui bărbat această lucrare rămasă... cu totul în părăsire a fost reluată de mine...").

Xenopol a publicat, ca și Gr. Tocilescu, și manuale la diverse nivele, între acestea și unul de istorie universală veche (Iași, 1881), în care prezenta „timpurile preistorice pînă la căderea Imperiului Roman", și se referea și la filologia comparată, „știința nouă" care a revelat și demonstrat originea comună a limbilor indoeuropene.

Reconstrucția lui Xenopol a avut trei ediții, ultima postumă (prima în șase volume, Iași, 1888—1893, a doua în 14 volume, din care au apărut numai 5, București, 1913—1914, și a treia completă București, 1925—1930). Xenopol a făcut eforturi ma-

---

[1] Cf. și C. Cantù, *Histoire universelle*, vol. XX, Paris, 1880, p. 313 (Les sciences historiques).

[2] Sinteza de *Istoria Românilor din Dacia Traiană* și teoria, sistemul lui Xenopol se explică prin linia trasată de precursori și nerealizarea de alți contemporani, N. Ionescu, B. P. Hasdeu și V. A. Ureche și prin preocupări similare pe plan european, la Th. Lindner și alții. Lindner sublinia: „Am căutat să urmăresc, deopotrivă, participarea poporului și a spiritelor conducătoare la făurirea viitorului nostru". Cf. *Geschichte des deutschen Volkes*, 2 vol., Stuttgart, 1894. Cf. și *Geschichtsphilosophie*, Stuttgart-Berlin, ed. 2, 1904.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

xime și continui pentru remanierea în raport cu informația nouă [3] totuși, cum afirma N. Iorga [4], lucrarea a rămas „învechită, cu toată așa de marea valoare a gîndirorului". Dar aceasta este soarta tuturor operelor istorice de ansamblu. În volumele ultimei ediții reelaborate, Xenopol intra în polemică cu N. Iorga, D. Onciul, I. Ursu, I. Tanoviceanu și atitudinea lui apărea și ca a unui dominator depășit. Xenopol lua atitudine și față de diletanți, ca Radu Rosetti, care improvizau și din imaginație („Adevărul istoric trebuie să fie rezemat totdeauna pe dovezi documentale", iar ipoteza pe argumentare). Istoricul panegirist Al. A. C. Sturza, deși considera pe Xenopol „mare istoric român" și îi sublinia meritul „de a nu face istorie izolată", în afară de „contradicții de neconceput la un istoric de această valoare", în „argumentarea și maniera de a prezenta sursele consultate", îl acuza pe Xenopol de „șovinism" și de „patriotism exagerat" [5].

Xenopol concepea această istorie ca o istorie „a poporului și nu un șir de biografii a stăpînitorilor săi". El și-a pus problema periodizării istoriei Românilor, pe care n-a rezolvat-o acceptabil, datorită necunoașterii categoriei marxiste de formația social-economică [6], dar criteriul adoptat (cu toate obiecțiunile lui Onciul) își are valoarea lui. În prima ediție a sintezei sale Xenopol delimita: perioada slavonismului sau istoria medie a poporului român, perioada grecismului (1633—1821) istoria modernă și „istoria Românismului" sau istoria contemporană, adică a „regenerării naționale". Este cazul să subliniem că în problema periodizării Xenopol a fost influențat și de N. Ionescu, care considera că istoria modernă a poporului român începea cu „epoca lui Matei Basarab și Vasile Lupu" [7]. În ediția a doua intervenea cu unele retușări. Epoca slavonismului avea ca limite anii 900—1650 și includea „închegarea naționalității române", 900—1400. În cadrul acestor perioade Xenopol a fixat diviziuni cronologice, pentru sistematizarea expunerii, în funcție și de evenimente sau de domnii mai importante. (1290—1457 „Primii domni și vechile așezăminte", 1457—1546, epoca lui Ștefan cel Mare).

Xenopol a acordat importanță cadrului geografic și rolului mediului natural, dar — cum sublinia el — nu în genul lui H. T. Buckle. Ingenioasă apare harta triunghiurilor de rîuri și de munți, ca zone de restrîngere și de extindere a elementului etnic românesc în funcție de factorul extern. S-a minimizat cultura geografică a lui Xenopol (S. Mehedinți).

În raport cu stadiul de atunci al cercetării istorice, cînd critica diplomatică era încă în forme incipiente, Xenopol, ca „pozitivist", lua atitudine față de „romantismul" lui Hașdeu [8] dar accepta ca valabil conținutul unor documente care ulte-

[3] „Descoperiri se fac neîncetat — scria Xenopol —, cunoștințele se întind și se adîncesc, mărind fără încetare orizontul Istoriei. Fiecare timp oglindește în lucrările istorice ce le înfățișează cunoștința de atunci a poporului asupra trecutului său" („Precuvîntare" la ediția I, 1888). „Prezentul scrie istoria trecutului, viitorul a prezentului". Xenopol a avut meritul deosebit de a fi descoperit, pornind de la informația documentară din volumele colecției Hurmuzaki, și publicat „primul proiect de constituție a Moldovei din 1822" („An. Ac. Rom." 1898).

[4] Cf. *Generalități...*, ed. 1944, p. 182—184, 345.

[5] Cf. *L'Europe orientale et le rôle historique des Maurocordato* (1660—1830), Paris, 1913, p. 54, 69, 72, 73, 112, 118, 138—139, 143—144, 181, 195.

[6] Cf. și *Teorie și metodă în științele sociale*, București, 1966, *Filozofia istoriei*, vol. VII, 1969.

[7] Cf. *Discurs asupra epocii lui Matei Basarab și Vasile Lupu*, Iași, 1868. N. Ionescu se referea la „Cartea cea mare a istoriei moderne a Românilor, carte neapărată ce o dorim cu toții...".

[8] Cf. *Istoria Românilor*, vol. V, ed. III, 1927, p. 106, n. 18, p. 107. Hasdeu deriva Colomia din Colonia romana, Sniatin din Netindava, dar și Xenopol punea Suceava în legătură cu Sucidava.

Cf. și G. Oestreich, *Die Fachhistorie und die Anfänge der sozialgeschichtlichen Forschung in Deutschland*, H. Z., Bd. 208, H. 2, 1969, p. 325 (în legătură cu influența pozitivismului în domeniul istoriei la sfîrșitul perioadei idealistico-romantice).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rior s-a demonstrat a fi fost false. Opera lui Xenopol apare ca o realizare impresionantă ca efort și proporții, cum sublinia și N. Iorga, dar și ca un compromis între istorie și literatură istorică. Xenopol însuși afirma că i se „încălzea condeiul și povestirea lua un caracter mai literar". Ca și H. I. Marrou recent, Xenopol nu avea în față numai „magia formei" ca Michelet, și era pentru adevăr și „o haină frumoasă", pentru „îmbinarea acestor două caractere" [9]. „Istoria tinde a deveni o știință, scrierea ei mai mult o lucrare literară", sublinia Xenopol. Punctul de vedere al lui Xenopol, comun și altor contemporani ai săi (K. Lamprecht), va fi adoptat și de N. Iorga mai tîrziu [10].

Aportul nou și substanțial al operei de sinteză a lui Xenopol îl constituie capitolele de istorie social-economică în primul rînd și considerațiile privind rolul maselor și individului în făurirea istoriei. În capitolul „fenomenele generale ale vieții românești în perioada slavonismului" (vol. XI ed. III, 1928, p. 87) Xenopol afirma, oarecum impropriu dar just în fond, că „ideile și starea socială" sînt „două puteri care determină înaintarea sau îndărăptarea așezămintelor unui popor". El se referea la structura social-economică și la antagonismele de clasă și ideologia social-politică. Cea mai reușită contribuție de istorie socială a lui Xenopol, cu informația documentară completă și cu generalizări rămase valabile, poate fi considerat articolul „Proprietatea mare și cea mică în trecutul țărilor române", publicat în „Viața Românească" 2/1913, p. 161—192, inclus sub formă de capitol în vol. VI ed. III, 1928, p. 109—145. Xenopol sublinia formarea „marii proprietăți actuale de la noi" în detrimentul „întregii clase agricole a poporului român" și rapacitatea și lipsa de umanitate a „boierimii române" „hemesite de pămînt". În același articol din 1913 Xenopol prezenta și o nouă definire a rolului istoriei, care apare și în dezacord cu unele din considerațiile sale anterioare. „Menirea istoriei este de a expune și explica desfășurarea trecutului, problemă desigur din cele mai grele și care ajunge fără tăgadă pentru a umplea vastul pervaz al unei științi". În dezacord cu cei care vedeau în istorie un „tribunal", Xenopol scria, atunci, că „istoria nu este cîmpul unde se realizează ideia dreptății". În introducerea la vol. I, ed. II, 1914, scria sub influența evenimentelor în curs, că „nimeni nu poate ști încotro viața lui va fi împinsă de puterile istorice" (factorul extern).

În afară de expunerile la Sorbona și Collège de France, publicate și în broșuri (Paris, 1908), aici Xenopol sublinia importanța relațiilor tradiționale cu Franța, și de alte contribuții, Xenopol a colaborat cu capitole de sinteză de Istoria Românilor (Formarea statelor feudale române și Lupta contra dominației turcești) la marea colecție de atunci *Histoire générale Lavisse-Rambaud*, (1894—1895), „o carte care va face înconjurul lumii". Și aici prezenta considerații nevalabile pentru „rumîni" și „vecini" [11] și ambigui privind rolul lui Mihai Viteazul, a cărui acțiune ar fi eșuat pentru că nu s-a sprijinit pe „o largă bază populară" dar și datorită faptului că „secolul lui" n-ar fi fost „copt". „Veacul lui era încă necopt pentru asemenea idei", sublinia Xenopol, dar R. Heidenstein, un contemporan care scria despre „nobilissimum regnum" din planurile lui Mihai Viteazul, îl infirmă. Mihai Vi-

[9] Cf. H. I. Marrou, *De la connaissance historique*, Paris, 1954, (Magia cuvîntului și strălucirea adevărului fac din munca istoricului o operă de artă). Cf. și H. Stuart Hughes, *History as art and as science*, New York, 1964.

[10] N. Iorga, *Generalități...*, 1944, p. 187. Iorga era pentru informație, critică și stil „uman", istoria fiind un „gen literar".

[11] Xenopol considera valabilă numai pentru Muntenia explicația denumirii (rumân) dată „clasei servilor" prin aservirea „micilor principate anterioare" de „Radu Negru". În Moldova elementul românesc n-ar fi fost redus la servaj de „descălecători" ci numai „indigenii slavi", „sub numele de vecini", existent și în Occident. Cf. *Histoire générale Lavisse-Rambaud*, t. III, 1894, p. 875. Ulterior afirma că românii veniți de peste munți ar fi aservit populația locală din Muntenia și din Moldova, rezultînd astfel „clasa rumânilor și a vecinilor, a căror origine se urcă chiar la timpul descălecării". Cf. *Ist. Rom.*, vol. VI, ed. III, 1928, p. 109.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fleazul, afirmă Xenopol, „concepuse o lucrare pentru care vremile în care trăia nu erau făcute", ceea ce nu corespundea realității istorice pe plan european. Xenopol nu ignora, desigur „modernismul" secolului XVI. Dar Xenopol se mai referea și la „fatalitatea destinului" [12], ilustrată și prin motto-ul luat din opera lui Miron Costin [13].

Xenopol a susținut, cu convingere și fermitate, „continuitatea" poporului român în Dacia Traiană, format din „rădăcina fiziologică dacă" și „trunchiul dac altoit cu coroană romană". Continuitatea era contestată de unii istorici, care se pretindeau obiectivi, în raport cu penuria și echivocul surselor istorice. Controversa, manifestată încă la sfîrșitul secolului XVIII și începutul secolului XIX (Fessler, Ballmann, Lebrecht), a continuat și a luat noi forme și aspecte, redevenind acută, în funcție și de obiective politice. Trebuie subliniat faptul că Xenopol, în mod inerent, nu cunoștea și nu a utilizat toată literatura existentă atunci referitoare la Români și permanența lor în Dacia [14].

Xenopol considerat „filozof și istoric" („philosophe autant qu'historien") în Grand Larousse și alte enciclopedii și „epistemolog", alături de P. Lacombe și E. A. Freeman, de Emile Callot [15], cu inclinația sa particulară spre teorie, cum o afirma, „largă minte de cugetare filozofică", cum scria N. Iorga, a dat o remarcabilă operă de filozofia istoriei, continuată și completată de el prin alte studii particulare, în care apare și ca un continuator al unor gînditori români anteriori ca G. Săulescu, Vasile Conta, pe care Xenopol îl considera primul filozof român, și Grigore Sturza [16]. Cele două ediții ale tratatului de filozofia istoriei, Principiile fundamentale (1900) și Teoria istoriei (1908) au avut importanța deosebită de a fi redat stadiul mondial al investigației în acest domeniu, eflorescent atunci, și de a prezenta, în cadrul unor adevărate capitole, unele considerații originale [17], care au influențat și pe N. Iorga („permanențele" sînt „factorii statornici" ai lui Xenopol).

---

[12] În legătură cu „rolul destinului" s-a scris și mai recent. H. Meyer *(Abendländische Weltanschauung*, 1966, p. 535, cap. *Der Mensch in der Geschichte)* subliniia că „libertatea omului istoric își găsește limitele în aceea ce se numește soartă". „Quando lo vuole il destino bisogna ubbidire" spunea Napoleon în exilul din Sf. Elena. Cf. Barry E. O'Meara, *Napoléon en exil...*, t. I, Bruxelles, 1824, p. 198. „Je m'abandonne à ma destinée sans jamais la forcer", spunea Bernadotte, care afirma că l-a depășit pe Napoleon „par l'esprit d'ordre, d'observation et de calcul". Cf. *Critique*, 270 nov. 1969, p. 1029—1030.

[13] Miron Costin, *Opere*, ed. P. Panaitescu, 1958, p. 144 („Dzicem că de ar fi cutare și cutare, acmu ar hi într-alt chip, iară nu sînt vremile supt cîrma omului, ce biiul om supt vremi").

[14] Cf. *Une énigme historique — Les Roumains au Moyen-Age*, Paris, Leroux, 1885, 234 p. Cf. și *Istoria Românilor*, vol. I, ed. II, 1914, p. 296—297. Cf. și E. A. Freeman, *Histoire générale de l'Europe...*, Paris, 1886, p. 450—451, 470.

[15] Cf. *Ambiguités et antinomies de l'Histoire et de sa Philosophie*, Paris, 1962, p. 23.

[16] Gh. Săulescu *(Hronologhia și istoria universală*, t. I, Iași, 1837, Introducere) a dat, sub influența lui Schlözer, G. Gervinus și F. Ancillon, prima definiție a istoriei la noi. („Istoria științelnică spunere... sistematică înfățoșare... a societăților omenirii, cercelează cauze și efecturi, creșterea și înapoierea staturilor") și o periodizare a istoriei universale. Gr. Sturza, în *Les lois fondamentales de l'univers* (1891, 1892) se referea la „ordinea materială" și „ordinea morală", și făcea previziuni juste pentru Românii din Transilvania.

[17] O largă prezentare a contribuției lui Xenopol la P. Barth, *Die Philosophie der Geschichte als Soziologie*, ed. V, Leipzig, 1922, p. 91—94. Cf. și H. Berr, *L'Histoire traditionnelle et la synthèse historique*, Paris, 1921, p. 33—55.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În mod particular punea Xenopol și problema rolului maselor și individului [18], prezentînd considerații juste și acceptabile, în acord și cu vederile lui G. V. Plehanov (1898) și M. Kogălniceanu însuși (1872).

În construcția „seriilor istorice" Xenopol a fost influențat de considerații și sublinieri din alte studii anterioare (Guizot, Henry Mathieu) [19]. Obiecțiunile lui Benedetto Croce, care considera arbitrară și fictivă distincția între cele două categorii de fapte, de repetiție și de succesiune [20], l-au determinat pe Xenopol să-și „sociologizeze" concepția și să acorde prioritate unui proces istoric general și să pună accentul pe evoluție, care urmează anumite „legi", așa cum au afirmat și admis și alți contemporani [21]. N. Iorga vorbea ulterior de un „organism în mers" [22], la Ettore Pais „organismo vivente".

Seria istorică, ca „tranșă" a evoluției generale și particulare, i-a dat și lui Xenopol posibilitatea intuirii unor fenomene istorice în devenire, cum a fost descompunerea Imperiului austro-ungar, de care era absolut sigur în 1902 și 1914 [23].

---

[18] „Oamenii mari sădesc ceva trainic în omenire numai atunci cînd ei se supun puterii evoluției iar nu cînd caută să o domine". Cf. *Cesar și Napoleon*, Anuarul Universității din Iași, 1911. „Cînd omul mare lipsește poporul rămîne o masă inertă". Cf. *Ist. Rom.*, vol. IV, 1914, p. 333—334 (referitor la Petru Rareș, pe care-l prezenta nefavorabil). Xenopol a scris și sub influența lui A. De Lamartine, *Civilisateurs et conquerants*, t. I, 1865, p. 41. Recent F. I. von Rintelen, *Le sens dans l'Histoire*, Revue Philosophique, 1966, p. 463—475, consideră apariția oamenilor mari „legea imanentă a Istoriei". Sensul însuși al istoriei ar consista în aceste „valori" oameni și acțiuni. Cf. și *The Nature of Historical Explanation* by Patrick Gardiner, Oxford, 1968, p. 139.

[19] Cf. Henry Mathieu, *La Turquie et ses différentes peuples*, t. II, ed. II, Paris, (1870), p. XXI: „les faits n'arrivent pas isolément dans ce monde; ils se suivent, s'enchaînent, se développent les uns par les autres et il faut indiquer au moins les liens qui les unissent, s'il on veut donner de l'unité au récit". Paul Mougeolle *(Les problèmes de l'Histoire*, Paris, 1886) scria despre „asocierea faptelor" și „legea seriilor circulare").

[20] Cf. *Principiile fundamentale ale Istoriei*, Iași, 1900, p. 337—363 (Cap. X, „Seriile istorice"). Cf. și N. Gogoneață, *La conception de A. D. Xenopol sur les séries historiques* (extras), București, 1968, („teorie originală și îndrăzneață, nu lipsită de unele contradicții"). Sub influența criticii lui Croce, și Lacombe, Xenopol admitea istoria „știință explicativă".

[21] Cf. și *Studii Italiene*, vol. VI, 1939, p. 73—78, 95. Xenopol, în 1900, se referea la o lege istorică a evoluției admisă și de M. Reymond, *Weltgeschichte*, Neudamm, 1893, p. 2. O lege a progresului, o evoluție continuă, și la C. Cantù, *op. cit.*, p. 315. O. Botez a definit concepția lui Xenopol evoluționism dinamic. Luări de atitudine pro sau contra „principiilor" lui Xenopol întîlnim în studiile remarcabile ale contemporanilor români ai lui Xenopol, M. Calloianu, *Știința istoriei*, București, 1895 (56 pagini), I. S. Floru, *Constituirea istoriei ca știință*, Convorbiri literare, 1905 și Pompiliu Eliade, *Cugetări asupra istoriei*, (1896) în Omagiu Maiorescu, București, 1900, p. 74—83. M. Calloianu se pronunța pentru depășirea „pragmatismului pur documentar cu ceva simț critic" și pentru realizarea unui „sistem de cunoștințe sigure" și admitea o „lege istorică" care asigură și istoriei caracterul de știință. Xenopol l-a ignorat pe Calloianu. P. Eliade considera că „istoria „importantă ramură de ocupație a minții omului" trebuie așezată între „arte". Numai prin metodă istoria se apropie de științe (geologie). Sociologia, atunci știința în „fașă", era „chemată a lua asupra-și prevederea acțiunilor omenești".

[22] N. Iorga, *Generalități...*, 1944, p. 255.

[23] „Dacă noi aplicăm aceste principii (faptele care se înlănțuie ...prelungirea seriilor... în dezvoltarea popoarelor sau umanității) la istoria Imperiului Austriei, noi putem întrevedea prăbușirea sa mai mult sau mai puțin apropiată", scria Xenopol în 1902. Cf. și F. D'Antonio, *La storia e le scienze*, Nuova Rivista Storica,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

așa cum s-au făcut previziuni pentru prăbușirea Imperiului Otoman (H. Mathieu). Xenopol își afirma „credința întemeiată pe prelungirea seriilor că soarta îi păstrează poporului român încă un viitor îndelungat", „pe acest îngust pământ unde neamurile neîncăpătoare se zdrobesc și se înghit" [24].

Opera istorică a lui A. D. Xenopol marchează un efort maxim de a prezenta veridic „trecutul poporului român, glorios prin răbdarea și statornicia cu care a putut înfrunta loviturile destinului". Se poate spune (cum scria W. Sombart despre H. Taine) că „omul a fost mai mare decît teoria".

A. D. XENOPOL HISTORIEN

RÉSUMÉ

D'accord avec les préoccupations de son époque, A. D. Xenopol a continué l'oeuvre de M. Kogălniceanu et a réalisé la première grande synthèse de l'histoire du peuple roumain. Il a souligné le changement profond intervenu dans le domaine des recherches historiques, en fonction de l'information et des courants nouveaux de la philosophie de l'histoire. Son principal ouvrage a eu trois éditions : la première en six volumes (Iassy, 1888—1893), la seconde dont seulement les cinq premiers volumes ont paru (Bucarest, 1913—1914) et la dernière édition en 14 volumes (Bucarest, 1925—1930).

Le grand mérite de Xenopol est d'avoir accordé une importance raisonnable au milieu géographique, d'avoir posé le problème d'une périodisation judicieuse et d'avoir étudié particulièrement les problèmes d'histoire économique et sociale.

Le rôle de l'individu et des masses dans l'histoire a été considéré par Xenopol, dans ses ouvrages de philosophie de l'histoire, de la même manière que par M. Kogălniceanu et G. V. Plekhanov. En cette matière notre grand historien et penseur a eu de grands mérites. Les séries historiques ont donné à Xenopol, comme à d'autres penseurs, la possibilité d'entrevoir le cours de l'évolution suivant les lois qu'ils ont formulées.

a. XXIII 1—2, 1939, p. 34—47. Pentru „Futurologie" (Le devenir des techniques) cf. *Revue Internationale des Sciences Sociales*, vol. XXI/4, 1969.

[24] Cf. *Ist. Rom.*, vol. II, ed. 3, p. 124.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ROMÂNIA ŞI CONFERINŢELE AGRARE DIN 1930—1932

de

I. CIUPERCĂ

Prăbuşirea preţurilor la produsele agricole în timpul crizei economice mondiale din 1929—1933 a determinat România — ţară exportatoare — să se alăture acţiunilor menite să faciliteze desfacerea stocurilor disponibile în ţările din Europa centrală şi de est. Ţară în a cărei economie predomina o agricultură înapoiată, România, puternic lovită după primul război mondial de concurenţa marilor ţări exportatoare de peste ocean, a manifestat o preocupare deosebit de activă pentru vinderea cerealelor pe pieţele europene. Importanţa acestui articol în structura economiei [1] şi a exportului [2] ţării noastre este de natură să justifice asiduitatea eforturilor depuse de politica comercială românească în perioada crizei economice. Pericolul dezechilibrării economiilor naţionale şi al ruinării unei considerabile părţi din populaţie, ca urmare a vinderii produselor agricole la preţuri care tindeau să scadă sub valoarea preţului de producţie [3], a determinat ţările exportatoare de cereale să încerce iniţierea unei mişcări de solidarizare în vederea convingerii marilor ţări europene consumatoare că este în interesul lor să ridice puterea de cumpărare a Europei centrale şi de est prin achiziţionarea cu prioritate şi la un preţ mai ridicat a cerealelor din această regiune. De fapt, aceasta este esenţa acţiunilor de solidarizare a ţărilor din Europa centrală şi de est în timpul crizei economice. Ţările exportatoare, între care şi România, urmăreau să evite concurenţa cerealelor transoceanice produse în cantităţi mari şi la preţuri mai joase decît cele europene şi se vedeau nevoite să recunoască că nu pot realiza acest lucru decît cu bunăvoinţa Germaniei, Italiei, Olandei, Belgiei, Franţei, Austriei şi Cehoslovaciei (citate în ordinea importanţei lor din punct de vedere al consumului de cereale [4]).

---

[1] Agricultura şi silvicultura produceau 58,4% din venitul naţional pe anul 1930, iar populaţia rurală reprezenta aproximativ 80% din totalul populaţiei. Vezi „Anuarul statistic al României", 1939—1940, p. 403.

[2] C. Ianculescu, *Surplusul populaţiunii ca limită a exportului agricol*, Bucureşti, 1934, p. 6—7. Autorul dovedeşte că pînă în 1920 ponderea produselor animale şi vegetale în exportul României era de 80—83% iar în perioada 1927—1931 — 55,6%.

[3] *Ibidem.*

[4] „Adevărul" din 22 mai 1931. Europa importa aproximativ 16,5 milioane tone cereale pe an repartizate pe ţări după cum urmează: Germania — 5 milioane tone; Italia — 3 milioane tone; Olanda — 2,5 milioane tone; Belgia — 2 milioane tone; Elveţia, Austria şi Cehoslovacia — cîte 1 milion tone.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Conferința armistițiului vamal (februarie 1930), convocată la recomandarea Adunării Societății Națiunilor din septembrie 1929, a dat prilejul reprezentantului României — V. N. Madgearu — să propună și soluția adecvată pentru realizarea înțelegerii cu țările consumatoare: o derogare de la clauza națiunii celei mai favorizate[5] în favoarea statelor agrare din Europa centrală și de răsărit; cu alte cuvinte, acordarea unui tarif preferențial cerealelor acestor țări.

În vederea sprijinirii acestei propuneri Madgearu inițiază, chiar în timpul conferinței armistițiului vamal, întrevederi cu delegații celorlalte state exportatoare, Aceste întrevederi prefațează seria conferințelor agrare ce se vor ține în Europa.

De fapt Conferința armistițiului vamal a eșuat. Nu putea fi vorba de o consolidare a tarifelor cînd 13 state procedaseră la majorarea lor în vederea protejării agriculturii proprii. Greutățile crizei adăugîndu-se celor lăsate de primul război mondial impuneau fiecărui stat să-și urmărească cu rigurozitate interesele și, deci, făceau și mai anevoioasă colaborarea internațională. De aceea, și interesul marilor puteri față de conferințele agrare și de greutățile țărilor exportatoare, în general, trebuie privit diferențiat. Ne interesează în primul rînd politica Franței și Germaniei în această regiune. Franța nu putea să cumpere cerealele est-europene deoarece, în condițiile crizei, se vedea nevoită să-și limiteze consumul în funcție de producția proprie[6]. Dacă nu putea rămîne cu totul indiferentă, faptul se explică prin interesele politice ce le avea în această parte a Europei. Germania era dispusă să cumpere cerealele din țările răsăritene numai în măsura în care i se oferea prilejul să-și reia locul deținut înainte de război în economia țărilor din Europa centrală și de est.

Anunțarea intenției de a proceda în mod solidar la restricții vamale împotriva produselor industriale, drept contramăsură la protecționismul agrar folosit de țările importatoare, a iritat în egală măsură și Franța și Germania și toate celelalte țări occidentale, deși o asemenea măsură din partea țărilor exportatoare era greu de realizat în mod practic.

Cert este că și după Conferința armistițiului vamal și, de altfel, în toată perioada crizei, în atenția guvernului român, ca și a celorlalte guverne din țările exportatoare, a stat reducerea pierderilor rezultate din exportul de cereale la prețuri scăzute[7].

---

[5] Încheierea tratatelor comerciale pe baza clauzei națiunii celei mai favorizate presupune că fiecare parte contractantă recunoaște celeilalte aceleași avantaje și privilegii pe care le-a acordat sau le va acorda oricărui alt stat. O formulă tip a clauzei a fost dată de Comitetul Economic al Societății Națiunilor în ianuarie 1929 conformîndu-se unei rezoluții a Conferinței economice mondiale din 1927. Vezi dr. Pedro Cosio et George Wickersham, *La Clause de la nation la plus favorisée* în *Dictionaire diplomatique, sous la direction de Frangoulis*, Ed. de l'Academie diplomatique et internationale tome I, Paris, s. a., p. 467—477. Richard Riedl, *Dérogation à la clause de la nation la plus favorisée*, Paris, Librairie du Recueil Sirei, 1931). Al. Hallunga, *Studii de politică economică externă a României*, vol. I, București, 1932, capitolul Convențiile și acordurile comerciale"). Solicitarea derogării de la această clauză de către statele exportatoare de cereale din Europe se întemeiază pe o situație reală: imposibilitatea de a rezista concurenței cerealelor produse de Argentina, Statele Unite, Canada și Australia care produceau mult și ieftin. Dacă Germania ar fi acordat o reducere de tarif cerealelor europene printr-un tratat încheiat pe baza clauzei națiunii celei mai favorizate, de avantajul acordat țărilor europene ar fi beneficiat în mod automat toți partenerii Germaniei care aveau încheiate tratate cuprinzînd această clauză. Tocmai de aceea țările europene exportatoare solicitau micșorări de tarife în mod unilateral, prin derogare de la clauza națiunii celei mai favorizate adică un tarif preferențial.

[6] „Adevărul" din 22 mai 1931. Dr. Ernest Grințescu, *Probleme agrare*, București, Tipografia ziarului „Universul" S. A., 1934, p. 42—44.

[7] Cîteva cifre sînt elocvente în a demonstra că prăbușirea prețurilor era o realitate pentru România. Chintalul de grîu românesc, care în 1928 costa 650 de lei,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

De aceea era folosită orice împrejurare pentru a afirma încă odată necesitatea acceptării cerealelor europene la un regim preferenţial. Un asemenea prilej l-a oferit ancheta organizată de Societatea Naţiunilor pentru a afla părerea guvernelor europene asupra cauzelor şi remediilor crizei economice. Pentru a formula un răspuns comun la chestionarul Societăţii Naţiunilor [8], se convoacă la Bucureşti, între 22 şi 24 iulie 1930, prima conferinţă agrară, la care participă România, Jugoslavia şi Ungaria. Într-adevăr, cele trei ţări participante au fost de acord ca răspunsul lor să cuprindă următoarele soluţii: 1) tratament vamal preferenţial acordat de ţările europene importatoare în favoarea produselor agricole de origine europeană; 2) consolidarea taxelor vamale de intrare a produselor europene la un nivel raţional care să permită o posibilitate de beneficiu acestor ţări; 3) libertatea completă a comerţului de cereale pe piaţa europeană prin abolirea tuturor măsurilor protecţioniste indirecte din partea ţărilor industriale [9].

Tot la Bucureşti, se hotăra eliminarea concurenţei între ţările participante şi adoptarea de măsuri care să permită desfăşurarea unei politici unitare de vînzare a cerealelor.

Acelaşi scop, facilitarea desfacerii cerealelor în Europa, era urmărit şi pe alt plan: a-l îmbunătăţirii relaţiilor economice între statele Micii Înţelegeri. Pe măsura înmulţirii planurilor de organizare a Europei centrale şi a agravării crizei economice, soluţia realizării Micii Înţelegeri economice se bucura de o mai mare atenţie. Ideea intensificării colaborării economice între statele Micii Înţelegeri şi dorinţa de a imprima un caracter din ce în ce mai organizat acestei colaborări s-au impus încă la conferinţa de la Ioachimov din 13—15 mai 1927 [10]. De-a lungul unui şir de conferinţe, diplomaţii statelor Micii Antante şi experţii economişti încearcă să găsească formele cele mai potrivite de colaborare economică nereuşind decît să formuleze principiile pe care ar trebui să se bazeze o asemenea colaborare (conferinţa de la Bucureşti din februarie 1929): — libertatea comerţului, simplificarea tarifelor şi unificarea nomenclaturii vamale, simplificarea formalităţilor vamale, abolirea sau reducerea taxelor vamale, raţionalizarea producţiei industriale, punerea agriculturii pe picior de egalitate cu industria şi asigurarea unei remuneraţii normale agricultorilor şi capitalurilor investite în agricultură, abolirea piedicilor din calea comerţului agricol [11].

În contextul căutărilor unor modalităţi de apropiere economică a statelor Micii Înţelegeri, România şi Iugoslavia s-au gîndit la posibilitatea punerii în

---

a scăzut la 600 în 1929, la 311 în 1930 şi la 242 de lei în 1931. Chintalul de porumb costa 650 de lei în 1928, 350 în 1929, 330 în 1930, 158 în 1931 şi 172 de lei în 1932. Orzul a scăzut de la 535 de lei chintalul în 1928 la 195 de lei în 1932. (V. N. Madgearu, *Politica noastră financiară în cursul depresiunii economice*, Bucureşti, M. O. Imprimeria Naţională, 1933, p. 15. Problema scăderii preţurilor la cereale a atras atenţia mai multor cercetători: V. Slăvescu, R. Cresin, I. C. Vasiliu, D. I. Ticulescu ş.a. S-a demonstrat că vinderea recoltei din 1930 la preţurile din 1928 ar fi adus un venit în plus de 13,5 miliarde lei. Vezi Gh. M. Dobrovici, *Istoricul dezvoltării economice şi financiare a României şi împrumuturile contractate 1823—1933*, Bucureşti, Tipografia ziarului „Universul", 1934, p. 758.

[8] Unsprezece state participante la Conferinţa armistiţiului vamal au ajuns la un acord compus din: o convenţie comercială, un protocol privind negocierile ulterioare şi un act final; chestionarul constituie o anexă la articolul 1 al protocolului. Vezi Edouard Herriot, *Europe*, Les Editions Rieder, Paris, 1930, p. 88—102.

[9] V. N. Madgearu, *L'Entente économique des états danubiens* în *Le Traitement préférentiel et l'entente économique regionale*, Bucureşti, Cartea Românească, 1932, p. 74—75.

[10] Vezi Edouard Beneş, *L' Accord austro-allemand, Praga, Orbis, 1931*. Dr. M. Niederle, *Ideea colaborării economice a Micii Înţelegeri*, Bucureşti, Atelierele „Curierul judiciar" S. A. 1935, p. 4 şi urm.

[11] Arh. Ministerului Afacerilor Externe (în continuare Arh. M.A.E.) Fond Mica Înţelegere, mapa 21, fila 528.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

practică a regimului preferențial mai întîi în cadrul Micii Înțelegeri uzîndu-se de bunele relații politice cu Cehoslovacia. Cu toată opoziția partidului agrarian ceh, care se bucura de o reală influență [12] în Cehoslovacia, la conferința Micii Înțelegeri de la Strabske Pleso din 25—27 iunie 1930 s-a pus problema realizării unei înțelegeri economice între România și Iugoslavia la care urma să adere și Cehoslovacia. Se pare că chiar de la această conferință, sau nu mult după aceea, ministrul de externe iugoslav Marincovici a inițiat o acțiune diplomatică trimițînd guvernului român documentul intitulat „Mémoire sur la necesité d'une organisaton économique entre les états de la Petite Entente" [13]. Memorandumul iugoslav va constitui punctul de plecare în organizarea conferinței agrare româno-iugoslave de la Sinaia (31 iulie — 1 septembrie 1930).

Ministrul iugoslav pornea de la constatarea că țările exportatoare de cereale din Europa sînt cele mai lovite de criza economică și că ele nu se pot orienta spre un procedeu similar celui folosit de țările industriale, adică nu se pot înconjura de ziduri vamale protecționiste împotriva cerealelor de peste ocean, din cauza lipsei de mijloace financiare care să permită completarea sistemului vamal protecționist cu prime de export consistente. Mai mult, Marincovici spunea că chiar dacă ar sta în posibilitatea țărilor exportatoare să acorde aceste prime, ele ar constitui „un tribut plătit de țările agrare țărilor industriale". O acțiune de perfecționare a agriculturii în condițiile crizei economice nu este de conceput. De asemenea, o înțelegere între statele agrare și cele industriale este de nerealizat în cadrul actualului sistem vamal bazat pe clauza națiunii celei mai favorizate. Ministrul de externe iugoslav explică eșecul Conferinței armistițiului vamal prin imposibilitatea fiecărei țări agrare, luată în parte, de a trata cu țările industriale pe principiul *do ut des* și crede că soluția cea mai indicată este „unirea mai multor țări cu economie agrară preponderentă într-o comunitate economică pe a cărei capacitate de consumație să poată conta țările industriale" [14]. Marincovici crede că România și Iugoslavia pot lua inițiativa unei înțelegeri regionale din următoarele considerente: criza economică mondială le creează o situație identică; există strînse relații economice între România și Iugoslavia; unitatea lor ar întruni 32 milioane locuitori și 0,5 milioane km² și n-ar putea fi nesocotită de țările industriale. Prezența Cehoslovaciei în Mica Înțelegere, aprecia Marincovici, constituie o împrejurare fericită de natură să prilejuiască găsirea mai lesne a unei căi de înțelegere așa fel încît agricultura țărilor exportatoare să fie cuprinsă „într-o protecție pe care țările industriale o acordă propriei lor agriculturi".

Evident, o asemenea unitate economică ar urma să fie deschisă oricărei alte țări „fără a fi identic de largă" iar în cazul României și Iugoslaviei ar putea tinde către o uniune vamală dar „cu unele rezerve relative la interesele speciale". Cehoslovacia, sugera ministrul iugoslav, ar putea să participe la această înțelegere chiar pe timpul validității tratatelor existente admițînd „nevămuită" o anumită cantitate de grîu româno-iugoslav. Pentru realizarea acestui mod de colaborare, Marincovici preconiza crearea unor organizații specializate în export și import în cele trei țări.

România, după ce a examinat memorandumul iugoslav și l-a găsit compatibil cu interesele ei, a invitat Iugoslavia la conferința de la Sinaia pentru a examina

[12] Arh. M.A.E., Fond Mica Înțelegere, mapa 21, f. 643. Albert Mouset, *La Hongrie et ses voisins depuis les accords de la Haye* în „L'Esprit International", nr. 18, aprilie 1931, p. 278—279. Dr. Florin Codrescu, *Interesele economice ale României în cadrul alianțelor sale politice*, București, 1933, p. 27.

[13] Arh. St. București, Fond Casa Regală, dosar 143/1930, fila 1—8.

[14] Arh. M.A.E., Fond 71, Iugoslavia, vol. I, 1920—1933, f. 205. În interviul acordat corespondentului ziarului „New York Herald" în 31 octombrie 1930 Marincovici precizează că acesta este sensul căutării unei noi forme de colaborare cu statele europene.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

formele concrete ale apropierii economice româno-iugoslave [15]. În memorandumul [16] prezentat de delegaţia română condusă de Virgil Madgearu se arăta că „pentru realizarea unei politici de apărare a intereselor agriculturii ţărilor exportatoare, cele două ţări trebuie să înceapă, fără întîrziere, o acţiune în următoarele două direcţii: crearea unor mari unităţi economice reprezentînd mase considerabile de consumatori; adoptarea unei politici comerciale ferme care să facă posibilă obţinerea revendicărilor comune în vederea „protejării intereselor lor agricole". Guvernul român găseşte că o înţelegere economică româno-iugoslavă este oportună şi utilă datorită similitudinii de structură economică şi amiciţiei politice şi că o asemenea înţelegere „ar crea o bază pentru începerea cooperării economice europene" [18]. La punctul B, memorandumul guvernului român arată că scopul final al alianţei economice româno-iugoslave va fi o politică comercială unitară ale cărei faze de realizare vor fi determinate de „regimul economic stabilit de clauzele juridice ale convenţiilor comerciale ale fiecărui stat". În prima etapă marcată de durata tratatelor comerciale în vigoare cele două state vor colabora în vederea eliberării de angajamentele comerciale internaţionale. Ele vor folosi în acest scop toate mijloacele excepţionale de politică comercială pentru a-şi salvgarda interesele lor agricole şi pentru a grăbi realizarea unei cooperări economice europene. În etapa următoare, al cărui început va fi marcat de eliberarea de angajamentele internaţionale, cele două state vor duce o politică comercială comună. Se indicau şi măsurile adecvate fiecărei etape.

În privinţa relaţiilor cu celelalte state, memorandumul român (punctul C) [18] preconizează negocieri pe aceleaşi baze cu ţările vecine, evident „cu rezervele de ordin politic create de tratatele de pace". De asemenea, urmează să se ducă tratative cu marile puteri industriale în momentul cînd toate statele participante la înţelegerea regională vor fi libere de angajamentele lor internaţionale.

Guvernul român crede că „este absolut necesar ca statele care vor adera la acest acord să admită clauza preferenţială pentru produsele agricole". Concluzia finală a conferinţei de la Sinaia a fost că „o uniune vamală între România şi Iugoslavia este utilă, posibilă şi oportună" [19].

Plecînd de la această constatare s-au luat şi primele măsuri în vederea pregătirii apropierii sub această formă între cele două ţări [20]. Astfel, s-a hotărît crearea unei comisii interparlamentare româno-iugoslave care să elimine multitudinea dificultăţilor existente în faţa unui asemenea obiectiv. Trebuia să se procedeze la o „seriere a industriilor" pentru a se putea stabili care trebuiesc protejate. De asemenea, s-a hotărît crearea unui birou de informaţie şi propagandă care să contribuie la informarea sistematică a cercurilor interesate din ambele ţări. S-a iniţiat studierea comparată a legislaţiei economice a celor două ţări în vederea unificării şi simplificării legislaţiei vamale. S-a discutat asupra măsurilor excepţionale de politică comercială în vederea desfacerii cerealelor ambelor ţări chiar în condiţiile validităţii tratatelor bazate pe clauza naţiunii celei mai favorizate. Ca o măsură practică imediată s-a hotărît vinderea în comun a porumbului, atît România cît şi Iugoslavia fiind în egală măsură interesate în desfacerea acestui produs.

Nu este lipsit de interes ecoul lucrărilor conferinţei de la Sinaia în România. Remarcăm că în condiţiile agravării crizei economice, orice măsură în stare să con-

---

[15] V. N. Madgearu, *L'Entente économique roumano-yougoslave. Discours prononcé à la première conférence économique rumano-jugoslave de Sinaia à 31 Juillet 1930*, în *op. cit.*, p. 12—16.

[16] V. N. Madgearu, *op. cit.*, anexa 1: „Point de avue du gouvernement romuain à la conférence économique roumano-yugoslave à Sinaia".

[17] Virgil Madgearu, *loc cit.*

[18] *Ibidem.*

[19] „Adevărul" din 6 august 1930.

[20] V. N. Madgearu, *Projet d'Entente danubienne*, în *Dictionaire diplomatique...*, tome II, Paris, ş.a., p. 657—658.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tribuie cît de cît la ameliorarea efectelor crizei era considerată ca binevenită; cu atît mai mult se bucura de credit ideea înțelegerii economice româno-iugoslave cu cît și în atmosfera europeană exista părerea, care s-a dovedit eronată, că poate fi depășită criza printr-o acțiune solidară a statelor europene. Ceea ce a incomodat cercurile interesate românești n-a fost înțelegerea economică româno-iugoslavă ca atare ci amplitudinea ei, intenția de a se ajunge pînă la o uniune vamală. La 6 august 1930 Comitetele uniunilor sindicatelor agricole și viticole, reunite în ședință comună, întocmesc o scrisoare către regele Carol al II-lea semnată de Constantin Garoflid — pe atunci președinte al acestor comitete [21]. Exprimîndu-și regretul că guvernul nu l-a consulat „într-o chestiune de așa mare importanță" Comitetul uniunii sindicatelor agricole și viticole „se ridică împotriva uniunii vamale cu o țară exclusiv agricolă uniune care ar însemna" o nivelare a tuturor prețurilor produselor agricole la cel mai scăzut preț din fiecare țară și nu va avea drept rezultat decît egalizarea mizeriei comune". Agricultorii cer „o alianță vamală" care, „oferind țărilor industriale un debușeu mai însemnat decît al fiecărei țări în parte, va permite să impună cumpărarea produselor agricole în condițiuni de preferință și pe bază de contingentări reciproce".

Revista „Bursa", înscriindu-se pe linia aceluiași dezacord observa că la Sinaia s-a folosit termenul vechi de uniune vamală pentru o noțiune nouă [22].

Fără îndoială că o uniune vamală româno-iugoslavă nu era soluția cea mai potrivită pentru depășirea dificultăților crizei economice. Constatăm, însă, că nu s-a realizat colaborarea româno-iugoslavă nici sub forma unităților economice regionale preconizată de Marincovici sau sub forma „alianței vamale" la care se referea scrisoarea lui C. Garoflid. Vorbind de colaborarea româno-iugoslavă economistul Madgearu afirma că rațiuni politice au dus încă odată la eșecul unei inițiative economice [23], explicînd că ideea acordurilor economice regionale a fost trecută pe un plan secundar datorită atît indiferenței cu care a fost întîmpinată la conferința de la Varșovia cît și inoportunității create de lansarea planului austro-german de uniune vamală [24].

Prin urmare, și după încercarea de colaborare româno-iugoslavă problema desfacerii cerealelor celor două țări la un preț care să asigure o rentabilitate cît de mică gospodăriei țărănești rămînea nerezolvată. Soluția uniunii vamale, chiar dacă am neglija opoziția ce i s-a făcut în România și lipsa de oportunitate în raport cu situația europeană, avea dezavantajul de a cere mult timp pe cînd criza presupunea soluții imediate. Cînd, puțin timp după conferința de la Sinaia, este convocată o nouă conferință agrară, de data aceasta din inițiativă poloneză, colaborarea țărilor agrare cîștiga în extensiune fără a deveni mai eficientă deoarece rezoluțiile conferinței, chiar dacă reprezentau consensul a opt țări europene cu o populație de aproximativ 90 milioane locuitori, n-au putut fi puse în practică. România a acordat toată atenția conferinței de la Varșovia care se prezenta, totuși, ca o posibilitate de acțiune pe linia înlăturării dificultăților crizei. De altfel, inițiativa poloneză de convocare a conferinței fusese cunoscută în prealabil de guvernul român. În discursul rostit la 28 septembrie 1930, șeful delegației române, V. Madgearu, amintea că președintele Maniu „a avut deja ocazia să discute cu mareșalul Pilsudski și ministrul de externe Zaleski problemele care fac obiectul acestei conferințe" [25].

Poziția guvernului român la această conferință [26] a fost stabilită în funcție de următoarele considerente: „necesitatea soluționării problemelor ridicate de criza economică în fața tuturor țărilor europene, asigurarea continuității eforturilor fă-

[21] Arh. St. București, Fond Casa Regală, dosar 31/1930, f. 1—2.

[22] „Bursa" nr. 1343 din 10 august 1930.

[23] V. N. Madgearu, *op. cit.*, p. 657—658.

[24] V. N. Madgearu, *Le Traitement préférentiel et l'entente économique régionale*, București, Cartea românească, 1932, p. 83. Ed. Beneș, *op cit.*, p. 17—18.

[25] V. N. Madgearu, *op. cit.*, p. 15.

[26] *Ibidem*, anexa II („La Point de vue du gouvernement roumain à la conférence de Varsovie").

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cute la celelalte conferinţe şi neomogenitatea ţărilor participante sub raportul calităţii de ţară exportatoare de produse agricole. Delegaţia română sublinia că cele nouă ţări participante pot fi grupate astfel: ţări exportatoare (România, Iugoslavia, Ungaria şi Bulgaria); ţări importatoare-exportatoare (Polonia, Letonia, Estonia, Finlanda) şi ţări importatoare — Cehoslovacia.

Totuşi, guvernul român consideră că „o acţiune a statelor participante este posibilă şi oportună" şi că ea trebuie desfăşurată în trei direcţii: o acţiune comună în vederea asigurării debuşeurilor europene pentru produsele agricole de provenienţă europeană. (În această problemă guvernul român este de părere să se recomande statelor participante însuşirea rezoluţiilor conferinţei de la Bucureşti relative la necesitatea tratamentului preferenţial şi la suprimarea oricăror restricţii impuse comerţului european); o acţiune de vindere concertată a produselor de export comune mai multor ţări; şi, în sfîrşit, una de colaborare economică între ţările exportatoare de cereale cu scopul de a forma o unitate economică de o asemenea importanţă încît să asigure bazele normale de cooperare cu ţările industriale din Europa.

Lucrările conferinţei s-au desfăşurat în cadrul a patru comisii, delegatul român fiind ales preşedintele comisiei a III-a, care urma să se ocupe de colaborarea internaţională [27].

Punctul de vedere al delegaţiei române referitor la tratamentul preferenţial este însuşit de conferinţa de la Varşovia. Tratamentul preferenţial era considerat „singurul mijloc eficace şi practic destinat a atenua criza agricolă" [28]. De asemenea, se indica „o solidarizare a tuturor statelor exportatoare de cereale, la Geneva, în problemele în care interesele lor sînt în joc" [29].

Delegaţia cehoslovacă n-a aderat la ideea tarifului preferenţial cerînd posibilitatea de a consulta guvernul dacă este bine ca Cehoslovacia să lucreze cu vecinii europeni prin derogare de la clauza naţiunii celei mai favorizate. La Varşovia au apărut şi divergenţe între statele agrare [30], ajungîndu-se chiar să se remarce că „numai România, Iugoslavia şi Ungaria au realizat un adevărat front comun" [31]. Cu toate acestea, consensul în privinţa tarifului preferenţial şi mai ales propunerea Ungariei, Poloniei, României şi Iugoslaviei de a se aplica restricţii la importul produselor industriale, ca ripostă împotriva protecţionismului practicat de Germania şi Cehoslovacia [32], a iritat Germania. Cu toate că ministerul polonez al agriculturii dezminţise, înainte de începerea conferinţei, versiunea potrivit căreia „conferinţa ar pune bazele unui bloc agrar în opoziţie cu ţările industriale şi mai ales cu Germania" [33], era de aşteptat ca Germania să nu privească cu bunăvoinţă o tentativă de unitate în Europa centrală şi de est. Se ştie că atunci cînd Germania a fost dispusă să încheie tratate prin derogare de la clauza naţiunii celei mai favorizate, a refuzat să trateze cu ţările agrare în bloc avînd interese diferenţiate faţă de fiecare dintre ele.

Asupra rezoluţiilor conferinţei de la Varşovia se mai impun cîteva observaţii. Nici una dintre ele nu putea fi aplicată imediat şi, de aceea, ele se prezintă ca o afirmare de principii menită să atragă atenţia Europei asupra dificultăţilor statelor exportatoare. Multe din rezoluţii (cu privire la organizarea reţelei de silozuri în fiecare stat, la acordarea creditelor pentru agricultori, la crearea de noi orga-

[27] „Adevărul" din 29 august, 1930.
[28] „Adevărul" din 6 septembrie 1930.
[29] *Ibidem.*
[30] Arh. St. Bucureşti, Fond Casa Regală, dosar 110/1930, f. 2. Un buletin al agenţiei telegrafice „Sud-Est" Paris din august 1930 cuprinde declaraţia unei personalităţi politice din Grecia despre intenţia de a lua iniţiativa constituirii unui cartel balcanic între Grecia, Turcia şi Bulgaria — ţări producătoare de tutun.
[31] Albert Mouset, *op. cit.*, p. 278.
[32] „Adevărul" din 29 august 1930.
[33] Arh. St. Bucureşti, Fond Casa Regală, dosar 110/1930, f. 11.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nizații care să asigure coordonarea vînzării cerealelor au devenit inoperante deoarece presupuneau investiții anevoie de realizat în perioada crizei. Singură crearea Comitetului permanent de studii economice a statelor Europei centrale și de est era de natură să favorizeze prelungirea coordonării eforturilor statelor exportatoare pentru vînzarea rentabilă a cerealelor lor. Totuși, ineficiența persistă a însoți conferințele care au fost convocate drept urmare a hotărîrilor luate la Varșovia. Astfel, între 18—21 octombrie 1930, o conferință a experților agricoli a votat statutul Comitetului permanent de studii economice și a făcut doar recomandări în legătură cu necesitatea studierii în fiecare țară a posibilităților de organizare a creditului agricol, cu crearea unor instituții specializate care să controleze exportul, cu studierea prealabilă a mijloacelor concrete de aplicarea tarifelor preferențiale [34]

În noiembrie 1930, la Belgrad, o conferință a reprezentanților Institutelor de export din Bulgaria, Ungaria, Polonia, România și Iugoslavia, acționînd pe linia coordonării desfacerii produselor agricole, stabilea în detaliu funcționarea Biroului central de control al produselor de export începînd cu grîul, porumbul și secara. Înființarea acestui birou era socotită ca o treaptă spre crearea birourilor de vînzare comună — obiectiv rămas în stadiu de proiect [35]. Abia conferința de la București din februarie 1931 reușea să întrunească din nou statele participante la Varșovia, cu excepția Cehoslovaciei. Avînd pe ordinea de zi discutarea regulamentului Comitetului permanent de studii economice, problema tratamentului preferențial și a convențiilor veterinare internaționale, conferința a adoptat nu mai puțin de nouă rezoluții [36], între care reținem ca mai importante doar cele referitoare la necesitatea adoptării unei poziții comune la conferința de la Paris din februarie 1931 convocată de Comisia de studii pentru Uniunea Europeană și la conferința grîului de la Roma (martie 1931).

De fapt, solidaritatea țărilor exportatoare a continuat să se manifeste sub forma prezentării unui punct de vedere comun în dezbaterile internaționale preocupate de dificultățile economice care priveau și Europa centrală și de est: adunările Societății Națiunilor, a doua conferință pentru acțiune economică concertată — noiembrie 1930, de la Geneva, conferința grîului de la Londra, 1931, conferința de la Stressa, 5—20 septembrie 1932, conferința economică mondială de la Londra — 1933.

Astfel, la a XI-a adunare a Societății Națiunilor (octombrie 1930), Madgearu-vorbind „ca reprezentant al țărilor agricole europene și ca mandatar al celor opt state participante la conferința agrară de la Varșovia", a arătat că deoarece „principalul simptom al conjuncturii economice actuale este formidabila prăbușire a prețurilor la materiile prime și mai ales la cereale", este necesar ca procesul de asanare economică să înceapă cu țările agrare și, ca mijloc, propunea „o derogare condiționată, limitată, și temporară de la clauza națiunii celei mai favorizate" [37].

Deoarece discuțiile privind tarifele preferențiale întîrziau luarea de măsuri imediate, diplomația românească încearcă o altă cale și anume, menținîndu-se punctul de vedere al guvernului afirmat la conferințele internaționale precedente, se propunea, prin N. Titulescu, în ședința Comisiei de studii pentru Uniunea Europeană din 20 ianuarie 1931, vînzarea stocurilor disponibile din recolta anului 1930 și organizarea creditului agricol internațional [38]. Și această propunere a rămas fără urmări.

Ineficiența mișcării de solidarizare a țărilor exportatoare și a dezbaterilor economice internaționale, în general, a acreditat ideea că dificultățile crizei economice

[34] „Adevărul" din 22 octombrie 1930.
[35] Albert Mouset, *op. cit.*, p. 279.
[36] „Adevărul" din 17 februarie 1931.
[37] V. N. Magdearu, *L'Europe agricole devant la Société des Nations* în *Le Traitement préférentiel...*, București, Cartea Românească, 1932, p. 40.
[38] N. Titulescu, *Documente diplomatice*, București, Editura politică, 1967, p. 358—360.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

trebuiesc depăşite prin eforturi depuse pe plan intern. Precizăm că acţiunea României pe plan internaţional a fost însoţită de măsuri legislative interne menite să faciliteze exportul cerealelor şi coordonarea eforturilor în această direcţie cu celelalte ţări interesate. Dintre legile promulgate amintim: Legea pentru organizarea Institutului naţional de export [39], Legea pentru organizarea exportului de cereale şi de carne proaspătă [40], Legea pentru înfiinţarea unei organizaţii centrale în vederea încurajării şi sistematizării exportului de cereale [41], Legea pentru valorificarea produselor agricole [42] şi altele.

Cum tratarea preferenţială a cerealelor europene s-a lovit de enorme greutăţi, rezultate din interferenţa intereselor marilor puteri în Europa centrală şi de est, statele exportatoare europene au fost nevoite să treacă la o politică vamală protecţionistă şi să încerce a-şi dezvolta pe cît posibil industria.

LA ROUMANIE ET LES CONFÉRENCES AGRAIRES DE 1930—1932

RÉSUMÉ

Dans cette note, l'auteur fait un exposé des négociations de la Roumanie pour trouver des débouchés à ses produits agricoles pendant la crise économique mondiale de 1929—1933.

L'égalité de tous les Etats exportateurs (inclusivement des pays d'outre mer) à l'égard du protectionnisme des Etats européens acheteurs de grains, n'a été que formelle. En réalité, l'agriculture de l'Europe de l'Est, qui usait de moyens techniques moins perfectionnés et qui, par conséquent, produisait à un prix de revient plus élevé, a subi, à cause de ce protectionnisme, de plus grandes pertes que ses concurrents. Cette pénible situation a déterminé les Etats agraires de l'Europe de l'Est à se réunir en conférences pour trouver une solution, notamment pour reconquérir les débouchés européens qu'ils avaient perdus.

Au cours des débats de ces conférences qui ont eu lieu à Bucarest Sinaia et Varsovie (juillet — septembre 1930), les Etats qui y participaient ont été d'accord que, pour sortir de la crise, il était nécessaire d'obtenir une dérogation à la clause de la nation la plus favorisée. Cette dérogation devait consister en un traitement préférentiel accordé par les Etats européens acheteurs de produits agricoles aux Etats européens vendeurs de tels produits.

À la conférence de Sinaia, la Roumanie s'efforça de conclure une convention économique régionale avec la Yougoslavie, dont l'objet était de donner à ces deux Etats la possibilité d'avoir une politique unitaire à l'égard du marché européen. Ce projet echoua à cause de certaines difficultés techniques, auxquelles s'ajoutèrent les complication produites par le projet austro-allemand d'union douanière.

La solidarité des pays agraires de l'Europe de l'Est ne s'est manifestée à Varsovie et aux autres conférences que pour réclamer un régime douanier préférentiel. Cependant les efforts de la Roumanie et des autres Etats agraires n'ont pas abouti à la signature de traités contenant la clause préférentielle, à cause du refus des Etats acheteurs de produits agricoles d'accepter un telle clause.

[39] „Monitorul oficial", nr. 91, din 26 aprilie 1930.
[40] Idem, nr. 141, din 28 iunie 1930.
[41] Idem, nr. 148, din 7 iulie 1930.
[42] Idem, nr. 82, din 8 aprilie 1931.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

POPORUL ROMÂN ÎN SPRIJINUL REFUGIAȚILOR POLONEZI ÎN ANII CELUI DE-AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL

de

A. KAREȚCHI și L. EȘANU

În ultima vreme, a apărut în țară și peste hotare o vastă literatură consacrată celui de al doilea război mondial. Monografii, studii, articole, memorii etc. aduc în circuitul științific noi date privitoare la cauzele deslănțuirii războiului, desfășurarea lui, mișcarea de rezistență europeană împotriva ocupanților hitleriști, victoria forțelor antihitleriste și însemnătatea ei. În prezentul articol ne propunem tratarea unui aspect — menționat, dar cu totul insuficient analizat în istoriografie — privitor la regimul refugiaților polonezi civili pe teritoriul României în anii celui de al doilea război mondial. Studiile și articolele apărute în literatura noastră de specialitate [1], puține ca număr, aduc date inedite și deosebit de interesante privitoare la membrii guvernului și militarii polonezi refugiați în România. Ele nu analizează însă problema populației civile polone aflată pe teritoriul României, fie pentru că autorii nu și-au propus un asemenea obiectiv, fie pentru că elaborarea

[1] Articolul lui Aurel Loghin și Dumitru Tuțu, *Sprijinul acordat de România refugiaților polonezi în anii celui de-al doilea război mondial*, publicat în „Analele Institutului de studii istorice și social-politice" (în continuare se va cita „Analele...") nr. 4/1968, p. 39—51, prezintă date noi privitoare la sprijinul acordat de guvernele României refugiaților polonezi. Scris pe baza informațiilor dobîndite prin cercetarea unor arhive centrale — și în special Arhiva Ministerului Afacerilor Externe — articolul scoate în evidență ajutorul acordat membrilor guvernului polonez și militarilor refugiați, amintind doar în treacăt sprijinul acordat populației civile. În articolul lui A. Petric și Gh. Unc *Tezaurul Băncii Poloniei străbate România*, publicat în „Magazin istoric", nr. 7—8/1968, p. 161—162, este reliefată grija statului român pentru păstrarea unei părți din tezaurul Poloniei cotropite de trupele hitleriste. Aceeași problemă, dar într-un context mai larg, au prezentat-o autorii mai sus menționați în comunicarea intitulată *Aspecte ale relațiilor româno-poloneze la începutul celui de-al doilea război mondial* (vezi „Studii, Revistă de istorie", nr. 3/1967, p. 554). Intervenții sintetice asupra sprijinului acordat de poporul și guvernele României au fost făcute în articolul lui Ion Suciu *Refugiații polonezi în România* („Magazin istoric" nr. 9/1969, p. 66—67) și în comunicarea lui A. Loghin *Solidaritatea poporului român cu lupta poporului polonez în lupta împotriva agresiunii hitleriste*, susținută la sesiunea științifică a Universității „Al. I. Cuza", Iași, octombrie 1967.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lor a fost făcută pe baza cercetării unor arhive centrale, și mai puțin a celor locale. Arhivele locale cu fondurile lor, alături de cele centrale necercetate, pun la dispoziția istoricilor un material extrem de bogat, încă neexplorat, care reliefează cu pregnanță sprijinul larg și umanitar de care s-a bucurat populația civilă polonеză pe teritoriul României. Autorii prezentului articol, parte a unei monografii în curs de pregătire, pornind de la literatura existentă și bazîndu-se pe cercetarea unui bogat material arhivistic, își propun să facă cunoscute date și elemente noi privitoare la regimul refugiaților polonezi pe teritoriul țării noastre. Acest lucru este cu atît mai necesar, cu cît în literatura polonеză de specialitate au apărut noi referiri privitoare la ajutorul acordat de poporul român populației polonеze. Astfel, fostul ambasador al Poloniei la Ankara în lucrarea *Însemnări de la Ankara* face dese referiri la personalitățile politice din România în legătură cu emigrarea în țara noastră a unei părți a armatei polonеze și a populației civile, în septembrie 1939, precum și ospitalitatea cu care au fost primiți [2]. Informații similare conține, de asemenea, vasta lucrare a unui grup de cercetători polonezi *Războiul de eliberare a poporului polonez din anii 1939—1945* [3]. Atitudinea binevoitoare a guvernului român și profundul umanism al populației din țara noastră au fost relevate de Raymund Kulinski într-o suită de articole publicate în revista polonеză *Dreptul și viața* [4].

•

La 1 septembrie 1939, Germania hitleristă a invadat teritoriul Poloniei, declanșînd, în acest fel, cel de al doilea război mondial. Cercurile conducătoare din România, în ciuda tendințelor manifestate de grupurile de extremă dreaptă, au promovat o politică externă îndreptată spre evitarea antrenării țării în conflagrația mondială, spre păstrarea suveranității și integrității teritoriale a României. La 6 septembrie 1939, în urma Consiliului de Coroană, România a declarat neutralitatea și, totodată, acordul pentru trecerea prin teritoriul său a materialelor strategice destinate Poloniei, precum și ajutorul populației polonеze lovite de război. În telegrama pe care Gr. Gafencu, ministrul de externe al României, o trimetea legațiunilor române din Londra, Berlin, Roma și ambasadei din Paris se arăta: „Politica noastră se menține pe liniile hotărîte în Consiliul de la Cotroceni din 6 septembrie...; respectarea strictă a neutralității ne îngăduie să dăm Poloniei toate ajutoarele dictate de omenie și de prietenie...; la granița polonă unde se îngrămădesc din ce în ce mai mulți fugari, ne-a fost cu putință să organizăm un serviciu de ordine și de ajutor care lasă să treacă copiii, femeile și răniții, ca și refugiații politici. Crucea Roșie se ocupă cu adăpostirea și întreținerea copiilor, iar refugiaților politici, care vor să rămînă în țară li s-a desemnat o zonă în Moldova unde pot locui. Potrivit regulelor neutralității, convoaiele militare sînt firește oprite, iar trupele străine care pînă azi nu au apărut la hotar, dacă vor voi să treacă în țară vor fi dezarmate și internate. Tot potrivit regulelor neutralității am îngăduit tranzitul prin țară spre sau din statele beligerante al diferitelor mărfuri și al persoanelor civile" [5].

Fidelă politicii externe de sprijinire a poporului polonez, România, deși ea însăși amenințată de pericolul agresiunii hitleriste, a luat măsurile dictate de situația creată. Astfel, la începutul lunii septembrie a început trecerea prin România

[2] Sokolnicki Michał, *Dziennik Ankarski 1939—1943*, London, Gryf Publications Ltd, 1965.

[3] T. Rawski, Z. Stopor, I .Zamoiski, *Războiul de eliberare a poporului polonez din anii 1939—1945. Problemele fundamentale*. Editura Ministerului Apărării Naționale, Varșovia, 1968. Recenzia lucrării, sub semnătura lui M. Moldoveanu, a apărut în „Analele..." nr. 6/1964, p. 150—153.

[4] Raymund Kulinski *Culisele internării guvernului polonez în România*, tradus în revista „Lumea" din 15 decembrie 1966, p. 23—25.

[5] Arh. M.A.E., fond 71/1939, Polonia, E. 9, I, 10 general 1939—1940, vol. 69, p. 9.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a armamentului anglo-francez destinat Poloniei [6]; a acordat azil guvernului și unei mari părți a armatei poloneze; a autorizat tranzitul unei părți din rezerva de aur a Băncii Poloniei, echivalentă cu 70 tone aur brutto [7]; la 10 octombrie 1939 a asigurat depozitarea a trei tone aur care au fost păstrate în condiții optime și au fost restituite guvernului polon la 17 septembrie 1947 [8]. Reichul german a exercitat puternice presiuni asupra României pentru a o determina să-și schimbe cursul politicii sale față de Polonia. Cînd W. Fabricius, reprezentantul diplomatic al Germaniei la București, a cerut guvernului român să oprească tranzitul unor lăzi încărcate cu bombe incendiare aflate în portul Constanța destinate Poloniei, A. Călinescu a răspuns: „Am examinat chestiunea din punct de vedere juridic și socotesc că este bine să spun, încă de la început, că după dreptul internațional tranzitul de armament nu poate fi refuzat de o țară neutră... De altfel, a împiedica tranzitul nu mai este un act de neutralitate, ci este un act de parțialitate și însemnează încercuirea unei țări" [9]. La 8 septembrie 1939 legația germană la București a adresat guvernului român o notă prin care arăta că guvernul german „nu împărtășește acest punct de vedere" — adică cel expus de A. Călinescu cu privire la neutralitatea României și încadrarea ei în convenția de la Haga referitoare la drepturile și îndatoririle statelor neutre. „Dacă România ar deschide astăzi, cînd alte comunicații (cu Polonia — n.n.) sînt tăiate, un drum pentru transportul materialului de război către Polonia, teritoriul românesc ar deveni o bază de operațiuni împotriva Germaniei, situație cu care guvernul german n-ar putea nicidecum să se împace" — se arăta în nota amintită [10].

Cercurile simpatizante ale agresiunii fasciste au deschis o campanie de presă ostilă atitudinii României față de Polonia. Astfel, legația română de la Sofia în telegrama trimisă Ministerului Afacerilor Externe la 29 septembrie 1939 arăta că „cercurile răuvoitoare pun în circulație aici (în Bulgaria — n.n.) și probabil și în alte țări versiuni după care refugiații polonezi din România ar fi rău tratați și spoliați de avutul lor" [11].

Profund nemulțumiți de faptul că România, cu toate presiunile exercitate asupra ei, continua să le opună rezistență, hitleriștii au organizat la 21 septembrie 1939 asasinarea primului ministru A. Călinescu, folosindu-se în acest scop de un grup terorist al Gărzii de Fier. Participarea directă a hitleriștilor la asasinarea primului ministru român a fost reliefată de cercurile diplomatice și guvernamentale străine. Ministrul Franței de la Atena a exprimat ambasadorului român din această țară îngrijorarea „că la mijloc era o influență străină și poate o lovitură nazistă" [12]. Ambasadorul român la Belgrad, în audiența obținută la principele Paul, relata că acesta „a exprimat tot regretul pentru pierderea Președintelui Consiliului, Călinescu, și indignarea sa pentru acest asasinat odios. „Am explicat — spune în continuare ambasadrul — caracterul de răzbunare al actului criminal și faptul că repercusiunea în țară a fost contrară aceleia scontată de atentatori" [13]. În această situație grea, poporul român, profund ostil fascismului și agresiunii și-a manifestat mai puternic sentimentele sale de simpatie și solidaritate față de poporul polonez. „Trupele polone și populația civilă poloneză, refugiate în România din fața invaziei germane, s-au

[6] Arh. St. București, fond Președenția Consiliului de Miniștri, dosar 270/1939, p. 207. (Telegrama ambasadorului român de la Belgrad adresată M.A.E. la 30 septembrie 1939).

[7] A. Petric, Gh. Unc, *op. cit.*, p. 161.

[8] *Ibidem.*

[9] Arh. I.S.I.S.P. de pe lîngă C.C. al P.C.R., fond 2, dosar 14—16, p. 4.

[10] Arh. M.A.E., fond 71/1939, Polonia, E. 9, vol. 68, p. 370.

[11] Arh. St. București, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 270/1939, p. 323.

[12] *Ibidem*, p. 66.

[13] *Ibidem*, p. 193.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

bucurat de primirea caldă și sprijinul poporului nostru" — arată tovarășul Nicolae Ceaușescu [14].

Exodul masiv al populației și armatei poloneze a început în a doua jumătate a lunii septembrie dar, ceea ce trebuie remarcat este faptul că, încă în prima jumătate a lunii septembrie 1939, autoritățile administrative, orașele și satele românești și în primul rînd cele din Moldova, provincie prin care au intrat refugiații, erau pregătite pentru a-i primi [15]. În acest sens într-un referat asupra operei de asistență a populației refugiate se arăta: „Statul român, declarîndu-se neutru față de conflictul germano-polon, a hotărît să primească pe refugiații poloni civili și militari pe teritoriul român. Un număr considerabil de refugiați, bărbați, femei și copii au găsit astfel adăpost pe pămîntul românesc" [16].

Prefecții de județ raportau că pentru asigurarea hranei refugiaților au fost luate măsuri de organizare a cantinelor în localurile școlilor, căminelor studențești etc. [17]. În numeroase locuri de trecere a refugiaților s-au organizat echipe sanitare pentru acordarea asistenței medicale; Ministrul Sănătății a trimis trenuri-băi, care au funcționat în punctele aglomerate. Potrivit ordinului ministerului amintit serviciile sanitare județene și de municipiu erau obligate să acorde pe întreaga durată a refugiului asistența medicală necesară cetățenilor stabiliți în diferite localități [18]. Pentru autovehiculele civile și militare poloneze au fost pregătite puncte de alimentare cu benzină în Botoșani, Fălticeni, Hîrlău, Roman, Piatra Neamț, Tîrgu Neamț, Tîrgu Frumos etc. [19]. Totodată, autoritățile au pregătit șoferi români care au condus mașinile poloneze pe teritoriul României pînă la localitățile de destinație. Acest lucru era necesar deoarece mulți șoferi polonezi, fie din pricina oboselii, fie a rănilor căpătate, erau puși în imposibilitate de a mai conduce autovehiculele [20]. Transportul masei mari de refugiați polonezi a fost asigurat de Căile Ferate Române, care au pus la dispoziție trenuri speciale sau vagoane atașate la trenurile de persoane și accelerate [21].

Refugiații polonezi intrați pe teritoriul României au găsit în rîndul populației o vie manifestare a sentimentelor de solidaritate și caldă prietenie. Nicolae Iorga scria în aceste zile: „Lungile noastre legături cu poporul însuși ne impun, ca popor, cea mai deplină admirație și cea mai duioasă compătimire, iar pentru cei aduși să caute ospitalitatea noastră, cea mai frățească atitudine" [22]. În ziarul „Universul" a apărut articolul sugestiv intitulat „Legile ospitalității" în care se spunea, printre altele: „Tradiția de ospitalitate a poporului român face ca hotărîrea guvernului (de a acorda sprijin populației poloneze — n. n.) să capete aprobarea unanimității poporului român [23]. În satele și orașele din Moldova refugiații erau așteptați, creindu-li-se condiții bune de trai. Un refugiat polon relata, în coloanele unui ziar francez, despre primirea ce li s-a făcut la graniță: „De îndată ce am trecut frontiera spre România peisajul ne pare mai dulce. De pe cîmp, din păduri, din

---

[14] Nicolae Ceaușescu, *Partidul Comunist Român, continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român, al tradițiilor mișcării muncitorești și democratice din România*, Editura politică, 1966, p. 46.

[15] Arh. St. Iași, fond Rezidența Regală a Ținutului Prut, dosar 25/1939, p. 188—191, dosar 2599/1939, p. 167.

[16] Arh. St. București, fond M.A.I., Serviciul Informații, dosar 798, p. 2.

[17] Arh. St. Iași, fond Primăria Municipiului Iași, dosar 150/1939, p. 27.

[18] Idem, fond Inspectoratul General Sanitar al Ținutului Prut, dosar 6/1939 p. 180.

[19] Idem, fond Primăria Municipiului Iași, dosar 25/1939, p. 181.

[20] Arh. St. Ploiești, fond Prefectura județului Prahova, dosar 18/337/1939, p. 43.

[21] Arh. St. Iași, fond Prefectura județului Iași, dosar 63/1939, p. 322—352.

[22] N. Iorga, *Înaintea teribilei fatalități* în „Neamul românesc" din 20 septembrie 1939.

[23] „Universul", din 24 septembrie 1939.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

case, femeile surîzătoare ne întind cești de lapte, copiii vin spre noi cu mîinile pline de fructe. Au fost cu toții oameni minunați față de noi" [24].

Alte date confirmă primirea caldă de care s-au bucurat refugiații polonezi pe teritoriul României. Ziarul „Haboker" * (Dimineața) a publicat o suită de articole consacrate modului ospitalier în care a fost primită în România populația poloneză. Autoarea articolelor — ea însăși participantă la exod — după ce descria atrocitățile la care s-au dedat ocupanții germani, scria: „La trecerea frontierei nu ne venea să credem văzînd pe țăranii români, ale căror fețe exprimau compătimire și pe soldații români care parcă ar fi vrut să ne apere"; în continuare, ea descrie primirea de care s-au bucurat: „Din toate satele s-au strîns țăranii și în timp de o oră, cu o iuțeală de necrezut, s-a organizat ajutorarea refugiaților. Tot orașul (Rădăuți — n.n.) a fost mobilizat pentru primirea noastră. Coșuri pline cu pîine, brînză și alte alimente au fost prima binecuvîntare cu care ne-au primit roditorul pămînt al României... Totul ne-a fost dat din tot sufletul". În încheiere, autoarea menționa: „Cunoscuta ospitalitate românească și sufletul său deschis, care este gata să-și ajute aproapele la nenorocire, aceste calități au fost descoperite în acest timp în toate părțile României, la țărani, militari, civili. Actualul război a descoperit în unii oameni firea prădalnică, iar în alții una îngerească" [25]. „Populația orașului Suceava — menționa ziarul „Universul" — a oferit refugiaților istoviți de drum și foame pîine, ceai și fructe" [26]. În orașul Botoșani, în numai cîteva ore, cetățenii au pus la dispoziție 300 de camere, existînd posibilitatea suplimentării spațiului necesar pentru refugiați, prin amenajarea clădirilor noi ale școlilor normale; în acest fel, într-un oraș de circa 30 de mii de locuitori, populația era gata să primească și să ajute un număr de aproximativ 3.000 de refugiați civili. La 25 septembrie 1939 în acest oraș au fost cartiruiți peste 2.000 de refugiați polonezi [27]. În toate județele au fost primiți de populația locală un număr mare de refugiați civili. O informație din luna noiembrie 1939 publicată de ziarul „Manchester Guardian" pe baza unei telegrame a agenției Reuter stabilea că în România, trecînd prin Moldova, au intrat din primele zile ale refugiului 46.000 de civili, 22.000 de soldați și 1.500 ofițeri [28]. Populația Moldovei a făcut eforturi deosebite pentru a primi și asigura condiții corespunzătoare pentru aceste cîteva zeci de mii de refugiați.

Masele din Moldova au răspuns cu căldură vibrantului apel ce le-a fost adresat de către autoritățile administrative și în care, printre altele, se arăta: „Datori sîntem, ne obligă un elementar sentiment de umanitate, să-i primim cu bunăvoință, să-i ajutăm în aceste clipe de deznădejde și lipsă" pentru ca „toată populația poloneză refugiată la noi să găsească îndestulare și să fie pe deplin mulțumită" [29].

Cercetările noastre ne-au dus la concluzia că în primele zile ale odiseii poporului polonez, populației române i-a revenit nobila misiune de a primi refugiații și a-i trata cu dragoste și înțelegere. Într-un ordin trimis primăriilor în luna septembrie se specifica: „Organele administrative din localitățile unde au sosit refugiații polonezi, vor lua măsuri pentru a le asigura hrana în momentul sosirii și în primele zile. *În acest scop se va face apel la public ca să-i primească și să-i hrănească, sau să contribuie cu bani și alimente*" [30] (subl. ns.).

Apelul lansat de rezidentul regal al Ținutului Prut conținea și o chemare adresată populației: „Mă adresez cetățenilor Moldovei, a căror ospitalitate și bunătate au devenit proverbiale, cerîndu-le asistența cea mai caldă pentru refugiații poloni,

[24] „Lumea nouă" din 15 octombrie 1939.

* Acest ziar apărea în Palestina, în limba ebraică.

[25] Arh. St. București, fond Ministerul Propagandei Naționale, dosar 2229/1940 (nepaginat). Nota Legației române de la Cairo, din 20 ianuarie 1940.

[26] „Universul" din 21 septembrie 1939.

[27] Arh. St. Iași, fond Rezidența Iași, dosar 2599/1939, p. 165.

[28] Arh. St. București, fond Ministerul Propagandei Naționale, dosar 736 (nepaginat), telegrama agenției Reuter din 11 noiembrie 1939.

[29] Arh. St. Iași, fond Primăria Municipiului Iași, dosar 150/1939, p. 9.

[30] Idem, fond Prefectura județului Iași, dosar 231/1939, p. 5—6.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pentru a li se acorda adăpost cu toată bunăvoința și o contribuție în alimente și bani" [31]. Primăria municipiului Iași a lansat în zilele grele ale lunii septembrie un apel similar cetățenilor municipiului „pentru ajutorarea polonezilor refugiați [32].

În toate localitățile au luat ființă „comitete de asistență a refugiaților" și „comitete pentru ajutorarea refugiaților polonezi" compuse din reprezentanții autorităților locale, ai Crucii Roșii Române, ai altor societăți de binefacere precum și reprezentanți ai populației [33]. Aceste comitete, cu sprijinul larg al maselor, au organizat primirea refugiaților, au pregătit hrana pentru cîteva zile, au împărțit haine etc. [34].

O activitate deosebită a desfășurat asociația „Amicii Poloniei", care își avea filiale în principalele orașe ale țării [35]. La Suceava, asociația „Fraternitatea", s-a încadrat activ în opera de ajutorare a populației refugiate [36]. În orașul Iași, societatea „Amicii Poloniei", creată în anul 1926, din care făceau parte profesori universitari, profesori secundari, ziariști etc. și-a convocat adunarea sa extraordinară în incinta Universității ieșene la 19 septembrie 1939 pentru a participa alături de ceilalți factori la ajutorarea refugiaților [37].

Spitalele și-au deschis larg porțile pentru a primi refugiații bolnavi. Materialele de arhivă atestă că în această perioadă un mare număr de răniți polonezi au primit îngrijirile necesare în spitalele românești [38]. La chemarea adresată de către comitetele de asistență ale refugiaților, numeroși cetățeni au subscris însemnate sume de bani [39]. Numai în județul Suceava au fost completate peste 200 de liste de subscripție [40].

Toate acestea scot în evidență faptul incontestabil că primirea refugiaților polonezi a fost o acțiune minuțios pregătită, a cărei reușită a depins în primul rînd de larga adeziune și participare a poporului român.

Marea masă de refugiați care intrase pe teritoriul țării noastre, stabilirea lor în diferite orașe și sate, precum și perspectivele unei șederi îndelungate au impus elaborarea unui regim juridic pentru refugiați și îmbunătățirea măsurilor organizatorice cu scopul de a asigura condiții corespunzătoare de trai cetățenilor polonezi veniți pe teritoriul României. În acest context se remarcă o lărgire a coordonatelor preocupărilor statului român, care intervine direct în acțiunea de ajutorare a populației poloneze refugiate.

Refugiații polonezi au fost împărțiți în trei categorii: a) membrii guvernului polon, de care se ocupa direct guvernul român; b) refugiații militari polonezi, de care se ocupa Ministerul Armatei și unitățile militare teritoriale române [41]; c) refugiații civili, care soseau în grupuri tot mai numeroase [42].

Pe teritoriul statului român refugiații civili au fost primiți ca „cetățeni liberi" care puteau „părăsi țara pentru orice destinație, ei neaflîndu-se sub controlul autorităților... decît în ceea ce privește respectarea normelor de ordin polițienesc" [43]. A fost dat publicității comunicatul oficial „Refugiații civili poloni pot părăsi Româ-

[31] Arh. St. Iași, fond Primăria municipiului Iași, dosar 150/1939, p. 9.
[32] *Ibidem*, p. 5.
[33] *Ibidem*, p. 21; fond *Reședința regală a Tinutului Prut*, dosar 2599, p. 175.
[34] Arh. St. Ploiești, fond Prefectura județului Prahova, dosar 18—337/1939, p. 424.
[35] Arh. St. București, fond Ministerul Propagandei Naționale, dosar 513—935, p. 1.
[36] Arh. St. Suceava, fond Prefectura județului Suceava, dosar 16/1940 (nepaginat).
[37] Arh. Universității „Al. I. Cuza" din Iași, Senatul Universității, condică pe anii 1925/1926, Ședința din 9 octombrie 1926; vezi și „Opinia" din 20 septembrie 1939.
[38] Arh. St. Suceava, fond Prefectura județului Suceava, dosar 10/1939, p. 145—146.
[39] Arh. St. Iași, fond Prefectura județului Iași, dosar 231/1939, p. 186, 188, 344.
[40] Arh. St. Suceava, fond Prefectura județului Suceava, dosar 11/1939, p. 27.
[41] Idem, dosar 63/1939, p. 344, 474.
[42] Idem, dosar 231/1939, p. 409—410.
[43] Idem, fond Prefectura județului Suceava, dosar 11/1939, p. 188.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nia". În acest scop s-au înființat, începînd din ziua de 20 septembrie, birouri de eliberare a biletelor de tranzit pentru persoane și automobile la Pașcani, Roman, Bacău, Focșani, Fălticeni, Iași și Vaslui, și în localurile prefecturilor din județe [44]. Mulți dintre refugiații care și-au exprimat dorința, au folosit înlesnirile date de Ministerul de Externe al României și au plecat în alte țări, unde războiul nu izbucnise [45]. O mare parte însă dintre ei au rămas în România și s-au bucurat pînă la sfîrșitul războiului de sprijinul și ospitalitatea poporului român. Statul român le-a dat posibilitatea să se stabilească în orașele și satele din cuprinsul Munteniei și Olteniei [46]. În vederea deplasării lor din Moldova și Dobrogea prefecturile de județ au eliberat foi de călătorie, le-au asigurat hrana pînă la localitatea dorită, avînd totodată, obligația de a lua măsuri pentru ca toți refugiații evacuați să ajungă în cele mai bune condițiuni la destinație [47]. Refugiații erau conduși de reprezentanți polonezi, desemnați de autoritățile române [48]. În circulara M.A.I. adresată prefecturilor de județ se arăta: „Toți refugiații poloni vor trebui tratați deopotrivă cu omenie; orice abuz de autoritate și orice neregulă va fi aspru sancționată" [49]. Pe meleagurile Munteniei și Olteniei, refugiații polonezi au fost primiți cu aceeași dragoste și înțelegere; unii dintre ei s-au încadrat în diferite întreprinderi și instituții unde au lucrat pînă la terminarea războiului [50].

Copiilor polonezi li s-au creat condiții să învețe în limba maternă în școlile polone înființate la Ploiești, București, Tîrgoviște, Turnu Severin și în alte orașe din țară [51]. Studenții polonezi în număr de 117 au căpătat alocație de 100 lei pe zi, audierea gratuită a cursurilor, cercetarea gratuită a bibliotecilor precum și alte înlesniri materiale pentru a-și putea continua studiile [52].

Pentru permanentizarea ajutorului pe care-l primeau cetățenii polonezi, de la 15 octombrie 1939, a fost instituită o alocație de stat în valoare de 100 lei pe zi pentru fiecare refugiat civil adult și 50 lei pentru fiecare copil [53]. Organele administrative românești erau obligate să plătească la timp alocația fixată [54]. Astfel, într-o circulară a Ministerului Afacerilor Interne din octombrie 1939, adresată prefecturilor din județ, se arăta: „Binevoiți a lua cele mai nimerite și mai grabnice măsuri, pentru ca plata drepturilor cuvenite refugiaților poloni să se facă în timpul cel mai scurt posibil" [55]. Membrii guvernului polonez și militarii refugiați se bucurau de un alt regim stabilit prin instrucțiunile guvernului român [56].

În condițiile în care ajutorarea populației poloneze, reglementată prin instrucțiuni precise, a căpătat un caracter tot mai organizat era necesară antrenarea reprezentanților refugiaților la administrarea sumelor de bani pe care le punea la dispoziție statul român. În cursul lunii octombrie în comitetele de ajutorare a refugia-

[44] „Universul" din 22 septembrie 1939.

[45] Arh. St. Suceava, fond Prefectura județului Suceava, dosar 10/1939, p. 159—161.

[46] *Ibidem*, p. 90.

[47] *Ibidem*, p. 90, 145—146.

[48] Arh. St. București, *fond M.A.I., Serviciul Informații, dosar 798, p. 3.*

[49] Arh. St. Suceava, fond Prefectura județului Suceava, dosar 71/1941, p. 82.

[50] Arh. St. Iași, fond Prefectura județului Iași, dosar 163/1939, p. 154, 353; dosar 231/1939, p. 939; Fond Rezidența Regală a Ținutului Prut, dosar 2310/1939, p. 64—65.

[51] Arh. St. Ploiești, fond Prefectura județului Prahova, dosar 18—337/1939, p. 141; Arh. St. București, fond M.A.I., dosar 798, p. 5.

[52] Arh. St. Fălticeni, fond Prefectura județului Baia, dosar 52/1939, p. 65; dosar 61/1940, p. 52—54, 113.

[53] Arh. St. Bacău, fond Prefectura județului Bacău, dosar 109/1940, p. 2.

[54] Arh. St. Iași, fond Rezidența..., dosar 64/1940, p. 169, 173, 183.

[55] Arh. St. Suceava, fond Prefectura județului Suceava, dosar 11/1939, p. 160.

[56] *Ibidem*, p. 319—322.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tilor au fost incluși și reprezentanți ai populației poloneze, care participau la acțiunile inițiate de aceste comitete [57].

Încă din luna septembrie, primăriile și prefecturile au acoperit sumele bănești necesare ajutorării populației poloneze din bugetele proprii; începînd din luna octombrie 1939, Ministerul de Interne a deschis finanțarea organelor administrative locale, care au folosit sumele alocate pentru subvenționarea comitetelor de ajutorare a refugiaților [58]. Organele administrative au primit ordine categorice ca sumele acordate să fie folosite numai pentru ajutorarea populației poloneze și nu în alte scopuri [59].

În vederea coordonării pe țară a acțiunilor de sprijinire a populației poloneze, în cadrul Ministerului de Interne a fost creat un serviciu special al refugiaților polonezi transformat la 26 septembrie 1939 în „Comisariat general pentru evidența și asistența refugiaților poloni" [60].

Statul român a venit în sprijinul populației poloneze prin înființarea în numeroase localități a punctelor de schimb a zloților polonezi și valutei străine în lei [61]. De asemenea, pentru a nu da posibilitate speculanților să folosească greutățile materiale ale refugiaților, statul a interzis inițial orice vînzare-cumpărare a autovehiculelor poloneze precum și a altor obiecte de valoare. Pentru a veni în întîmpinarea cererilor refugiaților, pe lîngă prefecturi s-au înființat totuși, mai tîrziu, comisii mixte de validare a vînzărilor de automobile, bijuterii și alte obiecte prețioase [62]. În tendința de a pune capăt actelor speculative care se manifestau uneori, de la 15 octombrie 1939 au fost sistate toate operațiunile de vînzare pentru obiectele de valoare de proveniență poloneză, rămînînd în funcțiune numai Comisiunea din București, care funcționa pe lîngă Prefectura municipiului [63].

Organele administrative au emis ordine care prevedeau interzicerea scumpirii alimentelor și a diferitelor obiecte de larg consum [64]; a fost stabilit prin lege, de asemenea, un cuantum al chiriei [65].

Ajutorul primit pe teritoriul României de poporul polonez într-unul din cele mai grele momente ale istoriei sale, a trezit sentimente de recunoștință față de poporul și statul român. Astfel, la adunările prilejuite de sărbătorile naționale ale poporului polonez, care se desfășurau în România, se abordau drapele românești și poloneze, se cîntau cîntece ale celor două popoare; refugiații polonezi scoteau în evidență prietenia cu care au fost primiți, ovaționau îndelung pentru poporul român [66]. Oficialitățile poloneze au exprimat, de asemenea, pe diverse căi mulțumiri pentru felul în care au fost primiți în România refugiații polonezi. În luna septembrie 1939, ambasadorul Poloniei la București a mulțumit călduros guvernului român „pentru atitudinea sa față de Polonia, cu ocazia dezlănțuirii războiului de către Germania". „Această atitudine a României — scria în continuare ambasadorul — nu va rămîne fără influență asupra dezvoltării viitoare a relațiilor dintre cele două țări" [67].

---

[57] Arh. St. Iași, fond Prefectura județului Iași, dosar 231/1939, p. 204; fond Rezidența..., dosar 2599/1939, p. 175.

[58] Arh. St. Iași, fond Primăria municipiului Iași, dosar 150/ 1939, p. 23—25.

[59] Arh. St. Suceava, fond Prefectura județului Suceava, dosar 11/1939, p. 160.

[60] Arh. St. București, fond M.A.I., Serviciul Informații, dosar 798, p. 2.

[61] Arh. St. Iași, fond Prefectura județului Iași, dosar 231/1939, p. 67—69, 161.

[62] Arh. St. Ploiești, dosar citat, p. 24.

[63] Arh. St. Iași, fond Prefectura județului Iași, dosar 63/1939, p. 356; Arh. St. Suceava, dosar 10/1939, p. 7—8 și 146.

[64] Arh. St. Iași, fond Prefectura județului Iași, dosar 23/1939, p. 100 și 105.

[65] Arh. St. Suceava, dosar 10/1939, p. 145.

[66] Arh. St. Fălticeni, fond Prefectura județului Baia, dosar 52/1939, p. 93.

[67] Arh. St. M.A.E., fond 71/1939, Polonia, E. 9, p. 294.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Încă în toamna anului 1939 autoritățile române primeau numeroase mulțumiri de la refugiați. Spre exemplificare citâm scrisoarea refugiaților polonezi din 6 noiembrie 1939, adresată prefecturii județului Baia în care, printre altele, se spunea: „Exprimăm cele mai bune mulțumiri pentru autoritățile și societatea românească... care ne-au dovedit o mare bunătate și o sinceră prietenie [68].

Ziaristul polonez F. Piskorski, care a vizitat România în ianuarie 1940 și apoi, în paginile unor ziare din S.U.A. s-a ocupat îndeaproape de refugiații polonezi, și-a exprimat admirația pentru felul în care aceștia erau tratați. Lui îi aparține articolul „Sur la tèrre hospitalière de Roumanie" [69].

În raportul pe care l-a întocmit în anul 1940 „Comisariatul general pentru evidența și asistența refugiaților poloni" se sublinia recunoștința refugiaților polonezi față de țara noastră. „Refugiații își dau seama de soliciludinea cu care guvernul român ocrotește cauza lor ca și de sforțările pentru împlinirea nevoilor refugiaților și avem satisfacția să putem sublinia mulțumirile pe care le culegem de peste tot" [70].

Prezența refugiaților polonezi pe teritoriul României și ajutorul primit din partea poporului român a cuprins și alte variate aspecte, care nu pot fi abordate în spațiul restrîns al acestui articol.

Ajutorul acordat refugiaților polonezi pe teritoriul țării noastre constituie o dovadă concludentă a tradițiilor comune de luptă ale celor două popoare și reprezintă, totodată, una din cele mai semnificative pagini ale solidarității poporului român cu popoarele cotropite de invazia hitleristă. Prezentul articol constituie o modestă contribuție la cunoașterea unui moment din bogatele tradiții ale prieteniei româno-polone care au vechi legături în lupta pe care au desfășurat-o pentru eliberarea lor națională și socială.

LE PEUPLE ROUMAIN ET LES RÉFUGIÉS POLONAIS PENDANT LA DEUXIÈME GUERRE MONDIALE

RÉSUMÉ

Cet article est fondé sur les informations que les auteurs ont recueilli dans les dossiers conservés aux Archives nationales et locales de Roumanie, dossiers relatifs aux relations qui s'établirent entre le peuple roumain et les Polonais réfugiés chez nous au début de la deuxième guerre mondiale.

Leur patrie ayant été envahie par les armées de Hitler, de nombreux Polonais franchirent la frontière qui séparait la Pologne de la Roumanie. Ils furent accueillis chez nous non seulement amicalement, mais même fraternellement. Les autorités roumaines prirent aussitôt les mesures nécessaires pour venir en aide à ces infortunés réfugiés, accablés par le malheur. Elles obtinrent un large concours de la population civile roumaine. En ces tristes jours de septembre 1939, les habitants des villes et villages de Moldavie assurèrent l'hébergement et le ravitaillement de dizaines de milliers de Polonais.

Selon les statistiques officielles établies à l'epoque, trouvèrent asile en Roumanie 46.000 civils polonais, 28.000 soldats et 1.500 officiers. Leur installation dans

[68] Arh. St. Fălticeni, fond Prefectura județului Baia, dosar 52/1939, p. 28—29.
[69] Arh. St. București, fond Ministerul Propagandei Naționale, dosar 763/940, p. 4—6.
[70] Idem, fond M.A.I., dosar 798, p. 8.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

diverses régions de notre pays, leur séjour que les circonstances issues de la guerre étaient de nature à prolonger, imposèrent au gouvernement roumain l'obligation de réglementer, par une série d'actes administratifs, les conditions de résidence et de déplacement de ces réfugiés. Pour faciliter l'application de ces mesures, ainsi que pour assurer dans les meilleurs conditions possibles l'hébergement et le ravitaillement, des associations et des comités furent constitués auxquels participèrent les représentants des Polonais réfugiés.

L'accueil fraternel du peuple roumain, la sympathie qu'à maintes reprises il manifesta alors aux Polonais, fut une preuve éclatante de la vieille amitié qui unissait les deux nations.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

SURSE DOCUMENTARE PENTRU STUDIEREA CELUI DE AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL

DE

J. BENDITER

Bogăția documentară care există cu privire la strategia folosită de Germania hitleristă în cel de-al doilea război mondial subliniază, între altele, grija Înaltului Comandament al Wehrmachtului și al Cartierului general al lui Hitler de a păstra toate documentele cu ajutorul cărora să se poată scrie la sfîrșitul războiului o „istorie a marilor victorii". Înființarea în 1940 a unui institut special de „Istorie a Wehrmachtului", al cărui director a căpătat în 1942 titlul „de împuternicit special al Führer-ului pentru scrierea unei istorii a războiului", a determinat și apariția unei istoriografii oficiale.

Pentru prima oară, o parte din aceste documente a fost cunoscută cu ocazia procesului marilor criminali de război de la Nürnberg și apoi inclusă în ediția oficială în 42 de volume [1]. Pe baza acestui material au fost publicate, după război, o serie de volume de documente legate de scopurile și planurile agresive ale Germaniei hitleriste [2].

O bună parte din arhivele secrete militare au căzut în mîinile învingătorilor Germaniei. Între documentele care au fost luate de armatele americane [3] se află și directivele de război ale Înaltului Comandament al Wehrmacht-ului (O. K. W.), de

---

[1] *Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal*, 42, vol. Nürnberg, 1947—1949.

[2] *Nazy Conspiracy and Agression*, vol. 1—8, Washington 1946—1948; P. de Mendelsohn, *Design for Agression. The Inside Story of Hitler's War Plans*, New-York, 1946; *Geheim! Dokumentarische Tatsachen aus dem Nürnberg Prozess*, Düsseldorf, 1947; *Geheime Komandosache. Aus den Dokumenten des Nürnberg Prozesses gegen die Hauptkriegsverbrecher*, Berlin, 1948.

[3] *Guide to captured German documents*, prepared by G. L. Weinberg and the W. A. P. Staff, under the direction of Fritz T. Epstein Alabama, Human Resources Institute, 1952; G. Bounin, *Les Archives Allemandes d'Alexandria* în la „Revue Historique", 84e année, juilet-septembre, Tome CCXXIV; 1960, p. 105—111; Wilchelm Rohr, *Schicksal unde Värblab des Schriftgutes der obersten Reichsbehörden*, in „Der Arhivar", Iuli, 1955, p. 162—173.

[4] *Führer Directives an other toplevel directives of the german Army, 1939—1945*, vol. I—II, 1948.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

care ne vom ocupa în mod special. Ele constituie documente fundamentale pentru studierea strategiei militare a Germaniei hitleriste în cel de-al doilea război mondial.

Printre numeroasele și variatele ordine date de Wehrmachtsführungsstab a existat o categorie specială care a căpătat numele de Führer Weisungen sau directivele Führer-ului. Cele 51 de directive au fost folosite în cadrul procesului de la Nürnberg. În volumele de documente ale procesului ele nu au fost publicate în mod sistematic. În cele două volume de documente publicate de Departamentul Marinei Americane [4], care cuprind diferite ordine ale lui Hitler, directivele au fost prezentate pentru prima oară în mod mai sistematic.

În 1962, Directivele au apărut în Republica Federală a Germaniei într-o publicație aparte [5], sub îngrijirea lui Walter Hubatsch, unul din istoriografii O.K.W.-ului. Doi ani mai tîrziu a apărut o ediție engleză a directivelor, cu o introducere și scurte comentarii la fiecare directivă scrise de Trevor Roper [6], Francois Ponthier [7], a tradus în 1965 directivele în limba franceză, folosind textul german din ediția germană și introducerea și comentariile din cea engleză.

Prima directivă este datată 31 august 1939, în legătură cu aplicarea „Planului alb" (Fall Weiss) de atacare a Poloniei. Cea de-a 51-a directivă, din 3 noiembrie 1943, încheie seria acestor documente numerotate după care urmează ordine speciale date de Hitler și telegrame destinate diferitelor teatre de operațiuni. Ultimul ordin a fost dat la 15 aprilie 1945.

Din documentele procesului de la Nürnberg reiese că prima directivă a O.K.W.-ului a fost publicată în toamna anului 1933 [8]. „Directiva pentru forțele armate în eventualitatea unor sancțiuni" este iscălită de generalul Blomberg, după care a urmat „Directiva pentru unificarea pregătirilor într-un eventual război", din 26 iunie 1936 și cea din 24 iunie 1937, „Directiva pentru unificarea și pregătirea forțelor armate pentru război". Cu o zi înaintea anexării Austriei la Germania a apărut directiva nr. 1 pentru ocuparea Austriei și directiva nr. 2 pentru ocuparea ei în mod pașnic. Șapte zile mai tîrziu, a apărut o nouă directivă nr. 1, elaborată în vederea ocupării Memelului, în cazul cînd Polonia ar fi invadat Lituania. „Operația verde" (Fall Grün) de ocupare a Cehoslovaciei de către armatele germane a fost expusă într-o directivă din 30 mai 1938. Directiva nr. 4, din 18 octombrie 1938, a avut drept scop lichidarea „Operației verzi". Trevor Roper, în introducerea la ediția engleză, crede că spre sfîrșitul anului 1938 ar mai fi apărut trei serii de directive. El se referă, probabil, la cele conținute în scrisoarea trimisă de Keitel lui Hitler [9] la 20 mai 1938, prin care primul atrăgea atenția asupra necesității de a se elabora noi directive în vederea modificării planului verde, „ținînd cont de situația creată prin încorporarea Austriei la Reich și a celor mai recente planuri ale Statului Major ceh". „La 30 mai a fost elaborată o nouă directivă, prin care se statornicea că a fost luată hotărîrea irevocabilă de a distruge Cehoslovacia „printr-o acțiune militară într-un viitor apropiat". Se hotăra ca pregătirile să înceapă imediat. Evenimentele care au urmat pînă în iulie 1938 au convins pe Hitler că Anglia și Franța nu vor intra în război pentru Cehoslovacia. Acest motiv a determinat ca, la 7 iulie, să fie date „Directivele strategice generale" prin care se fixau următoarele sarcini pentru armatele germane: preparative complete pentru realizarea „planului verde", menținerea „operației roșii", adică concentrarea strategică cu efortul principal spre est și pregătiri speciale destinate a face față diverselor eventualități care ar putea surveni în cursul executării planului verde. Această directivă trebuia să înlocuiască o parte din conținutul alteia, dată la 24 iunie 1937, în legătură cu Cehoslovacia și pe care o găsim sub nr. 55—37 [10].

[5] *Hitlers Weisungen für die Kriegsführung 1939—1945. Dokumente des Oberkommandos der Wehrmacht*, Bernard und Groefe Verlag, Frankfurt am Main, 1962.

[6] *Hitler's War Directives*, Sidwuck and Jackson Ltd. London, 1962.

[7] *Hitler Directives de guerre*, Arlhand, Paris, 1965.

[8] *Proces des grandes criminals de guerre devant le Tribunal militaire international 1945—1946*, Nürnberg, vol. 34, p. 488.

[9] *Archives sécretes de la Wilhelmstrasse*, vol. II, pièce 92, p. 173.

[10] *Ibidem*, vol. II, pièce 119, p. 213—219.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În ceea ce privește numărul directivelor după publicația de documente sovietică recent apărută [11] el ar fi fost de 52. Trevor-Roper, care, cum singur mărturisește, și-a permis unele libertăți față de ediția germană, consideră că au fost numai 51 de directive, iar pe cea cu privire la ocuparea Norvegiei și Danemarcei din 1 martie 1940 a numerotat-o cu 10 a. Semnalăm, de asemenea, că textul directivei nr. 12 lipsește. Se crede că ea nu a fost transmisă comandamentului armatei. În jurnalul generalului Jodl se amintește că această directivă a fost modificată în urma unui ordin dat de autorul jurnalului. În afară de directiva nr. 24, despre colaborarea cu Japonia, iscălită de generalul Keitel, toate celelalte directive sînt iscălite de Hitler.

Deși se consideră că prima directivă din seria celor elaborate în 1939 ar fi cea din 31 august, respectarea adevărului istoric ne impune însă să amintim, sprijinindu-ne pe documentele de la Nürnberg, că în preajma atacării Poloniei au mai fost date două directive. Cunoașterea lor ne ajută să înțelegem și pe această cale cît de intense au fost pregătirile pentru această agresiune. La 3 aprilie 1939 a apărut o legătură cu „Varianta Weiss". Hitler ordona să se facă toate pregătirile pentru ca atacul asupra Poloniei să aibă loc „începînd de la 1 septembrie 1939", iar Înaltul Comandament să facă imediat o repartiție exactă a acțiunilor pe care urmau să le execute forțele armate. La 11 aprilie, Hitler iscălește o nouă directivă, în care, între altele,se preciza: „neapărat trebuiesc înlăturate orice fel de fricțiuni cu Polonia. Dacă Polonia va avea o poziție amenințătoare față de Germania, imediat ne vom despărți de ea, trecînd peste acordul ce există între noi. În acest caz, scopul nostru va fi nimicirea forței militare poloneze. Orașul liber Danzig va fi anexat Germaniei imediat după începerea operațiilor. Scopul nostru este localizarea războiului la granițele Poloniei, ceea ce este posibil datorită crizei interne din Franța, fapt care va impune Angliei să fie reținută" [12]. Poate nu e lipsit de interes să amintim că, cîteva zile după elaborarea acestei directive, Hitler declara în Reichstag că intenția Germaniei de a ataca Polonia „este o invenție a presei internaționale".

Cine citește cu atenție directivele își dă seama că ele reprezintă evoluția agresiunii săvîrșite de imperialismul german în cel de-al doilea război mondial. Ele constituie punctul de plecare pentru clarificarea și realizarea celor mai importante campanii și operațiuni militare ale tuturor forțelor armate germane. Apare limpede că particularitățile acestor directive, ca și ale planului strategic general, au fost determinate de obiectivele politice și economice ale Germaniei hitleriste, în primul rînd de cele pe care Hitler le-a precizat la 23 noiembrie 1939 în fața conducătorilor militari, că „este absolut necesar să rezolvăm problemele economice. Aceasta nu se va putea face fără ciocniri cu alte state și stăpînirea unor bunuri străine" [13]. „Azi — preciza el cu altă ocazie — trăim epoca imperiilor economice" [14]. Realizarea dominației economice și politice a Germaniei în Europa a început — așa cum arăta de altfel și Hitler în ședința cu conducătorii militari din 23 noiembrie 1939 — prin luarea unor măsuri concrete: eliberarea Germaniei de obligațiile internaționale, părăsirea Ligii Națiunilor și a conferinței dezarmării, introducerea serviciului militar obligatoriu, remilitarizarea zonei renane, ocuparea Austriei. Pasul următor a fost — cum arăta Hitler — Boemia, Moravia, instaurarea protectoratului; prin „aceasta a fost creată baza atacării Poloniei". Cum s-au desfășurat lucrările în continuare pentru realizarea dominației Germaniei, se poate urmări desigur în linii mari în directive.

Agresiunea contra Poloniei a constituit începutul. La 3 octombrie 1939, generalul Raeder terminase memorandumul despre atacarea bazelor din Norvegia, iar trei zile

---

[11] Совершено Секртно! Точко для командования документы и материалы, Изд. „Наука", Москва, 1967, стр. 10.

[12] Нооренберский процесс, Сборник Материалов, том II, Государственое издательство, Москва, 1955, стр. 971.

[13] Совершено секретно, стр. 75.

[14] R. Bartel, *Die Kriegsziele des deutschen Imperialismus*, Deutscher Verlag Berlin, 1956, p. 30—32.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mai tîrziu, Dönitz prezenta și el un memorandum cu același subiect. În octombrie și noiembrie, Raeder continua să lucreze la planul ocupării Norvegiei împreună cu „Organizația Rosenberg", secția de politică externă a partidului nazist. La 27 ianuarie 1940, Keitel a prezentat planul de atacare a Norvegiei și abia la 1 martie 1940 a apărut directiva în vederea aplicării operației „Weserübung". Planul atacării Belgiei și Olandei a intrat în preocupările cercurilor conducătoare militare încă din 1938, cînd a fost planificată atacarea Cehoslovaciei și a fost prevăzută eventualitatea unui război cu Anglia și Franța. În timp ce la 6 octombrie 1939 Hitler asigura guvernele Belgiei, Olandei și Luxemburgului că va respecta neutralitatea lor, la 7 octombrie generalul Brauchitsch ordona grupei armatelor „B" să se pregătească pentru atacarea acestor țări. Este cunoscut că la 10 mai 1940 trupele germane au ocupat cele trei țări. Ar trebui să folosim un spațiu prea mare pentru a sublinia intensele preparative care au precedat apariția fiecărei directive, care nu au fost niște „revelații succesive ale unui viitor pe care numai Hitler îl determina" [15]. Ele au fost pregătite cu foarte multă migală de o mulțime de organe militare și politice și abia apoi iscălite de Hitler.

Rînd pe rînd, directivele indică măsurile în vederea înfrîngerii Angliei și Franței, pentru îndepărtarea pericolului de război în același timp pe mai multe fronturi, pentru distrugerea pozițiilor strategice ale Angliei în Mediterană și ale Statelor Unite în Oceanul Pacific, Orientul Apropiat, pentru împiedicarea formării unei alianțe antihitleriste, activizarea Italiei și Japoniei, pentru pregătirile necesare purtării unui „război fulger" contra Uniunii Sovietice. Distrugerea și nu înfrîngerea statului sovietic a fost „unul din marele obiective ale lui Hitler din momentul în care a conceput programul său în 1920 [16]. Atacarea U.R.S.S. constituia, după părerea cercurilor conducătoare fasciste, una din condițiile cele mai importante pentru asigurarea dominației germane, mai întîi în Europa și apoi pe plan mondial. Cu ajutorul bogățiilor acestei țări, Germania — credea Hitler — va putea să ducă mai departe războiul împotriva continentelor.

Alături de directivele pentru purtarea războiului în răsărit au fost date directive speciale pentru exploatarea economică a U.R.S.S., pentru nimicirea populației, a luptei împotriva partizanilor. Departe de a avea numai un caracter militar, directivele pot fi considerate ca documente de prim ordin, ele reflectînd gîndirea politică și strategică a cercurilor conducătoare germane. Lectura lor convinge adînc că ele fac parte integrantă din planul general strategic și că constituie o parte din istoria strategiei germane.

*

Autorul directivelor, după părarea lui Trevor Roper, și nu numai a lui, a fost Hitler. Cel de-al doilea război mondial — scrie tot el — a fost o afacere personală a lui Hitler: „el l-a dorit, el l-a pregătit, el a ales momentul declanșării lui". Teza nu este nouă, cele mai multe lucrări apărute pînă în 1949 sub auspiciile lui „Komitee zum Studium der Geschichte des Krieges", *au contribuit în mare măsură la răs*pîndirea tezei vinovăției exclusive a lui Hitler pentru catastrofa militară a Germaniei în cel de-al doilea război mondial. Luînd în considerație însemnătatea directivelor ca sursă documentară, problema autorului lor prezintă pentru cercetători interes. Aceasta cu atît mai mult cu cît una din greutățile studierii perioadei hitleriste se poate naște și din greșita poziție față de rolul jucat de Hitler. Așa cum este greșit a considera pe Hitler ca unicul autor și actor pe scena Germaniei între anii 1933—1945, tot atît de greșit este atunci cînd el este socotit o marionetă la discreția anumitor cercuri politice financiare și militare germane. El nu a fost nici un „vizionar", nici un „stăpînit de idei demoniace", ci conducătorul unui partid politic al cărui program a reprezentat punctele de vedere ale unei părți a cercurilor conducătoare germane

[15] Trevor Roper, *op. cit.*, p. 21.

[16] *Probleme des Zweiten Weltkrieges*, Herausgegeben von A. Hillgruber Kiepenheur lt. Witsch, Köln—Berlin, 1967, p. 100.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

interesate în restabilirea ordinii interne puternic zdruncinate de efectele crizei și a luptelor sociale, și în refacerea economiei germane și reconstruirea puterii Germaniei printr-o politică de expansiune. Programul partidului nazist înfățișa perspectiva creării unei „Germanii mari", care va stăpîni „erst Europa und dann die Welt". El a avut sprijinul larg al marii industrii și finanțe, a cercurilor militariste care au contribuit, cum arăta Dr. Schacht în ianuarie 1937, „la organizarea economiei de război încă în timp de pace". De aceea, rolul pe care l-a jucat Hitler în această perioadă nu poate fi statornicit în afara condițiilor concret istorice din Germania, care au dat naștere regimului hitlerist, sau izolat de forțele care l-au adus la putere.

Este adevărat că după 1938, în condițiile în care pregătirile de război ale Germaniei s-au intensificat, conducerea strategică bazată pe principiul cumulării puterii politice și a celei militare în mîinile unui dictator, au făcut ca Hitler și cartierul său general să dețină puteri aproape nelimitate. Ar fi greu de tăgăduit faptul că în anii războiului Hitler a luat chiar o serie de hotărîri importante fără să se mai sfătuiască cu unii din generalii săi cei mai apropiați. Ordinul de atacare a Norvegiei și atacarea Narvicului au fost considerate de unii generali împotriva voinței lui Hitler ca foarte riscante. Pot fi citate, de asemenea, greșelile făptuite de Hitler împotriva voinței unor generali în iarna anului 1941—1942 cu ocazia bătăliei pentru Moscova. Este cunoscută, de asemenea, adevărata criză care s-a dezlănțuit în conducerea Wehrmacht-ului cu ocazia bătăliei de la Stalingrad, din cauza opoziției dintre părerile unor generali și cele ale lui Hitler. Unele din planurile lui Hitler, expuse generalilor, între care erau și foarte buni specialiști, s-au dovedit a fi niște simple himere, cum au fost, de pildă, planul de ocupare a bogățiilor petroliere ale Caucazului, atacarea Iranului și Irakului, atragerea Turciei în război și pregătirea unei loviturl în Orientul Apropiat. Analiza unora din directive în ceea ce privește, de pildă, campania din vara anului 1942 subliniază uneori lipsa unui țel precis al ofensivei, o necoordonare a forțelor militare angajate în luptă. Hitler, împreună cu generalii, dar mai ales el însuși, nu odată a subapreciat forțele armate sovietice, ca și posibilitățile reale ale industriei Uniunii Sovietice. De altfel, însăși operația „Taifun" îndreptată spre Moscova a pornit de la subaprecierea forțelor militare sovietice și supraaprecierea posibilităților armatelor germane. Au fost și multe puncte de vedere deosebite între generali și Hitler. Putem cita, de exemplu, deosebirile de vederi între generalul Beck și Hitler în preajma atacării Cehoslovaciei, expuse în Memoriul făcut de general din 5 mai 1938, care concludea că politica dusă de Hitler împingea Germania la un război de mari proporții, ceea ce însemna, după părerea sa, o înfrîngere sigură, pentru că Germania nu va putea face față forțelor armatelor unite ale Angliei, Franței și Statelor Unite [17]. (Acest memoriu nu figurează în Arhivele procesului de la Nürnberg). Se pot da exemple cînd au fost luate hotărîri care au satisfăcut numai ambițiile lui Hitler, indiferent dacă acestea au costat grele sacrificii umane și materiale. Pot fi date exemple cînd unele hotărîri luate de Hitler dovedeau lipsa de cunoștințe temeinice în domeniul militar ca și în domeniul politic. Ceea ce ne interesează însă pe noi este faptul dacă toate aceste greșeli și deficiențe ale lui Hitler pot fi considerate cauze fundamentale care au determinat ca Germania să pregătească războiul sau au determinat ca Germania să piardă războiul? În ce măsură responsabilitatea sa poate sau nu fi împărțită și cu alții? Ar fi suficient să începem răspunsul nostru prin a arăta că Hitler nu a venit la putere cu ajutorul unei loviturl de stat. Partidul său a fost adus la putere în mod legal de către acele cercuri care l-au finanțat și pînă atunci și care au desfășurat din iulie 1933, în cadrul „Consiliului general al economiei germane", o intensă activitate pentru pregătirea și planificarea, absolut necesare, a economiei de război. Cercurilor industriale germane, care reprezentau „Confederația industriei germane", partidul nazist le-a promis de la început pacea socială, crearea unei puternice armate și expansiuni teritoriale. Marele industriaș Krupp se lăuda într-un discurs

[17] *Betrachtungen zur gegenwärtigenpolitischen Lage Deutschlands*, în Benoist-Mechin, în *Histoire de l'armée allemande*, V, *Les Epreuves de force*, 1938, Albin Michel, Paris, 1965, p. 267—270.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ținut studenților de la Universitatea din Berlin că „pe parcursul anilor, printr-o muncă liniștită, au fost create premisele științifice și materiale ca atunci cînd va veni momentul, fără risipă de timp, ele să poată fi puse la dispoziția armatelor germane. Altfel — se întreba el — cum ar fi putut realiza armata sarcinile ei încredințate între anii 1933—1939 și mai ales după 1939?" [18].

Întreaga pregătire a celui de-al treilea Reich pentru război din punct de vedere economic a fost rezultatul simbiozei între cercurile economice, financiare, administrative și militare.

„Loviți de criză și amenințați de consecințele ei sociale și politice — scrie istoricul american Hallgarten — industriașii germani l-au plătit pe Hitler" [19]. Frica de comunism a cercurilor conducătoare germane a fost în mod abil exploatată de Hitler și de partidul hitlerist. Cu cît concentrarea capitalului și a industriei a crescut, cu atît capitalismul german avea nevoie de o pază mai strașnică pentru înlăturarea oricărei urme de democrație.

Politica partidului nazist a însemnat pentru militarismul german mari posibilități de refacere și întărire a poziției sale. Cu toate că armata germană a constituit un factor important de pază a ordinii interne într-o Germanie zdruncinată de lupte politice din ce în ce mai violente, de criza economică și consecințele ei precum și de convulsiuni sociale, cercurile militariste și Statul Major considerau că puterile lor erau prea reduse pentru a putea să joace un rol hotărîtor pe planul politicii interne și externe. Declarațiile făcute de Hitler la 3 februarie 1933 în legătură cu introducerea serviciului militar obligatoriu, cu hotărîrea de a face din armată „fundamentul națiunii", pentru că numai ea „va face posibilă cucerirea de întinse și bogate teritorii în est", înființarea la 4 aprilie a „Consiliului de apărare", nașterea Wehrmacht-ului la 16 aprilie 1935, toate acestea au fost primite cu brațele deschise de cercurile militariste. Scopurile de război înscrise în programul nazist au redat, după spusele unor generali, armatei „onoarea, grandoarea și puterea sa". Spre satisfacția Statului Major, alocațiile pentru bugetul militar creșteau în Germania hitleristă de la an la an. Chiar cei mai mulți dintre generalii care au încercat la un moment dat să se opună politicii lui Hitler au recunoscut adeziunea lor inițială față de programul partidului nazist. Însuși Hitler declara, într-un discurs din 23 decembrie 1933, că „dacă armata nu ar fi fost alături de mine, eu nu aș fi astăzi aici" [20]. Este citată foarte adesea în literatura legată de ascensiunea hitlerismului în Germania hotărîrea generalului Hammerstein și a generalului Schleicher ca la nevoie să asigure pe calea unui putsch dominația lui Hitler [21].

Teza după care generalii germani au fost „ca o ceară moale în mîinile lui Hitler" [22], ei mărginindu-se numai să-i asculte interminabilele monoloage, este astăzi foarte greu de crezut. Părerea susținută de unii istorici „că Înaltul Comandament German a fost antrenat într-un război ale cărui întindere și consecințe i-au scăpat", este neadevărată. Ar fi deajuns să răsfoim jurnalele unora dintre generali sau unele lucrări scrise [23] cu scopul de a arăta opoziția făcută lui Hitler de către unii ofițeri superiori în care se recunoaște într-un fel sau altul ce contribuție importantă au adus generalii începînd din 1936 1937 la pregătirea de război și ce sentimente de mulțumire și satisfacție le-au adus „ușoarele războaie"

[18] *Procès, Nürnberg*, vol. XXXV, doc. 3171 D.

[19] *The Nazi Revolution. Germany's Guilt or Germany's fate*, Boston, 1965, p. 45.

[20] Gordon A. Graig, *The politics of the Prussian Army*, 1940—1945, Oxford Claredon Press, 1955, p. 466.

[21] *Ibidem*, p. 466.

[22] *Gert Buchheit, Soldatentum und Rebellion. Die Tragödie der deutschen Wehrmacht*, Rostatt-Boden, G. Grote, 1961, p. 376.

[23] W. Erfurth, *Der deutsche Géneralstab 1918—1945*, Göttingen, 1947; Walter Görlitz, *Der deutsche Generalstab Frankfurt a. M.*, Verlag der Frankfurter Hefte, 1950; H. Greiner, *Die Oberste Wehrmachtführung, 1939—1945*, Wiesbaden, Limes-Verlag, 1951; John Wheeler Bennel, *The Nemesis of power. The german army in Politics, 1918—1945*, London, Machillan, 1954.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

din Polonia și Franța. Să adăugăm și responsabilitatea unor ofițeri superiori în ceea ce privește aplicarea unor metode de război contrare oricăror uzanțe recunoscute cum au fost incendierea orașelor și a orășelelor, masacrarea populației civile, înspăimîntătoarele crime comise în Polonia și mai ales în U.R.S.S., nemaiauzitele pogromuri, deportarea populației etc. Este vorba de responsabilitatea unor ofițeri superiori care cu mult zel au depășit ordinele primite și a altora, care le-au executat cu multă rîvnă.

Dacă ar fi să credem pe Trevor-Roper, Hitler a dezlănțuit războiul după un plan făcut de el fără ca Statul Major și celelalte organe de conducere ale armatei să fi avut vreun alt plan. Trevor-Roper subliniază că planul lui Hitler, „deși urmărea realizarea unor vechi aspirații naționaliste, politica și strategia realizării lui era impusă de el personal". Din ce în ce mai puțini oameni se arată dispuși a crede așa ceva. Încă în martie 1938, Churchil declara în Camera Comunelor că Europa se găsea în prezența unui program de agresiune pregătit cu minuțiozitate și care se desfășura etapă după etapă. El continua prin a arăta că scopurile politicii externe a Germaniei au fost acelea pe care Hitler le-a proclamat în cartea sa *Mein Kampf* pînă la agresiunea împotriva Uniunii Sovietice din 1941 [24]. Pentru realizarea acestei politici a existat fără nici o îndoială un plan strategic general elaborat de întregul aparat militar și politic înființat de regimul hitlerist. Fiecare directivă este rezultatul muncii concrete a organelor și instituțiilor militare și politice fără de care regimul hitlerist n-ar fi putut exista.

Strategia nazistă era sortită eșecului, indiferent dacă ea ar fi fost sau nu pusă în aplicare de Hitler. Germania nu putea să facă față potențialului militar și economic al marilor puteri care au format mai tîrziu coaliția antihitleristă. Contradicția dintre planurile de cucerire și posibilitățile limitate pentru realizarea lor a determinat cercurile conducătoare ale Germaniei să instaureze o sîngeroasă dictatură, care să asigure agresiunea pe plan intern și extern, să asigure centralizarea deplină a puterii executive nelimitate și a celei legislative și militare în mîinile unei singure persoane, să subordoneze toate resursele materiale și spirituale ale țării războiului, să distrugă principalii dușmani ai Germaniei prin război fulger și, în sfîrșit, să aplice pe un plan larg principiile războiului total. Asemenea obiective au venit în primul rînd în contradicție nu numai cu interesele popoarelor din lume, ci cu mersul progresului uman. În al doilea rînd, realizarea lor a impus o serie de măsuri care nu au corespuns cu posibilitățile reale, economice, politice și militare ale Germaniei. În toată Europa ocupată, războiul s-a dublat cu lupta subterană a popoarelor, cu o rezistență nemaiîntîlnită încă în istorie și pe care nici o directivă și nici un ordin nu au putut s-o frîngă. Eroismul armatelor sovietice, asupra cărora a căzut greul purtării războiului, a contribuit alături de lupta armatelor coaliției antihitleriste la falimentul forțelor germane.

Cine studiază directivele Înaltului Comandament al Wehrmahtului iscălite de Hitler învață foarte multe lucruri despre cauzele care au favorizat un timp scurt victoriile Germaniei și cele care au dus la catastrofa ei.

[24] W. S. Churchil, *The Second World War, Cassel London*, 1948, p. 239, vol. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DOCUMENTE MOLDOVENEȘTI DIN SECOLELE XV—XVII

DE

D. CONSTANTINESCU

Publicăm în cele ce urmează un număr de documente moldovenești din secolele XV—XVII aflate în posesia noastră în original, copii, fotocopii după original, traduceri și rezumate.

Deoarece colecționarea lor a început prin anul 1933, cînd nu mă gîndeam că ele vor putea vedea vreodată lumina tiparului, n-am însemnat pe ele, cum obișnuiau o seamă de colecționari, proveniența lor. În timpul celui de al doilea război mondial am întocmit un indice al tuturor documentelor pe care le achiziționasem pînă atunci, care conținea și sursa, dar cu ocazia evacuării s-a pierdut nu numai indicele, ci și multe din documente, manuscrise, precum și o bogată colecție numismatică, multe cărți rare și nenumărate clișee. Cele ce au mai rămas, împreună cu cele achiziționate după război, între anii 1945—1947, cîteva mii, le-am tradus și transcris, în parte — pînă în prezent peste 350; restul materialelor, conținînd originale, clișee, fotocopii, traduceri, copii și rezumate de documente, inscripții de ctitorii religioase, de pe clopote și pietre funerare, însemnări de pe icoane și cărți vechi au fost fișate, parțial, urmînd a fi definitivate pentru o eventuală tipărire a lor.

Documentele care apar aici cuprind: a) judecăți domnești (nr. 1, 15, 16) și o judecată a mitropolitului (nr. 24); b) porunci domnești (nr. 18); c) întăriri de proprietăți (nr. 2, 4, 5, 6, 7, 9, 10, 12, 13, 15, 21); d) vînzări de proprietăți (nr. 2, 3, 5, 7, 8, 13, 19, 20); e) hotarnice (nr. 14, 15, 22); f) donații și schimburi de proprietăți (nr. 6, 23); g) chezășii (nr. 17); h) mărturii particulare ale unor dregători domnești (nr. 11) și ale celor locali (nr. 3); i) izvoade (nr. 21).

Aceste documente aduc știri noi sau completează informațiile mai vechi despre unele sate străvechi — multe dispărute ori contopite cu altele — de la jumătatea secolului al XV-lea pînă la jumătatea secolului al XVII-lea.

Satul Iucușeni se află și azi în comuna Victoria, județul Iași. E un sat străvechi (nr. 1, 22). Cu siguranță că el exista și în secolul al XIV-lea. De reținut este elementul juridic *gloaba* care nu-i altceva decît străvechea *zavescă*, care se punea pentru a opri rejudecarea aceleiași cauze.

Bălușenii (nr. 2) și Grașii (nr. 2) sînt satele contopite sub numele de Grași (care își trage numele de la Grașiță), ambele existente documentar la începutul secolului al XV-lea și numite azi, impropriu, Dumbrava (comuna Timișești, județul Neamț).

Retovoiești—Cucuieți, contopite cu alte sate, sînt astăzi în comuna Urecheni, județul Neamț.

Roșiorii (nr. 3), din fostul județ Roman, sînt și astăzi. Mențiunea din document fiind vagă nu putem preciza dacă sînt Roșiorii din comuna Dulcești, jud. Neamț, sau

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cei care dau numele comunei din județul Bacău,

Satele Brătuleții (nr. 4, 5, 6, 7, 11) și Netezii (nr. 8, 9,) se află în comuna Grumăzești — Neamț.

Vlăicenii, din ținutul Iași, fie că au dispărut, fie că s-au contopit cu alt sat, așa încît nu se pot identifica sigur.

Bețești (nr. 13) și Cîndești (nr. 13) se află, amîndouă, în județul Neamț, primul în comuna Rediu, iar al doilea în comuna cu același nume.

Edumerești — Idumirești (nr. 13, 21, 23) sînt Scorțenii de azi, din județul Bacău; pentru acest sat mai posed foarte multe documente, din nenorocire carbonizate, dar care cu stăruință și anevoință ne pot da multe lucruri neștiute. Satele au fost proprietatea lui Gavril hatmanul, fratele lui Vasile Lupu voievod, pe care Gheorghe Ștefan le-a dat cumnatului său, Boul, fiul vistiernicului de multe ori trădător, Toader Boul.

Goșmanii (nr. 23) sînt și azi în județul Neamț, iar *Schitul* (nr. 24) este Agapia, odinioară mănăstire de călugări.

La documentele slave întregirea prescurtărilor s-a făcut în mod tacit, iar la cele românești orice intervenție a noastră în text a fost marcată prin paranteze unghiulare (< >).

1.

6961 (1453) mai 1. *Alexandrel voievod judecă pîra lui Giurge și a fraților săi, nepoții Icușoaiei, împotriva acesteia, penttu satul Icușenii, dînd dreptate lui Giurgea și fraților săi.*

Suret de la Alexandru vod<ă>, l<e>t 6961 <1453> mai 1.

Facem înștiințare cu această carte a noastră, precum au venit, înainte<a> noastră și înnaintea tuturor boierilor noștri, Giurge, nepotul Ecușoae și cu frații săi și au pîrît pe Icoșoae pentru satul Icușăni <ș>[1]i pintru dresurile <di>[1]n Iucușani: iar Iucușoaie a zis .....[1] dresuri acelui <sat>[1] de mai sus scris s-au stri<cat cînd s-au g>[1]iudecat <cu d>[1]înșii dup<ă> dreptate și ..... <v>[1]reme că <s-au stri>[1]cat <a>[1]celi dresuri .....[1] acel sat Iucușănii .....[1] giudeca<ta>[1] noastră. Iar Iucușoae .....[1], pintru cari i-a<m> dat și noi acestu uric .....[1] acel sat Iucușănii, ca să fie a Giurgii și a fr<ații lui>[1], lor și copiilor lor și nepoților și strănepoți<lor> și a tot neamul ce să va alege mai aproape, nerușuit nici cdănăoară în veci. Iar altul niminea ca să n-aibă treabă cu acel sat, fără numai Giurge și cu frații săi. Iar de s-ar mai scula cineva din rudeniile lor să mai pîrască pintru acest sau să pomenească de dînsu, acela să dea gloabă 60 de ruble.

Și la aceasta au fost toți boerii noștri: Dima[2] Graevici[3] vel[4] vol[5]<nic> și dum<nealui> Coste pîrcălab și dum<nealui> Petre post<elnic> și dum<nealui> Ivan vel stol<nic> și dum<nealui> Giurge vel com<is> și alți mulți boer<i> mari și mici. <Și pentru>[1] mai mare credință și înt<ă>r<i> tura <...am poruncit ci>[1]nstitului și credin<cios>[1] boeriu<lui nostru, dumnealui>[1] Mihail vel logofăt .....[1] și .....[1] cătră aciastă<carte a noastră>[1].

S-a<u tălmăcit de>[1] Evloghie dasc<ăl, let 72>[1] 67 <1759> mai 16.

Trad. rom. din anul 1759, pe hîrtie pe ambele părți, carbonizată și ruptă, avînd următoarele însemnări: a) „Iucșenii .... copie du<pă> ispisocul lui Alexandru vod<ă>, let 6961 mai"; b) „Dumitru Savin"; c) „Nr. 213 iulie în 23 — 1859"; d) „Nr. 255, 1862 mar<tie> 15".

---

[1] Loc ars și rupt.
[2] Corect: Duma.
[3] Corect: Braevici.
[4] Cuvîntul „vel" aparține traducătorului neputînd exista în original.
[5] Corect: vor.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

2.

7077 (1569) iulie 17, Suceava. *Bogdan Lăpușneanu voievod întărește mănăstirii Agapia satele Bălușenii și Grașii, de pe Neamț, și Retovoștii, numit Cucueții, de pe Topolița, cu morile lor.*

Suret de la Bogdan vodă, văleat 7077 <1569> iulie 17.

În numele Tatălui și a Fiului și a Sfîntului Duh, troiță sfintei nedespărțite. Adecă eu cel plecat stăpînului mieu domnul Isus Hristos, eu Bogdan v<oie>v<o>d, cu mila lui Dumnezeu, stăpîn țării Moldovii. Înștiințare facem cu această carte a noastră tuturor cine a vedea-o sau ar auzî cetind-o, cum că bine am ....[1], cu domnească noastră voe, cu curată si luminată inemă și cu toată voe noastră cea bună și cu dumnezeiască putere, am făcut pom<enire pen>[1]tru sufletele moșilor și strămoșilor și a părinților <noștri>[1], pentru a noastră <să>[1]nătate și a mîntuirii trupurilor <și sufletelor n>[1]oastre și <pen> tru sănătate și mîntuire suflet<elor și trupuri>[1]lor al iubiți<lor noștri fra>[1]ți și surorilor noastre ș<i>[1]....[1] răposaților .. ..[1] miluit și am întors ....[1] să<bo>rului mai marilor voevozi Mihail și Ga<vril, de la sfînta mănăs>tire Agapii .:....[1] sate anume Bălușenii, pe pîrîul Neamțului, <în ținu>[1]t Neamțu și .....<al>[1]tu satu, anume Grașii, care satu .....[1] vechi cu adevăr<at ale>[1] noastre, care să răspundu aproape de ce<tatea Neamț>[1]ului cu tot venitul lor.

Și viind înnaintea noa<stră și înaintea>[1] boerilor noștri Ion Danciul pîrcălab, nefiind d<e nimeni silit, nici a>[1]suprit, ș-au vîndut dreaptă ocină și moșie a mo<șului său cu tot ve>[1]nitul ei, care au avut-o el dată de moșu său Alexandru v<oie>v<o>d, o bucată de loc din hotarul satului Rătovoești, parte din sus, ce să numești acum Cucueții, cu moară în Topoliță. Aciasta au vîndut-o rugătorilor noștri egumenului chir Sălivestru și tuturor părinților ot mănăstire Agapii în 300 zloți tătărești. Și sculindu-s<e> rugătorii noștri, toate le-au plătit acesti de mai sus arătati, cu 300 zloți în mîna pîrcălabului, bani mănăstirești, înnainte noastră și a boerilor noștri. Așijderea și noi văzindu a lor de bunăvoe vînzare și tocmeală între dînșii și deplin plată, am întărit și noi rugătorilor noștri de la mănăstire Agapii mai sus arătatul satu anume Rătovoești, cu moară în Topoliță, ce să numesc acum Cucueții, cu uricu și cu <tot v>enitul, lor>[1] și tuturor care vor rămîne după dînșii, neclătit, neruș<eit niciodată, în veac>[1].

Și hotarul acelor de mai sus arătate sate să fie <după vechile hotare>[1], care s-au stăpînit dintru-nțiiu, nezmintit. Și de acum î<nainte.....>[1], pentru acei<a> am pus credința domnii noastre Bogdan v<oie>v<o>d <și credința pre>[1]aiubiților frații noștri, Mihail <și>[1] Co<tantin>[1]. .....[1] ce.....[1] <și credința boie>[1]riului nostru Crăciun v<el vornic al Țării>[1] de Sus <și credința bo>[1]erului nostru Ioan Caracuzeli și credința boeriului no<stru>[1].....[1] și credința boeriului Sava și boerul <Turcea..... ...>[1] pîrcălabi de Hotin și credința boeriului Pașcu și boer<ului Tu>[1]doran pîrcălabi <de Neamț>[1] și credința boerului Coste și credința boerului Por<osaci pîrc>[1]ălab Novogradschie și credința boerului Vas<i>le <portar de Suceava>[1] și credința boerului Tudor spătar și cred<ința boerului Jurja vi>sternic și credința boerului Dinga postelni<c și cre>[1]dința boerului Movila pah<arnic> și credința boeriului <Vas>can stolnic și credința boerului Arvat comis și credința tuturor boerilor noștri celor mari și mici.

Dar și după viața noastră cine va fi stăpînitor țării Moldovii, din fiii noștri, sau din frații noștri, sau din ruda noastră, sau oricine s-ar întîmpla, s-ar scula să strîci întemeiat datul nostru, pe cum am tocmit și am miluit mănăstire Agapii, să fie blestemat de domnul Dumn<e>zeu, care a făcut ceriul și pămîntul și de pre<a>sfînta născătoare de Dumnezeu și de 4 evangheliști și de 12 verhovnici a<posto>li și de 318 părinți de la Nechiia și de toți sfinții, să aibă parte cu Iuda și cu procletul Arie și cu Iudeii ci-au răstignit pe domnul Hristos, ce-au zis că sîngele lui să fie pe noi și pe fii<i> noștri.

Și pentru mai mare credință și întărirea tuturor celor ce s-au arătat <mai sus, am>[1] poruncit credincios boeriului nostru Gavriil vel log<o>f<ă>t de au scris <și să lege pece>[1]te noastră <pe> adevărată carte aciasta.

---

[1] Loc ars și rupt.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

<S-a scris>[1] în Suceava, de <Si>mion Popa.

Trad. rom., pe hîrtie carbonizată, ruptă şi cu mici lipsuri.

3.

7096 (1588) martie, Roman. *Mărturia pîrcălabilor, şoltuzului, pîrgarilor şi preoţilor din Roman precum că Petrică şi soţia sa, Dochia, vînd Drăguţei, fiica lui Toma logofăt, ocina lor din Roşiori.*

† Се ѹбо ми, Давид и Бежан, паркалаби Романскїи, ї Ионашко шолтѹз и в҃ї пръґари и Максин Ґърбѣ и призвитер Лѹка, прозванїем же Вѣрдеш, и въси призвитери ѡт тръґ Рѡманскои. Даем въ ѹзнанїе сим листом нашим ꙗко прїидоша прѣд нами, на стола Романскаґо тръґа, Петрика съ еґова жена, именем Дѡкїꙗ и брати Євдѡкїеви, именем Кръстѣ и Козма, ѡт волост Немецкои, внѹцї Ѡне Вижак и прѣвнѹци Аннѹшеви, по своихом их доброю воли никыим иже понѫждени, ниже присилѡвани и прѡдали свѡѧ ѡтнина ѡт оурик стараґо Стефана воевода, раздѣлена права по свѡѧ чѣст ѡт селѡ Рѡшиѡрїи и ѡт царинѹ, что ест им чѣст; та́ продал Драґѹцеи, дѫщи Томи лоґофета за р҃и злат татарских.

И платил тоѧ ѡтнина Дръґѹца, дѫщи Тѡми лоґофета, ѡт вишеи писанни их ѡт Дѡкїѧ, жена Петрикова и ѡт своеи братїи, Кръстѧ и Козма, синове Илеви, внѹци Ѡне Вижак и прѣвнѹци Аннѹшкеви на свои прави пинѣзи и ґотови више писанни их р҃и злат татарских.

Тѡґѡ ради, никто да не смѣет сїꙗ токмеж възвратити или прѣвратити, николиже, на вѣки вѣком, амин.

Пис ѹ Тръґ Роман, мѣсеца март, въ лѣто ҂зчѕ.

Adică noi, David şi Bejan, pîrcălabi de Roman, Ionaşco şoltuz şi 12 pîrgari şi Maxim Gîrbea şi preotul Luca, însă poreclit Veardeş, şi toţi preoţii din tîrgul Roman. Dăm ştire cu această carte a noastră cum au venit înaintea noastră, la scaunul tîrgului Roman, Petrică şi soţia sa, anume Dochia şi cu fraţii Evdochiei, anume Crîstea şi Cozma, din ţinutul Neamţului, nepoţii lui One Vijac şi strănepoţii Anuşcăi, de bunăvoia lor, nesiliţi de nimeni, nici asupriţi şi au vîndut ocina lor, din uricul de la Ştefan voievod cel Bătrîn de împărţeală dreaptă pe partea lor din satul Roşiorii şi din ţarina, care este partea lor; această parte au vîndut-o Drăguţei, fiica lui Toma logofăt, drept 150 zloţi tătăreşti.

Şi a plătit acea ocină Drăguţa, fiica lui Toma logofăt, mai sus scrisei Dochia, soţia lui Petrică şi fraţilor ei, Crîstea şi Cozma, fiii lui Ilea, nepoţii lui One Vijac şi strănepoţii Anuşcăi, drepţii săi bani gata, scrişi mai sus, 150 zloţi tătăreşti.

Drept aceea, nimeni să nu îndrăznească a întoarce sau a strica această tocmeală, niciodată, în veacul veacului, amin.

Scris în Tîrgul Roman, luna martie, în anul 7096 < 1588 >.

Orig. slav, hîrtie, pecete pe ceară.
Clişeu şi fotocopie, la D. Constantinescu.

[1] Loc ars şi rupt.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

4.

7112 (1604) august 13, Hărmăneşti. *Ieremia Movilă voievod dă lui Vasile fost pîrcălab carte ca să stăpînească şi să-şi apere hotarul satului său Brătuleţii.*

† Їω Єремїа Могила воевод, Божїею милостїю господарь земли Молдавскоы. Дали есмь сь лист господства ми слузи нашеми, Василїє бывшаг прькълаб, на то ωн да ест моцен и силен сь сїю лист господства ми дрьжати и ωбранити Хотар селу своему, Братулецїн, по где поведуют привилїе его и по где из вѣка ωживалїн. Ино никто да смьшиансат калукати, господства ми невьздаст никому Хотар селу своему, ани кь узнанїю нѣст господству ми.

Тѣм ради, никто да не смѣют калукати или вълазити вь звоего Хотѣр и вѣ полѣни его, у Варатик, или у Зимбреці прѣд сїю лист господству ми.

Пис у Хрьмьнеции, вь лѣто ҂зрвї август гї.
Єремїа Могила воевод (m.p.)
† Сам господинь велѣл.
Чернат <писал>.

+ Io Eremia Moghila voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al ţării Moldovei. Dat-am această carte a domniei mele slugii noastre, lui Vasile ce a fost pîrcălab, precum să fie tare şi puternic cu această carte a domniei mele a ţine şi a apăra hotarul satului său, Brătuleţii, pînă unde îi răspund ispisoacele sale şi pînă unde a apucat din veac. Şi nimeni să nu îndrăznească a face vreo învăluire căci domnia mea nu va da nimănui hotarul satului său, nici voieşte a şti domnia mea.

Drept aceea, nimeni să nu cuteze a face vreo învăluire sau a se băga în hotarul lui, sau în poienile lui, în Văratec, sau în Zîmbreşti, împotriva cărţii acesteia a domniei mele.

Scris în Hărmăneşti, în anul 7112 <1604> august 13.
Eremia Moghilă voievod <m. p.>.
+ Însuşi domnul a poruncit.
Cernat <a scris>.

Orig. slav, hîrtie, pecete mică pe ceară roşie, sub vată, stricată.
Clişeu şi fotocopie, la D. Constantinescu.

5.

7125 (1617) februarie 11, Iaşi. *Radu voievod întăreşte lui Mitrofan, episcop de Huşi, satul Brătuleţii din ţinutul Neamţ, pe care l-a cumpărat de la Vasile Aronescul.*

Їω Радул воевода, Божїю милостїю, господарь земли Молдавскои. Ѿже прїиде прѣд нами и прѣд усими нашими мωлдавскими болѣри слуга наш Василїе Аронескул, никїим непонужден, ани присилован, нь о добраа своа правaa ωтнину и помилованїе за правовѣрное его ко вислуженїе, ωт урик за милованїе ωт Арона воевода и от нарѣжденїи за потврьжденїе ωт Єремїа воевода и ωт Симеон воевода и ωт Костантина воевода, едно село на имѣ Брьтулецїи ωт волост Немецкому, сь мѣсто за млин которыи был послушен кь граду Немецкому. Того убо село продал ωтьцу и молебни нашему кїр Митрофану епископу Хушскому ради двѣ ста угарских червони златих и пятдесѣтих. И въставшися ωтьць и молебник наш Митрофану епископу и заплатил вь руках слузѣ нашему Василїу вьсе исплъно сь готовими пѣнѣзи тих

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

двѣ стѧ и пѧтдесѣтиХ ѹґи червони златиХ от прѣд нами и ѡт прѣд въсеґо съвѣта ґоспоства мы.

И въ тѡм тоґдаже ѡтьць и молебник наш Митрофан епископь мартѹрисил прѣд нами и прѣд въсѣм болѣром нашим малим и великим како тоґо село кѹпил да бѹдет свѧтѣи монастири Съкѹлѹ въ зкоем постриґѹ, ґде ест Храм чистномѹ ѹсѣкновенїю чистнаґо и славнаґо пророка и прѣдтеча и кръстителю Їѡанѹ.

Тѣм ми ꙗкоже видѣХом доброволны токмежи продажїе къ семѹже испльное заплатѹ еже прїꙗт ѡт ѡтьца и молебника нашеґо и пак ѹсрьдїе свѣтии си еже къ свѧтомѹ монастирѹ такожде и ми есми дали и потвръдили свѧтомѹ <монастирѹ Секѹл томѹ више писанномѹ, селѹ>[1] на имѣ Брътѹлецїи ѡт волост Немецкомѹ, съ мѣсто за млин и съ въ<сем Хотаром и съ въсем доХодом от въсе>[1]ґо Хотарѹ да бѹдет и ѡт нас даанїе и потвръжденїе и <исписок свѧтѣи монастир непорѹшено николиже>[1] на вѣкы вѣчниХ. И инь да сѣ не ѹмѣшает прѣд сим <листом нашим>.

<ѹ Ꙗс, въ лѣто>[1] ҂зрке мѣсеца февръарїе аї дьнїе.

† Господинъ рече.

Гꙗнґѣ лоґофет и сѧ искаaХ. Ѹчините им ѹрик.

† Дѹмитрѹ Филип <писал>.

+ Io Radul voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al țării Moldovei. Iată a venit înaintea noastră și înaintea tuturor boierilor noștri ai Moldovei sluga noastră, Vasile Aronescul, de nimeni silit, nici asuprit, ci de bunăvoia lui și a vîndut dreapta lui ocină și miluire pentru slujba lui dreaptă și din uric de miluire de la Aron voievod, un sat, anume Brătuleții, din ținutul Neamțului, cu loc de moară, care a fost sub ascultarea cetății Neamțului. Acest sat l-a vîndut părintelui și rugătorului nostru chir Mitrofan, episcop de Huși, drept două sute cincizeci galbeni ungurești de aur. Și sculîndu-se părintele și rugătorul nostru Mitrofan episcopul, a plătit deplin toți acei două sute cincizeci galbeni ungurești de aur, în bani gata, în mîinile slugii noastre Vasile, dinaintea noastră și dinaintea întregului sfat al domniei mele.

Apoi, tot atunci, părintele și rugătorul nostru episcop Mitrofan a mărturisit înaintea noastră și înaintea tuturor boierilor noștri mari și mici precum acel sat l-a cumpărat ca să fie a sfintei mănăstiri Secul, metania sa, unde este hramul Tăierea capului sfîntului prooroc înainte mergător și botezător Ioan.

Deci, văzînd noi această tocmeală și vînzare de bunăvoie și către aceasta și plata ce a plătit părintele și rugătorul nostru, cum și acea osîrdie a sfinției sale către sfînta mănăstire, noi încă de asemenea am dat și am întărit sfintei mănăstiri Secul acel numit mai sus sat, Brătuleții, din ținutul Neamțului, cu loc de moară și cu toate hotarele lui și cu toate veniturile, din tot hotarul, să fie și de la noi danie și întăritură și ispisoc sfintei mănăstiri, nestrămutat, niciodată în vecii vecilor. Și altul să nu se amestece împotriva cărții noastre.

La Iași, în anul 7125 < 1617 > luna februarie 11 zile.

+ Domnul a zis.

Ghianghea logofăt a iscălit < m. p. > Faceți-le uric.

Dumitru Filip <a scris>.

Orig. slav, hîrtie, pecete aplicată pe un petec de hîrtie care acopere 1/3 din cinci rînduri de text; o trad. rom. din 20 iunie 1804 de polcovnicul Pavel Debrici.

Clișeu și fotocopie după orig., la D. Constantinescu.

---

[1] **În fotocopie textul e acoperit de sigiliu; întregit după o traducere din 1804 iunie 20 de polcovnicul Pavel Debrici.**

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

6.

7125 (1617) februarie 12, Iaşi. *Radu voievod întăreşte lui Mitrofan, episcop de Huşi, satul Brătuleţi din ţinutul Neamţ, cumpărat de la Vasile Aronescul.*

† Ио Радꙋл воевода, Божїею милостїею, ґосподарѫ земли Мѡлдавскои. Дали есми сес лист ґосподства ми молебникꙋ нашемꙋ Митрофан, ипископ ХꙋшскыХ, на то да бѫдет моцин и силен сѫ сим листом ґосподства ми, дръжати и обранити своеґо правою село имѣ Брътꙋлецїи, что сꙋт ꙋ волост Немецскои еже ест емꙋ правою кꙋпленїе ѡт Василїе Аронескꙋл. Таже и ґосподства ми дадꙋХом емꙋ и поѡтвръдиХом аби бити емꙋ тои село, еже више ест писан сѫ вѫсѣм дꙋХодом. И никто да сѫ неꙋмишает прѣд сим листом нашим.

Ѫ Ꙗс, въ лѣто ҂зрке Февруарїе кї.
† Ґосподинъ рече.
† Ґѣнґѧ вел лоґофет ꙋчи.
† Болдович <писал>.

+ Io Radul voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al ţării Moldovei. Am dat această carte a domniei mele rugătorului nostru Mitrofan, episcopul Huşilor, ca să fie tare şi puternic, cu această carte a domniei mele, a ţinea şi a apăra satul său drept, anume Brătuleţii, care este la ţinutul Neamţului, care îi este lui dreaptă cumpărătură de la Vasile Aronescul. Pentru aceea şi domnia mea i-am dat lui şi i-am întărit acest sat al lui, care este scris mai sus. cu tot venitul. Şi nimeni să nu se amestece niciodată înaintea acestei cărţi a noastră.

In Iaşi, la anul 7125 <1617 > februarie 12.
+ Domnul a zis.
+ Gheanghia mare logofăt a învăţat.
+ Boldovici <a scris>.

Orig. slav, hîrtie, pecete aplicată cu tuş.
Clişeu şi fotocopie, la D. Constantinescu.

7.

7125 (1617) aprilie 18. *Radu Mihnea voievod întăreşte mănăstirii Secul satul Brătuleţi, ţinutul Neamţ, dăruit acesteia de Mitrofan episcop de Huşi, care îl cumpără cu 250 galbeni ungureşti de la Vasile Aronescul.*

7125 <1617 >apr <ilie > 18.

Ispisoc domnesc de la Radul Mihnea v <oie >vod, precum că au vîndut Vasilie Aronescul lui Mitrofan, episcopul Huşului, un sat anume Brătuleţii, din ţin<**u**>t<**ul**> Neamţului, cu loc de moară în pîrîul satului, anume Sărata, drept 250 galbeni ungureşti de aur şi întăreşte mînăstirii Secului.

Iar hotarul să fie pe unde au umblat din vac.

Rezumat românesc, într-un „perilipsis adunat în scurt din scrisorile Brătuleţului, hotarul împregiur, 1812 avg <ust >, de la cîmp".

8.

7138 (1629) octombrie 26. *Eufrosina, stareţa mănăstirii Topoliţa, vinde lui Mitrofan, episcop de Huşi, o bucată de loc cu 60 taieri.*

Pe un loc din hotarul lui Barno <**v**> schii, pînă în valea Netezilor şi pînă în pîrîu.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

7138 <1629> oct <om> v <rie> 26.
Zapis de la Eufrosina, starița de la Topolița, împreună cu tot soborul, precum că au vîndut lui Mitrofan, episcopul de Huș <i>, un loc ce iaste de la hotarul lui Barnovschii vodă, de unde au stăpînit, pînă în valea Netezilor și pînă în pîrîu, drept 60 talere, bani gata.

Rezumat românesc, într-un „perilipsis adunat în scurt din scrisorile Brătulețului, hotarul împregiur, 1812 avg<ust>, de la cîmp".

9.

7137 (1628) decembrie 30. *Alexandru voievod întărește lui Mitrofan, episcop de Huși, o bucată de loc cupărată cu 100 taleri.*

7138 <1628> dec <em>v<rie> 30.
Ispisóc sîrbesc de la domnul Alexandru v<oie>vod, fiiul Radului v<oie>vod, întăritură pe zapisul de sus arătat[1], ce întărește lui Mitrofan episcopul un loc de pămînt din hotarul lui Bărnovschii v<oie>vod, dintru acel hotar, pe unde au stăpînit, pînă în valea Netezilor și pînă la izvor, drept una sută talere numărați.

Rezumat românesc, într-un „perilipsis adunat în scurt din scrisorile Brătulețului, hotarul împregiur, 1812 avg<ust>, de la cîmp".

10.

7140 (1632) iulie 3, Iași. *Alexandru Iliaș voievod întărește sasului Feallin din Cotnari o moară și o povarnă pe pîrîul Buhalnița.*

† Иω Алеѯандрꙋ Илїаш воевода Божїю милостїю господарь земли Молдавскои. Оже господства ми дали и потврьдили есми Фѣлтинови сас ωт Котнари его правою ωтнинꙋ и кꙋпежно ωт исприкилїе за кꙋпежно ωт Петра <во>[2]-евода и за потврьждение ωт Стефан Томшѣ воевода и ωт Моїси воевода една млин и една поварнїе что на потоцѣ Бꙋхаинци.

Тѣм ради како да ест емꙋ и ωт нас ωтнинꙋ и ꙋрик и потврьжденїе непорꙋшенно неколиже на вѣки. И ин ωт прѣкъладби или ωт иних да са не ꙋмишает прѣд сим листом нашим.

Ꙋ Iас, ҂зрм юлїе г.
† Господинь рече.
† Гангѣ вел логофет ꙋчи и са їскалх.
† Дꙋмитрꙋ <писал>.

+ Io Alexandru Iliiaș voievod, din mila lui Dumnezeu, dom al țării Moldovei. Iată domnia mea am dat și am întărit lui Feallin sas din Cotnari dreapta sa ocină și cumpărătură, din privilegiu de cumpărătură de la Petru voievod și de întărire de la Ștefan Tomșa voievod și de la Moisi voievod, o moară și o povară, care sînt pe pîrîul Buhainți.

---

[1] Vezi documentul precedent.
[2] Loc rupt în original.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pentru aceea, să-i fie lui şi de la noi ocină, uric şi întăritură, nestricat niciodată, în veci. Şi nici unul dintre pîrcălabi sau din alţii să nu se amestece înaintea acestei cărţi a noastre.

În Iaşi, 7140 <1632> iulie 3.

+ Domnul a zis.

+ Ghianghea mare logofăt a învăţat şi a iscălit <m.p>.

+ Dumitru <a scris>.

Clişeu şi fotocopie după orig. slav, hîrtie cu pecete, la D. Constantinescu.

11.

<1635> aprilie 17, Iaşi. *Mai mulţi boieri, rude şi descendenţi ai hatmanului Isac Balica, care luaseră satul Brătuleţii, din ţinutul Neamţului, mărturisesc că acest sat n-a fost al lui Isac Balica şi nu le aparţine, ci episcopului de Roman, Mitrofan.*

† Се ѹбо ми Савин Пръжескѹл вел дворник Долнѣи Земли и Дѹмитрашко Шолдан вел дворник Горнѣи Земли и Глиґорїе Ѹрѣке вел спътар и Лѹпѹл Пръжескѹл вел клѹчѣр и Иѡнъшкѹцъ Пръжескѹл постелник и Чоґоѣл Пътрашко лѡґѡфет и Геѡрґїе и Ион, сынове Щефан Пръжескѹл.

Dăm ştire cum ne-am fost apucat noi de un sat, anume Brătuleţii, de la ţinutul Neamţului şi am dzis că iaste de moşiia noastră şi l-au ţînut Balica hatmanul, care sat iaste a părintelui vlădicăi lui Mitrofan, episcopul de Roman, cumpărătură de la Aronescul. Apoi am socotit şi nu s-au aflat acel sat de moşii a noastră, nice l-au ţînut Balica hatmanul.

Dece noi toţ <i> , de bunăvoia noastră, am lăsat acel sat să fie iară a părintelui vlădicăi, lui Mitrofan, iară noi, nime dentru seminţia noasră, să nu mai aibă treabă a să amesteca, întru nemică, la acel sat, nice dănăoară, în veci. Să să ştie.

Ѹ Ѩс, априлїе зї.

† Савин Пръжескѹл вел дворник искаХ <m.p.>

† Дѹмитрашко Шолдан вел дворник искаХ <m.p.>

Глиґорїе Ѹрѣке вел спътар <m.p.>

† Аз Лѹпѹл Пръжескѹл клѹчѣр <m.p.>

† Аз Пътрашко Чоґолѣ бив лоґофет искал <m.p.>

† Дѹмитрѹ БѹХѹш бив вистѣрник <m p.>

† Иѡнъшкѹцъ Пръжескѹл постелник <m.p.>

Clişeu şi fotocopie după orig. rom. hîrtie, la D. Constantinescu. Data de an, după un ispic din 16 aprilie 1635.

12.

7144 (1636) martie 13, Iaşi. *Vasile Lupu voievod împuterniceşte pe Gheorghe Moţoc şi seminţia lui să stăpînească o jumătate din satul Vlăiceni, de pe Jijia, cu jumătate de moară.*

Ио Василие воевода, Божїю милостїю, ґосподаръ земли Молдаскои.

Dat-am cartea domniei mele slugei noastre, lui Gheorghe Moţoc şi seminţii lui, spre acéia, ca să fi tari şi putérnici, cu cartea domniei mele, a ţinea şi a opri giumătate de sat de Vlăiceni, ce sîntu pre Jijia şi cu giumătate de moar < ă > şi cu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tot venitul, din tot locul, ce să va veni pre acea giumătate de sat.

Iară cui va părea cu strîmbul, să vie să stea de faţ< ă > înnaintea domniei mele şi să-ş<i> aduc<ă> şi dirésele. **И никто да не смѣет дръжати или опирати прѣд сим листом господства ми.**

† Ѹ Ꙗс, лѣтѡ ҂зрмд мартіе г҃ї
† Господинъ рече.
† Пътрашко Башотъ вел логофет.
† Дѹмитрѹ <писал>.

Clişeu şi fotocopie după orig. hîrtie, peceta timbrată, la D. Constantinescu.

13.

7149 <1640 septembrie 1 — 1641 august 31> *Vasile Lupu voievod întăreşte lui Grigorcea din Beţeşti cumpărăturile de pămînt din Edumireşti de la diferiţi vînzători.*

Suret de la Vasilie vod<ă>[1].....[1] l<e>t 7149 <1640—1641>.

Iată <că au venit îna>intea noastră şi înaintea ai noştri <credincioşi şi cinstiţi>[1] boiari, mari şi mici, sluga noastră, Ionaşco B<andur>[1], de a lui bunăvoie, de nime nevoit, nici <asuprit>[1] şi au vîndut <a lui dreaptă>[1] ocină de cumpărătu<ră> a frăţine-său ....[1] Ioniţă B<andur>[1] ce-au fost cumpărată .....[1] Bandur de la acel.....[1] dintr-acela sat, din Beţeşti, bă.....[1] <cum>[1] părătură iarăş lui Ioniţ<ă> B<andur>[1] pro.....[1] de la Ţigan şi de la fratele <său>[1].....[1] de ni<meni silit, nici asuprit, ci de a lui bunăvoie>[1] Samuil şi Pelaghiei ci au fo<st> cumpă<rătură în>tîi lui Samuil şi Pelaghie Tudo.....[1] siei, nepoata Fugii lui Borcia, den vatr<a satului şi>[1] din cîmpu şi den apă şi den pădure, din tot ve<nitul. Ace>ia iarăş au vîndut-o slugei noastre mai s<us>[1].....[1] ii den Beţeşti drept o sut<ă de zloţi>[1].....[1]. Şi după aceaia iarăş a venit şi.....[1] boiari, Nicoară den Cîndeşti, de nime nevoit, nici asuprit şi au vîndut a <lui dreaptă ocină şi cu>[1] mpărătură tătene-său, de la Andriu, ficiorul Oancii, nepot.....[1] <a>[1] opta parte de sat din Edomireşti.....[1] din cîmpu şi din Poiana Boului.....[1] <şi din>[1] tot venitul, den parte den sus. Acéia au vîndut-o.....[1] <slugii>[1] noastre, Grigorcii den Beţeşti, dreptu treizăci şi patru.....[1] ri. Şi după acéia iarăşi dăm şi întărim slugii <noastre>[1].....[1] Gligorcei den Beţeşti <ca să-i fie lui ocină>[1] şi moşia.....[1] parte den sat den.....[1].

Trad. rom. cu chirilice, din sec. XVIII, pe hîrtie groasă, îndoită, cu lipsuri mari datorate carbonizării.

14.

F. d. <înainte de 14 septembrie 1641> *Vornicul Savin adună, din poruncă domnească, oameni din Băltăţeşti, Hilioara, Ciahlăeşti, Netezi şi Grumăzeşti, stabilind hotarele dintre Brătuleţi şi Mînjeşti.*

+ **Єто аз** vornicul Savin scriem şi mărturisim cum am mărsu cu cinstită cartea mării sale[le] lui vodă, de să hotărîm satului Brătuleţilor despre Minjeşte. Am strînsu oameni buni şi bătrîni din sate de pre împregiur, de au mărturisit cu sufletele sale, anume: Tudoran din Hilioara[2] şi Dumitru de acolo şi Precop de

[1] Lipsă; ars, pierdut.
[2] „din Hilioara", adăugat deasupra rîndului.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

acolea şi Nechifor şi Andreian de acolea şi Ionaşco vătămanul de Bălţăteşti şi alţi săteni de acolea şi Toma Sălişteanul den Ciahlăeşti şi Lupan şi Ursu şi alţi săteni şi popa Toader den Nealedzi şi Dumitru şi Gavril de acolea şi alţi săteni şi popa Mardare de Grumădzăşti şi popa Isac de acolo şi Ifrim şi Ionăşcel de acolo şi alţi săteni.

Deci au mărturisit de rîndul hotarului Brătuleţilor: de unde să încépe pîrîul Răciulii, de suptu Dialul Mare la vale pînă unde dă în valea Hiliorului; de acolea valea în gius pînă iasă dereptu capul Hiliorului; de acolea în direptul lo[i]cului spre amiadzădzi întru <o>[3] turpină de stăjaru ce au fost un buîr; de acolea în direptul locului în vadul Danei; de acolea preste vale, pîrîul la deal, pre în huciu într-<un>[3] buîr vechiu ce iaste lîngă drum, întru<un>[3] fag, în coastele Osoiului; de acolea pre coastă, la vale, la casa lui Ştefu; de acolea în valea Todireştilor, deci valea în susu unde să împreun<ă> cu pîrîul Scăiaşului; de acolea valea în susu, pre lîngă piciorul Scăiuşului şi a Lozii, la deal, pînă suptu Dealul Mare; de acolea pre suptu Dealul Mare, în dreptul locului înnapoi, unde cade hotarul iară în pîrîul Răciulei, de să înpreună.

De aciastă mărturisim.

Савин Пръжескꙋл дворник искаХ <m.p.>

<Pe pagina a IV-a:>Pe Brătuleţi<şi, cu altă cerneală, continuare> desupt munte,< iar dedesubt:>Mărturie hotarnică a vor<ni>cului> Savin, „Fără velet".

Orig. rom, hîrtie.
Clişeu şi fotocopie după orig, la D. Constantinescu.
Datat după documentul nr. 15.

15.

7150 (1641) septembrie 14. Iaşi. *Vasile Lupu voievod judecă pricina pentru hotarele satelor Brătuleţii şi Mînjeştii din ţinutul Neamţului, dintre Mitrofan si Constantin Stîrcea fost pîrcălab de Hotin, dînd cîştig de cauză lui Mitrofan pe baza hotarnicei lui Savin Prăjescul fost vornic.*

† Иѡ Василїе воевода, Божїю милостїю, ґосподаръ земли Молдавскои. Ѡже прїидоше прѣд нами и прѣд въсими нашимꙋ мѡлдавскими болѣри, великими и шалими, молебникꙋ наше епископъ Митрофан и тѣґали<сѧ> за лице прѣд нами съ слꙋґам нашем Костантин Стърчѣ бив пъркълаб Хотинскои и съ въси силѣни ѡт село Мънжѣщи радї Хотар село Брътꙋлецилор, что ꙋ колост Немецскомꙋ, рѣкѧщи ѡтъцꙋ и молебникꙋ наш Митрофан аже ꙋпрѣселокает Хотар село емꙋ, Брътꙋлецелор, съ Хотар село им Мънжъщим.

Ино ґосподство ми и въсеґо нашеґо съвѣта, не моґът изврали им и сътворили им лист ґосподства ми до болѣринꙋ наш вѣрномꙋ Савин Пръжескꙋл дворник како даите спрѣтатї люди добри ѡткръснїи мещиꙗщ да сѣматрѣет съ тиХ людї добри за рѣдꙋ томꙋ Хотар и изврали им по правдою. Ино болѣри нашим Савин Пръжъскꙋл бив дворник ѡн спрѣтатї многиХ людї добри, ѡткръснїи мещиꙗши, на имѣ: Тꙋдоран ѡт Хилиѡара и Дꙋмитрꙋ ѡт там и

[3] Omis.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Прекоп ѡт там и Некифор и Андрıан ѡт там и Иѡнашко вѫтъман ѡт Бъл-цътещи и инииХ люді ѡт там и Тома Силищѣнꙋл ѡт ЧаХлъещи и Лꙋпан и Ѹрсꙋл и иниХ люді ѡт там и поп Тоадер ѡт Нѣтеѕи и Дꙋмитрꙋ и Гаврил ѡт там и пѡп Мардаріе ѡт Грꙋмъѕъщи и поп Исак ѡт там и Ифрим и Иѡнъшчел ѡт там и иниХ люді добри, ѡткръснїи мецнаши, и избрал Хотар село Бръдꙋлецим ѡткъ Хотар село Мънжъщим и почениши Хотар ѡт где починает поток Ръчюлеи, ѡт под Гор Великаго, долнїи дажедѡ рѣцѣ Хили-ѡрꙋлꙋи, а ѡт тѡлѣ нижна долиною дажедо изидет право главꙋ Хилиорꙋлꙋи а ѡт толѣ право мѣстомꙋ на полꙋдьны, въ един трꙋпинꙋ за дъба, что бѣше един бꙋѡр; ѡт толѣ право мѣстꙋ до брꙋд Данец, а ѡт толѣ через долинꙋ, на єдин потокꙋ, дил над Хꙋчю даже до єдин бꙋѡр ветХаго, что ест подли дорогꙋ, въ єдин бꙋкꙋ, ꙋ ребра Ѡсоюлꙋи, а ѡт толѣ долнїи на ребра ꙋ дом Щефꙋ, ѡт толѣ въ рѣцѫ Тодерещилор таже долина више, даже до где сѣ кꙋплѣют съ поточ Скъюшꙋлꙋи и Лъзъви, ꙋ дил даже под Гор Великꙋ, а ѡт толѣ под Великомꙋ Гор право мѣстомꙋ назад, даже до падет Хотар пак въ поточ Ръчюлы. Толико ест Хотар село Брътꙋлецилор ѡткъ село Мън-жъщи и ѡткъ иншїи сторони.

Ино слꙋга наш Костантин Стърчѣ пъркълаб и съ въси люди ѡт село Мънжъщи, ѡни зостали от прѣд нами и от вес закон земскаго, а мо-лебникꙋ наш Митрофан епископъ, ѡн ꙋправил сѣ и поставили сѡби феръею к҃д злати ꙋ кистїар господства ми.

Ино ѡт силѣ на прѣд да имают държати своа прадка ѡтинꙋ и дѣдинꙋ тот село Бръдꙋлецим, съ вес Хотар, по где Хотарили болѣринꙋ наш вѣрного више писан, Савин Пръжескꙋл дворник, съ тиХ люди добри више писанним. И да не имает наи тѣгати ради сиа тѣж николиже, на вѣки вѣчнїи. И ин да сѣ не ꙋмишает прѣд сим листом нашим.

Ꙋ ІасоХ, въ лѣто ,з҃рп мѣсеца септемврїе д҃ї.
† Сам господинъ велѣл.
Гаврилаш Матеиаш вел логофет <m.p.>

+ Io Vasilie voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al ţării Moldovei. Iată au venit înaintea noastră şi înaintea tuturor boierilor noştri moldoveni, mari şi mici, rugătorul nostru, episcopul Mitrofan şi s-a pirît de faţă înaintea noastră cu sluga noastră Costantin Stircea fost pircalab de Hotin şi cu toţi sătenii din satul Mînjăşti, pentru hotarul satului Brătuleţilor, ce este la ţinutul Neamţului, zicînd părintele şi rugătorul nostru Mitrofan precum că hotarul satului său, a Brătuleţilor, se asupreşte de către hotarul satului lor, a Mînjăştilor.

Deci domnia mea şi cu tot sfatul nostru, neputîndu-le alege aici, am făcut cartea domniei mele la credincios boierul nostru Savin Prăjescul vornic să strîngă oameni buni, megieşi de prin prejur şi împreună cu acei oameni buni să cerceteze pentru rîndul hotarului acelui sat şi să le aleagă cu dreptate. Deci boierul nostru Savin Prăjăscul fost vornic a strîns mulţi oameni buni, megieşi de prin prejur, anume: Tudoran din Hilioara şi Dumitru de acolo şi Precop de acolo şi Nechifor şi Andreian de acolo şi Ionaşco vătăman din Bălţăteşti şi alţi oameni de acolo şi Toma Siliştea-nul din Ceahlăeşti şi Lupan şi Ursu şi alţi oameni de acolo şi popa Toader din Netedzi şi Dumitru şi Gavril de acolo şi popa Mardare din Grumăzăşti şi popa Isac de acolo şi Ifrim şi Ionăşcel de acolo şi alţi oameni buni, megieşi de prin prejur şi au ales hotarul satului Brătuleţii dinspre hotarul satului Mînjeşti, înce-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pîndu-se hotarul de unde se începe pîrîul Răciulei, de sub Dealul Mare, la vale pînă dă în apa Hiliorului, iar de acolo drept locul spre miazăzi, la o trupină de stejar, care a fost cu un buor; de acolo locul drept pînă în vadul Danei, iar de acolo peste vale, pe un pîrîu, la deal, prin huci, pînă la un buor vechi, ce este lîngă drum, într-un fag, în coasta Osoiului, iar de acolo pe coastă la vale pînă în casa lui Ştefu, iar de acolo în pîrîul Todireştilor, apoi valea în sus, pînă unde se împreună cu pîrîul Scăiuşului şi al Loziei, la deal pînă sub Dealul Mare iar de acolo pe sub Dealul Mare, în dreptul locului. înapoi, pînă unde cade hotarul iarăşi în pîrîul Răciulei. Atît este hotarul satului Brătuleţilor de către satul Mănjăştilor şi de către alte părţi.

Deci sluga noastră Costantin Stîrcea părcălab şi cu toţi oamenii din satul Mînjăşti ei au rămas dinaintea noastră şi dinaintea a toată legea ţării, iar rugătorul nostru Mitrofan episcop, el s-a îndreptat şi şi-a pus ferîe, 24 zloţi, în vistieria domniei mele.

Deci de acum înainte să aibă a-şi ţine a sa dreaptă ocină şi moşie, acel sat Brătuleţii, cu tot hotarul, pe unde au hotărît credinciosul nostru boier mai sus scris, Savin Prăjescul vornic, cu acei oameni buni mai sus scrişi. Şi să nu aibă a se trage la judecată pentru această pricină niciodată, în vecii vecilor. Şi nimeni să nu se amestece împotriva acestei cărţi a noastre.

În Iaşi, la anul 7150<1641> luna septembrie 14.

+ Însuşi domnul a poruncit.

Gavrilaş Mateiaş mare logofăt<m.p.>

Orig. slav, hîrtie, pecete mică cu ceară, căzută. Cu o traducere românească din mai 1817 de Pavel Debrici. Clişeu şi fotocopie după orig., la D. Constantinescu.

16.

7150 (1642) martie 28, Iaşi. *Vasile Lupu voievod judecă pîra lui Pătraşco Ciogolea mare şetrar împotriva lui Gheorghe, nepotul Buhlei, pentru un loc de prisacă din Crăeşti.*

† Иѡ Басилїє воєвода, Божїю милостїю, ґосподаръ земли Молдавскои.

Adec < ă > s-au pîrît de faţ < ă >, înnaintea domniei méle, credincios boiarinul domniei méle, Pătraşco Ciogole, şetrariul cel mare, cu Ghiorghie, nepotul Buhlei, pentru un loc de prisacă din sat din Crăeşti, dzicîndu boiarinul domniei méle cum acel loc de prisacă i l-au dat Ionaşco diiaconul şi Floria şi alţi oameni din Crăeşti, pentru şeptedzăci şi cinci de galbeni. Iar Ghiorghie au dzîs cum acel loc de prisacă este a lui direptă ocină şi moşie şi acéi oameni, ce mai sus scriem, carii au dat acel loc de prisacă, n-au nici o treabă.

Deci, domniia mea şi cu tot svatul domniei méle, i-am giudecat după obiceiul ţării şi aşea le-am aflat lege: ca să ai<bă> [1] Ionaşco diaconul şi Floria şi alţi oameni din Crăeşti a da şi a întorce acéi şeptedzăci şi cinci de galbeni boiarinului dumniei méle, care mai sus scriem, pentru căci s-au aflat adevărat, cum n-au avut Ionaşco diiaconul cu alţi oameni a lui nici o treabă cu acel loc de prisacă, căci s-a aflat acel loc de prisacă a Buhlei. Şi l-am dat pre mîna lui Ghiorghie.

Deci, Ionaşco diiaconul şi Floria şi alţi oameni a lor, ei toţi au rămas denaintea domniei méle şi din toată lege ţărîi.

Deci, de-acmu nainté ca să nu mai aibă a să mai pîrî aceasta pîră nici odănăoră în veci preste cartea domniei méle.

Ѹ Ꙗс, въ лѣто зрн мартїє ки.

<Саам ґосподинъ>[2] велѣл.

---

[1] **Omis.**

[2] Ilizibil din cauza sigiliului.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

<+ Ґаврил Мътиıаш>[1] вел лоґофет.
+ Иѡнашко <писал>.

Clişeu şi fotocopie după orig. rom., hîrtie, cu pecete pe ceară, la D. Constantinescu.

17.

F. d. (A doua jumătate a sec. al XVII-lea). *Mai mulţi oameni din Bălţăteşti şi Filioara iau în chezăşie pe Gligorie din Filioara, deoarece îl trăgeau la vecinătate vlădica de Huşi şi egumenul unei mănăstiri.*

+ Adecă eu Vasilie Albăscul şi Toader al S.....[2] <Var>[2]tolomei şi Ion feciorul lui Dărloman, Alexa<a>[2].....[2]<din Băl>[2]ţăteşti, noi toţi şi Ursu di Hilioara, Gligori.....[2] ca, mărturisim cu aces<t> zapis al nostru cum am luat.....[2] ficior, anume Gligorie din Hilioara, în chiză<şie>[2].....[2] <de la>[2] părintele vlădica de Huşi şi de la egumenul de la.....[2] <şi>[2] de la tot săborul, pentru că-l prinsese de-lu băgas<e> la.....[2] pentru vecinătate. Iar de acmu să s-aşédze la mănăstir<e>[2] .....[2]. Şi pentru altă poveste, că s-acoliseaşte un ţigan că.....[2] <a>[2] furat nişte boi. Ci de-l va ţînea prinsu, nemic.....[2] dovedi cu nime<ni>. Iar de-l va dovedi. să-l aducem.....[2] ori <î>naintea măriei sale lui vod<ă>, ori la pîrcălabi... .....[2] unde ne vor pohti să aducem acest om de faţ<ă>[2]..... <Şi>[2] pentru credinţa noastră, ne-am pus şi deagitile.

+ Vasile + Toader + Vartolomei + Alexa + Vasilie

Orig. rom., hîrtie carbonizată, scoasă de la foc, ruptă (lipseşte 1/3 din dreapta), cinci amprente digitale.

18.

F. d. (A doua jumătate a secolului al XVII-lea). *Poruncă domnească către un dregător ca să cerceteze şi să stîlpească hotarele unui sat al mănăstirii Agapia încălcate de răzeşi.*

. . . . . [2]
din sus iaste st <îl >pită, iar altă bucată din hotar, din gios, iaste nestălpită iar răziaşii lor, ei intră pe ocina lor, pre acia bucată de hotar ce iaste nestîlpită şi le iau de-a dziacea şi cosescu pre acia bucată de loc şi dzîc că acia bucată de loc iaste nevîndută.

Pentr-aceaia, deacă veţi vedea cartea domniei méle, iar voi să strîngeţi oameni buni, bătrîni, megiiaşi de prin pregiur şi să socotiţi . . . . [2] diresile lor şi pre zapisele vîndzătorilor şi foarte pe drept <ate> [2] . . . . şteţi . . . [2] de hotar de pri alţi răzăşi. Şi prec<um veţi > [2] alege să le şi stîlpiţi şi să le faceţi şi scrisori de la acei oameni buni, precum veţi afla mai cu direptul. Şi cît fîn vor fi cosit pre locul lor şi vor fi ara[a]t, să le luaţi fînul cosit şi să-l daţi pre mîna rugătorilor noştri, călugărilor de la s< fîn > ta[a] mănăstire de la Agapiia, Iar din pîine, ce să va afla, să aibă a le lua de-a dziaci călugării.

Aciasta v<ă > scriem.

Însuşi domnul a spus.

. . . . . [2]

---

[1] Omis.
[2] Loc ars, rupt, lipsă.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Orig. rom., hîrtie carbonizată și ruptă sus și jos.

19.

7160 (1651) decembrie 24. *Zapisul stareței mănăstirii Topolița prin care vinde lui Radu spătar o jumătate din satul Netezi, ținutul Neamțului.*

Copie de pe zapisul Efrosinei, stareții de la Topoliță, pentru vînzarea ce au făcut Radului spătar [1] giumătate de sat din Netezi, la let 7160 <1651> decv <rie> 24.

Și au vîndut dreaptă ocină și moșie a mănăstirii, giumătate de sat din Netezi, ce iaste pe apa Topliței, în ținutul Neamțului. Și hotarul iaste: din dealul Grumăzeștilor și iaste și o movilă și lovește drept în valea Netezilor și valea în gios, în giumătate de sat, pînă în siliștea Giurgeștilor și cu doi vecini, anume Sava și Crăciun; și din poenile Teliciului și din păduri, cu tot venitul, în tot locul, toate în giumătate, drept 200 de lei bătuți.

Rezumat românesc într-un „perilipsis adunat în scurt, din scrisorile Brătuletului, hotarul împregiur, 1812 avg<ust>, de la cîmp".

20.

716<0 - 2> <1652 – 1654 februarie 22>. *Zapisul de vînzare a unei părți din satul Edumerești, pe care a cumpărat-o hatmanul Gavril.*

. . . . . [2] din sat din Edumirești, de nime nevoit, nici silit, ci de bunăvoia mea, eu am vîndut lui Gavril, hatmanului, din giumătate de sat, din partia din gios, den a ș a<s>ia parte a patra parte, din partea moși-mieu, lui Grozav Negre . . . . [2] am vîndut lui Gavril hatmanul dreptu 20 de taler, [3] bani bun <i> d<in> [2] și din cîmpu și din pădure și din curător <i> de fînaț și ditr <apă și> [2] din vatra satului și din Poiana Boului, cu tot venitul, ca să hie dumisale de la noi direaptă cumpărătur<ă>.

Și în tocmala no<a>stră s-au tîmplat mulți oameni buni: Ianăș hotnogul și Alecsi Boș. . . . [2] să și Gavril Clipa și Dragotî ot Românești și Simion Pe <p> elea și Nicoar <ă> ot Edumirești și alți oameni buni.

Aciasta mărturisim cu acest zapis al nostru.

Și <pentru mai> [2] mare credință și mărturie ne-am pus ale noastre peceți.

Aceasta <scriem> [2] . . . . . [2]

. . . . . [2] ereu iscal și am scris.

Velet 716 . . . [4]

Orig., rom., hîrtie arsă și ruptă. Sînt aplicate patru peceți inelare, din care una e complet ruptă, și o amprentă digitală. Datarea sigură e între anii 1652 și 22 februarie 1654, cînd satul era proprietatea lui Ștefan Boul mare vornic al Țării de Sus. Vînzarea s-a putut face numai pînă în primăvara anului 1653, în domnia lui Vasile Lupu. Vezi pentru aceasta și documentul din 22 februarie 1654, emis de Gheorghe Ștefan voievod.

[1] Radu spătar e frate cu Neculai Abaza, amîndoi fii ai lui Gavril hatmanul și ai Lilianei, ctitorii mănăstirii Agapia.

[2] Loc ars și rupt; lipsă.

[3] „de taler" scris de altă mînă și cu altă cerneală.

[4] Velealul e scris de altă mînă și cu altă cerneală. Rupt, lipsă cifra unităților.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

21.

7162 (1654) februarie 22. *Gheorghe Ştefan voievod întăreşte lui Ştefan Boul, mare vornic al Ţării de Sus, satul Iadomireştii, numit Scorţenii, din ţinutul Bacău, care a fost al lui Gavril hatmanul şi al fiului său, Alexandru paharnicul.*

Suret de la Gheorghie Ştefan vod <ă> den v <e>l<ea>t 7162 < 1654 > fev < ruarie > 22.

Iată, acest adevărat al nostru şi cinstit boiar, dumnealui Ştefan Boul marele vornic de Ţara de Sus, slujind domniei méle cu dreaptă şi credincioas < ă > slujbă; pentru aceia şi noi văzînd a lui dreaptă şi credincioas < ă > slujbă, l-am miluitu pre dânsul cu osăbită a noastră milă, dat-am şi l-am miluit pre dânsul, de la noi, în pământul nostru al Moldovii, cu un sat anumia Iadomireştii, care acum să numescu Scorţénii, ce <es> te pe Tazlăul Mare, în ţinutul Bacăului, cu tot venitul. Care acel sat au fostu al lui Gavriil hatmanul şi al fiiu-său, lui Alexandru păharnicul.

Pentru acéia, acest satu, ce-i mai sus numit, Iadomireştii, ce s <e> numesc Scorţénii acum, să fie de la domniia mia boiarinului nostru, ce-i mai sus scris, lui Ştefan Boul maréle vornic, dreaptă danie şi milă şi uric de întăritură cu tot venitul, neclintit niciodată, în véci. Iar altul ca s <ă> nu se <a> méstice peste scrisoarea noastră.

De Evloghie dascal s-au scos.

L <ea> t 7273 < 1765 > ghen < arie > 4.

Trad. rom., cu chirilice, pe hîrtie carbonizată.

Pe p. a IV-a se află următoarea „Copie a Idumireştilor şi izvod de numărul bătrînilor, care ş-au vîndut partea de moşii. Anii 7162 <1654> fev < ruarie > 22" :

Izvod vînz . . . . . [1] au vîndut dumisale h < atmanului > [1] Gavriil din sat Iadomireşti.

2 bătrîni au vîndut Necoară, feciorul lui . . . . . [1], un bătrîn ce au fost de pe unchi-său Andrii, iară alt bătrîn partea lui Dumitru Stoian şi a lui Arion, feciorul Crăstiiului, că au perit multe bucate a lui Necoară, pentru dăjdii <le> [2] lor. Deci au vîndut cîte jumătate de bătrîn. Şi s-au vîndut drept o sută de zloţi bătuţi, locul de ţarină şi de finaţ în Poiana Boului şi tot venitul de pre acel loc.

Un bătrîn au vîndut Ilie şi frate-său Ioan şi sora lor, Mariia, feciorii lui Giurzu, nepoţii Cablei. Şi s-au plătit deplin cincizeci de zloţi bătuţi.

2 bătrîni au vîndut Mithodie, cu fratele său Vasilie, feciorii lui Toader Gefer şi cu ruda lor, Măricuţa, fata lui Simeon diiaconul. Deci, un bătrîn le este lor de pre Gheorghie Stărpul, iar un bătrîn ce li-i lor de pe părinţii lor, iar numai giumătate de bătrîn a lor, iar giumătate de bătrîn este a Măricăi, fata Eremii, nepoata Petrii. Şi s-au dat pe amîndoi bătrînii de sută de zloţi, bani gata.

Şi acea giumătate de bătrîn a Măricăi, nepoata Petrii, o au vîndut ia şi lui Solomon şi Mithodie cu oamenii lui; o au vîndut apoi şi hatmanului. Deci iaste vîndută acea giumătate de bătrîn în două locuri. Deci ficiorul lui Solomon au vîndut hatmanului acea giumătate de bătrîn, în partea din gios şi iaste în partea de sus, 17 zloţi.

Partea de jos din Iadomireşti:

2 bătrîni au vîndut Lupul, feciorul lui Solomon, ce au cumpărat Solomon de la Ion şi de la sora lui, Tudora şi Biluşca şi Anisiia, feciorii lui Toader diiaconul, nepot lui Deaicu. Şi s-au dat bani 60 lei bătuţi. Ş-au plătit amîndoi bătrînii.

1 bătrîn au vîndut popa Ion şi cu frate-său Avram şi sora lor, Tudosiia, feciorii Başului şi cu ruda lui, Mihăilă, feciorii Mărienii, nepot lui Birtos şi Toader Blidariul cu fimeia sa, Nastasiia, fata Tudosiei, nepoata Măriei, toţ <i> nepoţii lui Hilip. Şi sînt scrise trei zapise pre acest bătrîn. Şi s-au plătit deplin 30 lei bani gata.

[1] Loc ars, rupt, lipsă.

[2] Omis.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ce au avut cumpăr <ătură> [1] de la Vlădoi, nepoat . . . . . [1] mei, de la Ogheniia, fata Vărvarii . . . . . [1] au plătit deplin 20 l<ei> [1].

1 bătrîn ce-au vîndut < Ni > coară, carele au fost a lui . . . . . [1] rian, feciorul lui Cristea, ce au fost călugăr, pre nume Mardarie. Pentru acel bătrîn are gîlceavă cu Nicoară, feciorul lui Mardarie călugărului, drept 50 zloţ <i>.

1 bătrîn au vîndut Tăbălăeştii, dumisal <e> păharnicului, în Iadomireşti, din partea de sus, drept 40 zloţ <i> bătuţ <i>.

Din partea Negrilească <i> au luat arvonă, de la hatmanul 3 lei, Marco Alexa, Ion Negrilă, Ştefan Teatul. Şi au luat Ion Negrilă, Simeon, feciorul < lui > [1] Negrilă şi Mathei şi toţi nepoţii lui Ion Negrilă de la păharnicul Alexandru, 18 zloţ <i> bani gata. Tij pre prot. . . . [2] Negreleasca.

18 zloţ <i> au luat Ştefan Teatul din partea Negreleasca <i>, Tij. . . . [2].

9 gal < beni > [3], au luat Vasilca, fata lui Romaşcu.

2 gal < beni > [3] au luat Savul pre partea Oncii.

4 gal < beni > [3] au luat Ilie cu Băşcă şi Gavril Clipa pe partea Clipei.

Şase sute de zloţ <i> au dat pre Iadomireşti şi trei zloţ <i> ce s-au aflat oameni buni la împărţală la Fărţigani.

36 pămînturi.

20 de dealniţă de fîn.

16 pămînturi la Bodeşti.

8 dealniţă de fîn părţile în Somo [mo] neus.

Iosif ieroshimonah d<u>h<o>v<nic>.

Nazaria sh<i>m<o>na<h>ia stareţa s<fintei > m<ănăstiri> Văratecul.

22.

7166 (1657) septembrie 21. *Iaşi, Bejan Gheucă, vornic de gloată, stabileşte, din poruncă domnească, hotarele satului Iucşianii, de pe Jijia, ţinutul Iaşilor, proprietatea mănăstirii Agapia.*

Adecă eu Bejan Gheucă vornicul de gloată scriu şi mărturisăscu cu ciastî scrisoare a mia pentru rîndul unui sat, anume Iucşianii, ce [4] iaste pre Jijia, în ţinutul Iaşilor, carele iaste a svintei mănăstiri Agapiei. Viinit-au călugării înaintia [5] măriei salc lui vodî, de s-au rugat şi ş-au cerut şie hotarnic să-ş<i> hotărascî şi să-ş <i> aliagă hotarul acelui sat despre alte hotarî. Deci măriia sa vodî m-au trimis pre mine acolo, la acel sat, ce mai sus scriem şi am strînsu oameni buni, megiiaşi şi am socotit şi diriasă ci mi-au arătat . . . . . [6] de spun în siamne.

Şi am purces cu acei oameni buni pre siamnele ciale bătrîne . . . . . [6] unde au fostu de veac şi pre unde au ştiut oameni buni . . . . . [6] < pe ho > taru din sus, de la o movilă . . . . . [6] hotarul tîrgului . . . . . [6] <l> a întorsătura Jijiei şi de acolia peste cîmpu pînă . . . . . [6] şi de acolia în direptul locului pînă în ţărmurele . . . . . [6] lor şi de acolia pre ţărmurele Prutului în *gios, pînî* . . . . . [6] *ia iarăşi în direptul locului*, peste cîmpu şi preste . . . . . [6] în capul bălţii din sus şi de acolia direptu prin Stîncă . . . . . [6] din gios de o moviliţî; de la moviliţî direptu pin dumbrav <ă> . . . . . [6] buor pînă în Căpăţina şi din capul Căpăţinei la vale . . . . . [6] şi trece valia cia mare pîn-la o vălcia . . . . . [6] drumul cel mare ce vine de la tîrgu şi pre drum în sus pînă la o movi < lă de unde > [6] să înciape hotarul dintîiu.

Aşia am socotit şi am aflat < cu > [6] oameni < buni, megiiaşi > . . . . . [6] ce mi-au arătat, de la domnii cei b<ătrîni > Pentr-acéia ca să le facu . . . . [6]

---

[1] Text carbonizat şi rupt.

[2] Ilizibil.

[3] Text prescurtat.

[4] În text, „pe" în loc de „ce".

[5] După cuvîntul „înaintia" urma „noast", tăiat şi continuat cum e în text.

[6] Loc ars şi rupt; lipsă.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

scrisoare de credinţî şi ca să aibî a-ş <i> fa<ce> [1] dirése domneşti. <Încre[1]re[1]> dinţată cu mîna mia, am iscălit şi mi-am pus şi < pece >tia [3].

Şi eu Stră <tulat am s<cris> ca să s<e> ştie.

Ѿт Ӕс, лѣто ҂з<рѯѕ>[1] мѣсеца септемврїе <ка>[2] дьни.
Кежан Гӱка дворник искал <m.p.>.

Orig. rom., hîrtie carbonizată; lipseşte treimea din mijloc.

23.

7166 (1658) ianuarie, Suceava. *Radu fost spătar şi fratele său, Neculai Abaza, fiii lui Gavril hatmanul, dau mănăstirii Agapia satele Iadomireştii, din ţinutul B Bacău, şi Cărjeuţii, din ţinutul Hotin, ultimul în schimb pentru Goşmanii de la Neanamţ, precum şi vii la Cotnari şi sălaşe de ţigani.*

Adică noi, Radu biv spătar i Nicolae Abăza, sînovi Gavril hatman, scrieriem şi mărturisim cu acest zapis al nostru cum noi, de a noa[noa]strî bunîvoe, ne-a-am tocmit şi ne-am voit cu călugării de la sv<ă>nta mănăstire Agapia şi am dat dodooî sate svintei mănăstiri, anume: satul Iadomireştii, de la ţinutul Bacăului, cu t tot venitul şi satul Cărjeuţii, ce iaste la ţinutul Hotinului; însă pentru Cărjeuţi le-a-am dat şi am f<ăcut.... schimbător> cu satul Goşmanii, ce iaste la ţinutul Neanamţului . . . . . [1] şi cu tot venitul ce să va alege; călugării să ţie Goşmananii, iar eu, Radul spătar, să aibu a ţinea Cărjeuţii cu tot venitul. Aşijderea şi din v vii de la Cotnari le-am dat doaî fălci în Sărată, ce-au fost a dumisali păharnicukului Alexandru, Dumnedzeu să-l pomenească, douî falci în Ţerincuţe, a dumisali comisisul En<ε>chie. Aşijderea şi patru sălaşe de ţigani, carii vor hi drepţi de moşie, , să avem a le da, deaca ne vom alége.

Pentru mai mare credinţă am iscălit şi ne-am pus peceţile < să se ştie >[1] [1] şi ca să aibă a-şi face şi drese domneşti pre zapisul nostru.

ѹ Сѹчав, лѣто ҂зрѯѕ генарїе.
Аз Радѹ <m.p.>.[3]

Orig. rom., hîrtie carbonizată.

24.

7166 <1657 septembrie 1 – 1658 august 31>. *Ghedeon, mitropolitul Sucevvei, judecă plîngerea lui Alexa împotriva călugărilor de la schit, care i-au împresurtrat locul şi un pomet.*

† **Гедеон архїепископ и митрополит Сѹчавскїи** scriu şi mărturisescu cu ciasastă carte a noastră că au venit înnaintia noastră cestu om, anume Alexa, de s-au j jeluit pe călugării de la schitu, pentru nişte pomături şi loc, ce li-ar fi înpresurnodu.

Deci noi am trimes scrisoare la . . . . . . [4] acolo, de au socotit cu mmegieşii de pin pregiur şi cu alţi oameni buni.

Deci s-au aflat că acel pomăt şi locul că iaste < a >[2] Alexii şi a frate-său direpptî ocinî şi moşie. Şi au adus şi zapis de la marturi, cari sintu scrişi în zapis, cucum n-au călugării nici o treabă cu acea moşie.

Pentru acéia noi încă am făcut de la noi aciastă scrisoare, să-i fie de crredinţî şi să ţie Alexa moşiia. Iar călugării să nu mai aibă nici o treabî de ecuum înnainte, nici dănîoar, în veci.

. . . . [4] 7166 < 1658 > . . . [4]

. . . . [4] < m. p. > .

Orig., rom., pe hîrtie complet carbonizată, cu pecetea mitropoliei, în tuş nnegru, foarte clară.

---

[1] Ars, rupt, lipsă.
[2] Întregit după menţiunile de pe pagina a IV-a.
[3] Dedesubt încă o iscălitură, ilizibilă.
[4] Ilizibil, carbonizat.
[5] Omis.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

I — Doc. nr. 5 (1617 <7125> februarie 11).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

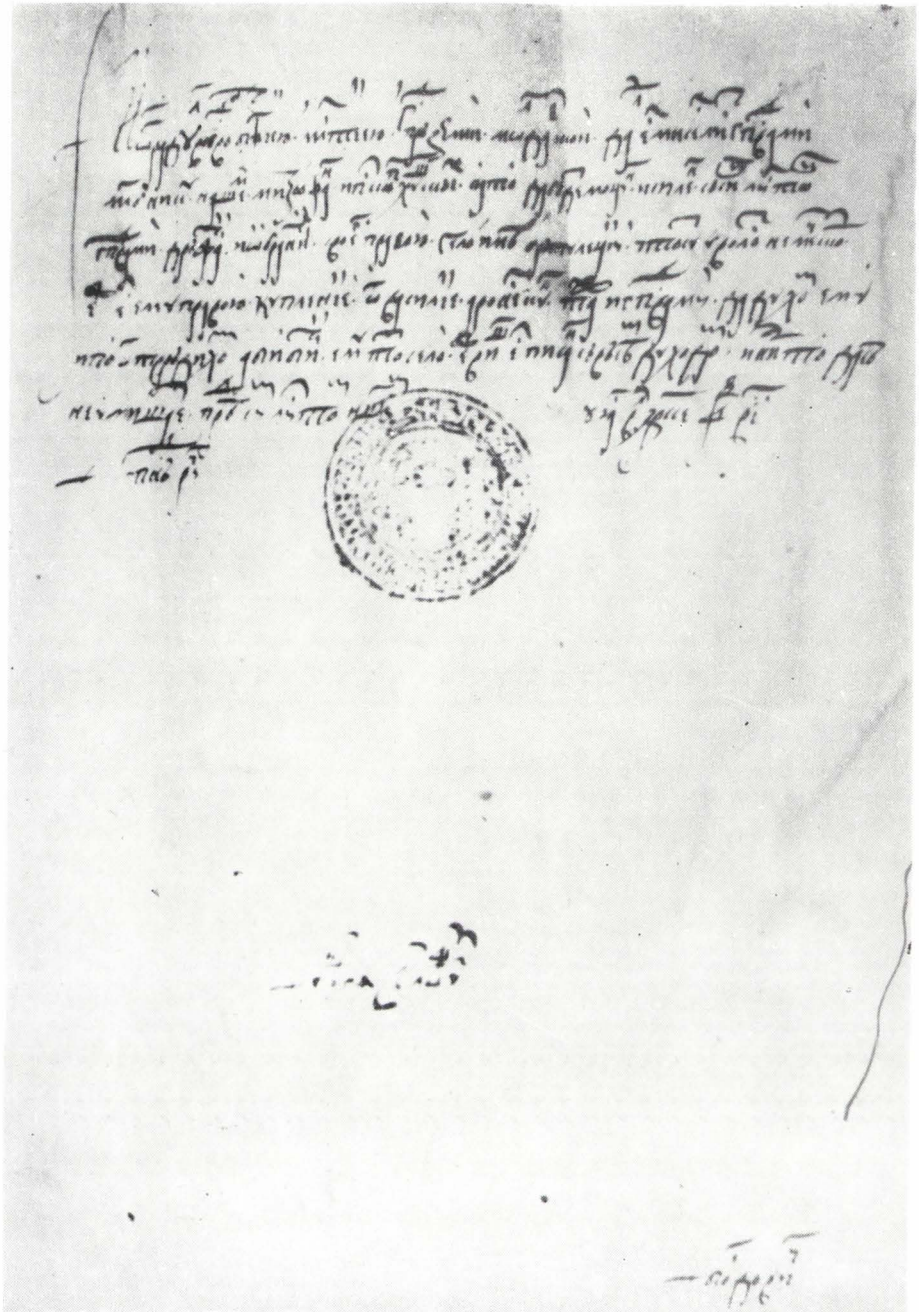

II — Doc. nr. 6 (1617 <7125< februarie 12).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

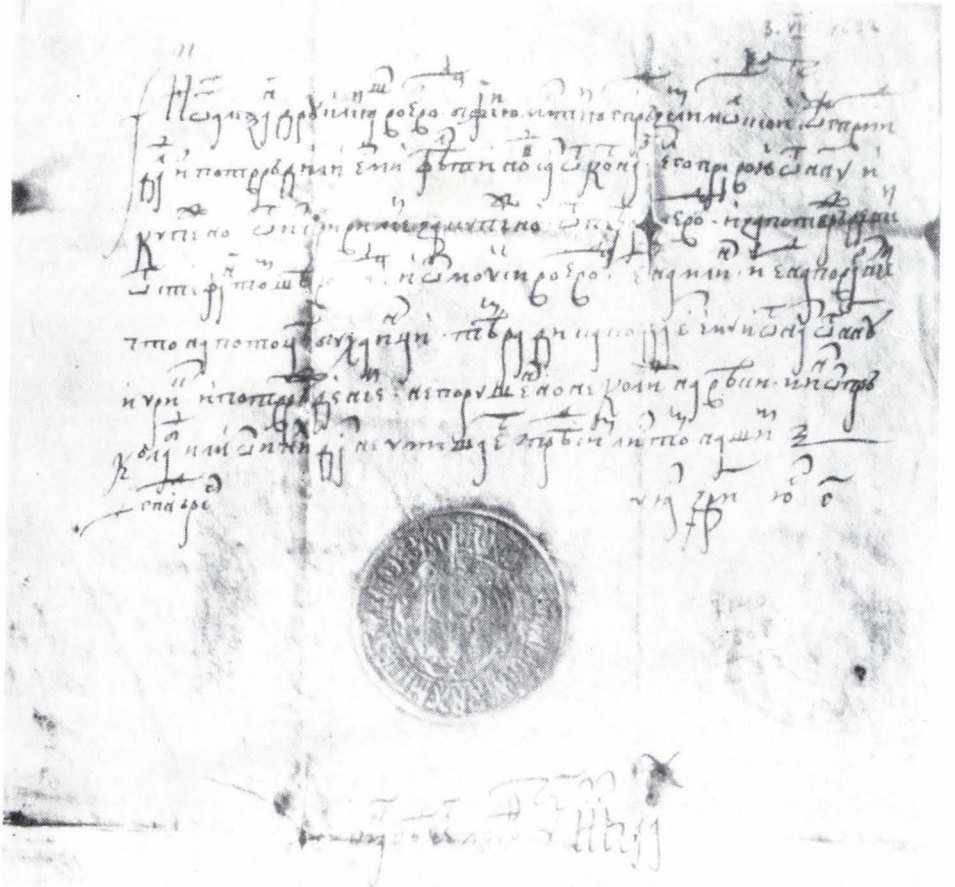

III — Doc. nr. 10 (1632 <7140> iulie 3).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

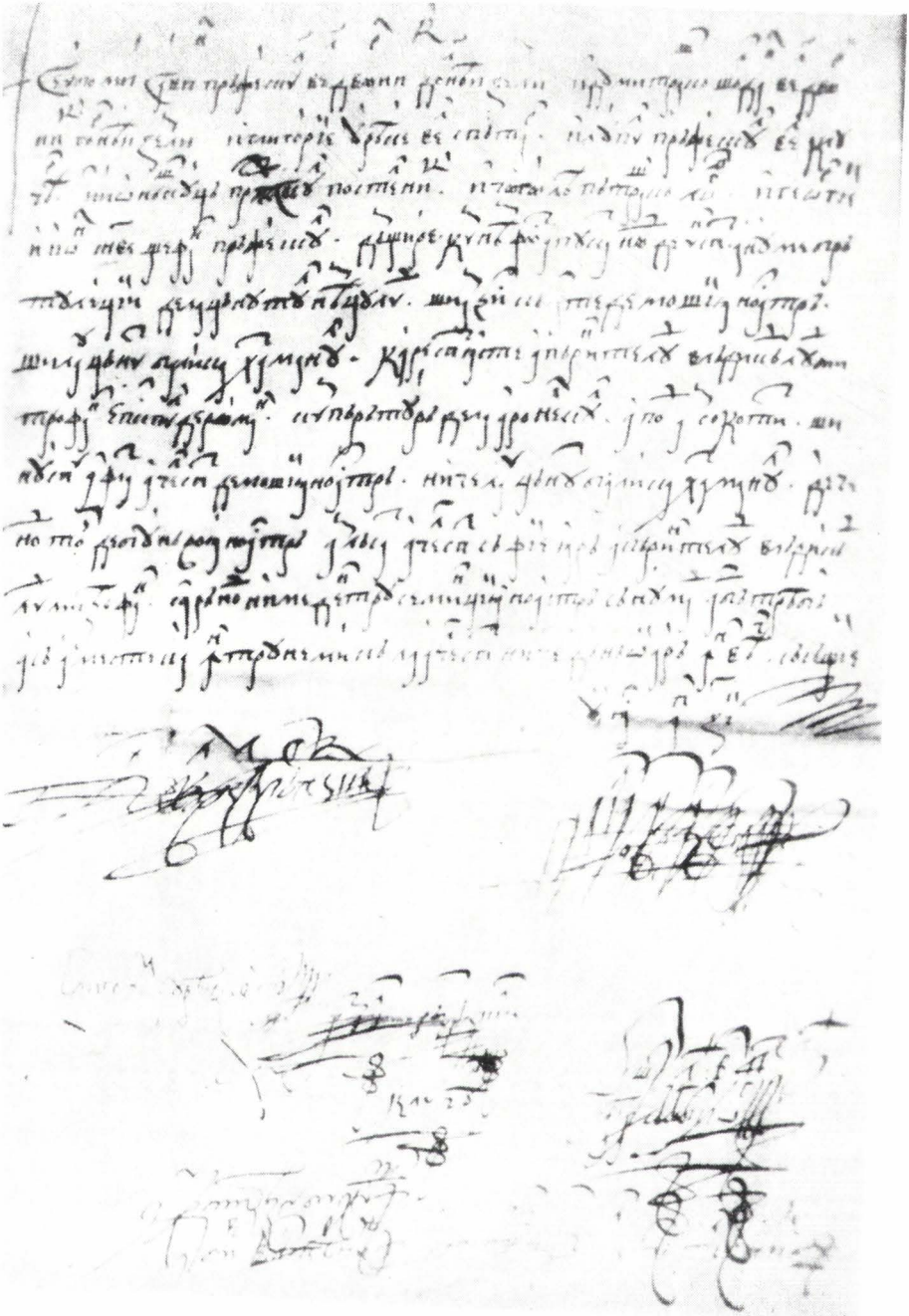

IV — Doc. nr. 11 (<1635> aprilie 17)

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

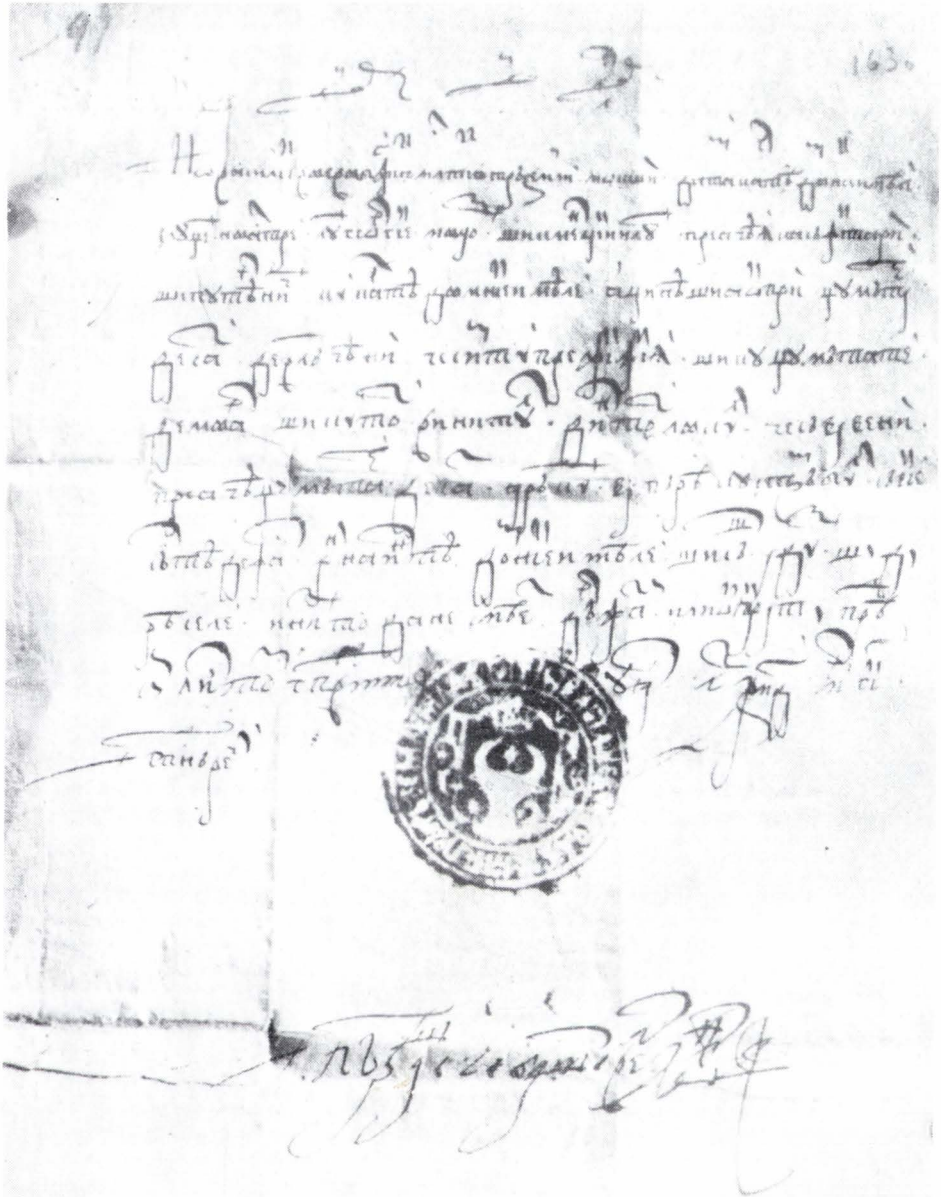

V — Doc. nr. 12 (1636<7144>martie 13).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

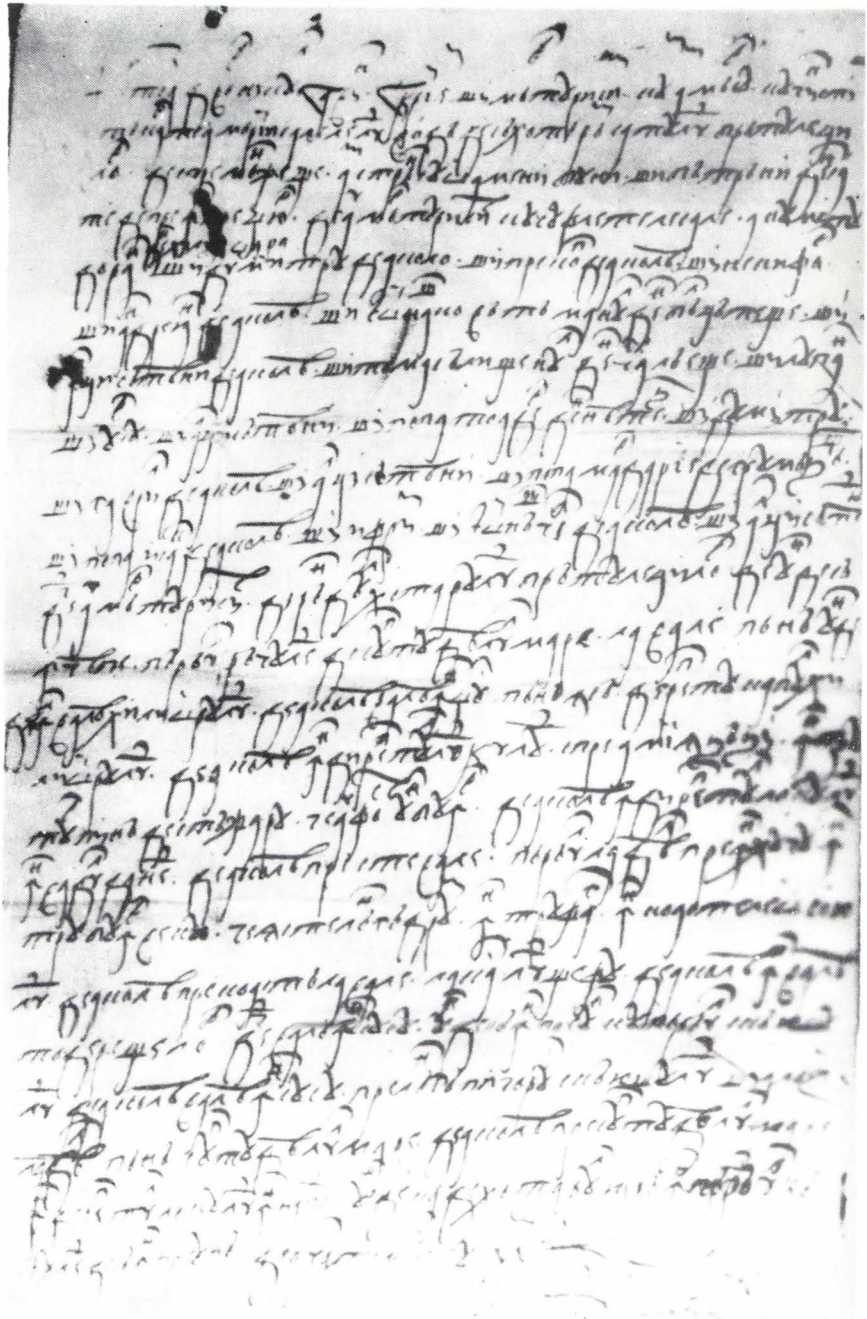

VI — Doc. nr. 14 (<înainte de 14 septembrie 1641>).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

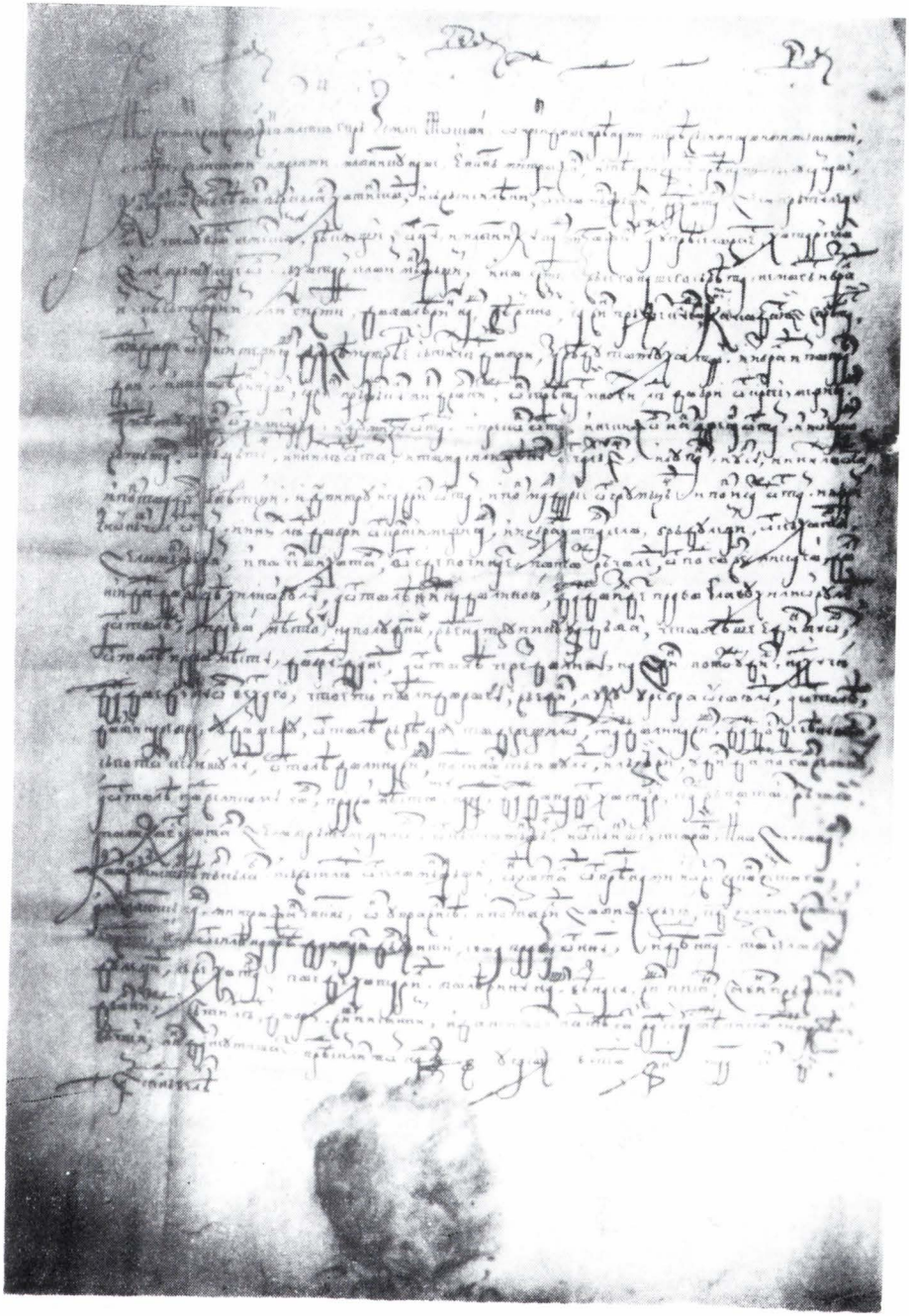

VII — Doc. nr. 15 (1641 <7150> septembrie 14).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

VIII — Doc. nr. 16 (1642 <7150> martie 28).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ALTE ACTE ROMÂNEȘTI DE LA CONSTANTINOPOL

DE

PAUL MIHAIL

Publicăm aici trei acte românești, aflate în Arhiva metohului Sf. Mormînt din Constantinopol, dintre care unul original, un ispisoc din secolul al XVII-lea și o traducere din secolul al XVIII-lea.

Traducerea din 1783 noiembrie 7, autentificată în 1800, a documentului din 77029 (1521) iunie 4, nu lipsită de greșeli și omisiuni, aparținînd cunoscutului tălmăcitor Gheorghe Evloghie, este anterioară copiei aflată în Condica Asachi de la Arhivele Statului din București după care actul e publicat de Mihai Costăchescu în *Documente moldovenești de la Ștefăniță voievod (1517—1527)*, Iași, 1943, p. 473—477 și e reeditat apoi, în traducere, după aceeași copie slavă, în *Documente privind istoria României*, A, Moldova, sec. XVI, vol. 1 (1501—1550), București, 1953, pp. 184—185.

Importanța deosebită a ispisocului din 7093 (1584) octombrie 21, prevăzut cu pecetea lui Duca voievod, constă în autograful lui Miron Costin, care rezumă documentul prin care Petru Șchiopul voievod întărește mănăstirii Galata Mare din Deal satul Plopii, din ținutul Hîrlăului, arătîndu-se și hotarele. Față de documentul original publicat, în traducerea noastră, în revista „Studii" nr. 2/1954, p. 347, în redacția de față avem formularea documentului în limba română a secolului al XVII-lea, în versiunea lui Miron Costin. Apar, de asemenea, precizări față de textul original; de exemplu, mănăstirea Galata este numită aici Galata Mare din Deal pentru a se face diferența între această biserică și o alta, numită identic, aflată „în vale". Miron Costin a dat echivalențele românești ale unor entopice ca *izvor*, *fîntînă*, pe care le înlocuiește, în formularea definitivă, prin cuvîntul *puț*.

Ultimul document pe care îl prezentăm este hrisovul românesc din 7168 (1660) mai 7, cu iscălitura autografă a lui Ștefan voievod, prin care domnul dăruiește mănăstirii Hlincea satul Hlincea, împreună cu 15 poslușnici și reînnoiește închinarea mănăstirii Hlincea către mănăstirea „Driiano", de la Rumeli, la Arghirocastro, făcută de tatăl său, Vasile voievod. Scrisul este artistic, cu puncte lucrate în aur.

Publicăm aceste documente destărate, mărturii ale istoriei neamului nostru, cu credința că ele vor constitui un îndemn pentru cercetarea arhivei care le păstrează.

La editarea acestor documente am marcat intervențiile noastre în text prin paranteze unghiulare (< >).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1.

7029 (1521) iunie 4, Hîrlău. *Ştefan voievod cel Tînăr, domnul Moldovei, întăreşte mănăstirii Bistriţa satul Călineşti, pe Cobîle, unde a fost casa lui Dragomir şi o mănăstire cu vie dăruite de boierul Cozma.*

Suret de pe ispisoc sîrbesc de la Ştefan voievod din let 7029 < 1521 > iunie 4 zi.

Facem înştiinţare pentru acestu adevărat şi credincios al nostru d<umnea>lui Cozma, carele au venit înainte noastră şi înainte boierilor noştri ai Moldovii, de ai lui bunăvoe, de nime silit nici asuprit şi au dat pentru sufletul şi mîntuire sa, a sa dreaptă ocină şi cumpărătură a sa, dintre ale sale drepte urici şi dresă de la strămoşii noştri, de la Ilieş şi Ştefan v <oie > vod şi din dres di cumpărătură ce au avut el de la moşul domnii meli Ştefan v<oie > vod un sat la Cobîle, undi au fost casa lui Dragomir, anume Călineştie şi mănăstirea cu vie pe gura pîrîului, întru acelaş hotar. Acele li-au dat mănăstirii noastre de la Bistriţă unde este hramul Adormirii presfintii stpînii noastre Născătoare de Dumnezeu, unde este egumen rugătoriu nostru, chir Silioan.

Deci noi, văzînd a lui de bunăvoe danie ce au dat el pentru sufletul şi mîntuirea sa, aşijderea şi de la noi am dat şi am întărit pre acel de mai sus scris sat, unde au fost casa lui Dragomir, la Cobîle, anume Călineştii şi mănăstire cu vie, pe gura pîrîului, întru acelaş hotar, ca să fii acei sfinte mănăstiri Bistriţii, unde este hramul presfintii stăpînii noastre Născătoarei de Dumnezeu şi unde este egumen rugătoriul nostru chir Silioan, de la noi uric cu tot venitul, nerusuit şi nestrămutat niciodată în veci.

Iar hotarul acelui de mai sus zis sat anumi Călineştii, undi au fost casa lui Dragomir la Cobîle şi mănăstirea şi viile, să fie de către toate părţile după hotarăle vechi, pe undi au umblat din veac.

Şi dresurile ce au avut el de la strămoşii noştri, de la Ilieş şi Ştefan v<oie> vod şi de la moşul domnii mele Stefan v<oie>vod, el încă le-au dat în mîinele rugătoriului nostru, chiar Silioan egumenului şi tuturor fraţilor, dinaintea noastră şi dinaintea boierilor noştri ai Moldovei.

Şi spre aceasta esti credinţa domniei mele de mai sus zis Ştefan v<oie>vod şi credinţa a preaiubitului fratelui domniei mele Petru şi credinţa tuturor boierilor noştri, a mari şi mici.

Iar după a noastră viaţă, cine va fi domnu, din fii şi niamul nostru, sau ori pe cini va alegi a fi domnu ţării Moldovii, să nu strice a noastră danie, ci mai ales să dea şi să întărească.

Şi pentru mai mare tărie şi întăritură acelor de mai sus scris, am poroncit credincios <ului>boierului nostru d<umi>sale Trotuşanul logof<ăt > să scrie şi a noastră pecete către această carte a noastră să o lege.

S-au scris în Hîrlău.

S-au tălmăcit de Ghiorghi Evloghi dascal, 1783 noembr<ie >7. Înaintea mea, s-au posleduit suretul acesta şi fiind asemenea, s-au încredinţat cu a mea iscăliturâ, 1800 iul<ie > 24.

Constantin Balş vel logof<ăt > .

Di mini sau posleduit şi fiind asemene am iscălit.
1800 iul<ie > 24.

<Pe verso: > III, 7029 < 1521 > iunie 4. Suret de pe ispisocu domnului Ştefan v<oie>v<o>d întărit la anul 1800 de d<umnea>lui Constantin Balş vel logof<ăt> prin cari întăreşti dania lui Cozma uşerul pe moşie Călineştii ce au dăruit-o mănăstirii Bistriţii, ca să fie uric şi danie cu tot venitul.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

2.

7093 (1584) octombrie 21. *Ispisoc autentificat de Miron Costin vel logofăt prin care Petru Şchiopul voievod întăreşte mănăstirii Galata Mare din deal satul Plopii din ţinutul Hîrlăului, arătîndu-se şi hotarele.*

Den diresul de la Pătru voievod de danie şi de miluire şi de-ntăritură svintei măn < ă > stirii Galatei Mari den dial pre satul Plopii care iaste în ţinutul Hîrlăului cu hăleşteu şi cu tot vinitul şi hotarul acelui satu ce mai sus scrie Plopii şi cu hăleşteu să începe den piatră şi den vadu pre amîndoaî pînă o movilă, aproape de drum, unde iaste o piiatrî şi de acolea direptu piste izvorul ţărinii, în dial, unde iaste o piiatră şi de acolea direptu peste Spinoşiţa în dial, la o piiatră şi de acolea direptu la gruiul lui Bancovici, la puţu [1] la pămînturi, la movila Cucoarăi, unde iaste o piiatră şi de acolea direptu unde să-npreunî drumul Cotnariului cu drumul cel mare, unde iaste o piiatră şi de acolea tot drumul pînă la Jijioara, în gura Largii şi iară Jijioara în sus pînă în drumul Şipotului şi iară drumul în sus pînă la izvorul Iazerului şi de acolea tot izvordl Iazărului în gios pînă la piiatra şi în vad, unde să împreună hotarul.

V<ă>l<ea>tul au înblat 7093 <1584 > oct < ombrie > 21.
Miron vel log < ofăt >.

<Pe verso, însemnare contemporană :> Ispisoc hotarnic în cari să arată anume toate hotarăle încungiurătoare moşii Belceştii înpregior. 7093 <1585 > oct <ombrie 21. >

3.

7168 (1660) mai 7, Iaşi. *Ştefan Lupu voievod, domnul Moldovei, dăruieşte mănăstirii Hlincea satul Hlincea, împreună cu 15 posluşnici şi scutiri de dări, reînnoind închinarea la Rumeli, făcută de tatăl său, Vasile voievod.*

† Къ имѣ Ѡца и Сна и Стоґо ДХа. Съ аз раб влдкы моемꙋ Гꙋ Бгꙋ и спсꙋ ншемꙋ Іс Хꙋ и троическїи поклоник, Иѡ Стефанꙋ воевода, Бжїю млстїю, ґспдръ земли Мѡлдавскои [2].

Binecuvîntat întru tot dulce Dumnezeu, ce ştie aesta bine ce m-au ales din zgîul maicei mele şi mi [i]-au dăruit domniia şi voevoziea ţerăi din eşitul bunătăţei milei sale pururea amu să mulţîmim lui Dumnîzeu cum să cade că ne-au deschis uşa milei sale şi lumini de înţeles şi am văzut şi am cunoscut că nice o mărire nu stă pre pămînt neschimbată şi de moarte neatinsî, ce ca o floare veştedzeşte şi ca o umbră tréce şi să rîsipéşte tot omul, domniia mea socotindu şi urmîndu lucrurile celor bune altor svinţi rîpăosaţi domni carii au fostu mainte de noi libovul [3] ce au avut cătrî Dumnăzeu au dat şi au miluit svintele mănăstiri şi beseréci pentru mîntuirea sufletelor sale. Dirept aceea şi domnia mea, cu vrérea lui Dumnădzeu şi cu blagoslo-veniea a patru svinţini ai noştri moldoveneşti pîrinţi, alesul Sava arhiiepiscop şi mitropolit Suceavei şi Dosofteiu ipiscopul de Roman şi Theofan ipisicopul de Rădăuţi şi Serafin ipiscopul de Huş şi cu vrerea tuturor boierilor

---

[1] La început, scris : „izvoru", apoi s-a tras o linie şi s-a scris : „fînătănă", care s-a şters şi, deasupra ambelor cuvinte, s-a scris de aceeaşi mînă : „puţu".

[2] În numele Tatălui şi Fiului şi Sfîntului Duh. Iată eu robul stăpînului meu Domnului Dumnezeu şi mîntuitorului nostru Isus Hristos şi închinătorul Treimei Io Ştefan voievod cu mila lui Dumnezeu, domn al ţării Moldovei.

[3] Dragostea.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

noștri moldovenești mari și mici dat-am și am miluit a noastră svîntî rugî, mînăstire Hlincea, unde iaste hramul svîntul marele măcinic a lui H<ristc>s vonic [1] Ghiorghie, cu-n sat întregu, anume satul Hlincea și cu tot hotarul pre unde au ținut de vac, ce acel sat iaste direptu domnescu ascultătoriu de soaunul nostru tîrgului Iașii și cu 15 poslușnici carii sintu împregiurul svintei mănăstiri; și am lăsat domniia mea acel sat și cu toți poslușnicii să fie în pace de dajde mare și mică și de zloți și de lei și de galbeni și de orți și de iliș și de sulgiu de vaci și de oi și de său și de piei și de cearî și de miiare și de unt și de camăn mare și mică și de camăn cojocărească și de lucru de braniște și de coasă la céir și de cărat de fîn și de lémne și de iaz și de gheață și de joldu și de podvoade și de cai de olac; și voi diregători de trîg și șoltuji și pîrgari și globnici și deșugubinari nime să naibă treabă cu dînșii a-i învălui, ci să fie în pace. Așijdere și de acum îna< [2] >inte fără de aiaste de să vor adăoga n<esca>[2] re daanii pentru multe nevoi și greutăți ce vor căde în țara noastră de toate să fie în paci numai să aibă a da acel sat și poslușnicii o dată într-un an cîte șeasedezeci galbeni la cămara domnii mele cîndu va hi dajde împărătească la bir, iar altă nemic să nu dea peste tot anul și să fie în pace de gorștină de oi și de deseatini de stupi și de gorștină de mascuri să li se ție în samă pînă în 50 de oi domnești, ce fac 500 de oi țărănești și 50 de stupi, ce fac 500 de stupi țărănești și 15 mascuri domnești, ce fac 150 de mascuri țărănești, pre atîta să li se ție în seamă fără pecetluit, iar de să vor afla mai mult, să aibă a luà de la dînșii gorștină și desetină pe direptate ca și de la altă țară; așijderea de să va tîmpla vro moarte de om într-acel sat să n-aibă a prăda vornicii, ce să aibă a luà călugării de la cea svîntă mănăstire ce scrie mai sus, Hlincea, să fie lor de hrană și de îmbrăcăminte. Dirept a[a]ceea ca să fie de la domniia mea acel sat Hlincea svintei mănăstiri ce scrie mai sus Hlincei daare și miluire cu tot venitul neclătit nici odinioară, în veci; și am dat, și am închinat domnia mea acea svîntă mănăstire Hlincea la Rumeli, la Arghirocastro, Driianoe, unde iaste hram Uspeniia Précistei, ce iaste făcută de Ustiniian împărat, ca să fie metoh acei svinte mănăstiri, cum au fost dată și închinată mai de mult de cinstit și luminat părintele domnii méle Vasilie vodă.

Iar după a noastră viiață și domnie, cine va alége Dumnădzeu să fie domnu în țara noastră într-a Moldovei să nu strice a noastră dare și tocmală, ce să dea și să întărească, iar cine să va ispiti a <s>trica a noastră dare și tocmală, acela să fie neertat de Dumnădzeu ce au făcut ceriul și pămîntul și de précinstită și luminată a lui Maică și să-i fie pîrîș Sviatii Ghiorhi la înfricatul giudeț și să petreacă cu Iuda și cu Ariea, în véci, amin.

Ѹ Ꙗс, влто зрѯи маї з.

† Саам гпднъ казал.[3]
Ιѡ Щефан воевода.
† Корлаат <писал>.

Original pe hîrtie în mărime de 43×239 [5] cm. Începutul, numele și numirile, iscălitura domnului, anul, punctele în semn de stea și virgulele sînt scrise în aur. Pecetea e căzută. Pe verso: „N 2.7168 1660 de la Hr<istos> a lui Ștefan voie<v><o>d pentru satul Hlincea dăruit mănăstirei Hlincea".

[1] ostaș.
[2] loc rupt în orig.
[3] Insuși domnul a poruncit.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

I — Doc. nr. 3 (1660 <7168> mai 7).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

TREI DOCUMENTE MOLDOVENEȘTI INEDITE DIN SECOLELE XVI—XVII

DE

CONSTANTIN TURCU

Următoarele trei documente pe care le publicăm în aceste pagini sînt originale, scrise în limba slavă pe hîrtie format coală. Ele se păstrau odinioară în colecția profesorului C. Sturzu din Bacău, care a avut amabilitatea să mi le încredințeze pentru un timp, spre studiu. La mine le-a văzut profesorul M. Costăchescu din Iași, care le-a copiat pentru inegalabilul său corpus de documente moldovenești, a cărui editare — ajunsă pînă la domnia lui Petru Rareș — a fost întreruptă din cauza ultimului război mondial.

În afară de precizarea pe care ținem să o facem, că în editarea acestor acte vom urma, pe cît vom putea mai mult, metoda cunoscutului slavist și profesor ieșean, M. Costăchescu, în rîndurile care urmează vom mai sublinia, pentru fiecare din aceste documente în parte, importanța lor istorică, toponimică, onomastică și genealogică. De asemenea vom face observările diplomatice necesare, precum vom stărui și în problema autenticității lor.

1. Documentul din 1565, de la Alexandru Lăpușneanu, s-a descifrat cu greutate, din cauza rosăturilor de la îndoiturile hîrtiei. Data de an abia s-a putut citi iar cifra unităților (ѓ = 3) este nesigură. Pecetea domnească, pe ceară roșie, aplicată pe hîrtie, este stricată. Actul nu are semnături.

O traducere a acestui act a publicat întîia oară profesorul M. Costăchescu [1], în condițiile arătate mai sus.

Din punct de vedere istoric, documentul este important pentru cunoașterea „iferiei", veche instituție financiară din Moldova, despre care a apărut în anul 1944 un documentat studiu [2], stabilind și data apariției ei — ca taxă pentru închiderea unui proces — la 21 decembrie 1573) [3]. Documentul pe care-l publicăm însă aici duce existența „ferîe" cu opt ani înainte, adică la data de 25 aprilie 1565 (7073). De asemenea, acest act ne amintește despre documentul necunoscut de la Ștefan cel Mare, care confirma lui Filipaș Mleaștniță cumpărătura poienii „unde a fost Costea Călugărul", pe care i-o vînduse unchiul său, Sava Mleaștniță.

---

[1] *Documente privind Istoria României*, A, veacul XVI, vol. II, p. 170 (nr. 168).

[2] George D .Longinescu, *Ferîa*, București, 1944 (124 pagini), extras din revista „Balcania", vol. II—III.

[3] Cf. și *D.I.R.*, A, XVI, vol. III, p. 26 (nr. 33).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Toponimicele existente în documentul din 1565 sînt doar patru: Frunteşti, Filipeni, Obîrşia şi Poiana lui Costea Călugărul. Primele trei nu ne sînt cunoscute din documentele anterioare acestuia, deşi un Fruntes figurează în divanele lui Ştefan cel Mare şi tot pe atunci exista şi un Filip. Apariţia Frunteştilor şi a Filipenilor abia la anul 1565 ar putea stîrni oarecare îndoieli asupra autenticităţii actului. La acestea s-ar mai adăuga şi apariţia izolată a „feriei", cu aproape un deceniu înainte de data care o atesta anterior [1]. În sfîrşit, ultimul toponimic — Poiana lui Costea Călugărul sau a călugărului Costea? — e menţionat încă de la 6 iulie 1438 (6946). Pe atunci Costea „trăia" în acea poiană, care — împreună cu alte sate de la Berheci — a intrat în stăpînirea scriitorului domnesc (pisar) Mihail Oţel. Actul original cu data de mai sus (1438) pare că s-a pierdut şi ne-au rămas doar trei regeste ale lui şi trei traduceri — toate cu unele deosebiri între ele [2]. Iar în ceea ce priveşte actul de la Ştefan cel Mare — amintit mai sus — acesta ar putea fi cel arătat în regestul din 15 octombrie 1491 (6999). Actul original cu această dată a fost prezentat la o judecată din secolul al XIX-lea, împreună cu uricul din 1438, pentru moşia Oţeleşti şi altele învecinate [3]. Între acestea va fi fost menţionată, desigur, şi poiana amintită. Mai adăugăm că în anul 1584, poiana de care ne ocupăm şi cu restul satului şi-au schimbat numele în Filipeni, poate după cumpărătorul Filipaş, sus amintit sau poate după vreun alt Filip mai de demult [4]. Dintr-un act din anul 1803, reiese însă că şi satul Frunteşti ar fi făcut parte din moşia Filipeni, întrucît la judecata ce a urmat atunci, oamenii din Frunteşti n-au putut dovedi cu acte „talpa Frunteştilor" [5].

Onomastica din documentul datat 1565 nu este mai puţin discutabilă decît toponimia lui. Existenţa lui Costea Călugărul am văzut-o mai sus. El a trăit — dacă documentul din 1438 e autentic — în timpul lui Alexandru cel Bun şi sub fiii săi.

Filipaş, tatăl lui Gavril Dunavăţ, unchiul său Sava, fiul lui Mleaştiţă, şi popa Onică din Frunteşti, nu mai apar în documentele anterioare. Din actul de la 1565 şi din cel de la Petru Şchiopul [6], din 25 iunie 1584 (7092), am alcătuit o sumară spiţă a acestui neam.

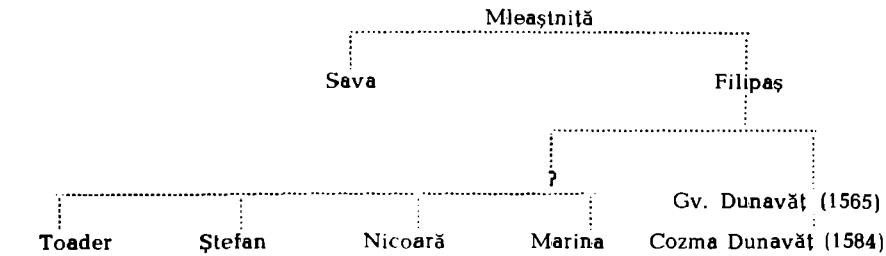

Mai menţionăm, în legătură cu acest neam, că un document din 21 august 1581 (7089) ne dă ştiri despre *Varvara, Marica şi Teodor, care sînt copiii lui Trif Mleaştiţă* [7].

[1] Cu privire la problema autenticii acestui act şi chiar a celorlalte două, mi-au fost de mult folos discuţiile avute cu istoricii C. A. Stoide şi D. Ciurea, cărora le mulţumesc şi pe această cale.

[2] M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, Iaşi, 1931, vol. I, p. 523—525 şi vol. II, Iaşi, 1932, p. 21—23; Damian P. Bogdan, *Acte moldoveneşti dintre anii 1426—1502*, Bucureşti 1947, p. 37—40; *D.I.R.*, A, Veacul XIV—XV, Bucureşti, 1954, vol. I, p. 155—156 (nr. 186); Al. Băleanu, *Documente şi regeste moldoveneşti*, în „Cercetări Istorice" (I. Minea), vol. X—XII (1934—1936), nr. 1, p. 257—258.

[3] M. Costăchescu, *Op. cit.*, vol. II, p. 22.

[4] *D.I.R.*, A, Veacul XVI, Bucureşti 1951, vol. III, p. 259 (nr. 313).

[5] Al. Băleanu, *loc cit.*, vol. VIII—IX (1932—1933), nr. 2 p. 143—146.

[6] *D.I.R.*, A, XVI, vol. III, p. 259 (nr. 313).

[7] *D.I.R.* A, XVI, vol. III, p. 170—173 (nr. 225).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Poate că acesta din urmă este un fiu necunoscut al lui Filipaș, întrucît doi din copii sînt aceiași: Toader și Marica. (Mica nepotrivire dintre Marina și Marica s-ar putea datora confuziei între literele chirilice de mînă „к" și „н").

2. Documentul lui Vitolt Mărățeanul este de asemenea rău păstrat și pe alocuri rupt, ceea ce face ca textul să aibă unele lipsuri. Nefiind datat, am propus anul 1605, adică cu cinci ani înainte de moartea marelui logofăt Stroici, căruia îi este adresată scrisoarea. (Ultimul act iscălit de el este acela din 16 ianuarie 1610 [1]). Vitolt Mărățeanul a fost logofăt. În anul 1627, aprilie 20, soția sa Teofana, fata lui Bucioc vornicul, vindea satul Slipoteni de la Obîrșia Berheciului, din care o parte a fost a lui Dragoș Călugărul [2]. Deci Vitolt Mărățeanul murise înainte de această dată (1627).

Documentul său e un „raport de cercetare". Scrisul e cam evoluat pentru epoca la care se referă și de aceea poate fi pus la îndoială. Necunoscînd alte documente de la Vitolt, nu putem să facem o comparație. Avem însă credința că emitentul actului era un străin (Vitolt!) și, deci, el putea să aibă un scris puțin deosebit de cel folosit în cancelaria epocii. Altfel ar trebui să spunem că documentul în cauză este un fals de la jumătatea secolului al XVII-lea!

Ceea ce ne mai atrage atenția asupra acestui document, în afară de ductul caligrafic, este și stilul său deosebit de familiar. O introducere bogată și o încheiere — ambele de o excesivă politețe și foarte măgulitoare.

Între persoanele care apar aici este un Anton din Fruntești, pe care îl mai găsim într-un act din 29 decembrie 1666 (7175) [3], ca fiind mort mai demult. De asemenea un „Toader Mlești postelnic". El este un Mleaștniță. În afară de cele arătate mai sus, nu mai avem alte vești despre el. La fel stau lucrurile și cu acel Dragoș, care ar putea să fie Dragoș Călugărul menționat mai sus.

În ceea ce privește cariera lui Stroici, mare logofăt, ea este destul de cunoscută. În legătură cu Vitolt Mărățeanul, mai amintim pe fratele său Iurașco Mărățeanul, logofăt, care semna în locul lui Stroici la data de 1 noiembrie 1603 [4].

Toponimia din scrisoarea lui Vitolt Mărățeanul este deosebit de interesantă. Ea este românească, deși textul e slav: Fruntești, Dunaveciorul (loc și pîrău), Dunavățul, poiana Runcului — care este un pleonasm, poiană și runc fiind totuna — apoi cîteva ușor slavizate: Siliștea lui Dobromir și Răchiți, cărora li s-a adăugat sufixul „ova". Cred că este important de subliniat că nici aceste toponimice nu apar în documentele anterioare. Dar ele există și azi în fostul ținut Tecuci. Mai atragem atenția, în sfîrșit, asupra descrierii drumului, care este problema principală din actul nostru: „este drum vechi și săpat adînc de cară, dar acum nu mai umblă carăle pe dînsul".

3. Documentul din 1648, aprilie 18, nu are semnătura domnului, ci numai pecetea aplicată pe ceară roșie. E scris de cunoscutul diac Corlat și e iscălit de marele logofăt Toderașcu.

Toponimicele principale din act sînt aceleași: Hilipeni, care este totuna cu Filipeni, Dunavățul și Fruntești. Alte toponimice — Oncești, Vovrejeni și Medeleni — sînt în legătură cu martorii.

Lăsînd la o parte numele martorilor, persoanele interesante din act sînt: popa Andronic, Arsenie fiul Cristinei, nepotul Moldei, Alexa Răspop, Nicoară al Molnei (sic), Teodosie fiul lui Pascal al Molnei și unchiul lor Grigore Roico. Toți sînt necunoscuți din alte acte.

---

[1] *D.I.R.*, A, veacul XVII, București, 1957, vol. II, p. 273 (nr. 359).

[2] *Documenta Romaniae Historica*, București, 1969, vol. XIX, p. 239 (nr. 184) și p. 462—465 (nr. 338).

[3] C. Solomon și C. A. Stoide, *Documente Tecucene*, Bîrlad, 1938, vol. I, p. 24—25.

[4] *D.I.R.* A, XVII, vol. 1, p. 118 (nr. 171).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1

7073 (1565) Aprilie 25. *Alexandru vodă Lăpuşneanu dă carte de stăpînire lui Gavril Dunavăţ şi rudelor sale din Filipeni, pe o jumătate din „poiana unde a trăit Costea călugărul". Aceasta fusese cumpărată de către tatăl său Filipaş, de la unchiul său Sava, fiul lui Mleaştniţă, cu uric de la Ştefan cel Mare; pentru poiana sus numită, Gavril Dunavăţ a avut judecată cu popa Onică din Frunteşti şi rudele lui. S-a pus ferie.*

† Ѧлиѯа(н)дръ в(ое)вод(а) божїю м(и)л(о)стїею ґ(ос)п(ода)ръ земли М(ѡ)лда(в)скои <ѡж> прїиде(т) прѣ(д) нами поп Ѡник ѡ(т) фрꙋ(н)те(щи) и съ дрꙋґи <пле>мѣни ѡт Ѡбръшїе и тѣґали на Ґаврилъ Дꙋнавъ(ц) и пле<мѣ>ници е(Х) ѡт село Филипѣни, ра(дї) пол полѣна ґде б<ил>и ѡжи вали Косте калꙋґе(р) що та половина полѣна била кꙋпила Филипа(ш) ѡ(те)цꙋ Ґаври(л) Дꙋнавъ(ц) <ѡт оу̑и>кове еґ, ѡт на Сава, снꙋ Млѣщни(ц) ѡт ꙋриче за мартꙋрїе що има(ли) ѡт стара(ґ) Стефана воево<дї> за рм зла(тї) тата(р)ски(Х).

Ино ґ(ос)п(од)ва ми да(Х) и(м) днъ да пр<иложи(т) и(Х) и(с)привилїе и ма(р)тꙋрїе на(д) два се(д)ми(ц).

Ино(ж) <Ґа>ври(л) снꙋ Филипа(ш) съ сво(и) пле<мѣ>ни(Х) нрїиде(т) на днъ съ ма(р)тꙋрїи и прине(с)ли соби(Х) и(с)привилїе прѣ(д) нами <що> ѡ(ни) <имали> за кꙋпѣжно ѡ(те)ц(ꙋ) и(Х) Филипа(ш) <ѡ(т)> стараґ Стефана воево(дї) що кꙋпи(лі) ѡ(те)цꙋ и(Х) Филипа(ш) ѡ(т) С<ав>а Млѣщни(ц) за рм зла(т) тата(р)скїи(Х) и <оу>прави(л) сѣ прѣ(д) нами и по(с)тави(лі) соби ферїе поне(ж) <да е(ст)> и(м) и ѡ(т) на(с) ли(ст) за ма(р)тꙋрїе и ꙋправленїе на(і) па(ч) поткръжденїе. Да е(ст) и ѡ(т) на(с) и(м) ѡ(т)ни(н) и дѣ(д)ни(н) непо<рꙋ>шени(і) николи(ж) на вѣки. И ин да сѣ неꙋмишае(т) прѣ(д) симꙋ на(с) ли(ст).

Ѧ кто на(і) възвиже(т) на(і) бо(л)ша(ґ) тѣжꙋ, а ѡ(н) да бꙋде(т) ѡ(с)та(л) по(р)тꙋ и҃ во(лі). Инак да ни бꙋде(т). Са(м) ґ(сд)нъ ре(ч).

Пис ꙋ Хырлъꙋ, влто ҂зоґ, а(пр). ке.

Alexandru voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al ţării Moldovei. Iată a venit înaintea noastră popa Onică din Frunteşti şi cu alte rude din Obîrşie şi s-au plîns contra lui Gavril Dunavăţ şi a rudelor sale din satul Filipeni, pentru o jumătate de poiană, unde a trăit Costea călugărul, care această jumătate de poiană a cumpărat-o Filipaş, tatăl lui Gavril Dunavăţ, de la unchiul său Sava, fiul lui Mleaştniţă, din uric de mărturie ce a avut el de la bătrînul Ştefan voievod, pentru 140 zloţi tătărăşti.

De aceea, domnia mea le-am dat zi peste două săptămîni, ca să-şi prezinte privilegiul lor şi mărturie.

Deci, Gavril, fiul lui Filipaş, cu neamurile sale, au venit la zi cu mărturie şi au adus înaintea noastră privilegiul de cumpărătură ce l-a avut tatăl lor, Filipaş, de la bătrînul Ştefan voievod, precum că a cumpărat tatăl lor, Filipaş, de la Sava Mleaştniţă, pentru 140 zloţi tătărăşti. Şi s-a îndreptat înaintea noastră şi şi-au pus ferîe, ca să le fie şi de la noi carte de mărturie şi de îndreptare, precum şi de întărire, să le fie şi de la noi ocină şi dedină, nestricată niciodată, în veci. Şi altul să nu se amestece în faţa acestei cărţi a noastre.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Şi cine ar mai ridica o pîră mai mare, acela să fie dator la Poartă 50 de boi. Altfel să nu fie. Însuşi domnul a spus.

Scris în Hîrlău, în anul 7073 <1565>, aprilie 25.

2

<C. 1605>. *Vitolt Mărăţeanul scrie marelui logofăt Stroici, în legătură cu cererea lui Anton din Frunteşti, de a i se hotărnici proprietăţile şi drumul ce duce printre pîrăiele Dunavăţ şi Dunavecior, la Obîrşia, Poaiana Runcului, Siliştea lui Dobromir şi Răchiţi.*

† Превъзліобле(н)номꙋ и сла(д)ко сръдечномꙋ и поґ<оспо>ди бози многоґо наде(ж)номꙋ ч(с)тномꙋ нашемꙋ родителю па(н) Строи(ч) великїи лоґофе(т) здравїа теле(с)наґо и дшевнаґо ѡ(т) Хр(с)та б(о)ґа полꙋчити ꙋ се(р)дно желае(м).

Поси(Х) ч(с)тнїи на(ш) родителю вѣдомо даемъ ґ(сд)вꙋти ере пришол А(н)то(н) ѡ(т) Фрꙋ(н)те(щи) съ ч(с)тнїи ли(ст) ґ(с)п(д)нани до на(с) да поиде(м) съ люди добрими и Хотаримъ Дꙋневечорꙋ(л) ꙋ ѡбръшїе Дꙋневечорꙋлꙋи, Поꙗна Рꙋ(н)кꙋлꙋи и ꙋ ꙋстїе Дꙋневечорꙋлꙋи село Силище Добромирова и да съмотри(м) съ лїоде добри(Х) и стары(Х) еди(н) пѫ(т) что иде(т) ѡ(т) Дꙋнаве(ц) <пре(з) Дꙋнавечо(р)> до Рекетова проме(ж)дꙋ ти(Х) ви(ш)писани(Х) селове.

Мы(ж) есми спрѣтали люди добри(Х) и стары(Х) ѡ(т) сеꙗ воло(ст) Текꙋ(ч)скои и ѡ(т) Рекетова ѡ(т) воло(ст) Аꙋю(д)скои и питали есми и(Х) за тои пѫ(т) а ѡни на(м) ꙋка(за)ли еди(н) пѫ(т) старыи проме(ж)дꙋ ти(м) село(в) что иде(т) ѡ(т) Дꙋнаве(ц) пре(з) Дꙋнавечо(р) до Рекетова.

За правда, мл(с)тивыи пане лоґофе(те), мы есми видили иже е(ст) дороґа стараꙗ и копана ґлꙋбоко за вози нѫ тепе(р) не издри(т) вози поне(м) и може(т) быти тои пꙋ(т) на ти(Х) знаки что е(ст) ꙋ привилїи Тоадера Мле(ш)ниче по(с)те(л)ника нѫ Драґоше и съ племеникове еґо а ѡни тѣжꙋ(т) за еди(н) пꙋ(т) что е(ст) пони(ж) Силища ДХбромирово и <иде(т) приве(н)>[1] нѫ люди добри(Х) не Хотѧ(т) дати....[1] имаю(т) и(м) село въсе и свтаꙗ црк҃ъ нѫ молили(с) А(н)тонови да <лиши(т) бꙋ>катꙋ мѣста пони(ж) тои дороґи. А А(н)то(н) не Хотѣ(л) лиши(ти) нꙋ<мы и> ты(Х) люди добри(Х) и стары(Х) пре(з) волѧ А(н)тонова поставили есми столпꙋ пони(ж) тои старои дороґи а чѫ да е(ст) тепе(р) а ѡни еще <теж> ꙋ(т) на А(н)тона.

Ґ(сд)вати еси дово(л)но разꙋме(н) сътвори(ш) іако(ж)тѧ ба наꙋчи(т) <и> бл(с)ти ба да ꙋмножи(т) дни и лѣта ґ(сд)вати въ съ миренїи ѡ(т) <ґа-ба>, ами(н).

Вашеи млстю нашемꙋ мл(с)тивомꙋ панꙋ и добродѣтелю наи ме(н]шїи сна и сꙋґа.

Вито(лт) мъръцѣнꙋ(л).

Prea iubitului şi bunului la inimă şi celui de multă nădejde întru bunul Dumnezeu, cinstit al nostru părinte, pan Stroici, mare logofăt, sănătate trupească şi sufletească de la Hristos-Dumnezeu. din inimă ne rugăm să-ţi dea.

---

[1] Loc rupt în original (două trei cuvinte).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

După aceasta, cinstite al nostru părinte, îţi dăm ştire domniei tale că a venit la noi Anton din Frunteşti, cu cinstită carte domnească, ca să mergem cu oameni buni şi să hotărîm Dunaveciorul la obîrşia Dunaveciorului Poiana Runcului şi în gura Dunaveciorului satul Siliştea lui Dobromir; şi să arătăm, cu oameni buni şi bătrîni, un drum care duce la Dunavăţ, peste Dunavecior, la Răchiţi [1], între cele mai sus scrise sate.

Noi am strîns oameni buni şi bătrîni, din acel ţinut al Tecuciului şi din Răchiţi din ţinutul Adjudului, şi i-am întrebat pe ei despre acel drum, iar ei ne-au arătat între acele sate, un drum vechi ce merge la Dunavăţ, peste Dunavecior, la Răchiţi.

Pe dreptate, milostive pane logofete, am văzut că este drum vechi şi săpat adînc de cară, dar acum nu umblă carăle pe dînsul şi poate să fie pe aceste semne acel drum, ce este în privilegiile lui Toader Mleşnice postelnic. Dar Dragoş şi cu neamurile sale se plîng pentru un drum ce este mai jos de siliştea lui Dobromir şi merge [2].... dar oamenii buni nu voiesc să dea [3]... le este lor satul tot şi sfînta biserică, dar s-au rugat lui Anton să lase bucata de loc mai jos de acest drum, iar Anton n-a voit să lase. Iar noi şi aceşti oameni buni şi bătrîni, peste voia lui Anton am pus stîlp mai jos de acest vechi drum, iar cînd este acuma, ei se plîng contra lui Anton.

Domnia ta este destul de cunoscător ca să faci precum te va învăţa Dumnezeu.

Şi bunătatea lui Dumnezeu să înmulţească zilele şi anii domniei tale, întru pace, despre Domnul-Dumnezeu, amin.

Domniei voastre, milostiv al nostru pan şi bine făcător,
Cel mai mic fiu şi slugă, Vitolt Mărăţeanul

3

7156 (1648) Aprilie 18. *Vasile vodă Lupu dă carte de stăpînire popii Andronic din Frunteşti şi preotesei sale, pentru cumpărăturile făcute în satul Hilipeni de pe pîrăul Dunavăţ, de la Arsenie fiul Cristinei, nepot Moldei şi de la Alexa Răspop („bătrînul lui Necoară al Molnei") şi de la unchiul acestuia, Grigore Roico.*

† Иѡ Василїе воево(да) бжїю мил(ос)тїю ґ(с)п(да)ръ зе(м)ли Мѡ(лдав)ско(і) ѡж прїидоше прѣ(д) нами и прѧ(д) нашеми болѣри велики(Х) и мали(Х) ереѹ Ѧ(н)дрони(к) ѡ(т) Фрѹ(н)те(щи) и ѹказова(л) прѧ(д) нами еди(н) запи(с) за свѣдѧте(л)ство ѡ(т) мно(ґі) люди добри и ѡ(т) кръсти мещїꙗ(ш) на имѣ Гераси(м) ѡ(т) Хилипѣни и Иѡна(ш)ко ѡ(т) та(м) и жопа ѡ(т) та(м) и Ѧндрони(к) и Иѡ(н) Плато(н) и Иѡси(п) ста(р) ѡ(т) та(м) и снъ Иѡси(п) и Гаври(л) ѡ(т) та(м) и Пѧ(н)телею ѡ(т) Ѡ(н)че(щі и Иѡна(ш)ко ѡ(т) Коврижѧни и Ка(с)лїе ѡ(т) Фрѹ)н)тещи и Кла(ш)ка ѡ(т) та(м) и Коста(н)ти(н) ѡ(т) Меделѣни и Иѡна(ш)ко сънъ Топе(нѹ) ѡ(т) та(м) и Ѧ(н)ґе(л) ѡ(т) та(м) и ѡ(т) ини(Х) многи лю(дї) добри, сице писѹѧще въ то(т) запи(с) како прїиде прѣ(д) ними Ѧ(р)сение снъ Къ(р)стини, внѹ(к) Мо(л)де(и) ѡ(т) Хилипѧни по еґо доброю волѣ, нѣки(м) непоно(ж)де(н) а не присилова(н), и прода(л) своа права ѡ(т)н(и)нѹ и дѣ(ди)нѹ чѣ(ст) Мо(л)неи, еди(н) ста(р) ѡ(т) село Хилипѧ(ни), на по<то>цѧ Дѹнаве(ц).

Тоа прода(л) ереѹ Ѧ(н)дрони(к) и пападїю е(ґо) Марїи ра(ди) два десѧт та<лери> сребрѧниХ [4] ѡ(т) полѣ и ѡ(т) лѣса и ѡ(т) ватро село и ѡ(т)

[1] În textul slav „Rechetova".
[2] Loc rupt în original.
[3] Loc rupt în original (două-trei cuvinte).
[4] În original стребъ(р)ни(Х).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

I — Doc. nr. 1 (1565< 7073 >aprilie 25).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

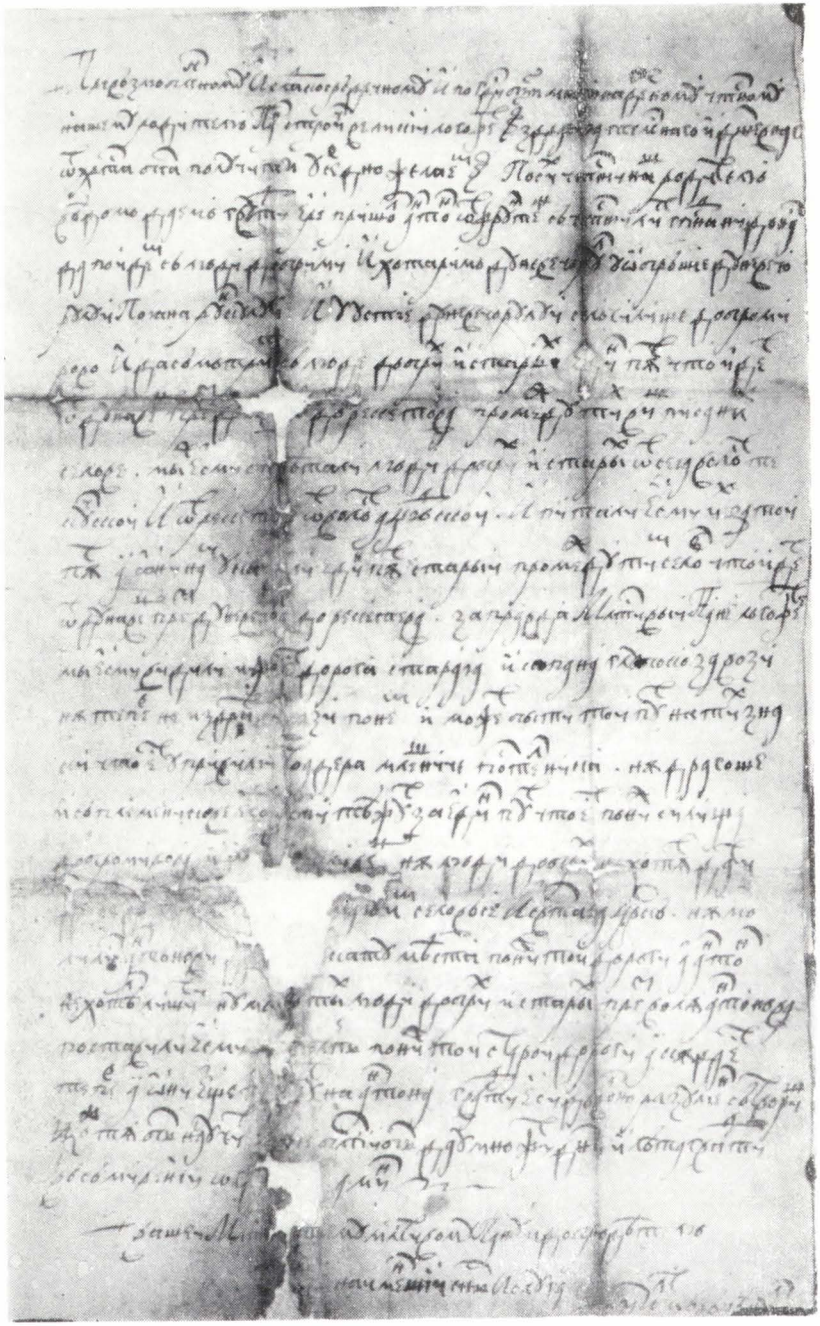

II — Doc. nr. 2 (<cca. 1605>).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

III — Doc. nr. 3 (1648<7156>aprilie 18).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

брꙋ(д) за мли(н) и съ садове и съ копанїе и съ мѧсто за сѣножати и съ ве(с) приХо(д).

И тако(ж)дере прїиде прѧ(д) ними, Але(к)са Ръспо(п) и прода(л) въсѧ ча(ст) еґо елико сѧ и(з)бере(т) ѡ(т) тоґо ста(р) Никоа(р) Мо(л)неи, ра(ди) девѣт леꙋкови(Х) бити, что тоа ча(ст) бѧше е(мꙋ) за викꙋпленїе ѡ(т) Тодосне сиꙋ Паве(л) Мо(л)нїи и ѡ(т) ꙋико еґо Ґлиґорїе Ро(и)ко ти(ж) прода(л) ви(ш)писа(н) поп А(н)дрони(к) и пападїю еґ.

Ино ми видѧ(в)ше тот запи(с) ѡ(т) толики(Х) лю(ди) добри и слуґи на(ш) вѧроваХо(м) и ѡ(т) нас еще(ж) дадоХо(м) и потврьдили есми ереꙋ А(н)дрони(к) и пападїю еґ, како да е(ст) и(м) и ѡ(т) на(с) права ѡтнинꙋ и викꙋпленїе <съ ве(с приХод> и и(н) да сѧ не ꙋмиша(ет).

Са(м) ґ(с)п(ди)нъ каза(л).

Ꙋ Ꙗ(с) влт ҂зрнз а(прил)иї.

Тодерашко вел лоґофет искал.

Корлат <писал>.

Io Vasile voievod din mila lui Dumnezeu, domn al ţări Moldovei. Iată că a venit înaintea noastră şi înaintea boierilor noştri mari şi mici, popa Andronic din Frunteşti şi a arătat înaintea noastră un zapis de mărturie de la mulţi oameni buni şi de la megieşi de prin prejur, anume: Gherasim din Hilipeni şi Ionaşco de acolo şi Andronic şi Ion Platon şi Iosip bătrînul de acolo şi fiul lui Iosip şi Gavril de acolo şi Pentelei din Onceşti şi Ionaşco din Vovrejeni şi Vasile din Frunteşti şi Vlaşca de acolo şi Constantin din Medeleni şi Ionaşco fiul lui Topenu de acolo şi Anghel de acolo şi de la alţi mulţi oameni buni, astfel scriind în acest zapis, cum că a venit înaintea lor Arsenie fiul Crîstinei, nepotul Moldei din Hilipeni, de a lui bunăvoie, de nimeni silit şi nici asuprit, şi a vîndut a sa dreaptă ocină şi moşie, partea Molnei, un bătrîn din satul Hilipeni, pe pîrăul Dunavăţ.

Pe acela l-a vîndut popii Andronic şi preotesei sale Mariei, drept două zeci taleri de argint, din cîmp şi din pădure şi din vatra satului şi din vad de moară şi cu livezi şi cu arături şi cu loc de fînaţ şi cu tot venitul.

Şi, de asemenea, a venit înaintea lor Alexa Răspop şi a vîndut toată partea lui, cîtă se va alege din acest bătrîn al lui Nicoară al Molnei, drept 9 lei bătuţi. Care această parte i-a fost lui de cumpărătură de la Tudosie, fiul lui Pavel al Molnei şi de la unchiul lui, Grigore Roico; asemenea a vîndut-o mai sus scrisului popei Andronic şi preutesei sale.

Deci noi, văzînd acest zapis de la atîţia oameni buni şi slugi ale noastre, am întărit popii Andronic şi preotesei lui, ca să le fie lor şi de la noi dreaptă ocină şi cumpărătură, cu tot venitul. Şi altul să nu se amestece.

În Iaşi, anul 7156 < 1648 > aprilie 18.

Însuşi domnul a poruncit.

Todiraşcu, mare logofăt.

Corlat < a scris >.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Istoria lumii în date, Bucureşti, Editura Enciclopedică Română, 1969, 615 p. (Lucrare elaborată de Horia C. Matei (istorie veche), Florin Constantiniu, Marcel D. Popa (istorie medie), Nicolae C. Nicolaescu, Gheorghe Rădulescu (istorie modernă şi contemporană), sub conducerea Acad. Prof. Andrei Oţetea).

Dacă încercările de pînă acum [1] de a se elabora o lucrare de cronologie a istoriei universale nu au reuşit, cel puţin pentru noi, cu toate meritele particulare pe care le au unele dintre ele, să răspundă pe deplin unei necesităţi, din ce în ce mai stringente, de orientare rapidă în imensa cantitate de date şi fapte ale istoriei, *Istoria lumii în date* corespunde cel mai mult acestui deziderat. Din această cauză, lucrarea se prezintă nu numai ca un îndreptar „preţios în informarea asupra istoriei omenirii", ci şi ca un valoros instrument de lucru pentru cercetătorii din domeniul ştiinţei istorice. Autorii şi-au propus şi au izbutit în cea mai mare măsură să prezinte cititorilor o succesiune în timp şi spaţiu a celor mai importante date, evenimente şi personalităţi din istoria lumii, din cele mai vechi timpuri şi pînă la 1 ianuarie 1968.

Fiind „în primul rînd o prezentare a evenimentelor politice", este explicabil de ce spaţiul cel mai larg li s-a acordat acestora. Totuşi, autorii nu au ignorat nici cele mai importante date ale istoriei economice, sociale şi culturale. Totodată, trebuie semnalat faptul că un loc aparte s-a acordat istoriei României. Lucrarea se încheie cu „Tabele cronologice" (p. 552—570), cuprinzînd „liste ale şefilor de state şi primilor miniştri, în special ai ţărilor europene cu care România a întreţinut relaţii mai strînse sau care au avut un rol important în istoria continentului nostru" şi cu un „Indice de persoane" (p. 571—615).

În ce priveşte organizarea materialului, autorii au adoptat soluţia prezentării faptelor istorice pe grupuri de ţări (pe continente), compartimentare pregnant evidenţiată mai ales începînd cu partea care tratează a doua perioadă a lumii moderne (1789—1914). Din acest punct de vedere, trebuie remarcat faptul că lucrarea îmbrăţişează toate ţările lumii. Ne referim în special la ţările Africii care, înainte de a se forma ca state independente, au făcut parte din alte formaţiuni politice. În felul acesta, autorii au izbutit să evite „viziunea europo-centristă". Din punct de vedere

[1] În prefaţa lucrării pe care o recenzăm, sînt menţionate cîteva dintre ele. Noi am adăuga că merită să reţină atenţia şi cea a lui E. Cavaigneac, *Chronologie de l'histoire mondiale*. Deuxiéme édition, revue et augmentée, Paris, 1934, importantă, printre altele, şi pentru faptul că ea conţine ample şi documentate consideraţii asupra bazelor cronologiei istoriei. La noi, liste de suverani, e drept, cu destinaţie specială (pentru elevii Şcolii de arhivistică) şi cuprinzînd numai România şi vecinii săi imediaţi a întocmit Aurelian Sacerdoţeanu (vezi „Hrisovul", I, 1941, p. 140—191).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cronologic, epocile istorice, începînd cu cea medievală, sînt împărțite în două: *Lumea medievală (I) (sec. V—XI), Lumea medievală (II) (sec. XI—XVII), Lumea modernă (I) (1648—1789), Lumea modernă (II) (1789—1914), Primul război mondial, Lumea contemporană, Lumea contemporană după al doilea război mondial.*

O constatare care se impune din parcurgerea lucrării se referă la seriozitatea și spiritul științific cu care a fost întocmită.

Neîndoielnic că o asemenea întreprindere, unică în istoriografia noastră, nu a putut evita unele neajunsuri. Trebuie să precizăm însă din capul locului că ele nu sînt esențiale.

O primă observație se referă la faptul că lucrarea trebuia însoțită de o introducere, în care să se fi făcut măcar cele mai generale considerații referitoare la cronologie și importanța ei în istorie. Trebuiau inserate apoi cîteva date asupra diferitelor sisteme cronologice, avîndu-se în vedere faptul că, după cum se știe, unele dintre ele s-au menținut și după ce s-a introdus era noastră [2]. Era poate necesar să se explice cum au fost integrate toate aceste sisteme într-unul de cronologie universală, întrucît lucrarea se adresează nu numai specialiștilor ci și marelui public.

Unele nedumeriri ridică și organizarea materialului din punct de vedere cronologic. Este adevărat, cum observă autorii, că „e imposibil de stabilit o periodizare care să fie valabilă pentru toate cele cinci continente" (p. VI). Or, tocmai din acest motiv ar fi fost, poate, preferabil să se evite o prea mare fărîmițare a perioadelor istorice, căci, este evident, ea îngreuiază utilizarea cărții. De pildă, *Lumea medievală (I)* este limitată între secolele V—XI (p. IX), dar prezentarea evenimentelor privind țările române începe cu secolul IX și se termină la anul 1330 (p. 80—81), iar cele privind Elveția încep cu anul 1231 (p. 117); *Lumea modernă (I)* este limitată la anii 1648—1649 (p. XI), însă prezentarea evenimentelor în legătură cu Serbia, Macedonia, Bosnia și Herțegovina începe din anul 1557, Dubrovnic și Dalmația cu anul 1590, iar Croația-Slavonia cu anul 1573 (p. 193).

De asemenea, este neîndoielnică imposibilitatea cuprinderii tuturor datelor, chiar de însemnătate istorică și că unele omisiuni sînt inevitabile. Iată cîteva exemple, pe care le dăm pornind de la comparația cu însemnătatea altor date inserate în lucrare: în luna iunie 1365, Ludovic I, regele Ungariei, atacă și cucerește Vidinul (unde domnea țarul Sratimir), pe care îl stăpînește pînă în vara anului 1369. Către sfîrșitul aceluiași an, Vidinul este atacat din nou, dar de către turci, chemați în acest scop de țarul Alexandru al Tîrnovei, care urmărea să refacă unitatea statului bulgar. Datele sînt importante și pentru faptul că, și în primul, și în al doilea caz, Vidinul a fost eliberat cu ajutorul domnului muntea, Vladislav I (Vlaicu) [3]. Datele de mai sus trebuiau înserate măcar la una din țările implicate în aceste evenimente. Nu este menționat, apoi, tratatul comercial dintre domnul Moldovei, Petru Șchiopul și regina Angliei, Elisabeta, din 27 august [4]. Printre evenimentele din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, trebuia menționat și tratatul dintre regele Sobiecki al Poloniei și împăratul Austriei Leopold I, din 31 martie 1683. În baza acestui tratat, îndreptat numai împotriva Turciei, Sobiecki a venit în ajutorul Vienei, asediată de armatele sultanului. Se specifica clar că „în cazul în care Viena sau Cracovia va ajunge în pericol, fiecare din aliați va fi obligat a veni cu oastea în ajutorul celuilalt" [5]. Totodată, pacea de la Carlowitz prezintă o importanță deosebită și pentru Moldova, deși prevederile în legătură cu ea sînt incluse

[2] Cf. *Documente privind istoria României.* Introducere, vol. I, Editura Academiei, București, 1956, p. 391.

[3] Cf. Ștefan Pascu ș.a., *Istoria medie a României, Partea I (sec. al X-lea — sfîrșitul sec. al XVI-lea)*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1966, p. 162—163.

[4] Vezi St. Nicolaescu, *Date noi despre filiațiunea lui Petru Vodă Șchiopul domnul țării Moldovei, 1574—1579; 1582—1591 și tratatul comercial din 27 august 1588, încheiat cu Elisabeta, regina Angliei*, București, 1937.

[5] Cf. Ioan Moga, *Rivalitatea polono-austriacă și orientarea politică a țărilor române la sfîrșitul secoluui al XVII-lea*, Cluj, 1933, p. 90.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în tratatul de pace turco-polon. Dat fiind faptul că pacea punea capăt unei stări de lucruri dezavantajoase nu numai pentru Moldova, ci și pentru celelalte state din centrul și sud-estul Europei, considerăm că era necesar să se facă și această mențione [6].

De asemenea, discutabil este și criteriul după care au fost întocmite tabelele cronologice de la sfîrșitul lucrării. Ar fi fost de dorit, după părerea noastră, ca aceste tabele să cuprindă, pe cît posibil, personalitățile politice ale tuturor țărilor și nu numai ale celor „europene cu care România a întreținut relații mai strînse sau care au avut un rol important în istoria continentului nostru".

Apoi, unele date înserate în lucrare nu sînt suficient de clar explicate. Este cazul mișcărilor țărănești din Cehia dintre anii 1620 — 1621. Se menționează că în desfășurarea lor, „un rol important joacă populația valahă" (p. 122), fără a se da însă explicațiile necesare în legătură cu această populație. Este, de asemenea, insuficientă explicația dată tratatului de pace dintre Puterile Aliate și Bulgaria de la Neuilly-sur Seine, din 27 noiembrie 1919 (p. 368). Aici nu se mai face specificarea, ca în cazul celui cu Austria din 10 septembrie 1919 de la Saint-Germain en Laye (p. 368), că România nu l-a semnat în aceeași zi. După cum se știe, ea l-a semnat în decembrie 1919 [7].

În sfîrșit, adeseori datele privind știința, arta și cultura sînt amestecate cu datele de istorie politică și diplomatică (vezi p. 138, 139, 171, 191, 368, 369, etc.), iar unele dintre acestea, deși prezintă importanță istorică, nu sînt menționate. Ne referim la Pravila lui Vasile Lupu, care a fost tipărită la Iași, în 1646 [8]. De asemenea, trebuia menționată și înființarea primei fabrici de hîrtie din Moldova, atribuită lui Petru Șchiopul, care exista în 1583 [9].

Observațiile făcute nu împietează cu nimic asupra valorii și însemnătății practice a acestei lucrări. Ea constituie încă o dovadă a misiunii atît de complexe pe care o are istoricul ca specialist creator și ca propagator al cunoștințelor de istorie.

Ven. Ciobanu

Unitate și continuitate în istoria poporului român, Sub redacția prof. univ. D. Berciu, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1968, 461 p.

Volumul prezintă o reală importanță, datorită faptului că în el se analizează rezultatele la care s-a ajuns pînă acum în istoriografia marxistă românească și se dezbat unele din problemele actuale cele mai importante ale acesteia.

Lucrarea cuprinde o mare varietate de aspecte cu privire la problema continuității și unității poporului român, schițînd etapele principale de luptă pentru înfăptuirea statului nostru național unitar. Articolele redactate cu multă competență de specialiști de la București și Cluj oglindesc principalele probleme spre care și-au îndreptat atenția istoricii români în ultimii ani. Este regretabil că la elaborarea acestei lucrări, a cărei tematică o formează unitatea în istoria poporului român, lipsește contribuția istoricilor ieșeni.

[6] *Ibdem*, p. 219

[7] Cf. S. D. Spector, *Romania at the Paris Peace Conferance (A. Study of the Dipolmacy of Ioan I. C. Brăteanu)*, New-York, 1962, p. 197 și urm.

[8] Cf. *Istoria României*, vol. III, București, 1964, p. 268.

[9] Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. II, partea I-a, ediția a IV-a, București, 1943, p. 243.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Articolul geografului clujean Tiberiu Morariu, *Locul Transilvaniei în cadrul unitar al teritoriului României* (p. 9—30), care deschide acest volum omagial, ilustrează pe deplin că, pe lîngă ceilalți factori ai unității poporului român, mediul geografic carpatic a constituit o bază prielnică pentru permanentizarea elementului românesc în aceste locuri. Autorul subliniază poziția centrală a „ținutului de peste pădure", rolul lui de permanent rezervor demografic românesc. Subjugat în decursul istoriei ei de vecini rîvnitori, cetatea Transilvaniei nu și-a pierdut însă, niciodată, etnicitatea sa specific românească. Studiind problema sub aspectul demografic, autorul relevă că munții Carpați, prin înălțimea lor relativ redusă, ca și prin numeroase văi și depresiuni de care sînt brăzdați, nu au izgonit de la sine omul, ci l-au atras, oferindu-i condiții de viață mulțumitoare. Astfel, a avut loc un adevărat proces de „umanizare a muntelui" (p. 26). Numeroase pasuri, trecători și defilee, au avut o importanță deosebită în desfășurarea unor legături normale între românii din toate provinciile spațiului carpatic.

Articolul prof. D. Berciu, *Unitatea străveche carpato-dunăreană, bază a dezvoltării istorice ulterioare* (p. 31—40) relevă strînsa interdependență dintre factorul cultural și cel etnic, în procesul de geneză și dezvoltare a națiunii române, ambii desfășurîndu-se în cadrul unitar al teritoriului carpatic. Autorul relevă vechimea mai mare a unității culturale, care a precedat-o în spațiul carpatic pe cea etnică, putînd fi urmărită încă de la apariția primelor comunități omenești stabilite de cultivatori de plante și crescători de animale. În lumina acestui punct de vedere se combat teoriile migrațiilor catastrofice, accentuîndu-se rolul permanent al factorului local în geneza civilizațiilor ulterioare. Astfel trecerea la o etapă superioară apare înfăptuită, nu prin distrugerea civilizației anterioare, ci prin preluarea creatoare a elementelor culturale viabile. În acest mod, autorul urmărește dezvoltarea teritoriului carpatic pînă în momentul înfloririi civilizației dacice și a contactului ei cu civilizația romană — contact care a constituit fundalul etnogenezei românești.

Studiul cercetătorului sibian Iuliu Paul, *Date noi privind raporturile reciproce dintre culturile Petrești, Cucuteni și Gumelnița* (p. 41—52), se oprește tocmai asupra unui moment al acestei unități culturale, anterioare formării poporului român. Pornindu-se de la axioma că lanțul Carpaților nu a constituit niciodată o barieră, autorul analizează strînsele raporturi de geneză și dezvoltare ce au existat între cele trei culturi reprezentative ale neoliticului tîrziu, cu ceramică pictată de pe teritoriul țării noastre.

Studiul numismatului Bucur Mitrea, *Moneda republicană romană și unitatea lumii geto-dace* (p. 53—64), își propune să elucideze de ce tocmai în perioada de maximă înflorire a culturii geto-dacilor (sec. I î.e.n. — sec. I e.n.) încetează baterea monedei proprii, care avusese o existență de cca. două secole. Descoperirile monetare ale epocii respective relevă că geto-dacii nu au renunțat la folosirea monedei ca mijloc de schimb, ci au adoptat denarul roman, moneda forte a timpului, găsită în peste 250 de localități și în număr de cca. 20 000 de piese. Descoperirea unor tipare monetare în cetățile dacice a relevat faptul că cea mai mare parte a denarilor ce au circulat în Dacia sînt imitații dacice, dar executate atît de perfect încît, pînă în prezent, cu greu pot fi deosebite de originale. Imitațiile după denarii romani sînt aceleași pe întreg teritoriul Daciei, aflat sub autoritatea lui Burebista. Această dovadă numismatică sporește cunoștințele noastre despre unitatea lumii geto-dacice, realizată în vremea lui Burebista și continuată apoi, cu unele mici întreruperi, sub urmașii lui, pînă în momentul cuceririi romane.

În articolul *Cronologia regilor daci* (p. 65—72), Hadrian Daicoviciu, prin coroborarea izvoarelor istorice și arheologice și printr-o strînsă demonstrație logică, reușește o verosimilă reconstituire a perioadelor de domnie a regilor daci începînd cu Burebista și sfîrșind cu Decebal. Datorită argumentelor aduse de autor devine plauzibilă informația lui Iordanes despre suirea pe tron a lui Burebista în anul 82.

Cît despre ceilalți regi, ei sînt plasați pe tronul din munții Orăștiei, după cum urmează: Deceneu și Comosicus din 44 î.e.n. pînă în 28 e.n. (fără a se putea delimita cîți ani au revenit fiecăruia din totalul de 72 ani cuprinși în această perioadă); Scorilo între 28—68 e.n., urmat de Duras — Diurpaneus (probabil fratele lui) între

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

68 și 87 e.n., cînd acesta din urmă cedează, de bună voie, tronul lui Decebal. Am avea de observat în cazul celor 72 de ani de domnie ai lui Deceneu și Comosicus că, dată fiind vîrsta înaintată a lui Deceneu în momentul suirii pe tron — lucru observat și de autor — cel puțin 50 de ani de domnie din cei 72 ar trebui lăsați pe seama lui Comosicus. Această cifră nu ni se pare ireală (comparînd cu cei 40 de ani de domnie, atestați, ai lui Scorilo), astfel că nu ar fi necesar să presupunem și existența altor regi, ale căror nume nu ne-ar fi fost transmise de autorii antici.

În lucrarea *Un nou aspect al problemei continuității* (p. 73—82), prof. clujean Kurt Horedt propune o nouă datare a prezenței culturii Sîntana de Mureș — Cerneahov — în Transilvania. Subliniind caracterul mai tîrziu al tipului de fibulă cu semidisc (a doua jumătate a sec. al IV-lea), autorul demonstrează că pătrunderea elementului got în Transilvania nu s-a făcut imediat după 271 e.n. (cum se credea), ci de-abia după invazia hunică (375—376). Singurele infiltrări s-au prdous, în acest caz, dinspre carpi și dinspre dacii liberi din vest, elemente etnice înrudite cu substrat dacic al fostei provincii romane.

Academicianul Constantin Daicoviciu, în studiul său *Originea poporului român după cele mai noi cercetări* (p. 83—98), schițează o nouă schemă a evoluției istorice din mileniul I, mileniu care a însemnat actul de naștere al poporului român. În esența sa, schema academicianului Daicoviciu se înscrie în contextul mai larg al teoriilor care susțin continuitatea firească a populației daco-romane pe teritoriul Daciei. Pe această linie, în prima parte a studiului, autorul combate argumentele teoriilor emise de adversarii continuității, în special de roeslerieni. Dar, aceeași etichetare de roeslerienism se face și teoriilor care văd în linia Dunării baza de romanitate, din care s-au răspîndit romanii, ca purtători ai culturii materiale de tip Dridu, spre Moldova și Muntenia (p. 91). Părerea acad. C. Daicoviciu este că Dridu e „o cultură protobulgară slavă" (p. 90), neadmițînd componența romanică în cadrul ei. Cultura populației romanice (eventual străromânești), din spațiile extracarpatice, ar fi în zonele mai ferite, de munte și de dealuri (ex. cultura Bucov). Autorul admite că a existat o romanitate dunăreană, care și-a pierdut, însă, tot mai mult din intensitate, după sec. VI, în urma slavizării și a dislocărilor de populație (p. 94).

Concluzia autorului este că poporul român s-a format în ultimele două-trei veacuri ale mileniului I în regiunile de deal și de munte ale fostei Dacii romane, iar de aici masele de români s-au extins „și asupra acelor ținuturi ale României care nu au fost niciodată romanizate sau din care romanizarea dispăruse între timp" (p. 96).

Alexandru Graur în articolul intitulat *Unitatea limbii române* (p. 99—104) analizează cu competență cauzele care au determinat caracterul unitar al limbii române. Sînt scoase în evidență condițiile istorice specifice țării noastre în epoca medievală, constînd într-o mai slabă manifestare a fenomenului anarhiei feudale. La noi, boierii fiind subordonați domnilor într-un grad mai mare decît cei din apus suveranului lor, izolarea a fost mai puțin evidentă. Apoi, ei neavînd întotdeauna puterea de a împiedeca plecarea țăranilor, a făcut ca circulația să nu fie niciodată întreruptă. Legarea țăranilor de pămînt s-a făcut la noi relativ tîrziu — susține autorul — în momentul *în care limba română era deja constituită. Astfel, contactul între românii din diversele regiuni s-a menținut în permanență viu și a împiedecat diferențierea prea mare a limbii.*

Autorul ajunge apoi la concluzia interesantă că ideea comunității de limbă a apărut și s-a dezvoltat ca o componentă esențială a sentimentului național, care s-a întărit și mai mult în epoca modernă.

Aurelian Sacerdoțeanu, cunoscător al problemelor fundamentale din istoria evului mediu românesc, tratează despre *Elementele de continuitate și unitate în istoria medievală a românilor* (p. 105—134). Într-o documentată expunere se arată că elementele de continuitate și unitate se pot rezuma în: a) unitatea de cultură preromană, a cărei arie depășește limitele geografice ale sud-estului european; b) romanizarea treptată a popoarelor băștinașe; c) dispariția treptată a elementelor romanice de la sud de Dunăre, prin asimilarea lor de către greci, sîrbi și bulgari, încît au rămas pînă astăzi numai zone care au păstrat vorbitori ai dialectelor limbii române; d) întărirea și consolidarea poporului daco-roman, românii de azi, a cărui arie de

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

răspîndire a fost şi ea îngustată de-a lungul vremii, prin înaintarea vecinilor pînă la despărţirea lui de trunchiul roman comun.

Din aceasta rezultă — susţine autorul — că au existat elemente comune, dar odată cu acestea s-au constatat că există şi deosebiri. Explicaţia la faptul că limba română a rămas atît de unitară stă în legătură cu prezenţa caracterelor comune din acest întins teritoriu, dar şi cu dezvoltarea unitară a zonelor de limbă şi cultură, care, fiecare în parte, au continuitatea şi unitatea lor.

Se arată apoi că factorul de seamă al unităţii şi continuităţii poporului român în Dacia rezidă în discontinuitatea stăpînilor săi.

În studiul lui Radu Manolescu, intitulat *Unitatea economică a ţărilor române în evul mediu (secolele XIV—XVI)* (p. 135—152) se înfăţişează într-o sistematică prezentare o serie de concluzii interesante şi originale. Se arată că unitatea economică a ţărilor române în evul mediu s-a manifestat prin schimbul permanent şi intens de mărfuri dintre ele, generate de caracterul complementar al economiei lor.

Producţia meşteşugărească moldo-munteană în sec. XV—XVI, deşi în progres, nu putea satisface încă, în întregime cererea de articole meşteşugăreşti de calitate superioară, pentru a cărei acoperire se recurge la import, mai ales din Transilvania. În schimb, în economia Moldovei şi Ţării Româneşti, alături de agricultură, un loc însemnat îl ocupau creşterea vitelor, pescuitul, albinăritul, care ofereau prisosuri abundente pentru export. Faptul că majoritatea covîrşitoare a populaţiei din cele trei ţări române o alcătuiau românii a înlesnit, de asemenea, legăturile economice dintre ele, datorită unităţii de limbă, de viaţă, de tradiţii.

Schimbului de mărfuri dintre ţările române li s-a adăugat şi circulaţia de meşteşugari, ca şi variate legături între meşteşugarii transilvăneni şi moldo-munteni.

O contribuţie importantă la cunoaşterea istoriei politice a ţărilor române de la sfîrşitul secolului al XVI-lea o aduce Ion Ionaşcu în articolul *Mihai Viteazul şi unitatea politică a ţărilor române* (p. 153—186). Autorul, pe lîngă o serie de date noi pe care le prezintă ajunge la concluzii judicioase, arătînd că la rapida destrămare a unirii politice a contribuit inexistenţa unei pieţe comune în sînul căreia să se împletească interesele economice ale celor trei ţări din acelaşi sistem politic şi lipsa unei centralizări interne, fiecare din cele trei ţări constituind o unitate politică.

Ideea dominantă care se desprinde din articol este că în războiul de eliberare a ţărilor române de sub jugul otoman, Mihai Viteazul a fost înrîurit permanent de ideea unificării lor politice într-un stat centralizat de tip feudal, în condiţiile existenţei unei conştiinţe a unităţii de neam şi de limbă a românilor, a unei solidarităţi de luptă împotriva adversităţilor externe.

Deosebit de interesant prin problemele abordate este articolul lui Ştefan Ştefănescu, intitulat *Mişcări demografice în ţările române pînă în secolul al XVII-lea şi rolul lor în unitatea poporului român* (p. 187—208).

În articol se analizează în mod documentat emigrările care au avut loc în această perioadă, etapele, cauzele şi importanţa lor. După ce se afirmă că secolul al X-lea a însemnat pentru istoria ţării noastre o perioadă de avînt demografic, de care este legată închegarea procesului de formare a limbii şi poporului român şi apariţia primelor organizaţii româneşti, se arată că prin formarea Ţării Româneşti şi a Moldovei s-a deschis calea dezvoltării unei vieţi politice româneşti de stat. Acest proces s-a manifestat de-a lungul secolelor ca important factor polarizator al eforturilor pornite din cele trei ţări române, cu scopul realizării ideii de unitate statală.

Pericolul extern, otoman în primul rînd, a dus la solidarizarea pe cîmpul de luptă a românilor din cele trei ţări române, la încercări repetate de unire a ţinuturilor româneşti într-un bloc mai mult sau mai puţin închegat.

Despre lupta revoluţionarilor români se ocupă Miron Constantinescu *(Lupta naţională şi socială a românilor din Transilvania în 1848*, p. 209—222) şi Ion Şendrulescu *Lupta revoluţionarilor români pentru unitate în perioada 1849—1853*, p. 223—236).

Miron Constantinescu, într-o expunere interesantă, arată că ideile fundamentale care au stat la baza programului revoluţiei de la 1848 din Transilvania au fost necesitatea unirii forţelor revoluţionare române şi maghiare împotriva forţelor reacţionare habsburgice şi lupta pentru reforme sociale. Chestiunea care a dat însă

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

alt curs revoluției a fost tendința cercurilor maghiare de a impune forțat unirea Transilvaniei cu Ungaria fără acordul maselor din Ungaria și împotriva voinței manifestate de poporul român. Autorul analizează cu mult discernămînt ideile fundamentale ale diferitelor curente revoluționare.

Concluzia pe care o trage autorul este că orientarea și desfășurarea ei i-au dat un caracter antifeudal și național, în diferite etape și împrejurări fiind mai accentuată una sau cealaltă latură a caracterului său, ambele existînd în același timp.

Autorul conclude că deși revoluția a fost înfrîntă, reacțiunea habsburgică nu a mai putut reveni asupra unor drepturi cîștigate de popor.

Ion Șendrulescu subliniază în articolul său, că lupta pentru unitatea politică a românilor, care a constituit unul din obiectivele de seamă ale revoluției de la 1848 din cele trei țări române, a continuat să formeze centrul preocupărilor revoluționarilor emigrați munteni și moldoveni și după revoluție și a interesat deopotrivă și pe reprezentanții românilor din cuprinsul Imperiului habsburgic.

Geneza noțiunii de „România". Evoluția conștiinței de unitate teritorială în lumina denumirilor interne (p. 237—254) este titlul articolului semnat de Eugen Stănescu. Autorul analizează noțiunea de România în diferite perioade istorice. Se afirmă că ea constituie o prezență continuă în scrierile cronicarilor în privința conștiinței unității teritoriale, încă de la Grigore Ureche. Această prezență, pe măsura trecerii timpului se clarifică, cunoscînd pînă la D. Cantemir o intensitate din ce în ce mai mare.

Acela care folosește pentru prima oară termenul de România este D. Philippide la 1816, în lucrarea sa *Istoria tes Roumounias*. E. Stănescu afirmă că prin acest termen D. Philippide nu înțelegea numai locuirea teritoriului cu români, ci continuitatea unor formațiuni politice străvechi.

Se arată apoi că nu se poate merge mai departe cu cercetarea acestei probleme dincolo de veacul al XVII-lea, din lipsa monumentelor literare în limba română, dar — afirmă autorul — nu înseamnă că această tradiție nu ar fi mai veche decît secolul al XVII-lea Ea își găsește probabil izvoarele primordiale în folosirea de către populația autohtonă a termenului de „Romania" și de către străini a celui de „Dacia", ambii termeni denumind aceeași realitate istorico-geografică, pînă cînd evoluția istorică a dus la formarea statelor feudale românești.

Despre situația economică a Transilvaniei se ocupă Carol Göllner în articolul intitulat *Relațiile economice dintre Transilvania și vechea Românie în a doua jumătate a secolului al XIX-lea* (p. 255—264). Autorul arată influența pe care a avut-o asupra situației economice a Transilvaniei orientarea silnică din partea claselor guvernante a acestei economii spre apus și neglijarea legăturilor cu Principatele Unite, determinînd ca piața locală să absoarbă din ce în ce mai multe mărfuri din provinciile apusene ale imperiului. Unele ramuri ale industriei de aici și-au continuat activitatea numai datorită posibilității de a importa unele materii prime și de a exporta produse manufacturiere dincolo de Carpați.

Constantin Nuțu și G. D. Iscru publică articolul *Continuitate, unitate, libertate națională în programele politice ale românilor din Transilvania* (p. 265—286). După ce se arată că în perioada de formare a națiunii române și a statului național român esența programelor naționale ale românilor din Transilvania a constat în demonstrarea dreptului istoric asupra pămîntului pe care se aflau, revendicarea unității politice românești sub diferite forme și revendicarea libertății naționale în virtutea principiului modern al autodeterminării, se trece la studierea lor. Într-o largă expunere se demonstrează concludent că principiul național la românii din Transilvania a evoluat de la ideea repunerii în drepturile uzurpate pînă la autodeterminarea națiunii.

Vasile Maciu se ocupă cu multă competență de *România și pactul dualist austro-ungar din 1867* (p. 287—314). După ce se face o expunere a evenimentelor care au precedat încheierea acestui pact, se arată că împotrivirea României față de acest pact politic constituie un aspect al luptei poporului român pentru făurirea unității de stat. Întemeindu-se pe principiul democratic al autodeterminării na-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ționale, România nu s-a opus poporului maghiar, ci numai voinței nobilimii maghiare de a ține sub stăpînire Transilvania, cu ajutorul Austriei.

Se analizează apoi poziția potrivnică a României în condițiile politice internaționale din anii imediat ulteriori încheierii pactului.

Studiul lămurește unul din aspectele cele mai interesante din istoria Transilvaniei din această perioadă.

O interesantă contribuție la cunoașterea unor aspecte ale mișcării socialiste reprezintă articolul lui C. Corbu, *Poziția socialiștilor din vechea Românie față de problema unității de stat a poporului român, la sfîrșitul secolului al XIX-lea* (p. 315—324). Autorul arată că în programul socialiștilor din România de la sfîrșitul secolului trecut, care cuprindea revendicări democratice, un rol important îl ocupa problema națională. Programul preconiza unele soluții pentru îmbunătățirea situației populației românești din Transilvania și pentru realizarea unității politice a poporului român. Prin argumentele pe care le-au adus în susținerea acestui drept, socialiștii au încurajat lupta românilor de peste munți, au contribuit la dezvoltarea conștiinței naționale a românilor, la afirmarea ideii de continuitate și unitate politică.

În concluzie, C. Corbu afirmă în mod just că ideile luptei naționale, în contextul general al luptei sociale, s-au dezvoltat și cristalizat pe măsura maturizării mișcării muncitorești și a societății.

Cîteva articole se axează pe probleme variate cu referire la primul război mondial, dintre care se remarcă acela al lui Ion Gheorghiu: *România și problema unirii Transilvaniei în anii 1914—1916* (p. 323—344), în care se face o amplă prezentare a situației politice din țară în perioada neutralității. După ce se descriu împrejurările politice internaționale și acțiunea atît a Puterilor Centrale cît și a Antantei de a determina ieșirea din neutralitate a guvernului român, autorul se ocupă de atitudinea diferitelor grupări politice din România față de chestiunea Transilvaniei. Deși în 1914 exista un puternic curent în opinia publică favorabil participării la război alături de Franța, Rusia și Anglia, guvernul condus de I. C. Brătianu nu considera oportună o acțiune a țării noastre alături de țările Antantei. În realitate, guvernul român își precizase poziția încă de la 1 octombrie 1914, cînd încheiase acordul cu Rusia — numai momentul intrării în acțiune nu se fixase încă. Deoarece victoria finală a armatelor Antantei nu se întrevedea curînd, Ion I. C. Brătianu nu s-a grăbit să-și dea pe față legăturile sale, pentru a nu expune țara.

Din articol reiese rolul important pe care l-a avut România în momentul intrării ei în război, politica de tergiversare a guvernului român față de insistențele diplomației Antantei pentru alegerea momentului intrării în război, precum și intensitatea curentului din țară în favoarea unirii Transilvaniei cu vechiul regat.

Contribuții noi și interesante la cercetarea istoriei României din perioada primului război mondial aduce profesorul C. C. Giurescu în articolul *România și primul război mondial. Știri noi din arhivele Vienei* (p. 345—358). Pe baza unor materiale din arhivele Vienei se arată eforturile diplomației austro-germane pentru a determina intrarea în acțiune a României alături de Puterile Centrale. Din cercetările autorului reiese rolul important pe care l-a avut România în combinațiile politice austro-germane și atenția deosebită acordată, în același timp, de puterile Antantei, în perioada neutralității pentru a o determina să participe la război.

I. Cupșa, în articolul *Armata română în lupta pentru libertate, independență și unitate politică* (p. 359—380), se ocupă de rolul, puterea de combativitate și sacrificiile făcute de trupele române în războiul pentru independență și în primul război mondial. Autorul insistă asupra campaniei din Cehoslovacia, relevînd importanța multor acțiuni care au fost mai rar menționate.

Printre cercetările de istoria culturii, menționăm articolul lui V. Curticăpeanu, intitulat *Oglindirea procesului de unitate național-politică a românilor în istoriografia modernă* (p. 381—394). Afirmînd că preocupări scrise ale ideii de unitate a poporului român se găsesc în lucrările umaniștilor, mai cu seamă în opera lui Nicolae Olahus și în mare măsură în scrierile cronicarilor moldoveni, precum și

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în lucrările lui D. Cantemir, se arată că reprezentanții Școlii Ardelene, făcînd noi pași față de aceștia, lasă o operă vastă care este străbătută de trei idei fundamentale: originea romană a poporului român, continuitatea neîntreruptă a vieții sale în spațiul carpato-danubian și raporturile dintre românii autohtoni și populațiile migratoare. Prin aceasta ei au contribuit la crearea bazei istorico-juridice a postulatelor luptei pentru unitatea politică a întregului popor român.

Împrejurările în care se dezvoltă societatea românească modernă impun ca o cerință obiectivă a istoriografiei, concepută pe baze noi, să oglindească trecutul întregului popor român și să servească ca armă de luptă în făurirea noilor idealuri. În fruntea acestei generații sînt cei mai de seamă reprezentanți ai revoluției de la 1848: M. Kogălniceanu, N. Bălcescu, Al. Papiu-Ilarian, S. Bărnuțiu, Gh. Barit. Ideea unei istorii cuprinzătoare a tuturor românilor este exprimată în forma cea mai avansată a epocii într-o serie de lucrări ale lui N. Bălcescu.

Studiul de o valoare remarcabilă *Adunarea de la Alba-Iulia, 1 decembrie 1918* (p. 395—416) al lui Ștefan Pascu, pune în lumină pe baza unui material bogat inedit, unele aspecte noi ale unirii Transilvaniei cu România. După ce se arată măsurile luate de Consiliul Național Român în vederea convocării Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia, se examinează împrejurările specifice în care s-a înfăptuit marele act al Unirii. Autorul redă discuțiile — uneori contradictorii — care au avut loc în preajma datei de 1 decembrie între membrii diferitelor delegații, precum și entuziasmul maselor care au participat la adunare. După ce se descriu condițiile în care s-a săvîrșit marele act politic, se menționează componența Marelui Sfat Național și alegerea Consiliului Dirigent. În continuare este redată activitatea acestui consiliu, precum și aderarea sașilor, evreilor și a șvabilor din Banat, care apreciind hotărîrea de la Alba Iulia ca o chezășie a dezvoltării lor etnice și culturale în noul stat, recunosc unirea Transilvaniei cu România.

În încheiere, autorul ajunge la concluzia că, cu toate neajunsurile izvorîte din politica claselor dominante, unirea Transilvaniei cu România a însemnat un moment de crucială însemnătate în istoria poporului român.

Printre contribuțiile cu privire la același mare act istoric este și articolul Eufrosinei Popescu, intitulat *Ecoul unirii Transilvaniei cu vechea Românie în presa de dincoace de Carpați* (p. 417—428). Autoarea semnalează momentele principale ale acestui mare eveniment care a provocat interesul presei din vechea Românie.

Din articol reiese în mod evident că actul făuririi unității politice a statului nostru a fost reflectat cu un deosebit entuziasm în presa de dincoace de Carpați.

O contribuție substanțială privind istoria contemporană, o prezintă articolul semnat de L. Banyai și A. Petric, *Dictatul de la Viena din august 1940 și lupta pentru anularea lui* (p. 429—461). Autorii folosind o documentare bogată, fac o expunere a împrejurărilor care au precedat evenimentul din 1940. Se arată că pericolul evident pentru independența României, creat atît prin anexarea Austriei de către Germania hitleristă, cît și prin pretențiile revizionismului maghiar horthist, a determinat o serie de acțiuni din partea guvernului român în vederea consolidării Micii Înțelegeri și a Înțelegerii Balcanice, inclusiv pentru apropierea Ungariei de statele componente ale acestei alianțe, care însă n-au reușit. În condițiile presiunilor militare hitleristo-hortyste, s-a ajuns la încheierea acordului economic româno-german din 23 martie 1939, care a deschis calea subordonării economiei românești intereselor politicii agresive hitleriste.

În urma insuccesului negocierilor româno-ungare de la Turnu Severin, cu privire la revendicările ungare, la 29 august 1940 Mihai Manoilescu a fost invitat la Viena, unde i s-a comunicat ultimativ ca România să accepte arbitrajul puterilor Axei de a se ceda Ungariei o parte din Transilvania. Instaurarea dictaturii legionare-antonesciene a însemnat deslănțuirea unei crunte prigoane anticomuniste și a unor pogromuri rasiste. În continuare, se arată lupta organizațiilor Partidului Comunist Român, pentru anularea dictatului imperialist de la Viena.

Interesant ca tematică și concepție, volumul prezentat, apărut cu ocazia aniversării semicentenarului unirii Transilvaniei cu vechea Românie, reprezintă o contribuție substanțială la cunoașterea unora din problemele fundamentale din

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

istoria poporului român Exigența științifică, seriozitatea informării și interpretarea în spirit marxist a subiectelor, sînt calitățile ce caracterizează conținutul materialelor.

N. Corivan și N. Ursulescu [1]

CONSTANTIN C. GIURESCU, *Istoricul podgoriei Odobeștilor. Din cele mai vechi timpuri pînă la 1918.* (Cu 124 de documente inedite — 1626—1864 — și 3 reproduceri), București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1969, 550 p. + 1 hartă.

Deși viticultura se numără printre ocupațiile de căpetenie ale românilor în evul mediu și deși ea este ilustrată de un material documentar foarte bogat, o istorie a acestei vechi îndeletniciri românești ne lipsește încă după cum ne lipsește și o sinteză istorică asupra apiculturii, îndeletnicire, de asemenea, pe cît de veche, pe atît de importantă în istoria poporului român. Cum în trecut, ca și astăzi de altfel, condițiile naturale au impus o zonare a viticulturii în bazine viticole este foarte firesc dacă nu chiar necesar ca cercetarea istorică a problemei să purceadă de la această realitate. Este tocmai ceea ce întreprinde pentru prima dată în istoriografia românească profesorul Constantin C. Giurescu prin *Istoricul podgoriei Odobeștilor.*

Constituind cea dintîi monografie istorică asupra unei podgorii românești, cartea lui Constantin C. Giurescu are în același timp ca obiect de cercetare cel mai mare complex viticol al țării, reprezentativ pentru podgoria românească. Este, de altfel, și unul din motivele pentru care autorul s-a oprit asupra Odobeștilor și nu a altui centru viticol. Lucrarea este întocmită pe baza unui foarte bogat material documentar, publicat sau inedit, și a unei cunoașteri directe de către autor a întregii zone viticole a Odobeștilor. Acest din urmă fapt constituie „al doilea motiv pentru care, menționează autorul, am ales ca obiect al monografiei Odobeștii și nu un alt centru viticol...; regiunea îmi este binecunoscută de decenii atît în ce privește terenul, cît și oamenii. Scriu deci despre o așezare și o îndeletnicire familiară, pe care o știu din proprie experiență", (p. 8).

Prof. Constantin C. Giurescu consideră Odobeștii „cel mai mare complex viticol al nostru" deoarece „prin podgoria Odobeștilor se înțelege nu numai suprafața viticolă a localității cu acest nume, localitate care a încorporat, aidoma altîtor alte orașe, satele vecine — în speță Grozeștii și Vinețeștii —, nu numai suprafața viticolă a satelor formate în cursul veacurilor pe vechea și foarte întinsa moșie a răzeșilor odobești — este vorba de satele Jariștea, Vărsătura, Pădurenii, Arva, Căpătanul, Mera, Șindilarii —, dar și aceea a satelor răzășești vecine Pătești, Balotești, Găgești și chiar a celor de pe malul drept al Milcovului din fosta Țară Românească, adică suprafața viticolă a satelor Broșteni, Beciu și Vîrteșcoiu" (p. 7—8). Totodată, trebuie să subliniem faptul că profesorul Constantin C. Giurescu nu se limitează numai la cercetarea evoluției viticulturii din această întinsă podgorie, ci scrie, de fapt, o istorie completă a întregii zone urmărindu-i dezvoltarea economică, socială, politică, demografică și culturală din antichitate pînă la 1918. Lucrarea are prin urmare un caracter complex pe care i-l conferă în primul rînd multiplele implicații ale evoluției viticulturii din această zonă — însuși tîrgul Odobești este, ca să spunem așa, un „dar" al

[1] Lucrările privind istoria medie, modernă și contemporană sînt prezentate de N. Corivan, iar cele de istorie antică de N. Ursulescu.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

viei — dar și preocuparea autorului de a nu lăsa înafara investigației sale nimic din ceea ce prezintă, într-un fel sau altul, importanță istorică, fie că e vorba de locuri, monumente sau momente istorice din regiunea Odobeștilor, fie că e vorba de evenimentele istorice din aceeași zonă.

Evoluția istorică a podgoriei Odobești este cercetată foarte amănunțit de Constantin C. Giurescu, analiza bogatei informații documentare fiind strălucit sprijinită de competența deosebită a autorului în materie de viticultură. În acest mod sînt cercetate pe rînd începuturile satului de răzeși Odobești și ale celor din jur, întinderea și vechimea podgoriei Odobeștilor, soiurile de viță cultivate, lucrul viei, uneltele, desfacerea vinului în țară și peste hotare, prelucrarea strugurilor și a produselor secundare, unitățile de măsură pentru vin, distrugerile provocate de filoxeră și replantarea podgoriei Odobești, dregătorii și dările caracteristice podgoriei. Într-un cadru specific podgoriei se dezvoltă și tîrgul Odobești de a cărui istorie autorul se ocupă într-un capitol aparte.

Ceea ce se cuvine a fi subliniat în chip deosebit este faptul că lucrarea profesorului Giurescu nu constituie doar o sinteză istorică asupra unei podgorii românești reprezentative, ci una care se întemeiază în primul rînd pe documente inedite, ce se află în număr mare la Biblioteca Academiei, Arihvele Statului din București, Iași și Focșani sau în colecțiile particulare ale unora din descendenții răzeșilor odobeșteni.

Aceste acte se publică, de altfel, în *anexele* monografiei. Peste 30 de documente din cele editate în anexe provin din colecția particulară Panfil, Odobești (ele au intrat între timp în patrimoniul Bibliotecii Academiei, constituind pachetul MDXLIV). Credem însă că în condițiile existenței atîtor documente inedite privitoare la podgoria de pe Milcov nu-și aveau locul între acestea documentele nr. 60—62 care se referă la viile din podgoria Iașilor. Trebuia în schimb inclus în volum interesantul act inedit din 1672 (7180) iulie 8, prin care Dănciulea și ginerele său Leoa din Odobești, vînd lui Apostol fiul lui Bancău din Focșani, un pogon de vie de la Odobești din partea Hodorească (Arh. St. București, M-rea Doljești, XXXII/25; vezi și *Catalogul documentelor moldovenești*, vol. III, 1653—1675, nr. 2180). La numeroasele uliți ale Odobeștilor menționate de autor (p. 60—61) mai adăugăm „ulița Ciubotarului" dintr-un document cu data 1701 mai 23 (Biblioteca Academiei, XLVI/161) și „ulița Petrii Hiicăi" dintr-un document din 1713 octombrie 9 (Biblioteca Academiei, CXL/11). In sfîrșit, observăm că documentele din *anexe* ce provin din fonduri publice nu sînt însoțite de obișnuita descriere arheografică.

Foarte bogată în conținut, cartea profesorului Constantin C. Giurescu aduce o contribuție substanțială la studierea viticulturii românești, în general, și la cunoașterea completă a evoluției istorice a podgoriei Odobeștilor în special.

I. Caproșu

ȘTEFAN OLTEANU ȘI CONSTANTIN ȘERBAN, *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova în evul mediu*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1969, 460 p. în 8°.

Lucrarea cercetătorilor Ștefan Olteanu și Constantin Șerban reprezintă o analiză științifică și sistematică a dezvoltării meșteșugurilor din Moldova și din Țara Românească pînă la destrămarea orînduirii feudale.

Volumul, întocmit pe baza unui bogat material informativ dat de cercetările arheologice și de arhivă, cuprinde trei părți. Prima parte este intitulată *Meșteșugurile pe teritoriul Țării Românești și Moldovei în epoca feudalismului timpuriu (sec.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

X—XIV) de Ştefan Olteanu, iar a doua *Meşteşugurile din Ţara Românească şi Moldova în epoca feudalismului dezvoltat*. Din partea a doua primele două capitole în care sînt cercetate meşteşugurile din secolele XIV-XVI şi din secolul al XVII-lea sînt redactate de Ştefan Olteanu, iar ultimul de Constantin Şerban. Partea a III-a intitulată *Meşteşugurile în epoca destrămării feudalismului (sfîrşitul secolului al XVIII-lea — 1848)*, are ca autor pe Constantin Şerban.

Ştefan Olteanu a început studierea vechilor meşteşuguri din Moldova şi din Ţara Românească cu secolul al X-lea, secolul formării poporului român, şi, totodată a cristalizării raporturilor feudale în societatea românească, folosind o documentare cu mult mai bogată decît au avut la dispoziţie vechii cercetători, în special un imens material arheologic.

Autorul susţine just că în secolul al XIV-lea consolidarea raporturilor feudale a contribuit nu numai la concretizarea noilor instituţii de stat ci şi la dezvoltarea forţelor de producţie interne. Se demonstrează, în continuare, că faţă de epoca precedentă se constată o continuă diferenţiere şi specializare a meşteşugurilor, un avînt vizibil al acestora pînă în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, de cînd, din cauza aservirii Ţării Româneşti şi a Moldovei de către turci, a intervenit o frînare, o încetinire a ritmului de dezvoltare a meşteşugurilor, în special a celor din oraşe, deşi pe domeniile feudale se petrece o creştere a ramurilor meşteşugăreşti de sine stătătoare. S-a subliniat totodată că dezvoltarea meşteşugurilor din ţările noastre, în epoca amintită, a creat şi condiţiile începuturilor unui proces de organizare profesională a unei părţi a meşteşugarilor din oraşe.

Situaţia meşteşugurilor în secolul al XVII-lea ar fi, cum se afirmă de autor, „momentul reluării în condiţii diferite, a ritmului de dezvoltare din a doua jumătate a secolului al XV-lea şi perioada imediat următoare". Dar nici în secolul al XVII-lea producţia meşteşugărească nu se desfăşoară uniform, ci în etape, fiecare cu un ritm de dezvoltare diferit. Paralel cu dezvoltarea meşteşugurilor de la oraşe, în secolul al XVII-lea au cunoscut o dezvoltare deosebită, într-un ritm similar de diferenţiere, şi meşteşugurile de la sate.

Cercetarea atentă a materialului documentar indică evident că a doua treime a secolului al XVII-lea reprezintă perioada de maximă dezvoltare a meşteşugurilor, iar în ultima treime a lui cele săteşti depăşesc producţia domeniilor, proprietarii acestora fiind puşi în situaţia de a apela la piaţă.

Studiindu-se diferenţierea socială din rîndul meşteşugarilor din secolul al XVII-lea se constată că în general au fost grupaţi pe profesii, pe uliţe, iar în anumite condiţii a fost favorizată, în rîndurile lor, diferenţierea de avere. Astfel, s-a demonstrat cu numeroase exemple — că cei mai înstăriţi dintre meşteşugari au ocupat, prin alegere, funcţii de conducere în administraţia municipală, dar foarte numeroşi dintre ei au fost lipsiţi de mijloace materiale suficiente, iar altora li se vindeau casele şi prăvăliile pentru datorii sau pentru neplata obligaţiilor faţă de stat etc.

Observăm însă că obligaţiile meşteşugarilor faţă de stat (p. 229—233) nu sînt *suficient tratate, de aceea nu se explică sărăcirea unora, fuga din oraşe şi privilegiile* acordate altora pentru a se aşeza în oraşe etc.

În ultima treime a secolului al XVIII-lea se constată, atît în oraşe cît şi în sate, o perioadă de înviorare a producţiei meşteşugăreşti. Această perioadă, care se continuă şi în prima jumătate a secolului al XIX-lea, se caracterizează prin existenţa unor condiţii optime pentru dezvoltarea meşteşugurilor, înfiinţarea de ateliere, posibilităţi mai uşoare de aprovizionare cu materii prime, comenzi numeroase, sprijin şi posibilităţi pentru a se lupta împotriva concurenţei etc.

Partea a III-a cuprinde tratarea meşteşugurilor în epoca destrămării feudalismului, de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi pînă în anul 1848. Autorul ajunge la concluzia justă că în această vreme se observă continuarea procesului de destrămare a feudalismului, de formare a relaţiilor capitaliste, manifestat ca un fenomen dominant. Producţia meşteşugărească la sate şi la oraşe este inegală, ultima cunoscînd cea mai largă dezvoltare şi realizînd o producţie mai mare şi mult variată, care în general depăşea limitele pieţei. O caracteristică a acestei perioade este aceea a

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

decăderii meşteşugurilor domeniale, care nu mai rentează, ca preţ, calitate etc., fiind depăşite.

În general, ideea principală care se desprinde clar din întreaga expunere este că pe teritoriul Moldovei şi Ţării Româneşti, începînd cu epoca cristalizării relaţiilor feudale, s-au dezvoltat numeroase meşteşuguri, care cu timpul s-au diferenţiat, atingînd un nivel tehnic superior, îmbunătăţind continuu uneltele de producţie. În special meşteşugurile din centrele urbane au înregistrat o continuă specializare. Dominaţia otomană a frînat dezvoltarea normală a meşteşugurilor ca şi organizarea profesională a meşteşugarilor.

Observăm aici că autorii au adoptat o schemă prea rigidă în tratarea materiei, care — credem noi — dăunează urmăririi normale a evoluţiei unor aspecte. De exemplu, cele trei capitole intitulate *Formele de organizare profesională a meşteşugurilor* puteau forma unul singur, plasat la sfîrşitul lucrării şi care, la rîndul său putea fi precedat de un alt singur capitol intitulat *Formele de luptă ale meşteşugarilor*. De asemenea, nu putem fi de acord cu încadrarea pictorilor, sculptorilor şi a celorlalţi creatori de opere de artă în rîndul meşteşugarilor. Dacă tipografii sînt consideraţi meşteşugari, de ce nu sînt încadraţi în aceeaşi categorie şi autorii manuscriselor cu sau fără miniaturi?

Unei lucrări atît de întinse, în care sînt citate foarte numeroase nume de persoane şi localităţi, i se face mult simţită lipsa îndicelui şi nu ştim de ce autorii nu au dat şi o ilustraţie cu cele mai reprezentative lucrări ale meşteşugarilor noştri?

În concluzie, subliniem încă o dată contribuţia extrem de valoroasă adusă prin elaborarea acestui volum de Ştefan Olteanu şi de Constantin Şerban la cunoaşterea dezvoltării meşteşugurilor, al nivelului lor tehnic, al activităţii meşteşugăreşti pe ramuri şi al locului lor în economia şi structura socială din timpul orînduirii feudale româneşti.

Trebuie, cred, atras atenţia şi asupra faptului că manuscrisul lucrării a fost folosit din plin de către autorii volumelor al II-lea şi al III-lea al Tratatului de Istoria României.

N. Grigoraş

GHEORGHE CRONŢ, *Instituţii medievale româneşti. Înfrăţirea de moşie. Jurătorii*. Bucureşti, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1969, 244 p. în 8°.

Autorul menţionează, în prefaţă, că în această lucrare pune „în lumină două instituţii originale ale *Ţării Româneşti din secolele XIV—XVIII*" (p. 5). Trebuie însă să observăm că cel puţin a doua instituţie, cea a *Jurătorilor*, a existat şi funcţionat şi în Moldova şi în Transilvania.

Folosind — pînă la epuizare, am putea spune — documentele interne ale Ţării Româneşti, cum nu a făcut pînă acum nici unul din cercetătorii anteriori, Gheorghe Cronţ a urmărit şi în bună parte a reuşit să lămurească conţinutul „social şi juridic" precum şi funcţiile complexe ale acestor două instituţii.

Lucrarea are două părţi. În prima parte se tratează: *Originea istorică şi practica generală a înfrăţirii* (începînd cu orînduirea comunei primitive şi terminînd cu cea capitalistă), *Instituţia înfrăţirii în istoriografie* (cu referiri la cercetările româneşti şi la cele străine). *Vechile practici de înfrăţire pe teritoriul ţării noastre, Practica înfrăţirilor în societatea feudală românească* (nu se precizează că se studiază această practică numai pentru Ţara Românească), *Practica înfrăţirilor între membrii familiei, Înfrăţirile între persoane neînrudite* şi *Constatări finale şi concluzii*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Instituția jurătorilor în Țara Românească este studiată în partea a II-a a lucrării.

Primele trei capitole ale primei părți sînt tratate pe baza unui foarte redus material informativ de prima mînă, în special pe bază de literatură străină și ca atare conțin doar ipoteze. Suscită însă interes, pentru comparația instituției noastre, cunoscută într-un mare număr de țări europene, explicarea influențelor, a prevederilor referitoare la înfrățiri din *Rescriptul* lui Dioclețian, din Basilicale și din celelalte colecții de legi bizantine, care au circulat și în țările noastre.

Aprecierile pe care le face autorul asupra studiilor anterioare despre înfrățire le socotim prea severe. Multe din ele nu sînt „de importanță secundară" (p. 25), fiind datorate unor eminenți istorici și juriști, care au sesizat și înțeles „funcțiile esențiale ale înfrățirii", deși au avut la dispoziție un material documentar redus.

Cercetarea propriu-zisă a instituției se face începînd cu capitolul intitulat *Practica înfrățirilor în societatea feudală românească* (p. 31—63) în care autorul ne dă o sinteză reușită a cercetărilor vechi și a informațiilor surprinse în materialul documentar inedit, avut la dispoziție. Se studiază mai întîi *frăția de cruce* — care fusese însă cunoscută și în Transilvania și în Moldova — de largă „utilizare populară", dar de „restrînsă utilizare în rîndurile feudalilor".

Frăția de cruce, care crea legături artificiale de rudenie, se făcea în cadrul unei ceremonii solemne, pe toată viața. Fiind numai de natură spirituală, nu producea nici un efect juridic. Frații de cruce, deși nu erau membri ai aceleeași familii, dacă ceremonia se oficia de biserică, nu se puteau căsători cu surori ale înfrățiților, deoarece deveniseră și surorile lor. Fiindcă nu s-a ținut seama de această interdicție, începînd din secolul al XVII-lea biserica a interzis înfrățirile de cruce.

Observăm că autorul nu a subliniat sau poate că nu admite faptul că înfrățirea de moșie, practicată numai în Țara Românească, a derivat din frăția de cruce, deoarece, în mod obișnuit, frații de cruce, cu și fără rude, își lăsau dacă nu toate cel puțin o parte din bunuri înfrățitului. Totuși autorul citează cazuri, menționate documentar, ca „să fie frați de cruce pe această ocină".

Se afirmă că frăția de moșie a avut „aplicații condiționale de relațiile feudale... desigur din vremurile anterioare constituirii statului feudal". Dar, ne întrebăm: frăția de moșie nu a fost condiționată de constituirea *legală* a proprietății feudale, garantată de instituția domniei, de titularul ei, care se bucura de „dominium eminens", deci din epoca statală?

Nu se explică și de aceea nu înțelegem rostul înfrățirii de către părinți a copiilor de sex masculin. Dacă un asemenea act nu era în legătură cu o anumită formă de proprietate, fiindcă copii moșteneau de drept bunurile părintești, de ce se practica? Conservarea bunurilor în familie era asigurată în primul rînd de existența copiilor și în al doilea de dreptul succesoral. De asemenea, destul de curioase ni se par cazurile de înfrățire între frați, în schimb, cele *dintre frați și* surori sînt explicabile, nu însă și cele dintre surori, deoarece este știut că fiii aveau un drept mai mare la moștenirea bunurilor părinților decît frații și surorile acestora. Practica ni se pare nu numai curioasă dar și inexplicabilă și nu s-a încercat să fie lămurită.

Afirmația că „practica înfrățirii între rude arată că înfrățitorii au urmărit crearea unei ordini necesare în afara celei prevăzute de dreptul comun al Țării Românești" poate fi acceptată numai parțial. Credem că la discutarea acestor înfrățiri trebuiau neapărat urmărite prevederile dreptului succesoral feudal din Țara Românească.

Pentru a putea moșteni orice fel de proprietate funciară era nevoie ca fiicele să fie înfrățite? Aici credem că trebuia să se facă o comparație cu situația din Moldova și să se explice de ce numai în Țara Românească fetele au fost excluse de la dreptul de a moșteni o anumită proprietate funciară.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Apreciem ca deosebit de interesantă prezentarea intervenției dreptului de preemțiune în cazurile de înfrățire, tratată în această lucrare pentru prima oară, atît de amplu.

Situația în familie a unui ginere înfrățit ni se pare neclară, ca și atitudinea luală de biserică. Mai observăm că nu se indică, nu se expune ceremonialul practicat cu ocazia înfrățirii de moșie, care nu este exclus să nu se fi bazat numai pe un act scris, aprobat de domnitor.

Instituția jurătorilor în Țara Românească este, de asemenea, studiată pe baza unui foarte mare număr de informații documentare. Fiind o instituție cunoscută nu numai în Țara Românească ci și în Transilvania și în Moldova, credem că trebuia studiată în ansamblu și comparativ.

În capitolul în care autorul se ocupă cu originea jurătorilor nu se dă o definiție a acestora și nici nu se discută deosebirea dintre ei și martori. Datorită acestui fapt, neavizații fac confuzie între martori și jurători. Părerea noastră este că unele din categoriile de jurători, ca cei numiți boieri, tocmelnici, hotarnici, megieși, oameni buni, pot fi sigur încadrați în categoria martorilor. Tabelul de la p. 154 ni se pare edificator în acest sens. Se știe doar că nu numai jurătorii depuneau jurămînt, ci și martorii.

Jurătorii tocmelnici arbitrau, nu jurau, la fel și hotarnicii; în schimb, jurătorii adeveritori, care luau „lege" să jure, formau o categorie de adevărați jurători, deși pot fi asimilați prea bine cu martorii. Însoțirea hotarnicilor, cunoscuți și în Moldova, de un „om domnesc" era normală, deoarece acesta avea delegația de a observa executarea hotărîrii instanței. Toate persoanele, care în procesele civile depuneau mărturie pe baza cunoașterii situațiilor de fapt și de drept intră în categoria martorilor și nu a jurătorilor (vezi însă p. 130). Nu sîntem de acord că persoanele delegate de domn să judece sînt jurători, ci pur și simplu judecători.

„Jurătorii în procesele civile" au făcut, în majoritatea lor, oficiul de judecători, de arbitri și martori spre deosebire de cei care depuneau în procesele penale, care nu arătau faptele săvîrșite de învinuiți, ci „conduita lor de oameni corecți", deci proba lor era subiectivă.

Numeroși jurători indicați că au participat la rezolvarea proceselor civile formau un complet de judecată prezidat de delegatul domnesc, deci o instanță. Evident că au fost jurători care cunoșteau faptele și dacă afirmația părții care-i ceruse era contrarie celor știute de ei, refuzau să jure. Pentru ca jurătorii să nu jure strîmb, înainte de a jura li se citea o carte de blestem semnată de mitropolit. Se găseau unii dintre ei care, după citirea unei asemenea cărți, să refuze de a mai jura.

Jurătorii nu erau folosiți oricum, ci numai atunci cînd proba cu martori era imposibilă și cînd nu existau nici altfel de probe. Cu jurători se urmărea stingerea litigiilor. Domnii puteau refuza „legea peste lege", adică un număr dublu de jurători, părții care pierduse procesul. Depunerea jurămîntului jurătorilor se făcea *într-un cadru solemn. După jurămînt, dacă partea „rămasă de lege" nu cerea „lege* peste lege", domnitorul singur, sau împreună cu sfatul, dădea hotărîrea, care nu era decît confirmarea faptului și situației afirmate de jurători. Dacă ambele părți nu puteau aduce decît un număr egal de jurători, hotărîrea rămînea la aprecierea domnitorului. Asemenea situații nu sînt expuse în lucrarea pe care o recenzăm. Au fost și cazuri cînd domnii cereau de prima dată să depună 48 de jurători. Se cunosc cazuri cînd s-au adus și 50 de jurători, ca și procese cîștigate numai după jurămîntul jurătorilor uneia din părți.

Aducerea jurătorilor la procese costa foarte mult. Astfel, deplasarea și întreținerea a 12 jurători, care au depus într-un proces în anul 1577, a costat 4300 de aspri. Pentru plata acestei sume, partea cîștigătoare a fost nevoită să-și arendeze moșia pe timp de nouă ani.

Lucrării, credem, i-ar fi fost necesar un capitol în care să se trateze evoluția instituției jurătorilor, pentru că dacă la început și chiar uneori și mai tîrziu ei s-au confundat cu martorii, cu vremea deosebirea dintre ei devine netă. Mai tîrziu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

jurătorii, prin anchetele pe care le făceau, și prin aplicarea unor instrucțiuni primite de la domnie, se transformă în adevărați judecători.

Procesul de dispariție a instituției jurătorilor s-a datorat introducerii de noi norme în dovedirea actelor juridice, tinzîndu-se ca procesele să fie rezolvate cu ajutorul probelor scrise și a martorilor. Întrebările din text și observațiile făcute nu reduc valoarea lucrării, extrem de documentate și metodic concepute, ci arată complexitatea problemelor puse de cele două instituții feudale, cărora autorul ar fi trebuit să le acorde un spațiu mult mai întins. Bazat pe întregul material documentar accesibil, autorul, care posedă o întinsă cultură juridică și istorică, a adus numeroase date noi, a propus soluții deosebit de interesante asupra unora din aspectele acestor două instituții, care nu numai că nu fuseseră rezolvate, dar nici chiar puse de cercetătorii anteriori.

N. Grigoraș

FERNAND BRAUDEL, *Civilisation matérielle et capitaliste (XV—XVIIIe siècles)*. Tome I, (Paris), Armand Colin, 1967, 467 p. cu ilustr. + 28 f. pl. (Destins du Monde).

După remarcabila sa operă de analiză *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*, Paris, A. Colin, 1949 [1], profesorul Fernand Braudel publică în cunoscuta colecție *Destins du Monde* o carte de sinteză în care își propune să ne ofere ceea ce istoriografia mai nouă denumește „o viziune globală a istoriei societății umane" în secolele XV—XVIII. „Viziunea globală" a istoriei impune cercetătorului lărgirea și adîncirea investigației și anchetei istorice în toate aspectele vieții sociale.

Desigur, în paginile cărții sale, profesorul Braudel nu epuizează — și nici nu putea s-o facă dată fiind întinderea cronologică a temei și extrema abundență a materialelor documentare — tratarea diferitelor și multiplelor probleme ridicate de cercetarea vieții societății în perioada menționată. Este totuși de remarcat că savantultul francez nu se mărginește numai la Europa, ci caută să cuprindă și istoria societăților umane de pe celelalte continente. Viziunea sa globală a istoriei se manifestă deci, atît în plan orizontal — extinderea la maximum a ariei geografice a investigației istorice, — cît și în plan vertical — secționarea cît mai multilaterală a vieții diferitelor societăți.

În cartea pe care o prezentăm, profesorul Braudel abordează probleme foarte variate, din care desprindem: istoria populației, istoria alimentației, a locuinței, a îmbrăcămintii și a modei, a tehnicii și a răspîndirii ei, a circulației monetare și a istoriei orașelor.

În primul capitol, consacrat populației, autorul subliniază importanța raportului existent între numărul populației și viața materială. Progresul material și numărul oamenilor sînt factori care se determină unul pe altul. Numărul este considerat ca un „excelent indicator", el reprezentînd un bilanț al „reușitelor și eșecurilor". F. Braudel subliniază marile fluctuații — fluxurile și refluxurile demografice, — care caracterizează viața societății în timpurile trecute și care, totodată, reflectă într-o anumită măsură stadiul de dezvoltare al societății. Ni se dau și o serie de tabele estimative cu populația Asiei, Americii și Europei în perioada 1650—1950. Sînt reproduse datele statistice dintr-un buletin O.N.U. din decembrie 1951, care arată că populația continentelor amintite ar fi avut 470 milioane în 1650, 694 milioane în 1750, 1.091 milioane în 1850 și 2.416 milioane în 1950. Desigur, în seco-

[1] Recenzată în revista „Studii", XII (1959), nr. 3, p. 281—285.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lul nostru, datorită aparaturii și procedeelor folosite de statistica modernă, cifrele privind populația sînt mai apropiate de realitate decît cele din secolele anterioare. Pentru a evalua populația de acum 3—400 ani trebuie plecat de la anumite scări de referință: numărul locuitorilor din orașe, efectivele armatelor și flotelor. Procedee de bună seamă destul de arbitrare, dar care, în lipsă de altceva, ne oferă unele aproximative indicii de mărime. Autorul amintește apoi și problema complexă a densității populației în raport cu nivelul de civilizație al diferitelor societăți la un moment dat. Aici se face constatarea că specia umană nu se răspîndește pe glob ca o pată de ulei pe suprafața apei, ci se grupează în anumite zone.

Referitor la alimentație, profesorul Braudel arată că în secolele XV—XVIII aceasta se baza în cea mai mare parte pe cereale. Afirmația este evidentă mai ales pentru America precolumbiană, pentru Africa și de asemenea pentru civilizațiile asiatice unde orezul predomină încă și azi. Credem că nici Europa nu trebuia omisă din această listă. Lucrări recente ca aceea a lui Robert Mandrou *, de pildă, relevă că în secolele XVI—XVII alimentația principală a marii majorități a populației Franței era de natură vegetală. Același lucru îl putem constata și din sursele documentare românești. Căutînd să stabilească un raport între alimentația vegetală și alimentația animală, autorul opinează că la suprafață egală, în cazul cînd economia unei țări sau teritoriu se apreciază după numărul de calorii din alimente, atunci agricultura depășește cu mult creșterea vitelor. Bine sau rău, agricultura hrănește de 10—20 ori mai mulți oameni decît creșterea animalelor. Pretutindeni în lume și în diferite epoci, nu numai în secolele XV—XVIII, fiecare progresiune demografică implică, dincolo de un anume nivel de viață legat de poziția socială, un apel masiv la alimentația vegetală. Hrana este de altfel un indiciu important al condiției sociale, al civilizației și chiar al mediului de cultură în care trăiește omul. Hrana abundentă și variată este un apanaj al claselor dominante care își pot permite, datorită stării lor materiale, orice extravaganțe alimentare.

Tot în legătură cu capitolul alimentației, profesorul Braudel constată că din cele două aspecte sesizabile de la prima vedere, luxul și mizeria, luxul apare în modul cel mai izbitor și totodată cel mai tentant pentru cercetătorul modului de viață. Sursele documentare oferă informații și detalii deosebit de bogate și variate asupra meni-urilor ce se servesc la masa bogaților. Partea de mizerie a alimentației, cea care privește masa păturilor sărace, este mai ascunsă investigației, dar în același timp are o extraordinară răspîndire. Surprinderea ei necesită eforturi mai mari de cercetare și adeseori apeluri la surse indirecte.

Un subcapitol legat tot de alimentație, asupra căruia stăruie autorul, este cel al băuturilor. Acestea joacă nu numai rol de alimente, ci și de „dopante", fiind folosite pentru a crea așa-numitele „evaziuni". Răspîndirea culturii viței de vie, înmulțirea distileriilor pentru fabricarea băuturilor tari, arată că în secolele ce au urmat celui de al XV-lea alcoolismul înregistrează o incontestabilă curbă de creștere. Apoi, descoperirile geografice și deschiderea marilor căi maritime au adăugat la lista băuturilor indigene, băuturi exotice, *cum sînt cafeaua și ceaiul, folosite* și ele, îndeosebi cafeaua, tot ca excitante. În sfîrșit, tot un caracter „dopant", îl are și tutunul, care însă nu-și găsește locul într-un tabel de clasificare obișnuit, nefiind nici aliment și nici băutură.

Trecînd la locuințe, profesorul Braudel face constatarea că în secolele XV—XVIII, mai ales la locuințele modeste, ocupate de marea masă a populației, nu apar noutăți care să surprindă. În general se construiește și se reconstruiește tot după metodele tradiționale.

Dar în afară de aspectul lor exterior, casele ne oferă și spectacolul aspectului lor interior, care, desigur, pune din nou probleme de clasificare și de explicare a condiției sociale a locatarilor. Interioare bogate și somptuoase la nobilime și la

psychologie historque, Paris, Albin Michel, 1961 (L'évolution de l'humanité, LII).

[2] Robert Mandrou, *L'introduction à la France moderne (1500—1640), Essai de psychologie historique*, Paris, Albin Michel, 1961 (L'évolution de l'humanité LII).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la burghezia urbană cu oarecare stare materială, în sfîrşit, interioarele mizere la sărăcimea oraşelor şi la ţărănime, sînt cîteva din imaginile care apar dincolo de zidurile şi ferestrele locuinţelor.

Costumele şi moda sînt alte elemente caracteristice ale modului de viaţă al oamenilor. Autorul face observaţia pe deplin justificată că o istorie a costumelor nu are numai o latură anecdotică, ci dimpotrivă, ridică o serie întreagă de probleme legate de materiile prime folosite pentru confecţionarea îmbrăcăminţii, de procedeele de fabricaţie, de preţul de cost, de implicaţiile culturale ale îmbrăcăminţii, de mode, de ierarhiile sociale care se reflectă în hainele oamenilor. Prin variaţiile sale, adeseori efectuate după bunul plac, costumul semnalează pretutindeni, cu o deosebită stăruinţă, opoziţii sociale foarte bine conturate. Legile somptuare, vizînd în marea lor majoritate latura vestimentară a vieţii societăţii, sînt izvorîte nu din dorinţa guvernelor de a tempera un lux prea exagerat, ci din tendinţa claselor suprapuse de a nu permite imitarea îmbrăcăminţii lor de către cei care acced la rangul lor social.

Un mare capitol al cărţii profesorului F. Braudel este consacrat tehnicii. Aceasta este definită ca „efortul violent, dar de asemenea răbdător şi monoton al oamenilor asupra lumii exterioare...". Toate inovaţiile şi ameliorările aduse diferitelor procedee şi unelte în cursul veacurilor nu sînt altceva decît rodul unor acumulări îndelungate de experienţă. Istoria tehnicii ca şi istoria societăţii este „o istorie lentă, surdă, complicată, o memorie care repetă cu încăpăţînare soluţii cunoscute, dobîndite, care îndepărtează dificultăţile... Orice invenţie... trebuie să aştepte ani sau chiar secole pentru a fi introdusă în viaţa reală".

În continuarea analizei sale, autorul se ocupă de sursele de energie pe care le consideră ca pe un factor cheie în dezvoltarea tehnicii. În secolele XV—XVIII acestea erau: forţă umană, aceea a animalelor domestice, a vîntului, a apei curgătoare, a lemnului, a cărbunelui de lemn şi a cărbunelui de pămînt. Cu excepţia cărbunelui de pămînt, sursele enumerate mai sus dezvoltau o forţă de acţiune destul de redusă. Un progres autentic ar fi fost utilizarea pe scară largă a cărbunelui de pămînt, aşa cum s-a întîmplat mai tîrziu în secolul al XIX-lea, cînd cocsul a devenit indispensabil pentru metalurgia fierului. Oamenilor le-a trebuit însă mult timp pînă cînd să recunoască în cărbunele de pămînt altceva decît un combustibil de calitate superioară. Însăşi descoperirea cocsului nu va duce de îndată la folosirea lui în domeniul industrial.

Profesorul Braudel dă apoi o clasificare în ordine descrescătoare a surselor de energie din Europa, care apare în felul următor: 1. tracţiune animală — 14 milioane cai şi 24 milioane boi, fiecare cap de animal reprezentînd 1/4 cal-vapor, deci în total aproape 10 milioane cai-vapori; 2. lemnul — circa 10 milioane cai-vapori; roţile hidraulice — 1,5—3 milioane cai-vapori; 4. oamenii — 50 milioane muncitori, adică 900.000 cai-vapori; velele de la corăbii (fără flotele de război) — 233.000 cai-vapori. De remarcat lipsa din clasificare a morilor de vînt şi a cărbunilor de lemn şi de piatră. În acelaşi timp se constată că pe primele două locuri sînt animalele de tracţiune şi lemnul. *După opinia autorului, prioritatea animalelor de* tracţiune şi a lemnului ca surse de energie denotă o economie rămasă încă la vechile soluţii, lipsită de elasticitate, fapt care a frînat într-o mare măsură dezvoltarea maşinismului. Absenţa spiritului de invenţie ar fi de asemenea o altă consecinţă a acestui conservatorism tehnic. În ce priveşte maşinismul, F. Braudel face precizarea că perioada dominată de sursele de energie tradiţională nu a fost totuşi lipsită de maşini şi de mecanisme foarte savant şi ingenios construite. Acestea funcţionau însă cu o mare încetineală, deoarece erau private de marile surse de energie, care în secolul al XVIII-lea vor face ca maşinile să funcţioneze cu o mare repeziciune.

Înaintea revoluţiei industriale deci, a existat un îndelungat stadiu prealabil. Atelajele, lemnul combustibil, motoarele elementare de riu şi de vînt, braţele de muncă, multiplicate de un mare număr de ori, toate acestea sînt — după F. Braudel — elemente care au provocat, în secolele XV—XVIII, o lentă creştere a forţei, a puterii, a inteligenţei practice. Aceasta a fost, de altfel, baza pe care s-a sprijinit

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

progresul tehnic, devenit din ce în ce mai rapid începînd cu anii 1730—1740. A avut astfel loc în mod imperceptibil, adeseori fiind chiar complet ignorată, o prerevoluție industrială, o acumulare de descoperiri, de progrese tehnice, unele din ele spectaculoase, cele mai multe sesizabile doar „cu lupa". A intervenit apoi, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, folosirea forței aburului în industria textilă din Anglia, care a permis dezvoltarea rapidă a economiei engleze. Această dezvoltare accelerată a tehnicii și implicit a economiei n-a fost în fond decît revoluția industrială, care a succedat perioadei de evoluție înceată, de ameliorare lentă a tehnicii.

O atenție specială este acordată, de autor, fierului, care, la începutul perioadei tratate, era un fel de „rudă săracă" în cadrul activității industriale. Metalurgia fierului din trecut a folosit, în mare procedee identice celor din zilele noastre, adică furnale înalte și ciocane mari. Diferența dintre metalurgiile perioadelor vechi și cele ale perioadelor noi este — după F. Braudel — o diferență de ordin cantitativ. În timp ce un furnal înalt de azi consumă în 24 ore 3 trenuri de cocs și minereu, în secolul al XVIII-lea, cea mai perfecționată instalație de acest tip nu funcționa decît cu intermitență și, în caz că funcționa, abia dacă dădea 100—150 tone pe an. De altfel, și unitățile de greutate în care se măsoară producția unui furnal sînt deosebit de grăitoare: azi în mii de tone, acum 200 de ani în chintale de 50 kilograme. Această diferență de scară în ce privește evaluarea producției de fier este în fond un element care separă două civilizații. De aici derivă și constatarea că metalurgia fierului este ca un fel de barometru al vieții economice în diferite perioade istorice. De pildă, în 1800 producția mondială de fier sub diferitele sale forme (fontă, fier, forjat, oțel) este evaluată doar la 2 milioane tone, cifră care totuși pare a fi exagerată. Pînă la începutul secolului al XIX-lea elementul decisiv în tehnologie nu apăruse, „civilizația economică", fiind încă sub dominația „textilului". În primele decenii de după 1800 se produce saltul care într-adevăr a fost prodigios. Profesorul Braudel ne oferă cîteva cifre care ilustrează din plin această transformare. El ia în această privință producția de fontă din Anglia care s-a prezentat astfel: 1788 — 68.000 tone; 1796 — 125.400 tone; 1806 — 250.000 tone; 1830 — 678.000 tone.

Un alt mare capitol este consacrat difuziunii tehnicilor, precum și revoluțiilor care au avut loc în acest domeniu. Profesorul Braudel constată că marile revoluții tehnice din secolele XV—XVIII au fost: artileria, tiparul și navigația la mare largă. În ce privește artileria, inovațiile acesteia, adică montarea țevii de tun pe un afet mobil și instalarea ei la bordul navelor au stimulat progrese în tehnică (fabricarea pieselor și a pulberii, formarea de personal specializat) și progrese în știință (ramura matematicii balistice). Implicațiile economice au fost de asemenea importante, în sensul că numai statele bogate puteau avea o artilerie puternică. În felul acesta prețul războaielor a crescut, deci și eficacitatea statului ca instrument de forță; de asemenea s-au mărit și cîștigurile antreprenorilor care aveau ateliere de tunuri.

În legătură cu tiparul, faptul decisiv pentru dezvoltarea societății, atît pe plan economic, cît și cultural, a fost descoperirea caracterelor mobile. Autorul subliniază că datorită cuvîntului tipărit, datorită cărților, contactele între oameni au devenit mai ușoare, schimburile de idei s-au intensificat, descoperirile din știință și tehnică au devenit bunuri ale unui număr mai mare de oameni.

În sfîrșit, navigația la mare largă, care a fost o creație europeană, a dat Europei primatul în comerțul maritim mondial cu toate implicațiile lui în istoria umanității. Cea mai plină de consecințe din aceste implicații a fost crearea imperiilor coloniale care a dus la aservirea unei mari părți a populației globului.

Ultimele două capitole ale cărții sînt consacrate istoriei monetare și istoriei orașelor.

În capitolul de istorie monetară ni se prezintă diferitele sisteme monetare din lume, evoluția modului de folosire a metalelor prețioase, tehnica circulației banilor și instrumentele de credit. În capitolul de istorie a orașelor, autorul este preocupat în primul rînd de structura internă a comunităților urbane din diferite părți

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ale lumii, de modul în care s-au format acestea, precum și de aspectul lor exterior. Un subcapitol special este dedicat funcției orașului.

O carte ca cea de față, prin însăși tematica ei atît de variată, pune nenumărate probleme, atît cititorului preocupat mai mult sau mai puțin de istorie, cît și istoricului profesionist. Aceste probleme sînt evocate chiar de autor în paginile sale de concluzii: „Noi n-am vorbit — scrie F. Braudel — nici de toate orașele, nici de toate tehnicile, nici de toate realitățile elementare ale locuinței, îmbrăcăminții, alimentației". Așadar, a trata în mod exhaustiv infinita varietate a aspectelor vieții societății este o sarcină care depășește nu numai limitele ce oricum trebuiesc puse unui studiu, oricît de vast ar fi el, ci și posibilitățile unui singur om. Mai departe, autorul ne explică că intenția sa a fost „dacă nu de a vedea totul, cel puțin de a situa totul... la scara necesară a lumii...", de a oferi o vedere de „ansamblu" a vieții materiale a societății într-o perioadă istorică dată. Profesorul Braudel se declară apoi de acord cu concepția lui Marx asupra istoriei — *„C'est Marx qui a raison"* (subl. n.) — că preocuparea principală a cercetării istorice trebuie să fie cercetarea vieții materiale a diferitelor societăți, precum și relațiile de interdependență dintre acestea. În acest sens nu trebuie uitat marele postulat că „totul este social, ordine socială" și că în cadrul acestei ordini sociale se desfășoară întreaga istorie a societății umane cu infinita ei gamă de situații cuprinsînse între „cele două margini ale vieții": bogăție și sărăcie, lux și mizerie".

S. Columbeanu

DIRECȚIA GENERALĂ A ARHIVELOR STATULUI DIN R. S. ROMÂNIA, *Catalogul documentelor moldovenești din Arhiva Istorică Centrală a Statului*, vol. III, 1653—1675, București, 1968, 690 p. + 18 facsimile.

Pe lîngă însemnătatea pe care o prezintă pentru cunoașterea inestimabilului tezaur al Arhivelor Statului și de utilitatea lor pentru cercetătorul trecutului românesc, cataloagele de documente au dobîndit în ultima vreme, în condițiile inițierii și publicării marii colecții de acte *Documenta Romaniae Historica*, o importanță excepțională pentru istoriografia românească. Utile din totdeauna, acestea au devenit, astfel, lucrări indispensabile care ușurează într-o măsură munca editorilor corpusului de acte menționat, scutindu-i pe aceștia de investigații suplimentare care însumează destul efort, risipă de timp și fonduri bănești. Este vorba așadar nu numai de contribuția, indirectă, a arhiviștilor la editarea izvoarelor istorice, dar și de, să-i spunem, o anumită rentabilitate a cercetării istoriografice în genere ce poate rezulta numai din conjugarea eforturilor ce le implică întotdeauna o lucrare de anvergura corpusului de acte medievale ce se editează în prezent. De aici și importanța deosebită a acțiunii sistematice întreprinse de Direcția Generală a Arhivelor Statului de publicare a cataloagelor de documente ale principalelor fonduri arhivistice din țară.

O acțiune similară este demult așteptată de cercetători și din partea celor-orlalte instituții care posedă mari fonduri documentare (Biblioteca Academiei, Bibliotioteca Centrală de Stat etc.). În ceea ce privește documentele moldovenești înșăși, ceea ce întreprinde cu succes și cu atîta folos Direcția Generală a Arhivelor Statului nu ar trebui să se limiteze numai la actele din Arhiva Istorică Centrală, ci acțiunea să fie extinsă asupra tuturor fondurilor mai importante din unitățile Arhivelor Statului din țară. Pentru că, după cum se știe, în ultimele decenii unele din arhivele județene și-au îmbogățit mult fondul de acte medievale făcîndu-necesare întocmirea unor astfel de cataloage. În Moldova, de pildă, ale căreirei arhive județene am avut prilejul să le cercetăm sistematic, sînt încă foarte puțincine

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

serviciile ale căror cataloage cercetătorul poate spera să le aibă curînd la îndemînă. Ar fi de dorit, de asemenea, ca ritmul de apariție al seriei cronologice a *Catalogului* privind documentele moldovenești din Arhiva Istorică Centrală să nu mai înregistreze pauze atît de mari ca cea dintre volumul al II-lea (tipărit în 1959) și cel de al III-lea volum, apărut în 1968, deci la un interval de nouă ani. Unele dificultăți pe care le comportă întocmirea unei astfel de lucrări nu sînt totuși de natură să determine un ritm atît de lent de apariție al seriei *Catalogului*.

Volumul al III-lea al lucrării cuprinde 2518 rezumate, regeste și mențiuni ale documentelor moldovenești din anii 1653—1675 ce se păstrează, sub diferite forme de acte, în Arhiva Istorică Centrală din București. Majoritatea actelor rezumate în *Catalog* fiind inedite, ele aduc numeroase știri noi privind istoria politică, socială și economică a Moldovei din perioada căreia îi este consacrat acest volum. Volumul este întocmit de Mihai Regleanu, Doina Duca, Constanța Negulescu, Veronica Vasilescu și Cornelia Crivăț, după principiile ce au stat la baza alcătuirii celorlalte două volume apărute. La revizia lucrării, rectificarea datelor unor documente și întocmirea aparatului științific au colaborat și Ileana Leonte și Mihail Fănescu.

Ca și primele două volume, volumul al III-lea e însoțit de același aparat științific cuprinzînd bibliografia publicațiilor citate în volum, lista cronologică a logofeților, cea a diecilor, un tabel al documentelor cu date rectificate, altul de corespondența cotelor pe fonduri, precum și indicii de nume, și materii. Rezumatele documentelor sînt însoțite, de asemenea, de aceeași completă descriere arheografică și de mențiunile edițiilor. Observăm însă că indicele de nume ar fi dobîndit un spor de utilitate dacă satele și orașele ar fi fost identificate și localizate potrivit împărțirii administrative actuale. Deși asupra necesității acestui fapt se atrăgea atenția încă de la apariția volumului I al *Catalogului* (vezi recenzia lui N. Stoicescu și M. Chircă în „Studii. Revistă de istorie", an X (1957), nr. 5, p. 209), justețea unei astfel de observații nu a fost avută în vedere nici la acest volum. Pentru arhiviști operația de mai sus comportă cele mai puține dificultăți deoarece marea majoritate a documentelor sînt constituite în serii cronologice complete.

De aceea, socotim că cel puțin începînd cu volumul al IV-lea o atare necesitate nu ar mai trebui ignorată atîta timp cît ea nu mai trebuie argumentată în chip special.

Călăuzit de acest volum, cercetătorul se poate orienta rapid în vastul fond de documente al Arhivei Istorice Centrale. Întocmit cu minuțiozitatea specifică arhivisticii, volumul constituie, dincolo de unele mărunte imperfecțiuni de formulare și de punctuație, un excelent instrument de lucru de care istoricul nu se poate dispensa, dar pe care, în chip firesc, l-ar dori însoțit cît mai curînd *posibil de altele similare alcătuite de acele instituții* care demult ar fi trebuit să urmeze exemplul Arhivelor Statului București.

I. Caproșu

ILIE CORFUS, *Agricultura Țării Românești în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1969, 404 p.

La lista lucrărilor care se ocupă de problema agrară în țările române s-a adăugat de curînd cartea apărută sub semnătura lui Ilie Corfus. Autorul ei, un eminent cercetător de la Institutul de istorie „N. Iorga" din București, este deja cunoscut în literatura noastră istorică prin studiile sale de politică externă, iar acum

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a dat cea dintîi încercare monografică asupra istoriei agriculturii din Țara Românească [1].

Ilie Corfus arată în introducerea cărții sale că în lucrările anterioare au fost cercetate mai ales relațiile agrare, iar concluziile la care s-a ajuns, adeseori contradictorii, se bazează numai pe analiza legiuirilor cu privire la relațiile dintre țăranii dependenți și stăpînii moșiilor, în vreme ce problema producției agricole în sine a fost neglijată (p. 6). Dimpotrivă, lucrarea sa este alcătuită pe baza unei aprofundate cercetări a documentelor inedite privitoare la modul în care au fost aplicate legiuirile agrare și sînt scoase în evidență rezultatele la care s-a ajuns sub aspectul producției agricole. De aceea, autorul subliniază că rostul cărții sale este de a da răspuns la o serie de întrebări care constituie în sine tot atîtea probleme. Acestea sînt: „cum au evoluat practic raporturile dintre clăcași și stăpînii moșiilor pe care locuiau, cum au luptat clăcașii împotriva exploatării, ce venituri realizau stăpînii sau locțiitorii lor, arendașii, din obligațiile clăcășești în pragul introducerii Regulamentului Organic, ce pămînt cultivau stăpînii sau arendașii de moșii pentru ei cu forța de muncă clăcașă, ce pămînt lucrau clăcașii pentru ei, cum se făcea atunci agricultura, pe ce zone geografice și cu ce unelte, cine creștea vitele și cine producea cerealele, pe ce pămînt, pe ce întinderi, în ce condiții și pentru ce scop, cum s-au extins an de an suprafețele cultivate și cum s-a mărit volumul producției de grîne, de către cine și cum se desfăceau produsele agricole și, în sfîrșit, cum se prezenta în această epocă de adînci transformări economice și sociale satul românesc" (p. 9). Sînt, deci, întrebări care se pot grupa în jurul a două mari probleme: evoluția relațiilor agrare și dezvoltarea producției agricole în perioada de destrămare a relațiilor feudale și de apariție a elementelor capitaliste.

În problema relațiilor agrare, autorul ajunge la concluzia că sub regimul celor două legiuiri preregulamentare, „Pravilicească condică" și legiuirea lui Caragea, cu toate eforturile depuse de clasa stăpînitoare, țăranii dependenți nu au lucrat cele 12 zile de clacă, în afară de mici excepții, ci au plătit bani pentru ele. Cauzele care au dus la acest rezultat au fost: rezistența țărănimii împotriva încercărilor de aplicare a dispozițiilor legilor, slaba populare a moșiilor din partea cîmpului și lipsa de interes a boierilor și a arendașilor de a cultiva rezerva moșierească. Prin Regulamentul Organic s-a introdus normarea muncii țăranilor și prin aceasta numărul real al zilelor de clacă a fost mărit, dar, prin menținerea vechiului sistem al învoielilor, țăranii au continuat să plătească bani pentru clacă, însă la prețuri din ce în ce mai ridicate. Din acest motiv, principalul venit al moșiilor l-a constituit dijma din produsele recoltate de țărani de pe locurile lor de hrană, după care venea, în al doilea rînd, renta în bani, care pentru proprietari și arendași era mai convenabilă decît problematica perspectivă de cultivare a rezervei cu inventarul rudimentar al clăcașilor.

Pe baza acestor constatări, Ilie Corfus arată că, în afară de unele excepții, în Țara Românească, pînă la Regulamentul Organic nu a existat rezerva moșierească. *Unul dintre argumentele invocate în sprijinul acestei teze și asupra căruia* se insistă în repetate rînduri este „lipsa de interes al stăpînilor pentru agricultură" (145). Rezerva moșierească nu s-a dezvoltat nici sub regimul regulamentar, pentru că noua legiuire nu s-a putut aplica. În fața refuzului clăcașilor de a lucra zilele de muncă normată, proprietarii și arendașii au preferat să le dea pămînt de hrană, cu plată, sub forma de „prisoase". În regiunea de cîmpie, unde moșiile erau slab populate, se punea mai întîi problema desțelenirii și cultivării pămîntului în sine (p. 146).

Situația s-a schimbat întrucîtva după anul 1843, cînd, în urma cererii sporite de cereale românești pe piața externă, a început să se dea o mai mare atenție cultivării de grîne pe rezerva moșierească, pentru care proprietarii și arendașii au fost

[1] Lucrarea a fost publicată și în limba franceză, sub formă prescurtată: *L'agriculture en Valachie durant la première moitié du XIX-e siècle*, în colecția „Biblioteca historica Romaniae", nr. 23, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, Bucarest, 1969, 245 p.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

siliți să recurgă la folosirea muncii salariate și a inventarului propriu (p. 164). În consecință, și pînă la anul 1848, rezerva a rămas minimă și discontinuă.

Datorită stadiului de dezvoltare în care se afla rezerva, moșiile din Țara Românească au fost în întregime la dispoziția clăcașilor, care, pînă la anul 1831, lucrau atît pămînt cît puteau, dînd dijmă din produse. Cînd Regulamentul Organic le-a redus întinderea locurilor de hrană, clăcașii au reușit să cuprindă suprafețe mari de pămînt sub denumirea de „prisoase", pentru care au trebuit să plătească arenzi mereu sporite. În felul acesta „prisoasele" au constituit „principala cale de dezvoltare a gospodăriei țărănești și a agriculturii românești" în perioada regulamentară (p. 194). De aceea, baza producției de cereale a țării nu a fost rezerva moșierească, ci gospodăria țărănească, ce s-a transformat din ce în ce mai mult în gospodărie producătoare de cereale pentru piață, mai ales în regiunea de cîmpie.

Pentru a stabili care a fost producția de cereale în perioada regulamentară, autorul a avut la dispoziție statisticile de semănături și recolte. Luînd poziție critică față de o oarecare nesiguranță a cifrelor, pe baza lor este prezentată extinderea an de an a culturilor și creșterea volumului producției de cereale. Aportul rezervei moșierești la sporirea producției de grîne este menționat numai după anul 1847. Se arată că s-au extins mult suprafețele semănate cu grîu, mai ales acel de toamnă, care era tot mai mult cerut la export, în vreme ce porumbul rămînea baza alimentației țăranilor. Tot cu acest prilej sînt trecute în revistă și unele preocupări de îmbunătățire a tehnicii agricole, de ameliorare a semințelor și a raselor de animale, dar care nu au dat rezultate, deoarece nu au trezit nici un interes din partea proprietarilor și arendașilor de moșii.

Despre comerțul cu cereale, Ilie Corfus arată numai faptul că negustorii deveniți arendași de moșii au monopolizat comercializarea produselor gospodăriei țărănești, plătindu-le la prețuri foarte reduse. Rezultatul a fost o crîncenă exploatare la care a fost supusă țărănimea din partea capitalului comercial și cămătăresc.

În sfîrșit, în ultimul capitol al cărții se ocupă de acțiunea de sistematizare a satelor din Țara Românească, prevăzută în dispozițiile Regulamentului Organic.

În încheiere, reluînd concluziile la care a ajuns în cartea sa, Ilie Corfus combate afirmațiile istoricilor care au susținut pînă acum existența și predominența rezervei moșierești în dezvoltarea economiei agricole a Țării Românești și arată că, în consecință, teoria profesorului Andrei Oțetea despre cea de a doua iobăgie, teorie la care autorul ei a renunțat deja, nu mai poate fi susținută. Lucrarea este completată cu anexe ce cuprind materialul statistic amintit mai înainte, în formă prelucrată de autor și se încheie cu un indice de nume și lucruri de o reală utilitate pentru cititori.

Cartea lui Ilie Corfus este merituoasă, înainte de toate pentru că este cea dintîi încercare monografică despre agricultura din Țara Românească în prima jumătate a secolului al XIX-lea; în al doilea rînd, pentru că autorul folosește un bogat material documentar și pe baza lui ajunge la concluzii noi și deosebit de interesante; în sfîrșit, pentru faptul că pune în circulație informațiile statistice, necunoscute încă, cu privire la dezvoltarea producției agricole dintre anii 1831—1851. Cu toate acestea, sînt și unele observații care trebuiesc făcute asupra ei. Mai întîi, cu privire la modul de organizare a expunerii problemelor de care se ocupă autorul.

Urmărirea lor în două perioade distincte, cea de înaintea și cea din vremea Regulamentului Organic, este logică, fiind impusă, în parte, de inegalitatea cantitativă și calitativă a informației documentare, pe care autorul a avut-o la dispoziție. Dar chiar în aceste condiții, era necesar ca unele probleme să fi fost cercetate în amîndouă perioadele, pentru a se putea constata cu mai multă claritate modul cum au evoluat. Așa, de pildă, lupta de clasă este tratată într-un capitol distinct numai pentru perioada primelor trei decenii din secolul al XIX-lea, iar pentru perioada următoare, cunoscută prin înăsprirea exploatării clăcașilor de către proprietari și arendași, este prezentată doar într-un simplu paragraf din capitolul relațiilor agrare sub regimul regulamentar. Normal ar fi fost ca problema să fi fost discutată într-un capitol unic și, așa cum s-a scos în evidență unul din momen-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tele culminante — răscoala din anul 1821 — să se fi arătat şi creşterea ei în intensitate pe măsură ce se apropie anul revoluţionar 1848.

Repartiţia pămîntului între acela lucrat de clăcaşi pentru ei şi acela care constituia rezerva moşierească este cercetată în capitole speciale numai pentru perioada regulamentară, în vreme ce pentru primele trei decenii, ale secolului al XIX-lea autorul se rezumă la afirmaţiile făcute din loc în loc cu privire la întinderea redusă a rezervei şi folosirea întregii moşii de către ţărani. Dacă problema ar fi fost discutată într-un capitol anume şi pînă la anul 1831, ar fi ieşit mai mult în evidenţă consecinţele reducerii locurilor de hrană ale clăcaşilor prin Regulamentul Organic şi motivele care i-au silit să arendeze pămînt suplimentar pentru hrana lor şi pentru producerea de cereale-marfă. Pentru perioada regulamentară, autorul împarte expunerea problemei în trei capitole: unul despre curături (cap. VII, p. 123—144), al doilea despre rezerva moşierească (cap. VII, p. 145—166) şi al treilea despre pămîntul lucrat de clăcaşi pentru ei (cap. IX, p. 167—192). În chestiunea curăturilor, autorul a demonstrat cu claritate că ţăranii aveau un drept de folosinţă asupra lor, iar nu de proprietate, însă discutarea ei într-un capitol special apare ca un adaus ce nu se leagă organic de restul lucrării. Or, este ştiut că pămîntul defrişat de ţărani (curăturile) nu numai că făcea parte din locul lor de hrană, dar în regiunile împădurite de munte şi deal el constituia însăşi baza loturilor ţărăneşti. De aceea era normal ca autorul să fi făcut, într-un singur capitol, o expunere unitară cu privire la pămîntul de hrană al ţăranilor clăcaşi: pămîntul ce li se cuvenea prin lege, arătînd aici locul şi importanţa curăturilor şi în continuare despre pămîntul suplimentar luat cu plată de la proprietari, despre care el discută în capitolul al IX-lea. Abia după aceea, iar nu intercalat între cele două chestiuni, trebuia descrisă situaţia rezervei moşiereşti.

La şirul întrebărilor la care trebuia să răspundă în cartea sa, Ilie Corfus adaugă şi pe aceea deosebit de importantă despre felul cum se prezenta satul românesc. Dar simpla expunere cu privire la acţiunea de sistematizare a satelor este departe de a da un răspuns la întrebarea pe care şi-a pus-o, astfel că şi ultimul capitol nu se leagă cu restul lucrării.

Sînt, în schimb, alte capitole care nu ar fi trebuit să lipsească dintr-o monografie despre agricultura Ţării Româneşti, precum şi aspecte ale problemei care au fost tratate insuficient.

Autorul ar fi trebuit să-şi înceapă cartea cu o scurtă prezentare a cadrului fizico-geografic. Era necesar ca, pe baza elementelor folosite în paragraful intitulat *Solul*, din capitolul despre cultura cerealelor în primele trei decenii ale secolului al XIX-lea, să fi delimitat şi descris principalele zone agricole în care se împărţea Ţara Românească. În felul acesta ar fi avut posibilitatea să arate cum s-a dezvoltat agricultura în cadrul acestor zone, în mod diferenţiat, în funcţie de condiţiile specifice fiecăreia. Expunerea ar fi fost mai unitară, nu fragmentată pe judeţe, aşa cum a făcut-o autorul, fiind silit uneori ca, schimbînd doar cifrele, să *repete aceleaşi constatări*.

Evoluţia numărului populaţiei, factor important în dezvoltarea agriculturii, a fost urmărită numai pînă la statistica din anii 1828—1829. Era necesar ca pentru perioada regulamentară, cînd agricultura a luat o dezvoltare deosebită, să fi utilizat datele din catagrafiile fiscale, pentru a demonstra şi legătura dintre creşterea numărului populaţiei şi extinderea culturilor de cereale. Cu acest prilej s-ar fi putut urmări şi scoate în evidenţă procesul de colonizare a moşiilor de la Dunăre şi din partea răsăriteană a Bărăganului după desfiinţarea raialelor turceşti. Prin această acţiune, care poate fi dovedită şi prin existenţa a multor localităţi cu numele de *Slobozia*, s-a avut în vedere valorificarea şi desţelenirea pămînturilor de pe moşiile pînă atunci slab populate din regiunea de cîmpie, dar autorul nu aminteşte nicăieri de ea. Descrierea precisă a raporturilor dintre locuitorii colonizaţi şi proprietarii moşiilor ar fi dus la o explicaţie în plus cu privire la modul cum a evoluat rezerva în această regiune.

Potrivit titlului cărţii, s-ar înţelege că Ilie Corfus tratează despre agricultură în general, cu toate ramurile ei, dar autorul şi-a concentrat atenţia numai asupra

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

culturii cerealelor. În schimb, afirmă în repetate rînduri că locul de frunte în economia agricolă a țării îl deținea creșterea vitelor (p. 21, 59, 127, 129 și 297), fără a veni cu nici o dovadă în sprijinul spuselor sale. Cu excepția menționării epizootiilor și a unor încercări de ameliorare a raselor de animale, nu se ocupă nicăieri de creșterea vitelor. Era necesar să arate cum a evoluat această ramură a agriculturii, ce schimbări au intervenit în zootehnie și la ce rezultate s-a ajuns, pentru a dovedi în ce măsură a mai deținut ea locul de frunte în economia țării în vremea cînd cultura cerealelor a luat o extindere tot mai mare.

În capitolele care tratează cultura cerealelor și producția agricolă, autorul amintește și de agrotehnică și preocupările de îmbunătățire a ei. Dar, dacă îi consacră un paragraf anume pentru perioada preregulamentară (p. 66—68), am văzut că aceste chestiuni sînt doar menționate din loc în loc (p. 204, 211, 212, 223, 224 etc.). Normal ar fi fost ca unui aspect atît de important al agriculturii să-i fie consacrat un capitol special, pentru a se putea urmări dezvoltarea tehnicii agricole. Unii istorici străini arată că în această perioadă a avut loc în țările cu o economie avansată fenomenul cunoscut sub numele de „revoluție agricolă" (Imre Wellmann, *Esquisse d'une histoire rurale de la Hongrie depuis la première moitié du XVIII-e siècle jusqu'au milieu du XIX-e siècle*, în „Annalles, économies, sociétés, civilisations", anul 23 (1968), nr. 6, nov.-dec., p. 1.197 și urm.), asemănător celui petrecut în dezvoltarea industriei și care s-a manifestat prin supremația rațiunii și a rezultatelor experienței față de rutina înapoiată de pînă atunci a evului mediu. Ce ecou a avut „revoluția agricolă" în Țara Românească, în ce măsură se încadrează în cuprinsul ei încercările de îmbunătățire a tehnicii agricole? Autorul vorbește de lipsa de interes din partea proprietarilor și a arendașilor de moșii față de inițiativele de îmbunătățire a tehnicii agricole, arătînd că ei nu cultivau rezerva. Dar adevărata cauză a menținerii agrotehnicii din țările române la un nivel atît de scăzut consta în persistența relațiilor feudale care puneau la dispoziția clasei stăpînitoare forța de muncă gratuită a clăcașilor. În rîndurile țăranilor doborîți de nevoi și ținuți în bezna inculturii, se înțelege că inițiativele de acest fel nu puteau trezi nici un ecou. Tot în legătură cu această chestiune, nu sîntem de acord cu autorul cînd susține că poruncile din partea ocîrmuirii de a se extinde culturile de cereale se adresau țăranilor pentru motivul că doar ei se ocupau de agricultură, în vreme ce stăpînii și arendașii nu-și cultivau moșiile. Or, în Moldova, unde rezerva moșierească era cultivată cu grîne, aceste îndemnuri erau adresate tot țăranilor, ele fiind una din formele prin care se manifesta „grija" ocîrmuirii față de supuși.

Așa cum s-a arătat, concluzia principală asupra căreia Ilie Corfus insistă de nenumărate ori este aceea despre slaba dezvoltare a rezervei și că, în consecință, principalul venit al moșiei l-au constituit dijmele (p. 163 și urm.). Cu toată noutatea ei și oricît de bine documentată pare, concluzia autorului nu este suficient de convingătoare. Unul dintre argumentele adeseori folosit în sprijinul ei este acela că uneltele țăranilor erau cu totul rudimentare și nu s-ar fi putut lucra cu ele rezerva moșierească (p. 29 și 164). Dar oare nu cu aceleași unelte au cultivat țăranii tot mai mari întinderi *de pămînt pentru dînșii? Iată deci că acest argument nu rezistă logicii.* Încă din vremea „Pravilicești condici", stăpînii de moșii au adăugat la obligațiile în muncă ale clăcașilor ziua de plug. Cu ce scop au făcut-o oare? Numai pentru a lua o sumă de bani în plus pentru ea, sau pentru a cultiva o parte din rezervă?

Nu este convingătoare nici afirmația că dijmele au continuat să fie „principalul venit al proprietății" (p. 165), mai cu seamă în perioada regulamentară, cînd locurile de hrană „legiuite" ale clăcașilor au fost mult reduse. În cazul acesta și cantitățile de produse luate ca dijme trebuie să fi fost mai mici decît înainte, deoarece pentru „prisoase" plăteau arendă tot mai mare. De aceea s-ar părea că ordinea veniturilor, după importanța lor, se schimbă, renta în bani, constînd din plata obligațiilor de muncă și din arenda pentru „prisoase", să treacă pe primul loc. În sprijinul afirmației sale autorul trebuia să vină și cu alte documente ca, de pildă, sămile unor gospodării moșierești, din care să rezulte proporția dintre cele două forme ale rentei feudale. Pentru Moldova, asemenea documente arată că marea majoritate a produse-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lor adunate de proprietari și arendași provenea de pe rezerva moșierească, în vreme ce din dijme se luau cantități de grîne foarte mici.

În această perioadă, la fel ca și în Moldova, în Țara Românească a luat amploare arendășia. Era normal ca autorul să arate ce anume a determinat dezvoltarea arendășiei. Oare arendașii cumpărau venitul moșiilor la prețuri tot mai mari pentru a se mulțumi doar cu dijma ca principal venit și cu încasarea banilor de la clăcași pentru zilele de lucru și pentru prisoase? Își poate închipui oricine că, în asemenea condiții, afacerea nu era rentabilă. Între motivele care au determinat extinderea arendășiei trebuie să fi fost și posibilitatea exploatării rezervei, dar mai ales unul asupra căruia autorul a insistat din alt punct de vedere și anume monopolizarea comerțului cu produsele țărănești. Sistemul este specific perioadei de destrămare a feudalismului, cînd mica gospodărie țărănească s-a antrenat pe calea producției precapitaliste de mărfuri pentru piață. În cadrul acestui proces, țăranii din regiunea de munte a Moldovei au devenit producători de cherestea. Și aici, ca și în Țara Românească, negustorii s-au transformat în arendași de moșie și în această calitate au monopolizat și au ținut sub controlul lor comerțul cu produsele gospodăriei țărănești, aceasta fiind pentru ei una din principalele căi de realizare a profitului.

Autorul arată că aportul rezervei moșierești la dezvoltarea producției de cereale pentru piață s-a făcut simțit abia începînd cu anul 1847 (p. 239). Dar modul în care au fost alcătuite tabelele statistice din anexa lucrării nu dau posibilitatea de a se constata acest lucru. Trebuia ca în cuprinsul tabelelor să se facă distincția între cerealele recoltate de pe pămînturile țărănești și cele rezultate din cultivarea rezervei moșierești atît înainte cît și după anul 1847, deși autorul afirmă că rezerva a cunoscut o oarecare dezvoltare încă din anul 1843 (p. 143). Aceasta ar fi fost o dovadă incontestabilă în sprijinul multora dintre concluziile sale, pentru susținerea cărora expunerea făcută mai înainte este insuficientă.

În sfîrșit, concluzia autorului cu privire la slaba dezvoltare a rezervei moșierești se sprijină pe o cercetare unilaterală a problemei și anume numai sub aspectul culturii cerealelor, neglijîndu-se total creșterea vitelor. Este posibil ca tocmai din această ramură a agriculturii proprietarii și arendașii să fi realizat venituri de pe rezervă mai însemnate decît din dijmele adunate de la țărani.

Atribuirea gospodăriei țărănești a rolului principal în dezvoltarea producției de cereale în Țara Românească implică o serie de consecințe importante de ordin economic și social. Așa cum s-a arătat mai înainte, țăranii clăcași au devenit mici producători de mărfuri, ceea ce însemna un pas important pe calea destrămării feudalismului și apariția elementelor capitaliste. În acest caz, nu numai convertirea clăcii în bani, ci și plata arenzii pentru prisoase, care tinde să transforme pe clăcaș în mic fermier, este elementul care constituie o manifestare evidentă a înaltului grad de descompunere a feudalismului. Bineînțeles că legarea țăranilor de moșie prin piedicile puse în calea dreptului de destrămare i-a menținut la dispoziția proprietarilor și arendașilor care i-au supus unei exploatări tot mai grele prin majorarea obligațiilor bănești.

În acest cadru a avut loc și adîncirea diferențierii țărănimii, pe care Ilie Corfus o menționează atunci cînd mai curînd presupune decît constată folosirea pe scară tot mai largă a mîinii de lucru salariată în agricultură. Angajarea de oameni plătiți la lucru este, fără îndoială, un indiciu sigur al deosebirilor tot mai mari ce s-au produs între pătura țăranilor înstăriți și sărăcimea satelor. Dar era necesar ca o chestiune atît de importantă să fie cercetată mai amănunțit și pe bază de documente, pentru a se arăta cum și pe ce căi s-a produs diferențierea țărănimii, cum s-a exercitat exploatarea sărăcimii satelor de către fruntași și modul cum au reacționat păturile de jos ale țărănimii împotriva acestei exploatări. Autorul trebuia să se ocupe de aceste aspecte care sînt mult mai importante pentru istoria satului românesc decît măsurile luate de ocîrmuire pentru sistematizarea lui. Iar pentru a reveni la chestiunea muncii salariate, expunerea făcută la p. 70—71 este insuficientă pentru a servi la explicarea extinderii culturilor de cereale în vremea Regulamentului Organic,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Se arată adeseori în cuprinsul cărții că una din cauzele care au impulsionat dezvoltarea producției agricole în Țara Românească a fost cererea sporită de cereale pe piața externă (p. 121, 159, 165, 239 etc.). Afirmația este justă și nu constituie o noutate în istoriografia noastră, dar autorul era obligat ca de data aceasta să o dovedească cu ajutorul cifrelor. El trebuia să stabilească raportul între creșterea, pe de o parte, a recoltelor, iar pe de altă parte a exportului de produse agricole. Or, în toată lucrarea nu se dă nici o informație cu privire la cantitățile de cereale și numărul de vite vîndute pe piața externă, pentru a se vedea în ce măsură aceasta a determinat extinderea agriculturii. De asemenea, nu se amintește nici de nevoia de a aproviziona piața internă, în vremea cînd populația orașelor a crescut în mod simțitor. Așadar, capitolul cu privire la comerțul cu produsele agricole este deficitar în lucrarea lui Ilie Corfus.

Autorul nu se ocupă nici de prelucrarea pe plan local a produselor agricole și de existența unei industrii cît de modeste în acest scop. În luna noiembrie 1841, un anume Feraldi a cerut aprobarea ocîrmuirii pentru a înființa la Giurgiu o fabrică de zahăr din sfeclă. Iată deci că este vorba și de introducerea unei noi plante de cultură. Propunerea lui Feraldi a fost socotită ca nefolositoare locuitorilor și vistieriei și a fost respinsă *(Analele parlamentare*, tom. XI, partea I, p. 254—257). Oare să fi fost singura inițiativă de acest fel? Nu sînt amintite întreprinderile de morărit, nici salhanalele unde se extrăgeau însemnate cantități de seu, din care cea mai mare parte era destinată exportului și aducea vistieriei venituri uneori mai mari decît din exportul de vite *(Analele parlamentare*, dările de seamă asupra bugetelor vistieriei pe anii 1838—1846). În sfîrșit, au fost uitate velnițele, în care importante cantități de grîne și de cartofi, plantă de curînd introdusă în cultură, erau prefăcute în rachiu. Cu „borhotul" rămas de la fabricarea rachiului erau îngrășate vitele de negoț destinate exportului.

Acestea sînt, în linii mari, cîteva din observațiile care se pot face asupra cărții lui Ilie Corfus. Ea rămîne, totuși, o lucrare importantă, care aduce o contribuție valoroasă la cunoașterea istoriei agriculturii românești în prima jumătate a secolului al XIX-lea și prin aceasta și-a atins în bună parte scopul propus. Așa cum arată și autorul ei, cartea va înlesni viitoarelor cercetări „în vederea elaborării unei istorii agrare românești cît mai complete și mai apropiate de adevăr" (p. 299). De aceea, ea va trezi, cu siguranță, un viu interes din partea cititorilor.

Corneliu Istrati

GH. CRISTEA, *Conspirația „republicană" din august 1870*, „Studii, revistă de istorie", XXII (1969), 2, p. 231—247.

Răscoala ploieștenilor de la 8 august 1870 a fost mult timp considerată ca încercarea ridicolă a unui aventurier de a instaura republica și de a se proclama el însuși „președinte al republicii"; această temerară tentativă n-ar fi avut nici o urmare serioasă, ordinea fiind lesne restabilită în cursul aceleiași zile de către un batalion de vînători, trimis din București.

Gh. Cristea, prin studiul pe care-l recenzăm, dovedește cît de lipsită de temei a fost legenda „Republicii de la Ploiești". Folosind amintirile unor rude ale lui Eugeniu Carada, informațiile publicate în ziarele epocii, comunicatele oficiale ale guvernului de atunci și actele judecătorești întocmite cu acel prilej, Gh. Cristea pune în evidență cauzele răscoalei de la 8 august 1870, modul cum s-a manifestat nemulțumirea ploieștenilor împotriva regimului lui Carol I, eșecul mișcării și consecințele imediate ale înfrîngerii ei.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La 1870, în mai toate regiunile României, mocnea o ostilitate din ce în ce crescîndă în contra principelui domnitor. Acesta pretindea să guverneze țara după placul său. El constituise din politicieni conservatori un guvern menit să pună în executare directivele sale, fără a se sinchisi de voința majorității corpului electoral. Aplicînd sistemul care va caracteriza întreaga lui domnie, el dizolvase parlamentul îndată ce încercase să exercite asupra actelor puterii executive dreptul de control cu care-l învestise constituția. Avuseseră loc alegeri silnice, în decursul cărora, din ordin, oștirea făcuse uz de armă. În lupta electorală căzuseră morți și răniți. Cu asemenea procedee, fusese alcătuit un nou parlament. Teroarea guvernamentală, dezlănțuită cu prilejul alegerilor, nu putuse totuși împiedica pătrunderea unui mare număr de opozanți în adunările legiuitoare.

Pentru a intimida pe adversarii săi, guvernul, prezidat de Manolache Costache Iepureanu, nu s-a sfiit să recurgă la măsuri abuzive, cum a fost și aceea de a aresta preventiv pe ziariștii considerați primejdioși pentru curajul cu care dezvăluiseră ilegalitățile și malversațiunile regimului.

Dintre malversațiuni cea mai de seamă a fosa așa-zisa „afacere Strusberg". Pentru construirea căilor ferate statul român se angajase, prin contract, să plătească lui Strusberg prețuri mult exagerate. Închipuindu-și că-i era îngăduit orice, Strusberg nu se mulțumise cu acest cîștig ilicit. El săvîrșise numeroase fraude. Paguba pricinuită astfel țării noastre, după cîte susțineau, la 1870, cercurile opoziționiste, se urca la zeci de milioane lei aur. Întrucît însuși Carol I uzase de autoritatea lui pentru a se încheia contractul cu Strusberg, opinia publică română era convinsă că domnitorul, în schimbul unor apreciabile foloase personale, patronase această incorectă afacere. Era deci firesc ca el să fi pierdut orice autoritate morală.

În asemenea condiții, liberalii radicali au pus la cale un complot pentru a alunga din țară pe Carol I. Dușmănia lor împotriva domnitorului se datora, după părerea lui Gh. Cristea, mai ales faptului că el refuza să le încredințeze misiunea de a constitui guvernul, că deci nu voia să-i aducă „la putere". Desigur și acest motiv a contribuit la atitudinea lor. Ceea ce însă pare să-i fi determinat să recurgă la calea complotului a fost presiunea exercitată chiar de corpul electoral, care voia să pună capăt unui regim devenit odios. Astfel, la alegerile comunale de la București din 26 aprilie 1870, deși guvernul conservator a făcut uz de obișnuitele ingerințe, totuși candidații liberalilor radicali au întrunit peste 80% din voturile exprimate, în timp ce generalul Florescu, tipic exponent al reacțiunii, n-a putut obține decît 16% [1]. O atît de masivă manifestație punea cu deplină claritate în evidență că alegătorii voiau schimbări adînci în sistemul de guvernămînt, schimbări care nu puteau fi realizate decît prin înlocuirea șefului statului.

Ținînd seamă de dorința marii majorități a corpului electoral, unul din cei mai activi fruntași ai liberalilor radicali, Eugeniu Carada, a început pregătirile. A vizitat principalele orașe ale Munteniei și Olteniei. A adunat arme. A întocmit planul acțiunii. Cînd a izbucnit războiul franco-german, la 3/15 iulie 1870, el a considerat că sosise prilejul pentru izgonirea reprezentantului familiei Hohenzollern de pe tronul României. Carada nu se îndoia de victoria Franței și deci de prăbușirea Prusiei. Înfrîngerea germanilor ar fi fost o grea lovitură pentru Carol I, care beneficiase pînă atunci de sprijinul lor.

Din conspirație mai făceau parte, pe lîngă Eugeniu Carada, cîțiva fruntași radicali mai puțin influenți, ca doctorul Sergiu, maiorul Pilat, Constantin Ciocîrlan, fost prefect de poliție, etc.

Cînd pregătirile au fost destul de înaintate, s-a căzut de acord ca, în dimineața zilei de 8 august 1870, să se răscoale poporul în șapte orașe — dintre care Gh. Cristea citează București, Craiova, Turnu Severin și Ploiești — și totodată armata cantonată în tabăra de la Furceni, lîngă Tecuci, să pornească spre

[1] „Românul", 27—28 aprilie 1870, p. 361.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

București. Scopul urmărit era abdicarea silită a lui Carol I. In locul lui urma să fie proclamat domnitor al românilor prințul Jerome Napoleon. Pînă ce acesta ar fi preluat conducerea statului, ar fi funcționat o locotenență domnească, din care ar fi făcut parte generalul N. Golescu. Aceste informații Gh. Cristea le-a cules din memoriile lui M. Theodorian-Carada [2].

Motive care încă nu sînt pe deplin cunoscute au silit pe fruntașii complotului să amîne dezlănțuirea răscoalei. Se pare că ei au început a șovăi din cauza biruințelor obținute de oștirea germană asupra armatei franceze. La Ploiești, Alexandru Candiano-Popescu n-a ținut însă seamă de ordinul de amînare și a pus în executare planul stabilit pentru acest oraș.

În dimineața de 8 august 1870, cete de ploieșteni răsculați au procedat, conform însărcinării ce primiseră, la arestarea reprezentanților autorității și au pus stăpînire pe edificiile publice. De mare însemnătate a fost ocuparea, fără rezistență, a oficiului telegrafic. Au fost luate de îndată măsuri pentru a împiedica să fie transmise la București știri despre cele petrecute la Ploiești. În același timp, pe imprimate ale oficiului telegrafic au fost ticluite pretinse telegrame, prin care Al. Candiano-Popescu era numit prefect al județului Prahova și prin care I. C. Brătianu, în calitate de ministru de război al noului regim, comunica „definitivul succes al libertății pe tot teritoriul României".

Răsculații au obținut lesne, fără vărsare de sînge, o victorie deplină, însă de scurtă durată. Rezistență nu li s-a opus decît la cazarma batalionului de linie, unde maiorul Polizu a izbutit să adune vreo 80 de „oameni sub arme".

În după-amiaza aceleiași zile de 8 august 1870, un batalion de vînători, sosit din București, a pus capăt răscoalei. Din ordinul comandantului batalionului, maiorul Gorjan, celebru prin strășnicia sa, au fost arestați numai la Ploiești „peste 400 cetățeni" [3]. Arestări au mai avut loc și la Craiova, Pitești, Brăila, Galați etc. În București au fost întemnițate 39 persoane, printre care B. P. Hașdeu, ziaristul I. V. Valentineanu, Eugeniu Carada etc. Candiano-Popescu, care fugise din Ploiești, a fost capturat în comuna Lipia din județul Buzău.

După cercetările efectuate de organele anchetatoare, au fost trimiși în judecată 41 acuzați, cei mai de seamă fiind Eugeniu Carada, Alexandru Candiano-Popescu, C. T. Grigorescu, Radu Stanian și Stan Popescu. În conformitate cu codul de procedură penală în vigoare, instanța competentă era Curtea cu juri din Ploiești. Guvernul Manolache Costache Iepureanu însă se temea că juriații prahoveni vor achita pe conducătorii răscoalei de la 8 august 1870 și deci, implicit, vor osîndi regimul lui Carol I. De aceea guvernul a stăruit și obținut strămutarea procesului de la Ploiești la Tîrgoviște, unde credea că, într-o atmosferă mai calmă, va reuși să obțină condamnarea lui Carada și a lui Candiano-Popescu, precum și a complicilor lor.

În aceste împrejurări, la 12 octombrie 1870, a început la Curtea cu juri din Tîrgoviște judecarea procesului. Acuzarea a fost susținută de însuși procurorul general al Curții de apel din București, Ioan N. Lahovari. Pe banca apărării au luat loc 9 avocați, printre care Pantazi Ghica, N. Fleva, Scarlat Turnavitu și Al. Sihleanu. S-au prezentat în instanță și Ion C. Brătianu împreună cu Anton Arion și au cerut să le fie îngăduit să apere și ei pe acuzați. Cererea lor a fost admisă de completul Curții. După șase zile de dezbateri, juriații au declarat nevinovați pe cei 41 acuzați care, în consecință, au fost achitați. Zadarnică fusese deci strămutarea procesului la Tîrgoviște. Manoperile cabinetului Manolache Costache Iepureanu n-au putut să împiedice Curtea cu juri a județului Dîmbovița să condamne nu pe cei 41 acuzați, ci pe Carol I și pe miniștrii lui. Precum foarte just constată Gh. Cristea, „achitarea conspiratorilor, considerată ca „un act patriotic", a constituit un nou prilej de intensificare a campaniei antidinastice".

[2] M. Theodorian-Carada, *Efemeridele*, vol. I, București, 1930, p. 38.

[3] Nicolae Fleva, *Procesul lui 8 august. Apărarea făcută celor 41 acusați*, București, 1871, p. 10.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Autorul însă nu indică modul cum, pe lîngă articolele din ziare, s-a desfășurat campania antidinastică.

Gh. Cristea, prin studiul pe care-l recenzăm, are meritul de a fi dovedit lipsa de temei a unei legende persistente. La 8 august 1870 n-a fost proclamată la Ploiești „republica" și Al. Candiano-Popescu nu și-a atribuit titlul de președinte al republicii. N-a avut loc atunci, în acel oraș, o manifestație a unui aventurier și a acoliților lui. La 8 august 1870 ploieștenii s-au răsculat împotriva unui regim devenit odios. Ei voiau alungarea din țară a lui Carol I și, în locul lui, să fie adus la conducerea statului un domn care să respecte voința națiunii, un domn care să nu fie preocupat numai de îmbogățirea rapidă prin afaceri incorecte. Dorințele ploieștenilor erau împărtășite de marea majoritate a poporului român. Răscoala trebuia să izbucnească în șapte orașe. În ultimele clipe dezlănțuirea ei a fost amînată. La Ploiești, Candiano-Popescu n-a acceptat amînare, nerăbdător fiind să vadă încetînd un sistem de guvernămînt pe care-l considera potrivnic intereselor României. El avea probabil convingerea că, față de mișcarea ploieștenilor, românii din celelaltle regiuni ale țării nu vor rămînea impasibili. Cu prilejul răscoalei Candiano-Popescu n-a uzurpat decît funcțiunea de prefect al județului Prahova, nu și pe aceea de președinte al republicii. Acesta este adevărul istoric pe care Gh. Cristea l-a restabilit.

Dacă sînt conforme realității concluziile la care Gh. Cristea a ajuns, sînt însă rezerve de făcut cu privire la unele materiale pe care le-a folosit, precum și la cîteva amănunte din expunerea sa.

Astfel, memoriile lui M. Theodorian-Carada conțin numeroase afirmații fanteziste. Din categoria acestora face desigur parte intenția, atribuită conducătorilor răscoalei ce urma să fie dezlănțuită în întreaga țară la 8 august 1870, de a proclama domnitor al românilor pe prințul Jerome Napoleon. O asemenea intenție ar fi fost prea naivă pentru a putea fi reală. Prințul Jerome Napoleon, ginerele regelui Italiei, avea veleități la tronul imperial al Franței. În 1870, înainte de izbucnirea războiului franco-german, Napoleon al III-lea era deja grav bolnav. Din cauza eredității, starea sănătății unicului său fiu inspira îngrijorări. În cazul în care principele imperial ar fi încetat din viață, coroana revenea prințului Jerome Napoleon. Acesta, dat fiind caracterul său și ambițiile care îl însufleteau, n-ar fi renunțat niciodată la perspectiva de a deveni împăratul Franței și deci n-ar fi acceptat niciodată să fie numai domnitorul românilor și vasalul sultanului. Ion Brătianu și C. A. Rosetti care, în cursul pribegiei lor la Paris, prin anii 1851—1853, avuseseră legături cu prințul Jerome Napoleon, îl cunoșteau prea bine pentru a nu-și face iluzii cu privire la atitudinea ce ar fi adoptat, dacă i s-ar fi oferit coroana României. Așadar, afirmația făcută de M. Theodorian-Carada în ale sale *Efemeride* a izvorît numai din bogata sa imaginație. S-ar fi cuvenit ca Gh. Cristea să folosească informațiile din aceste *Efemeride* cu prudență.

De mult mai mare însemnătate decît pretinsele reminiscențe ale lui M. Theodorian-Carada sînt memoriile lui Candiano Popescu. Manuscrisul lor se afla, în 1944, în păstrarea lui Ion. V. Lascăr, care a și publicat în acel an un volum de 170 pagini, cuprinzînd amintirile lui Candiano Popescu pînă la 1867[4]. Ele prezintă un evident interes pentru ultima perioadă a domniei lui Cuza Vodă, îndeosebi pentru a cunoaște condițiile în care a fost pregătită lovitura de stat de la 11 februarie 1866. De mult mai mare interes însă trebuie să fie mărturia lui Candiano Popescu despre răscoala de la Ploiești din 8 august 1870. Nu ne putem explica pentru ce Gh. Cristea n-a folosit pentru studiul său această prețioasă mărturie.

Dacă ar fi cunoscut memoriile lui Candiano Popescu, Gh. Cristea ar fi evitat măcar una din erorile de amănunte pe care le-a săvîrșit. În adevăr, el n-ar mai fi scris (p. 245) că cei 41 acuzați ai complotului de la 8 august 1870 au fost achi-

[4] General Al. Candiano Popescu, *Amintiri din viața mea*, vol. I, Editura „Universul", București, 1944, 170 pagini.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tați de Curtea cu juri din Tîrgoviște la 17/29 noiembrie 1870, de vreme ce achitarea lor a avut loc la 17/29 octombrie 1870 [5].

Greșită este și afirmația lui Gh. Cristea (p. 231) că Ion C. Brătianu a fost „învinuit pe vremuri de legături cu Orsini, care atentase la viața lui Napoleon al III-lea". O asemenea învinuire n-a fost adusă niciodată lui Ion C. Brătianu de contemporanii lui, deoarece el n-a avut nici un fel de legături cu Orsini. Încercarea acestuia de a ucide pe Napoleon al III-lea a fost pusă în executare la 14 ianuarie 1858 [6]. Or, în ianuarie 1858, Ion C. Brătianu era de mult înapoiat în țară. Nu în conspirația lui Orsini a fost implicat Ion C. Brătianu, ci într-un complot din 1853, denumit complotul de la Ipodrom. Achitat de Curtea cu juri din Paris la 16 noiembrie 1853, el a fost totuși condamnat de tribunalul corecțional din capitala Franței la 16 ianuarie 1854, la trei ani închisoare și 500 franci amendă, pentru delictele de participare la o societate secretă și deținere de imprimerie clandestină. A fost eliberat din închisoare la 14 iulie 1856, cu șase luni înainte de împlinirea termenului pedepsei. Amănuntele acestea sînt de mult cunoscute [7]. Este surprinzător că Gh. Cristea n-a aflat încă despre ele.

Este de asemenea surprinzător că Gh. Cristea n-a menționat rolul pe care l-a avut Stan Popescu în răscoala ploieștenilor de la 8 august 1870. În acele grele împrejurări, Stan Popescu a fost principalul colaborator al lui Alexandru Candiano Popescu, care l-a numit polițai al orașului. Avea de altminteri Stan Popescu o bogată experiență de luptător politic. Participase în Italia la acțiunea lui Garibaldi, din a cărui oaste făcuse parte [8]. Participase și la insurecția polonezilor din 1863 [9]. Fanatic partizan al lui C. A. Rosetti, Stan Popescu se „distinsese" și la 11 februarie 1866, prin concursul ce dăduse celor ce siliseră pe Cuza Vodă să abdice. A avut atunci misiunea de a însoți pînă la graniță pe fostul domn, cînd acesta a plecat în pribegie [10]. La Ploiești, la 8 august 1870, Stan Popescu a procedat metodic, cu energia care-l caracteriza, la executarea planului ce fusese stabilit de șefii conspirației. Sub conducerea lui au fost ocupate sediile principalelor servicii publice. Lui mai ales i se datorește că răsculații nu s-au dedat la excese.

În încheierea studiului său s-ar fi cuvenit ca Gh. Cristea să pună în evidență însemnătatea răscoalei de la 8 august 1870 în istoria României, prin repercusiunile pe care le-a avut în viața politică a țării noastre. Aceleași cauze care au determinat atunci pe ploieșteni să se revolte vor pricinui puternicele manifestații din anii următori împotriva regimului. De exemplu, organizatorii manifestației de la sala Slătineanu din București din seara zilei de 10 martie 1871 au pornit la luptă pentru aceleași motive și au avut în vedere același scop al alungării lui Carol I, ca și Candiano Popescu în anul precedent. Dacă studiul lui Gh. Cristea ar fi avut o asemenea încheiere, ar fi reieșit și mai bine că răscoala de la 8 august 1870 n-a fost rezultatul ațițărilor unei mici cete de aventurieri, cum au susținut vreme îndelungată politicienii conservatori, ci a fost o mișcare a maselor orășenești împotriva unui sistem de guvernămînt a cărui înlăturare o considerau necesară.

Constantin C. Angelescu

---

[5] „Românul", 18 brumărel 1870, p. 913. In graiul poporului, „brumărel" este luna octombrie (Lazăr Săineanu, *Dicționar universal al limbii române*, ediția a 9-a, Craiova, s.a., p. 79).

[6] *Grand Larousse encyclopédique*, tom. VIII, Paris, 1963, p. 8—9.

[7] „Studii și cercetări istorice", Iași, XX (1947), p. 171—207.

[8] General Al. Candiano Popescu, *op. cit.*, p. 111.

[9] N. Fleva, *op. cit.*, p. 52.

[10] General Al. Candiano Popescu, *op. cit.*, p. 111.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ŞTEFAN PASCU, *Marea Adunare Naţională de la Alba Iulia*, Universitatea „Babeş-Bolyai" din Cluj, 1968, 510 p.

Lucrarea lui Ştefan Pascu reprezintă o valoroasă contribuţie la studiul istoriei moderne a României. Ea este rodul unei munci sistematice şi minuţioase. Subtitlul lucrării, în care se menţionează că Marea Adunare Naţională de la Alba Iulia este „încununarea ideii, a tendinţelor şi a luptelor de unitate a poporului român", arată că aria cercetării este mai mare decît indică titlul.

Autorul nu tratează numai desăvîrşirea unităţii statului român, care a avut loc în 1918, ci urmăreşte premisele unităţii de stat a românilor din vremurile cele mai îndepărtate. În studiul elaborat se scot în evidenţă două caracteristici principale ale istoriei poporului român: libertatea socială şi independenţa şi unitatea politică. Se arată că de la conştiinţa de neam, pe baza originii romane a poporului român şi a limbii sale, se ajunge la conştiinţa unităţii etnice şi a necesităţii unităţii politice, în scopul luptei de eliberare de sub dominaţiile străine. Formarea naţiunii române, transformarea conştiinţei de neam în conştiinţă naţională semnifică transformarea tendinţelor în luptă conştientă pentru unitate. Crearea statului modern român a constituit evenimentul politic principal spre desăvîrşirea unităţii. Adunarea de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918 a însemnat terminarea acestui proces.

Lucrarea este precedată de un Cuvînt înainte şi se termină cu un Cuvînt de încheiere. Ea este însoţită de anexe, ilustraţii, indice, rezumate în limbile franceză, engleză, rusă şi germană. Poate că ar fi fost bine să se tragă concluziile la sfîrşitul fiecărui capitol.

Ajutat de o documentare largă şi prezentînd principalele etape ale problemei în mod sistematic, autorul reuşeşte să redeie esenţa factorilor sociali, economici, politici în care s-a desfăşurat procesul de unitate.

În vederea adîncirii unora din chestiunile interesante din lucrare, facem unele comentarii.

În subcapitolul cu privire la lupta pentru unirea ţărilor române în timpul revoluţiei de la 1848 se precizează că au existat acţiuni din partea românilor din Transilvania pentru constituirea naţiunii române într-un organism statal unitar în cadrul Imperiului habsburgic, cum este memoriul lui Andrei Şaguna adresat la 13/28 februarie 1849 împăratului sau apelul deputaţilor. Autorul arată că în aceste memorii, deşi se vorbeşte de unirea românilor din Austria, de multe ori se uită această precizare, cuprinzîndu-i pe toţi românii. În legătură cu această afirmaţie este interesant de constatat că şi la unii români din principate exista o tendinţă ca unirea tuturor românilor să se facă sub egida Austriei. În 1848, D. Rallet declara emisarului polonez, Butkiewicz, că sînt comitete care acţionează în acest sens (P. P. Panaitescu, *Emigraţia polonă şi revoluţia română de la 1848*, Bucureşti, 1929, p. 38).

În continuare se subliniază lupta pe care au dus-o emigraţii cît şi românii din ţară pentru unire. La bogatele acţiuni prezentate de autor în acest sens se mai pot adăuga încă cîteva încercări, care ilustrează dîrzenia luptei. Aceste manifestări aveau drept obiectiv uneori numai unirea Moldovei şi Ţării Româneşti, alteori unirea românilor din toate cele trei ţări române sau se cereau libertate şi independenţă numai pentru românii din Transilvania.

La 18/20 martie 1849 a avut loc o adunare a emigraţiei române la Constantinopol, la care au participat munteni şi moldoveni, cu care prilej s-au semnat un proces verbal, în care s-a cerut unirea ambelor principate într-un singur stat sub supravegherea Porţii (I. Ghica, *Amintiri din pribegie după 1848*, vol. III, 1940, p. 86). La 1 februarie 1849, Gh. Magheru a propus înfiinţarea unui comitet de munteni şi moldoveni, care să reprezinte naţiunea română la Constantinapol şi să aibă drept sarcină realizarea revendicărilor românilor.

La rîndul său, Ion Eliade Rădulescu, în martie 1849 a avut o întrevedere cu un personaj politic cu care ocazie a susţinut ideea de unitate politică a românilor din Imperiul habsburgic cu cei din Moldova şi Ţara Românească (*Ibidem*, p. 77). În

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

anul următor, N. Bălcescu scria lui I. Ghica că vrea să-l trimită pe A. G. Golescu (Negru) la Viena ca să se întîlnească cu toți deputații românilor din Transilvania. Scopul venirii acestora era de a cere unirea românilor într-o țară românească cu guvernul, capul și instituții deosebite (N. Bălcescu, *Opere*, vol. IV, 1964, p. 24).

Marea Adunare Națională de la Alba Iulia conține informații bogate și concretizări ale unor puncte de vedere. Este convingătoare ilustrarea tezei împletirii luptei pentru libertatea socială cu aceea pentru libertatea politică, pe care autorul o urmărește de-a lungul secolelor. De asemenea este interesantă analiza procesului de unitate politică, care culminează cu evenimentul de la 1 decembrie 1918. Merită o specială subliniere atenția permanentă de a se trata în mod unitar și într-o strînsă dependență evenimentele din cele trei țări române. Se observă că, în elaborarea lucrării, autorul a fost călăuzit de ideea întocmirii unui studiu riguros științific și de încadrarea lui într-o largă sinteză și viziune a istoriei României.

Prin această lucrare autorul a dat o nouă contribuție valoroasă istoriografiei noastre.

N. Corivan

GH. GICA, *Procesul de descompunere a partidului conservator-progresist de sub șefia lui Alex. Marghiloman*, „Analele Universității București", Seria științe sociale, Istorie, XVI (1967), p. 85—96.

În viața politică a României, sub regimul burghezo-moșieresc, partidul conservator a avut un rol important. Pînă în toamna anului 1918, el a fost unul din partidele de guvernămînt care, printr-un sistem de basculă, s-au perindat la cîrma statului. Totuși istoria acestei grupări politice n-a fost încă scrisă. Introducerile publicate de Titu Maiorescu la discursurile lui parlamentare înfățișează istoria României de la 1866 la 1901 cu scopul evident de a pune într-o lumină cît mai favorabilă rolul fracțiunii „junimiste", iar nicidecum de a prezenta, cu imparțialitate, activitatea partidului conservator. Aceste introduceri n-au fost scrise cu seninătate de un om de știință, ci cu patimă de un om politic.

Autorul studiului pe care-l recenzăm, Gh. Gica, și-a propus să descrie faza finală a partidului conservator, și anume „procesul de descompunere a partidului conservator-progresist de sub șefia lui Alexandru Marghiloman".

Destrămarea partidului conservator a început încă din 1908, cînd Take Ionescu, pentru motive personale neacceptînd șefia lui Petre Carp, s-a retras din gruparea *în care activase în ultimii 17 ani. El a constituit atunci partidul „conservator-democrat"*. Urmat de numeroși partizani, Take Ionescu a obținut răsunătoare succese la alegerile parțiale din 1908—1910. Nu i-a fost însă încredințată misiunea de a forma guvernul în decembrie 1910, după demisia cabinetului liberal. Capriciul șefului statului, nesocotind indicațiile corpului electoral, a preferat pe Petre Carp, imitator al iuncărilor prusieni. Procedeele reacționare ale acestuia, rigiditatea lui excesivă, refuzul lui de a face vreo concesie celor de altă părere, lipsa lui de simț politic, vor provoca în curînd o dublă criză: Petre Carp, după demisia silită, în 1912, a cabinetului pe care-l prezida, se va retrage, în 1913, de la șefia partidului conservator. Noul prim-ministru, Titu Maiorescu, va fi și noul șef al partidului conservator. După îndelungi negocieri, el a reușit, la 14 octombrie 1912, să obțină colaborarea lui Take Ionescu. Nădăjduia ,după colaborare, să realizeze reîntregirea partidului conservator. Zadarnice au fost străduințele sale. Nenumăratele fricțiuni din sînul guvernului Titu Maiorescu — Take Ionescu, în 1912—1913, au dovedit că reîntregirea devenise imposibilă, ambițiile lakiste fiind incomensurabile. Demisia cabinetului de colaborare conservatoare, în ianuarie 1914, a fost pricinuită mai ales de aceste continue fric-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

țiuni, nu numai — cum pare a crede Gh. Gica — de reforma agrară și de reforma electorală pe care partidul liberal le preconiza.

După ce a trecut în opoziție, Titu Maiorescu, din cauza vîrstei înaintate și a stării sănătății, a cedat șefia partidului conservator lui Alexandru Marghiloman. Acesta era un mare moșier și un dîrz reacționar. Alegerea lui ca șef al partidului conservator avea o vădită semnificație. Ea însemna că această grupare politică se va opune cu înverșunare realizării celor două reforme propuse de liberali.

Izbucnirea primului război mondial, în iulie 1914, a avut de consecință amînarea reformelor și a produs o nouă sciziune în sînul partidului conservator. Dorind intrarea României în acțiune împotriva Austro-Ungariei și a Germaniei, Nicu Filipescu s-a despărțit de Alexandru Marghiloman, a cărui germanofilie el a considerat-o dăunătoare intereselor țării noastre. Atitudinea lui Nicu Filipescu fiind aprobată de mulți membri ai grupării conservatoare, a avut ca rezultat o nouă înjumătățire a acesteia.

Stăruind pe linia germanofiliei chiar după dezlănțuirea ostilităților, în august 1916, între România și așa zisele „puteri centrale", Alexandru Marghiloman a rămas la București sub ocupația dușmană. A avut atunci legături cu comandanții armatei inamice din teritoriul ocupat. Nu s-a sfiit să colaboreze cu ei. A izbutit să le inspire încredere deplină. În acele grele împrejurări pentru neamul românesc, el și-a trădat patria. Ca răsplată pentru trădarea pe care o săvîrșise, Marghiloman a obținut, cu sprijinul contelui Ottokar Czernin, ministrul de externe al Austro-Ungariei, să fie numit, în martie 1918, prim-ministru al României ce avea să fie crunt mutilată prin pacea de la București din luna următoare.

Guvernul Marghiloman a fost constituit, în 1918, din vechi conservatori, la care s-a adăugat apoi și un transfug de la liberali, Constantin Garoflid. Adunările legiuitoare au fost dizolvate. Alegerile generale au avut loc sub presiunea exercitată de prefecții județelor, care au uzat de procedeele de măsluire obișnuite pe acele vremuri, pentru a obține rezultate favorabile. În asemenea condiții, Senatul și Camera au fost alcătuite aproape numai din conservatori. Puțini, foarte puțini opozanți au pătruns în Adunarea deputaților. Cel mai de seamă dintre ei a fost generalul Averescu.

Ca și predecesorii lui din perioada 1916—1918, Alexandru Marghiloman a guvernat folosind starea de asediu, cenzura, curțile marțiale și menținînd suspendate mai toate libertățile cetățenești. Mai reacționar decît înaintașii lui, el a amînat punerea în aplicare a reformei agrare și a reformei electorale, admise în principiu de parlamentul precedent, în 1917, prin modificarea constituției. S-a mărginit să întocmească un proiect de lege, prevăzînd „arendarea obligatorie" la țărani a unei părți din marea proprietate și impunîndu-le în schimb obligația de a munci în folosul moșierilor. Gh. Gica afirmă că acest proiect de lege „n-a fost votat" (p. 89).

Sub presiunea opiniei publice din țara noastră, Marghiloman, după prăbușirea militară a sprijinitorilor lui germani, a fost demis din funcțiunea de prim-ministru „la începutul lunii noiembrie 1918". Alungarea partidului conservator de la cîrma statului în condițiile din toamna anului 1918 a fost urmată de lichidarea treptată a acestei grupări politice.

Corpul electoral n-a iertat lui Marghiloman și aderenților lui nici trădarea săvîrșită în cursul războiului din 1916—1918, prin excesiva lor germanofilie, nici politica reacționară a ultimului guvern conservator.

Marghiloman însă nu s-a lăsat copleșit de loviturile primite. Printr-o campanie abilă, el a încercat să producă în opinia publică un revirment în favoarea sa. Concesiile pe care le făcuse germanilor sub ocupație, el a pretins că fuseseră impuse de necesitate. Cît despre tendințele reacționare de care era învinuit partidul conservator, Marghiloman s-a silit să dea impresia că o asemenea acuzație era nedreaptă, deoarece și conservatorii — pretindea el — luptau pentru progres, preconizau reforme care să asigure propășirea continuă a neamului românesc, însă susțineau că progresul nu se realizează prin salturi, ci numai treptat. Pentru a dovedi că, în adevăr, o asemenea concepție stătea la baza doctrinei conservatoare, Marghiloman, la 1 decembrie 1918, a modificat însăși denumirea acestui partid, hotărînd

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

că el se va numi „partidul conservator-progresist". Totodată Marghiloman a adoptat şi un nou program. Gh. Gica omite de a da lămuriri despre programul de la 1 decembrie 1918.

Noua denumire a partidului conservator — scrie Gh. Gica — n-a avut alt scop decît de „a înşela opinia publică" şi de „a ascunde caracterul reacţionar al partidului [...]„ esenţa sa de clasă".

Sub această nouă firmă şi cu noul program, Alexandru Marghiloman şi prietenii lui politici au candidat la alegerile generale din noiembrie 1919, primele alegeri ce au avut loc în ţara noastră sub regimul votului universal şi al reprezentării proporţionale. S-au ales atunci — după cîte afirmă Gh. Gica — dintre candidaţii conservatori-progresişti 16 deputaţi şi 4 senatori.

Se ştie că primul parlament constituit în România sub regimul sufragiului universal a avut o scurtă durată. După demisia guvernului prezidat de Alexandru Vaida, el a fost dizolvat, la 26 martie 1920, la cererea noului prim-ministru, generalul Averescu. La alegerile generale din mai—iunie 1920, Gh. Gica scrie că au fost aleşi abia 4 deputaţi conservatori-progresişti, „ceea ce dovedeşte cu prisosinţă pierderea influenţei politice a acestui partid" (p. 92).

Destrămarea grupării conservatoare a mers sporind. În rîndurile puţinilor aderenţi rămaşi au devenit din ce în ce mai numeroase defecţiunile. Unii aderenţi s-au retras, renunţînd la activitatea politică militantă. Cei mai mulţi însă s-au înscris în alte partide. Rezultatul acestor defecţiuni a fost că, la alegerile generale din martie 1922, nici un candidat conservator-progresist n-a fost ales deputat sau senator. A fost o prăbuşire care nu putea avea altă urmare decît lichidarea totală. De altminteri, a fost firească această prăbuşire. Sub regimul electoral censitar partidul conservator era puternic la colegiul I de Cameră şi de Senat, adică la colegiul marilor proprietari rurali. Doar takiştii, după constituirea lor ca grupare separată, obţinuseră succese şi la colegiul al II-lea, adică la colegiul burgheziei. Vechii conservatori însă nu s-au bucurat niciodată de simpatia acestei categorii de alegători. Or, reforma agrară din 1921 a micşorat puterea economică a marei moşierimi. La această lovitură s-a adăugat desfiinţarea privilegiilor ei electorale, prin punerea în aplicare a sufragiului universal. Neizbutind să atragă de partea sa elemente ale burgheziei, totodată fiind privit cu ostilitate de ţărani care nu puteau uita crunta lor asuprire de către latifundiari, partidul conservator, după 1918, nu putea înregistra decît înfrîngeri în luptele electorale. Defecţiunea puţinilor lui aderenţi accentuîndu-se, înfrîngerile au constituit un dezastru iremediabil.

Cît timp Alexandru Marghiloman a mai trăit, rămăşiţele partidului conservator-progresist au vegetat. Îndată ce Alexandru Marghiloman a murit, lichidarea a şi avut loc. În iunie 1925, ultimii membri ai acestei grupări s-au înscris în partidul poporului al generalului Averescu. Pentru a da iluzia că acest act nu fusese săvîrşit de naufragiaţi politici, s-a recurs la o pompoasă formulă. Printr-un comunicat, s-a *făcut cunoscut că partidul conservator-progresist „fuzionase" cu partidul poporului.*

Cu această „fuziune" se încheie expunerea lui Gh. Gica. El nu s-a preocupat de cele petrecute ulterior. Nu s-a străduit să afle ce influenţă au exercitat foştii conservatori în partidele politice în care s-au înregistrat şi ce a mai supravieţuit, după desfiinţarea grupării marghilomaniste, din doctrina, programul şi metodele ei.

Brusca încheiere constituie o deficienţă a studiului ce recenzăm. Nu este însă singura deficienţă. Gh. Gica, insuficient informat, a făcut şi unele afirmaţii inexacte şi altele lipsite de precizie.

Astfel, la pag. 88, Gh. Gica afirmă că Al. Marghiloman a fost numit preşedinte al consiliului de miniştri la 19 martie 1918. Or, decretul de numire poartă data de 5 martie 1918 stil vechi sau 18 martie stil nou [1].

Marghiloman a fost silit să demisioneze de la preşedinţia consiliului de miniştri „la începutul lunii noiembrie 1918", scrie Gh. Gica (p. 89). Data indicată este

[1] „Monitorul oficial", 6 martie 1918 stil vechi, p. 3489.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

prea vagă. Din „Monitorul oficial" reiese că această demisie a avut loc la 24 octombrie 1918 stil vechi sau 6 noiembrie 1918 stil nou [2].

Proiectul de lege referitor la arendările obligatorii și la munca silită, prezentat adunărilor legiuitoare în 1918, „n-a fost votat" de către acestea, susține Gh. Gica (p. 89). Realitatea este cu totul alta. Acest proiect de lege a fost adoptat de Senat la 21 septembrie 1918 și de Cameră la 28 septembrie 1918. A fost sancționat și promulgat la 9 octombrie 1918. Noua lege a fost publicată în „Monitorul oficial" de la 12 octombrie 1918 stil vechi (p. 2818—2826). N-a mai fost însă pusă în aplicare, întrucît printr-un decret-lege din 6 noiembrie 1918 stil vechi „toate lucrările" așa zisului „parlament Marghiloman" au fost declarate inexistente.

Greșite sînt și afirmațiile lui Gh. Gica despre numărul parlamentarilor conservatori-progresiști aleși în 1919 și 1920. Gh. Gica susține că, în noiembrie 1919, au intrat în parlament 16 deputați și 4 senatori conservatori-progresiști (p. 92). Este exact că au fost aleși atunci 4 senatori membri ai partidului conservator-progresist. Acest partid însă n-a fost reprezentat în Cameră prin 16 deputați, cum greșit afirmă Gh. Gica. Numărul deputaților conservatori-progresiști în Camera din 1919 a fost numai de 13, după cum precizează și ziarul oficios al acestei grupări politice, „Le progrès", la 11 noiembrie 1919, publicînd și numele celor 13 deputați (p. 1). Aceeași cifră de 13 deputați este citată și de Alexandru Marghiloman în memoriile sale [3].

Inexactă este și afirmația autorului studiului ce recenzăm că, la alegerile generale din 1920, au fost aleși 4 deputați conservatori-progresiști (p. 92). La aceste alegeri Alexandru Marghiloman și prietenii lui au înregistrat un eșec desăvîrșit. N-a fost ales nici unul dintre ei nici deputat nici senator, deși au fost depuse liste de candidați în 23 județe [4].

Așadar, studiul acesta referitor la descompunerea partidului conservator-progresist conține importante erori. Gh. Gica a săvîrșit și greșeala de a nu da suficiente lămuriri despre unele fapte sau acte prezentînd un deosebit interes pentru istoria acelui partid.

Astfel, despre „proiectul de lege" din 1918 relativ la arendarea obligatorie și la munca silită Gh. Gica se mărginește a scrie că a fost „conceput în mod reacționar" și că, deși „n-a fost votat", totuși „a compromis prestigiul deja știrbit al partidului conservator, care voia să asigure moșierilor avantajul muncii obligatorii a țăranilor" (p. 89). Afirmația că acest proiect de lege n-a fost votat este contrară realității, după cum am arătat deja. Declarația destul de vagă că „proiectul de lege" era reacționar nu poate fi considerată ca îndestulătoare.

În adevăr, trebuia precizat că, înainte de a prezenta parlamentului acest proiect, guvernul Marghiloman pusese în aplicare, la 27 mai 1918, un decret-lege privitor la „obligativitatea muncilor și culturilor agricole" [5]. Potrivit articolului 2 al acestui decret-lege, „toți muncitorii agricoli valizi, bărbați pînă la 60 ani, femei pînă la 50 ani și copii de la 14 ani în sus, sînt obligați a executa îndată munca care li se distribuie de serviciul agricol județean. Se exceptează femeile gravide, cele care alăptează sau au copii mici. Excepțiile se hotărăsc de serviciul agricol județean". Articolul 11 al decretului-lege dispune că serviciul agricol județean stabilește norma zilnică pe care muncitorii agricoli sînt datori să o îndeplinească. Amenzi severe, transformate, în caz de neplată, în zile de închisoare, sînt prevă-

[2] „Monitorul oficial", n-rul 173 bis de la 24 octombrie 1918 stil vechi, p. 3029.

[3] Al. Marghiloman, *Note politice*, vol. IV, București, 1927, p. 409.

[4] Pentru listele de candidați, vezi „Le progrès" de la 16 mai 1920, p. 4, 18 mai 1920, p. 2, și 25 mai 1920, p. 2. Pentru rezultatul alegerilor, vezi „Le progrès", de la 2 iunie 1920 și 5 iunie 1920, precum și Al. Marghiloman, *Note politice*, vol. V București, 1927, p. 56.

[5] „Monitorul oficial", 27 mai 1918, p. 668—673. Decretul-lege este contrasemnat de Al. Marghiloman, în calitate de președinte al consiliului de miniștri și ministru al agriculturii ad-interim.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

zute pentru cei care s-ar sustrage muncii obligatorii sau care n-ar executa norma stabilită (art. 37—39).

Aceste draconice măsuri şi sancţiuni au fost implicit menţinute prin legea de la 12 octombrie 1918 privitoare la arendarea obligatorie. Legea se aplica proprietăţilor rurale al căror teren agricol depăşea întinderea de 100 hectare. Obligaţia de a arenda, după o scară progresivă, o parte din moşie nu constituia o sarcină pentru marii proprietari, ci dimpotrivă le procura apreciabile foloase. În adevăr, suprafaţa de pămînt care trebuia arendată era foarte mică; ea era doar de cel mult 10% din terenul agricol pentru moşiile de la 100 la 250 hectare şi cel mult de 20% pentru moşiile între 251 şi 500 hectare; la latifundiile între 1000 şi 3000 hectare coeficientul era de 30—60%. Aplicarea legii era încredinţată unor comisii în care predominau moşierii şi aliaţii lor fireşti (consilierul agricol al judeţului, delegatul Băncii Agrare etc.). Aceste comisii aveau şi misiunea de a stabili preţul arenzii pe hectar „după valoarea reală a pămîntului" (art. 60), adică avînd în vedere favorizarea proprietarului. Pentru terenul agricol ce li se arenda ţăranii erau constrînşi la munca silită. Legiuitorul de la 12 octombrie 1918 nu se sfiise să insereze în art. 66 că „toţi muncitorii agricoli care se folosesc de dispoziţiunile legii de faţă sînt obligaţi ca, *pînă la limita capacităţii lor de muncă*, să lucreze partea de moşie care rămîne proprietarului sau arendaşului".

A fost deci considerabil înăsprită asuprirea sătenilor de către regimul marghilomanist. Cu mult înainte de acest regim, marii agricultori obişnuiau să arendeze ţăranilor o parte din moşie, îndeosebi pentru a-şi asigura braţele de muncă necesare lucrărilor cîmpului. Legea de la 12 octombrie 1918 acorda moşierilor posibilitatea legală de a exploata munca acestor ţărani pînă la extrema limită, în conformitate cu însuşi textul articolului 66. Sătenii care nu s-ar fi resemnat să consimtă de a fi astfel exploataţi s-ar fi expus la inumanele sancţiuni din decretul-lege de la 27 mai 1918. Cu mijloacele coercitive aplicate de prefecţii, primarii jandarmii şi judecătorii acelei epoci, s-a instituit un sistem de muncă silnică mai aspru decît cel din vremea Regulamentului Organic.

Tendinţele reacţionare ale partidului conservator s-au evidenţiat prin această odioasă legiferare care constrîngea pe ţărani să lucreze „pînă la limita capacităţii lor de muncă" în folosul moşierilor. Gh. Gica, în loc de vagi declaraţii asupra unui „proiect" (despre care greşit afirmă că n-a fost votat), ar fi trebuit să amintească barbarele dispoziţii ale decretului-lege de la 27 mai 1918 şi ale legii de la 12 octombrie 1918, care caracterizează regimul marghilomanist.

Programul adoptat de comitetul executiv al partidului conservator la 1 decembrie 1918 este abia menţionat în studiul ce recenzăm. Gh. Gica a omis să indice concesiile consimţite atunci de conservatori, sub presiunea recentelor evenimente şi pentru a nu fi complet eliminaţi din viaţa politică a României. Astfel, prin programul de la 1 decembrie 1918[6], se acceptă exproprierea a două milioane hectare din marea proprietate rurală. Se cere însă ca terenul expropriat să fie atribuit ţăranilor în loturi care să nu fie mai mici de 5 hectare, indivizibile prin moştenire, *şi să se constituie şi loturi mijlocii de 25—100 hectare*. Pentru muncitorii din industrie se prevede participarea la beneficiile întreprinderii. Cu privire la reforma electorală, partidul conservator se rosteşte pentru sufragiul universal, „temperat" prin acordarea de două voturi acelora dintre alegători care sînt căsătoriţi şi au cel puţin doi copii; totodată, partidul conservator propune ca femeile să aibă dreptul de a participa la alegerea consiliilor comunale şi judeţene. Pentru sporirea veniturilor statului, partidul conservator se raliază soluţiei înfiinţării impozitului progresiv pe venit şi creării monopolului de vînzare a alcoolului, zahărului şi petrolului. Noul program recunoaşte că revizuirea constituţiei a devenit necesară. Principalele inovaţii constituţionale pe care Marghiloman şi prietenii lui le preconizează au de obiect „întărirea" adunărilor legiuitoare. La acest rezultat — după părerea lor — nu s-ar putea ajunge decît holărîndu-se ca dizolvarea Camerei să aibă loc numai cu consimţămîntul Senatului, iar Senatul să fie alcătuit, pe lîngă aleşii sufragiului

[6] „Steagul", 3 decembrie 1918.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

universal, din reprezentanți ai „diferitelor bresle și cercuri economice sau culturale", precum și din senatori numiți de șeful statului.

Acestea au fost principalele deziderate înscrise, la 1 decembrie 1918, în programul partidului conservator. Cu acel prilej, comitetul executiv a hotărît ca partitul în viitor să fie denumit: „conservator-progresist" [7].

Nu era o denumire nouă în istoria politică a României. Deja în 1859—1861 apăruse la București un ziar intitulat „Conservatorul progresist". Era organul oficios al unui mănunchi de politicieni grupați în jurul juristului C. N. Brăiloiu [8]. După mai bine de o jumătate de veac, Alexandru Marghiloman și prietenii lui au reluat aceeași firmă, spre a da corpului electoral iluzia că și ei luptau pentru izbînda ideilor democratice. În realitate, prin atribuțiile date Senatului și prin reorganizarea acestei adunări legiuitoare (a cărei majoritate avea să fie alcătuită din senatori numiți de șeful statului și din delegații corporațiilor), ei credeau să fi găsit o soluție eficace pentru a împiedica sufragiul universal să aibă cuvîntul hotărîtor în conducerea treburilor publice.

Corpul electoral însă n-a putut fi amăgit. El și-a dat seama că partidul conservator, cu toate că pretindea să fi devenit un partid progresist, rămăsese tot atît de reacționar ca altă dată. De aceea marghilomaniștii au fost înfrînți așa de cumplit la alegerile din 1919, 1920 și 1922. Înfrîngerea lor a avut loc nu numai în alegerile generale pe care Gh. Gica le citează, dar și în alegeri parțiale pe care Gh. Gica nu le menționează. Astfel, în septembrie 1920, Alexandru Marghiloman a candidat fără succes în județul Botoșani, la o alegere parțială de senator [9]. Considerînd un asemenea rezultat ca nesemnificativ, el s-a prezentat, în luna mai 1921, în județul Constanța, iarăși la o alegere parțială de senator. Și de astă dată a suferit un dureros eșec [10]. Această ultimă înfrîngere, într-un județ unde odinioară obținuse o frumoasă victorie, a pus în evidență că Alexandru Marghiloman era definitiv osîndit de sufragiul universal.

Deși ostracizat, el a păstrat totuși convingerea că încă nu se încheiase cariera lui politică. Această convingere Marghiloman a exprimat-o în conferința pe care, la 4 februarie 1923, a ținut-o la Institutul Social Român din București. A vorbit atunci despre doctrina conservatoare.

Gh. Gica, reproducînd o notiță dintr-o gazetă al cărei director nu-și ascundea profunda aversiune față de Marghiloman, scrie că acea conferință a fost „o profesiune de credință [a] ideii conservatoare" pentru care s-a încasat „cîte 5 lei de la fiecare persoană", adică de la fiecare ascultător (p. 94). Ideile fundamentale expuse de Alexandru Marghiloman în acea conferință, care a fost publicată într-un volum editat de Institutul Social Român [11], Gh. Gica n-a mai socotit necesar să le mai amintească și să le supună criticii.

Spațiul restrîns al unei recenzii ne împiedică să rezumăm aceste idei. Datori sîntem însă să subliniem importanța deosebită pe care o prezintă conferința lui Al. Marghiloman de la 4 februarie 1923 pentru istoria descompunerii partidului conservator. Prin glasul autorizat al șefului partidului a fost înfățișată atunci ultima fază a doctrinei acestei grupări politice. Ea rămăsese în fond tot atît de reacționară ca în a doua jumătate a veacului trecut, Marghiloman declarînd că, potrivit doctrinei conservatoare, proprietatea individuală trebuia să fie considerată ca sacră și inviolabilă și că ea trebuia să fie garantată, ca atare, prin chiar textul constituției.

---

[7] „Steagul", 3 decembrie 1918.

[8] Nerva Hodoș și Al. Sadi Ionescu, *Publicațiunile periodice românești*, tom. I. București, 1913, p. 142.

[9] „Le progrès", 5 august 1920, p. 3, și 5 septembrie 1920, p. 3.

[10] „Le progrès", 18 mai 1921, p. 3.

[11] Al. Marghiloman, *Doctrina conservatoare*, în volumul *Doctrinele partidelor politice, 19 prelegeri publice organizate de Institutul Social Român*, București, Cultura națională, s.a. (1924), p. 111—117.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În această privință, Marghiloman, în 1923, nu se deosebea de conservatorii de la 1866. De aceea el n-a mai avut nici o influență asupra opiniei publice, dornică de înnoiri.

Cea din urmă manifestație a partidului conservator-progresist a avut loc la 9 aprilie 1924, cînd, printr-un banchet, Alexandru Marghiloman a fost sărbătorit pentru împlinirea vîrstei de 70 ani. Despre acea manifestație Gh. Gica nu pare să fi avut cunoștință, deoarece n-o menționează. În darea de seamă, publicată în ziarul „Timpul", oficiosul partidului, se afirmă că la banchet au participat 300 persoane [12]. Au fost rostite numeroase discursuri. Toți vorbitorii au fost oameni în vîrstă și cuvîntările lor s-au referit numai la trecut. A lipsit la această manifestație tineretul. Planuri pentru viitor nimeni dintre cei prezenți nu s-a încumetat să însăileze.

În anul următor, Alexandru Marghiloman a încetat din viață și partidul conservator-progresist s-a auto-dizolvat, „fuzionînd" cu partidul poporului. După această lichidare, s-a încercat de Grigore N. Filipescu reconstituirea unui partid conservator în România [13]. Încercarea însă n-a reușit. Nu învie morții!

Publicînd acest studiu despre descompunerea partidului conservator-progresist, Gh. Gica are meritul de a fi pus în evidență însemnătatea temei. Meritul său este însă mult micșorat prin erori și omisiuni, datorate superficialității cu care a cercetat izvoarele, îndeosebi memoriile lui Alexandru Marghiloman și presa conservatoare.

Constantin C. Angelescu

[12] „Timpul", 12 aprilie 1924.

[13] Const. Gr. C .Zotta și N. Tulceanu, *Partidele politice din România*, București, 1934, p. 33.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

P. P. PANAITESCU, *Introducere la istoria culturii românești*, București, Editura științifică, 1969, 400 p. în 8° + 36 pl. în afara textului.

Editura științifică publică sub acest titlu lucrarea terminată în ultimele zile ale vieții de prof. P. P. Panaitescu pe care redacția de istorie o consideră exagerat, credem noi, ca „una din cele mai valoroase lucrări de gîndire istorică apărute în limba română".

Cele 18 capitole, în care este împărțită cartea sînt intitulate: *Pămîntul românesc și istoria culturii românești, Băștinașii înainte de romani, Romanizarea, Romanitatea în Dacia și la Dunărea de jos în epoca migrațiilor (sec. III—IV), Originile creștinismului la români, Problema continuității, Formarea poporului român, Limba română purtătoare de cultură, Străvechea viață populară a românilor, Feudalismul, Formarea clasei stăpînitoare, Originile slavonismului cultural la români, Contactele externe, Primele state românești, Transilvania sub unguri, Contactele externe: Cruciatele, Drumurile de comerț, Întemeierea orașelor în ținutul românesc, Întemeierea statelor românești, Începuturile culturii feudale în țările române* și *Concluzii.*

P. P. Panaitescu susține că din cultura popoarelor face parte integrantă organizarea instituțiilor, evoluția lor și felul de a munci, adică ceea ce a rămas și rămîne, în forma sa evolutivă, întreaga creație colectivă a societății, tot ce a format obiceiu de viață deosebit cuprinzînd, în cadrul ei, „istoria politică cu tradițiile ce se formează prin permanențele vecinătăților și ale posibilităților materiale cît și imensa și seculara sforțare, care a adus trecerea de la formele primitive ale vieții sociale, de la comunele primitive la viața de stat, la alcătuirea statului sub orînduirile sale succesive": sclavagistă, feudală, capitalistă și socialistă.

Studiul acestui cadru s-a făcut socotindu-se românii ca urmași ai romanității orientale, luată în totalitatea ei, principala problemă a culturii românești fiind *romanizarea*, ca operă populară, nu ca una imperială, de cucerire, începută deci cu mult înainte de Traian și continuată cît timp s-a menținut Imperiul de Răsărit la Dunărea de Jos, deci pînă în secolul al VII-lea. Formarea poporului român, ca o sinteză daco-romană, s-a terminat în secolul al X-lea; P. P. Panaitescu o socoate terminată în secolul următor, iar pătrunderea și așezarea ungurilor în Transilvania a însemnat doar întinderea unei pături subțiri de stăpînitori feudali peste masa băștinașă aservilă, care însă nu a putut niciodată distruge unitatea românească, literatura orală, arta populară originală cu adînci legături încă din timpul orînduirii comunei primitive.

S-a subliniat în mai multe locuri — urmîndu-l pe N. Iorga — că niciodată poporul nostru nu a trăit izolat, ci a avut legături cu toate popoarele vecine, că a făcut „parte integrantă, cu istoria lui, din istoria Europei", cum dovedește terminologia veche, îndeosebi cea privitoare la organizarea politică feudală (cetate, țară, domn etc.).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Se știe că principala manifestare comună a Europei în secolele XI—XIII au fost cruciatele, inițiate în apărarea civilizației ei bazată pe religie, pe creștinism, amenințată de popoarele arabe, de turci și mongoli. Lupta împotriva acestora, de cînd n-a mai fost dusă izolat, de cînd s-a născut o solidaritate a popoarelor europene în fața acestei primejdii, a permis reluarea ofensivei pentru cucerirea teritoriilor pierdute.

Autorul susține că la cruciate au luat parte și românii, socotind drept cruciate și luptele duse împotriva marilor năvăliri ale popoarelor turce din secolele X—XIV. În legătură cu cruciatele, afirmă P. P. Panaitescu, s-au format și la noi „primele orașe, întîi în Transilvania, apoi dincoace de Carpați, pe drumurile ce se deschid spre Dunăre și Marea Neagră" și în sfîrșit, în secolul al XIV-lea, statele românești independente.

Urmărind această idee, P. P. Panaitescu a cercetat împrejurările generale și particulare în care s-a născut cultura românească, baza ei geografică, împrejurările care au permis formarea acestei culturi, caracteristicile ei fundamentale specifice și unitare, peste granițele statelor feudale și în legătură cu permanența factorilor economici și sociali.

Nici o stăpînire sau influență străină nu a putut distruge puterea de creație a poporului român și unitatea sa de limbă. Toate elementele de bază ale feudalismului și culturii feudale — cum demonstrează autorul — s-au născut simultan pe întreg teritoriul locuit de români și s-au păstrat ca atare. Un alt caracter esențial al culturii românești feudale, subliniat de autor, este continuitatea ei în timp, cu specificul său, peste tot pămîntul românesc, începînd de la cultura daco-romană și pînă în zilele noastre, ca element principal al istoriei noastre, ca o creație a poporului.

Autorul a socotit întemeierea statelor românești — care a reprezentat rezultatul creației politice românești după secole de eforturi — o încununare a luptei pentru independență politică împotriva marilor state vecine expansioniste, ca parte integrantă din creația culturală originală.

În concluzie, în această ultimă lucrare, P. P. Panaitescu a urmărit și reușit în bună parte să fixeze premisele istorice care au pregătit formarea culturii noastre medievale, care a rămas românească totdeauna, teritoriul, dezvoltarea și diferențierea socială, „contactele externe și uniunile de cultură, din care au făcut parte românii încă înainte de constituirea lor în state", ca și participarea lor „la marile curente ale civilizației europene".

N. Grigoraș

HENRI H. STAHL, *Controverse de istorie socială românească*, București, Editura Științifică, 1969, 278 p.

Cu un titlu elocvent și un sumar nu mai puțin sugestiv, noua lucrare a lui H. H. Stahl s-a recomnadat suficient și nemijlocit cititorilor. Dacă încercăm să ne oprim în aceste cîteva rînduri asupra ei nu o facem, deci, pentru a repeta încă odată ceea ce realitatea difuzării cărții a demonstrat-o deja, ci, dimpotrivă, pentru a consemna tocmai semnificația revelatoare a situației de fapt. Nu formulăm, desigur, prin această afirmație, nici un fel de obiecție voluminoaselor lucrări de strictă exegeză istorică, din trecut și de astăzi, consacrate unora dintre problemele particulare ale trecutului poporului român. Necesitatea lor rămîne indiscutabilă, întrucît numai elucidarea tuturor aspectelor constitutive permite, în ultimă instanță, reconstituirea întregului. De altfel, înseși „controversele" abordate de H. H. Stahl se referă uneori la subiecte speciale în chiar contextul istoriei noastre medievale.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Trecînd însă peste trăsăturile coumne, impuse de specificul cercetării științifice, lucrarea se distinge, credem, în peisajul literaturii noastre istorice actuale, printr-un inedit, sau mai bine zis printr-un edit de multă vreme neglijat, al tendințelor ei fundamentale și al interpretărilor concrete ce se propun, demn de a fi subliniat și întîmpinat cu cea mai deplină satisfacție. Aproape fiecare pagină din volum constituie o pledoarie viguroasă, o invitație la sintetizarea și teoretizarea istorică a experiențelor și opiniilor individuale, mai numeroase astăzi ca niciodată. Notele, studiile sau chiar monografiile, oricît de consistente ar fi ele, nu pot depăși, evident, anumite limite dinainte stabilite, reducînd dezbaterea de principii la un cadru îngust și impropriu. H. H. Stahl mărturisește, de altfel, că chiar proporțiile apreciabile și perspectivele largi ale tematicii studiate în lucrarea sa anterioară: *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, vol. I—III, București, Editura Academiei, 1958—1963, nu i-au permis să dezvolte întreaga problematică pe care materialul cercetat i-a sugerat-o. Dar, cîte din rezultatele meditației științifice, alimentate de practica reconstrucției istorice particulare, nu rămîn în patrimoniul celui ce le-a creat, numai din pricina conformismului și lipsei de îndrăzneală!

Lucrarea lui H. H. Stahl este, în același timp, și un apel la dezbatere ,la afirmare deschisă a opiniilor personale, deoarece numai procedînd astfel se poate verifica stadiul real al dezvoltării istoriei ca știință sau al interpretării conferite de istorici domeniilor lor de cercetare. Evident, unele dintre concluziile autorului pot ridica obiecții sau comporta amendamente mai mult sau mai puțin importante, după cum altele, privite dintr-o perspectivă deosebită, s-ar putea dovedi nesatisfăcătoare. Dar, nu aspectul acesta ni se pare a fi, deocamdată, cel esențial, ci rezultatul final al discuțiilor, imaginea globală ce se va contura atunci cînd efortul fiecăruia se va concretiza în expuneri generalizatoare.

Ne oprim, de exemplu, la una dintre problemele care frapează de la primele pagini: deși se recunoaște imposibilitatea de a delimita teoretic sociologia de istorie, se acceptă, în cele din urmă, individualitatea fiecăreia, cel puțin sub raportul metodologiei de cercetare. Totuși, după lectura celor patru capitole ale lucrării: I *Împotriva concepției idealist-juridice, ca metodă de cercetare a istoriei sociale* (p. 5—61). II *Greșita identificare a feudalismului nostru cu cel apusean* (p. 62—123), III *Teoria „pămîntului gospod" și problema „dării cailor"* (p. 124—187). IV *Organizarea pe baze cneziale a celor mai vechi sate* (p. 188—275), singura încheiere îndreptățită ce se impune este aceea că între sociologia istorică și istoria propriu-zisă nu există nici o deosebire, nu numai teoretic, dar nici practic. Cartea lui H. H. Stahl este operă istorică, oricît de mult ar dori autorul s-o considere altfel, și aceasta, întrucît studierea diferențiată a trecutului societății omenești, sub unul din aspectele esențiale ale acesteia: economic, social sau cultural, nu este decît rezultatul specializării științifice, a stabilirii unor norme de cercetare menite să ușureze reconstituirea faptelor istorice, nu consecința dezvoltării paralele a seriilor de fapte înseși. Cu alte cuvinte tabloul societății omenești la un anumit moment istoric nu poate fi decît unic, pentru că nici această societate, oricît de complexă ar fi ea în totalitatea manifestărilor sale, n-a fost decît una singură.

Firește, nu rezervăm istoricului, prin această accepțiune a travaliului său științific, un rol superior sociologului, economistului sau istoricului de artă, ci dimpotrivă, îl vedem concretizat în fiecare dintre aceștia, atunci cînd desprinderea unei ramuri istorice din disciplina maternă constituie un fapt împlinit sau specializat el însuși în unul dintre domeniile istorice care nu au revendicat încă vreo autonomie metodologică. Iar în privința modalității de comunicare a ideilor între aceste discipline istorice particulare nu putem găsi un exemplu mai nimerit decît chiar cartea lui H. H. Stahl, animată de dorința mărturisită a autorului „de a se ajunge la formarea unui singur colectiv de muncă, în care fiecare să aducă contribuția sa la bunul mers al științei lor comune, care este știința legilor care diriguiesc viața laolaltă a oamenilor" (p. 6) și care este, adăugăm noi, știința istorică, nu cum pare a fi ea uneori, ci așa cum o atestă ultima expresie a finalității ei militante.

L. Șimanschi

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CORIOLAN SUCIU, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, vol. I, 1967, 431 p. și vol. II, 1968, 144 p.

Un dicționar istoric al localităților din România întocmit la nivelul cunoștințelor și al exigențelor științifice actuale încă ne lipsește, dar fără îndoială, nu va mai trece multă vreme pînă la întocmirea unei astfel de lucrări atîta timp cît posibilitățile de realizare a acesteia sporesc an de an prin publicarea monumentalei colecții de acte medievale *Documenta Romaniae Historica*. Publicarea imensului material documentar al acestui corpus va fi de natură să impulsioneze așadar nu numai cercetarea istorică propriu-zisă ci și pe cea din domeniile adiacente, între care și geografia istorică. Deși lucrările în acest domeniu, raportate mai ales la unele provincii istorice, nu lipsesc, ele nu-l mai pot mulțumi astăzi pe cercetător fie datorită criteriilor depășite după care au fost întocmite, fie datorită bazei documentare reduse, în comparație cu cea de azi, pe care ele se întemeiază. Chiar pentru Transilvania, provincie pentru care lucrările de acest fel sînt ceva mai numeroase, „pînă în prezent nu exista un dicționar istoric, întocmit pe baze științifice, cu ajutorul căruia cercetătorul să se poată orienta în acest labirint al numirilor de localități" (vol. I, p. 5). Este meritul regretatului profesor Coriolan Suciu (1895—1967) de a fi înzestrat istoriografia românească cu o asemenea lucrare, de care va beneficia nu numai istoricul ci și geograful, lingvistul ș.a. Căci, după cum subliniază acad. Iorgu Iordan, „toponimia poate fi socotită drept istoria nescrisă a unui popor, o adevărată arhivă, unde se păstrează amintirea atîtor evenimente, întîmplări și fapte mai mult sau mai puțin vechi sau importante care s-au petrecut de-a lungul timpurilor și au impresionat într-un chip oarecare sufletul popular" (*Toponimia românească*, p. 2).

Întocmit pe baza vechilor documente transilvănene, dicționarul înregistrează atît localitățile existente cît și pe cele dispărute cu atestările ordonate cronologic și variantele numelor, separat adăugîndu-se și un tabel al localităților dacoromane dispărute. Complexitatea lucrării a făcut ca ea să beneficieze uneori și de sugestiile reputaților istorici clujeni Constantin Daicoviciu, Ștefan Pascu sau regretatul Silviu Dragomir. Dificultățile elaborării unei astfel de lucrări au putut fi înlăturate grație atît experienței de peste patru decenii a autorului în cîmpul cercetării istorice, cît și largii documentări întreprinse odată cu întocmirea colecției *Documente privind istoria României*, seria C, la care Coriolan Suciu a colaborat. Informațiile din cele șase volume de documentare transilvănene (1075—1350) au fost considerabil îmbogățite prin extinderea cercetării materialului documentar publicat sau inedit, din perioada următoare. Depozitele arhivistice din Cluj, colecțiile de documente, dicționarele, indicatoarele de localități și numeroase lucrări de istorie cercetate au oferit autorului, de asemenea, un imens material care a permis ca evoluția numelui localității să poată fi urmărită de la origini pînă în zilele noastre. Coriolan Suciu a întocmit astfel o lucrare unică în istoriografia românească ce „va umple un gol de mult simțit și va fi un instrument bun de lucru, punînd totodată un bogat material informativ la dispoziția istoricilor, arheologilor, geografilor, lingviștilor, economiștilor și tuturor acelora care vor avea de a face cu probleme unde se întîlnesc numiri de localități în diferite momente istorice", după cum subliniază însuși autorul (vol. I, p. 8).

Dincolo însă de interesul major pe care dicționarul îl prezintă pentru categoriile de cercetători de mai sus, se cuvine să notăm extraordinara bogăție a toponimiei românești pe care o atestă dicționarul și, mai ales, contribuția pe care el o aduce la evidențierea unității teritoriului românesc și a limbii române însăși. Moldoveanul din orice colț al provinciei sale istorice va putea afla lesne prin acest dicționar că numele cutărei localități se întîlnește des nu numai în vechea țară a Moldovei, în Muntenia, Oltenia, sau Dobrogea ci și în Banat, Transilvania sau Maramureș și că aceste localități omonime sînt foarte vechi, iar sistemul de for-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mare a numelor este acelaşi deşi vreme îndelungată fărâmiţarea feudală a împiedecat realizarea unităţii politice a unui popor unitar încă dintru început prin origine, limbă, obiceiuri sau trăsături spirituale. Din acest punct de vedere, dicţionarul lui Coriolan Suciu prezintă o importanţă deosebită pentru orice cărturar ce se interesează, într-un fel sau altul, de trecutul istoric.

Apariţia acestei valoroase şi utile lucrări constituie un prim succes de prestigiu al istoriografiei româneşti într-un domeniu în care dificultăţile multiple au fost de natură să-l descurajeze pe cercetător, fapt pentru care nici realizările nu au fost prea numeroase. E de presupus însă că în condiţiile amploarei pe care o cunoaşte investigarea istorică şi, mai ales, publicarea izvoarelor documentare, acest dicţionar nu va rămîne multă vreme singular, fiecare din provinciile istorice româneşti trebuind să fie ilustrate de opere similare ca o etapă necesară şi obligatorie spre dicţionarul de geografie istorică a României, tot atît de aşteptat şi, poate, nu mai puţin important decît celălalt mare dicţionar, al limbii române, ce se întocmeşte şi se editează în prezent.

I. Caproşu

Е. М. ПОДГАРСКАЯ Торговые связи Молдавии со Львовом в XVI—XVII веках (E. M. PODGRADSKAIA, *Relaţiile comerciale ale Moldovei cu Liovul în secolele XVI—XVII*), sub redacţia (E. M. Russev, Chişinău, 1969, 224 p.

Studiul apărut sub egida Institutului de istorie al Academiei de ştiinţe al R. S. S. Moldoveneşti umple un gol în literatura istorică. În introducere, autoarea menţionează că relaţiilor politice, sociale şi culturale ale Moldovei, Ucrainei şi Rusiei nu li s-au consacrat pînă acum cercetări monografice. În Evul Mediu, Moldova a întreţinut relaţii economice permanente şi strînse cu Liovul, care în secolele XVI—XVII devine centrul care leagă Moldova cu piaţa europeană. Pe lîngă acestea, în cercetările anterioare, perioada de dezvoltare a comerţului în tranzit este cercetată insuficient. Începînd cu secolul al XVI-lea apare o nouă caracteristică în exportul moldovean al produselor agro-alimentare şi al mărfurilor meşteşugarilor locali. Mărfurile din orient, care în secolul al XV-lea erau cel mai important articol în comerţul de schimb, acum, în secolele amintite, ocupă al doilea loc. Legăturile Moldovei cu Liovul în secolele XVI—XVII sînt cercetate în complexul deplasărilor social-economice şi politice care s-au produs în numita epocă în ţările Europei centrale şi de sud-est. Sînt cercetate probleme ca strămutarea căilor comerciale ale lumii şi influenţa asupra economiei Moldovei şi Poloniei a acestui factor precum şi creşterea necesităţilor de produse agricole şi alimentare ale ţărilor apusene. Pe de altă parte, Liovul apare ca producătorul mărfurilor de meseriaşi şi consumatorul de produse prime agricole şi alimentare, iar Moldova ca exportator de produse agro-alimentare şi animaliere şi consumator pentru produsele meseriaşilor Liovului.

În capitolul *Cercetarea izvoarelor* se relevă că prezenta monografie utilizează documentele inedite din secolele XVI—XVII, actele diferitelor instituţii orăşeneşti păstrate în fondurile de la Liov şi ale oraşului Cameniţa păstrate la Kiev, documente poloneze păstrate în Arhiva Centrală a U.R.S.S., actele Tribunalului oraşului Liov scrise în limbile poloneză, germană şi latină, documentele Judecătoriei armene din Liov şi registrele de vamă ale oraşului Liov.

Pe lîngă acestea s-au folosit izvoarele documentare şi narative publicate în limba română.

În capitolul I se arată rolul Moldovei în schimbul comercial între Europa apuseană şi de răsărit în veacul al XV-lea. De la mijlocul secolului al XIV-lea, oraşul

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Liov a devenit centrul prielnic al întretăierii drumului comercial între apus și răsărit. La sfîrșitul sec. al XIV-lea, negustorii au început a folosi drumul comercial al Moldovei întrucît statul feudal consolidat prezenta o garanție pentru negustori.

În al doilea paragraf al capitolului I se cercetează unele aspecte ale comerțului Moldovei cu Liovul în secolul al XV-lea publicîndu-se tabelele de tarifuri vamale ale Moldovei (p. 60—70).

În schimbul comercial între răsărit și apus, Moldova se transformă treptat într-un furnizor mare de produse agro-alimentare și animaliere pentru Liov.

În capitolul al II-lea, intitulat *Caracterul și însemnătatea legăturilor comerciale ale Moldovei cu Liovul în veacurile XVI—XVII*, se subliniază că Moldova era prin excelență țara creșterii animalelor și producătoare de cereale. Mărirea, în secolele XVI—XVII, a vînzării produselor agricole pe piața internă și externă a făcut ca feudalii moldoveni să-și extindă silit stăpînirea pămîntului, fie pe calea exproprierii micilor agricultori, fie prin cumpărări masive de moșii. Analiza numeroaselor documente atestă că Moldova făcea comerț în primul rînd cu vite cornute și produse animaliere. Vitele din Moldova luau drumul spre Liov prin două direcții: prin Sneatin și Camenița. În aceste localități, negustorii făceau socoteala vitelor. De o deosebită însemnătate în viața comercială a Moldovei era ținerea iarmaroacelor periodice de vite, care aveau loc la Șipinți, Botoșani, Hotin, Cernăuți și Trotuș. Plata marilor arenzi pentru vămile de la Hotin și altele arată marile operații negustorești ce se făceau la iarmaroace. La iarmaroacele de la Liov, Sneatin și Iazlovăț etc. participau negustori moldoveni cu mari turme de vite, exportate din Moldova la Liov, care ajungeau anual la 10—20.000 capete de vite. În afară de vite se exporta ca articol permanent „vinul valah" în mari cantități.

Alt articol de export moldovean era mierea și ceara moldovenească, de c calitate superioară. Se citează că, în 1551—1552, numai prin vama de la Halici s-au adus din Moldova 774 pietre de ceară. Considerînd că piatra, măsură medievală, era egală cu 3,3 kg. reiese că s-a exportat impunătoarea cantitate de 25.558 kg. ceară (p. 117). În documentele cercetate se menționează că în secolul al XVII-lea se mai exportau din Moldova „nuci valahe", tutun moldovenesc și anison. Dintre mărfurile meșteșugarilor și produsele meseriașilor se exportau la Liov piei de vite și de viței, prevăzute încă în privilegiile domnitorilor moldoveni din sec. al XV-lea, apoi piei prelucrate în safian, produs superior moldovenesc față de cel turcesc. Se arată că Iașul în sec. al XVII-lea era centrul exportului pieilor de safian. Se mai exportau blănuri, pînză de casă și țesături de lînă. Moldova era o țară cu o creștere dezvoltată de oi și, de aceea, exporta lînă de calitate superioară. Meșteșugari iscusiți în prelucrarea aurului, argintului și a pietrelor prețioase, moldovenii realizau produse artistice care erau exportate la Liov de către breasla care avea sediul la Iași.

Se exporta în mari cantități și cu preț mare potasiu, materie primă pentru pregătirea sticlei, săpunului și postavului. Se citează cazul cînd s-au cumpărat 200 de care de potasiu. Altă dată s-au plătit pentru potasiu pînă la 5.000 de zloți.

Un alt produs care se exporta din Moldova era peștele. Se citează cazul cînd negustorii lioveni trimiteau în Moldova zeci de care pentru morun, cegă, crap și scrumbii de Dunăre. La rîndul lor și produsele meseriașilor Liovului erau prezente pe piața moldoveană, în primul rînd articolele din metal: tablă de fier, cuțite, coase, cuie. Se aduceau din Liov diferite țesături și șepci (pălării italiene purtate la curte).

Comerțul Moldovei cu orașele poloneze i-a adus acesteia venituri importante de la vămi. Capitolul al III-lea, *Formele organizatorice ale comerțului Moldovei cu Liovul*, cuprinde: cumularea schimbului bănesc și de mărfuri (p. 180—186), rolul creditului și garanției în raporturile reciproce comerciale (p. 186—195), rolul asociațiilor negustorești în schimbul de mărfuri (p. 195—201), schimbul negustoresc prin forme contractuale (p. 201—206) și organizarea transporturilor mărfurilor între Moldova și Liov (p. 206—212). Comerțul moldovenesc dintre Moldova și Liov a jucat un rol pozitiv pentru dezvoltarea economică a ambelor țări.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Bogăția materialului inedit i-a permis autoarei să dea un viu și colorat tablou al unui aspect important din trecutul istoric al Moldovei.

Paul Mihail

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA, INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA", *Documenta Romaniae Historica*, A, Moldova, volumul XIX (1626–1628) întocmit de HARALAMBIE CHIRCĂ, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1969, 798 + LXII p.

După publicarea a trei volume (I, XXI, XXII) din seria B, Țara Românească, a noului corpus de acte medievale românești, *Documenta Romaniae Historica*, se începe, prin acest volum, publicarea documentelor moldovenești, urmînd ca în scurtă vreme să se reia, după aceleași principii științifice, tipărirea documentelor de pînă la anul 1625. Apariția volumului al XIX-lea, de mult așteptată de medieviști, de cei ieșeni în special, este de natură să evidențieze încă odată importanța deosebită pe care o prezintă pentru istoriografia românească noua colecție de documente. Căci, în afară de un număr de acte care au mai fost tipărite, cea mai mare parte a documentelor din acest volum sînt editate pentru prima dată. Ele conțin un foarte bogat material nou privind viața economică, socială, politică și culturală a Moldovei, extrem de greu de investigat altminteri datorită răspîndirii sale într-un mare număr de depozite arhivistice din țară. Consultarea foarte numeroaselor colecții mai vechi de acte moldovenești îl obligă pe cercetător la o mare risipă de timp, iar erorile, adesea în număr mare, ale acelorași colecții sînt de natură să îngreuieze și mai mult investigarea științifică. Adunînd și prelucrînd cele 458 de acte cuprinse în volum cu rigurozitatea pe care o presupune astăzi editarea izvoarelor, Haralambie Chircă a întocmit un instrument de lucru de neînlocuit atît pentru istoric, cît și pentru oricare alt cercetător din domeniul științelor umaniste. În această privință trebuie să subliniem, de altfel, că utilitatea fiecărui volum va crește pe măsură ce numărul lor va spori, determinînd astfel progresul cercetării științifice nu numai în domeniul istoriei, ci și în numeroase alte domenii de cercetare, precum toponimia sau onomastica, ca să numim numai două dintre ele, a căror dezvoltare este legată nemijlocit de o ediție științifică de documente.

Întocmit după criteriile științifice de editare ce stau la baza întregii colecții (vezi *Introducerea* la vol. I, B. Țara Românească), volumul alcătuit de Haralambie Chircă constituie, după cum rezultă din consultarea lui, un instrument de lucru sigur ce oferă cercetătorului deplina garanție a editării științifice a unor acte care nu de puține ori prezintă *dificultăți pentru istoric*. Editorul are nu numai meritul de a fi pus la îndemîna cercetătorului în toate cazurile un text și o traducere îngrijită sau o lectură sigură a documentului, ci și acela de a fi întregit numeroasele lacune din unele acte și de a fi corectat erorile de lectură sau de datare ale documentelor publicate. Acest tom însumează așadar un mare volum de muncă, ce presupune în aceeași măsură competență și pasiune din partea editorului. Aceleași atribute le evidențiază și foarte bogații indici întocmiți de un colectiv în care, alături de Haralambie Chircă, și-au adus contribuția Maria Balan, Saşa Caracaş și Olimpia Diaconescu, iar la identificarea numelor de locuri și persoane Al. I. Gonța.

Consultarea volumului este înlesnită, de asemenea, de celelalte anexe care îl însoțesc: bibliografia, lista regestelor în limbile română și franceză, lista de cuvinte și expresii slave, o listă a documentelor cu data 1626—1628 ce nu au fost incluse în volum, documente românești în transcriere chirilică și 20 de fotocopii.

În ceea ce privește documentele cuprinse în volum menționăm că actul editat sub data < *1627 septembrie 1 — 1628 august 31* > *(7136), Drăgești* (nr. 237)

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(copie din 1828 de la Arh. St. Iași) datează din 30 octombrie 1627 (7136) (originalul românesc a fost achiziționat recent de Arh. St. Roman).

Satisfacția prilejuită medieviștilor de apariția a încă unui valoros volum, ca cel de față, am vrea-o întreținută, cum observam și altă dată în acest periodic (tom. III, 1966, p. 235), de un ritm constant în editarea colecției, lucru de altminter pe deplin posibil atîta timp cît un număr de volume au și fost întocmite.

I. Caproșu și *L. Șimanschi*

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA, INSTITUTUL DE ISTORIE „NICOLAE IORGA", *Documenta Romaniae Historica, B, Țara Românească*, volumul XXII (1628—1629), întocmit de DAMASCHIN MIOC, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1969, 863 p.

Apariția volumului XXII din corpusul de acte medievale *Documenta Romaniae Historica*, B, Țara Românească este de natură să trezească interesul deosebit al istoricilor și al cercetătorilor din domeniile ce au tangență cu istoria, deoarece prin numărul mare de documente pe care le include, el constituie un instrument de lucru de neînlocuit.

Întocmit de Damaschin Mioc, volumul XXII cuprinde în ordine cronologică documentele interne, cunoscute azi, ale Țării Românești dintre anii 1628—1629.

Cele 387 acte incluse în volum, dintre care 329 sînt inedite, conțin prețioase informații de ordin economic, politic și social, înlesnind astfel cercetătorilor posibilitatea de a aprofunda și lărgi cunoașterea principalelor aspecte ale dezvoltării feudalismului din Țara Românească în perioada respectivă cît și din cea anterioară la care se referă unele din actele volumului. În acest sens remarcăm îndeosebi faptul că majoritatea documentelor cuprind informații importante privitoare la domeniul feudal laic și mănăstiresc. Proprietatea feudală laică se extinde prin deposedarea țăranilor de pămînt ca urmare a cumpărării sau acaparării lui de către feudali, fapt oglindit de un număr mare de acte (33 privesc un singur feudal, pe Necula vistiernic). Peste 60 de acte conțin știri prețioase privind întărirea proprietății mănăstirești. Din mulțimea celorlalte informații transmise de actele incluse în acest tom, mai reținem pe cele care privesc aservirea țăranilor liberi, sau încercările celor aserviți de a scăpa de rumânie.

Editat în condiții grafice optime, volumul este însoțit, ca și celelalte două apărute pînă în prezent, de anexele necesare: bibliografie, lista regestelor în limbile română și franceză, tabelul de cuvinte și expresii slave din documentele de limbă română, lista documentelor greșit datate, documente românești în transcriere chirilică, facsimile și un foarte bogat indice onomastic și de materii alcătuit de S. Caracaș, M. Bălan, R. Cămărășescu și O. Diaconescu.

Realizat după cerințele actuale ale editării izvoarelor istorice, volumul constituie pentru orice cercetător un instrument sigur de lucru care, în același timp poate fi consultat cu ușurință datorită indicilor săi foarte bogați. Transcrierea documentelor a fost făcută foarte atent deși, după părerea noastră, nu trebuiau totuși întregite tacit unele omisiuni ca: *părintelui* pentru *păr <in> telui*; *țigance* pentru *țega < n > ce* (Doc. nr. 341, pl. XVII) etc. De asemenea considerăm că ar fi fost util ca în cazul unor documente păstrate numai în traduceri, copii sau rezumate, precum și în cel al unor acte datate de editor, comentariile care le însoțesc să fie ceva mai dezvoltate.

Prin rigurozitatea științifică cu care este întocmit, acest volum se înscrie ca un nou succes în vasta acțiune de editare sistematică a izvoarelor documentare medievale.

G. Ignat

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CONSTANTIN ŞERBAN, *Constantin Brîncoveanu*, Bucureşti, Editura tineretului, 1969, 206 p. în 8°*.

În colecţia *Oameni de seamă* cercetătorul Constantin Şerban ne prezintă perioada de timp dintre anii 1688—1714, din istoria Ţării Româneşti, care a fost dominată de personalitatea şi activitatea politică, economică şi culturală a lui Constantin Brîncoveanu. Primul capitol al lucrării, intitulat *De tînăr învăţînd la şcoala veţii*, (p. 5—17) cuprinde toate datele, verificate cu grijă, asupra familiei lui Constantin Brîncoveanu, asupra bunurilor materiale de care au dispus înaintaşii săi şi a carierii politice făcute de el în timpul domniei unchiului său Şerban Cantacuzino.

Începuturile domniei lui Constantin Brîncoveanu, alegerea lui ca domn de către boieri după moartea lui Şerban Cantacuzino (28/29 octombrie 1688), fără a se fi cerut în prealabil avizul Porţii, cu toate implicaţiile unui asemenea act, ca şi situaţia din Imperiul habsburgic şi cel otoman sînt încadrate şi discutate competent. Confirmarea alegerii ca domn de către turci a lui Constantin Brîncoveanu s-a făcut relativ repede datorită sacilor cu aur trimişi la Constantinopol. Totuşi, cum subliniază clar autorul, numeroase griji apăsau asupra noului domn şi în special ameninţarea cu intervenţia a trupelor austriece, instalate la graniţele nordice ale Ţării Româneşti, ca şi acţiunile ostile întreprinse de aga Constantin Bălăceanu.

Abilitatea politică şi atenţia acordată de domnitor oamenilor politici ai vremii indică pe Constantin Brîncoveanu ca pe un diplomat versat. Asemenea calităţi se observă din atitudinea lui conciliantă faţă de Habsburgi prin care a urmărit să zădărnicească concretizarea unor acţiuni duşmănoase împotriva sa şi a ţării sale, împiedicarea intrării în Ţara Românească a trupelor austriece, care ar fi atras pe cele turco-tătare. Pentru realizarea planurilor sale, într-o vreme cînd se duceau intense tratative între Austria, Poartă, Veneţia şi Polonia, în vederea încetării războiului, Constantin Brîncoveanu a folosit pe cei mai buni diplomaţi, aleşi cu grijă dintre rude, ca stolnicul Constantin Cantacuzino. Deşi s-au reluat ostilităţile între turci şi austrieci, Constantin Brîncoveanu a reuşit să ducă nu numai o politică de echilibru dar, cu sacrificii reduse, să-şi lichideze duşmanii şi să distrugă, la Zărneşti (11 august 1690), trupele habsburgice comandate de generalul Heissler.

Acţiunile şi lupta lui Constantin Brîncoveanu, duse împotriva lui Constantin Cantemir şi a fiilor săi este tratată în capitolul intitulat: *Contra Cantemireştilor* (p. 44—57). Sîntem de părere că în acest capitol, prea restrîns, s-a prezentat rezumativ politica Cantemireştilor, şi în special aceea a lui Constantin Cantemir, ca şi a Costineştilor. Rămîne încă de dovedit amestecul lui Velicicu Costin şi în special al lui Miron Costin în aşa-zisul complot organizat împotriva lui Constantin Cantemir.

În capitolul intitulat *„Săraca ţară bogată"* (p. 57—66) autorul ne prezintă sugestiv situaţia economică şi socială contemporană a Ţării Româneşti, exploatarea cruntă a maselor de ţărani de către boierime şi aparatul de stat — o adevărată pată neagră a administraţiei lui Constantin Brîncoveanu — a cheltuielilor enorme făcute de domn pentru a-şi putea menţine tronul, cu susţinerea favoriţilor, cu dejucarea intrigilor puse la cale la Poartă, cu aprovizionarea trupelor turceşti în campanie, cu menţinerea relaţiilor diplomatice cu ţările vecine etc. Ca să poată întreprinde asemenea negocieri politice, Constantin Brîncoveanu a angajat un personal numeros, cunoscător de limbi străine, care a lucrat sub conducerea sa nemijlocită şi a unchiului său stolnicul Constantin Cantacuzino. Constantin Brîncoveanu, deşi asaltat de Austria, Polonia şi chiar de Rusia, de a le accepta ocrotirea — care era iluzorie — pentru a nu-şi atrage represaliile Porţii, a „navigat" cu multă înţelepciune şi prudenţă.

Prin pacea de la Karlowitz (26 ianuarie 1699) s-a încheiat o lungă perioadă de distrugeri, jafuri, suferinţi şi ameninţări la adresa Ţării Româneşti, care a mar-

* În acest an a apărut în Editura Ştiinţifică şi lucrarea *Constantin vodă Brîncoveanu. Viaţa. Domnia. Epoca*, de Ştefan Ionescu şi I. Panait.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cat însă și apogeul domniei lui Constantin Brîncoveanu. Călătoria lui la Poartă din vara anului 1703 i-a atras încă o dată atenția asupra pericolului care-i amenința permanent țara și domnia.

Scopul final al politicii sale a fost acela de a scăpa de dominația otomană. Griji mari și grele i-au provocat lui Constantin Brîncoveanu — considerat de acuma de turci și ca „prea bun prieten al muscalilor" — războiul declarat de Poartă în 1711 Rusiei, ca și numirea lui Dimitrie Cantemir, dușmanul său, ca domn al Moldovei. Turcii au apreciat că prin prezența lui Dimitrie Cantemir la Iași se va împiedica trecerea fățișă de partea rușilor a lui Constantin Brîncoveanu. Autorul monografiei nu uită să facă știut că acuma domnitorul Țării Românești s-a gîndit să-și caute un adăpost sigur, fiindcă sfîrșitul acestui război, oricare ar fi fost învingătorul, nu-l vedea favorabil pentru el.

Înainte de a încheia mai observăm că lucrării îi lipsește un capitol despre arta și cultura din Țara Românească între anii 1688—1714; cele cîteva considerații de la p. 189—192 nu-l pot înlocui.

În concluzie, apreciem că cercetătorul Const. Șerban a reușit să dea o lucrare de sinteză și analiză asupra domniei lui Constantin Brîncoveanu, scrisă într-un stil viu, împărțită în capitole cu titluri sugestive, care se citește cu plăcere, și ca atare deosebit de utilă pentru toți iubitorii trecutului poporului nostru.

N. Grigoraș

ȘTEFAN IONESCU, PANAIT I. PANAIT, *Constantin Vodă Brîncoveanu. Viața. Domnia. Epoca*, Editura Științifică, București, 1969, 464 p. + 2 hărți.

Monografia cercetătorilor Ștefan Ionescu și Panait I. Panait, consacrată vieții domniei și epocii lui Constantin Brîncoveanu, constituie, fără îndoială, o contribuție științifică a cărei necesitate se făcea de mult simțită*. Este adevărat că activitatea desfășurată de voievodul muntean în cei peste douăzeci și cinci de ani de domnie a reprezentat, așa cum se arată și în primul capitol al lucrării, un subiect abordat nu o singură dată de istoricii români din trecut și de astăzi. Dar, niciodată, bogăția de fapte istorice a epocii brîncovenești nu a fost tratată în mod exhaustiv, accentul punîndu-se, de obicei, numai pe acele aspecte ale căror implicații și semnificații istorice erau de natură să atragă imediat atenția cercetătorului. Chiar și lucrarea amplă a lui N. Iorga, *Viața și domnia lui Constantin Vodă Brîncoveanu*, cuprinde doar activitatea omului politic și a ctitorului, lăsîndu-se de o parte aspecte nu mai puțin interesante și utile pentru înțelegerea personalității multilaterale a domnului și a complexității epocii.

O lucrare cuprinzătoare, care să închege într-un tot unitar și complet rezultatele cercetărilor anterioare, fie întregindu-le cu informațiile inedite ale izvoarelor, fie modificîndu-le în lumina aceluiași temei documentar, este tocmai și scopul pe care și l-au propus cei doi autori. Într-adevăr, folosirea unei vaste bibliografii și investigarea riguroasă a surselor istorice a dat posibilitate lui Ștefan Ionescu și Panait I. Panait să realizeze un studiu monografic care să întrunească însușirile de mai sus.

Lucrarea cuprinde zece capitole, dintre care șase (I, IV, V, VIII, IX și X) sînt întocmite de Ștefan Ionescu, iar patru (II, III, VI și VII), de Panait I. Panait. După o prezentare critică a principalelor izvoare și studii care privesc domnia

* Odată cu această monografie a apărut și lucrarea lui C. Șerban, *Constantin Brîncoveanu*, București, Editura Tineretului, 1969, Colecția „Oameni de seamă".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lui Constantin Vodă Brîncoveanu, în lucrare se analizează succint politica externă promovată de marile puteri aflate în imediata apropiere a țărilor române la sfîrșitul secolului al XVII-lea și începutul celui de al XVIII-lea. Subliniindu-se faptul că tendințele expansioniste ale puterilor vecine constituiau o primejdie pentru țările române, se analizează apoi politica externă urmată în aceste condiții, de Șerban Cantacuzino, o atenție deosebită acordîndu-se raporturilor acestuia cu Imperiul Habsburgic.

În capitolul *Situația social-economică a Țării Românești în timpul domniei lui Constantin Vodă Brîncoveanu* (p. 51—126), întemeiat, în mare parte pe informații inedite, Panait I. Panait prezintă succesele înregistrate de Țara Românească în dezvoltarea economiei agrare, în domeniul meșteșugurilor, extracției miniere și schimburilor comerciale. Observînd preocuparea constantă a domnului muntean de stimulare a activității economice a țării, autorul consideră că „lunga rămînere în scaunul țării, neobișnuită pentru acea perioadă, s-a datorat în primul rînd puterii de înțelegere a fenomenelor economice, condiție de seamă a întregului sistem politic și cultural promovat de Constantin Vodă Brîncoveanul". (p. 126).

În capitolul al IV-lea, intitulat *Început de domnie*, sînt expuse concis condițiile în care a ajuns domn Constantin Brîncoveanu și primele acțiuni întreprinse de el pentru a obține confirmarea domniei.

Activitatea politică desfășurată de voievodul muntean este prezentată apoi pe etape, în capitole semnificativ intitulate: *Lupta pentru consolidarea și extinderea puterii* (p. 162—193), *Politica brîncovenească la începutul veacului al XVIII-lea* (p. 194—230), *Adîncirea crizei regimului politic* (p. 231—264), *Sfîrșit de domnie* (p. 265—305). În cuprinsul acestora sînt pe larg analizate: politica de echilibru a lui Constantin Brîncoveanu, în centrul căreia a stat apărarea intereselor românilor, relațiile dintre țările române și cele ale Țării Românești cu Imperiul habsburgic și cu Rusia, raporturile cu familia Cantacuzinilor, condițiile în care a fost mazilit și apoi decapitat domnul, împreună cu fiii săi.

Un capitol aparte, intitulat *Renașterea culturală și artistică* (p. 306—380), este consacrat dezvoltării culturii și artei din vremea lui Brîncoveanu.

Sintetizînd, în capitolul final, laturile activității lui Constantin Brîncoveanu, Ștefan Ionescu definește importanța personalității complexe a marelui domn și locul pe care acesta îl ocupă în istoria românească și a Europei de răsărit.

Monografia este însoțită de un rezumat în limba franceză, un indice general, deosebit de util, date fiind proporțiile lucrării și două hărți: una privind dezvoltarea economică a Țării Românești în sec. XVII—XVIII, iar cealaltă înfățișînd repartiția monumentelor civile și religioase ridicate sau refăcute în timpul domniei lui Constantin Brîncoveanu ș.a.

Scrisă îngrijit, documentată temeinic și îmbinînd judicios analiza faptelor istorice cu prezentarea sintetică a semnificațiilor lor, monografia consacrată epocii și personalității lui Constantin Brîncoveanu, realizată de Ștefan Ionescu și Panait I. Panait constituie o operă valoroasă și extrem de utilă, nu numai cercetării sau instruirii istorice, ci și dezvoltării interesului masei largi de cititori pentru trecutul, atît de bogat în învățăminte, al neamului românesc.

G. Ignat

I. D. LĂUDAT, *Istoria literaturii române vechi*. Partea a III-a, București, Editura didactică și pedagogică, 1968, 156 p. în 8°.

Continuîndu-și cercetările asupra literaturii noastre vechi, după publicarea celor două volume apărute în anii 1962 și 1963, I. D. Lăudat a trecut la studierea

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

creației literare românești din secolul al XVIII-lea, de pînă în jurul anului 1780, de cînd socoate că „începe o fază de tranziție spre literatura română modernă, fază numită și „epoca luminilor".

Lucrarea cuprinde trei părți în care se tratează: *Alți cronicari ai veacului al XVIII-lea din Moldova, Țara Românească și Transilvania, Literatura religioasă din țările românești în veacul al XVIII-lea* și *Precursorii școlii ardelene*. În prima parte ni se prezintă opera lui Axinte Uricarul: *A doua domnie a lui Nicolai voievod Mavrocordat, Cronica anonimă a țării Moldovei dintre anii 1662 și 1733*, tradusă în greceşte de Al. Amiras și atribuită de unii istorici literari acestuia, Ioniță Canta, continuatorul cronicii lui Ion Necluce, *Letopisețul anonim al Moldovei (1733—1774)* atribuit de Mihail Kogălniceanu și N. Iorga lui Ienache Kogălniceanu, *Condica lui Gheorgachi, Ghenealoghiia familiei Cantacuzinilor*, redactată de Mihai Cantacuzino după septembrie 1776 ca și *Istoria politică și geografică a Țării Românești din timpurile vechi pînă în anul 1774, Istoria evenimentelor din Orient cu referință la principatele Moldova și Valahia din anii 1769—1774 scrisă de biv vel stolnicul Dumitrache*, precum și principalele lucrări istorice din Transilvania, din aceeași perioadă de timp.

Despre fiecare autor sau presupus autor ca Al. Amiras sau Ienache Kogălniceanu, I. D. Lăudat ne dă datele biografice după ultimele cercetări publicate și totodată apreciază și judecă sintetic, lapidar, valoarea artistică și documentară a fiecărei cronici. De asemenea, cînd a fost cazul, a scos în evidență și a subliniat părțile cele mai originale, descrierile și comparațiile revelatoare, unicitatea informațiilor, părerile unora din cronicari despre originea romană a poporului nostru, apreciindu-le ca atare, dar și lipsurile celorlalți, în special ale acelor care au scris într-o limbă greoaie, cu grecisme și turcisme.

Literatura religioasă din țările românești în veacul al XVIII-lea este tratată cu multă competență, urmărindu-se atent în special eforturile intelectualilor vremii pentru a impune limba română în instituțiile de stat, în biserică și școală, precum și încercările unei părți a boierimii și a clerului de a menține limba slavă sau, ca o alternativă, de a se introduce limba greacă. Cărturari români de prestigiu au luptat însă pentru a se da locul cuvenit limbii române. Între aceștia un loc de frunte îl ocupă episcopul Damaschin al Rîmnicului, Iacov Putneanul ș.a.

Precursorii școlii ardelene, Ion Inochentie Micu Klein, Petru Pavel Aron, Grigore Maior, în Transilvania și Banat, au păşit în fruntea celor ce luptau pentru recunoașterea drepturilor politice, a îmbunătățirii stării economice a românilor, a afirmării și dezvoltării culturii în limba română.

Cu privire la activitatea lui Axinte Uricarul credem că trebuie comentat și faptul că el a făcut două din cele mai bune copii ale cronicii lui Grigore Ureche. După o asemenea copie, posibil prima, păstrată la Biblioteca Universității din Iași, s-a publicat de către P. P. Panaitescu, ultima ediție a cronicii lui Grigore Ureche. *Letopisețul*, așa zis anonim, al Moldovei (1733—1774), cu toate argumentele aduse de autor nu sîntem convinși că n-a fost scris de Ienachi Kogălniceanu.

În concluzie, apreciem *Istoria literaturii române vechi*, Partea a III-a, de I. D. Lăudat ca o expunere sistematică, clară, la curent cu întreaga literatură de specialitate, ca o contribuție la cunoașterea literaturii noastre vechi.

N. Grigoraș

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DUMITRU VELCIU, *Ion Neculce*, Bucureşti, Editura Tineretului < 1968 > 245 p.

Dacă opera lui Ion Neculce s-a bucurat mereu de atenţia cercetătorului, viaţa acestuia, în schimb, nu a preocupat în aceeaşi măsură pe istoriograf, biografia cronicarului urmînd în cea mai mare parte datele cronicii sale. Aceasta deoarece pe lîngă valoroasele contribuţii aduse în intervalul ce s-a scurs de la prima schiţă biografică a lui Ion Neculce, scrisă de Mihail Kogălniceanu în 1852, pînă la apariţia monografiei semnate de Dumitru Velciu au rămas în afara cercetării destule aspecte ale biografiei cronicarului după cum altele precum cultura sa, raporturile cu contemporanii şi cu rudele sau poziţia sa faţă de cărturarii înaintaşi au fost insuficient aprofundate. S-au strecurat, de asemenea, unele erori în cercetările de pînă acum privitoare la ascendenţii familiei lui Ion Neculce, la dregătoriile şi la proprietăţile cronicarului.

Pentru deplina elucidare a acestor aspecte din biografia cronicarului autorul a întreprins o cercetare sistematică a documentelor dar mai ales a numeroaselor acte inedite de la Biblioteca Academiei punînd în valoare date necunoscute sau ignorate de cercetătorii anteriori. Este tocmai ceea ce cu cîteva decenii în urmă intenţiona să întreprindă, pornind de la aceleaşi constatări, reputatul editor al documentelor moldoveneşti Mihai Costăchescu, care adunase vreme îndelungată material pentru biografia cronicarului.

Cea dintîi monografie asupra lui Ion Neculce se impune atenţiei cercetătorului nu numai prin larga prezentare pentru prima dată a vieţii marelui cronicar moldovean, dar şi prin o seamă de concluzii noi pe care ea le conţine, concluzii ce sporesc sau corectează, uneori, ceea ce se ştia cu privire la viaţa cronicarului. De altfel, unele contribuţii cu privire la înaintaşii cronicarului adusese Dumitru Velciu şi anterior prin publicarea unor studii în 1967. Observăm însă că cercetările privitoare la primii Cantacuzini veniţi în Moldova vor putea fi extinse. Ei sînt aduşi în Moldova într-adevăr de Radu Mihnea, dar numai după ce stătuseră o vreme la curtea munteană a aceluiaşi voievod. Numit domn direct de către Poartă, Radu Mihnea a venit în Ţara Românească însoţit de un număr de greci între care se aflau şi tinerii Cantacuzini. Trecînd în scaunul Moldovei, el va spori numărul grecilor din anturajul său cu unii din cei ce se aflau mai demult în Ţara Românească. Între aceştia se numără viitorul domn al Moldovei Vasile Lupu, în timpul căruia Cantacuzinii moldoveni vor ajunge la cele mai înalte dregătorii.

Prezentînd viaţa lui Neculce pe baza cronicii acestuia şi a unor informaţii documentare minuţios analizate, Dumitru Velciu a dovedit că în ciuda aparenţelor „Neculce omul şi, prin om, opera lui, păstrează încă nevalorificate posibilităţi de cunoaştere şi interpretare" (p. 6).

Insuficienţa informaţiei documentare a făcut însă ca pentru anumite evenimente sau aspecte ale vieţii cronicarului Dumitru Velciu să se mărginească la datele cronicii. Numai aflarea de noi surse documentare va fi de natură să întregească, de pildă, ştirile cronicii cu privire la zbuciumata sa pribegie.

Se cuvine a fi subliniat însă faptul că, aşa cum l-a fost în intenţie, autorul a izbutit „ca, în contextul unei biografii largi să desprindem, din meandrele actelor dictate de interesele de clasă ale feudalului şi de pasiunile mărunte ale omului — care, şi unele şi altele, lasă urme în cronică — trăsătura fundamentală care îl ridică peste asemenea acte, dominînd omul şi opera: sentimentul de profundă rezonanţă al dragostei de ţară, al ataşamentului de pămîntul natal, patriotismul care îl apropie şi îl leagă de marii înaintaşi, cronicarii Grigore Ureche şi Miron Costin şi de prestigiosul contemporan Dimitrie Cantemir" (p. 7).

Însoţită de un bogat aparat ştiinţific şi de o iconografie cărela ar fi fost indicat să nu i se prezinte numai în chip general sursa, cartea lui Dumitru Velciu constituie o contribuţie ce suscită interesul cercetătorului nu numai ca cea dintîi sinteză biografică mai largă a cronicarului, dar şi ca punct de plecare pentru noi cercetări.

I. Caproşu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ION NECULCE, *O samă de cuvinte, Letopiseţul Ţării Moldovei*, Editura Cartea Moldovenească, Chişinău, 1969, 452 p.

Această primă ediţie din R. S. Moldovenească a Cronicii lui Ion Neculce, după cum se declară în nota introductivă, reproduce textul stabilit şi tipărit de acad. Iorgu Iordan în 1959. S-a recurs la această soluţie deoarece în bibliotecile din R. S. Moldovenească nu se păstrează nici o copie a cronicii.

Studiul introductiv, *Cronica lui Ion Neculce — perlă a literaturii vechi moldoveneşti*, este semnat de E. Russev. El cuprinde capitolele: Viaţa lui Ion Neculce (p. 5—13); Privire de ansamblu asupra cronicii (p. 13—22); Cronica lui Neculce — monument de ideologie feudală (p. 22—29); Patriotismul lui Neculce (p. 30—38); Cronicarul Neculce — artist al cuvîntului (p. 38—53). E. Ruseev analizează succint, dar cuprinzător, toate aspectele vieţii şi operei cronicarului, folosindu-se de caracterizări pregnante şi sugestive, adaptîndu-şi stilul unui public de largă audienţă dar vădindu-se acelaşi istoric meticulos, atent la precizia datelor, la reliefarea amănuntului semnificativ. Referirile la necesitatea confruntării cronicii, ca izvor istoric, cu informaţiile furnizate de documente şi, mai ales, corelaţiile permanente dintre istoria ţării şi istoria popoarelor vecine constituie trăsătura distinctă a studiului. În capitolul despre „Patriotismul lui Neculce" nota de interpretare originală este evidentă. Glosarul şi indicele de nume şi locuri întocmite de P. Dimitriev şi T. Celac, deşi meritorii, sînt tributare operei acad. Iorgu Iordan.

Ediţia se remarcă printr-o îngrijită prezentare grafică.

Paul Mihail

VALERIAN MACIARADZE, *Besiki pe arena diplomatică*, Tbilisi, 1968, 340 p. (în l. georgiană, cu rezumat amplu în l. rusă).

V. Maciaradze, profesor la Universitatea din Tbilisi, publică, bazîndu-se pe documente inedite, un studiu relativ la activitatea diplomatică în Persia şi Rusia a cneazului georgian Besarion Gabaşvili, marele poet al Georgiei, vestitul Besiki (1750—1791).

Autorul prezintă, după o amplă discuţie privind izvoarele documentare, bibliografia problemei şi stadiul actual al cercetărilor, datele cînd au avut loc în realitate ambasadele respective, precum şi componenţa, itinerariile şi scopurile lor, ajungînd la concluzii cu totul noi.

Astfel, în legătură cu ambasada în Persia, V. M. stabileşte, pe baza noilor documente din arhive, că Besiki a plecat din Imeretia la 20 august 1778, a fost însoţit de 3 persoane şi a folosit următorul itinerar la ducere: Mozdok-Astrahan-Ezel-Ispahan-Şiraz, iar la reîntoarcere a venit prin domeniile turceşti probabil pe la Bagdad-Ahalţihe.

Scopul ambasadei lui Besiki în Persia a fost să obţină sprijin în asigurarea independenţei Imeretiei, cu toate că prin tratatul de la Kuciuk-Kainargi, atît Georgia de apus cît şi cea de răsărit, obţinuseră mari avantaje, turcii fiind obligaţi a renunţa la tributul în copii de ambele sexe şi la persecutarea bisericii ortodoxe. În Persia, la început, situaţia se prezentase favorabilă unor tratative, mai ales că în lupta împotriva turcilor Kerim-han ameninţa direct Bagdadul. Curînd însă, în toamna anului 1779 Kerim-han murind, au început luptele interne, care au determinat încetarea războiului împotriva turcilor. În noua conjunctură ambasada georgiană a fost obligată să se întoarcă în ţară, fără vreun rezultat.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

După anul 1783, cînd Rusia a încheiat un tratat cu țarul Iraclie al II-lea al Kartliei-Kahetiei, Solomon I, țarul Imeretiei a întreprins demersuri pe lîngă curtea Ecaterinei a II-a pentru a obține protectoratul rusesc. După moartea țarului Solomon I, urmașul acestuia, țarul David a încredințat lui Besiki misiunea grea de a convinge pe ruși să asigure și Imeretiei protecția mult așteptată.

În mai sau iunie 1787 Besiki, însoțit de 7 persoane, printre care și vărul său S. Gabașvili, a plecat în Rusia, de unde apoi a ajuns în Moldova, la Iași în anturajul cneazului rus Potemkin, comandantul suprem al trupelor rusești în războiul ruso-turc din 1789—1791, încheiat cu pacea de la Iași în 1792.

Itinerariul folosit de Besiki a fost stabilit pe baza documentelor inedite și se prezintă astfel: Kutaisi-Ecaterinograd-Mozdok-Kremenciug-Chișinău-Iași. În felul acesta se infirmă aserțiunile din literatura mai veche precum că Besiki ar fi ajuns, în cursul acestei ambasade, la Moscova și chiar la Petersburg.

La 16 septembrie 1787 Besiki a fost primit la Cremenciug de cneazul Potemkin, căruia i-a înmînat cererea țarului David de a fi primit sub protecția Rusiei în aceleași condiții ca și țarul Iraclie al II-lea.

Georgienii așteptau încă răspunsul la cererea lor cînd în anul 1789 a început războiul ruso-turc. În septembrie 1789 Besiki a prezentat o nouă cerere, în care, în locul protectoratului solicitat, arăta că în noua situație de beligeranță georgienii sînt gata să înceapă imediat războiul împotriva turcilor. Și de data aceasta georgienii au rămas fără răspuns. De aceea, în decembrie 1789 Besiki a prezentat a treia cerere, din conținutul căreia rezultă faptul că georgienii s-au convins că rușii nu vor încheia o alianță sau un tratat de protecție cu țaratul Imeretiei, și au propus în consecință luarea unor măsuri directe privind asigurarea unor avantaje pe seama georgienilor, cum ar fi numirea unui consul rus la Ahaltihe, astfel ca turcii să nu întreprindă nimic la adresa Imeretiei fără știrea acestuia.

Dar nici această cerere n-a fost luată în considerație. Între timp Besiki murind, conducerea ambasadei i-a revenit vărului său S. Gabașvili. Acesta a introdus a patra cerere, modificată și ea pe parcurs care, însă, a rămas, ca și celelalte trei fără răspuns.

În felul acesta se constată că ambasada lui Besiki în Rusia nu și-a atins scopul. Concluzia nouă a lui Valerian Maciaradze spulberă afirmația diverșilor istorici și literați care au atribuit lui Besiki merite inexistente în realizarea înțelegerii mult așteptată între ruși și imeretieni, fiind considerat de unii ca un factor activ chiar în tratativele de la Iași.

După cum se știe însă, tratativele în vederea păcii au început în august 1791, iar Besiki era mort de la 24 ianuarie 1791, după cum rezultă din inscripția greacă și georgiană de pe piatra de mormînt a marelui poet georgian, recent descoperită la Iași.

Studiul foarte documentat al lui Valerian Macearadze este însoțit de 54 documente și 10 facsimile, printre care și fotografia pietrei tombale a prințului Besarion Gabașvili (Besiki), care a murit la Iași și a fost înmormîntat în biserica sf. Vineri. Piatra de mormînt a lui Besiki se află *astăzi în lapidarium*-ul de lîngă Palatul Culturii din Iași

Alexandru Andronic

АКАДЕМИЯ НАУК МОЛДАВСКОЙ С. С. Р. ЦЕНТРАЛЬНАЯ НАУЧНАЯ БИБЛИОТЕКА, Александр Иванович Яцимирский. Библиография, Chișinău, 1967, 40 p.

Autorul, A. S. Kidel, afirmă în prefață că lucrarea și-a propus să înregistreze toate titlurile volumelor, studiilor și recenziilor slavistului A. I. Iațimirski. Este prima încercare de a se întocmi bibliografia scrierilor marelui învățat. O deosebită

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

atenție a fost acordată lucrărilor lui Iațimirski consacrate legăturilor multiseculare dintre slavi și români.

În scurta biografie de la p. 3 — 13 se arată că A. I. Iațimirski s-a născut la 30 august 1873 la Bairamcea, în familia învățătorului satului, iar copilăria a petrecut-o în Hîncești. Licențiat al facultății de istorie și filologie a Universității din Moscova în 1899, a devenit doctor în filologia slavă în 1903. Din anul 1906 el predă la Universitatea din Petersburg cursul de limba română, iar în anul 1913 este numit profesor la Universitatea din Varșovia, unde predă cursul de Istoria slavilor și Istoria Bizanțului. Evacuat în timpul primului război mondial la Rostov pe Don, Iațimirski organizează, din 1918, Institutul arheologic din Rostov, pe care-l conduce timp de 7 ani. Ultimii ani ai vieții sînt legați de munca pedagogică la acest Institut. A decedat la 12 februarie 1925.

Bibliografia operei lui A. I. Iațimirski cuprinde perioada dintre 1893 — 1924. Postum i s-au publicat alte trei lucrări, în 1926, 1927 și 1930. În total, bibliografia cuprinde 161 de titluri și 27 de recenzii, inserate în „Analele secției de limbă și literatură a Academiei de științe", în „Vizantiiskii Vremenic", „Etnograficescoe Obozrenie" etc.

Contribuția lui A. I. Iațimirski în domeniul relațiilor româno-ruse s-a concretizat în publicarea materialului documentar aflat în România și a noilor izvoare literare și prin cercetarea folclorului românesc. Sînt de menționat cu deosebire lucrările: **Григорий Цамблак,** Petersburg, 1904, VI + 501 p.; **Славянские и русские рукописи румынских библиотек,** Editura Academiei de științe, Moscova, 1905, XL + 965 p.; **Из истории славянской письменности в Молдавии и Валахии XV — XVII вв.** Petersburg, 1903. Se cuvine menționat faptul că A. I. Iațimirski a scris numeroase recenzii despre studiile cercetătorilor români Ion Bogdan, Simion Florea Marian, Aron Densusianu, Ovid Densusianu, Ion Bianu, Gh. Crăiniceanu etc.

Din bibliografia publicată apare evident interesul arătat de învățatul rus față de folclorul românesc. A. I. Iațimirski a tradus și adunat povești și legende românești, pe care le-a editat în 1902 și le-a republicat în 1908. A tradus nuvele de Nicolae Gane și Alexandru Vlahuță în 1906.

Lucrarea lui A. S. Kidel se încheie cu lista scrierilor despre profesorul A. I. Iațimirski; în total sînt înregistrate 19 titluri din perioada 1903 — 1954. Se poate afirma că moștenirea științifică a lui A. I. Iațimirski reprezintă o pagină însemnată din istoria relațiilor culturale româno-ruse.

Paul Mihail

LUCREȚIU PĂTRĂȘCANU, *Un veac de frămîntări sociale. 1821 1907*, București, Editura Politică 349 p.

În fiecare din lucrările lui Lucrețiu Pătrășcanu sînt reflectate coordonatele spirituale de bază ale intelectualului revoluționar marxist-leninist, devotat unei ideologii pe care o susține, o apără și o propagă. *Un veac de frămîntări sociale, Sub trei dictaturi, Probleme de bază ale României* sau *Curente și tendințe în filozofia românească* demonstrează cu prisosință aceasta. Ele readuc în discuție — ca și prelegerile universitare, interviurile, articolele sau corespondența sa — aspecte ce privesc perspectiva unei țări ce tindea să-și modernizeze economia și să se emancipeze din punct de vedere social-politic, probleme ce și le punea întregul popor în cadrul efortului general ce trebuia să ducă societatea românească pe calea progresului.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Prezentarea adîncilor frămîntări sociale și politice din țările românești între anii 1821—1907 constituie obiectul lucrării *Un veac de frămîntări sociale*, publicată de Lucrețiu Pătrășcanu în 1945 și reeditată la sfîrșitul anului 1969. Activist și conducător de seamă al partidului comunist, intrat în mișcarea muncitorească încă din anul 1919 și devenit membru al P.C.R. la constituirea sa în 1921, remarcabil intelectual de vastă erudiție și cultură marxist-leninistă, Lucrețiu Pătrășcanu analizează o importantă perioadă din istoria României.

Caracterul fragmentar al lucrării și faptul că numai anumite momente din istoria poporului român sînt cercetate în ea își au explicația — după cum afirmă însuși autorul — în condițiile în care ea a fost concepută și apoi realizată. Cartea a fost redactată în anii 1933—1942, prima ediție apărînd în 1945, după ce, sub pseudonimul Ion C. Ion, au fost publicate cîteva fragmente în revista „Viața Românească" din anii 1937—1938.

Prin reeditarea lucrării *Un veac de frămîntări sociale*, istoriografia și sociologia marxist-leninistă din țara noastră se îmbogățesc cu un studiu în care se relevă trăsăturile caracteristice proceselor social-economice și politice ale evoluției societății românești din secolul al XIX-lea și din primii ani ai secolului al XX-lea și în care se analizează, în lumina materialismului istoric, momente semnificative din istoria modernă a poporului român.

Pentru înțelegerea și explicarea fenomenelor sociale din secolul trecut în Principate — așa cum remarca însuși Pătrășcanu — este necesar, „în primul rînd, să fie puse în lumină forțele interne — economice și sociale — care, ele, înainte de toate, au determinat drumul urmat de poporul român în ultima sută de ani. Numai îmbrățișînd acest punct de vedere este posibilă deslușirea adevăratelor cauze ale mișcărilor sociale și revoluționare din tot acest timp" (p. 19). În opera sa, Lucrețiu Pătrășcanu pornește de la principiul teoretic marxist că pentru înțelegerea și explicarea atît a fenomenelor sociale și politice trecute, cît și pentru fixarea drumului pe care are de mers poporul român în viitor, problema determinării liniilor evoluției lui este de cea mai mare însemnătate. „Căci viitorul nu poate să constituie un salt în necunoscut, ci se deschide și se încheagă, în același timp, din elementele și materialul pe care îl oferă tocmai trecutul" (p. 7). Astfel, Lucrețiu Pătrășcanu subliniază că „legînd trecutul cu prezentul, reactualizînd lupte și fapte din trecutul apropiat al poporului român, multe sînt învățămintele care pot fi trase" (p. 20).

Toate frămîntările vieții economice, sociale și politice din cursul secolului al XIX-lea prezentate în lucrare scot permanent în evidență importanța problemei țărănești, deoarece în această vreme interesele economice, concepțiile politice, atitudinile sociale ale diferitelor pături, grupe sau clase sociale sau chiar ale personalităților privite izolat își au punctul de plecare în poziția luată în cadrul luptei dintre marea proprietate și masele țărănești. În această privință, în lucrarea lui Lucrețiu Pătrășcanu, se remarcă cu deosebită elocvență că „...România, ca organism social și politic, odată intrată în cadrul capitalismului mondial, supusă fiind legilor pe care această dezvoltare le impunea oricărei *societăți moderne, organizate*, nu mai putea menține în structura ei relații de muncă și așezăminte aparținînd regimurilor de mult îngropate în restul Europei, fără ca acest lucru să nu dea naștere la cele mai varii contraziceri și la tot atîtea conflicte" (p. 339).

Autorul afirmă cu deplină justețe că între 1864 și 1907 burghezia națională s-a întărit și și-a sporit mijloacele economice care i-au asigurat preponderența în politica internă. Muncitorimea și țărănimea — luptînd fiecare încă separat cu metode proprii fiecăreia — aveau obiective comune. Ca deziderate concrete, muncitorimea, punîndu-se cu hotărîre în frunte, lupta pentru votul universal, pentru democratizarea țării, pentru drepturi și libertăți politice. Toate aceste revendicări erau de esență burghezo-democratică. „Constituia aceasta o inconsecvență din partea muncitorimii? — se întreabă autorul. Nu, căci societatea românească nu stătea în anul 1907 în fața unei revoluții socialiste, ci se îndrepta spre desăvîrșirea revoluției burghezo-democratice. Dar nu în folosul burgheziei urma să se facă această desăvîrșire, ci pentru descătușarea — într-o nouă

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fază de dezvoltare a societății românești a tuturor forțelor sociale progresiste" (p. 340).

Deși lucrarea poartă amprenta nivelului de cunoștințe al epocii în care a fost scrisă, ea are o certă valoare documentară și interpretativă, contribuind la o bună cunoaștere a trecutului de luptă revoluționară a poporului român.

Întemeindu-și argumentația pe o seamă de date statistice, Lucrețiu Pătrășcanu demonstrează caracterul obiectiv al dezvoltării sociale, rolul maselor ca făuritoare ale istoriei, raportul dintre mase, clase și personalități istorice, îmbinarea socialului cu naționalul în dezvoltarea societății, corelația dintre factorii interni și externi. El a preluat și relevat tot ceea ce este valoros în lucrările predecesorilor săi și, în același timp, a combătut de pe poziții principiale teoriile idealiste ale unor ideologi ai burgheziei și moșierimii.

Sînt de o mare importanță considerațiile cu privire la periodizarea istoriei moderne a României. În opoziție cu tezele care negau rolul hotărîtor al factorilor interni în apariția relațiilor de producție capitaliste în țara noastră, Lucrețiu Pătrășcanu susține, cu argumente de necontestat, punctul de vedere potrivit căruia evenimentul care deschide epoca modernă a României este mișcarea revoluționară de la 1821, de sub conducerea lui Tudor Vladimirescu, întrucît elementele caracteristice perioadei burgheze se găseau conturate înainte de acordarea deplinei libertăți economice externe, prin pacea de la Adrianopol din 1829, care, în fapt, doar a accelerat transformările economice și sociale ce au început mai înainte.

Urmărind filoanele genezei proceselor economice și sociale, pornind de la rolul determinant al impulsurilor interne ale dezvoltării, el aduce o apreciere mai veridică asupra începuturilor capitalismului în Principate, a evoluției modului de producție capitalist și a apariției celor două clase ale noii societăți moderne — burghezia și proletariatul — constatînd că și din acest punct de vedere dezvoltarea Principatelor române se încadrează în dezvoltarea generală a economiei din celelalte țări europene.

Remarcînd rolul maselor populare în dezvoltarea economico-socială, lucrarea reliefează rolul important pe care masele l-au jucat în cursul unor evenimente centrale ale istoriei României, surprinzînd entuziasmul, devotamentul și spiritul de jertfă dovedite de acestea. Analizînd revoluția de la 1848, Lucrețiu Pătrășcanu pune în evidență semnificația participării maselor muncitoare orășenești, care au reprezentat elementul de bază, combativ în toate momentele istorice de cea mai mare importanță. Privind în perspectiva istorică evenimentele secolului, autorul subliniază că tocmai acele idealuri și principii ale revoluției de la 1848 care nu și-au găsit atunci înfăptuirea au fost însușite ulterior de toate mișcările progresiste din țară și au fost înscrise „pe steagul de luptă al muncitorimii și aliaților ei". În același sens explică autorul, cu o bogată argumentație, conflictul între dezvoltarea forțelor de producție, încătușate de existența marii proprietăți (cea mai importantă rămășiță feudală) și ingrădite de rămășițele iobăgiste, și raporturile de proprietate. L. Pătrășcanu demonstrează că *agricultura românească*, cuprinsă în cadrul schimbului capitalist, a suferit toate influențele venite pe această cale, după cum asupra ei s-a revărsat influența directă a dezvoltării capitalismului, în cadrul economiei naționale. Pe această bază adîncă a acestui conflict se desfășura cioc-n-cioc între forțele de producție, în creștere, și raporturile de producție; „tocmai de aceea, cele mai violente răscoale le întîlnim acolo unde, prin apariția unei burghezii sătești puternice, în cadrul unei agriculturi mai prospere, conflictul... era și mai acut și mai insolubil" — menționa, pe bună dreptate, Lucrețiu Pătrășcanu. Aceasta însemna că satul românesc de la sfîrșitul secolului al XIX-lea nu stătea numai sub semnul pătrunderii și dezvoltării unor relații de muncă și de producție capitaliste, ci el înfățișa totodată și „un amalgam de relații iobăgiste și semiiobăgiste. În această a doua față a satului nostru vom găsi explicarea participării unitare a țărănimii în răscoale" (p. 302).

Monografie de o largă respirație documentară și analiză marxist-leninistă a realităților românești dintre anii 1821—1907, bogată în idei valoroase, *Un veac de*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

frămîntări sociale, reprezintă una din primele și cele mai de seamă lucrări ale istoriografiei marxiste din România. Ea constituie un instrument și totodată o bază informativă și de interpretare prin prisma materialismului istoric pentru cercetătorii din domeniul istoriei, pentru cadre didactice ca și pentru oricine studiază istoria poporului român.

I. Căpreanu

D. BERLESCU, C. BOTEZ, I. SAIZU, *File din istoricul Fabricii de celuloză și hîrtie „Letea" — Bacău*, Bacău, 1969, 294 p.

Istoria dezvoltării social-economice a României pune în fața cercetării probleme deosebit de complexe. Acestea rezultă în mare parte din necesitatea bunei cunoașteri a evoluției diferitelor unități de producție, în special a celor mai mari și cu o activitate mai îndelungată, a locului lor în ramura respectivă de producție, ca și în industria românească în general, precum și a implicațiilor pe care le-au avut în viața regiunii în care au luat ființă. Sarcina este, fără îndoială, dificilă, dar numai astfel considerînd lucrurile se poate ajunge la o corectă înțelegere a lor și, prin aceasta, la o contribuție reală privind istoria în ansamblu a patriei. Recenta monografie a cunoscutei fabrici de hîrtie „Letea", monografie care constituie un rezultat a fructuoasei colaborări între conducrea întreprinderii și Universitatea „Al. I. Cuza", se inscrie tocmai pe o asemenea direcție. Autorii ei și-au propus și au reușit să realizeze — în pofida modestiei titlului — nu numai o amplă prezentare a fabricii băcăuane, ci și stabilirea locului ei într-un context mult mai larg, tendință care este evidentă în întreaga lucrare.

Această din urmă afirmație este valabilă chiar pentru începutul volumului. Un prim capitol este consacrat în mod util industriei hîrtiei în România pînă la înființarea, în 1881, a fabricii „Letea", capitol care, prin sublinierea rolului hîrtiei în societate și prin analiza încercărilor anterioare de a realiza la noi producția acesteia, permite o mai bună înțelegere a necesității care a determinat înființarea întreprinderii băcăuane. In același sens trebuie amintită și prezentarea luptei, desfășurată după convenția comercială cu Austro-Ungaria din 1875, între tendințele liber-schimbiste și protecționiste. Înființarea fabricii „Letea", una din primele noastre mari întreprinderi, apare în acest context ca o măsură progresistă, menită să contribuie la întărirea economiei românești.

Pentru istoricul întreprinderii, autorii au folosit un bogat material documentar, provenit în mare parte din arhive. Pe baza acestuia din urmă, mai ales, s-a putut face o precisă reconstituire a evoluției fabricii „Letea", de un real folos fiind în această privință numeroasele tabele statistice care însoțesc textul. În condițiile sporirii capitalului, a investițiilor și a dotării treptate cu o aparatură mai modernă se poate constata în aceeași măsură și o sporire a producției. Este adevărat că această sporire nu a fost continuă, ea fiind afectată uneori de anumite evenimente, cum a fost cazul în timpul celor două războaie mondiale sau în anii crizei economice din 1929 — 1933, în vremea căreia, totuși, „Letea" a avut mai puțin de suferit decît alte întreprinderi.

Un element care a atras în mod deosebit atenția autorilor l-a constituit situația muncitorilor. Sînt analizate condițiile de trai și de muncă ale acestora, ca și lupta lor împotriva asupririi. Această luptă se încadrează în contextul general al activității revoluționare a proletariatului din România. Marile momente ale acesteia se reflectă și în mișcarea social-politică a muncitorilor de la „Letea". Un exemplu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

revelator îl constituie anul 1920. Este acesta momentul cînd și la Bacău s-a desfășurat o puternică mișcare în cadrul căreia în afara unor revendicări cu caracter general specifice grevei din 1920, muncitorii de la fabrica de hîrtie au cerut și au reușit ca lucrul să fie întrerupt în ziua de 1 Mai, recuperarea făcîndu-se, fapt cît se poate de semnificativ, la 10 mai. Aceeași participare activă la lupta proletariatului român se subliniază în lucrare și în alte împrejurări, cum o dovedesc conflictele de muncă și acțiunile de sabotaj din timpul celui de al doilea război mondial.

După 1944, activitatea fabricii și acțiunile muncitorilor sînt prezentate în contextul nou, creat de actul de la 23 August. Se insistă asupra dificultăților care au trebuit înfrînte, dificultăți care s-au datorat atît consecințelor războiului, cît și atitudinii patronilor pînă la naționalizare, după care se face o amplă expunere asupra evoluției fabricii după 1948. Sînt relevate marile succese obținute de „Letea" în anii socialismului, succese concretizate în continua sporire și perfecționare a producției și posibile datorită largului sprijin acordat de stat. O premisă a succeselor fabricii „Letea" a constituit-o și colaborarea strînsă cu munca de cercetare științifică, în special cu Institutul politehnic din Iași. În asemenea condiții, „Letea" s-a impus nu numai ca una din principalele fabrici de celuloză și hîrtie din țară, ci a căpătat și un binemeritat prestigiu peste hotare; 25% din producție este destinată exportului, produsele sale fiind solicitate în peste 20 de țări.

Exemplul dezvoltării actuale a fabricii „Letea" este sugestiv în numeroase privințe. Este motivul pentru care autorii au tratat pe larg dezvoltarea bazei ei tehnice și economice, dinamica utilizării forței de muncă, pregătirea profesională, organizarea științifică a producției ca și creșterea productivității muncii, mijloacele circulante, prețul de cost și rentabilitatea. Aceste elemente prezintă o reală utilitate întrucît constatările și concluziile care rezultă din analiza lor au o evidentă valoare practică.

În sfîrșit, dat fiind locul pe care „Letea" l-a ocupat în evoluția socială și culturală a orașului Bacău, un ultim capitol este consacrat acestei chestiuni. Pentru o mai bună înțelegere a acestei probleme se face mai întîi o incursiune istorică în trecutul orașului Bacău pînă la înființarea fabricii „Letea". Fundarea acesteia, subliniază autorii, a avut o influență pozitivă în soluționarea problemelor sociale, culturale și urbanistice. Populația a sporit în mare măsură prin integrarea în viața citadină a anumitor categorii de țărani din centura demografică a orașului Bacău și a influențat activitatea acelora din regiunile de munte învecinate. Prin existența fabricii „Letea" structura socială a orașului Bacău a fost sensibil modificată. Aceste procese sînt cu atît mai intense în zilele noastre cînd muncitorii și alte cadre trebuie să manevreze utilaje ale unei tehnici moderne. Acest fapt se reflectă, printre altele, și prin instituțiile culturale nou create, cea ce a avut favorabile rezultate pentru ridicarea nivelului intelectual al locuitorilor Bacăului în general.

Chiar pe baza sumarelor elemente de mai sus se poate face aprecierea că noua monografie prezintă o reală importanță pentru cercetarea istorică, economică și sociologică, atît prin documentata expunere a istoricului fabricii „Letea" cît și prin implicațiile pe care aceasta le-a avut și le are în afara incintei sale. Monografia la care ne-am referit probează necesitatea publicării și a altor lucrări asemănătoare, din apariția cărora cercetarea nu va avea decît de cîștigat.

V. Cristian

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

А. С. ЕРУСАЛИМСКИЙ, Бисмарк, дипломатия и милитаризм, Издательство „Наука", Москва, 1968, 283 стр.

Dotat cu un remarcabil talent de a preda şi scrie istoria, profesorul dr. A. Erussalimsky este considerat atît în U.R.S.S. cît şi pe plan internaţional drept unul din cei mai buni cunoscători ai istoriei imperialismului german.

Interesul său pentru istoria imperialismului german s-a născut din convingerea că istoria Germaniei a jucat un rol hotărîtor în elaborarea teoriei leniniste despre imperialism, tot aşa cum istoria şi economia Angliei au prezentat pentru autorul „Capitalului" modelul cel mai dezvoltat al capitalismului. Rezultatele cercetărilor efectuate de istoricul sovietic în legătură cu istoria imperialismului german au însemnat o contribuţie valoroasă la elucidarea problemelor care au frămîntat ştiinţa istorică în cel de al doilea deceniu al secolului nostru, legate de geneza primului război mondial şi consecinţele sale.

Aşa se explică de ce multe din paginile biografiei ştiinţifice a istoricului Erussalimsky sînt legate de apariţia publicaţiei de documente sovietice de la sfîrşitul primului război mondial [1], de cunoscutele publicaţii din „красный архивы", de critica unor publicaţii documentare apărute în străinătate, de întinse cercetări efectuate în arhivele de peste graniţele ţării sale. Toată această activitate a deschis istoricului drum spre o serie de concluzii privind rezultatul împletirii unor evenimente europene şi neeuropene, continentale şi coloniale şi care a dat studiilor sale de istorie universală o mare valoare.

Printre primele sale preocupări de istorie a Germaniei au fost cele legate de epoca şi personalitatea cancelarului Otto von Bismark.

Cunoscînd bogata literatură scrisă în Germania şi în alte ţări despre cancelarul de fier, el publica în 1929 un studiu „Probleme der politischen „Ost" und „West" orientirung Deutschlands in der Bismarks Forchung" [2], în care analizînd o serie de lucrări apărute în perioada republicii din Weimar, ajungea la concluzia că interesele cercurilor conducătoare germane impuneau o reînviere a mitului creat mai de mult în jurul lui Bismark.

În 1940, el a scris cuvîntul introductiv la traducerea în limba rusă a lucrării lui Bismark *Gedanken und Erinnerungen*, studiu intitulat *Bismark diplomat*, care de fapt a constituit schiţa viitoarei sale lucrări „Bismark, diplomaţie şi militarism" scrisă puţin timp înaintea morţii sale şi care a rămas neterminată.

Înainte de a scrie lucrarea de care ne ocupăm, istoricul a publicat un studiu „Die Auflösung des preussischen Staates und die historischen Traditionen des Militarismus" [3], în care găsim încă o explicaţie a preocupărilor sale în legătură cu epoca lui Bismark. El ajungea la concluzia că istoria imperialismului german nu poate fi studiată fără cunoaşterea istoriei moderne a Prusiei. Pe parcursul a 700 de ani de existenţă, Prusia a fost un stat militar în care politica internă şi externă a fost subordonată intereselor purtării unor războaie. Aici s-a născut chiar părerea care a jucat un rol important în concepţia unor istorici germani, după care războaiele constituiau cea mai bună garanţie a unităţii Prusiei şi mai tîrziu a Germaniei. De aici s-a născut şi concepţia lui Bismak că numai prin „fier şi sînge" se va putea menţine unitatea poporului german, şi că prin război sau preparative permanente de război va fi asigurată această unitate de ameninţările externe. Este cunoscut că mult mai tîrziu Hitler va prezenta această concepţie drept a sa proprie şi o va folosi pentru realizarea scopurilor sale agresive.

[1] Международное отношения в эпоху империализма, 1878—1917 Государственное издателство, Москва.

[2] A. S. Erussalimsky, *Der deutsche Imperialismus, Geschichte und Gegenwart*, Dietz Verlag, Berlin, 1968, p. 346—373.

[3] Idem, p. 659—680.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Prusacismul ca forță social-politică și Prusia ca stat și-au asigurat poziția dominantă în Germania. Pentru cunoașterea istoriei și a dezvoltării imperialismului german este absolut necesar să se cunoască că după unificarea Germaniei, în mîinile Prusiei au rămas posturile de comandă ale Reichului german, că regele prusac a rămas Kaizerul german, iar prim ministrul Prusiei era de obicei și cancelarul Reichului. Prusia ocupa 65% din teritoriul german, număra 60% din populația Reichului, cuprindea 2/3 din bogățiile țării și cea mai importantă putere militară a Germaniei.

Perioada de lungă dominație a cancelarului Bismark — așa cum a văzut-o Erussalimsky — a început în zorile dezvoltării capitaliste a Prusiei și s-a terminat cînd capitalismul german a intrat în faza sa imperialistă, cînd marile monopoluri germane s-au legat mai strîns de junkerimea prusacă în lupta împotriva muncitorimii care începuse să se afirme și cînd imperialismul german se pregătea să treacă la realizarea planurilor sale de dominație mondială.

Contemporan cu o serie de revoluții europene și cu toate războaiele care au avut loc la sfîrșitul secolului al XIX-lea, Bismark a pus în evidență prin întreaga sa activitate capacitatea sa excepțională de om politic și diplomat. Ca om politic încă de la începuturile carierei sale era convins de necesitatea întăririi nobilimii în sistemul monarhic, despre necesitatea întăririi monarhiei în Prusia și a întăririi Prusiei în Germania. Prin politica sa, el a contribuit în mare măsură la întărirea condițiilor istorice din Germania care nu făceau posibilă o revoluție pur burgheză și instaurarea puterii burgheziei sub forma unei monarhii constituționale, ceea ce a determinat căile spre unificarea Germaniei.

Înțelegînd în profunzime inevitabilitatea istorică a unității Germaniei Bismark a luptat pentru realizarea ei pe cale nerevoluționară. Problema germană — considera el — nu va putea fi rezolvată în parlament, ci numai prin diplomație și pe cîmpul de luptă. Unitatea Germaniei după adînca sa convingere trebuia realizată în jurul Prusiei, într-o Prusie departe de orice liberalism și bine înarmată.

Iscusit diplomat, Bismark a înțeles că în condițiile istorice ale epocii pentru a întări și extinde chiar puterea junkerimii se impuneau a fi satisfăcute și interesele burgheziei germane. Ea trebuia însă determinată să renunțe la pretențiile ei de a juca un rol independent în ceea ce privește conducerea statului.

A. S. Erussalimsky a considerat că Bismark a fost unul din cei mai mari diplomați în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea. În diplomație ca și în politică el s-a sprijinit pe militarism. Prezența și poziția Germaniei în cadrul complicatei situații a Europei la sfîrșitul secolului al XIX-lea subliniază influența covîrșitoare exercitată de țelul urmărit de Bismark și anume: asigurarea hegemoniei militare și politice a imperiului german.

Un mare merit al istoricului în tot ceea ce a scris despre Bismark constă în aceea că el a reușit să lege întreaga politică a cancelarului de evenimentele internaționale și astfel să statornicească locul și rolul jucat de Germania în relațiile ***internaționale la sfîrșitul secolului al XIX-lea. În tot ce a scris și gîndit marele*** germanist despre Bismark și epoca sa se pot constata eforturile istoricului de a convinge pe cititor că istoria Germaniei de atunci are o legătură strînsă, cu contemporaneitatea însă tot el îl previne cît este de periculos să se vadă în trecut în mod neștiințific preistoria fenomenelor, care au urmat. El stăruie a ne convinge cît este de necesară pentru contemporani menținerea strictă a istorismului care permite răspunsuri exacte la unele din problemele ridicate, în cazul de față de una din însemnatele epoci ale istoriei Germaniei. Străin de orice intenție de absolutizare, profesorul și omul de știință pune în evidență cu talent și competență laturile condiționate de timp ale politicii lui Bismark. Ca toate lucrările sale, cea despre Bismark se citește nu numai cu interes ci și cu plăcere pentru că A. S. Erussalimsky avea darul de a scrie frumos și atractiv.

J. Benditer

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

VASILE NETEA, *Nicolae Titulescu*, Verlag Meridiane, Bukarest, 1969, 86 p.

Personalitate remarcabilă a diplomației românești dintre cele două războaie mondiale, N. Titulescu a fost în același timp cunoscut dincolo de hotarele României ca un perseverent apărător al intereselor țării și un animator al colaborării internaționale.

Lucrarea lui V. Netea, apărută în limbile franceză, rusă, engleză, germană și spaniolă, prezintă coordonatele fundamentale ale personalității titulesciene punînd, astfel, la dispoziția cercurilor largi de cititori străini un mijloc de informare util și plăcut.

Ideea autorului este eficient subliniată de organizarea materialului în trei capitole fiecare înfățișînd un aspect esențial al activității lui N. Titulescu fără ca micromonografia să piardă caracterul unitar. Astfel, activitatea juridică și didactică a lui N. Titulescu face obiectul primului capitol unde autorul pune în evidență spiritul înnoitor în care profesorul și juristul Titulescu abordează problemele de drept, convingerea lui adîncă în posibilitatea instaurării domniei dreptului atît în relațiile dintre oameni cît și în relațiile internaționale.

Participarea la viața politică internă și contribuția la desăvîrșirea unității naționale este tratată în cel de al doilea capitol. După ce arată că omul politic Titulescu susținea încă de la începuturile activității sale că „viitorul popoarelor nu depinde de numărul și de întinderea teritoriilor lor, ci, mai ales, de capacitatea lor de a se pune în slujba civilizației", V. Netea reliefează contribuția sa la dezbaterea marilor probleme care stăteau în fața statului român după făurirea unității naționale ca: reforma agrară, reforma electorală, reorganizarea sistemului financiar.

Domeniul din care Titulescu și-a dat întreaga măsură a personalității sale este politica externă a statului român. De aceea și capitolul cel mai cuprinzător — al III-lea - este rezervat diplomatului N. Titulescu referindu-se la feluritele misiuni ce le-a îndeplinit în perioada 1921 — 1936. Astfel, autorul se oprește asupra perioadei în care Titulescu a îndeplinit misiunea de ministru al României la Londra, funcție care i-a permis o adîncă cunoaștere a problemelor europene și a oamenilor politici chemați să le revolve. V. Netea subliniază activitatea diplomatului român în vederea apărării intereselor economice ale țării în cadrul dezbaterilor privind reparațiile, problema optanților, soluționarea dificultăților crizei economice etc. In sfîrșit, el se ocupă de activitatea lui Titulescu ca ministru de externe al României *dovedind justețea principiilor pe care se întemeia această* activitate: păstrarea *statu-quo-ului* teritorial, respectarea suveranității statului, egalitatea statelor în relațiile internaționale, lupta pentru crearea unui sistem de securitate colectivă, principii care au permis aprecierea că România a dus o politică europeană.

Un subcapitol care însumează referiri ale contemporanilor asupra marelui om de stat și stabilește locul lui N. Titulescu în istoria diplomației românești încheie micromonografia de față.

Scrisă cu competență, lucrarea lui V. Netea realizează o imagine veridică a marelui Titulescu. Cuvîntul înainte semnat de Mircea Malița contribuie la nuanțarea acestei imagini.

I. Ciupercă

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ACTIVITATEA INSTITUTULUI DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE „A. D. XENOPOL" DIN IAŞI ÎN ANII 1968—1969

În anii 1968—1969, activitatea Institutului de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol" s-a desfăşurat în conformitate cu prevederile planului de cercetare ştiinţifică, continuîndu-se preocupările mai vechi, ce urmau a fi concretizate în lucrări monografice sau de sinteză, şi avîndu-se în vedere, totodată, realizarea temelor noi.

Prin planul de cercetare s-a urmărit ideea unei optime raţionalizări a muncii, a întăririi colectivelor de muncă, a continuării acelor teme care corespund necesităţilor istoriografiei noastre, tradiţiilor şi perspectivelor ei.

Astfel, secţia de istorie veche şi arheologie a continuat să lucreze la teme privitoare la cultura materială şi spirituală a comunităţilor omeneşti de pe teritoriul Moldovei din neolitic (cultura Cucuteni) pînă în perioada feudală.

În cadrul cercetărilor referitoare la orînduirea comunei primitive s-a acordat o atenţie deosebită culturilor din neolitic şi epoca bronzului, precum şi fortificaţiile geto-dacice de la Stînceşti şi Cotnari.

Pentru adîncirea unor probleme privitoare la perioada geto-dacică s-au efectuat săpături în aşezarea de la Medeleni şi Botoşana şi s-au reluat, în colaborare cu Muzeul de istorie a Moldovei din Iaşi, săpăturile din importanta aşezare de la Poiana-Tecuci. De asemenea, prin săpăturile din aşezările dacice de la Bîtca Doamnei — Piatra Neamţ şi Dumbrava — Iaşi s-au completat informaţiile cu privire la perioada geto-dacică din vremea lui Burebista şi Decebal.

Pentru cunoaşterea relaţiilor dintre populaţia autohtonă şi romană s-au efectuat cercetări în castrul roman de la Barboşi, aducîndu-se noi dovezi cu privire la continuitatea populaţiei dacice în vremea stăpînirii romane din sudul Moldovei.

O deosebită atenţie a fost acordată perioadei prefeudale în care a avut loc procesul de formare a poporului şi limbii române. În acest scop s-au continuat, în colaborare cu Muzeul din Roman, săpăturile în necropola de la Vlădeni, unde pînă în prezent s-au descoperit peste 500 de morminte.

Pentru începutul epocii migraţiilor s-au continuat săpăturile din necropola Sîntana de Mureş de la Leţcani, descoperindu-se cu acest prilej o fusaiolă cu inscripţie runică, a doua de acest fel, după aceea din tezaurul de la Pietroasa, pe teritoriul ţării noastre.

Pentru perioada corespunzătoare secolelor V—X, s-au întreprins cercetări cu rezultate deosebit de interesante în aşezările de la Dodeşti, Epureni şi Botoşana. Tot în aceşti ani s-au continuat săpăturile în horodiştea din sec. VIII-X de la Fundul Herţei, prima aşezare de acest fel, cercetată pe teritoriul Moldovei.

În ceea ce priveşte orînduirea feudală, s-au efectuat săpături în aşezările şi necropola de la Dărmăneşti (sec. XIII—XIV), în aşezarea urbană de la Baia şi s-au *început cercetările la curtea domnească de la Hîrlău, în colaborare cu Muzeul de* istorie a Maldovei. Datele acestor cercetări arheologice au fost incluse în temele din planul de cercetare al Secţiei de istorie veche şi arheologie, contribuind la o mai bună cunoaştere a istoriei Moldovei din această perioadă.

În perioada 1968—1969, secţia de istorie medie, modernă şi contemporană şi-a orientat activitatea de cercetare ştiinţifică în direcţia editării volumelor de documente din colecţia *Documenta Roumaniae Historica*, acordînd, în acelaşi timp, o mare atenţie studierii problemelor de istorie economică, politică, de organizare a statului etc. A fost refăcut indicele volumelor XXI — şi XXII din colecţia *Documenta Roumaniae Historica*, potrivit noii împărţiri administrative şi s-a lucrat la finisarea volumelor I (1384—1448) şi II (1449—1487) din aceeaşi colecţie.

S-au continuat cercetările privind gospodăria moşierească din Moldova la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea precum şi cele relative la încercările de reorganizare a statului feudal Moldova în cel de al treilea deceniu al secolului al XIX-lea. În sfîrşit, s-au efectuat cercetări privitoare la

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

structura demografică a tîrgurilor și orașelor moldovenești din prima jumătate a secolului al XIX-lea, administrația Moldovei între 1828—1848 și dezvoltarea constituțională a României (1859—1871).

În domeniul istoriei contemporane, cercetarea științifică s-a îndreptat spre studierea problemelor legate de dezvoltarea economică a României în perioada stabilizării relative a capitalismului și a crizei economice din 1929—1933, consecințele reformei agrare din 1921, problema petrolului în România între anii 1918—1929 precum și asupra unor aspecte ale politicii externe în perioada crizei economice.

Sectorul de istorie universală, înființat în decembrie 1967, s-a ocupat de studierea diplomației latine în țările române, relațiile moldo-polono-tătare în secolul XVIII și relațiile româno-polone între 1848—1866.

Totodată, membrii Institutului au redactat și prezentat în cadrul ședințelor de comunicări ale Institutului cît și la unele sesiuni științifice și simpozioane numeroase comunicări cu teme din planurile de cercetare sau din preocupările personale.

Astfel, în perioada 27—29 decembrie 1969 a avut loc la Iași sesiunea științifică cu tema *Noi descoperiri arheologice din perioada formării poporului român*, organizată de secția de istorie veche și arheologie a Institutului. La această sesiune au participat specialiști din Iași, București, Cluj, Sibiu, Oradea, Sfîntu Gheorghe, Piatra Neamț, Bacău și alte localități.

Din partea Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" au fost prezentate următoarele comunicări: *Horodiștea de la Fundul Herței — județul Botoșani* (M. Petrescu-Dîmbovița, Dan Teodor, V. Spinei), *Cimitirul din secolul IV de la Lețcani — Iași* (C. Bloșiu), *Descoperiri dacice în castrul roman de la Barboși* (S. Sanie și colaboratori), *Neamurile în migrație pe teritoriul Moldovei în secolele VI—X* (Dan Teodor).

Tot în decembrie 1969, colaboratorii secției de istorie veche și arheologie au participat la conferința națională de arheologie de la Craiova, prezentînd comunicările: *Cercetările arheologice de la Cioláneștii din Deal și importanța lor pentru La Tène-ul daco-getic* (M. Petrescu-Dîmbovița și Silviu Sanie), *Unele considerații cu privire la cetățile daco-getice din sec. V—III î.e.n. din Moldova* (A. C. Florescu), *Noi date arheologice privitoare la sec. XII—XIV în Moldova* (V. Spinei).

În cadrul Societății de științe istorice s-au discutat comunicările *Unele probleme privind romanitatea la Dunărea de jos* și *Noi dovezi despre vechimea orașului Iași ca centru urban medieval* (Al. Andronic).

La sesiunea științifică organizată de Secția de științe istorice a Academiei pentru sărbătorirea semicentenarului Unirii din 1918 au fost prezentate comunicările: *Activitea delegaților transilvăneni la Conferința păcii în 1919* (D. Șandru și I. Saizu) și *N. Iorga luptător pentru desăvîrșirea unității naționale a poporului român* (Gh. Buzatu). Cu aceeași ocazie, la Iași, în cadrul unei sesiuni de comunicări, a fost prezentată lucrarea *Desăvîrșirea statului național român* (L. Boicu).

Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" a organizat o sesiune științifică cu ocazia comemorării lui I. Minea și și-a adus contribuția la cea organizată pentru comemorarea lui V. Pârvan, la sărbătorirea a 120 de ani de la Revoluția din 1848 și la simpozionul închinat celei de a 150-a aniversări a nașterii lui N. Bălcescu.

La sesiunea consacrată sărbătoririi a 120 de ani de la Revoluția din 1848, D. Ciurea a prezentat comunicarea intitulată *Actualitatea revoluției de la 1848 pe plan european*, iar Al. Zub a prezentat lucrarea *Ecouri ale Unirii pe plan european*. La simpozionul închinat celei de a 150-a aniversări a nașterii lui N. Bălcescu, L. Boicu a prezentat: *Istoricul N. Bălcescu*.

La sesiunea științifică a Academiei organizată la 19 decembrie 1969, s-au prezentat comunicările: *Noi contribuții la diplomatica latină în țările române* (D. Ciurea", *Privilegiile fiscale ale sudiților din Moldova în perioada Regulamentului Organic* (C. C. Angelescu) și *Relațiile româno-germane în anii crizei economice (1929—1932)*, (J. Benditer și I. Ciupercă).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În şedinţele de comunicări ale Institutului, în anii 1968—1969, au fost prezentate următoarele comunicări: *Precizări cronologice privind istoria Moldovei între 1432—1457* (L. Simanschi), *Elemente laice în pictura monumentelor de cult din secolele XV—XVIII* (I. Solcanu), *Războaiele balcanice şi problema agrară în România* (Ecat. Negruţi-Munteanu), *Privire generală asupra relaţiilor româno-austrice (sec. XVIII — 1848)*, (L. Boicu), *Austria şi Principatele Române în ajunul războiului Crimeii* (L. Boicu), *Emigraţia europeană în Principatele Române în anii războiului Crimeii (1853—1856)* (L. Boicu), *Procesul lui Al. Beldiman din 1872* (C. C. Angelescu), *Ştiri noi cu privire la primul periodic comercial românesc „Dunărea"* (A Macovei), *Unele aspecte din istoricul Universităţii ieşene* (A. Macovei), *Vasile Pârvan şi Italia* (Al. Zub), *În jurul unor însemnări inedite ale lui M. Kogălniceanu (1831—1839)* (Al. Zub), *O gospodărie moşierească din Moldova la începutul secolului XIX* (C. Istrati), *Arendarea ocnelor Moldovei (1832—1862)* (D. Vitcu), *Relaţii de producţie în agricultura României între cele două războaie mondiale* (D. Sandru), *Circulaţia micii proprietăţi prin vînzare între cele două războaie mondiale* (D. Sandru), *Opinii enunţate între 1922—1928 cu privire la industrializarea României* (I. Saizu), *Guvernarea generalului Alexandru Averescu (martie 1920 — decembrie 1921)* (Gh. I. Florescu), *Societatea gallo-romano-francă a secolului VI în opera lui Gregorius Turonensis* (D. Ciurea), *Societatea italiană a Renaşterii în operele umaniştilor* D. Ciurea), *Noi date privind Moldova şi puterile europene între anii 1834—1849* D. Ciurea), *Aspecte juridico-diplomatice ale diferendului lui Petru Rareş cu regele Sigismund* (D. Ciurea) etc.

O mare parte din aceste comunicări precum şi alte rezultate ale cercetărilor ştiinţifice întreprinse de membrii Institutului au fost valorificate prin publicarea lor în „Anuarul" Institutului şi „Arheologia Moldovei". În această perioadă au apărut volumul VI din „Anuarul" Institutului şi s-au definitivat pentru tipar vol. VII din „Arheologia Moldovei" şi vol. VII din „Anuar".

Alte rezultate au fost concretizate în lucrări tipărite în ţară şi peste hotare; o lucrare monografică, de mari proporţii, privitoare la aşezările din Moldova din paleolitic şi pînă în secolul al XVIII-lea (N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmboviţa şi Em. Zaharia) este în curs de apariţie la Editura Academiei. De asemenea, au fost definitivate şi predate Editurii Academiei lucrările *Instituţiile feudale ale Moldovei* (N. Grigoraş) şi *Austria şi Principatele Române în vremea războiului Crimeii (1853—1856)* (L. Boicu), iar C. C. Angelescu a definitivat pentru tipar lucrarea *Banca Naţională a Moldovei (1856—1877)*. Totodată, membrii sectorului de arheologie prefeudală s-au ocupat de pregătirea pentru tipar a inscripţiilor medievale de pînă la anul 1848 descoperite pe teritoriul oraşului Iaşi.

În cadrul relaţiilor cu străinătatea, un număr de cercetători au fost trimişi pentru studii sau documentare în U.R.S.S., R. D. Germană, R. F. a Germaniei, R. P. Ungară, R. P. Polonă, R. S. Cehoslovacă, R. P. Bulgară etc.

Cu acest prilej, D. Ciurea a prezentat la Academia de ştiinţe din Cracovia comunicarea *Les Roumains dans l'historiographie humaniste de Pologne*, iar prof. M. Petrescu-Dîmboviţa, fiind invitat în R. F. a Germaniei a prezentat comunicări şi conferinţe la Universitatea din Saarbrücken, Giessen, Frankfurt pe Main şi Berlin. Participînd la simpozionul internaţional de la Plovdiv (Bulgaria), prof. M. Petrescu-Dîmboviţa a prezentat comunicarea *Quelques considerations concernant la fin de l'âge du bronze et le début du Hallstatt dans l'espace carpato-balcanique*.

Institutul nostru a fost vizitat de oameni de ştiinţă şi cercetători din Franţa, R. S. Cehoslovacă, U.R.S.S., R. P. Polonă şi R. P. Ungară, prilejuind interesante schimburi de experienţă.

În cursul anilor 1968—1969 au intrat în biblioteca Institutului, prin schimb cu „Anuarul" Institutului şi „Arheologia Moldovei", 645 reviste şi 255 cărţi de specialitate.

Gh. I. Florescu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Nr. colilor de tipar 27
Planșe 12

Întreprinderea poligrafică Iași
str. Vasile Alecsandri nr. 12
Republica Socialistă România
comanda nr. 157

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" al Academiei de științe sociale și politice a Republicii Socialiste România publică „Anuarul institutului de istorie și arheologie", care continuă seria de *istorie* a revistei „Studii și cercetări științifice", Iași, apărută între anii 1950 și 1963.

„Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" cuprinde *studii, comunicări și note, recenzii* ș. a., consacrate istoriei României (veche, medie, modernă și contemporană), istoriei relațiilor internaționale ale României, istoriei universale ș. a.

Publicația noastră se adresează cercetătorilor în domeniul istoriei României și universale, profesorilor, studenților și tuturor celor interesați în cunoașterea și studierea științelor istorice.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Hcod

Publicaţia apare anual.

Preţul unui abonament este de lei 40.

În ţară, abonamentele se fac la oficiile poştale, agenţiile poştale, factorii poştali şi difuzorii voluntari din instituţii.

Comenzile din străinătate se fac prin :

CARTIMEX

Căsuţa poştală 134—135
Bucureşti
Republica Socialistă România
sau prin reprezentanţii săi din străinătate

La revue *Anuarul Institutului de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol"* paraît 1 fois par an.

Le prix d'un abonnement annuel est de Dollars 2,50, £ 1,10, FF 12,50, DM 15.

Toute commande à l'étranger sera adressée à

CARTIMEX

Boîte postale 134-135
Bucarest, Roumanie
ou à ses représentants à l'étranger

En Roumanie, vous pourrez vous abonner par les bureaux de poste ou chez votre facteur.

Anuarul Institutului de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol",
tom. VII, p. 1—430, Iaşi, 1970

40559

Lei 40

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro